

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΕΑΣ ΜΝΕΦ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Γ. ΚΟΤΣΙΚΑΣ

**ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΟΣΙΟΣ: ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΣΤΟΝ
ΠΑΡΟΙΚΙΑΚΟ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19^{ΟΥ} – ΑΡΧΕΣ
20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2023

Το έργο συγχρηματοδοτείται από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Δία Βίου Μάθηση», στο πλαίσιο της πράξης «Ενίσχυση του ανθρώπινου ερευνητικού δυναμικού μέσω της υλοποίησης διδακτορικής έρευνας» (MIS 5000432), που υλοποιεί το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ).

Τριμελής συμβουλευτική επιτροπή:

- Γιάννης Παπαθεοδώρου, Αν. Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών, Επιβλέπων
- Λάμπρος Βαρελάς, Καθηγητής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Μέλος
- Δημήτριος Γεωργακόπουλος, Επ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Μέλος

Επταμελής εξεταστική επιτροπή:

- Γιάννης Παπαθεοδώρου, Αν. Καθηγητής Πανεπιστημίου Πατρών
- Λάμπρος Βαρελάς, Καθηγητής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
- Δημήτριος Γεωργακόπουλος, Επ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
- Αθηνά Βογιατζόγλου, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
- Αγγελική Γιώτη, Επ. Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
- Γιάννης Μαυρομάτης, Ομότιμος Καθηγητής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
- Χαρίτων Καρανάσιος, Διευθνήτης Ερευνών του Κέντρου Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών

Στην Κωνσταντίνα...
και στη Βάλια

Πρόλογος

Η ενασχόληση με την περίπτωση ενός άγνωστου σχετικά λογίου του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα ξεκίνησε το 2015, λίγο μετά την απόκτηση του μεταπτυχιακού μου διπλώματος στον Τομέα της Μεσαιωνικής Ελληνικής Φιλολογίας. Την περίοδο εκείνη έχοντας πρόσφατα εκπονήσει διπλωματική εργασία με θέμα τις επιδράσεις του Σπανέα σε δημώδη υστεροβυζαντινά κείμενα δεν μπορούσα να φανταστώ πως για τα επόμενα έξι και πλέον χρόνια θα βίωνα μία τόσο ξεχωριστή περιπέτεια, προσπαθώντας να καλύψω παράλληλα κενά που οφείλονταν στην πρότερη ειδίκευσή μου στον ανεξάντλητο και άκρως συναρπαστικό κόσμο των 19^{ου} - αρχών 20^{ου} αιώνα. Αφορμή για το ταξίδι αυτό στάθηκε ένα άρθρο του τότε λέκτορα του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Δημητρίου Γεωργακόπουλου για τον Δόσιο ως πρωτοπόρο μελετητή δημωδών βυζαντινών κειμένων. Οι κατ' ιδίαν συζητήσεις με τον συντάκτη του άρθρου μου κέντρισαν το ενδιαφέρον, ειδικά αφότου άρχισε να διαφαίνεται πως αποσπασματικές και εν πολλοίς αβάσιμες ήταν οι πληροφορίες που διαθέταμε έως εκείνη τη στιγμή για τη ζωή και τη δράση ενός λογίου, το όνομα του οποίου κοσμεί κεντρική οδό της γενέτειράς του. Η πρόκληση είχε μόλις τεθεί και το νήμα της περίπτωσης Δοσίου είχε ήδη αρχίσει να ξετυλίγεται.

Η απλή περιέργεια για το ποιος πραγματικά υπήρξε ο Νικόλαος Γ. Δόσιος τελικά μετουσιώθηκε σε αίτημα εκπόνησης διδακτορικής διατριβής λίγο αργότερα μετά τις πρώτες συναντήσεις, κατά τη διάρκεια των οποίων επιχειρήθηκε μια αρχική οριοθέτηση του ζητήματος, με τον τότε Αναπληρωτή Καθηγητή του Τμήματος Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Γιάννη Παπαθεοδώρου. Η ευγνωμοσύνη προς αυτόν για την καθοδήγηση, τη συμπαράσταση, την εμπιστοσύνη και την ενθάρρυνση με

τις οποίες με περιέβαλε από την αρχή έως και το τέλος αυτής της διαδρομής είναι κάτι παραπάνω από δεδομένες.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω και στα δύο έτερα μέλη της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής. Ο κ. Λάμπρος Βαρελάς από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης με την φιλολογική του οξύνοια αφειδώς παρείχε τις πολύτιμες συμβουλές του κάθε φορά, και δεν ήταν λίγες, που παρουσιαζόταν η ανάγκη. Χάρη στις δικές του πολύτιμες παρατηρήσεις και συμβουλές ξεπεράστηκαν πολλά από τα εμπόδια που κατά καιρούς ενέσκηπταν. Ο κ. Γεωργακόπουλος εκτός από το αρχικό έναυσμα, μου παρείχε απλόχερα την επιστημονική του στήριξη όλα αυτά τα χρόνια σε κάθε επίπεδο. Η ολοκλήρωση της παρούσας διατριβής δεν θα ήταν δυνατή χωρίς τη βοήθειά του και τον ευχαριστώ θερμά.

Ευχαριστίες οφείλω και σε μία σειρά ανθρώπων που στάθηκαν αρωγοί στο μεγάλο και περιπετειώδες αυτό ταξίδι. Θα αποτελούσε μεγάλη παράλειψη εάν δεν ανέφερα τον ερευνητή της Ακαδημίας Επιστημών της Ρουμανίας κ. Stefan Petrescu για την άμεση ανταπόκριση σε κάθε μου απορία, ενώ ευχαριστίες οφείλω και στη διευθύντρια του εκδοτικού οίκου «Ομονία» και εκ των πρωτεργατών της διάδοσης των ελληνικών γραμμάτων στη Ρουμανία, κ. Elena Lazar για τις βιβλιογραφικές της και όχι μόνο συμβουλές. Ευχαριστίες οφείλω και στον κ. Χαρίτωνα Καρανάσιο, διευθυντή του Κέντρου Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, για τις γνώσεις που είχε την ευγένεια να μοιραστεί μαζί μου.

Επιπλέον θα ήθελα να ευχαριστήσω τον φιλόλογο κ. Μιχάλη Παππά καθώς και την κα Andreea Anghel, μεταπτυχιακή φοιτήτρια Ελληνικών Σπουδών, αμφότεροι στη Ρουμανία, για τη βοήθειά τους στα ρουμανόγλωσσα έργα του Δοσίου αλλά και την αδελφή μου Άννα για τη

βοήθειά της σε αντίστοιχα γαλλόγλωσσα. Καθοριστικής σημασίας στην εξέλιξη της έρευνας υπήρξε και η συμβολή του εγγονού του λογίου Gerard Dossios, τον οποίο καταφέραμε να εντοπίσουμε στη Νίκαια της Γαλλίας. Παρά τις αντικειμενικές δυσκολίες στην επικοινωνία μας, μου παρείχε πολύτιμες πληροφορίες, αδύνατες να εντοπιστούν σε οποιαδήποτε άλλη πηγή.

Ευχαριστίες επίσης εκφράζω προς την κ. Laure Rioust στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, τον κ. Maximilian Schreiber στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Βαυαρίας στο Μόναχο, την κ. Martina Hermann στην πρεσβεία της Αυστρίας στην Ελλάδα, την κ. Camelia Toporas στη Δημοτική Βιβλιοθήκη του Γαλατσίου, τις κυρίες Irina Melinte και Camelia Stumbea στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου του Ιασίου, την κ. Lidia Cotovanu στο Βουκουρέστι, την Dr. Susanne Rieß-Stumm στο αρχείο του Πανεπιστημίου του Τύμπιγκεν, την κ. Petra Hesse στο αντίστοιχο τμήμα της Λειψίας, την κ. Γιάννα Στεργίου από το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, τον κ. Θανάση Κούγκουλο από το Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, την φιλόλογο κ. Μαρία Πρέκα, την κ. Τίνα Ζορμπαλά από το Πανεπιστήμιο Αιγαίου, την κ. Ασημίνα Λιάζου από το αρχείο του ΕΚΠΑ, τον ποιητή και συγγραφέα κ. Κώστα Κουτσουρέλη, την κ. Δέσποινα Παπαδοπούλου και τον κ. Leonidas Rados για τη βοήθειά τους. Ευχαριστώ τέλος τον συνάδελφο κ. Χρήστο Τσατσούλη για τη συμπαράσταση και τις φιλικές συμβουλές καθόλη αυτή τη διαδρομή, την κ. Ιωάννα Ματσούλη, ΕΤΕΠ του Τομέα Μεσαιωνικής και Νεοελληνικής Φιλολογίας του οικείου Τμήματος και όλο το προσωπικό της Κοβενταρείου Δημοτικής Βιβλιοθήκης Κοζάνης, καθώς μεγάλο μέρος της συγγραφής πραγματοποιήθηκε στους φιλόξενους της χώρους.

Το απύθμενο βάθος και το ασύγκριτο εύρος της ελληνικής γλώσσας, της οποίας ένα ελάχιστο μόνο μέρος δειλά προσπάθησα να προσεγγίσω από το ξεκίνημα κιόλας των προπτυχιακών μου σπουδών, δεν μου

επέτρεψαν δυστυχώς να βρω τις κατάλληλες λέξεις για να εκφράσω ευγνωμοσύνη προς όλους τους δασκάλους αλλά πρωτίστως τους γονείς μου, Γιώργο και Μένη. Με τη δική σας βοήθεια και χάρη στις δικές σας θυσίες έφτασα πιο μακριά απ' ό,τι θα μπορούσα να φανταστώ...

Περιεχόμενα

Πρόλογος	5
Βιβλιογραφία.....	15
Εισαγωγή	33
Αντικείμενο της διατριβής.....	34
Μεθοδολογία της έρευνας - Ο βίος.....	34
Το έργο.....	36
Το πεδίο της έρευνας	36
Έργα που δεν εντοπίστηκαν	38
«Άνθη και Φύλλα»	39
Μεθοδολογικές δυσκολίες.....	40

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ - Ο ΒΙΟΣ

Ιωάννινα.....	44
Βουκουρέστι.....	47
Επιστροφή στα Ιωάννινα.....	48
Γυμνάσιο.....	49
Η κοινότητα των Ιωαννίνων	52
Η εφορεία αποφασίζει.....	53
Αθήνα	56
Εθνικόν Πανεπιστήμιον.....	60
Και εγένετο Δόσιος	62
Τάσεις και ιδεολογίες	64
Τα οικονομικά της οικογένειας.....	68
Τάσεων συνέχεια.....	70
Το ακαδημαϊκό περιβάλλον – οι επιρροές.....	71
Νέα αντικείμενα	75
Το πιο πρόσφατο παρελθόν	77
Το κλίμα των Αθηνών	78

Καλοκαίρι 1875	81
Βουκουρέστι ξανά	82
Γιατί στη Γερμανία;.....	83
Γερμανία μέσω Βιέννης.....	87
Τύμπιγκεν	89
Λειψία	92
Το Βυζάντιο	103
Φράμπουργκ.....	107
Τύμπιγκεν ξανά	108
Ελβετία	111
Κέρκυρα.....	113
Αθήνα – Ευρώπη	116
Ιωάννινα 1881	119
Πρόσφυγας στην Κέρκυρα	125
Ρουμανία - Γαλάτσι	125
Ταϊγάνιο	132
Επιστροφή στο Γαλάτσι	136
Ιάσιο	140
Σπουδές στο Παρίσι.....	145
Επιστροφή στο Ιάσιο.....	149
Μασσαλία	150
Παρίσι.....	154

ΕΠΙΜΕΤΡΟ ΠΡΩΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

Το ζήτημα των αυτοβιογραφιών.....	168
Αυτοβιογραφία Ν. Γ. Δοσίου	175

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ - ΤΟ ΕΡΓΟ

Der Aberglaube bei den heutigen Griechen (seinem Ursprunge nach): ein Sendschreiben an Karl Foy	188

Beitrage zur neugriechischen Wortbildungslehre: Eine inaugural-dissertation zur Erlangung der philosophischen Doctorwurde vorgelegt der Philosophischen Facultat der Eberhard-Caroline-Universitat zu Tübingen am 31. Juli 1879.....	193
Χαρτοφυλάκιον των παιδικών μου χρόνων ή αναμνήσεις τής παιδικής μου ηλικίας.....	198
Περί της παρ' ημίν μέσης ή γυμνασιακής εκπαιδύσεως λόγοι δύο, απαγγελθέντες κατά την έναρξιν των ενιαυσίων εξετάσεων του ΚΣΤ' και ΚΖ' σχολικού έτους εν τω Γαλαζίω Ελληνικό Εκπαιδευτηρίω.	204
Ευριπίδου Εκάβη: Μετά ψυχαγωγίας εξ ιδιογράφου Λάμπρου του Φωτιάδου και νεωτέρων επεξηγηματικών σχολίων και σημειώσεων.....	213
Γυμνασιακή Βιβλιοθήκη. Τεύχος πρώτον περιέχον προλεγόμενα εις τον Όμηρον και βιογραφίαν του Θουκυδίδου και εισαγωγήν εις την συγγραφήν αυτού....	219
Περί πρακτικών σχολών. Λόγος απαγγελθείς κατά την έναρξιν των ενιαυσίων εξετάσεων του ΚΘ' σχολικού έτους του εν Γαλαζίω «Ελληνικού Εκπαιδευτηρίου»	223
Τα θύματα του Βάγια (Ιωάννινα 1817-1821). Πρωτότυπον ηπειρωτικόν διήγημα, Ανατύπωσις εκ του περιοδικού «Ίστρος»	228
Chestiunea Omerică	236
Lesebuch für Handels- und Realschulen. Limba germană. Carte de cetire pentru școalele comerciale, reale și profesionale	239
Legendele asupra Bisericei "Aghia Sofia" la Bizantini și la Grecii de astăzi	241
Studii greco-române, Partea I: Clasicismul în Principatele Române în secolele XVII, XVIII și la începutul secolului al XIX-lea - Partea II: Inscriptiile grecești păstrate în capitala Moldovei (Ελληνικά επιγραφαί και ελληνικά χειρόγραφα εν Ιασίω) și Partea III: Manuscrisele grecești din Biblioteca Centrală din Iași (Τα ελληνικά χειρόγραφα της εν Ιασίω Κεντρικής Βιβλιοθήκης)	244
Εκ του κόσμου των ονείρων: ιστορική και ψυχολογική μελέτη	249
O vizită la muzeele Luvrului (Corespondențe din Paris, 1905-1907).....	255
Prof. Dr. Karl Krumbacher: Souvenir d'un ami et camarade d' École	259
Justiția și cunoștințele juridice în Principatele dunărene în secolele al 17-lea, al 18-lea și pe la începutul secolului al 19-lea; Contribuție la istoria dreptului în România de odinioară: 2. Notices manuscrites écrites sur quelques anciens livres de la "Bibliothèque Centrale" (Université de Jassy)	263
Quelques variantes dans le «Φωκυλίδεια» d' apres un manuscrit du XVII siècle de Janina (Epire)	266
Chestii școlare. Limbile străine. Metodul predării limbilor străine.....	268

Νούσια Γιαννιώτη (Ν. Γ. Δ. δ. φ.), Ύμνος και Επιγράμματα προς πανηγυρισμόν της Α' εκατοενταετηρίδος της εθνικής παλιγγενεσίας (1821-1921).....	271
Περιοδικά και ημερήσιος τύπος.....	276
Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen (1878-1881).....	278
Εστία (1880-1882).....	279
Επιθεώρησις Πολιτική και Φιλολογική (1881).....	282
Έσπερος (1882-1887).....	284
Ίστρος (1887).....	288
Ελλάς (1889-1890).....	291
Vizantiiskii Vremennik / Βυζαντινά Χρονικά (1896).....	294
Δωδώνη (1896).....	295
Philologus (1902).....	296
Ηπειρωτικά Χρονικά (1927).....	297
Ημερήσιος τύπος.....	298
Συνολική αποτίμηση της εργογραφίας.....	302
Κατάλογος των αυτοτελώς δημοσιευμένων έργων του Δοσίου.....	310
Κατάλογος περιοδικών στα οποία εντοπίστηκαν κείμενα του Δοσίου.....	312
Κατάλογος των δημοσιευμένων σε περιοδικά άρθρων του Δοσίου.....	312
Κατάλογος εφημερίδων – διάφορων εντύπων με τα οποία συνεργάστηκε	315

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ - ΑΝΘΗ ΚΑΙ ΦΥΛΛΑ

Εισαγωγή.....	318
Περιγραφή του κώδικα.....	320
Το περιεχόμενο της συλλογής.....	322
Τόπος - χρόνος των συνθέσεων.....	323
Θεματική κατηγοριοποίηση.....	324
Ποίηση των περιστάσεων.....	329
Ψευδώνυμα, ιδεολογίες και αφιερώσεις.....	332
Εκδοτικό σημείωμα.....	337
Άνθη και Φύλλα.....	339
Πρόλογος.....	343

Αυτοβιογραφικόν σημείωμα	347
Ποιητική Συλλογή.....	355
Ερμηνευτικό Υπόμνημα.....	515

Βιβλιογραφία

- Ε. Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*, Τρίκαλα 1987, Σοκόλης.
- Α. Αγγελόπουλος, *Ελληνισμός Δοϊράνης και ο επίσκοπος Πολυανής Φώτιος Παγιώτας (1907-1928)*, Θεσσαλονίκη 1980, Α.Π.Θ.
- Α. Αγγέλου, «Η καθίδρυση του ελεύθερου τεκτονισμού στον νέον ελληνισμό», *Ερανιστής* 15 (1978-1979), 182-252.
- Ρ. Agapitos, «Byzantine Literature and Greek Philologists in the nineteenth century», *Classica et Medievalia* 63 (1993), 231-260.
- Δ. Αλεξάνδρου, *Χρυσοπλόοι οι Έλληνες του Δούναβη*, Θεσσαλονίκη 1999, Ερωδιός.
- Κ. Βακαλόπουλος, *Οι οθωμανικές μεταρρυθμίσεις και οι επιπτώσεις στη Μακεδονία (Τανζιμάτ 1830-1878)*, Θεσσαλονίκη 2018, Σταμούλης.
- R. Beaton, *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία. Ποίηση και πεζογραφία 1821-1992*, Αθήνα 1996, Νεφέλη.
- R. Beaton, *Η ιδέα του έθνους στην ελληνική λογοτεχνία. Από το Βυζάντιο στη σύγχρονη Ελλάδα*, Ηράκλειο 2016, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- H. G. Beck, «Die byzantinischen Studien in Deutschland vor Karl Krumbacher», *ΧΑΛΙΚΕΣ. Festgabe für die Teilnehmer am XI. Internationalen Byzantinistenkongress in München, 15. -20. September 1958*, Μόναχο 1958, σσ. 67-119.
- Γ. Βελουδής, *Ο J. P. Fallmerayer και η γένεση του ελληνικού ιστορισμού*, Αθήνα 1999, Ε.Μ.Ν.Ε. – Μνήμων.
- Δ. Βερναρδάκης, *Καποδίστριας και Οθων*, Αθήνα 1962, Γαλαξίας.
- I. Bianu - N. Hodos – A. Ionescu (edit.), *Publicatiunile periodice romanesti. (Ziare, gazete, reviste) Descriere bibliografica*, I, Βουκουρέστι 1913.

- Δ. Βικέλας, *Οδύσσειας ραψωδία ζ' μεταφρασθείσα εις δημοτικούς στίχους*, Αθήνα 1872.
- F. Boissonade (ed.), *Lyrici Graeci*, Παρίσι 1825.
- Κ. Βλάχος, «Περί το Νεομάρτυρα Γεώργιο τον εν Ιωαννίνους (†1838)», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο ΙΕ'-ΙΣΤ'* (1994), 480-500.
- Κ. Βουρκατιώτη, *Ο οίκος των Αδελφών Ράλλη, 1814 -1961. Το αρχέτυπο της επιχειρηματικότητας της ελληνικής διασποράς*, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Αθήνα 2004. Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Λ. Βρανούσης, *Αφιέρωμα εις την Ήπειρον: εις μνήμην Χρίστου Σούλη (1892-1951)*, Αθήνα 1956.
- Ε. Γαβρά (επιμ.), *Εμπορικοί σταθμοί των Ελλήνων στη Ρουμανία. Ανάδειξη και προβολή του πολιτισμικού μνημειακού αποθέματος του μείζονος ελληνισμού*, Θεσσαλονίκη 2008, University Studio Press.
- Κ. Γαβρόγλου- Β. Καραμανωλάκης- Χ. Μπάρκουλα, *Το Πανεπιστήμιο Αθηνών (1837-1937) και η ιστορία του*, Ηράκλειο 2014, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Δ. Γεωργακόπουλος, «Ο Νικόλαος Δόσιος (1856-1938;) ως μελετητής της δημόδους βυζαντινής-υστερομεσαιωνικής ελληνικής λογοτεχνίας: νέα στοιχεία από το χειρόγραφο 25 της Ζωσιμαίας Βιβλιοθήκης Ιωαννίνων», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 29 (2010), 321-339.
- Μ. Γιαννακού, «Η μορφή του Λάμπρου Φωτιάδη στη θεώρηση της Νεοελληνικής Γραμματείας», *Πρακτικά Α' Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου: Η Λογισύνη του Ανατολικού Ζαγορίου (Ανατολικό Ζαγόρι 2001 Ιουν. 22-24)*, Ιωάννινα 2002, Δήμος Ανατολικού Ζαγορίου, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων - Φιλοσοφική Σχολή - Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας - Τομέας Φιλοσοφίας, σσ. 45-52.

- Τ. Γιοχάλας, *Το ελληνο-αλβανικόν λεξικόν του Μάρκου Μπότσαρη* (Φιλολογική έκδοσις εκ του αυτογράφου), Αθήνα 1980, Ακαδημία Αθηνών.
- G. Curtius, *Grundzüge der griechischen Etymologie*, Λειψία 1858-62.
- G. Curtius, *Zum Andenken an Georg Curtius*, Λειψία 1885.
- Γ. Δάλλας (επιμ.), *Ανδρέου Κάλβου Ιωαννίδου, Η Ιωνιάς*, Αθήνα 1992, Συνέχεια.
- Χ. Δεληγιάννης, *Πέτρος Βράιλας Αρμένης. Ιδεολογικές θέσεις και πολιτικές δράσεις (1835-1864) κατά την περίοδο της αγγλοκρατίας στα Επτάνησα*, Αθήνα 2018, Παπαζήσης.
- Α. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης: το «ανακοπτόμενο άλμα». Τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833-2000*, 2013, Μεταίχμιο.
- Κ. Θ. Δημαράς, *Ελληνικός Ρομαντισμός*, Αθήνα 1985, Ερμής.
- Κ. Θ. Δημαράς, Κ. Παπαρρηγόπουλος. *Η εποχή του-η ζωή του-το έργο του*, Αθήνα 2006, ΜΙΕΤ.
- Δ. Δημητριάδης, *Απάνθισμα βιογραφικών των από της συστάσεως του ελληνικού Πανεπιστημίου εκλιπόντων τον βίον καθηγητών αυτού (1837-1916)*, Αθήνα 1916.
- Ε. Δημητριάδης, *Το βιλαέτι Ιωαννίνων κατά το 19^ο αιώνα. Γιάννενα: από την «πόλη-παζάρι» στην «πόλη-πρακτορείο». Ιστορική-χωρολογική-πολεολογική-κτιριολογική μελέτη*, Θεσσαλονίκη 1993, Αδελφοί Κυριακίδη.
- Λ. Διαμαντοπούλου, «Ο Λάμπρος Φωτιάδης (1752-1805) ποιητής», *Μνημοσύνη. Ετήσιον περιοδικόν της εταιρείας ιστορικών σπουδών επί του νεώτερου Ελληνισμού* 19, Πρακτικά συνεδρίου «Λόγιοι της Τουρκοκρατίας», Αθήνα 2013, σσ. 289-314.
- Φ. Δρόσου, *Ευαγγέλης και Κωνσταντίνος Ζάππας: οι διαθήκες και το αντίκτυπό τους στις ελληνο-ρουμανικές σχέσεις*, Πανεπιστήμιο

Μακεδονίας/ Τμήμα Βαλκανικών-Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 2017.

- J. P. Echer mann, *Η σοφία του Γκαίτε*, μτφρ. Δ. Δημοκίδης, Αθήνα 2016, Ροές.
- Σ. Εργολάβος, *Η Ζωσιμαία Σχολή*, Ιωάννινα 1993, Ήπειρος.
- Σ. Εργολάβος, *Ηπειρωτικά κληροδοτήματα*, Ιωάννινα 1998, Ήπειρος.
- Σ. Εργολάβος, *Χρίστος Σούλης. Ο γυμνασιάρχης της Ζωσιμαίας Σχολής Ιωαννίνων*, Ιωάννινα 2002, Δήμος Τζουμέρκων.
- Τ. Ευαγγελίδης, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας: ελληνικά σχολεία από της Αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου*, Αθήνα 1936, Χαλκιάπουλος.
- J. P. Fallemayer, *Ιστορία της χερσονήσου του Μοριά κατά το μεσαίωνα*, Π. Σόφτζογλου (μτφρ), 2002, Μεγάλη Πορεία.
- K. Foy, *Studien zur Lautlehre des Vulgärgriechischen. Inauguraldissertation zur Erlangung der philosophischen Doctorwürde. Vorgelegt der Philosophischen Facultät der Universität Leipzig*, Λειψία 1879, Teubner.
- S. Freud, *Die Traumdeutung*, Λειψία-Βιέννη 1899.
- W. Freund, *Praparation Zu Homer's Ilias: Freund's Schuler-Bibliothek. Zum Gebrauch Fur Schule Und Den Privat Unterricht*, χ.χ.
- Σ. Ζαμπέλιος, *Άσματα δημοτικά της Ελλάδος, εκδοθέντα μετά μελέτης ιστορικής περί Μεσαιωνικού Ελληνισμού*, Κέρκυρα 1852.
- Σ. Ζαμπέλιος, *Βυζαντιναί Μελέται. Περί πηγών Νεοελληνικής Εθνότητος από Η' άχρι Γ'εκατονταετηρίδος μ.Χ.*, Αθήνα 1857.
- K. Zorbala, «Die Gründung der Athener Universität 1837 durch die Bayern-Nach welchem 'deutschen' Model?», στο Gerd Schubring (εκδ.), «*Einsamkeit und Freiheit*» neu besichtigt. *Universitätserformen und Disziplinenbildung in Preussen als Model für Wissenschaftspolitik im Europa des 19. Jahrhunderts*, Στουτγκάρδη 1991, σσ. 266-273.
- K. Ζορμπαλά, «Έλληνες φοιτητές στα γερμανικά πανεπιστήμια κατά τον 19^ο αιώνα.» στο Γ. Κόκκωνας (επιμ.), *Οι χρόνοι της ιστορίας*.

Για μία ιστορία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας. Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Αθήνα 17-19 Απριλίου 1997, Αθήνα 1998.

- E. Gibbon, *The History of the Decline and the Fall of the Roman Empire*, Λονδίνο 1776-1788.
- G. Harlaftis and R. Pâun (edit.), *Greeks in Romania in the Nineteenth Century*, Αθήνα 2013, Alpha Bank Historical Archives.
- G. Herring, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936, Α' και Β'*, Αθήνα 2006, ΜΙΕΤ.
- N. Jorga, *Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο*, μτφρ. Γιάννη Καρά, Αθήνα 1989, Gutenberg.
- Π. Καζολέα-Ταβουλάρη, *Η ιστορία της ψυχολογίας στην Ελλάδα (1830-1987)*, Αθήνα 2002, Ελληνικά Γράμματα.
- Ι. Καιροφύλας, *Έλληνες στη Γερμανία 1700-1966*, Αθήνα 1966.
- Φ. Κακριδής, «Η γερμανική διαχείριση της ελληνικής κληρονομιάς» στο Ε. Χρυσός (επιμ.), *Ένας νέος κόσμος γεννιέται. Η εικόνα του ελληνικού πολιτισμού στη γερμανική επιστήμη κατά τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα 1996, Ακρίτας, σσ. 25-40.
- Θ. Καλ – Α. Καρζής (επιμ.), *Ηπειρωτικά Παραμύθια/ Märchen aus dem Epirus*, Θεσσαλονίκη 2006, University Studio Press.
- Σ. Καρατζάς- Ε. Καψωμένος (επιμ.), *Από την αλληλογραφία των πρώτων δημοτικιστών Ι: Γιάννη Ψυχάρη και Αργύρη Εφταλιώτη Αλληλογραφία, 716 Γράμματα (1890-1923), Α' : Κείμενα*, Ιωάννινα 1988, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Δ. Καργιώτης, *Περιστασιακή ποίηση. Δοκίμιο για την ανάδυση μιας κατηγορίας*, Αθήνα 2021, Gutenberg.
- Α. Καρπόζηλος, «Ο Κάρολος Κρουμπάχερ και ο ελληνικός πολιτισμός» στο Ε. Χρυσός (επιμ.), *Ένας νέος κόσμος γεννιέται. Η εικόνα του ελληνικού πολιτισμού στη γερμανική επιστήμη κατά τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα 1996, Ακρίτας, σσ. 129-142.

- Μ. Καρποζήλου, *Τα ελληνικά οικογενειακά φιλολογικά περιοδικά (1847-1900)*, Ιωάννινα 1991, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- C. Karanasios, *Sebastos Trapezuntios Kyminetes (1632-1702): Biographie, Werkheuristic und die Princeps der Exegese zu de Virtute des pseudo-Aristoteles*, Βισμπάντεν 2001, Reichert.
- Ε. Καστόρχης, *Επίτομος λατινική γραμματική : προς χρήσιν των ελληνικών σχολείων και γυμνασίων*, Αθήνα 1857.
- Δ. Κατσίλα, *Ο βίος και το έργο του Χρήστου Χρηστοβασίλη. Γραμματολογική και αρχειακή μελέτη. Διδακτορική διατριβή*, Ιωάννινα 2007, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.
- B. Kelner-Heinkele «Turkologie an der Berliner Universität» στο *Altaica Berolinensia: concept of sovereignty in the Altaic world - Permanent International Altaistic Conference. 34th Meeting· Berlin 21-26 July, 1991*, Βισμπάντεν 1993, Harrassowitz.
- Τ. Κιουσοπούλου, «Η πρώτη έδρα Βυζαντινής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών», *Μνήμων* 15 (1993), 257-276.
- Μ. Κοκολάκης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι. Χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)*, Αθήνα 2003, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών / Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.
- Β. Κολώνας, «Η αρχιτεκτονική δημιουργία των Ελλήνων στις πόλεις της Αζοφικής κατά τον 19^ο αιώνα: η περίπτωση του Ταϊγανίου» στο Ε. Σιφναίου – Τ. Χαρλαύτη (επιμ.), *Οι Έλληνες της αζοφικής 18^ο-αρχές 20^{ού} αιώνα. Νέες προσεγγίσεις στην ιστορία των Ελλήνων της Νότιας Ρωσίας*, Αθήνα 2015, ΙΝΕ/ΕΙΕ, σσ. 155-180.
- Ε. Κοντιάδη, «Γερμανικές επιδράσεις στην ελληνική παιδεία. Ένα κεφάλαιο: Κωνσταντίνος Ασώπιος», *Ερανιστής* 15 (1978-1979), 154-181.
- Κ. Κοντοκόστας – Α. Κουσούλης, *Η σύφιλη στην ιστορία και τις τέχνες*, Αθήνα 2008, Παρισιάνος.

- Δ. Κότσικας, «*Άνθη και Φύλλα: Ανέκδοτη συλλογή στιχουργημάτων του Νικολάου Γ. Δοσίου στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας*», *Μικροφιλολογικά* 46 (2019), 9-12.
- D. Kotsikas, «International relations, press and scholarship: the case of Nikolaos G. Dossios», στο Archim. P. Chitulescu- I. Feodorov (ed.), *Manuscript and Printed Culture in and for South-Eastern Europe*, Βραϊλα 2020, Editura Istros a Muzeului Brailei "Carol I", σσ. 103-110.
- Θ. Κούγκουλος, «Τα Γιάννινα της οθωμανικής περιόδου στη σύγχρονη πεζογραφία: η εικόνα του Τούρκου συμπολίτη» στο Ε. Αυδίκος (επιμ.) *Λαογραφικές αναγνώσεις στην Ελλάδα και την Τουρκία*, Αθήνα 2012, Πεδίο, σσ. 539-571.
- Σ. Κουμανούδης, *Στράτης Καλοπίχειρος*, Μ. Μητσού (επιμ.), Αθήνα 2005, ΜΙΕΤ.
- Ε. Κουρμαντζή- Παναγιωτάκου, «Η εκπαίδευση στα Γιάννενα και οι ιδεολογίες της: οι «νεωτεριστικές» σχολές και οι σχολές Μπαλάνων και Ψαλίδα (1645-1820)», *Δωδώνη: επιστημονική επετηρίδα του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων* 20 (1991), 101-173.
- Ε. Κουρμαντζή- Παναγιωτάκου, *Η νεοελληνική αναγέννηση στα Γιάννενα: από τον πάροικο έμπορο στον Αθανάσιο Ψαλίδα και τον Ιωάννη Βηλαρά (17^{ος} – αρχές 19^{ου} αιώνα)*, Αθήνα 2007, Gutenberg
- Ε. Κουτριάνου (επιμ.), Γ. Μ. Βιζυηνού, *Τα ποιήματα*, τ. Α', Αθήνα 2003, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη.
- Β. Κραψίτης, *Λόγιοι της Ηπείρου (1430-1912)*, Α' , Αθήνα 1979.
- Κ. Krumbacher, *Das Problem der neugriechischen Schriftsprache: Festrede geh. in d. öff. Sitzung d. K. B. Akad. d. Wiss. zu München am 15. Nov. 1902*, Μόναχο 1903.
- Κ. Krumbacher, *Populäre Aufsätze*, Λειψία 1909.

- Χ. Κωνσταντέλλιας, *Δημήτριος Βικέλας. Ατυπος πρεσβευτής των εθνικών θεμάτων και των ελληνικών γραμμάτων (Με βάση ανέκδοτες αρχειακές πηγές)*, Αθήνα 2018, ΣΩΒ.
- Ε. Κωφός, *Η Ελλάδα και το ανατολικό ζήτημα, 1875-1881 : από τις επαναστάσεις Βοσνίας-Ερζεγοβίνας στην ενσωμάτωση της Θεσσαλίας*, Αθήνα 2001, Εκδοτική Αθηνών.
- Γ. Λαδογιάννη, «Η Κέρκυρα του 19^{ου} αιώνα: δημοτικά τραγούδια της φυλακής και της πόλης. Ο ηπειρώτης συλλογέας Νικόλαος Δόσιος», *Κερκυραϊκά Χρονικά*, περίοδος Β', 1 (2017), 99-113.
- Γ. Λαδογιάννη, «Η ιστορία ως δράμα στο ιστορικό λαϊκό μυθιστόρημα. Ν. Δοσίου, *Τα θύματα του Βάγια*» στο Θ. Κούγκουλος (επιμ.), *Το ελληνικό λαϊκό μυθιστόρημα του 19^{ου} αιώνα*, 2021, Gutenberg, σσ. 391-401.
- Χ. Λάζος, *Ιστορία της Πανεπιστημιακής ή Φοιτητικής Φάλαγγας*, Αθήνα 1980, Χρυσή Τομή.
- Σ. Λάμπρος, «Ο Μάρκος Μπότζαρις λεξικογράφος», *Εστία* (25 Δεκεμβρίου 1895), 4.
- Κ. Λάππας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα 2004, Κ.Ν.Ε. / Ε.Ι.Ε.
- Τ. Λαχανάς, *Η επανάσταση του 1878 στο Λυκούρσιο της Άνω Ηπείρου*, Αθήνα 2010.
- Χ. Λούκκος, «Το επίπεδο ζωής ενός καθηγητή πανεπιστημίου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, Αλέξιος Πάλλης» στο *Πανεπιστήμιο, Ιδεολογία και Παιδεία. Ιστορική διάσταση και Προοπτικές*, Α', Αθήνα 1989, ΙΑΕΝ-ΓΤΝΓ 19, σσ. 121-136.
- C. Lebeau, *Histoire du Bas-Empire*, Παρίσι 1757-1786.
- S. Leonidas, *Der bayerische Einfluss auf das griechische Schulwesen im 19. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Schulgeschichte Griechenlands*, Βιέννη 1976.

- F. Lübker, *Reallexikon des classischen Alterthums für Gymnasien*, Λειψία 1877.
- Κ. Μαλαφάντης, «Ο Λέων Μελάς (1812-1879) ως λογοτέχνης-παιδαγωγός και το έργο του», *Παρνασσός ΜΗ'* (2006), 359-406.
- M. Masson-Vincourt, *Ο Παύλος Καλλιγάς (1814-1896) και η ίδρυση του ελληνικού κράτους*, Αθήνα 2009, ΜΙΕΤ.
- Π. Ματάλας, *Κοσμοπολίτες εθνικιστές. Ο Μωρίς Μπαρρές και οι ανά τον κόσμο «μαθητές» του*, Ηράκλειο 2021, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Λ. Μελάς, *Νέος Γεροστάθης ή αναμνήσεις της παιδικής μου ηλικίας*, Αθήνα 1965, Γαλαξίας.
- Λ. Ι. Μελάς, *Ηπειρωτικές Μελέτες / Μια οικογένεια-Μια ιστορία*, Αθήνα 1967.
- Ν. Μέρτζος, *Οι Αρμάνοι Βλάχοι*, Θεσσαλονίκη 2001, Ρέκος.
- Μ. Μητσού, «Δίκτυα (νέο) ελληνιστών και πολιτισμικές μεταφορές στα τέλη του 19^{ου} αι. (Karl Krumbacher, Emile Legrand, Ν. Γ. Πολίτης)» στο U. Moennig (επιμ.), *Ως αθύρματα παιδάς. Eine Festschrift für Hans Eideneier*, Βερολίνο 2016, Romiosini, σσ. 311-323.
- E. Miller & E. Legrand (επιμ.), *Trois poèmes vulgaires de Théodore Prodrome publiés pour la première fois avec une traduction française par E. Miller & E. Legrand* [Collection de Monuments pour l'étude de la langue néo-hellénique, nouvelle série, no 7], Παρίσι 1875.
- Γ. Μιστριώτης, *Ιστορία των Ομηρικών επών = Historia carminum homericorum*, Λειψία 1867.
- Φ. Μιχαλόπουλος, *Τα Ιωάννινα και η νεοελληνική αναγέννηση: 1648-1820*, Αθήνα 1930, Σακελλάριος.
- Λ. Μπελοούσοβα, *Το γένος των Πετροκόκκινων. Περίοδος της Οδησού, 19^{ος} – αρχές 20^{ου} αιώνα*, Χίος 2007.

- Π. Μουλλάς, «Ποίηση και ιδεολογία. Οι αθηναϊκοί πανεπιστημιακοί διαγωνισμοί (1851-1877)» στο *Πανεπιστήμιο, Ιδεολογία και Παιδεία. Ιστορική διάσταση και προοπτικές*, Β', Αθήνα 1989, ΙΑΕΝ-ΓΤΝΓ, σσ. 593-601.
- Π. Μουλλάς, *Ο λόγος της απουσίας. Δοκίμιο για την επιστολογραφία με σαράντα ανέκδοτα γράμματα του Φώτου Πολίτη (1908-1910)*, Αθήνα 1992, ΜΙΕΤ.
- Π. Μουλλάς, *Ρήξεις και συνέχειες. Μελέτες για τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα 1993, Σοκόλης.
- Π. Μουλλάς, *Ο χώρος του εφήμερου. Στοιχεία για την παραλογοτεχνία του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα 2007, Σοκόλης.
- Ι. Μπάκανος – Β. Φούκας (επιμ.), *Ο Παιδαγωγός Χαρίσιος Παπαμάρκου: 1844-1906: πρακτικά επιστημονικής διημερίδας*, Βελβεντό 2003, Δήμος Βελβεντού.
- Δ. Μπαλάνος, «Οι Μπαλάνοι διδάσκαλοι του Γένους», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 5 (1930), 229-235.
- Χ. Μπαμπούνης, «Το ελληνικό εκπαιδευτήριο Βενιέρη στο Γαλάτσι της Ρουμανίας» στο *Θητεία. Τιμητικό αφιέρωμα στον καθηγητή Μ.Γ. Μερακλή*, Μ. Αλεξιάδης (επιμ.), Αθήνα 2002, ΕΚΠΑ, σσ. 447-456.
- Σ. Μπέττης, «Ζώης Καπλάνης και Καπλάνειος Σχολή», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 20-21 (1976-1977), 2-307.
- Σ. Μπέττης, *Οι Ζωσιμάδες και η συμβολή τους στη Νεοελληνική Αναγέννηση. Η ζωή και το έργο τους*, Ιωάννινα 1990, Εκδόσεις Ζωσιμαίας Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης.
- Κ. Ντελόπουλος, *Νεοελληνικά φιλολογικά ψευδώνυμα (1800-1981)*, Αθήνα 1983, ΕΛΙΑ.
- Σ. Ντενίση, *Μεταφράσεις μυθιστορημάτων και διηγημάτων 1830-1880. Εισαγωγική μελέτη και καταγραφή*, Αθήνα 1995, Περίπλους.

- Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, «Οι βυζαντινές ιστορικές σπουδές στην Ελλάδα. Από τον Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο στον Διονύσιο Ζακυθινό», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 9 (1994), 153-176.
- Κ. Ξηραδάκη, «Κωνσταντίνος Ν. Δόσιος 1810-1871: Ο Μακεδόνας δημοσιολόγος, πολιτικός και λόγιος», *Ελιμειακά* 40 (1998), 65-71.
- Δ. Οικονομίδης, «Λάμπρος Φωτιάδης (1752-1805)», *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών* 3 (1950), 106-140.
- Γ. Οικονόμου, «Δύο σύγχρονοι διδάσκαλοι της Ζωσιμαίας Σχολής: Εμμανουήλ Σαγκριώτης και Μιλτιάδης Πανταζής», *Ηπειρωτική Εστία* 8 (1959), 223-225.
- Ι. Πανταζίδης, *Γυμνασιακή Παιδαγωγική*, Αθήνα 1889.
- Γ. Παπαγεωργίου, *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα κατά τον 19^ο και αρχές του 20^{ου} αιώνα (αρχές 19^{ου} αι. ως 1912)*, Ιωάννινα 1982, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Γ. Παπαγεωργίου, *Οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες στο Βιλαέτι Ιωαννίνων*, Ιωάννινα 1984, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Κ. Παπαγεωργίου, *Η εκπαίδευση στην Ήπειρο 1204-1950*, Κέρκυρα 1950.
- Λ. Παπαδάκη, «Τοσούτοι οξύφωνοι αλέκτορες αναφωνούντες γρηγορείτε, οι ελληνικοί πολιτιστικοί σύλλογοι τον 19^ο αιώνα», *Τα Ιστορικά*, τόμος 14, τεύχος 27 (Δεκέμβριος 1997), 303-322.
- Σ. Παπαδόπουλος, «Εισαγωγή στην ιστορία των ελληνικών φιλεκπαιδευτικών συλλόγων της οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα», *Παρνασσός* 4 (1962), 247-258.
- Δ. Παπαδοπούλου, «Διασπορικές πολιτικές του ελληνικού κράτους κατά το 19^ο αιώνα στη Δυτική Ευρώπη: η περίπτωση των Ελλήνων στη Γαλλία» στο Λ. Βεντούρα- Λ. Μπαλτσιώτης (επιμ), *Το έθνος πέραν των συνόρων. "Ομογενειακές" πολιτικές του ελληνικού κράτους*, Αθήνα 2013, Βιβλιόραμα, σσ. 195-218.

- Α. Παπάζογλου, *Ανθιμος Αλεξούδης ο φιλόμουσος. Ένας λόγιος ιερωμένος της ύστερης οθωμανικής εποχής. Βίος και έργο (συγγραφικό, αρχαιολογικό, παλαιογραφικό και άλλο)*, Θεσσαλονίκη 2020, Σταμούλης.
- Γ. Παπαθεοδώρου, *Ρομαντικά Πεπρωμένα. Ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης ως «εθνικός ποιητής»*, Αθήνα 2009, Βιβλιόραμα.
- Γ. Παπακώστας, *Το περιοδικό Εστία και το διήγημα*, Αθήνα 1982, Εκπαιδευτήρια Κωστέα - Γείτονα.
- Γ. Παπακώστας, Δημήτριος Βικέλας, Σαιντ Ιλαίρ, Αντόνι Ρουβιό, Εμιλ Λεγκράν. Το βιβλίο ως μέσο διαπολιτισμικής επικοινωνίας, Αθήνα 2022, ΣΩΒ.
- Κ. Παπακωστέα-Δανιελοπούλου, *Οι ελληνικές κοινότητες στη Ρουμανία τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα 2010, Ε.Ι.Ε./Ι.Ν.Ε.
- Α. Παπασταύρος, *Τα Ιωάννινα του 19^{ου} αιώνα. Όπως τα περιέγραψαν και τα απεικόνισαν ξένοι περιηγητές*, Αθήνα 2005, Οδυσσέας.
- Κ. Παπουλίδης, «Μακεδόνες στο Παρίσι (1895-1912). (Συμβολή στη νεώτερη Μακεδονική Προσωπογραφία)» *Μακεδονικά* 17 (1977), 181-193.
- Γ. Πασχαλίδης, *Η ποιητική της αυτοβιογραφίας*, Αθήνα 1993, Σμίλη.
- Α. Πολίτης, *Ρομαντικά Χρόνια. Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Αθήνα 1993, ΕΜΝΕ-Μνήμων.
- Α. Πολίτης, *Το δημοτικό τραγούδι*, Ηράκλειο 2010, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Α. Πολίτης, «Τηγανίζοντας ψάρια στο Μπαλουκλί. Διερεύνηση ενός θρύλου», *Εξουσία και Κοινωνία. Δωρήματα στον Κωνσταντίνο Τσουκαλά, Μαρία Κούση, κ.ά. (επιμ.)*, Αθήνα 2010, Καστανιώτης.
- Α. Πολίτης στο *Η ρομαντική λογοτεχνία στο εθνικό κράτος (1830-1880). Ποίηση, πεζογραφία, θέατρο, πνευματική κίνηση, αναγνώστες*, Ηράκλειο 2017, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

- Λ. Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα 2006, ΜΙΕΤ.
- Μ. Πρέκα, «Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων (ΣΔΕΓ): υποτροφίες για την εκπαίδευση διδασκαλισσών από τη Μακεδονία (1880-1913)», στο Ε. Αβδελά- Χ. Εξερχόζου- Χ. Λυριντζής (επιμ.), *Μορφές Δημόσιας Κοινωνικότητας στην Ελλάδα του 20ού αιώνα*, Ρέθυμνο 2015, Πανεπιστήμιο Κρήτης, σσ. 41-61.
- Κ. Παπακωνσταντίνου, «Trading by Land and Sea: Changing Trade Routes and the Shift of Commercial Centres from Central to Eastern Europe in the Eighteenth and Nineteenth Centuries» στο G. Harlaftis and R. Pâun (edit.), *Greeks in Romania...*, σσ. 205-226.
- S. Petrescu, *Οι Έλληνες ως «άλλοι» στη Ρουμανία. Η εσωτερική οικοδόμηση του ρομανικού έθνους-κράτους κατά τον δέκατο ένατο αιώνα και οι Έλληνες*, Θεσσαλονίκη 2014, Επίκεντρο.
- Ε. Ροΐδης, «Αι μονομαχίαι των Γερμανών φοιτητών», *Αθηναϊκός Αστήρ* (Φεβρουάριος 1897), 3-4.
- Β. Ρόκου, «Τα μεταποιητικά εργαστήρια των Ιωαννίνων στο τέλος του 19^{ου} αιώνα», *Δωδώνη Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων* 2004, 365-381.
- L. Rados, *Sub semnul acvilei. Preocupări de bizantistică în România până la 1918*, Βουκουρέστι 2005, Omonia.
- L. Rados, *Școlile grecești din România 1857-1905. Restituții documentare [Τα ελληνικά σχολεία της Ρουμανίας. Επίσημα έγγραφα]*, Βουκουρέστι 2006, Omonia.
- D. R. Reinsch, «Edition und Rezeption byzantinischer Historiker durch deutsche Humanisten» στο H. Eideneier (edit.), *Graeca recentiora in Germania. Deutsch-griechische Kulturbeziehungen vom 15. bis 19. Jahrhundert*, Βισμπάντεν 1994, σσ. 47-63.

- D. R. Reinsch, «Η βυζαντινή λόγια γραμματεία στην Γερμανία τον 19^ο αιώνα» στο Ε. Χρυσός (επιμ.) *Ένας κόσμος γεννιέται. Η εικόνα του ελληνικού πολιτισμού στη γερμανική επιστήμη κατά τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα 1996, Ακρίτας, σσ. 107-128.
- Δ. Σαλαμάγκας, «Η κόσσα και η βλιώρα», *Ηπειρωτική Εστία* 71 (1958), 216-22 και 72, 298-306 και 73, 379-397.
- Α. Σαχίνης, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα. Ιστορία και κριτική*, Αθήνα 1997, Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι. Δ. Κολλάρου & Σ^{ιας}.
- Γ. Σέργη, *Λαϊκά παραμύθια της Ηπείρου*, Αθήνα 2008, Εν πλω.
- Ε. Σιφναίου-Τ. Χαρλαύτη, «Το Ταϊγάνιο των Ελλήνων: ελληνική επιχειρηματικότητα στην παραμεθόριο του διεθνούς εμπορίου» στο Ε. Σιφναίου – Τ. Χαρλαύτη (επιμ.), *Οι Έλληνες της αζοφικής 18^{ος}-αρχές 20^{ού} αιώνα. Νέες προσεγγίσεις στην ιστορία των Ελλήνων της Νότιας Ρωσίας*, Αθήνα 2015, ΙΝΕ/ΕΙΕ, σσ. 57-154.
- Ε. Σκοπετέα, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Αθήνα 1998, Πολύτυπο.
- Α. Σκουμπουρδή, «Αθηναϊκά καφενεία» στο ένθετο *Επτά Ημέρες της εφ. Καθημερινή* (15/09/1998).
- Ε. Σταματιάδου, *Όψεις των ελληνορουμανικών πολιτικών σχέσεων (1892-1906): από την υπόθεση Ζάππα στο ανθελληνικό κίνημα*, Α.Π.Θ. – Φιλοσοφική Σχολή/ Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας/ Τομέας ιστορίας χωρών χερσονήσου του Αίμου & Τουρκολογίας, Θεσσαλονίκη 2011.
- Ζ. Συνοδινός, «'Εσπερος (1881-1889) και Κλειώ (1886-1892). Δύο περιοδικά στην ελληνική παροιμία της Λειψίας» *Περίπλους* 24-25 (Χειμ.- Άνοιξη 1990), 244-266.
- P. Scalcău, *Grecii din România*, Βουκουρέστι 2005, Omonia.

- E. Sifneos, «From the Aegean Sea to the Upper Danube: Seeking Opportunities in the Grain Trade» στο G. Harlaftis and R. Pâun (edit.), *Greeks in Romania...*, σσ. 283-306.
- Χ. Ταμίσογλου, «Το Φροντιστήριο της Τραπεζούντας», *Αρχαίον Πόντου* 47 (1996-1997), 227-242.
- W. S. Teuffel, *Geschichte der römischen Literatur*, Λειψία 1875, Teubner.
- Φ. Τζιόβας, «Κατάλογος Συγγραφέων περιοχής Ζαγορίου. Από το Μεθόδιο Ανθρακίτη ως σήμερα», *Το Ζαγόρι μας*, Γιάννινα 1990.
- Β. Τόγιας, *Το μάθημα των νέων ελληνικών στη μέση εκπαίδευση – Ιστορική θεώρηση (1833-1967)*, Α' και Β', Θεσσαλονίκη 1988-1990, ΙΝΣ / Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.
- Κ. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Αθήνα 1987, Θεμέλιο.
- Ν. Τωμαδάκης, *Κλεις της Βυζαντινής Φιλολογίας ήτοι Εισαγωγή εις την Βυζαντινήν Φιλολογίαν*, Θεσσαλονίκη 1993, Πουρναράς.
- L. Varelas, «An interesting utopian undertaking: The Philhellenic Society of Amsterdam and the journal Ελλάς (Leiden, 1889-1897)», στο Georgia Gotsi – Despoina Provata (ed.), *Languages, Identities, and Cultural Transfers in the European Press (1850-1914). Modern Greeks and Europeans*, 2021, Amsterdam University Press.
- C. Velchi, «Les relations roumano-grecques durant le periode 1865-1879», *Revue des etudes Sud-Est Europeennes* 3 (1970), 525-549.
- Μ. Vitti, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα 2016, Οδυσσέας.
- Μ. Φράγκου, *Η ορθόδοξη ελληνική κοινότητα Καβάλας κατά την περίοδο 1864-1913. Διδακτορική διατριβή*, Θεσσαλονίκη 2019.
- Α. Φραντζή, «Από την ιδιωτική συνθήκη στη δημόσια έκφραση της: ο Ηλίας Τανταλίδης (1818-1876) και η περιστασιακή ποίηση», στο Ι.

- Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister- Χ. Καρανάσιος- Μ. Kappler- Χ. Χατζικόγλου (επιμ.), *Φαναριώτικα και αστικά στιχουργήματα στην εποχή του νεοελληνικού διαφωτισμού*, Αθήνα 2013, Ακαδημία Αθηνών, σσ. 373-384.
- Σ. Φωκάς, *Οι Έλληνες εις την ποταμοπλοΐαν του κάτω Δουνάβεως, Μετάφρασις εκ της Ρουμανικής Μαρίας Ι. Μαρκοπούλου, Φιλολόγου, Θεσσαλονίκη 1975, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου.*
 - Τ. Χαρλαύτη, «Εμπόριο και ναυτιλία τον 19^ο αιώνα. το επιχειρηματικό δίκτυο των Ελλήνων της διασποράς: η "χιώτικη" φάση (1830-1860)», *Μνήμων* 15 (1993), 69-127.
 - Τ. Χαρλαύτη, *Η ιστορία της ελληνόκτητης ναυτιλίας, 19^{ος}-20^{ος} αι.,* Αθήνα 2001, Νεφέλη.
 - Ι. Χατζηφώτης, Θ. Α. Πασχίδης (1836-1890). *Ο λόγιος- ο εκπαιδευτικός- ο αγωνιστής- ο δημοσιογράφος- ο Έλληνας- ο μάρτυρας. Η ζωή και το έργο του. συμβολή στην ιστορία του ελληνισμού της Ρουμανίας και του ελληνικού τύπου*, Αθήνα 1974, Κριτικά Φύλλα.
 - Χ. Χρήστου, *Προσωπογραφίες από τη συλλογή του Πανεπιστημίου Αθηνών 1837-1987*, Αθήνα 1987, ΕΚΠΑ.
 - Κ. Χρησιτίδης, *Πορεία μιας ζωής: από τα Γιάννενα στο Βουκουρέστι, 1818-1908*, Επιστημονική επιμέλεια: Ε. Μπουρνόβα, Αθήνα 2001, Πλέθρον.
 - Θ. Χριστοδουλίδης, *Διπλωματική ιστορία τριών αιώνων. Τόμος δεύτερος. Από τη Βιέννη στις Βερσαλλίες 1815-1919*, Αθήνα 2004, Σιδέρης.
 - Μ. Χρυσανθόπουλος- Β. Βασιλειάδης- Γ. Δεληβοριά- Κ. Τικτοπούλου, *Αυτοβιογραφία: μεταξύ Ιστορίας και Λογοτεχνίας στον 19^ο αιώνα*, Αθήνα 2015, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
 - Ν. Ψημμένος, *Έργα και Ημέραι του Φιλίππου Ιωάννου*, Ιωάννινα 2015, Δώτιον.

- E. Windisch, «*Georg Curtius*» στο T. Sebeok (edit.), *Portraits of Linguists. A Biographical Source Book for the History of Western Linguistics 1746-1963*, v. 1, Μπλούμινγκτον-Λονδίνο, Indiana University Press.

Συλλογικά έργα χωρίς συγγραφέα

- Ο εν Αθήναις Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων. *Η δράσις του Συλλόγου κατά την εκατονταετίαν 1869-1969*, Αθήνα 1970.
- Η εν Αθήναις Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία: *Αρσάκεια – Τοσίτσεια Σχολεία 1836-1996. Εκατόν εξήντα χρόνια παιδείας*, Αθήνα 1996.

Συντομογραφίες: πολλές φορές στη ροή του κειμένου προέκυψε η ανάγκη για παραπομπές στα δύο αυτοβιογραφικά σημειώματα του Δοσίου. Εφεξής και για λόγους συντομίας το μεν πρώτο χρονικά σημείωμα θα αναφέρεται ως *Αυτοβιογραφία '17* και το ύστερο, εμπλουτισμένο και λογοτεχνικά διανθισμένο από τον ίδιο ως *Αυτοβιογραφία '31*. Η συμβατική αυτή αρίθμηση έγινε με βάση τις χρονολογίες σύνταξης των δύο σημειωμάτων.

Εισαγωγή

Ο Νικόλαος Δόσιος αποτελεί μία ελάχιστα γνωστή περίπτωση λογίου με πολυποίκιλη δράση που εκτείνεται σε διάφορους τομείς: εκπαίδευση, λογοτεχνία, λαογραφία, εντοπισμός χειρογράφων, ανάμειξη σε απελευθερωτικά κινήματα του 19^{ου} αιώνα. Η βιβλιογραφία για τον ηπειρώτη λόγιο ωστόσο είναι περιορισμένη και διάσπαρτη. Οι αναφορές στο βίο και το έργο του είναι ελάχιστες και πολλές φορές λανθασμένες, περιοριζόμενες σε ένα μικρό αριθμό άρθρων και εγκυκλοπαιδικών λημμάτων, γεγονός που ενδεχομένως οφείλεται στο ότι δεν κατόρθωσε ποτέ να ολοκληρώσει το φιλόδοξο φιλολογικό του πρόγραμμα.¹ Θεωρούμε παρόλα αυτά πως η περίπτωση ενός ανθρώπου που αφιέρωσε τη ζωή του στη μελέτη και διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας συμβάλλοντας παράλληλα, στο μέτρο των δυνατοτήτων του, στην προετοιμασία του δρόμου για τη νεότερη φιλολογική έρευνα αξίζει να μελετηθεί εκτενώς σε μια προσπάθεια ανάδειξης της συνολικής του παρουσίας στο χώρο των γραμμάτων ιδωμένης στο ευρύτερο πλαίσιο της ιστορίας των ιδεών. Μέχρι σήμερα καμία ολοκληρωμένη ή έστω συστηματική έρευνα δεν έχει πραγματοποιηθεί γύρω από τη ζωή και το έργο του Δοσίου, με αποτέλεσμα οι λιγοστές αναφορές που υπάρχουν να δημιουργούν περαιτέρω σύγχυση: σε συγκεντρωτική μελέτη για την ηπειρωτική λογιοσύνη ο Δόσιος φέρεται να υπήρξε φυσικός, ο οποίος αποφοιτώντας μάλιστα από τη Φυσική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, η οποία παρεμπιπτόντως την εποχή εκείνη δεν είχε καν ιδρυθεί, εργάστηκε στη συνέχεια επί χρόνια σε βιβλιοθήκες του εξωτερικού.² Ακόμη και στη

¹ Για τις λιγοστές αυτές αναφορές βλ. πιο αναλυτικά εκτός από την επόμενη υποσημείωση στο επόμενο κεφάλαιο.

² Β. Κραψίτης, *Λόγιοι της Ηπείρου (1430-1912)*, Α', Αθήνα 1979, σ. 128. Ο Κραψίτης πιθανότατα αντιγράφει από τη *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία* του Παύλου Δρανδάκη, λήμμα «Δόσιος Νικόλαος». Είναι πραγματικά απορίας άξια η προέλευση αυτής της αναφοράς, η οποία στη συνέχεια μάλιστα αναπαράχθηκε.

γενέτειρά του όμως, τα αγαπημένα του Ιωάννινα, δεν έχει αποκρυσταλλωθεί έως σήμερα η πραγματική του εικόνα: σε κεντρικό δρόμο της πόλης που έχει πάρει το όνομά του διαβάζουμε υποσημείωση σύμφωνα με την οποία διετέλεσε καθηγητής του Πανεπιστημίου της Σορβόνης, πληροφορία που στη συνέχεια θα διαπιστώσουμε ότι μάλλον αποπροσανατολίζει τον περαστικό. Τα παραδείγματα δεν σταματούν εδώ, αρκούν ωστόσο για να καταλάβουμε το μέγεθος της σύγχυσης και τα κενά που επικρατούν γύρω από την περίπτωση του Δοσίου.

Αντικείμενο της διατριβής

Η παρούσα διατριβή έρχεται να καλύψει αυτά τα κενά και να συμβάλει στην αποκρυστάλλωση της εικόνας του Δοσίου μέσα από την καταγραφή και μελέτη του συνόλου των δημοσιευμένων του έργων, αξιοποιώντας παράλληλα πολύτιμο αρχειακό υλικό που παρέμενε έως τώρα σε καθεστώς αφάνειας. Ως αντικείμενα επομένως της διατριβής θα μπορούσαν να οριστούν:

- στο 1^ο μέρος η περιγραφή όλων των πτυχών του ιδιωτικού και δημόσιου βίου του ηπειρώτη λογίου στο πλαίσιο σύνταξης της βιογραφίας του
- στο 2^ο μέρος η ολοκληρωμένη καταγραφή, παρουσίαση και αξιολόγηση του συνόλου των δημοσιευμένων έργων του
- στο 3^ο μέρος η ανάδειξη του αυτόγραφου – αδημοσίευτου λογοτεχνικού του έργου μέσα από την έκδοση της ποιητικής συλλογής *Άνθη και Φύλλα*

Μεθοδολογία της έρευνας - Ο βίος

Για την πολυτάραχη ζωή του Δοσίου βάση της προσπάθειας μας αποτέλεσαν τα δύο αυτοβιογραφικά σημειώματα που συνέταξε ο ίδιος, το πρώτο ως μέρος της συλλογής *Άνθη και Φύλλα* κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου στο Παρίσι και το δεύτερο, επίσης συνταγμένο στη

γαλλική πρωτεύουσα, στις αρχές της τέταρτης δεκαετίας του 20^{ου} με την προσδοκία να δημοσιευτεί σε περιοδικό ηπειρωτικής ύλης.³ Σημαντικός σταθμός στην εξέλιξη της έρευνάς μας στάθηκε και ο εντοπισμός απογόνων του λογίου στη Γαλλία, καθώς αξιοποιήθηκαν πληροφορίες που δεν θα ήταν δυνατό να εντοπισθούν σε κάποια από τις διαθέσιμες γραπτές πηγές. Για την πληρέστερη κατανόηση και τεκμηρίωση των πληροφοριών που παρατίθενται στα δύο αυτοβιογραφικά σημειώματα επιχειρήθηκε μια συστηματική προσέγγιση της σχετικής βιβλιογραφίας αλλά και μια διερεύνηση, όπου αυτό στάθηκε εφικτό, των αρχείων που θεωρήσαμε ότι πιθανόν διέσωζαν στοιχεία για πρόσωπα και καταστάσεις σχετιζόμενα με τον Δόσιο.

Συνοψίζοντας θα μπορούσαμε να ορίσουμε τις πηγές που αποτέλεσαν τη βάση σύνταξης της βιογραφίας του Δοσίου ως εξής:

- τα αυτοβιογραφικά σημειώματα συνταγμένα από το χέρι του ιδίου
- οι πληροφορίες που μας παρείχε ο εγγονός του λογίου Gerard Dossios
- όσα έχουν δημοσιευθεί μέχρι στιγμής σχετικά τη ζωή ή το έργο του σε μονογραφίες, εγκυκλοπαίδειες, περιοδικά και εφημερίδες (με διασταύρωση των πληροφοριών)
- οι πληροφορίες μέσα από δικά του έργα

³ Για τις αυτοβιογραφίες διεξοδικότερα γίνεται λόγος στη συνέχεια. Αξίζει ωστόσο να σημειωθεί ότι τόσο το πρώτο όσο και το ύστερο χρονικά αυτοβιογραφικό σημείωμα εκδίδονται για πρώτη φορά στην παρούσα εργασία: το μεν πρώτο στο τρίτο μέρος της (στο πλαίσιο έκδοσης της αυτόγραφης ποιητικής του συλλογής *Άνθη και Φύλλα*), το δε ύστερο εν είδει επιμέτρου του πρώτου μέρους της διατριβής. Λίγο πριν την παράδοση του τελικού κειμένου της διατριβής προέκυψε η πληροφορία για την ύπαρξη και τρίτου αυτοβιογραφικού σημειώματος, το οποίο ωστόσο εναπόκειται σε ιδιωτική συλλογή. Για το θέμα βλ. αναλυτικότερα στη κεφάλαιο που εξετάζεται το ζήτημα των αυτοβιογραφιών.

Το έργο

Όσον αφορά την καταγραφή, παρουσίαση και ανάλυση στο πλαίσιο ένταξης σε ευρύτερα πνευματικά και ιδεολογικά ρεύματα του συνόλου των δημοσιευμένων έργων του Δοσίου, σοβαρότεροι ανασταλτικοί παράγοντες υπήρξαν η σπανιότητα κάποιων εκδόσεων, πιθανότατα εξαιτίας του περιορισμένου εξαρχής αριθμού αντιτύπων στα οποία κυκλοφόρησαν, σε συνδυασμό με το διασκορπισμό τους σε διάφορες ανά την Ευρώπη βιβλιοθήκες. Καμία βιβλιοθήκη στην Ελλάδα αλλά και στις χώρες που κατά καιρούς έζησε και δραστηριοποιήθηκε ο Δόσιος δεν διέσωζε πάνω από τα μισά αυτοτελώς εκδομένα έργα του, ενώ σε πολλές περιπτώσεις εντοπιζόνταν ένα έργο σε μία και μόνο βιβλιοθήκη. Την ίδια, σε κάποιες περιπτώσεις και μεγαλύτερη, δυσκολία αντιμετωπίσαμε και κατά τον εντοπισμό άρθρων και παρεμβάσεων του λογίου σε περιοδικά και εφημερίδες, του 19^{ου} ιδίως αιώνα, με ευχάριστη εξαίρεση στην όλη προσπάθεια να αποτελούν ορισμένες ψηφιοποιημένες σχετικές συλλογές, όπως για παράδειγμα αυτή της Βουλής των Ελλήνων, στις οποίες καταφέραμε τελικά να εντοπίσουμε ορισμένα κείμενά του.

Το πεδίο της έρευνας

Η έρευνά μας επομένως ήταν εξαρχής προσανατολισμένη στον εντοπισμό των δημοσιευμένων, αυτοτελώς και μη, έργων του λογίου σε βιβλιοθήκες, ιδιωτικά αρχεία ή ψηφιοποιημένες συλλογές που μπορεί να διέσωζαν προϊόντα της μακράς γραμματειακής του διαδρομής

Για τον εντοπισμό των δημοσιευμένων και αδημοσίευτων έργων του λογίου ερευνήθηκαν:

- η Ζωσιμαία Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Ιωαννίνων
- η Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας (Bibliothèque Nationale de France)
- η Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
- η Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων

- η Βιβλιοθήκη του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
- η Βιβλιοθήκη της Ακαδημίας Επιστημών της Ρουμανίας στο Βουκουρέστι
- η Κεντρική Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου του Ιασίου στη Ρουμανία (Biblioteca Centrală Universitară M. Eminescu Iași)
- η Δημοτική Βιβλιοθήκη του Γαλατσίου στη Ρουμανία (Biblioteca V.A. Urechia)
- η Εθνική Βιβλιοθήκη της Βαυαρίας στο Μόναχο (Bayerische Staatsbibliothek-BSB)

ενώ για το βίο και τη δράση του λογίου ερευνήθηκαν, παρότι σε πολλές περιπτώσεις δεν απέδωσαν ιδιαίτερους καρπούς εξαιτίας π.χ. πολέμων ή φυσικών καταστροφών που κατέστρεψαν μεγάλο μέρος κάποιων αρχείων ή της έναρξης κάποιων άλλων από μεταγενέστερη εποχή, πέραν των ήδη αναφερομένων Βιβλιοθηκών ερευνήθηκαν και:

- τα Γ.Α.Κ. (Γενικά Αρχεία του Κράτους) Ιωαννίνων
- τα Γ.Α.Κ. Κέρκυρας
- το Ιστορικό Αρχείο του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
- το Αρχείο της Μητρόπολης Ιωαννίνων
- το Αρχείο του Δήμου Ιωαννιτών
- το Αρχείο του Πανεπιστημίου του Τύμπιγκεν
- το Αρχείο του Πανεπιστημίου της Λειψίας
- το Αρχείο του Πανεπιστημίου του Φράιμπουργκ
- το Αρχείο της Association pour l'encouragement des études grecques en France
- το Αρχείο της Πρεσβείας της Αυστρίας στην Ελλάδα
- το Αρχείο της Πρεσβείας της Γαλλίας στην Ελλάδα
- το Αρχείο της Ιεράς Μητροπόλεως της Γαλλίας

Έργα που δεν εντοπίστηκαν

Παρότι στάθηκε εν τέλει εφικτός ο εντοπισμός και η μελέτη του συνόλου των αυτοτελώς δημοσιευμένων έργων του Δοσίου, κάτι ανάλογο δεν ισχύει για τα άρθρα σε ελληνικές εφημερίδες που εκδίδονταν στο εξωτερικό. Πέρα από το τεράστιο χρονικά εύρος της αναζήτησης που καλύπτει μία περίοδο άνω των πέντε δεκαετιών σοβαρότερος ανασταλτικός παράγοντας υπήρξε ότι ακόμη και στις ψηφιοποιημένες συλλογές που περιλαμβάνουν εφημερίδες με τις οποίες συνεργαζόταν ο Δόσιος (π.χ. *Πατρίς*, *Σύλλογοι*, *Τρις*, *Νεολόγος*) δεν υπάρχουν αρχεία όλων των ετών, ενώ δεν φαίνεται να σώζονται, σε ψηφιακή μορφή τουλάχιστον, φύλλα των ρουμανικών *Evenimentul* και *Oriniia* στις οποίες ο ίδιος δηλώνει ότι φιλοξενήθηκαν κείμενά του στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Στην ίδια κατηγορία εντύπων τα οποία δεν δύναται πλέον να εντοπιστούν θα πρέπει να συμπεριληφθούν και η *Ενωσις*, βραχύβιο κατά τα φαινόμενα έντυπο στην έκδοση του οποίου φαίνεται να συμμετείχε στην Κέρκυρα των αρχών της δεκαετίας του 1880, αλλά και τα ελληνο-γαλλικά *Φιλελεύθερος (Liberal)* και *Βαλκανική Συνεννόησις (Confédération Balkanique)* της περιόδου του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Δίπλα στα κείμενα αυτά θα πρέπει να τοποθετήσουμε και εκείνο των κανονισμών ποταμοπλοΐας του Δούναβη που άπαξ αναφέρει ότι συνέταξε κατόπιν παραγγελίας του τότε προέδρου της διεθνούς επιτροπής διαχείρισης του ποταμού αλλά και τα πρακτικά των διαλέξεων που έδωσε στη Σορβόννη στο πλαίσιο των τακτικών συναντήσεων των μελών της *Association pour l'encouragement des études grecques en France*, διαλέξεις που από κάποιους εσφαλμένα θεωρήθηκαν αργότερα διδασκαλία στο περίφημο πανεπιστήμιο. Σημαντικότερες ωστόσο απώλειες θα πρέπει να θεωρούνται αυτές του έμμετρου ηπειρωτικού δράματος με τίτλο *Ο Χαντζέρης και η Ηλιογέννητη* και φυσικά του μεγάλης έκτασης, σύμφωνα με τον ίδιο πάντοτε,

χειρογράφου τιτλοφορούμενου *Ηπειρωτική Λαογραφία*, στο οποίο καταγράφονταν δημοτικά τραγούδια, παραμύθια, θρύλοι και παραδόσεις της ιδιαίτερης του πατρίδας. Τα δύο τελευταία, οριστικά πλέον απολεσθέντα, χειρόγραφα, τα οποία παρέπεσαν κατά τη διάρκεια της αναστάτωσης που προκάλεσε η αιφνίδια εγκατάλειψη της οικογενειακής εστίας στο Παρίσι με προορισμό τη γαλλική επαρχία εξαιτίας του Μεγάλου Πολέμου, θα αποτελούσαν ικανή συνθήκη εμπλουτισμού των γνώσεων μας γύρω από τη λαογραφική παράδοση της Ηπείρου αλλά και του ίδιου του Δοσίου ως λογοτέχνη-λαογράφου, τα γεγονότα όμως ακολουθούν τη δική τους πορεία και δεν υπακούν στους δικούς μας, ευσεβείς εν προκειμένω, πόθους.

«Άνθη και Φύλλα»

Ξεχωριστή μνεία, τέλος, θα πρέπει να γίνει και στην αυτόγραφη ποιητική συλλογή του Δοσίου, η οποία εκδίδεται στο δεύτερο μέρος της παρούσας διατριβής. Ο εντοπισμός των *Ανθέων και Φύλλων* στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας ένα περίπου χρόνο μετά την έναρξη της έρευνας αναδιαμόρφωσε το αρχικό σχέδιο που μέχρι τότε προέβλεπε σε γενικές γραμμές το πρώτο μόνο μέρος της ανά χειράς εργασίας, το σχετικό δηλαδή με το βίο και το έργο του λογίου. Ένα εύρημα τέτοιας σημασίας μας ανάγκασε, όπως εύκολα γίνεται αντιληπτό, να συμπεριλάβουμε την έκδοση της συλλογής όχι μόνο για λόγους πρωτοτυπίας αλλά κυρίως γιατί θεωρήθηκε πως έτσι θα άνοιγε ο δρόμος για τη διαμόρφωση μίας ολοκληρωμένης εικόνας της προσωπικότητας και της πορείας του λογίου, παρά τις όποιες εμφανείς αδυναμίες, οφειλόμενες εν μέρει και στον συμπληρωματικό της χαρακτήρα. Μπορεί επομένως η δημοσίευση της συλλογής να μην αποτελεί το πολυπόθητο, για τον ίδιο τον Δόσιο, κλειδί για ένταξη στο λογοτεχνικό κανόνα, αποτελεί ωστόσο μία πρώτης τάξεως ευκαιρία για

την πληρέστερη κατανόηση της προσωπικότητας και της ιδεολογίας του δημιουργού της νοούμενη παράλληλα ως αναπόσπαστο κομμάτι αυτού που δηλώνεται στον τίτλο της διατριβής: εάν στο πρώτο και δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας επιχειρείται περισσότερο η πραγμάτευση του όρου «παιδεία», τότε σίγουρα στο τρίτο στόχος υπήρξε η ανάδειξη του όρου «λογοτεχνία».

Μεθοδολογικές δυσκολίες

Εκτός από τον ήδη αναφερθέντα διασκορπισμό των δημοσιευμένων έργων του Δοσίου σε διάφορες ανά την Ευρώπη βιβλιοθήκες ένας αστάθμητος παράγοντας που σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσε να προβλεφθεί ήταν και το ξέσπασμα της πανδημίας με τα συνακόλουθα περιοριστικά μέτρα. Σχεδόν όλες οι βιβλιοθήκες αλλά και τα αρχεία για μεγάλα χρονικά διαστήματα παρέμεναν κλειστά περιορίζοντας στο ελάχιστο τις δυνατότητες αξιοποίησης βασικών πηγών της παρούσας διατριβής. Ας σημειωθεί επιπλέον ότι την ενδελεχή μελέτη και ένταξη σε ευρύτερα ερμηνευτικά σχήματα των δημοσιευμένων έργων του λογίου δυσχέραινε το γεγονός ότι αυτά είναι γραμμένα σε τέσσερις γλώσσες (ελληνικά, ρουμανικά, γαλλικά και γερμανικά), ενώ και η ενασχόλησή του με τόσους πολλούς και διαφορετικούς τομείς των γραμμάτων σε συνδυασμό με τα κομβικής σημασίας ιστορικά, κοινωνικά, πολιτισμικά και ιδεολογικά συμφραζόμενα, μέρος των οποίων υπήρξε ο ίδιος, συχνά μας έφερνε αντιμέτωπους με την παγίδα του πλατειασμού και των επαναλήψεων. Προτιμήθηκε έτσι οι όποιες αναφορές σε γεγονότα, ρεύματα, πρόσωπα και καταστάσεις να γίνονται με γνώμονα το βαθμό σύνδεσής τους με την περίπτωση Δοσίου και μόνο. Ας σημειωθεί τέλος πως η βαρύτητα που δόθηκε στο βιογραφικό κεφάλαιο στις συνθήκες και την περιρρέουσα ατμόσφαιρα των περιβαλλόντων της νεανικής ηλικίας, συνθήκη απαραίτητη για την

κατανόηση του κλίματος που διαμόρφωσε την προσωπικότητα και τα ενδιαφέροντά του, αντισταθμίζεται στο δεύτερο μέρος μέσα από την ανάλυση των έργων με την παράθεση στοιχείων για τη δράση του σε αυτές τις πιο ώριμες περιόδους. Κλείνοντας θεωρούμε αυτονόητο να σημειωθεί ότι οι όποιες παραλείψεις και αστοχίες βαρύνουν αποκλειστικά τον γράφοντα.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ - Ο ΒΙΟΣ

Ιωάννινα

Ο λόγιος ούτος Ιωαννίτης γεννήθηκε στις 22 Φεβρουαρίου του 1856 στα Ιωάννινα, δύο μόλις χρόνια μετά την αποτυχημένη επανάσταση του 1854 στις περιοχές της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και τη Μακεδονίας.⁴ Την ίδια περίοδο αρχίζουν να εφαρμόζονται οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ, που θεωρητικά τουλάχιστον διευκόλυναν την καθημερινότητα και τις οικονομικές δραστηριότητες των χριστιανών υπηκόων της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ταυτόχρονα όμως προετοίμαζαν και το έδαφος για τις εθνικές διεκδικήσεις των λαών της βαλκανικής χερσονήσου.⁵ Η ίδρυση συλλόγων και η προσπάθεια ανάπτυξης σχολικών δικτύων, καθώς η εκπαίδευση αποτελούσε τον πιο πρόσφορο παράγοντα διάδοσης των εθνικών ιδεολογιών και διεκδικήσεων, είναι ενδεικτικές του κλίματος αναβρασμού μέσα στο οποίο διαμορφώνεται η προσωπικότητα και οι αντιλήψεις του νεαρού ηπειρώτη.⁶ Σε αυτό το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα η Ήπειρος, αναβαθμισμένη διοικητικά σε Βιλαέτι Ιωαννίνων από το 1867, αποτελεί ένα μωσαϊκό εθνοτήτων και πολιτισμών, όπου συνυπάρχουν Έλληνες, Αλβανοί, Τούρκοι, Βλάχοι και Εβραίοι.⁷ Οι κρίσιμες εκείνες δεκαετίες βρίθουν επαναστατικών κινημάτων εναντίον των Οθωμανών και χαρακτηρίζονται από την ταυτόχρονη σύγκρουση τριών αντιμαχόμενων εθνικισμών στην ίδια γεωγραφική περιοχή: του ελληνικού, του αλβανικού και του ρουμανικού.⁸ Οι ιστορικές αυτές συγκυρίες σε

⁴ Σύμφωνα με το εις χείρας αυτού πιστοποιητικόν βαπτιστικόν. Βλ. *Αυτοβιογραφία* '31.

⁵ Γενικά για τις μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ βλ. Κ. Βακαλόπουλος, *Οι οθωμανικές μεταρρυθμίσεις και οι επιπτώσεις στη Μακεδονία (Τανζιμάτ 1830-1878)*, Θεσσαλονίκη 2018.

⁶ Για τη μεγάλη τάση ίδρυσης συλλόγων βλ. Σ. Παπαδόπουλος, «Εισαγωγή στην ιστορία των ελληνικών φιλεκπαιδευτικών συλλόγων της οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά τον 19^ο και 20^ο αιώνα», *Παρνασσός* 4 (1962), 247-258.

⁷ Για το Βιλαέτι των Ιωαννίνων βλ. Ε. Δημητριάδης, *Το βιλαέτι Ιωαννίνων κατά το 19^ο αιώνα. Γιάννενα: από την «πόλη-παζάρι» στην «πόλη-πρακτορείο»*. Ιστορική- χωρολογική-πολεολογική- κτιριολογική μελέτη, Θεσσαλονίκη 1993.

⁸ Μία αναλυτική παρουσίαση των συνθηκών που επικρατούσαν στην Ήπειρο το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα θα ήταν οπωσδήποτε πέρα από τους στόχους αλλά και τις δυνατότητες της παρούσας διατριβής. Ωστόσο μία πιο ολοκληρωμένη εικόνα του πληθυσμού, της ανθρωπογεωγραφίας, της διοικητικής οργάνωσης και της οικονομίας στην Ήπειρο και πιο

συνδυασμό με την ιδεολογική επικράτηση της Μεγάλης Ιδέας⁹ από τη μία και το πνεύμα του ρομαντισμού¹⁰ από την άλλη αποτελούν τις συνιστώσες που πρόκειται να διαμορφώσουν σε μεγάλο βαθμό την κοσμοθεωρία και τα ενδιαφέροντα του Δοσίου.

Ανοίγοντας το βιβλίο της ζωής του μαθαίνουμε ότι *εγεννήθη υπό γονέων Ελλήνων ορθοδόξων*, του Γεωργίου Δόση και της Παρασκευής Δ. Μαστραπά.¹¹ Στο πρώτο χρονικά αυτοβιογραφικό σημείωμα εντοπίζεται η μοναδική φορά που αναφέρεται ονομαστικά ο πατέρας αποτελώντας ταυτόχρονα και μία από τις ελάχιστες πληροφορίες που διαθέτουμε για το πρόσωπό του.¹² Το παρωνύμιο του πατέρα, *Παραγινόμενος*, έφερε ως

συγκεκριμένα στην πόλη των Ιωαννίνων δίνεται στο Α. Παπασταύρος, *Τα Ιωάννινα του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα 2005. Βλ. επίσης Μ. Κοκολάκης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι. Χώρος, διοίκηση και πληθυσμός στην τουρκοκρατούμενη Ήπειρο (1820-1913)*, Αθήνα 2003. Ενδιαφέρουσες επίσης πληροφορίες για τις συνθήκες που επικρατούσαν την εποχή εκείνη στην περιοχή βλ. και στο Γ. Παπαγεωργίου, *Οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες στο Βιλαέτι Ιωαννίνων*, Ιωάννινα 1984. Του ίδιου βλ. επίσης *Οι συντεχνίες στα Γιάννενα κατά τον 19^ο και αρχές του 20^{ου} αιώνα (αρχές 19^{ου} αι. ως 1912)*, Ιωάννινα 1982.

⁹ Για το ζήτημα της «Μεγάλης Ιδέας» η βιβλιογραφία είναι μεγάλη. Για μία πρώτη, κατατοπιστική ωστόσο, εικόνα βλ. κυρίως Ε. Σκοπετέα, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Οψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Αθήνα 1998.

¹⁰ Για τις επιδράσεις του ρομαντισμού στη νεοελληνική πνευματική ζωή βλ. Κ. Θ. Δημαράς, *Ελληνικός Ρομαντισμός*, Ερμής, Αθήνα, 1985. Για το κλίμα της εποχής γενικότερα βλ. Α. Πολίτης, *Ρομαντικά Χρόνια. Ιδεολογίες και Νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Αθήνα 1993.

¹¹ Ενδεικτικό της επεξεργασίας που υπέστη το αυτοβιογραφικό σημείωμα του 1931 αλλά και της πρόθεσής του να φιλοτεχνήσει το προφίλ του ανθρώπου που σχετιζόταν κοινωνικά με μέλη των ανώτερων τάξεων είναι πως δεν κάνει καμία αναφορά στους γονείς αλλά προτιμά να μιλήσει για τη νονά του, την (ευγενή Σμυρναία) Αικατερίνην *Bertrand*, ελληνίδα σύζυγον του Προξένου της Γαλλίας, *Louis Bertrand*. Βλ. *Αυτοβιογραφία* '31. Πράγματι την εποχή εκείνη πρόξενος της Γαλλίας στα Ιωάννινα χρημάτισε ο *Louis Bertrand*, όπως αποδεικνύεται από επιστολή που στέλνει στον προϊστάμενό του στα 1860 σχετικά με πρόσφατη απογραφή της οθωμανικής διοίκησης στην επαρχία Ιωαννίνων. Βλ. Κοκολάκης, *Το ύστερο γιαννιώτικο πασαλίκι...*, σ. 268. Σε επεξηγηματικό σχόλιο της κατοπινής συλλογής του *Άνθη και Φύλλα* εντοπίζουμε την πληροφορία ότι η μητέρα του γεννήθηκε το 1820, τον γέννησε δηλαδή σε ηλικία 36 ετών, και πέθανε το 1894 στην Κέρκυρα, όπου και διέμενε μόνιμα.

¹² Αν και δεν γνωρίζουμε τίποτα για το επάγγελμα ή την οικονομική κατάσταση του πατέρα, θα προκαλούσε εντύπωση η απουσία αναφορών στην περίπτωση που εκείνος υπήρξε σημαίνον πρόσωπο της χριστιανικής κοινότητας των Ιωαννίνων. Ο Δόσιος διακατέχεται από την τάση να προβάλλει τις κοινωνικές του επαφές με εξέχοντα πρόσωπα, οπότε λογικό θα ήταν να πράξει ανάλογα στην περίπτωση του πατέρα του.

επώνυμο ο Νικόλαος μέχρι την ολοκλήρωση των γυμνασιακών του σπουδών.¹³ Η πιο σημαντική πληροφορία που διαθέτουμε από τον ίδιο είναι ότι ο πατέρας πέθανε ένα μόλις χρόνο μετά τη γέννησή του, το 1857.¹⁴ Σε μεταγενέστερο έγγραφο που εντοπίσαμε στο μητρώο φοιτητών του Πανεπιστημίου της Λειψίας ως επάγγελμα πατέρα δηλώνεται αυτό του εμπόρου (*Kaufmann*), χωρίς ωστόσο αυτό να επιβεβαιώνεται από άλλη πηγή.¹⁵ Ο Νικόλαος δεν γνώρισε ουσιαστικά πατέρα, γεγονός κομβικό στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς του, και μεγάλωσε με τη μητέρα του αναπτύσσοντας μία ιδιαίτερη σχέση μαζί της, με τη μεγάλη αδυναμία που έτρεφε να αποδεικνύεται από τις συχνές αναφορές στο πρόσωπό της σε πληθώρα κατοπινών έργων. Το γεγονός ότι σε κανένα κείμενο, δημοσιευμένο ή αδημοσίευτο, δεν γίνεται αναφορά σε αδέρφια μας οδηγεί στην υπόθεση πως ο Νικόλαος υπήρξε το πρώτο και πιθανότατα μοναδικό παιδί του ζευγαριού. Ένα άλλο πρόσωπο που θα διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο κατά τη διάρκεια των νεανικών του χρόνων υπήρξε ο θείος από την πλευρά της μητέρας, Γεώργιος Παναγιώτου,¹⁶ έμπορος ο οποίος δραστηριοποιούνταν στο Βουκουρέστι τουλάχιστον μέχρι και τη χρονιά που ο ανιψιός του αποφασίζει να μεταβεί στη Γερμανία, το 1875.¹⁷ Η οικονόμος της οικογένειας και παραμάννα του Νικόλαου, κυρά-Χρυσή, θα

Είναι γεγονός πάντως ότι μέχρι και σήμερα το επίθετο *Δόσης* εντοπίζεται σε αρκετές κοινότητες της ευρύτερης περιοχής των Ιωαννίνων.

¹³ *Αυτοβιογραφία '17.*

¹⁴ Η πληροφορία δεν είναι πλέον δυνατό να επιβεβαιωθεί, καθώς δεν σώζονται αρχεία της περιόδου.

¹⁵ Με το *Kaufmann* στο γερμανικό αυτό πιστοποιητικό ίσως εννοείται ο θείος του (βλ. επόμενη υποσημ.) που ήταν πράγματι έμπορος και ενδεχομένως εκτελούσε χρέη κηδεμόνα του Δοσίου.

¹⁶ Δεν στάθηκε δυνατή η επιβεβαίωση των όσων αναφέρει ο Δόσιος για τον Παναγιώτου από την έως τώρα έρευνα στα αρχεία της ελληνικής κοινότητας του Βουκουρεστίου. Πιθανότατα ο Παναγιώτου συγκαταλεγόταν στην πολυπληθή μεσαία τάξη των ελλήνων εμπόρων της ρουμανικής πρωτεύουσας.

¹⁷ *Αυτοβιογραφία '17.*

πρέπει οπωσδήποτε να συμμετείχε ενεργά στην ανατροφή του.¹⁸ Εάν μάλιστα κρίνουμε από τις όχι λίγες αναφορές στο πρόσωπό της ως ανεξάντλητης πηγής λαογραφικού υλικού, πιθανολογούμε ότι σαν παιδί ο Δόσιος θα πρέπει να περνούσε πολλές ώρες ακούγοντας τις διηγήσεις εκείνες που αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης αργότερα για τον ίδιο.

Βουκουρέστι

Ο Δόσιος δεν κρίνει σκόπιμο να δώσει περαιτέρω πληροφορίες για τα παιδικά χρόνια σε κανένα από τα δύο αυτοβιογραφικά σημειώματα που συνέταξε την τελευταία περίοδο της ζωής του.¹⁹ Μαθαίνουμε μόνο ότι κάποια στιγμή το 1864 βρέθηκε στη Ρουμανία, χωρίς να διευκρινίζεται ο λόγος της μετάβασης ούτε και αν τον συνόδευε η μητέρα ή κάποιος άλλος συγγενής του. Εκεί παρέμεινε για δύο χρόνια, μέχρι το 1866, δίπλα στον προαναφερθέντα θείο του.²⁰ Στο Βουκουρέστι παραδέχεται ότι έμαθε τα πρώτα του γράμματα και μετά την επιστροφή του στα Ιωάννινα γράφτηκε κατευθείαν πιθανότατα στην τρίτη ή τέταρτη τάξη του δημοτικού, κρίνοντας από το ότι το 1874 είχε ήδη ολοκληρώσει τις γυμνασιακές του σπουδές στη Ζωσιμαία Σχολή.²¹ Τη διετία λοιπόν που παρέμεινε, άγνωστο για ποιο λόγο, στην πρωτεύουσα της Ρουμανίας πραγματοποιήθηκε και η πρώτη επαφή με την τοπική γλώσσα. Αυτή η εξοικείωση με τον τόπο και τη γλώσσα θα πρέπει οπωσδήποτε να έπαιξε ρόλο στη μετέπειτα απόφαση για μόνιμη εγκατάσταση στη χώρα. Δάσκαλο κατά τη διετή αυτή

¹⁸ Αυτό προκύπτει τόσο από τις αναφορές στο κατοπινό διήγημα *Τα θύματα του Βάγια* όσο και από την αδημοσίευτη ποιητική του συλλογή, *Ανθη και Φύλλα*, για τα οποία αναλυτικότερα βλ. παρακάτω.

¹⁹ Για τα αυτοβιογραφικά σημειώματα βλ. αναλυτικότερα παρακάτω.

²⁰ *Αυτοβιογραφία* '31.

²¹ Για το διάστημα αυτό γράφει χαρακτηριστικά: *εκ της διετούς διαμονής του εν Βουκουρεστίω (1864-1866) ότε είχε μάθει και την ανάγνωσιν και γραφήν παρά του εθνομάρτυρος Θωμά ΠΑΣΧΙΔΟΥ*. Άρα μεταξύ των ετών 1866-1874 εγγράφεται και ολοκληρώνει τις σπουδές του σε δημοτικό, σχολαρχείο και γυμνάσιο στα Ιωάννινα. Η φοίτηση στο γυμνάσιο διαρκούσε τέσσερα χρόνια, επομένως θα πρέπει να φοίτησε από τα υπόλοιπα τέσσερα χρόνια ένα ή δύο στο δημοτικό και δύο έως τρία στο σχολαρχείο.

παραμονή στο Βουκουρέστι είχε τον γνωστό για την πατριωτική του δράση λόγιο, εκπαιδευτικό και δημοσιογράφο, Θωμά Πασχίδη με καταγωγή επίσης από την Ήπειρο.²² Η μαχητική προσωπικότητα και οι απόψεις του Πασχίδη, ένα κράμα αλυτρωτισμού και μεγαλοϊδεατισμού στο οποίο υπεισέρχονταν ιδέες περί συναδέλφωσης των βαλκανικών λαών για την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού, απόψεις που εν πολλοίς απηχούν τις ιδέες του Ρήγα περί βαλκανικής ομοσπονδίας, επηρεάζουν τη σκέψη του νεαρού μαθητή και η σχέση των δύο θα διαρκέσει για πολλά χρόνια, μέχρι και τον μαρτυρικό θάνατο του δημοσιογράφου τρεις δεκαετίες αργότερα.

Επιστροφή στα Ιωάννινα

Ο Νικόλαος μετά την επιστροφή από τη Ρουμανία είχε την τύχη να μεγαλώσει σε μία πόλη με πλούσια και μακρά παράδοση στο χώρο των γραμμάτων και της εκπαίδευσης.²³ Τα Ιωάννινα ήδη από τον 18^ο αιώνα είχαν συμβάλει τα μέγιστα μέσω των σχολών που λειτουργούσαν και των περίφημων δασκάλων που δίδαξαν εκεί στην υπόθεση της νεοελληνικής αναγέννησης.²⁴ Σύμφωνα με το ισχύον τότε πρόγραμμα σπουδών των ελληνικών σχολείων της οθωμανικής επικράτειας, που ακολουθούσαν σε

²² Για τον Πασχίδη βλ. Ι. Χατζηφώτης, Θ. Α. Πασχίδης (1836-1890). Ο λόγιος- ο εκπαιδευτικός- ο αγωνιστής- ο δημοσιογράφος- ο Έλληνας- ο μάρτυρας. Η ζωή και το έργο του. Συμβολή στην ιστορία του ελληνισμού της Ρουμανίας και του ελληνικού τύπου, Αθήνα 1974.

²³ Για την εκπαίδευση στα Ιωάννινα κατά τα προεπαναστατικά χρόνια βλ. Ε. Κουρμαντζή-Παναγιωτάκου, «Η εκπαίδευση στα Γιάννενα και οι ιδεολογίες της: οι «νεωτεριστικές» σχολές και οι σχολές Μπαλάνων και Ψαλίδα (1645-1820)», Δωδώνη: επιστημονική επετηρίδα του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων 20 (1991), 101-173 αλλά και της ίδιας *Η νεοελληνική αναγέννηση στα Γιάννενα: από τον πάροικο έμπορο στον Αθανάσιο Ψαλίδα και τον Ιωάννη Βηλαρά (17^{ος} – αρχές 19^{ου} αιώνα)*, Αθήνα 2007. Για την παιδεία στην Ήπειρο βλ. και Κ. Παπαγεωργίου, *Η εκπαίδευση στην Ήπειρο, Α', Κέρκυρα 1950*. Γενικά για την παιδεία κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κατοχής βλ. και το παλαιότερο έργο του Τ. Ευαγγελίδη, *Η παιδεία επί Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1936.

²⁴ Για το θέμα βλ. το παλαιότερο Φ. Μιχαλόπουλος, *Τα Ιωάννινα και η νεοελληνική αναγέννηση*, Αθήνα 1930 αλλά και πιο πρόσφατα στο Κουρμαντζή-Παναγιωτάκου, *Η νεοελληνική αναγέννηση...*, σσ. 19-109, όπου επισημαίνεται ιδιαίτερα η συνεισφορά των Ηπειρωτών, εμπόρων κυρίως, της Διασποράς στην πνευματική ακμή της πόλης ήδη από τον 17^ο αιώνα.

γενικές γραμμές αυτό του ανεξάρτητου ελληνικού βασιλείου, φοίτησε αρχικά στο δημοτικό σχολείο, έπειτα στο σχολαρχείο και κατόπιν στο γυμνάσιο.²⁵ Αρχικά φοίτησε στην Καπλάνειο²⁶ - Μπαλάνειο²⁷ σχολή, που την εποχή εκείνη είχαν συγχωνευθεί λόγω της μεγάλης πυρκαγιάς του 1820, που είχε ως αποτέλεσμα την καταστροφή πολλών κτιρίων μεταξύ αυτών και των δύο περιφημων σχολών. Κατά τη φοίτηση στο δημοτικό μέχρι και την πρώτη τάξη του σχολαρχείου έφερε ως επώνυμο αυτό της μητέρας του, δηλαδή *Μαστραπάς*, ενώ έκτοτε και μέχρι την ολοκλήρωση των γυμνασιακών σπουδών στη Ζωσιμαία, χρησιμοποίησε το παρωνύμιο του πατέρα, όπως ήδη έχει αναφερθεί.²⁸ Ο Νικόλαος έμελλε να αλλάξει το επίθετό του για ακόμη μία φορά το 1874, όταν εγγράφηκε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Η τρίτη κατά σειρά αλλαγή, πίσω από την οποία ενδεχομένως υποκρύπτονται άλλου είδους σκοπιμότητες, οι οποίες θα εξεταστούν στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με τον ίδιο έπειτα από υπόδειξη του ηπειρωτικής καταγωγής πατρικού φίλου, καθηγητή Ιατρικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αλέξιου Πάλλη.²⁹

Γυμνάσιο

Μετά την ολοκλήρωση της δημοτικής εκπαίδευσης εγγράφεται, όπως ήταν φυσικό, στη Ζωσιμαία Σχολή. Την εποχή εκείνη η Ζωσιμαία, η οποία

²⁵ Για την εξέλιξη του εκπαιδευτικού συστήματος από την ίδρυση του ανεξάρτητου νεοελληνικού κράτους βλ. Α. Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης: το «ανακοπτόμενο άλμα». Τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833-2000*, 2013 και ειδικότερα για τις εκπαιδευτικές βαθμίδες τη συγκεκριμένη περίοδο βλ. σσ. 20-21

²⁶ Για την Καπλάνειο Σχολή που από το 1805 κ.ε. αποτέλεσε συνέχεια της Μαρουτσειού Σχολής βλ. και το Σ. Μπέττης, «Ζώης Καπλάνης και Καπλάνειος Σχολή», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 20-21 (1976-1977) 2-307 και Σ. Εργολάβος, *Η Ζωσιμαία Σχολή*, Ιωάννινα 1993, σσ. 42-45.

²⁷ Για τη Μπαλάνειο Σχολή και τους Μπαλάνους βλ. και το Δ. Μπαλάνος, «Οι Μπαλάνοι διδάσκαλοι του Γένους», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 5 (1930), 229-235. και Εργολάβος, *Η Ζωσιμαία...*, σσ. 39-42.

²⁸ *Αυτοβιογραφία* '17.

²⁹ Για τον Α. Πάλλη βλ. Χ. Λούκκος, «Το επίπεδο ζωής ενός καθηγητή πανεπιστημίου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, Αλέξιος Πάλλης» στο *Πανεπιστήμιο, Ιδεολογία και Παιδεία. Ιστορική διάσταση και Προοπτικές*, Α', Αθήνα, 1989, σσ. 121-136.

λειτουργούσε από το 1828 και αποτελούσε το σπουδαιότερο ευεργέτημα της αδελφότητας των Ζωσιμάδων προς την πόλη των Ιωαννίνων, αποτελούσε εκτός από γυμνάσιο της πόλης, έχοντας αντικαταστήσει στο ρόλο αυτό τις παλαιότερες σχολές Μαρούτση και Καπλάνη, πόλο έλξης για πολλούς μαθητές από ολόκληρο σχεδόν τον ελληνόφωνο χώρο.³⁰ Τα μεγάλα ποσά που προκύπταν από τη διαθήκη των αδερφών Ζωσιμά επέτρεπαν την προσέλκυση ικανών και επιφανών δασκάλων αλλά και τη συνεχή ενημέρωση της σχολικής βιβλιοθήκης, με αποτέλεσμα η Σχολή να θεωρείται πρότυπο για τα δεδομένα της εποχής. Η εγγραφή θα πρέπει να έγινε γύρω στα 1870, όταν διευθυντής ήταν ο Γιαννιώτης μαθηματικός, Σπυρίδων Μανάρης.³¹ Με τον Μανάρη ο Δόσιος θα αναπτύξει έναν ιδιαίτερο δεσμό, που από τη μία οφείλεται στον θαυμασμό του μαθητή προς το δάσκαλο και από την άλλη στο ότι συνδέονταν και κοινωνικά. Ο νεαρός Δόσιος διατηρούσε φιλικούς δεσμούς με τον γιο του Μανάρη, σχέση που περιγράφεται στις σελίδες μεταγενέστερου διηγήματός του.³² Ο Μανάρης, δεδομένης της απουσίας του πατρικού προτύπου, υπήρξε κάτι παραπάνω από πρώτος μέντορας του νεαρού Νικόλαου: μία φιγούρα σχεδόν πατρική, κάτι που διαφαίνεται στα γεμάτα σεβασμό και θερμότητα λόγια που χρησιμοποιεί ο Δόσιος για να περιγράψει αρκετά χρόνια τον εκλιπόντα πλέον δάσκαλό του.³³ Εικόνες από την καθημερινότητα των γυμνασιακών του χρόνων παρουσιάζονται μέσα από τις σελίδες του *Χαρτοφυλακίου*, όπου πέρα από κάποιες ενδιαφέρουσες περιγραφές της σχολικής ζωής σε ένα ελληνικό σχολείο κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας, παρακολουθούμε τις αγωνίες, τις περιπέτειες και τα

³⁰ Για την ιστορία της Ζωσιμαίας βλ. Σ. Εργολάβος, *Η Ζωσιμαία...*, 1993 και Σ. Μπέττης, *Οι Ζωσιμάδες και η συμβολή τους στη Νεοελληνική Αναγέννηση. Η ζωή και το έργο τους*, Ιωάννινα 1990.

³¹ Σ. Εργολάβος, *Η Ζωσιμαία...*, σσ. 140-143.

³² Πρόκειται για το *Χαρτοφυλακίον των παιδικών μου χρόνων ή αναμνήσεις της παιδικής μου ηλικίας*, Κέρκυρα 1880. Πιο αναλυτικά βλ. στο επόμενο κεφάλαιο.

³³ Ν. Δόσιος, «Σπυρίδων Μανάρης», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 2 (1927), 42-45.

ενδιαφέροντα ενός εφήβου της εποχής, επικαλυμμένες βέβαια με το απαραίτητο τότε ρομαντικό περιτύλιγμα.³⁴

Το πρόγραμμα σπουδών που παρακολούθησε κατά τη διάρκεια των γυμνασιακών του χρόνων ήταν τυπικό για τα χρόνια εκείνα με το απόλυτο προβάδισμα φυσικά να ανήκει στην κλασική παιδεία: πάνω από τις μισές ώρες εβδομαδιαίως διδάσκονταν τα αρχαία ελληνικά και τα λατινικά, ενώ σημαντική θέση κατείχαν τα θρησκευτικά και η ιστορία.³⁵ Μαθηματικά και φυσικές επιστήμες, διδασκόμενα αποκλειστικά σε θεωρητική μορφή, κάλυπταν περίπου το 1/5 του ωρολογίου προγράμματος. Ακολουθούσαν η εκμάθηση ξένων γλωσσών, που στην περίπτωση της Ζωσιμαίας συμπεριελάμβανε υποχρεωτικά και τα τουρκικά και ακολουθούσαν άλλα δευτερεύοντα μαθήματα όπως η καλλιγραφία και η ιχνογραφία.³⁶ Γεγονός αποτελεί πάντως ότι δεν διδάσκονταν καθόλου έως και το 1884 τα νέα ελληνικά, κάτι που επρόκειτο αργότερα και ο ίδιος να θίξει παίρνοντας ξεκάθαρη θέση υπέρ της ένταξης του μαθήματος στα ωρολόγια προγράμματα. Η φοίτηση στη Σχολή πρόκειται να ολοκληρωθεί το 1874, όταν και αριστεύει στις απολυτήριες εξετάσεις, γεγονός που του ανοίγει την πόρτα για τον επόμενο σταθμό, το Πανεπιστήμιο. Θεωρείται εξάλλου σήμερα δεδομένο ότι απόλυτη προτεραιότητα της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης την εποχή ήταν η προετοιμασία για την τριτοβάθμια, προτεραιότητα που καθιστούσε το γυμνάσιο ουσιαστικά προθάλαμο του Πανεπιστημίου.³⁷ Από το 1860 μάλιστα μετά από επίμονες προσπάθειες

³⁴ Αναλυτικότερα βλ. στο επόμενο κεφάλαιο.

³⁵ Μέσω των αρχαίων ελληνικών επιδιώκονταν οι στόχοι της γλωσσικής ομογενοποίησης και της διαμόρφωσης κοινής εθνικής ταυτότητας καθόλο τον 19^ο αιώνα. Περισσότερα βλ. στο Δημαράς, *Ιστορία...*, σσ. 19 και 35.

³⁶ Τα γαλλικά κατείχαν την πρώτη θέση.

³⁷ Είναι εντυπωσιακά υψηλά τα ποσοστά φοίτησης στη δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση από τη μία και τα ποσοστά αναλφαβητισμού την ίδια εποχή από την άλλη. Για το θέμα βλ. Κ. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Αθήνα 1987, σσ. 569 κ.ε.

επιφανών Ηπειρωτών η εγγραφή των αποφοίτων της Ζωσιμαίας στο Εθνικό Πανεπιστήμιο δεν προϋπέθετε γραπτές εξετάσεις, όπως συνέβαινε για αποφοίτους άλλων σχολών πέραν των ορίων του ελληνικού βασιλείου.³⁸

Από τα γυμνασιακά, λοιπόν, εκείνα χρόνια ο Νικόλαος δείχνει μία έφεση στη φιλολογία, κλίση που μάλλον πέρασε απαρατήρητη από τους εφόρους των εκπαιδευτικών υποθέσεων της πόλης του.³⁹ Οι τελευταίοι ενέκριναν μεν τη χρηματοδότηση των σπουδών του ως υποτρόφου του ζωσιμαίου κληροδοτήματος σε ένα αντικείμενο όμως που καμία σχέση δεν είχε με τα έως τότε εκδηλωμένα του ενδιαφέροντα.⁴⁰

Η κοινότητα των Ιωαννίνων

Αξίζει στο σημείο αυτό να σταθούμε για λίγο στη δομή και τον τρόπο λειτουργίας της χριστιανικής κοινότητας της πόλης των Ιωαννίνων, προκειμένου να καταστούν εφικτές οι απαραίτητες συνδέσεις με την περίπτωση Δοσίου. Η ορθόδοξη κοινότητα της πόλης οργανωμένη από τους προηγούμενους ήδη αιώνες σε σώμα με αρμοδιότητες νομοθετικές, δικαστικές και εκτελεστικές καθόριζε ουσιαστικά τις περισσότερες υποθέσεις των χριστιανών.⁴¹ Κύρια ευθύνη και αποστολή της υπήρξε η διαχείριση της μεγάλης περιουσίας, που προέρχονταν από τις δωρεές εύπορων Ηπειρωτών του εξωτερικού, τα λεγόμενα *ελέη* ή *λάσσα*. Σημαντική αρμοδιότητά της αποτελούσε επίσης η διοίκηση των ιδρυμάτων που είχαν κατά καιρούς συσταθεί με σκοπό τη βελτίωση των συνθηκών ζωής των πιεζόμενων από την οθωμανική διοίκηση χριστιανών. Τα ποσά

³⁸ Για το θέμα βλ. Δημαράς, *Ιστορία...*, σ. 24.

³⁹ *Αυτοβιογραφία* '17.

⁴⁰ Για τα ηπειρωτικά κληροδοτήματα γενικά βλ. Σ. Εργολάβος, *Ηπειρωτικά κληροδοτήματα*, Ιωάννινα 1998. Ειδικότερα για το κληροδοτήμα Ζωσιμά βλ. σσ. 28-47.

⁴¹ Για την κοινοτική οργάνωση της πόλης των Ιωαννίνων βλ. Δ. Σαλαμάγκας, «Η κόσσα και η βλιώρα», *Ηπειρωτική Εστία* 71 (1958), 216-222 και στα επόμενα δύο τεύχη (72-73) της ίδιας χρονιάς σσ. 298-306 και 379-397 αντίστοιχα. Εκεί γίνεται διεξοδικά λόγος για τις δύο αντίπαλες παρατάξεις εντός της κοινότητας που εναλλάσσονταν στη διοίκηση.

που καλούνταν να διανείμει η κοινότητα για εκπαιδευτικούς και προνοιακούς σκοπούς ήταν ιδιαίτερα μεγάλα για την εποχή.⁴² Φυσικό επακόλουθο ήταν να μη λείπουν ενίοτε οι μεγάλες διαμάχες μεταξύ των μελών για κακοδιαχείριση και διασπάθιση του ταμείου των ελεών. Κύριο όργανο της κοινότητας ήταν η Γενική Συνέλευση, η οποία με τη σειρά της εξέλεγε με άμεση ψηφοφορία τα μέλη της εφοροεπιτροπείας αποτελούμενης από δεκαεννέα μέλη που διαχειρίζονταν τις περισσότερες υποθέσεις, συμπεριλαμβανομένης φυσικά και της εκπαίδευσης.⁴³ Ενδεικτικό της μεγάλης σημασίας που αποδίδονταν στην παιδεία είναι πως από τους δεκαεννέα συνολικά εφόρους της κοινότητας οι τέσσερις ήταν αποκλειστικά επιφορτισμένοι με τα εκπαιδευτικά ζητήματα, τη στιγμή που για παράδειγμα οι έφοροι για το νοσοκομείο ήταν μόλις δύο.

Η εφορεία αποφασίζει

Το 1874 ο Νικόλαος ως αριστεύσας κατά τας απολυτηρίους εξετάσεις της Ζωσιμαίας Σχολής απεστάλη υπό της εφορείας των εκπαιδευτικών καταστημάτων της Πόλεως δαπάνη του Ζωσιμαίου κληροδοτήματος [...] εις Αθήνας.⁴⁴ Ακόμη και η επιλογή της σύνταξης έχει τη σημασία της: ο Νικόλαος «απεστάλη» από την εφορεία να σπουδάσει. Δεν ήταν όμως ο προορισμός, η Αθήνα δηλαδή, όσο το ορισμένο από τους εφόρους αντικείμενο των σπουδών που συγκρούονταν με τις επιθυμίες του νεαρού: ο Νικόλαος θα σπούδαζε ορκετολογία.⁴⁵ Την ίδια τύχη με το Νικόλαο

⁴² Από τον ισολογισμό του 1879 το ποσό φαίνεται να φτάνει τα 1.241.613 γρόσια. Βλ. Σαλαμάγκας, «Η κόσσα...», τχ. 71, 217. Το δε κληροδοτήμα των Ζωσιμάδων φαίνεται πως ήταν μακράν του δευτέρου το μεγαλύτερο κληροδοτήμα και αφορούσε ένα ποσό της τάξης των 715.000 χάρτινων ρουβλίων βλ. Κουρμαντζή, *Η νεοελληνική αναγέννηση...*, σ. 46.

⁴³ Άλλες αρμοδιότητες της εφοροεπιτροπείας ήταν η συντήρηση των ναών, η λειτουργία του νοσοκομείου και των άλλων ευαγών ιδρυμάτων, η φροντίδα των ορφανών και η προικοδότηση των απόρων κοριτσιών.

⁴⁴ *Αυτοβιογραφία* '31.

⁴⁵ Στο Εθνικό Πανεπιστήμιο την εποχή εκείνη λειτουργούσαν εκτός της Φιλοσοφικής, στην οποία υπάγονταν τα Μαθηματικά και οι Φυσικές Σπουδές, η Νομική και η Θεολογική Σχολή. Αξίζει πάντως να επισημάνουμε στο σημείο αυτό πως η Ορκετολογία αυτονομήθηκε σαν γνωστικό αντικείμενο μόλις το 1893, το δε Φυσικομαθηματικό Τμήμα

μοιραζόταν και ο συνοδοιπόρος στο ταξίδι από τα Ιωάννινα στην Αθήνα, Πάνος Τσακμάκης. Ο έτερος νεαρός ορίστηκε να σπουδάσει την τέχνη της βυρσοδεψίας εξαιτίας, όπως πιθανολογεί ο Δόσιος,⁴⁶ του επαγγέλματος του πατέρα του, μιας και ο τελευταίος ήταν μέλος της συντεχνίας των βυρσοδεψών ⁴⁷ αλλά και επίτροπος της Μητροπόλεως, άνθρωπος δηλαδή που πιθανότατα είχε λόγο σε τέτοιου είδους αποφάσεις. Η επιλογή πάντως της βυρσοδεψίας για τον Τσακμάκη εξηγείται πιο εύκολα σε σχέση με αυτήν της ορυκτολογίας, αν λάβουμε υπόψη τη μεγάλη παράδοση της πόλης των Ιωαννίνων τόσο στη μεταποίηση όσο και στο μεταπρατικό εμπόριο δερμάτων.⁴⁸ Δυστυχώς ο Δόσιος δεν αναφέρεται στους λόγους για τους οποίους ορίστηκε να σπουδάσει το συγκεκριμένο αντικείμενο, αν και σήμερα γνωρίζουμε πως η ορυκτολογία απολάμβανε την εποχή εκείνη πανευρωπαϊκό κύρος λόγω των νέων δυνατοτήτων που πλέον προσφέρονταν για την εκμετάλλευση του υπεδάφους.⁴⁹ Σε καμία περίπτωση πάντως οι λόγοι αυτοί δεν θα πρέπει να συνδέονται με εξαιρετικές επιδόσεις που πιθανόν επέδειξε ως μαθητής της Ζωσιμαίας, εφόσον μάλιστα ξεκαθαρίζει πως η φιλολογία ήταν ο κλάδος προς ην ιδιαιτέραν κλίσιν εδείκνυεν.⁵⁰ Εξάλλου με βάση το ωρολόγιο πρόγραμμα των γυμνασίων της εποχής η διδασκαλία των φυσικών μαθημάτων ήταν εξαιρετικά περιορισμένη και γινόταν κατά κύριο λόγο σε επίπεδο

στο οποίο λογικά υπαγόταν αυτονομήθηκε από τη Φιλοσοφική το 1904. Βλ. σχετικά Κ. Γαβρόγλου-Β. Καραμανωλάκης-Χ. Μπάρκουλα, *Το Πανεπιστήμιο Αθηνών (1837-1937) και η ιστορία του*, Ηράκλειο 2014, σ. 135.

⁴⁶ *Αυτοβιογραφία* '31.

⁴⁷ Για τις συντεχνίες στα Ιωάννινα του 19^{ου} αιώνα και τον ρόλο τους στη δημόσια ζωή βλ. Παπαγεωργίου, *Οι συντεχνίες...*, Ιωάννινα 1982.

⁴⁸ Για τα μεταποιητικά εργαστήρια των Ιωαννίνων βλ. Β. Ρόκου, «Τα μεταποιητικά εργαστήρια των Ιωαννίνων στο τέλος του 19^{ου} αιώνα», *Δωδώνη Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων* 2004, 365-381 και ειδικότερα για τα βυρσοδεψεία σσ. 365-371.

⁴⁹ Η δημοτικότητα της ορυκτολογίας στον ελληνικό χώρο θα πρέπει μάλλον να αποδοθεί στην αξιοποίηση των μεταλλείων του Λαυρίου την ίδια εποχή.

⁵⁰ *Αυτοβιογραφία* '17.

θεωρητικό, όπως έχουμε δει, οπότε εκ των πραγμάτων θα ήταν δύσκολο να πάρθηκε μία τέτοια απόφαση με γνώμονα τις σχολικές του επιδόσεις. Η ορυκτολογία φαίνεται λοιπόν ότι σε καμία περίπτωση δεν αποτελούσε δική του επιθυμία. Στις αιτήσεις για τη χρηματοδότηση των σπουδών τους από τα ελέη της κοινότητας οι δύο τελειόφοιτοι είχαν υποδείξει ο μὲν Τσακμάκης την φιλολογίαν, ο δε Δόσιος την εκμάθησιν των ευρωπαϊκῶν γλωσσῶν, έχοντας κατά νου να διδάξουν κάποια στιγμή στη Ζωσιμαία.⁵¹ Αυτή η αντίληψη «περί εξόφλησης του χρέους» και ανταπόδοσης των θρόπτρων ήταν συνήθης καθόλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας. Οι επωφελούμενοι των ευεργετημάτων μίας κοινότητας, όπως βέβαια και όσοι κατάφεραν να αποκτήσουν μία αξιόλογη περιουσία στο εξωτερικό, ένιωθαν την ανάγκη να προσφέρουν υπηρεσίες στην ιδιαίτερη τους πατρίδα, στο βαθμό και το πεδίο που αναλογούσε στον καθένα. Οπωσδήποτε πάντως μία τέτοια απόφαση εκ μέρους των εφόρων είναι ενδεικτική για τις νέες αντιλήψεις που διαμορφώνονταν τον 19^ο αιώνα. Η ακμή του θετικισμού και οι αλλαγές που επέφερε η βιομηχανική επανάσταση ενίσχυαν την τάση για σπουδές σε αντικείμενα με άμεση πρακτική εφαρμογή. Στο πλαίσιο αυτό ενδεχομένως θα πρέπει να εντάξουμε και την απόφαση της εφορείας να παρακολουθήσει ο μὲν Τσακμάκης μαθήματα βυρσοδεψίας, ο δε Δόσιος σπουδές ορυκτολογίας.⁵² Ακόμη και έτσι πάντως προκαλεί εντύπωση η απόφαση των εφόρων της πόλης να κατευθύνουν το Νικόλαο σε ένα τόσο εξειδικευμένο αντικείμενο το 1874, όταν αυτό αποτελούσε μέρος μόνο του προγράμματος σπουδών ενός Τμήματος της Φιλοσοφικής.

⁵¹ Αυτοβιογραφία '31.

⁵² Δεν έχει έως τώρα διαπιστωθεί εάν την περίοδο εκείνη υπήρχε κάποιο ενδιαφέρον για μεταλλευτικές δραστηριότητες στην περιοχή της Ηπείρου, είναι όμως γεγονός πως υπήρχε μία άνοδος του συγκεκριμένου κλάδου που οφειλόταν σε μεγάλα τεχνικά έργα (π.χ. Διώρυγα του Σουέζ).

Αθήνα

Όπως και να έχει, το φθινόπωρο του 1874 βρίσκει τους δύο νεαρούς Ηπειρώτες στην πρωτεύουσα του ελληνικού βασιλείου. Η πρώτη έγνοια τους ήταν να συναντήσουν τον άνθρωπο που είχε επιφορτιστεί την προστασία και την καθοδήγηση των ηπειρωτών φοιτητών στην Αθήνα, τον επιφανή πολιτικό και λόγιο Λέοντα Μελά.⁵³ Ο τελευταίος, ηπειρωτικής καταγωγής αν και γεννημένος στην Κωνσταντινούπολη, είχε διατελέσει καθηγητής Νομικής του Οθωμανικού Πανεπιστημίου, υπουργός Δικαιοσύνης, Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαίδευσης σε πολλές κυβερνήσεις, ενώ υπήρξε και εισηγητής στις Εθνοσυνελεύσεις που ψήφισαν τα Συντάγματα του 1843 και 1862. Επιπλέον ήταν και ένας από τους πρώτους που ασχολήθηκαν συστηματικά με την επιστήμη της Παιδαγωγικής και υπήρξε συγγραφέας αρκετών διδακτικών εγχειριδίων,⁵⁴ με σημαντικότερο τον *Γεροστάθη*, βιβλίο-σταθμό που χρησιμοποιήθηκε ως αναγνωστικό για δεκαετίες στα απανταχού ελληνικά σχολεία.⁵⁵ Εκτός όμως από τις παραπάνω ιδιότητες ο Μελάς υπήρξε και ένα από τα ιδρυτικά μέλη του *Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων*, ενός από τα σωματεία που από τη στιγμή της ίδρυσης τους το 1869 συνέβαλαν αποφασιστικά στην πύκνωση του σχολικού δικτύου και στην ενίσχυση της ελληνικής παιδείας σε περιοχές εκτός επικράτειας του βασιλείου.⁵⁶ Βασική προτεραιότητα του

⁵³ Για την οικογένεια των Μελάδων βλ. Κουρμαντζή, *Η νεοελληνική αναγέννηση...*, σσ. 40-41 αλλά και Λ. Ι. Μελάς, *Ηπειρωτικές Μελέτες/Μια οικογένεια-Μια ιστορία*, Αθήνα 1967.

⁵⁴ Η πιο πρόσφατη και ολοκληρωμένη μελέτη που εστιάζει κυρίως στη λογοτεχνική και παιδαγωγική διάσταση του έργου είναι του Κ. Μαλαφάντη, «Ο Λέων Μελάς (1812-1879) ως λογοτέχνης-παιδαγωγός και το έργο του», *Παρνασσός ΜΗ* (2006), 359-406.

⁵⁵ Λ. Μελάς, *Νέος Γεροστάθης ή αναμνήσεις της παιδικής μου ηλικίας*, Αθήνα 1858 η πρώτη έκδοση, την οποία ακολούθησαν πολλές άλλες. Ο Α. Πολίτης στο *Η ρομαντική λογοτεχνία στο εθνικό κράτος (1830-1880). Ποίηση, πεζογραφία, θέατρο, πνευματική κίνηση, αναγνώστες*, Ηράκλειο 2017, σ. 220, μάλιστα σημειώνει πως γράφτηκε λοιπόν για να το διαβάσουν μικροί μαθητές, ωστόσο η τεράστια διάδοσή-του- το απόλυτο μπεστ-σέλερ: για δύο δεκαετίες επανεκδιδόταν μια και δυο φορές το χρόνο, και αραιότερα για έναν αιώνα περίπου δείχνει πως και οι γονείς αποδέχθηκαν πλήρως τη λογική του συγγραφέα.

⁵⁶ Για τον Σύλλογο βλ. γενικά Ο εν Αθήναις Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, *Η δράσις του Συλλόγου κατά την εκατονταετίαν 1869-1969*, Αθήνα 1970 αλλά ειδικότερα Μ. Πρέκα, «Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων (ΣΔΕΓ):

Συλλόγου, που συγκέντρωνε στις τάξεις του αρκετά πρόσωπα της οικονομικής και πνευματικής ελίτ της εποχής, ήταν και η μόρφωσις διδασκάλων αμφοτέρων των φύλων και η τοποθέτησις αυτών εις τας επικαίρους της Μακεδονίας και αλλαχού θέσεις, προς εξυπηρέτησιν και ενίσχυσιν του εθνικού αγώνος.⁵⁷ Πάνω σε αυτή τη διατυπωμένη προτεραιότητα ήρθε να προσκρούσει η απόφαση της εφορείας των εκπαιδευτικών ζητημάτων των Ιωαννίνων να σπουδάσουν οι δύο νεαροί αντικείμενα που δεν συνέπιπταν ούτε με τις ίδιες επιθυμίες αλλά ούτε και με τις ανάγκες του έθνους, όπως αυτές ορίζονταν από τον Σύλλογο.

Προσερχόμενοι λοιπόν στον *Νέστορα των Ηπειρωτών φοιτητών*, όπως χαρακτηρίζεται, και ανακοινώνοντας την απόφαση της εφορείας βρήκαν στο πρόσωπο του έναν ανέλπисто αλλά και ισχυρό σύμμαχο.⁵⁸ Ο Μελάς, δεδομένης και της ιδιότητας του ιδρυτικού μέλους του Συλλόγου, εξοργίστηκε στο άκουσμα της είδησης αναφωνώντας χαρακτηριστικά ότι *ημείς, εννοώντας φυσικά το έθνος, έχομεν ανάγκην παιδαγωγών και διδασκάλων και ουδόλως βυρσοδεψών και ορυκτολόγων*.⁵⁹ Απειλήσε μάλιστα να παραιτηθεί από την φροντίδα των ηπειρωτών φοιτητών, εάν δεν άλλαζε η αρχική εκείνη απόφαση. Μία τόσο δυναμική αντίδραση θα πρέπει ασφαλώς να συνδεθεί με το γεγονός ότι η «παραγωγή» δασκάλων είχε για χρόνια ατονήσει εξαιτίας αδυναμιών της κεντρικής κυβέρνησης, με τη λειτουργία του Διδασκαλείου, του μοναδικού ιδρύματος που προετοίμαζε όσους αργότερα επρόκειτο να διδάξουν στη πρωτοβάθμια εκπαίδευση, είχε τεθεί σε κατάσταση αναστολής από το 1864. Συνέπεια αυτής της

υποτροφίες για την εκπαίδευση διδασκαλισσών από τη Μακεδονία (1880-1913)», στο Ε. Αβδελά- Χ. Εξερχζόγλου- Χ. Λυριντζής (επιμ.), *Μορφές Δημόσιας Κοινωνικότητας στην Ελλάδα του 20ού αιώνα*, Ρέθυμνο 2015, σσ. 41-61 .

⁵⁷ Η διακηρυγμένη αυτή πρόθεση μαρτυράται σε απολογιστικό έγγραφο του Συλλόγου βλ. Μ. Πρέκα, «Σύλλογος...», σ. 41.

⁵⁸ *Αυτοβιογραφία* '31.

⁵⁹ Ο.π.

κατάστασης ήταν να παρατηρούνται μεγάλα κενά ιδιαίτερα σε περιοχές με νευραλγική σημασία, όπως η Ήπειρος και η Μακεδονία. Το εκπαιδευτικό σύστημα παρά τις μεγάλες και σε πολλές περιπτώσεις επιτακτικές ανάγκες λειτούργησε κατ' αυτόν τον τρόπο, χωρίς δηλαδή να αποφοιτούν νέοι δάσκαλοι μέχρι το 1878, όταν και το Διδασκαλείο ανασυστάθηκε.⁶⁰ Το λειτούργημα του δασκάλου κατά την περίοδο εκείνη αναλάμβαναν να φέρουν εις πέρας κυρίως απόφοιτοι γυμνασίων, σπανιότερα όσοι είχαν φοιτήσει για ένα μικρό διάστημα στη Φιλοσοφική Σχολή του Εθνικού Πανεπιστημίου. Αναμφίβολα ένα δραστήριο μέλος του *Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων*, που ήδη από το 1869 είχε προκηρύξει μελέτη για τις ελλείψεις της κατωτέρας και μέσης δημοσίας παιδείας, ήταν σε θέση να γνωρίζει τις αδυναμίες αυτές.⁶¹ Εάν μάλιστα σε αυτά τα δεδομένα συνυπολογίσουμε και την ηπειρωτική καταγωγή του Μελά, η συναισθηματική αυτή έκρηξη του τελευταίου, όπως μας την περιγράφει ο Δόσιος, δεν θα πρέπει να απείχε και πολύ από την πραγματικότητα.⁶²

Μετά την ανταλλαγή επιστολών με τις αρχές της χριστιανικής κοινότητας των Ιωαννίνων ο έμπειρος πολιτικός κατάφερε να πείσει τις τελευταίες, ώστε ο νεαρός Νικόλαος να εγγραφεί στη Φιλοσοφική Σχολή του Εθνικού Πανεπιστημίου. Στο σημείο αυτό της αφήγησης προκύπτει μία αντίφαση: ενώ ο Δόσιος στο ύστερο αυτοβιογραφικό σημείωμα αναφέρει πως εξαρχής και με προτροπή του Μελά σκόπευε να συνεχίσει τις σπουδές

⁶⁰ Για το θέμα της έλλειψης δασκάλων βλ. Δημαράς, *Ιστορία...*, σσ. 48-49.

⁶¹ Ο.π., σ. 49

⁶² Η κατάσταση όσον αφορά την κατάρτιση διδασκαλισσών ήταν ακόμη χειρότερη: το κρατικό Διδασκαλείο που λειτουργούσε από το 1834 δεν δεχόταν γυναίκες και όσες απόφοιτες στη συνέχεια κατάφεραν να διδάξουν στα λιγοστά σχολεία θηλέων προέρχονταν αποκλειστικά από ιδιωτικά ιδρύματα με κυριότερο αυτό της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, που δρούσε ως ανάχωμα στη θεωρούμενη προσηλυτιστική δράση δυτικών ιεραποστόλων και φιλελλήνων που είχαν ιδρύσει σχολεία στην Ελλάδα. Βλ. σχετικά Δημαράς, *Ιστορία...*, σσ. 37-43. Για την Φιλεκπαιδευτική εταιρεία γενικά βλ. *Η εν Αθήναις Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία: Αρσάκεια – Τοσίτσεια Σχολεία 1836-1996. Εκατόν εξήντα χρόνια παιδείας*, Αθήνα 1996.

στη Γερμανία,⁶³ στο πρώτο διαβάζουμε πως η αιτία που έμελλε να διακόψει τις σπουδές στην Αθήνα ήταν μία ασθένεια, συγκεκριμένα ένα κοιλιακό νόσημα.⁶⁴ Τέτοιου είδους «αντιφάσεις» παρατηρούνται και στην αφήγηση άλλων περιστατικών της ζωής του. Αυτές οι εκ των υστέρων παρεμβάσεις που καταλήγουν σε διαφορετικές αφηγήσεις των ίδιων περιστατικών πιθανότατα υποδεικνύουν μία προσπάθεια φιλοτέχνησης ενός εξιδανικευμένου προφίλ. Αναμφίβολα στον ορίζοντα των προσδοκιών του βάραινε περισσότερο η παρέμβαση ενός ανθρώπου, όπως ο Λέων Μελάς, προκειμένου ο ίδιος να σπουδάσει στα περίφημα γερμανικά πανεπιστήμια, κάτι που έμμεσα υποδεικνύει την αναγνώριση κάποιου ταλέντου στο πρόσωπό του εκ μέρους του διακεκριμένου λογίου. Η παραδοχή πως ο κύκλος των Αθηνών έκλεισε με αποτέλεσμα να ανοίξει αυτός της Γερμανίας εξαιτίας ενός κοιλιακού νοσήματος αναμφίβολα δεν θα αποτελούσε την πιο ιδανική εκδοχή. Το πόσο γρήγορα ο Μελάς κατάφερε να διακρίνει το φιλολογικό τάλαντο του Δοσίου δυστυχώς δεν πρόκειται να το μάθουμε, μπορούμε ωστόσο να υποθέσουμε πως η φιλολογική προοπτική του Τσακμάκη μάλλον δεν ενθουσίασε τον έμπειρο λόγιο. Ο τελευταίος δεν επέμεινε στην υλοποίηση της επιθυμίας του έτερου νεαρού για φιλολογικές σπουδές. Ενδεχομένως βέβαια η τύχη του Πάνου να υπαγορεύθηκε και από την επιθυμία του πατέρα του, βυρσοδέψη και επιτρόπου της Μητροπόλεως. Ότι και να συνέβη πάντως γεγονός παραμένει ότι ο Τσακμάκης μετά την Αθήνα συνέχισε τις σπουδές του στην τέχνη της βυρσοδεψίας στη Μασσαλία. Δυστυχώς όμως για τον ίδιο η κατάληξη δεν επρόκειτο να ήταν καλή. Ο Δόσιος αναφέρει ότι ο συντοπίτης του μετά την παραμονή για διάστημα ενός έτους στη Μασσαλία, όπου ασκήθηκε σε κάποιο βυρσοδεψείο, αποφάσισε να μεταβεί στο Παρίσι για

⁶³ Αυτοβιογραφία '31.

⁶⁴ Αυτοβιογραφία '17.

να παρακολουθήσει μαθήματα Χημείας.⁶⁵ Στη γαλλική πρωτεύουσα ο νεαρός Τσακμάκης είχε την ατυχία να προσβληθεί από κάποιο νόσημα που οδήγησε στη νοσηλεία του *εν τινί φρενοκομείω*, όπου και πέθανε ένα χρόνο αργότερα, πιθανότατα από σύφιλη.⁶⁶ Ενδεικτικό φαίνεται να είναι το λογοπαίγνιο του Μελά, σύμφωνα πάντοτε με τον Δόσιο, για το αντικείμενο σπουδών του νεαρού Πάνου, καθώς ο προστάτης των δύο νεαρών αναγραμμάτισε τη λέξη «χημεία» σε «μοιχεία» προειπών το οικτρών τέλος του ατυχούς νεανίου. Επιπλέον το σχόλιο του ίδιου του Δοσίου για ενός έτους διαμονήν εις τα μπουλιβάρδια, τις περίφημες λεωφόρους δηλαδή, της Γαλλικής Μητροπόλεως που φημίζονταν για τη νυχτερινή της ζωή, ενισχύει την άποψη ότι ο θάνατος του Τσακμάκη προήλθε από σύφιλη.⁶⁷

Εθνικόν Πανεπιστήμιον

Μετά τη μικρή αυτή παρέκβαση σχετικά με την τύχη του συμμαθητή του Δοσίου επανερχόμαστε στην Αθήνα του 1874.⁶⁸ Μπορεί η διαμονή στην πρωτεύουσα του ελληνικού βασιλείου και η φοίτηση στο Εθνικό Πανεπιστήμιο να αποδεικνύονταν βραχύχρονες, στάθηκαν ικανές ωστόσο να συμβάλουν σε μεγάλο βαθμό στη διαμόρφωση της προσωπικότητας,

⁶⁵ Το αυτοβιογραφικό σημείωμα συντάσσεται στο Παρίσι των αρχών της τέταρτης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα, όταν ο Δόσιος βρισκόταν πλέον σε πολύ προχωρημένη ηλικία και προκαλεί ενδιαφέρον η παράθεση τέτοιου είδους λεπτομερειών, όταν την ίδια στιγμή παραλείπονται φαινομενικά πολύ πιο ενδιαφέρουσες πληροφορίες.

⁶⁶ Για τη σύφιλη που για αιώνες αποτέλεσε μία ασθένεια από την οποία προσβλήθηκαν και πολλοί άνθρωποι των γραμμάτων και των τεχνών και κυρίως για τις κοινωνικές τις προεκτάσεις βλ. Κ. Κοντοκώστας – Α. Κουσουλής, *Η σύφιλη στην ιστορία και τις τέχνες*, Αθήνα 2008.

⁶⁷ *Αυτοβιογραφία* '31.

⁶⁸ Η τύχη του Πάνου αποσιωπάται στο πρώτο αυτοβιογραφικό σημείωμα. Όπως θα δείξουμε αναλυτικότερα στη συνέχεια, το δεύτερο αυτοβιογραφικό σημείωμα συντάχθηκε, προκειμένου να δημοσιευθεί σε περιοδικό ηπειρωτικής ύλης και ίσως αυτός να είναι ο λόγος που στην αφήγηση παρεμβάλλονται ή τονίζονται περισσότερο σε σχέση με το πρώτο γεγονότα που «φωτίζουν» τις ηπειρωτικές καταβολές του από δεκαετίες διαμείναντα στο εξωτερικό Δοσίου. Δεν είναι καθόλου τυχαία, π.χ., ότι η συμπλήρωσις της αυτοβιογραφίας στο δεύτερο σημείωμα περιστρέφεται γύρω από ένα ατυχές προξενιό του Δοσίου με νεαρή επιφανούς οικογένειας των Ιωαννίνων. Για το ζήτημα αυτό βλ. αναλυτικότερα παρακάτω.

των ενδιαφερόντων και των αντιλήψεων του Δοσίου.⁶⁹ Δεν πρέπει εξάλλου να μας διαφεύγει το γεγονός ότι ο ρόλος του Πανεπιστημίου δεν περιορίζονταν στην απλή «εξαγωγή» ειδικευμένου προσωπικού για την κάλυψη των δημόσιων και ιδιωτικών αναγκών, αλλά ταυτόχρονα αναδεικνύονταν ως προτεραιότητα η προετοιμασία των προσώπων εκείνων που θα διέδιδαν τα φώτα της επιστήμης σε ολόκληρη την ελληνική Ανατολή και όλα αυτά δίχως να εγκαταλείπεται ο πόθος να καταστεί πόλος έλξης για τους λαούς της ευρύτερης περιοχής.⁷⁰ Κυρίως όμως το Πανεπιστήμιο, εξαιτίας και της έλλειψης άλλων θεσμών, αποτελούσε τον βασικότερο φορέα διάδοσης της εθνικής ιδεολογίας και παράλληλα επηρέαζε τη νεοελληνική πραγματικότητα σε πολιτικό, πολιτισμικό και κοινωνικό επίπεδο.⁷¹ Προτού όμως προσπαθήσουμε να ανιχνεύσουμε τις επιρροές που δέχτηκε σε αυτή τη φάση της ζωής του, αξίζει να σταθούμε σε ορισμένα μόνο στοιχεία που σχετίζονται με τη φοίτηση τα χρόνια εκείνα στο Εθνικό Πανεπιστήμιο και αφορούν φυσικά και την περίπτωση του Δοσίου. Δυστυχώς ο ίδιος δεν παρέχει καμία πληροφορία σχετικά με τα μαθήματα που παρακολούθησε, τους ανθρώπους που ενδεχομένως τον επηρέασαν ή τα πράγματα που τον εντυπωσίασαν στην Αθήνα των μέσων της δεκαετίας του 1870. Θα προσπαθήσουμε στη συνέχεια να εντάξουμε την περίπτωση του σε κάποιες ευρύτερες κατηγορίες και να τη συνδέσουμε με τις τάσεις της εποχής βασιζόμενοι στα διαθέσιμα στοιχεία για το Πανεπιστήμιο, τη ζωή και το κλίμα που συναντούσε ένας φοιτητής την περίοδο εκείνη, θεωρώντας δεδομένο ότι οι όποιες συνδέσεις με την περίπτωση Δοσίου υπόκεινται σε ένα βαθμό στο πεδίο της εικονολογίας.

⁶⁹ Σε καμία από τις δύο αυτοβιογραφίες δεν κρίνει σκόπιμο να αναφερθεί ιδιαίτερα στην παραμονή του στην Αθήνα, θεωρούμε ωστόσο ότι αυτή στάθηκε ικανή να διαμορφώσει σε κάποιο βαθμό τα ενδιαφέροντα και εν τέλει την προσωπικότητά του.

⁷⁰ Κ. Θ. Δημαράς, *Κ. Παπαρρηγόπουλος. Η εποχή του-η ζωή του-το έργο του*, Αθήνα 2006, σ. 131.

⁷¹ Π. Μουλλάς, *Ρήξεις και συνέχειες. Μελέτες για τον 19^ο αιώνα*, Σοκόλης, σ. 289.

Όπως είδαμε και προηγουμένως μοναδική προϋπόθεση για την εγγραφή στο Πανεπιστήμιο καθόλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα αποτελούσε η ολοκλήρωση των γυμνασιακών σπουδών, η οποία αποδεικνυόταν με το σχετικό απολυτήριο, πρακτική κοινή στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες.⁷² Αξίζει να σημειωθεί πάντως πως στην ελληνική περίπτωση εντοπίζεται η ιδιομορφία ότι πολλοί φοιτητές προέρχονταν από περιοχές εκτός του ελληνικού βασιλείου, με αποτέλεσμα τα γυμνάσια στα οποία είχαν φοιτήσει να μην θεωρούνται ισότιμα με αυτά του ελληνικού κράτους και για το λόγο αυτό κρίθηκε σκόπιμο οι υποψήφιοι φοιτητές να δίνουν κάποιου είδους εξετάσεις, όπου θα πιστοποιούνταν η ελληνομάθειά τους. Η εξέταση αυτή, που συχνά προκαλούσε τις αντιδράσεις των ημεδαπών σχετικά με την επιείκεια που επιδείκνυε η εξεταστική επιτροπή αποτελούμενη κυρίως από καθηγητές της Φιλοσοφικής, καταργήθηκε αργότερα, όταν το σύνολο σχεδόν των ελληνικών γυμνασίων εκτός βασιλείου αναγνωρίστηκε από τη Σύγκλητο του Πανεπιστημίου ως ισότιμα, κάτι που για τη Ζωσιμαία Σχολή των Ιωαννίνων είχε επιτευχθεί ήδη από το 1860, γεγονός ενδεικτικό του κύρους που απολάμβανε η Σχολή και οι απόφοιτοί της.⁷³

Και εγένετο Δόσιος

Επιστρέφοντας ξανά στο 1874 παρατηρούμε πως ο Νικόλαος ήταν ένας από τους εξήντα ένα (61) φοιτητές που εγγράφηκαν στη Φιλοσοφική και τους τριακόσιους εξήντα εννιά (369) στο σύνολο του Πανεπιστημίου τη

⁷² Λάμπας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές...*, σ. 175.

⁷³ Για τις προϋποθέσεις εγγραφής αλλά και την αναγνώριση των απολυτηρίων των αλλοδαπών μαθητών βλ. ό.π., σσ. 176-180. Στο σημείο αυτό αξίζει επίσης να αναφερθεί πως οι απόφοιτοι της Ζωσιμαίας αποτελούσαν τη μεγαλύτερη ομάδα φοιτητών προερχόμενων από γυμνάσια του έξω ελληνισμού από την ίδρυση του Πανεπιστημίου το 1837 μέχρι και το 1890 αριθμώντας συνολικά 330 άτομα, με δεύτερη σε απόλυτους αριθμούς τους προερχόμενους από τη Μεγάλη του Γένους Σχολή της Κωνσταντινούπολης με 315 άτομα για την ίδια περίοδο, ενώ όλα τα υπόλοιπα γυμνάσια βρίσκονται πολύ πιο κάτω. Βλ. ό.π., σ. 350.

χρονιά εκείνη.⁷⁴ Δυστυχώς για την πορεία της έρευνάς μας το Μητρώο Φοιτητών για τα έτη 1867-1874 δεν σώζεται.⁷⁵ Εκεί ενδεχομένως θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε ενδιαφέρουσες πληροφορίες. Γνωρίζουμε παρόλα αυτά ότι οι φοιτητές καλούνταν να συμπληρώσουν έγγραφα στα οποία αναγράφονταν το ονοματεπώνυμο, η ηλικία, ο τόπος καταγωγής, η κτηματική περιουσία της οικογένειας, το απολυτήριο γυμνασίου, η σχολή και η χρονολογία εγγραφής υπογεγραμμένα από τους ίδιους και τους κηδεμόνες/ συνιστώντες, εν προκειμένω δηλαδή από τον Λέοντα Μελά.⁷⁶ Το όνομα του Δοσίου συναντάμε μόνο στο αλφαβητικό ευρετήριο φοιτητών των ετών 1837-1896 και μάλιστα σε μία μορφή που επιβεβαιώνει τα όσα ο ίδιος αναφέρει.⁷⁷ Με αριθμό μητρώου 6806 καταγράφεται ως *Δόσιος Παραγενόμενος Γ. Νικόλαος*, φέροντας ως επίθετο δηλαδή το πατρικό παρωνύμιο. Τότε, όπως ήδη αναφέρθηκε, έπειτα από προτροπή του Αλέξιου Πάλλη, καθηγητή της Ιατρικής και οικογενειακού φίλου αποφασίζει να το αλλάξει. Ο πραγματικός όμως λόγος για την αλλαγή αυτή πιθανόν να σχετίζεται με την παρουσία της αριστοκρατικής οικογένειας των Δοσίων, στις τάξεις της οποίας συγκαταλέγονταν επιφανείς άνθρωποι των γραμμάτων και της πολιτικής, όπως ο χημικός Λέανδρος Δόσιος και ο οικονομολόγος αδερφός του Αριστείδης. Ιδιαίτερα γνωστή στους κύκλους των λογίων θεωρούνταν και η Αικατερίνη Δοσίου, μητέρα των δύο προαναφερθέντων, μεταφράστρια η ίδια και λογοτέχνης σε μία εποχή που μία τέτοια δραστηριότητα φάνταζε μακρινό όνειρο για τις περισσότερες γυναίκες. Περισσότερο γνωστός όμως από όλους ήταν ο πατριάρχης της οικογένειας, Κωνσταντίνος Δόσιος, διακεκριμένος

⁷⁴ Ο.π., σ. 306.

⁷⁵ Αυτό πρόκυψε έπειτα από την αναζήτηση στο Ιστορικό Αρχείο του Πανεπιστημίου Αθηνών. Οφείλουμε να ευχαριστήσουμε την κα Α. Λιάζου για την πολύτιμη βοήθεια της.

⁷⁶ Λάππας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές...*, σ. 301.

⁷⁷ *Αυτοβιογραφία '17*.

πολιτικός και νομικός.⁷⁸ Ο τελευταίος μάλιστα υπήρξε και ένα από τα ιδρυτικά μέλη του *Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων*, κάτι που ασφαλώς θα είχε υπόψη του ο Νικόλαος. Στην πιθανότητα διασκευής του επιθέτου εξαιτίας της ύπαρξης της γνωστής οικογένειας συνηγορεί και το ότι ο αρχικός τύπος του πατρικού επιθέτου, σύμφωνα πάντοτε με τον ίδιο,⁷⁹ ήταν *Δόσης*, τύπος που απαντάται έως και σήμερα στην ευρύτερη περιοχή των Ιωαννίνων. Ο Νικόλαος λοιπόν από *Παραγενόμενος* επιλέγει τελικά τον τύπο *Δόσιος* και όχι *Δόσης*. Ένας τέτοιος γλωσσικός εξαρχαϊσμός, ενδεικτικός του κλίματος αρχαιολατρίας της εποχής, ενδεχομένως υποδεικνύει και μία συνειδητή απόπειρα σύνδεσης με τους ανώτερους πνευματικά και κοινωνικά κύκλους. Η πορεία και κυρίως τα γεγονότα που ο ίδιος επιλέγει να προβάλλει μέσα από τα αυτοβιογραφικά σημειώματα υποδεικνύουν εξάλλου, όπως θα διαπιστωθεί ευκρινέστερα και στη συνέχεια, άνθρωπο που αρέσκονταν σε τέτοιου είδους συνδέσεις.

Τάσεις και ιδεολογίες

Ένα από τα χαρακτηριστικά της εποχής είναι η από το 1860 συνεχής αυξητική τάση για πανεπιστημιακές σπουδές, φαινόμενο που σχολιάστηκε με καυστικό τρόπο και μεγάλη αυστηρότητα και από τις ίδιες τις πανεπιστημιακές αρχές. Αντιδράσεις κυρίως προκαλούσε το μορφωτικό επίπεδο των αποφοίτων των Γυμνασίων που θεωρούνταν ιδιαίτερα χαμηλό και δεν αποτελούσε στέρεα βάση για την ανώτατη εκπαίδευση.⁸⁰ Στο στόχαστρο της κριτικής έμπαιναν ακόμη και οι ίδιοι οι διδάσκοντες. Λόγιοι της εποχής δεν διστάζουν να συνδέσουν την ανεπάρκεια των φοιτητών με

⁷⁸ Για τον Κωνσταντίνο Δόσιο βλ. Κ. Ξηραδάκη, «Κωνσταντίνος Ν. Δόσιος 1810-1871: Ο Μακεδόνας δημοσιολόγος, πολιτικός και λόγιος», *Ελιμειακά* 40 (1998), 65-71.

⁷⁹ *Αυτοβιογραφία* '17.

⁸⁰ Ο καθηγητής της Φιλοσοφικής Δ. Βερναρδάκης έκανε λόγο για ανωτέρα παιδεία η οποία απέβη κηφνοτροφία και για μειράκια, εννοώντας τους φοιτητές, *αστοιχείωτα τα πλείστα ως προς τας γνώσεις που απολύονται από τα γυμνάσια συνήθως δι' απειλών και ύβρεων και εισέρχονται εις το Πανεπιστήμιον «με τα τσαρούχια»*. Βλ. Δ. Βερναρδάκης, *Καποδίστριας και Όθων*, Αθήνα 1962, σ. 115.

αυτή των διδασκόντων διακρίνοντας, κατά τη γνώμη τους, μία γενικότερη παρακμή στα εκπαιδευτικά ζητήματα.⁸¹ Έντονες συζητήσεις πυροδοτούσε τέλος και η αντίληψη που μετουσίωνε την εγγραφή στο Πανεπιστήμιο σε απαραίτητο προστάδιο ενασχόλησης με την πολιτική πέρα φυσικά από εχέγγυο μίας επιτυχημένης επαγγελματικής σταδιοδρομίας.

Την πρώτη θέση στις προτιμήσεις των φοιτητών κατείχε η Νομική και ακολουθούσε σε μικρή απόσταση η Ιατρική, καθώς τα πτυχία των δύο αυτών σχολών σε μεγάλο βαθμό εξασφάλιζαν επαγγελματικά τους κατόχους τους, με αυτό της Νομικής μάλιστα να θεωρείται προαπαιτούμενο για την πρόσληψη στο Δημόσιο.⁸² Θα πρέπει όμως να επισημανθεί πως ενώ τα ποσοστά φοίτησης στις ανώτερες βαθμίδες ήταν ιδιαίτερα υψηλά, συγκρινόμενα ακόμη και με πιο προηγμένες χώρες, ανάλογη τάση δεν υπήρχε στις κατώτερες, με αποτέλεσμα να παρατηρούνται μεγάλα ποσοστά αναλφαβητισμού επί του συνολικού πληθυσμού, γεγονός που καθιστά την ερμηνεία του φαινομένου ακόμη πιο περίπλοκη.⁸³ Σε γενικές γραμμές θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως το εκπαιδευτικό σύστημα της εποχής σε κάθε του βαθμίδα κύριο στόχο είχε την προετοιμασία όσων είχαν σκοπό να συνεχίσουν στην επόμενη: από το Δημοτικό επομένως στο Ελληνικό, από εκεί στο Γυμνάσιο και κυρίως από το τελευταίο στο Πανεπιστήμιο. Η φιλοσοφία και βασική επί της ουσίας μέριμνα του συστήματος μέσα στο οποίο εκπαιδεύτηκε ο Δόσιος ήταν

⁸¹ Ο ποιητής και διπλωμάτης του 19^{ου} αι. Αναστάσιος Βυζάντιος γράφει ενδεικτικά «Τοιούτοι καθηγηταί, τοιούτοι μαθηταί. [...] Εξηυτελίσθη και το αξίωμα τούτο μετά των άλλων [...]· βλ. Ε. Σκοπετέα, *Το «Πρότυπο Βασίλειο»...*, σσ. 149-150.

⁸² Γαβρόγλου κ.ά., *Το Πανεπιστήμιο...*, σ. 121.

⁸³ Για την αναντιστοιχία ανάμεσα στα υψηλά ποσοστά μαθητών της δευτεροβάθμιας και ανώτατης εκπαίδευσης από τη μία και τα χαμηλά των μαθητών της κατώτερης εκπαίδευσης βλ. Λάμπας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές...*, σσ. 429-435. Αξίζει επίσης να σημειωθεί πως ακόμη και στην ανώτατη εκπαίδευση παρατηρούνται σημαντικές αναντιστοιχίες: ενώ η αναλογία φοιτητών/κατοίκων στην Ελλάδα είναι μεγαλύτερη ακόμα και από χώρες όπως η Γερμανία, οι δαπάνες ανά φοιτητή είναι αισθητά χαμηλότερες. Βλ. Γαβρόγλου κ.ά., *Το Πανεπιστήμιο...*, σ. 123.

ακριβώς αυτή, η προετοιμασία δηλαδή όσων επιθυμούσαν αλλά και μπορούσαν να συνεχίσουν. Η διαδρομή του Δοσίου δεν αποτελούσε εξαίρεση, θα μπορούσε μάλιστα να υποστηριχθεί πως κατά κάποιο τρόπο ήταν οριοθετημένη και σχεδιασμένη, αναμφίβολα πάντως ευθυγραμμισμένη με τις τάσεις της εποχής.

Επιστρέφοντας στο Εθνικό Πανεπιστήμιο παρατηρούμε πως από το 1871 μέχρι και το 1880 σημειώνεται μία σημαντική αύξηση του αριθμού των φοιτητών ηπειρωτικής καταγωγής, εφόσον ο τελευταίος φτάνει τους διακόσιους δέκα (210).⁸⁴ Η αυξητική τάση βέβαια θα πρέπει να τονιστεί ότι συνιστούσε φαινόμενο που αφορούσε πρωτίστως τους έλληνες υπηκόους, αφού οι τελευταίοι αποτελούσαν το 70% του συνόλου των εγγεγραμμένων φοιτητών κατά τη συγκεκριμένη δεκαετία, γεγονός που αναμφίβολα σχετίζεται με τη βελτίωση των συνθηκών ζωής, την έστω και μικρή οικονομική ανάπτυξη αλλά και την πύκνωση του σχολικού δικτύου.⁸⁵ Η εκπαίδευση είχε αρχίσει πλέον να θεωρείται ένα είδος επένδυσης, μία απαραίτητη προϋπόθεση για κοινωνική ανέλιξη. Είναι λογικό τέτοιου είδους αντιλήψεις να μην περιορίζονταν στην έκταση του μικρού ελληνικού βασιλείου αλλά να βρήκαν πρόσφορο έδαφος και στις αλύτρωτες περιοχές του ελληνόφωνου χώρου, όπου δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι διακαής πόθος των κατοίκων δεν ήταν παρά η ενσωμάτωση στο ανεξάρτητο βασίλειο. Θα πρέπει επίσης, ειδικά για την περίπτωση της μεγάλης αύξησης των αλλοδαπών φοιτητών όπως ο Δόσιος, να λάβουμε υπόψη ότι με τις μεταρρυθμίσεις που συντελέστηκαν στην οθωμανική αυτοκρατορία από το 1850 κ.ε. διαμορφώθηκαν εκείνες οι συνθήκες που επέτρεψαν την

⁸⁴ Παρατηρούμε πως την εξαετία 1864-70 οι φοιτητές που δήλωναν ως τόπο καταγωγής τους την Ήπειρο ήταν συνολικά εβδομήντα τέσσερις (74), ενώ από την ίδρυση του Πανεπιστημίου το 1837 μέχρι και το 1863 το σύνολο έφτανε τους διακόσιους εξήντα εννέα (269). Βλ. ενδεικτικά Λάππας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές...*, σσ. 313 και 333. Εκεί βλέπουμε επίσης ότι η αύξηση από τη μία δεκαετία στην άλλη κυμαινόταν μεταξύ 80-100%.

⁸⁵ Ο.π., σ. 315 αλλά και Γαβρόγλου κ.ά., *Το Πανεπιστήμιο...*, σ. 121.

ανάπτυξη των ελληνικών κοινοτήτων τόσο σε επίπεδο οικονομικό όσο και εκπαιδευτικό. Στην περίπτωση δε των αλύτρωτων ελληνικών πληθυσμών αποφασιστικής σημασίας παράγοντας για την εκπαιδευτική έκρηξη που παρατηρείται στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} υπήρξαν και οι εθνικοί ανταγωνισμοί. Με το ανατολικό ζήτημα να μπαίνει στην πιο κρίσιμη του φάση η ενίσχυση σε εκπαιδευτικό επίπεδο των ελληνόφωνων περιοχών θεωρήθηκε άμεση προτεραιότητα του ελληνικού κράτους.⁸⁶ Με τη συνεργασία και πολλές φορές την καθοδήγηση διάφορων σωματείων, όπως ο *Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων*, αναδείχθηκε η αξία της εκπαίδευσης ως μέσου διάδοσης της εθνικής ιδεολογίας.⁸⁷ Τα νέα σχολεία και κυρίως οι δάσκαλοι και καθηγητές που θα αποφοιτούσαν από τα γυμνάσια και το Πανεπιστήμιο προορίζονταν να ανοίξουν το δρόμο για τις μελλοντικές εθνικές διεκδικήσεις. Εύκολα επομένως γίνεται αντιληπτό πως ο Νικόλαος Δόσιος και σε αυτό το επίπεδο αποτελεί τυπικό δείγμα των τάσεων της εποχής.

Ευθυγράμμιση με τις τάσεις της εποχής δείχνει και η επιλογή του αντικειμένου σπουδών. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, την πρώτη θέση στις προτιμήσεις των φοιτητών καταλάμβανε η Νομική, καθώς τροφοδοτούσε με μεσαίο και ανώτερο προσωπικό τις δημόσιες υπηρεσίες, ενώ παράλληλα αποτελούσε εφιαλτήριο πολιτικής σταδιοδρομίας, κάτι που κατά βάση αφορούσε τους «ημεδαπούς» φοιτητές. Όσον αφορά τους «αλλοδαπούς» τα πράγματα ήταν λίγο διαφορετικά. Η Σχολή που φαίνεται να προτιμούσαν οι περισσότεροι ήταν η Ιατρική, εφόσον απόφοιτοι της τελευταίας

⁸⁶ Για το Ανατολικό Ζήτημα και την εμπλοκή της Ελλάδας βλ. Ε. Κωφός, *Η Ελλάδα και το Ανατολικό ζήτημα 1875-1881*, Αθήνα 2001.

⁸⁷ Ήταν τέτοια η επιρροή του *Συλλόγου* στις ελληνικές κυβερνήσεις που από πολλούς θεωρούνταν ένα είδος ανεπίσημου Υπουργείου των Εξωτερικών.

ασκούσαν το πάντοτε προσοδοφόρο και υψηλού κύρους επάγγελμα του γιατρού στις ιδιαίτερες τους πατρίδες ή στις παροικίες του εξωτερικού.⁸⁸

Όπως μεγάλη μερίδα «αλλοδαπών» έτσι και ο Δόσιος όμως προτιμά τη Φιλοσοφική. Από το σύνολο των «ημεδαπών» όσοι επιλέγουν τη Σχολή αγγίζουν το 19,1%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τους «αλλοδαπούς» φτάνει το 24,7%.⁸⁹ Συγκρίνοντας ολόκληρο το διάστημα μεταξύ των ετών 1837-1890 διαπιστώνουμε ειδικότερα πως για τους φοιτητές ηπειρωτικής καταγωγής από το σύνολο των οκτακοσίων εβδομήντα επτά (877) εγγεγραμμένων την πρώτη θέση καταλαμβάνει η Ιατρική με τριακόσια εξήντα ένα (361) άτομα, δεύτερη έρχεται η Νομική με διακόσια ενενήντα επτά (297) και τρίτη, με όχι τόσο μεγάλη διαφορά συγκριτικά πάντοτε με τα όσα ίσχυαν για τους «ημεδαπούς», η Φιλοσοφική με εκατόν ενενήντα δύο (192).⁹⁰ Ένα τέτοιο γεγονός θα πρέπει οπωσδήποτε να συνδεθεί με τις μεγάλες ανάγκες σε διδακτικό προσωπικό που παρουσίαζαν οι περιοχές εκτός ελληνικής επικράτειας, ανάγκες ακόμη πιο επιτακτικές εξαιτίας της όξυνσης των εθνικών ανταγωνισμών σε ολόκληρη τη Βαλκανική. Αξίζει να θυμηθούμε μάλιστα και τη μνημειώδη αντίδραση, ενδεικτική της ανάγκης άμεσης ενίσχυσης των εκπαιδευτικών δομών, του Λέοντα Μελά, ο οποίος με τον πλέον κατηγορηματικό τρόπο δήλωνε ότι το έθνος είχε ανάγκη από δασκάλους και όχι ορκετολόγους.

Τα οικονομικά της οικογένειας

Για την οικονομική κατάσταση της οικογένειας του Δοσίου δεν γνωρίζουμε πολλά, επομένως δεν είμαστε σε θέση να ξέρουμε κατά πόσο μπορούσε να

⁸⁸ Βλέπουμε στο Λάμπας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές...*, σ. 364 πως για τους «ημεδαπούς» το διάστημα 1837-1890 η Νομική αποτελούσε σαφώς την πρώτη προτίμηση σε ποσοστό 51,7%, ενώ ακολουθούσε η Ιατρική με 26,8%. Αντίστροφα είναι τα πράγματα στους «αλλοδαπούς» όπου πρώτη ερχόταν η Ιατρική με 40,2% και δεύτερη η Νομική με 31,8%.

⁸⁹ Ο.π., σ. 364.

⁹⁰ Ο.π., σ. 376. Στη Φιλοσοφική βέβαια φαίνεται να εγγράφονται και πολλοί που δεν είχαν σκοπό να πάρουν κάποιο πτυχίο ή να ασκήσουν το επάγγελμα της διδασκαλίας αλλά επιθυμούσαν μία ευρύτερη πνευματική καλλιέργεια. Περισσότερα βλ. ό.π., σ. 372.

τον στηρίξει κατά τη διάρκεια των σπουδών του. Οπωσδήποτε η παιδεία που έλαβε, οι αναφορές στον ευκατάστατο θείο εκ Βουκουρεστίου ή στην παραμάννα-υπηρέτρια της οικογένειας στα Ιωάννινα, μας οδηγούν στην υπόθεση πως δεν θα πρέπει να συγκαταλεγόταν στις κατώτερες οικονομικά τάξεις.⁹¹ Από την άλλη οι σπουδές ιδίως στο εξωτερικό πραγματοποιήθηκαν χάρη στη χρηματοδότηση του κληροδοτήματος των Ζωσιμάδων μέσω υποτροφίας που δεν θα είχε λογικά ανάγκη, εάν προερχόταν από εξαιρετικά ευκατάστατη οικογένεια.⁹² Σοβαρές πιθανότητες βεβαιότητας συγκεντρώνει η υπόθεση ότι οικογενειακά θα πρέπει να συγκαταλεγόταν στα μεσαία τουλάχιστον στρώματα, που αποτελούσαν άλλωστε και τη μεγαλύτερη δεξαμενή προέλευσης των φοιτητών τα χρόνια εκείνα όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά σε ολόκληρη την Ευρώπη. Αναμφισβήτητα το κόστος διαβίωσης για έναν φοιτητή στην Αθήνα, πόσο μάλλον στο εξωτερικό που αποτελούσε προορισμό σχεδόν αποκλειστικά για τους γόνους των εύπορων οικογενειών, ήταν τέτοιο που δικαιολογεί τα μικρά ποσοστά εκπροσώπησης παιδιών προερχόμενων από τα κατώτερα οικονομικά στρώματα.⁹³ Ασφαλώς και μία υποτροφία, όπως του ζωσιμαίου κληροδοτήματος, έδινε λύση σε μία μερίδα άπορων φοιτητών, δεν έλυne όμως σε καμία περίπτωση το πρόβλημα. Επιπλέον θα πρέπει να έχουμε υπόψη πως για τέτοιου είδους υποτροφίες θεωρούνταν δεδομένη η άμεση και πρακτική ανταπόδοση από πλευράς υποτρόφου με τη μορφή παροχής υπηρεσιών, εν προκειμένω με τη διδασκαλία σε κάποιο σχολικό ίδρυμα της κοινότητας. Για κάτι τέτοιο όμως θα αρκούσε και με το

⁹¹ Η παραμάννα, κερά-Χρυσή αναφέρεται τόσο στο διήγημα *Τα θύματα του Βάγια* όσο και στην ποιητική συλλογή *Ανθη και Φύλλα*, που θα παρουσιαστεί στο δεύτερο μέρος της εργασίας, ως μία αυθεντική πηγή λαογραφικού υλικού.

⁹² Θα δούμε και στη συνέχεια πως αφιερώνει τη διατριβή του στη μνήμη των αδελφών Ζωσιμά. Ο Λάμπας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές...*, σ. 423, επίσης σημειώνει πως αρκετοί ομογενείς φοιτητές της Φιλοσοφικής που σπούδαζαν με υποτροφίες των κοινοτήτων τους έπρεπε να επιστρέψουν στις πατρίδες τους για να καλύψουν τις ανάγκες σε διδακτικό προσωπικό, κάτι που φαίνεται ξεκάθαρα να ισχύει εν προκειμένω.

⁹³ Ο.π., σσ. 393-396.

παραπάνω η φοίτηση στο Εθνικό Πανεπιστήμιο ακόμη και αν αυτή δεν ολοκληρωνόταν. Η εξαρχής, όπως αφήνει να εννοηθεί ο ίδιος, απόφαση για συνέχιση των σπουδών στη Γερμανία πέρα από το ότι δεν συνδέονταν με τις απαιτήσεις διδασκαλίας σε κάποιο γυμνάσιο της εποχής, θεωρούμε ότι υποδεικνύει ένα μίνιμουμ οικονομικών δυνατοτήτων της οικογένειας.⁹⁴ Μία τελευταία ένδειξη της οικονομικής του κατάστασης αποτελούν οι αρκετές μαρτυρίες φοιτητών που αναγκάζονταν να εργαστούν κατά τη διάρκεια των σπουδών ως προγυμναστές και οικοδιδάσκαλοι σε σπίτια αστικών οικογενειών, αναφορά που απουσιάζει σε οποιοδήποτε κείμενο του.⁹⁵ Κάτι τέτοιο δεν θα προκαλούσε από μόνο του εντύπωση ούτε και θα οδηγούσε σε ασφαλή συμπεράσματα, εάν δεν γνωρίζαμε ότι ο Δόσιος παντοιοτρόπως επιχειρεί στα κείμενά του να προβάλλει τις περιπτώσεις επιφανών προσώπων με τα οποία κατά καιρούς και υπό διαφορετικές ιδιότητες, ιδίως τη διδακτική, συνδέθηκε. Θα προκαλούσε επομένως εντύπωση το να είχε εργαστεί για λογαριασμό γνωστής αθηναϊκής οικογένειας κατά τη διάρκεια των φοιτητικών του χρόνων και αυτό να μην αναφέρεται πουθενά.

Τάσεων συνέχεια

Άλλη μία τάση με την οποία ευθυγραμμίζεται ο Δόσιος είναι και αυτή της μη ολοκλήρωσης των σπουδών στο Εθνικό Πανεπιστήμιο. Το διάστημα 1837-1880 δίπλωμα κατάφεραν να πάρουν περίπου οι μισοί από τους αρχικά εγγεγραμμένους φοιτητές.⁹⁶ Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται ακόμη πιο έντονα μεταξύ των «αλλοδαπών», μιας και το δίπλωμα δεν αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για την άσκηση ενός επαγγέλματος στην

⁹⁴ Χαρακτηριστικά και τα όσα αναφέρει στο πρώτο, λιγότερο επεξεργασμένο, αυτοβιογραφικό σημείωμα: *μετέβη ως υπότροφος της πόλεως των Ιωαννίνων και του εν λόγω θείου του εις Γερμανίαν.*

⁹⁵ Λάμπας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές...*, σ. 396.

⁹⁶ Ο.π., σ. 406.

ιδιαίτερη τους πατρίδα.⁹⁷ Ιδιαίτερα χαμηλά είναι τα ποσοστά των διπλωματούχων της Φιλοσοφικής Σχολής που δεν φαίνεται να ξεπερνούν το 10%. Είναι ενδεικτικό πως από τους εξήντα έναν (61) εγγεγραμμένους φοιτητές του 1874, μεταξύ των οποίων και ο Δόσιος, φαίνεται να ολοκληρώνουν τις σπουδές τους και να λαμβάνουν το σχετικό δίπλωμα τέσσερα χρόνια αργότερα μόλις έξι (6).⁹⁸ Αρκετοί επίσης θα πρέπει να θεωρούνται και όσοι εγγράφονταν στη Φιλοσοφική όχι με την προοπτική άσκησης του διδακτικού επαγγέλματος αλλά με γνώμονα μία ευρύτερη φιλολογική κατάρτιση και παιδεία.⁹⁹ Στο μεγάλο αυτό ποσοστό μη αποφοιτησάντων θα πρέπει να προστεθούν και αυτοί που συνέχισαν τις σπουδές στο εξωτερικό, παρότι τα διαθέσιμα στοιχεία για τον αριθμό τους είναι αρκετά περιορισμένα. Όπως και να έχει πάντως είναι γεγονός ότι σε μία ακόμη περίπτωση ο Δόσιος φαίνεται να συντάσσεται με το ρεύμα της εποχής.

Το ακαδημαϊκό περιβάλλον – οι επιρροές

Εάν έως τώρα προσπαθήσαμε να συνδέσουμε την περίπτωση Δοσίου με τάσεις της εποχής σχετικές με τη φοίτηση στο Εθνικό Πανεπιστήμιο, βασιστήκαμε κυρίως σε διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία. Κάτι ανάλογο δεν μπορεί να επιχειρηθεί και για τις επιρροές που δέχτηκε ή τις αντιλήψεις με τις οποίες ήρθε σε επαφή κατά τη διάρκεια της παραμονής στην Αθήνα δεδομένης της απουσίας σχετικών αναφορών. Δυστυχώς τα κείμενα του ίδιου δεν παραδίδουν καμία εικόνα για την καθημερινότητα ενός φοιτητή ή τη ζωή στην ελληνική πρωτεύουσα του τελευταίου τετάρτου του 19^{ου} αιώνα. Θεωρώντας κρίσιμη ωστόσο την περίοδο αυτή όσον αφορά τη διαμόρφωση της κοσμοαντίληψης του Δοσίου θα επιχειρήσουμε στο σημείο

⁹⁷ Το ποσοστό ανερχόταν στο 39%. Βλ. ό.π., σ. 409.

⁹⁸ Γαβρόγλου κ.ά., *Το Πανεπιστήμιο...*, σσ. 153-161.

⁹⁹ Ο Λάμπας, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές...*, σσ. 417-418 σημειώνει πως πολλοί διακεκριμένοι αργότερα λογοτέχνες είχαν εγγραφεί στη Φιλοσοφική και τη Νομική, χωρίς ποτέ βέβαια να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους.

αυτό για άλλη μία φορά να ιχνογραφήσουμε πιθανές επιρροές σε επίπεδο ιδεολογικό, ακαδημαϊκό και αισθητικό.

Η χρονιά που εγγράφεται ο Δόσιος στο Εθνικό Πανεπιστήμιο συμπίπτει με την ολοκλήρωση της πεντάτομης έκδοσης της *Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους* από τον Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο.¹⁰⁰ Αναμφίβολα οι θεωρίες του τελευταίου *περί συνέχειας* του ελληνικού πολιτισμού και η τριμερής περιοδολόγηση της ιστορίας σε αρχαία, μεσαιωνική και νέα έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στη διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης, κατ' επέκταση φυσικά και αυτής του Δοσίου. Ο Παπαρρηγόπουλος διδάσκει στο Πανεπιστήμιο από το 1851 και κατέχει κεντρική θέση στην πνευματική κίνηση της πρωτεύουσας. Είναι κριτής σε ποιητικούς διαγωνισμούς, συνεργάτης των πιο γνωστών εντύπων της εποχής και ενεργό μέλος σε διάφορους συλλόγους που επηρεάζουν την ίδια την εξωτερική πολιτική του κράτους.¹⁰¹ Είναι με λίγα λόγια ένας από τους διαμορφωτές τόσο της κοινής γνώμης όσο και της πνευματικής ζωής. Θα ήταν επομένως εξαιρετικά απίθανο ο νεαρός τότε ηπειρώτης να μην είχε παρακολουθήσει τις παραδόσεις, να μην είχε διαβάσει τις παρεμβάσεις στον τύπο ή να μην άκουσε κάποια από τις διαλέξεις του θεμελιωτή της νεότερης ελληνικής ιστοριογραφίας. Ακόμη όμως και τίποτε από τα προηγούμενα να μην ισχύει, η μελέτη των κατοπινών έργων του Δοσίου μαρτυρά τις ξεκάθαρες επιρροές των θεωριών του Παπαρρηγόπουλου, θεωρίες που ανταποκρίνονταν στη συλλογική ανάγκη να αποδομηθούν οι αντίστοιχες του Fallmerayer, οι οποίες αμφισβητούσαν την ελληνικότητα των κατοίκων

¹⁰⁰ Για τον Παπαρρηγόπουλο βλ. Κ. Θ. Δημαράς, *Κ. Παπαρρηγόπουλος. Η εποχή του- η ζωή του- το έργο του*, Αθήνα 2006.

¹⁰¹ Για τους ποιητικούς διαγωνισμούς βλ. Π. Μουλλάς, «Ποίηση και ιδεολογία. Οι αθηναϊκοί πανεπιστημιακοί διαγωνισμοί (1851-1877)» στο *Πανεπιστήμιο, Ιδεολογία και Παιδεία. Ιστορική διάσταση και προοπτικές*, Β', Αθήνα 1989, σσ. 593-601.

της νοτιότερης απόληξης της βαλκανικής.¹⁰² Η δική του *Ιστορία* πέρα από απάντηση στις θεωρίες αυτές αποτέλεσε και τη βάση πάνω στην οποία στηρίχθηκαν και από την οποία εκκίνησαν όλες σχεδόν οι επόμενες γενιές ελλήνων ιστορικών, λαογράφων και φιλολόγων, οι οποίοι με τη σειρά τους προσπαθούσαν να αντλήσουν μέσα από τη μελέτη του παρελθόντος τα στοιχεία εκείνα που θα ενίσχυαν ακόμη περισσότερο τη βασική εκείνη θεωρία. Μεταξύ μίας μακράς σειράς ανθρώπων των γραμμάτων το έργο των οποίων ξεκάθαρα διαπνέεται από ανάλογες στοχεύσεις συγκαταλέγεται αναμφισβήτητα και ο Νικόλαος Δόσιος.¹⁰³

Ανάμεσα στις άλλες σημαντικές μορφές που δίδασκαν την ίδια εποχή στη Φιλοσοφική Σχολή και ενδεχομένως επηρέασαν τη σκέψη του νεαρού ηπειρώτη θα πρέπει να συμπεριληφθεί ο καθηγητής Φιλοσοφίας και Ελληνικής Φιλολογίας, Φίλιππος Ιωάννου, ακαδημαϊκός με μεγάλο κύρος και σημαντικό έργο.¹⁰⁴ Ένας άλλος πανεπιστημιακός καθηγητής με πλούσιο συγγραφικό έργο, πρωτοπόρος στις προσπάθειες ανάδειξης του αρχαιοελληνικού θεάτρου, παρόλο που σήμερα κυρίως τον θυμόμαστε για την ανάμειξή του στο γλωσσικό ζήτημα και την άτεγκτη στάση απέναντι στη δημοτική, υπήρξε ο Γεώργιος Μιστριώτης. Ο τελευταίος, με σπουδές

¹⁰² Πάρα πολλά έχουν γραφτεί για τον Fallmerayer και την επίδραση των θεωριών του στην ελληνική διανόηση και κατ' επέκταση στη διαμόρφωση της νεοελληνικής συνείδησης. Μία συνοπτική παρουσίαση βλ. στο Γ. Βελουδής, *Ο J. P. Fallmerayer και η γένεση του ελληνικού ιστορισμού*, Αθήνα 1999.

¹⁰³ Αρκετά αναλυτικές για το κλίμα, τις συνθήκες και κυρίως τους διδάσκοντες του Εθνικού Πανεπιστημίου την ίδια εποχή είναι οι πληροφορίες που παραθέτει η Κουτριάνου στην εισαγωγή των ποιημάτων του Βιζυηνού. Βλ. ενδεικτικά Ε. Κουτριάνου (επιμ.), *Γ. Μ. Βιζυηνού, Τα ποιήματα*, τ. Α', Αθήνα 2003, σσ. 55-70. Ανάλογα ενδιαφέρουσες πληροφορίες συναντούμε στο ίδιο κείμενο και για τις συνθήκες που επικρατούσαν στα γερμανικά πανεπιστήμια την ίδια εποχή. Βλ. ενδεικτικά ό.π., σσ. 70-94. Είναι γεγονός πάντως πως εντοπίζονται αρκετές ομοιότητες μεταξύ Βιζυηνού και Δοσίου όσον αφορά τα χρόνια της μαθητείας: εγγράφονται την ίδια χρονιά στο *Εθνικόν Πανεπιστήμιον*, παραμένουν εκεί μόλις για έναν χρόνο και στη συνέχεια συνεχίζουν τις σπουδές τους έκαστος σε τρία τουλάχιστον ακαδημαϊκά ιδρύματα της Γερμανίας.

¹⁰⁴ Για τον Φίλιππο Ιωάννου βλ. Ν. Ψημμένος, *Έργα και Ημέραι του Φιλίππου Ιωάννου*, Ιωάννινα 2015.

στο Πανεπιστήμιο της Λειψίας, δίδαξε αρχαία ελληνικά στο Πανεπιστήμιο για σχεδόν πενήντα χρόνια και ορισμένα από τα έργα του, κυρίως αυτά που αφορούν την ιστορία των ομηρικών επών και τις αρχαίες τραγωδίες, θέματα που επίσης θα απασχολήσουν αργότερα τον Δόσιο, θεωρούνται μέχρι και σήμερα αξιόλογα.¹⁰⁵ Δίπλα σε αυτούς θα πρέπει να προστεθεί το όνομα του Στέφανου Κουμανούδη, γνωστού κυρίως για τη μετάφραση του λεξικού της λατινικής γλώσσας του Ούλριχ.¹⁰⁶ Πέρα όμως από την ενασχόληση με τη λατινική και γενικότερα την κλασική φιλολογία ο Κουμανούδης, σπουδαγμένος επίσης στη Γερμανία, ασχολήθηκε και με τη μελέτη των διαλέκτων της ελληνικής γλώσσας διατεινόμενος πως αυτή δεν αλλοιώθηκε στο βαθμό που ορισμένοι υποστήριζαν διατηρώντας τη φυσική συνέχειά της.¹⁰⁷ Το ζήτημα της συνέχειας της ελληνικής γλώσσας μέσω των διαλέκτων της αποτέλεσε κρίσιμο ερευνητικό ερώτημα στις πρώτες εργασίες που δημοσίευσε αργότερα ο Δόσιος στη Γερμανία, ενώ και οι απόψεις του σχετικά με την ανάγκη καλλιέργειας της δημοτικής απηχούν τις ιδέες του Κουμανούδη.¹⁰⁸ Συμφοιτητής του τελευταίου στη Γερμανία και συνάδελφος στο Πανεπιστήμιο υπήρξε μία ακόμη μεγάλη μορφή των γραμμάτων του 19^{ου} αιώνα, ο Ευθύμιος Καστόρχης, ο οποίος πέρα από καθηγητής Λατινικών και Ελληνικής Αρχαιολογίας ήταν εκδότης μαζί με τον Κουμανούδη του φιλολογικού περιοδικού *Αθήναιον* που εκδιδόταν από το 1872 έως το 1881 και κριτής σε πολλούς ποιητικούς διαγωνισμούς,

¹⁰⁵ Ιδιαίτερα για τα ομηρικά έπη, συνοπτική παρουσίαση επί των οποίων επιχείρησε αργότερα και ο ίδιος ο Δόσιος, βλ. Γ. Μιστριώτου, *Ιστορία των Ομηρικών επών = Historia carminum homericorum*, Λειψία 1867.

¹⁰⁶ *Λεξικόν Λατινοελληνικόν / Συνταχθέν μεν υπό Ενρίκου Ουλερίχου, επεξεργασθέν δε και πλουτισθέν λέξεσι και σημειομένοις υπό Στεφ. Ν. Κουμανούδη. Νεωτάτη πλήρης έκδοσις επεξεργασθείσα υπό Θ. Κυπρίου*, Αθήνα 1901.

¹⁰⁷ Παρόμοιες απόψεις θα δούμε στη συνέχεια πως εντοπίζονται και σε έργα του Δοσίου.

¹⁰⁸ Ο Κουμανούδης είναι και ο συγγραφέας ενός από τα πιο αινιγματικά κείμενα του 19^{ου} αιώνα, του έμμετρου αφηγήματος *Στράτης Καλοπίχειρος* που θεωρείται από τη μία σάτιρα της εποχής και από την άλλη προϊόν αυτολογοκρισίας. Περισσότερα βλ. στη νεότερη έκδοση του κειμένου από τη Μ. Μητσού, *Στράτης Καλοπίχειρος*, Αθήνα 2005.

συνέβαλε επομένως ενεργά στη διαμόρφωση του λογοτεχνικού συρμού.¹⁰⁹ Δίπλα σε όλα αυτά τα ονόματα θα πρέπει να προσθέσουμε, τέλος, και αυτό του Κωνσταντίνου Κόντου, εκδότη την ίδια περίπου εποχή του *Λογίου Ερμής* αλλά και ανθρώπου που άφησε ανεξίτηλα το αποτύπωμά του στην ακαδημαϊκή ιστορία ως ένας από τους θεμελιωτές της ελληνικής γλωσσολογίας. Δεν θα αποτελούσε επομένως υπερβολή να υποθέσουμε πως και ο τελευταίος συγκαταλέγονταν ανάμεσα στις προσωπικότητες που επηρέασαν το νεαρό φοιτητή στο ξεκίνημα των σπουδών του.¹¹⁰

Νέα αντικείμενα

Εκτός όμως από τους καθηγητές που ενδεχομένως έστρεψαν τα ενδιαφέροντα του Νικόλαου προς συγκεκριμένες κατευθύνσεις, αξίζει να σταθούμε και σε ορισμένες τάσεις που επικρατούσαν την ίδια περίοδο στη Φιλοσοφική. Η πρώτη αφορά την εισαγωγή νέων αντικειμένων, κυρίως της Γλωσσολογίας αλλά και της Παιδαγωγικής στα προγράμματα σπουδών.¹¹¹ Ενώ δηλαδή μέχρι τη δεκαετία του 1870 κυριαρχούσε η διδασκαλία των κλασικών γραμμάτων, της Φιλοσοφίας, της Ιστορίας και της Αρχαιολογίας, αρχίζει σταδιακά να παρατηρείται η εισαγωγή νέων αντικειμένων, που ειδικά στην περίπτωση της Γλωσσολογίας στόχο είχαν να μελετήσουν το πιο πρόσφατο, ανεξερεύνητο έως τότε παρελθόν. Η τάση αυτή έφτασε αργότερα στο αποκορύφωμά της με την εισαγωγή της Λαογραφίας ως αυτόνομου επιστημονικού πεδίου. Επιστημονικό desideratum και στις δύο περιπτώσεις δεν ήταν παρά η απόδειξη της συνέχειας και της διαχρονικότητας του ελληνικού πολιτισμού. Η εκλογή λίγα χρόνια

¹⁰⁹ Η γραμματική του διδασκόταν στα ελληνικά γυμνάσια της εποχής. Βλ. *Επίτομος λατινική γραμματική: προς χρήσιν των ελληνικών σχολείων και γυμνασίων / Υπό Ευθυμίου Καστόρχη, καθηγητού*, Αθήνα 1857.

¹¹⁰ Περισσότερα στοιχεία για τους προαναφερθέντες καθηγητές αλλά για τους υπόλοιπους διδάσκοντες του Εθνικού Πανεπιστημίου κατά τον 19^ο αιώνα βλ. στα Δ Δημητριάδης, *Απάνθισμα βιογραφικών των από της συστάσεως του ελληνικού Πανεπιστημίου εκλιπόντων τον βίον καθηγητών αυτού, 1837-1916*, Αθήνα 1916 και πιο πρόσφατα Χ. Χρήστου, *Προσωπογραφίες από τη συλλογή του Πανεπιστημίου Αθηνών 1837-1987*, Αθήνα 1987.

¹¹¹ Για τις νέες αυτές τάσεις βλ. Γαβρόγλου κ.ά., *Το Πανεπιστήμιο...*, σ. 134.

αργότερα, το 1877, του Σπυρίδωνα Λάμπρου στη θέση του καθηγητή Ιστορίας επιβεβαίωσε και ενίσχυσε επίσης τη στροφή προς το Βυζάντιο και τους νεότερους χρόνους.¹¹² Η προκατάληψη με την οποία αντιμετωπιζόταν η βυζαντινή εποχή είχε αρχίσει να υποχωρεί τις πρώτες δεκαετίες μετά την επανάσταση και σε αυτό συνετέλεσαν αποφασιστικά τόσο η έκδοση της ιστορίας του Fallmerayer όσο και το γενικότερο αίτημα για αναζήτηση της εθνικής ενότητας, απότοκο του ρομαντικού κινήματος.¹¹³ Η τάση αυτή, η οποία άρχισε να διαφαίνεται από τις μελέτες του Σπυρίδωνα Ζαμπέλιου για το μεσαιωνικό ελληνισμό ήδη από τη δεκαετία του 1850, παγιώνεται με την καταλυτική επίδραση που άσκησαν η μορφή και οι θεωρίες του Κ. Παπαρρηγόπουλου.¹¹⁴ Το Βυζάντιο αποκρυσταλλωνόταν πια ως ένας από τους αλληλένδετους κρίκους της ελληνικής ιστορίας.¹¹⁵ Αργά αλλά σταθερά λοιπόν οι μεσαιωνικοί χρόνοι κέρδιζαν το ενδιαφέρον των λογίων και προσεγγίζονταν ως εποχή κατά την οποία διαμορφώθηκαν τα σύγχρονα έθνη και οι γλώσσες τους. Στην περίπτωση μάλιστα αρκετών ελλήνων μελετητών του Βυζαντίου παρατηρείται και μία σαφής πρόθεση ανάδειξης της δημοτικής βασισμένη στο επιχείρημα ότι η τελευταία είχε αρχίσει να συγκροτείται ως διακριτή γλωσσική ποικιλία ήδη από τα ύστερα μεσαιωνικά χρόνια. Δεδομένου επομένως ότι Γλωσσολογία και Βυζάντιο αποτέλεσαν τα ερευνητικά πεδία που λίγο αργότερα θα εφέλκυαν την προσοχή του Δοσίου είμαστε σε θέση να υποστηρίξουμε πως και σε αυτή

¹¹² Για το θέμα αυτό βλ. περισσότερα στο Τ. Κιουσοπούλου, «Η πρώτη έδρα Βυζαντινής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών», *Μνήμων* 15 (1993), 257-276.

¹¹³ Αναφερόμαστε φυσικά στην πρώτη έκδοση της *Gesichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters: ein historischer Versuch*, vol. 1-2, Στουτγκάρδη-Τύμπιγκεν 1830-1836. Στη συνέχεια ακολούθησαν πολλές εκδόσεις. Στα ελληνικά βλ. *Ιστορία της χερσονήσου του Μοριά κατά το μεσαίωνα*, Π. Σόφτζογλου (μτφρ), 2002.

¹¹⁴ Σπ. Ζαμπέλιος, *Ασματα δημοτικά της Ελλάδος, εκδοθέντα μετά μελέτης ιστορικής περι Μεσαιωνικού Ελληνισμού*, Κέρκυρα, 1852 και του ίδιου *Βυζαντινά Μελέται. Περί πηγών Νεοελληνικής Εθνότητος από Η' άχρι Γεκατονταετηρίδος μ.Χ.*, Αθήνα 1857.

¹¹⁵ Για τις βυζαντινές σπουδές στην Ελλάδα βλ. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, «Οι βυζαντινές ιστορικές σπουδές στην Ελλάδα. Από τον Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο στον Διονύσιο Ζακυθινό», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 9 (1994), 153-176.

την περίπτωση ο νεαρός ηπειρώτης φαίνεται να συμβαδίζει με τις τάσεις της εποχής.

Το πιο πρόσφατο παρελθόν

Επόμενο κρίκο της αλυσίδας αποτελούσε φυσικά το πρόσφατο παρελθόν, με το ενδιαφέρον όλων να στρέφεται στον αγώνα για την ανεξαρτησία, ο οποίος είχε αρχίσει με τη σειρά του να ξεφεύγει από τη σφαίρα της προφορικής ανάμνησης και της ηρωικής μυθοπλασίας και να καθιερώνεται ως πεδίο επιστημονικής έρευνας. Η μελέτη των τοπικών ιδιωμάτων αποτελούσε ένα ακόμη όπλο στην προσπάθεια ανασυγκρότησης του ιστορικού παρελθόντος που σε συνδυασμό με τις ανθρωπολογικές μελέτες που ξεκίνησαν να διεξάγονται στο τελευταίο αυτό τέταρτο του αιώνα απέβλεπαν στην ενίσχυση με επιστημονικά τεκμήρια της θεωρίας περί συνέχειας και κατ' επέκταση στη διαμόρφωση μίας κοινής εθνικής συνείδησης.¹¹⁶ Σε αντίθεση με τους αυστηρούς αρχαϊστές που επιδίωκαν την ανασύσταση μίας γλώσσας αποξενωμένης από τις καθημερινές ανάγκες, τάση με ισχυρά ερείσματα εντός Φιλοσοφικής μέχρι και τέλος του αιώνα, οι μελετητές του πιο πρόσφατου παρελθόντος επιδίωκαν να αναδείξουν τη σημασία της μεσαιωνικής δημόδους και της δημοτικής αποδίδοντας στις ποικιλίες αυτές ιστορικό βάθος και αισθητική αξία. Η επιστήμη σε μία ακόμη περίπτωση βρισκόταν στην υπηρεσία του έθνους. Αυτή είναι η κυρίαρχη αντίληψη και το ευρύτερο πλαίσιο με τα οποία θα μπορούσε να έρθει σε επαφή ένας φοιτητής τα χρόνια εκείνα στην πρωτεύουσα του βασιλείου. Δεν θα πρέπει να προκαλεί εντύπωση επομένως ότι η διατριβή που θα δημοσιεύσει ο Δόσιος μερικά χρόνια αργότερα, λίγο πριν εκπνεύσει η ίδια δεκαετία, αφορά το σχηματισμό λέξεων της νέας ελληνικής.

¹¹⁶ Γαβρόγλου κ.ά., *Το Πανεπιστήμιο...*, σ. 173

Το κλίμα των Αθηνών

Το τελευταίο κομμάτι που θα μας απασχολήσει στην προσπάθεια χαρτογράφησης των πιθανών επιρροών που συντέλεσαν στη διαμόρφωση των ιδεών και των ενδιαφερόντων του Δοσίου αφορά το κλίμα και την περιορέουσα ατμόσφαιρα της ελληνικής πρωτεύουσας.¹¹⁷ Αναφέρθηκε ήδη πόσο σημαντικός ήταν ο ρόλος των διάφορων συλλόγων στην κοινωνική, πολιτική και πνευματική κίνηση της εποχής. Οι διάφοροι σύλλογοι πρωτοστατούσαν στην ίδρυση σχολείων και ευαγών ιδρυμάτων, στην έκδοση βιβλίων, στη διοργάνωση διαλέξεων και εκδηλώσεων.¹¹⁸ Η δραστηριότητα βέβαια των συλλόγων δεν περιοριζόταν στη διοργάνωση εκδηλώσεων αλλά σε αρκετές περιπτώσεις έφτανε στο να ενισχύει ή ακόμη και να κατευθύνει την εξωτερική πολιτική του κράτους, ιδιαίτερα στο επίπεδο των σχέσεων με τους αλύτρωτους ομοεθνείς εκτός βασιλείου. Μορφή «πολιτιστικών συλλόγων» είχαν βέβαια και οργανώσεις με αμιγώς πολιτικές στοχεύσεις όπως η *Εθνική Αμυνα* και η *Αδελφότης* που δραστηριοποιούνταν τη δεκαετία του 1870 με τη στήριξη διακεκριμένων ακαδημαϊκών και διακηρυγμένο σκοπό την απελευθέρωση Ηπείρου και Θεσσαλίας.¹¹⁹ Θα προκαλούσε επομένως πραγματικά εντύπωση η μη ανάμιξη ενός μαχητικού νεαρού ηπειρώτη σε ανάλογα κινήματα που στόχευαν την απελευθέρωση της ιδιαίτερης του πατρίδας.¹²⁰ Μία τέτοια θέση ενισχύεται και από την ενεργό συμμετοχή στις συγκεκριμένες οργανώσεις του Παύλου Καλλιγά, συγγραφέα του *Θάνου Βλέκα*, καθηγητή

¹¹⁷ Ασφαλώς ακόμη και μια συνοπτική παρουσίαση του θέματος θα ήταν αδύνατη στο πλαίσιο της εργασίας μας. Θα περιοριστούμε μόνο στα γεγονότα και τις τάσεις που θεωρούμε ότι συνδέονται με την περίπτωση του Δοσίου βασιζόμενοι σε ιδέες που απηχούν κατοπινά έργα του.

¹¹⁸ Για τους πολιτιστικούς συλλόγους βλ. πιο αναλυτικά Λ. Παπαδάκη, «Τοσούτοι οξύφωνοι αλέκτορες αναφωνούντες γρηγορείτε, οι ελληνικοί πολιτιστικοί σύλλογοι τον 19^ο αιώνα», *Τα Ιστορικά*, τόμος 14, τεύχος 27 (Δεκέμβριος 1997), 303-322.

¹¹⁹ Ο.π., σ. 120.

¹²⁰ Σε κανένα κείμενό του δεν γίνεται λόγος για συμμετοχή σε τέτοιου είδους οργανώσεις, επομένως για μία ακόμη φορά βρισκόμαστε στο χώρο των υποθέσεων.

μεταξύ άλλων της Νομικής και ανθρώπου με τον οποίο φαίνεται να συνδεόταν προσωπικά ο Δόσιος.¹²¹ Η συμμετοχή σε συλλόγους και οργανώσεις φαίνεται πάντως να καθοριζόταν και από περισσότερο ιδιοτελή κίνητρα: πολλοί νέοι λόγιοι και σπουδαστές διέκριναν στους συλλόγους την ευκαιρία να αποκτήσουν διασυνδέσεις με σημαντικές προσωπικότητες και να έρθουν σε άμεση επαφή με ένα ευρύτερο κοινό.¹²² Οι διαλέξεις, οι ποιητικές βραδιές και οι επετειακοί εορτασμοί αποτελούσαν μία πρώτης τάξεως ευκαιρία για προβολή και θα ήταν απόλυτα λογικό για κάποιον επίδοξο λόγιο να περνά τον ελεύθερο του χρόνο κάπως έτσι.¹²³ Σε ένα πιο πρακτικό μάλιστα επίπεδο για τους γόνους των αστικών οικογενειών της πρωτεύουσας οι σύλλογοι αποτελούσαν μία πρώτης τάξεως ευκαιρία «διαφυγής» από τους όποιους περιορισμούς του οικογενειακού περιβάλλοντος, ενώ για τους επαρχιώτες φοιτητές έναν τόπο συνάντησης πέρα από τα γνωστά φοιτητικά στέκια και καφενεία.¹²⁴

Δυστυχώς δεν είναι εφικτό σήμερα να πιστοποιηθεί ούτε η συμμετοχή σε συλλόγους, πέρα από αυτόν για τη *Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων*, αλλά ούτε και το πώς περνούσε ο Δόσιος τον ελεύθερο χρόνο του στην Αθήνα. Το μόνο που γνωρίζουμε είναι ότι κατά τη διάρκεια της

¹²¹ Για τον Παύλο Καλλιγά βλ. M. Masson-Vincourt, *Ο Παύλος Καλλιγάς (1814-1896) και η ίδρυση του ελληνικού κράτους*, Αθήνα 2009.

¹²² Ο Α. Πολίτης θεωρεί την ίδρυση και την τόσο μεγάλη συμμετοχή σε συλλόγους ως την «αμυντική εκδοχή» της Μεγάλης Ιδέας, την απάντηση δηλαδή της κοινωνίας στις ανεπάρκειες του κράτους, που από τη στιγμή που δεν μπορούσε να ενσωματώσει νέους τόπους, ενίσχυε τουλάχιστον το ελληνικό στοιχείο μέσα από τις δράσεις αυτών των συλλόγων. Βλ. σχετικά Πολίτης, *Η ρομαντική λογοτεχνία...*, σσ. 247-248.

¹²³ Ενδεικτικό για τη σημασία των ποιητικών βραδιών, την αντίληψη για τη λογοτεχνία και τον δημιουργό της και την ατμόσφαιρα που επικρατούσε είναι και το γράμμα του Κωστή Παλαμά προς μία ξαδέρφη του με ημερομηνία 03/11/1875, που δημοσιεύει ο Πολίτης στη *Ρομαντική Λογοτεχνία...*, σσ. 374-375. Ο Παλαμάς περιγράφει την ανάγνωση ποιημάτων του Αχιλλέα Παράσχου από τον ίδιο τον ποιητή στην αίθουσα του Παρνασσού. Σημειώνουμε ορισμένα χαρακτηριστικά μόνο σημεία: [...] δεν ηδυνάμεθα να εισέλθωμεν εις την αίθουσαν του Συλλόγου. Ήτο πλήρης[...] ολονέν προσήρχοντο νέοι ακροαταί [...] είναι γνωστότατος και προσφιλέστατος εις το αθηναϊκόν κοινόν [...]

¹²⁴ Για τα καφενεία της Αθήνας του 19^{ου} αιώνα βλ. Α. Σκουμπουρδή, «Αθηναϊκά καφενεία» στο ένθετο *Επτά Ημέρες* της Καθημερινής που δημοσιεύτηκε στις 15/09/1998.

παραμονής του εκεί συνέθεσε ορισμένα ποιήματα, που απηχούν το ρομαντισμό της εποχής.¹²⁵ Καμία νύξη δεν γίνεται πάντως για το έτερο φλέγον ζήτημα που απασχολούσε την ακαδημαϊκή και όχι μόνο κοινότητα: την ανασύσταση της πανεπιστημιακής φάλαγγας, ενός οργανωμένου ένοπλου σώματος φοιτητών που αρχικά συγκροτήθηκε το 1862 με σκοπό την αποτροπή της αναρχίας μετά την έξωση του Όθωνα.¹²⁶ Η διάρκεια ζωής της δεν έμελλε να είναι μεγάλη, όμως τη δεκαετία του 1870 επανήλθε το αίτημα για ανασύσταση του σώματος, καθώς η στρατιωτικού τύπου εκπαίδευση των φοιτητών, εκπορευόμενη από το ιδιαίτερα ελκυστικό στις τάξεις των φοιτητών μεγαλοϊδεατικό κλίμα, θεωρούνταν ότι προετοίμαζε τη σπουδάζουσα νεολαία για τους μελλοντικούς αγώνες. Τον Νοέμβριο του 1873, ένα χρόνο πριν την εγκατάσταση του Δοσίου στην Αθήνα, ξεσπούν ταραχές με αίτημα την ανασύσταση της φάλαγγας, οι οποίες έρχονταν να προστεθούν σε ένα γενικότερο κλίμα πολιτικού αναβρασμού πυροδοτούμενου σε μεγάλο βαθμό από τις συνταγματικές παραβάσεις και την αυταρχικότητα των κυβερνήσεων του Δημητρίου Βούλγαρη, ταραχές γνωστές και ως «στηλιτικά». Η κατάσταση εξομαλύνθηκε το Μάιο του 1875, όταν η κυβέρνηση Βούλγαρη αναγκάστηκε να παραιτηθεί. Ακολούθησε σχηματισμός κυβέρνησης υπό τον Χαρίλαο Τρικούπη και αποφασίστηκε τελικά η ανασυγκρότηση της πανεπιστημιακής φάλαγγας, με όλους ανεξαιρέτως τους φοιτητές υποχρεωμένους πλέον να λαμβάνουν παράλληλα με τις σπουδές τους μία στρατιωτικού τύπου εκπαίδευση εξασκούμενοι στα όπλα. Η πανεπιστημιακή φάλαγγα για ακόμη μία φορά δεν επρόκειτο να μακροημερεύσει, καθώς το 1878 θεσπίστηκε νόμος που προέβλεπε την υποχρεωτική στράτευση, οπότε η ύπαρξή της εκ των πραγμάτων θεωρήθηκε περιττή. Χωρίς φυσικά να είμαστε σε θέση να

¹²⁵ Τα ποιήματα θα παρουσιαστούν στη συνέχεια της διατριβής.

¹²⁶ Για την πανεπιστημιακή φάλαγγα βλ. Χ. Λάζος, *Ιστορία της Πανεπιστημιακής ή Φοιτητικής Φάλαγγας*, Χρυσή Τομή, Αθήνα 1980.

γνωρίζουμε κατά πόσο η θεσμοθέτηση της υποχρεωτικής στρατιωτικής εκπαίδευσης των φοιτητών την άνοιξη του 1875 έπαιξε και σε ποιο βαθμό το ρόλο της, δεν μπορούμε να μην παρατηρήσουμε πως την ίδια ακριβώς περίοδο ο Δόσιος αποφασίζει να αναζητήσει την τύχη του κάπου αλλού.

Καλοκαίρι 1875

Μετά την ολοκλήρωση του εαρινού εξαμήνου του 1875 ο νεαρός Ηπειρώτης επιστρέφει στην ιδιαίτερη του πατρίδα. Στο πρώτο αυτοβιογραφικό σημείωμα αναφέρει, όπως είδαμε εξάλλου, την εμφάνιση ενός κοιλιακού νοσήματος ως αιτία της επανόδου στα Ιωάννινα. Στο ύστερο, σαφώς πιο επεξεργασμένο, σημείωμα η απόφαση να συνεχιστούν οι σπουδές του στο εξωτερικό φαίνεται να είναι ελημμένη εκ των προτέρων με τις ευλογίες μάλιστα του Λέοντος Μελά.¹²⁷ Τι τελικά από τα δύο ισχύει δεν θα το μάθουμε ποτέ αλλά θα μπορούσε κάλλιστα στις δύο παραπάνω να προστεθεί και μία τρίτη, λογικοφανής τουλάχιστον, εκδοχή: ένας φοιτητής ολοκληρώνοντας τις υποχρεώσεις του επιστρέφει για τις θερινές διακοπές στη γενέτειρα του προσπαθώντας παράλληλα να διευθετήσει το μέλλον του, συζητά την υπόθεση με τους οικείους, αναλύει το σκεπτικό του και ανακοινώνει την επιθυμία να συνεχίσει στο εξωτερικό. Στη συγκεκριμένη περίπτωση όμως θα πρέπει να εξασφαλίσει και τη συγκατάθεση της εφορείας των εκπαιδευτικών ζητημάτων της πόλης, εφόσον είναι υπότροφος της κοινότητας και λογοδοτεί σε αυτή, ενώ ταυτόχρονα το ζήτημα της ανταπόδοσης από πλευράς υποτρόφου αποτελούσε αρχή την οποία ο ίδιος ασπαζόταν απόλυτα.¹²⁸ Σε αυτή την περίπτωση θα αρκούσε, όπως είδαμε προηγουμένως, η φοίτηση για μερικά ακόμη εξάμηνα προκειμένου να εργαστεί ως ελληνοδιδάσκαλος στα Ιωάννινα. Αυτή είναι

¹²⁷ Πιο πιθανή φαίνεται να είναι η πρώτη εκδοχή δεδομένου του ότι στο ύστερο αυτοβιογραφικό σημείωμα είναι έκδηλη μία τάση εξιδανίκευσης.

¹²⁸ Όταν αργότερα επιστρέφει στα Ιωάννινα για να εργαστεί ως καθηγητής χαρακτηριστικά αναφέρει ότι το έκανε όπως αποδύσε τα θρέπτρα τη γεραρά Ζωσιμαία. Βλ. *Αυτοβιογραφία* '17.

μία παράμετρος που έχει τη σημασία της δεδομένου του ότι εάν οι σπουδές στο Εθνικό Πανεπιστήμιο θεωρούνταν μία κοστοβόρος διαδικασία, στην οποία δεν μπορούσε να ανταποκριθεί με άνεση ακόμη και μία οικογένεια της μέσης τάξης, οι αντίστοιχες σε μία δυτικοευρωπαϊκή χώρα αποτελούσαν σχεδόν αποκλειστικό προνόμιο των γόνων εύπορων αστικών οικογενειών.

Βουκουρέστι ξανά

Όποια από τις παραπάνω εκδοχές και να ισχύει, γεγονός παραμένει πως ο Δόσιος πέρασε το καλοκαίρι του 1875 κοντά στην οικογένειά του στα Ιωάννινα. Ίσως αυτό να υπήρξε και το τελευταίο ανέμελο διάστημα στην αγαπημένη του πόλη, καθώς το φθινόπωρο του ίδιου έτους τον βρίσκει για δεύτερη φορά στο Βουκουρέστι, όπου δραστηριοποιούνταν ο θείος του, Γεώργιος Παναγιώτου. Η Ρουμανία αυτή τη φορά θα αποδεικνύονταν ένας ενδιαμέσος σταθμός μιας και ο ίδιος δεν είχε καμία διάθεση να παρεκκλίνει από το αρχικό σχέδιο, την εγγραφή δηλαδή σε κάποιο γερμανικό πανεπιστήμιο. Μάταια μαθαίνουμε πως επεδίωξε ο Παναγιώτου να τον κρατήσει στο πλευρό του μώντας τον στα μυστικά του εμπορίου, υποσχόμενος μία προσοδοφόρα σταδιοδρομία.¹²⁹ Η πορεία στα γράμματα ήταν εξάλλου προδιαγεγραμμένη.¹³⁰ Αφού λοιπόν κατάφερε να πείσει τον εκ μητρός θείο πως έπρεπε να συνεχίσει για τον αρχικό του προορισμό, εξασφάλισε πέρα από τη συναίνεση και την οικονομική του υποστήριξη. Υπότροφος πλέον όχι μόνο της κοινότητας των Ιωαννίνων, για την οποία θα αρκούσε ακόμη και ένας σαφώς πιο περιορισμένος κύκλος σπουδών, αλλά και του ευκατάστατου Παναγιώτου ο Δόσιος διέθετε πλέον τα

¹²⁹ Μετά βραχείαν διαμονήν εν Βουκουρεστίω παρά του εκ μητρός θείου Γεωργίου Παναγιώτου, όστις εις μάτην απειράθη να τον κρατήσει παρ' αυτού [...]. Βλ. Αυτοβιογραφία '17.

¹³⁰ Αυτό τουλάχιστον προβάλλει ο ίδιος σε μία εκ των υστέρων κατασκευή, όπως τα αυτοβιογραφικά σημειώματα: όλα συνέτειναν στο να περπατήσει στους δρόμους της λογισσύνης.

απαραίτητα εχέγγυα προκειμένου να πραγματοποιήσει το ταξίδι προς την Κεντρική Ευρώπη.¹³¹

Γιατί στη Γερμανία;

Γιατί όμως στη Γερμανία και όχι κάπου αλλού; Γιατί από τη στιγμή που εγγράφεται στο Εθνικό Πανεπιστήμιο φαίνεται αποφασισμένος να συνεχίσει εκεί τις σπουδές του; Ποιοι μπορεί να ήταν οι λόγοι που οδήγησαν σε μία τέτοια απόφαση;¹³²

Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία για τους Έλληνες που φοίτησαν σε γερμανικά πανεπιστήμια κατά τον 19^ο αιώνα διακρίνονται τρεις λόγοι για τους οποίους προκρίνονται οι σπουδές στη συγκεκριμένη χώρα.¹³³ Ο πρώτος έχει να κάνει με τις οικονομικές δραστηριότητες που είχαν αναπτύξει αρκετοί ελληνικής καταγωγής έμποροι σε γερμανικές πόλεις, με αρκετούς μάλιστα να είχαν εγκατασταθεί στη χώρα με τις οικογένειες τους δημιουργώντας αξιόλογες κοινότητες σε πόλεις όπως το Μόναχο, το Βερολίνο και τη Λειψία. Η ύπαρξη επομένως ελληνικών κοινοτήτων και πολύ περισσότερο συγγενών ή γνωστών αποτελούσε ένα σημαντικό παράγοντα για την επιλογή της Γερμανίας από έναν επίδοξο φοιτητή, στην περίπτωση Δοσίου πάντως δεν αναφέρεται τίποτα σχετικό με γνωστούς ή συγγενείς που τον διευκόλυναν σε αυτά τα πρώτα του βήματα.¹³⁴ Επιπλέον, όπως θα διαπιστώσουμε και στη συνέχεια, η επιλογή

¹³¹ Διακρίνεται και εδώ μία προσπάθεια εξιδανίκευσης της πορείας του, προϊόν φυσικά ενός περισσότερο επεξεργασμένου βιογραφικού σημειώματος: ακόμη ένα «εμπόδιο» στην πορεία προς τη μόρφωση ξεπερνιέται.

¹³² Δυστυχώς η βιβλιογραφία για τις σπουδές Ελλήνων σε γερμανικά πανεπιστήμια τον 19^ο αι. είναι εξαιρετικά περιορισμένη. Μία πρώτη εικόνα για τους λόγους που οι Έλληνες φοιτητές επέλεξαν τη Γερμανία βλ. στο Κ. Ζορμπαλά, «Έλληνες φοιτητές στα γερμανικά πανεπιστήμια κατά τον 19^ο αιώνα.» στο Γ. Κόκκωνας (επιμ.), *Οι χρόνοι της ιστορίας. Για μία ιστορία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας. Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Αθήνα 17-19 Απριλίου 1997*, Αθήνα 1998, σσ. 55-62.

¹³³ *Ο.π.*, σσ. 57-58.

¹³⁴ Εφόσον έχει ήδη αναφέρει το πρώτο ταξίδι σε πολύ νεαρή ηλικία στη Ρουμανία (1864-1866), τους γνωστούς στους οποίους απευθύνθηκε όταν κατέβηκε στην Αθήνα αλλά και το δεύτερο σύντομο ταξίδι στη Ρουμανία κατά τη διάρκεια του οποίου έπεισε τον θείο του

των πανεπιστημίων στα οποία παρακολουθεί μαθήματα δεν συντείνει στο ότι η επιλογή έγινε με γνώμονα την ύπαρξη ελληνικών κοινοτήτων, μιας και δεν υπάρχουν ενδείξεις για έντονη ή έστω άξιας λόγου ελληνική παρουσία σε πόλεις όπως το Φράιμπουργκ ή το Τύμπιγκεν.¹³⁵

Ένας δεύτερος, ιδιαίτερα κρίσιμος, λόγος για τον οποίο φαίνεται να προτιμάται η Γερμανία είναι οι επιδράσεις του γερμανικού εκπαιδευτικού συστήματος στο αντίστοιχο ελληνικό.¹³⁶ Με την ανακήρυξη του Όθωνα σε βασιλιά της Ελλάδας ένα πλήθος γερμανών αξιωματούχων και διανοουμένων ανέλαβε την οργάνωση του κρατικού μηχανισμού και ο χώρος της εκπαίδευσης δεν θα μπορούσε να αποτελέσει εξαίρεση. Τόσο η μέση¹³⁷ όσο και η ανώτατη εκπαίδευση¹³⁸ δέχτηκαν σε μεγάλο βαθμό τις επιρροές του γερμανικού-βαναρικού συστήματος και δομήθηκαν πάνω σε αυτή τη φιλοσοφία υπό την αυστηρή καθοδήγηση γερμανών ειδικών.¹³⁹ Θα

να χρηματοδοτήσει τις σπουδές του, θα ήταν απορίας άξιο να μην αναφέρει πρόσωπα που τον βοήθησαν στο ξεκίνημα του στη Γερμανία.

¹³⁵ Γενικότερα για την ελληνική παρουσία στο γερμανικό χώρο από τον 18^ο έως και τα μέσα περίπου του 20^{ου} αιώνα βλ. Ι. Καιροφύλας, *Ελληνες στη Γερμανία 1700-1966*, Αθήνα 1966.

¹³⁶ Θα πρέπει, επίσης, να προσθέσουμε πως την ίδια εποχή ο καγκελάριος Μπίσμαρκ είχε αναπτύξει ένα εκτεταμένο δίκτυο υποτροφιών μέσω των οποίων επεδίωκε να ασκήσει πολιτισμική αλλά και πολιτική διπλωματία. Γεγονός σε κάθε περίπτωση παραμένει πως μεγάλες κατοπινές μορφές των γραμμάτων όπως οι Ν. .Γ. Πολίτης, Γ. Δροσίνης, Γ. Βιζυηνός, Μ. Ευαγγελίδης κ.α. φοίτησαν σε γερμανικά πανεπιστήμια την ίδια περίπου εποχή με τον Δόσιο.

¹³⁷ Για τις βαναρικές επιρροές στη μέση εκπαίδευση βλ. S. Leonidas, *Der bayerische Einfluss auf das griechische Schulwesen im 19. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Schulgeschichte Griechenlands*, Βιέννη 1976.

¹³⁸ Το Οθώνειο αρχικά και στη συνέχεια Εθνικό Πανεπιστήμιο ιδρύθηκε, όπως ήδη σημειώθηκε, το 1837 και δομήθηκε υπό τις άμεσες οδηγίες Γερμανών διανοούμενων και επιστημόνων. Αναμφισβήτητα επομένως η όλη φιλοσοφία του θεσμού διαπνεόταν από τις γερμανικές αντιλήψεις για την ανώτατη εκπαίδευση. Διεξοδικότερα για το θέμα βλ. K. Zornbala, «Die Gründung der Athener Universität 1837 durch die Bayern-Nach welchem 'deutschen' Model?», στο Gerd Schubring (εκδ.), «*Einsamkeit und Freiheit*» neu besichtigt. *Universitätstreformen und Disziplinenbildung in Preussen als Model für Wissenschaftspolitik im Europa des 19. Jahrhunderts*, Στουτγκάρδη 1991, σσ. 266-273.

¹³⁹ Το γερμανικό αυτό ξεκίνημα του Πανεπιστημίου ευνοούσε τις «γερμανικές» σπουδές με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός σταθερού αγωγού για τη μετάγχιση της φιλολογικής επιστήμης στην Ελλάδα, όπως επισημαίνει ο Φ. Κακριδής στο «Η γερμανική διαχείριση της ελληνικής κληρονομιάς» στο Ε. Χρυσός (επιμ.), *Ένας νέος Κόσμος γεννιέται. Η εικόνα του ελληνικού πολιτισμού στη γερμανική επιστήμη κατά τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα 1996, σ. 30.

πρέπει επίσης να συνυπολογίσουμε ότι μεγάλη μερίδα διδασκόντων του Εθνικού Πανεπιστημίου καθόλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα είχε φοιτήσει σε γερμανικά πανεπιστήμια, με αποτέλεσμα ακόμη και η βιβλιοθήκη του ιδρύματος να βρίθει γερμανικών εκδόσεων, πέραν φυσικά του ότι γερμανοτραφείς καθηγητές μετέφεραν στους φοιτητές τις μεθόδους και τα πορίσματα των δικών τους δασκάλων, όπως εύστοχα σημειώνει ο Φ. Κακριδής.¹⁴⁰ Πέρα δηλαδή από φορείς της γερμανικής παιδείας οι διδάσκοντες του Εθνικού Πανεπιστημίου υπήρξαν παράλληλα και αναμεταδότες της στους έλληνες φοιτητές, κάτι που στην περίπτωση Δοσίου είδαμε ότι ισχύει σε πολύ μεγάλο βαθμό: ενδεικτικά και μόνο υπενθυμίζουμε τα ονόματα των Φίλιππου Ιωάννου, Γεωργίου Μιστριώτη, Στέφανου Κουμανούδη, Ευθύμιου Καστόρχη, Κωνσταντίνου Κόντου και Κωνσταντίνου Παπαρηγόπουλου.¹⁴¹ Εύλογα επομένως θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι ένας από τους βασικούς λόγους για τους οποίους ο Δόσιος φαίνεται να επιλέγει τη Γερμανία ήταν οι επιδράσεις που δέχτηκε από τους καθηγητές του στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ένας τρίτος λόγος για τον οποίο φαίνεται να κατευθύνονται αρκετοί έλληνες φοιτητές στη συγκεκριμένη χώρα συνδέεται με τις ανεπάρκειες του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Ειδικότερα εξαιτίας της εμφανούς αδυναμίας του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος να παρακολουθήσει τις εξελίξεις στο χώρο της παιδαγωγικής εφοδιάζοντας κατάλληλα τους εκκολαπτόμενους επιστήμονες η λύση της Γερμανίας φάνταζε ιδανική, εφόσον τα γερμανικά πανεπιστήμια έχαιραν μεγάλου κύρους, εκτός των άλλων, και για το ότι κινούνταν στην πρωτοπορία όσον

¹⁴⁰ Ό.π., σ. 30.

¹⁴¹ Ο Κακριδής παραθέτει πίνακα των σημαντικότερων νεοελλήνων φιλολόγων, όπου ξεκάθαρα διακρίνεται η πρωτοκαθεδρία των γερμανικών πανεπιστημίων όσον αφορά τις σπουδές τους. Βλ. ό.π., σσ. 38-39.

αφορά τις παιδαγωγικές επιστήμες.¹⁴² Μία άμεση σύνδεση όμως εδώ με την περίπτωση του Δοσίου θα ήταν παρακινδυνευμένη, μιας και ο ίδιος εξαρχής, ισχυρίζεται εκ των υστέρων, επιθυμούσε την επιστροφή στην ιδιαίτερη πατρίδα προκειμένου να διδάξει στη Ζωσιμαία, όπου οι άμεσες ανάγκες για διδακτικό προσωπικό δεν στέκονταν ικανές να δικαιολογήσουν τόσα χρόνια σπουδών και εμβάθυνσης στα μυστικά της Παιδαγωγικής στη Γερμανία.

Βάσει των παραπάνω καταλήγουμε επομένως στο ότι βαθύτερη επιθυμία του ίδιου ήταν η εξέλιξη των φιλολογικών σπουδών που ξεκίνησε στο Εθνικό Πανεπιστήμιο και η επιλογή πιθανότατα έγινε με γνώμονα την καλή φήμη των γερμανικών πανεπιστημίων στο ευρύτερο πεδίο των κλασικών σπουδών. Σε μία τέτοια υπόθεση προσκομίζεται εν είδει αποδεικτικού στοιχείου η αλληλογραφία ενός σημαντικού ανθρώπου των γραμμάτων του 19^{ου} αιώνα, του διατελέσαντα τρεις φορές πρύτανη του Εθνικού Πανεπιστημίου ηπειρωτικής καταγωγής, Κωνσταντίνου Ασώπιου. Ο Ασώπιος φοιτώντας βέβαια μερικές δεκαετίες νωρίτερα στη Γερμανία και συγκεκριμένα στο Γκέτινγκεν και στο Βερολίνο, συνδέθηκε φιλικά με ορισμένους διδάσκοντες εκεί και οι μεταξύ τους επιστολές είναι σε κάποια σημεία ενδεικτικές του κλίματος που επικρατούσε και της εικόνας που είχε διαμορφωθεί στις τάξεις της ελληνόφωνης λογισύνης σχετικά με τις φιλολογικές σπουδές στα γερμανικά πανεπιστήμια.¹⁴³ Σε γράμμα του προς τον Ασώπιο ο καθηγητής φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου του Γκέτινγκεν, Friedrich Bouterwerk χαρακτηριστικά αναφέρει: [...] *Τώρα αν με ρωτήσετε σε ποια χώρα να ταξιδέψουν οι φιλομαθείς νέοι σας, η απάντηση δεν μπορεί να είναι η ίδια, ανάλογα με την επιστήμη που σ' αυτή θέλει να αφοσιωθεί*

¹⁴² Ζορμπαλά, «Έλληνες φοιτητές...», σ. 58.

¹⁴³ Για τις σχέσεις του Ασώπιου με τους καθηγητές του και τις επιδράσεις της γερμανικής παιδείας στον ίδιο βλ. Ε. Κοντιάδη, «Γερμανικές επιδράσεις στην ελληνική παιδεία. Ένα κεφάλαιο: Κωνσταντίνος Ασώπιος», *Ερανιστής* 15 (1978-1979), 154-181.

ιδιαίτερα ο νέος. Αφού υποστηρίζει πως οι σπουδές στην Αγγλία για έναν ξένο είναι δύσκολη υπόθεση εξαιτίας της ιδιάζουσας οργάνωσης των αγγλικών πανεπιστημίων, υποστηρίζει πως για τις σπουδές των Φυσικών Επιστημών υπάρχουν αρκετά αξιόλογα ιδρύματα στην Ιταλία και τη Γαλλία και συνεχίζει λέγοντας πως [...] διαφορετικά είναι τα πράγματα στις φιλολογικές, ιστορικές, αισθητικές και φιλοσοφικές επιστήμες, που πουθενά στον κόσμο δε διδάσκονται τώρα τόσο θεμελιακά όσο στα γερμανικά πανεπιστήμια. Πόσο πολλά μπορεί να μάθει στη Γερμανία ένας νεαρός φιλόλογος το ξέρετε κι εσείς ο ίδιος, αξιότιμε φίλε.¹⁴⁴ Μερικά χρόνια αργότερα βλέπουμε τις ίδιες αυτές απόψεις για το επίπεδο των κλασικών σπουδών στη Γερμανία να αποτυπώνονται στα λόγια του Ασώπιου. Σε σχεδίασμα επιστολής προς τον διάσημο φιλόλογο August Böck από το Παρίσι, όπου βρισκόταν, γράφει ο Ασώπιος πως παρότρυνε ένα νεαρό Έλληνα να μεταβεί για φιλολογικές σπουδές στη Γερμανία παρότι εκείνος ήθελε να σπουδάσει Φιλολογία στο Λονδίνο. Όταν όμως του περιέγραψα την κατάσταση των φιλολογικών σπουδών στην Αγγλία και τη Γερμανία, όσο πιο καλά μπορούσα, άρχισε ν' αλλάζει γνώμη και να προτιμάει τη Γερμανία μας [!] από τη Μεγάλη Βρετανία, που κατά τ' άλλα είναι πλούσια.¹⁴⁵ Φάνεται επομένως με λίγα λόγια ότι στην ελληνική λογισύνη του 19^{ου} αιώνα είχε ξεκάθαρα αποκρυσταλλωθεί η εικόνα της Γερμανίας ως του κατεξοχήν τόπου, όπου μπορούσε κάποιος να πραγματοποιήσει φιλολογικές σπουδές ανώτατου επιπέδου.

Γερμανία μέσω Βιέννης

Μάταια λοιπόν ο θείος του, Γεώργιος Παναγιώτου το φθινόπωρο του 1875 προσπάθησε να τον κρατήσει στο Βουκουρέστι δελεάζοντάς τον με τις

¹⁴⁴ Ο.π., σ. 158.

¹⁴⁵ Ο.π., σ. 166. Το θαυμαστικό στο *Γερμανία μας* δικό μου προκειμένου να τονιστούν οι ισχυροί δεσμοί που ανέπτυσαν οι φοιτητές με τη χώρα όπου σπούδαζαν. Είναι επομένως λογικό μέρος αυτός ο ενθουσιασμός των διδασκόντων για καθετί γερμανικό να μεταλαμπαδεύεται και στους μαθητές τους.

προοπτικές μίας καριέρας στο εμπόριο. Τον Οκτώβριο, μαθαίνουμε από αφιέρωση σε μεταγενέστερο ποίημα με αφορμή την ονομαστική εορτή ενός φίλου, είχε ήδη επιβιβαστεί στο ατμόπλοιο που θα τον μετέφερε κατά μήκος του Δούναβη από το Βουκουρέστι στη Βιέννη. Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού ο Δόσιος συνάπτει φιλία με έναν άλλο νεαρό, συνομήλικό του περίπου, καταγόμενο από την περιοχή του Μοναστηρίου της Μακεδονίας, τον Αναστάσιο Μάλτο, αξιόλογο κατόπιν φιλόλογο και μουσικό, ο οποίος δίδαξε για δεκαετίες σε ελληνικά σχολεία της Οδησσού και έπειτα στη Θεσσαλονίκη και την Αθήνα.¹⁴⁶ Ο Μάλτος υπήρξε επίσης συγγραφέας πολλών διδακτικών εγχειριδίων σχετικών με την εκμάθηση ξένων γλωσσών αλλά και εκδότης αρχαίων κειμένων, δραστηριότητες στις οποίες επιδόθηκε και ο Δόσιος, με αποτέλεσμα να μπορούμε πλέον να διακρίνουμε αρκετές παραλληλίες μεταξύ των δύο: σπουδές σε γερμανικά πανεπιστήμια, λήψη των διδακτορικών τους διπλωμάτων την ίδια χρονιά, πολυετής διδασκαλία σε σχολεία των παροικιών, συχνές μετακινήσεις, εκδοτικό και συγγραφικό έργο, συνεργασίες με εφημερίδες και περιοδικά του παροικιακού ελληνισμού. Οι δύο νεαροί ταξίδεψαν μαζί μέχρι τη Βιέννη και σίγουρα είχαν την ευκαιρία κατά τη διαδρομή να μοιραστούν σκέψεις και όνειρα για το μέλλον, με τους δρόμους τους να χωρίζουν λίγο αργότερα, όταν έφτασαν στην πρωτεύουσα της Αυστροουγγαρίας. Από εκεί ο Μάλτος συνέχισε για το Μόναχο, όπου πραγματοποίησε ένα μέρος των σπουδών του και ο Δόσιος συνέχισε για το Τύμπιγκεν, τον πρώτο του σταθμό στο γερμανικό του ταξίδι.

¹⁴⁶ Για τον Α. Μάλτο δεν υπάρχει, εξ όσων γνωρίζουμε, κάποια εργασία που να φωτίζει τη δράση και το έργο του. Παρόλα αυτά πρόκειται για σημαντική περίπτωση λογίου της Διασποράς με αξιόλογο συγγραφικό έργο που εκτείνεται από μελέτες κλασικής φιλολογίας, διδακτικά εγχειρίδια για τη γερμανική, γαλλική, ρωσική και ιταλική γλώσσα και μουσικολογικές εργασίες.

Τύμπιγκεν

Τον 19^ο αιώνα στη γερμανική επικράτεια λειτουργούσαν στο σύνολο δεκαεννέα πανεπιστήμια, εκ των οποίων τρία ήταν αυτά που συγκέντρωναν το μεγαλύτερο αριθμό φοιτητών και έχαιραν καθολικής αναγνώρισης: του Βερολίνου, του Μονάχου και της Λειψίας.¹⁴⁷ Το πανεπιστήμιο του Τύμπιγκεν ήταν ένα από τα μικρότερα αλλά φαίνεται πως είχε δημιουργήσει μία μικρή παράδοση ως ίδρυμα που επέλεγαν οι Έλληνες κυρίως για σπουδές Φιλοσοφίας.¹⁴⁸ Από το μητρώο των εγγραφών του ιδρύματος φαίνεται πως η εγγραφή του πραγματοποιήθηκε ως *Nicol Dossius*, ενώ εσφαλμένα αναφέρεται ως ημερομηνία γέννησης η 24 Μ... του 1855.¹⁴⁹ Ως τόπος καταγωγής αναφέρονται τα *Jannina* και εθνικότητα σημειώνεται η τουρκική, ενώ σε διπλανή στήλη, όπου αναγράφονται τα στοιχεία του πατέρα, διαβάζουμε το όνομα *Georgios Dossius* και το επάγγελμα του εμπόρου, *kaufmann in Jannina*.¹⁵⁰ Στην τελευταία στήλη δηλώνεται το αντικείμενο σπουδών και εκεί ξεκάθαρα διακρίνεται η λέξη *philol.* Η εγγραφή επομένως γίνεται για να σπουδάσει Φιλολογία και όχι Φιλοσοφία, την οποία φαίνεται να προτιμά η πλειοψηφία των ελλήνων φοιτητών του ιδρύματος. Πολύτιμα στοιχεία ως προς το πρόγραμμα των

¹⁴⁷ Ζορμπαλά, «Έλληνες στη Γερμανία...», σ. 59.

¹⁴⁸ Ό.π., σ. 61. Φαίνεται μάλιστα από τα στατιστικά στοιχεία που παραθέτει η Ζορμπαλά στην εργασία της πως από τους 53 συνολικά Έλληνες που φοίτησαν ολόκληρο τον 19^ο αιώνα στο συγκεκριμένο ίδρυμα οι 32, πάνω από τους μισούς δηλαδή, επιλέγουν να σπουδάσουν Φιλοσοφία.

¹⁴⁹ Δυσανάγνωστο αν είναι *Mar* ή κάτι άλλο π.χ. *Mai*. Στο σημείο αυτό οφείλουμε να ευχαριστήσουμε τη δρ. Susanne Reiss Stumm, προϊσταμένη του αρχείου του Πανεπιστημίου του Τύμπιγκεν για τη βοήθειά της στον εντοπισμό των συγκεκριμένων αρχείων.

¹⁵⁰ Δεν μπορούμε με σιγουριά να διαπιστώσουμε αν η πληροφορία για το επάγγελμα του πατέρα ευσταθεί. Ξέρουμε, από τα όσα ο ίδιος αναφέρει στα αυτοβιογραφικά σημειώματα, ότι ο πατέρας του δεν έφερε ποτέ το επίθετο *Δόσιος*. Ασφαλώς και θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο ο Νικόλαος, άρτι αφιχθείς σε μία νέα χώρα, τη γλώσσα της οποίας δεν υπάρχουν ενδείξεις πως γνώριζε ικανοποιητικά, να εξηγήσει την εξέλιξη του επιθέτου έως ότου καταλήξει στον τύπο *Δόσιος*. Δηλώνει επομένως χάριν ευκολίας τον ίδιο τύπο και για τον πατέρα και είναι πιθανό το ίδιο να έπραξε και για το επάγγελμα του τελευταίου. Άλλωστε έχει μόλις αναχωρήσει από το Βουκουρέστι με τις ευλογίες και τη συμπαράσταση του εμπόρου θείου του, οπότε το *Kaufmann* ίσως ήταν και η πιο βολική λύση.

μαθημάτων που παρακολούθησε το χειμερινό εξάμηνο του 1875 αντλούνται από ένα άλλο έγγραφο, πιστοποιητικό της φοίτησης που επίσης σώζεται στο αρχείο του Πανεπιστημίου. Εκεί λοιπόν μαθαίνουμε πως παρακολούθησε τα μαθήματα των Wilhelm Siegmund Teuffel¹⁵¹ και Ludwig Schwabe.¹⁵² Ο πρώτος, καθηγητής της κλασικής φιλολογίας από το 1857 και γνωστός κυρίως για την *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας* που εξέδωσε το 1875,¹⁵³ δίδασκε το εξάμηνο εκείνο το *Συμπόσιο του Πλάτωνα*, ενώ από τον δεύτερο είχε την ευκαιρία να ακούσει παραδόσεις για τον Θεόκριτο.¹⁵⁴

Γιατί όμως επιλέγει να ξεκινήσει τη γερμανική του περιπέτεια από μία τόσο μικρή πόλη τη στιγμή που υπάρχουν τόσες πολλές επιλογές; Μία πιθανή εξήγηση θα μπορούσε να σχετίζεται με την οικονομική του κατάσταση. Οπωσδήποτε παρά τη συμπαράσταση της κοινότητας των Ιωαννίνων και του ευκατάστατου θείου εκ Βουκουρεστίου, οι σπουδές στο εξωτερικό δεν έπαυαν να αποτελούν, όπως έχει ήδη επισημανθεί, μία εξαιρετικά δαπανηρή υπόθεση, με το δεδομένο αυτό να ισχύει ακόμη περισσότερο για τις μεγαλουπόλεις, έδρες φυσικά των κεντρικών πανεπιστημίων. Η ζωή στο Μόναχο ή στο Βερολίνο ήταν πολύ πιο ακριβή σε σχέση με μία μικρή επαρχιακή πόλη όπως το Τύμπιγκεν και στο σημείο

¹⁵¹ Για τον Teuffel δεν υπάρχει εξ όσων γνωρίζουμε κάποια μονογραφία παρά μόνο κάποια λήμματα σε εγκυκλοπαίδειες. Γεννημένος το 1820 στο Ludwigsburg πλησίον της Στουτγκάρδης, ασχολήθηκε κυρίως με τη λατινική και δευτερευόντως με την ελληνική γραμματεία. Συγγραφέας ερμηνευτικών έργων στον Οράτιο, πέθανε στο Τύμπιγκεν το 1878.

¹⁵² Ούτε και για τον Schwabe υπάρχει κάποια σχετική μονογραφία. Γνωρίζουμε ότι γεννήθηκε το 1835 στο Giessen κοντά στη Φρανκφούρτη και διορίστηκε καθηγητής κλασικής φιλολογίας και αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Τύμπιγκεν το 1872. Ασχολήθηκε κυρίως με τη λατινική λογοτεχνία, ενώ συνέχισε και συμπλήρωσε την *Ιστορία του Teuffel* μετά τον θάνατο του τελευταίου το 1878.

¹⁵³ W. S. Teuffel, *Geschichte der römischen Literatur*, Λειψία 1875.

¹⁵⁴ Οι πληροφορίες αντλούνται από το πιστοποιητικό που εξέδωσε το Πανεπιστήμιο για τον Δόσιο, όταν εκείνος αποφάσισε να συνεχίσει τις σπουδές του στο Πανεπιστήμιο της Λειψίας. Πιθανότατα ο Δόσιος χρησιμοποίησε το συγκεκριμένο έγγραφο κατά την εγγραφή του στη Λειψία ως αποδεικτικό των μαθημάτων που παρακολούθησε.

αυτό αξίζει να δούμε τη μαρτυρία του θεμελιωτή της ελληνικής λαογραφίας, Νικόλαου Πολίτη, ο οποίος σπούδαζε τα ίδια περίπου χρόνια ως υπότροφος της ελληνικής κυβέρνησης στο Μόναχο. Οι ομοιότητες των δύο περιπτώσεων θεωρούμε πως είναι εμφανείς διαβάζοντας τον Πολίτη στα 1876 να δηλώνει πως βρίσκεται εις μεγίστην στενοχωρίαν, διότι στερούνται χρημάτων πάντες σχεδόν οι ενταύθα σπουδασταί και λίγο πιο κάτω προσθέτει πως σκέφτεται κατά την δευτέραν εξαμηνίαν να μεταβώ εις Πανεπιστήμιον μικράς τινός πόλεως, ίσως εις Erlangen, όπου τα πράγματα είναι οικονομικώτερα.¹⁵⁵ Εκτός όμως από το υψηλό κόστος διαβίωσης πολλοί περισσότεροι είναι οι πειρασμοί αλλά και οι κίνδυνοι σε μία μεγαλούπολη.¹⁵⁶ Όλες αυτές τις παραμέτρους ενδεχομένως να τις είχε υπόψη και ο θείος του, άνθρωπος του εμπορίου με διασυνδέσεις στη Γερμανία, γνώση των δεδομένων αλλά και των διαφορών μεταξύ μικρότερων πόλεων και των μεγάλων αστικών κέντρων. Από την άλλη είναι εξίσου πιθανό η επιλογή του Τύμπιγκεν να προκρίθηκε από τον ίδιο τον Δόσιο με το σκεπτικό ότι η προσαρμογή σε μία ξένη χώρα και κυρίως η εξοικείωση με μία ξένη γλώσσα θα γινόταν ευκολότερα σε μία μικρότερη πόλη. Μάλιστα σε μία τέτοια υπόθεση συνηγορεί και το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια ενός ολόκληρου εξαμήνου παρακολούθησε μόνο δύο

¹⁵⁵ Π. Μουλλάς, *Ο λόγος της απουσίας. Δοκίμιο για την επιστολογραφία με σαράντα ανέκδοτα γράμματα του Φώτου Πολίτη (1908-1910)*, Αθήνα 1992, σ. 301. Στο ίδιο, σ. 303, βλ. και την αντίδραση της μητέρας του Φώτου, Μαρίας Πολίτη, όταν ο γιος της γράφει πως θα ήθελε μαζί με τον αδερφό του να συνεχίσουν τις σπουδές τους σε μία μεγαλύτερη πόλη με εκείνη χαρακτηριστικά να δηλώνει πως αφού στη Γένα (ενν. την πόλη της Ιένας) ξωδεύετε τόσα πολλά και δεν σας φθάνουν, όταν θα πάτε σε μεγαλύτερη πόλι τι θα γίνει;

¹⁵⁶ Οι θρύλοι γύρω από τις μονομαχίες μεταξύ φοιτητών μετά την κατανάλωση συνήθως μεγάλων ποσοτήτων μπύρας, θρύλοι που εύγλωττα περιγράφονται από τον Ε. Ροϊδη στο «Αι μονομαχίαι των Γερμανών φοιτητών», *Αθηναϊκός Αστήρ* (Φεβρουάριος 1897), σσ. 3-4 είναι λογικό να γέμιζαν με φόβο τους γονείς των Ελλήνων φοιτητών. Ο φόβος αποτυπώνεται στα γράμματα της Μαρίας Πολίτη, βλ. Μουλλάς, *Ο λόγος της απουσίας...*, σ. 303, που γράφει στο γιο της μα, παιδί μου, είναι τόσοι πολλοί οι κίνδυνοι που σας περιτριγυρίζουν, που τρέμω. Σε άλλο γράμμα λίγο αργότερα σχετικά με τις μονομαχίες συστήνει προσοχή καθώς αυτού μανθάνω οι μονομάχοι είναι πάμπολλοι, με το τίποτε καμιά φορά σας καλούν εις μονομαχίαν. Προσέχετε ώστε να μη δώσετε αφορμήν ποτέ, ό.π., σ. 304.

μαθήματα, όπως είδαμε και πιο πάνω. Τα μαθήματα που παρακολουθεί από το δεύτερο εξάμηνο και μετά είναι κατά μέσο όρο πέντε, άρα είναι πολύ πιθανό στο πρώτο εκείνο εξάμηνο να ασχολήθηκε κυρίως με την εκμάθηση της γλώσσας. Εξάλλου φαίνεται πως ήταν συνηθισμένο για τους Έλληνες να ξεκινούν από μικρά πανεπιστήμια, τα οποία θεωρούνταν κατά κάποιο τρόπο προστάδιο για τα επόμενα τους βήματα. Ο Karl Krumbacher μάλιστα συμβούλευε στις αρχές του εικοστού αιώνα τον φίλο του Νικόλαο Πολίτη, οι γιοι του σε καμία περίπτωση να μην ξεκινήσουν τις σπουδές τους στη Γερμανία σε κάποιο κεντρικό πανεπιστήμιο αλλά οι βάσεις να τεθούν σε ένα από τα ιδρύματα του βορρά.¹⁵⁷ Αυτή η αντίληψη που ήθελε μικρότερες πόλεις ως τον πρώτο σταθμό των ελλήνων φοιτητών διακρίνεται και σε γράμμα του Φαίδωνα Κουκουλέ, όσο ο τελευταίος σπούδαζε στην Ιένα. Ο μετέπειτα διαπρεπής βυζαντινολόγος ενδεικτικά αναφέρει στο δάσκαλο του Νικόλαο Πολίτη: [...] *Ενόμιζον, σεβαστέ μοι, ότι ερχόμενος κατά πρώτον εις μικράν πόλιν θα κατώρθουν να εξοικειωθώ ευκολώτερον με τον Γερμανικόν βίον και σπουδάσω καλύτερον την γλώσσαν.*¹⁵⁸ Ανεξάρτητα πάντως από τους λόγους που τον οδήγησαν εκεί, γεγονός παραμένει πως από το Νοέμβριο του 1875 έως και τον Απρίλιο του 1876 ο Δόσιος παραμένει στο Τύμπιγκεν ως φοιτητής Φιλολογίας.¹⁵⁹

Λειψία

Ένα βασικό χαρακτηριστικό της ανώτατης εκπαίδευσης στη Γερμανία του 19^{ου} αιώνα ήταν οι φοιτητές να παρακολουθούν μαθήματα σε περισσότερα του ενός πανεπιστήμια, κάτι που ίσχυε σε μεγάλο βαθμό μεταξύ των Ελλήνων.¹⁶⁰ Φαίνεται μάλιστα πως ένα σημαντικό ποσοστό φοιτητών

¹⁵⁷[...] *κατ'ουδένα λόγον τα παιδιά, τοιαύτην έχοντα ηλικίαν, δεν πρέπει ν' αρχίσουν τα σπουδάς των από το Μόναχον και [...] ουδ' εις άλλο Πανεπιστήμιον της Βαυαρίας πρέπει να σπουδάσουν το πρώτον έτος, αλλ' εις την βόρειον Γερμανίαν.* Βλ. ό.π., σσ. 301-302.

¹⁵⁸ Ο.π., σ. 313.

¹⁵⁹ Οι ημερομηνίες προκύπτουν από το πιστοποιητικό έγγραφο που σώζεται στο αρχείο του Πανεπιστημίου.

¹⁶⁰ Μουλλάς, *Ο λόγος της απουσίας...*, σ. 300.

μετακινούνται από και προς τα τρία μεγάλα πανεπιστήμια, του Βερολίνου, του Μονάχου και της Λειψίας.¹⁶¹ Σε αυτή την τάση ο Δόσιος δεν αποτελεί εξαίρεση, καθώς με το πέρας του χειμερινού εξαμήνου στο Τύμπιγκεν, όπου είχε την ευκαιρία να εξοικειωθεί με τη γλώσσα και την πραγματικότητα της γερμανικής ανώτατης εκπαίδευσης, κάνει το μεγάλο ταξίδι με προορισμό τη Λειψία. Τον Απρίλιο του 1876 εγγράφεται στο δεύτερο αρχαιότερο πανεπιστημιακό ίδρυμα της γερμανικής επικράτειας ως *Nicolaus Dossius* από τα *Jannina*, ενώ στη στήλη όπου δηλώνονταν η υπηκοότητα (*Vaterland*) διαβάζουμε τη σημείωση *Turkei*. Επειδή η εγγραφή πραγματοποιείται τον Απρίλιο ως ηλικία δηλώνεται το εικοστό πρώτο έτος, ενώ και εδώ ως επάγγελμα πατρός αναφέρεται αυτό του εμπόρου (*Kaufmann*).¹⁶² Σε διπλανή στήλη καταγράφεται φυσικά ως αλλοδαπός (*Ausländer*) και στην αμέσως επόμενη το *Tübingen* σημειώνεται ως το ίδρυμα από το οποίο προήλθε, αυτό όμως που παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι ότι στη Λειψία εγγράφεται ως φοιτητής Φιλοσοφίας και όχι Φιλολογίας.¹⁶³ Πιο πιθανή εξήγηση είναι ότι η εγγραφή πραγματοποιούνταν αρχικά στη Σχολή και στη συνέχεια ο φοιτητής είχε τη δυνατότητα να επιλέξει μαθήματα, στην ουσία ειδίκευση από τους διάφορους τομείς.¹⁶⁴ Για καλή

¹⁶¹ Ζορμπαλά, «Έλληνες στη Γερμανία...», σ. 62. Βλ. επίσης και τα όσα γράφει ο Ν. Γ. Πολίτης σχετικά με την αναβολή της στράτευσης του γιου του που σπούδαζε στη Γερμανία στο Μουλλάς, *Ο λόγος της απουσίας...*, σ. 300, όπου χαρακτηριστικά αναφέρει πως επειδή ένεκα των πολλών εν Γερμανία Πανεπιστημίων σύνηθες είναι οι σπουδασταί προς τελειότερον αυτών καταρτισμόν να εγγράφονται και διακούωσι μαθήματα εις πλείονα του ενός Πανεπιστήμια, σπανίως δε και κατ' εξαίρεσιν αρχίζουσι, συνεχίζουσι και περατούσι τας σπουδάς των εις το αυτό Πανεπιστήμιον.

¹⁶² Είδαμε ότι γεννήθηκε στις 22 Φεβρουαρίου του 1856 σύμφωνα με το βαπτιστικό που είχε στα χέρια του. Το ότι η εγγραφή γίνεται τον Απρίλιο προκύπτει από το «βιβλιάριο σπουδών» που εκδόθηκε από το Πανεπιστήμιο του Τύμπιγκεν. Εκεί αναγράφεται ως ημερομηνία εγγραφής η 29^η Νοεμβρίου 1875 και αποχώρησης η 4^η Απριλίου 1876.

¹⁶³ Ξεκάθαρα στη στήλη *Studien* διακρίνεται η λέξη *philos* και όχι *philol*, όπως συνέβη στο Τύμπιγκεν.

¹⁶⁴ Οι τομείς της Φιλοσοφικής Σχολής (*Philosophische Fakultät*) του Πανεπιστημίου της Λειψίας ήταν οι εξής: *Philosophie*, *Philologie* (όπου υπήρχαν οι κατευθύνσεις *Altclassische Philologie*, *Orientalische Philologie* και *Neure Philologie*), *Geschichte und Geographie*, *Kunstwissenschaften*, *Staats- und Cameralwissenschaften*, *Mathematik und Astronomie* και *Naturwissenschaften*. Βλέπουμε δηλαδή και εδώ, όπως συνέβαινε και στο Πανεπιστήμιο

τύχη της έρευνας μας το Πανεπιστήμιο της Λειψίας διατήρησε στο αρχείο του τις πράξεις εγγραφών, τις καταστάσεις με τα εξάμηνα που παρέμεινε κάθε φοιτητής στο ίδρυμα αλλά και τα μαθήματα που παρακολούθησε κατά τη διάρκεια τους.¹⁶⁵ Δεν στερείται επομένως ουσίας αυτή η «χαρτογράφηση» της πορείας των τεσσάρων εξαμήνων που παρέμεινε εκεί, γιατί θεωρούμε ότι συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό στην προσπάθεια κατανόησης του ευρύτερου περιβάλλοντος, μέσα στο οποίο «ανδρώθηκε» και το οποίο συνέβαλε αποφασιστικά στη φιλολογική του συγκρότηση.

Τον Απρίλιο του 1876 επομένως ο Δόσιος εγγράφεται στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου της Λειψίας έχοντας παρακολουθήσει προηγουμένως Πλάτωνα από τον Teuffel και Θεόκριτο από τον Schwabe, δύο μαθήματα που εμπίπτουν φυσικά στο πεδίο της κλασικής φιλολογίας. Η συνέχεια δεν θα είναι απολύτως ανάλογη, τουλάχιστον όσον αφορά το πρώτο εξάμηνο, καθώς από τα πέντε συνολικά μαθήματα που επιλέγει τα δύο μόνο θα μπορούσαν να θεωρηθούν αμιγώς φιλολογικά. Πιο συγκεκριμένα επιλέγει να παρακολουθήσει ένα ερμηνευτικό μάθημα στον *Αισχύλο*, που τότε δίδασκε ο Friedrich Wilhelm Ritschl, ο οποίος απεβίωσε το Νοέμβριο της ίδιας χρονιάς.¹⁶⁶ Εκτός από *Αισχύλο* ο Δόσιος παρακολούθησε και ένα μάθημα λατινικών από τον

Αθηνών εξάλλου, ότι στη Φιλοσοφική υπάγονταν αντικείμενα όπως η Γεωγραφία, οι Πολιτικές Επιστήμες, τα Μαθηματικά και η Φυσική. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. <https://histvv.uni-leipzig.de/>

¹⁶⁵ Τα γερμανικά Πανεπιστήμια χρησιμοποιούσαν το εξάμηνο ως «βασική μονάδα φοίτησης». Βλ. Ζορπμαλά, «Έλληνες στη Γερμανία...», σ. 56. Για το εξαιρετικά καλοδιατηρημένο αρχείο του Πανεπιστημίου της Λειψίας, από το οποίο καταφέραμε να αντλήσουμε το σύνολο σχεδόν των στοιχείων που θα παρουσιάσουμε πιο κάτω, βλ. <https://histvv.uni-leipzig.de/vv/>, ενώ για τους διδάσκοντες βλ. <https://research.uni-leipzig.de/catalogus-professorum-lipsiensium/>

¹⁶⁶ Ο τίτλος του μαθήματος ήταν *Interpretation des Aeschylus und lateinische Disputationen im Königlichen philologischen Seminar*. Για τα μαθήματα που δίδασκονταν το συγκεκριμένο εξάμηνο βλ. <https://histvv.uni-leipzig.de/vv/1876s.html>. Σχετικά με τον F. Ritschl βλ. https://research.uni-leipzig.de/catalogus-professorum-lipsiensium/leipzig/Ritschl_961.

Christian Konrad Ludwig Lange,¹⁶⁷ που φαίνεται να κέντρισε το ενδιαφέρον του νεαρού, μιας και ο τελευταίος θα επιλέγει μαθήματα του συγκεκριμένου διδάσκοντα για τα υπόλοιπα τρία εξάμηνα.¹⁶⁸ Σταθερή προτίμηση φαίνεται πάντως να δείχνει και στις παραδόσεις του Georg Curtius, περιφήμου κλασικού φιλολόγου και εκ των στυλοβατών παράλληλα της σύγχρονης γλωσσολογικής έρευνας.¹⁶⁹ Από τον Curtius, συγγραφέα ενός από τα βασικά έργα για την ελληνική ετυμολογία του 19^{ου}, ο Δόσιος φαίνεται πάντως να επηρεάστηκε περισσότερο από κάθε άλλο.¹⁷⁰ Δεν είναι τόσο το γεγονός ότι επιλέγει τα μαθήματα του Curtius και τα τέσσερα εξάμηνα της παραμονής του στη Λειψία, όσο ότι το αντικείμενο της διδακτορικής του διατριβής συνδέεται με το πεδίο έρευνας και διδασκαλίας του γερμανού γλωσσολόγου, στοιχείο ευδιάκριτο από τον πρόλογο κιόλας της διατριβής του Δοσίου, όπου γίνεται αναφορά στην επιρροή που του άσκησε η διδασκαλία του Curtius.¹⁷¹ Ενδιαφέρον πάντως παρουσιάζουν και οι επιλογές των άλλων δύο μαθημάτων, οι οποίες

¹⁶⁷ Στο σημείο αυτό δεν είναι ευανάγνωστος ο τίτλος του μαθήματος. Από την έρευνα μας πάντως διαπιστώσαμε πως ο καθηγητής Lange δίδασκε το συγκεκριμένο εξάμηνο τρία μαθήματα λατινικής φιλολογίας: σύνταξη της ελληνικής σε σύγκριση με τη λατινική γλώσσα (*Ausgewählte Capitel der vergleichenden Syntax der griechischen und lateinischen Sprache*), Οράτιο (*Übungen des Königlichen philologischen Proseminars im Interpretieren der Episteln des Horatius und im Disputieren über schriftliche Arbeiten*) και Κικέρωνα (*Übungen der römisch-antiquarischen Gesellschaft (Cicero de re publica und Abfassen schriftlicher Arbeiten)*). Για τον Lange βλ. https://research.uni-leipzig.de/catalogus-professorum-lipsiensium/leipzig/Lange_892.

¹⁶⁸ Μαθήματα λατινικών διδάσκονταν και από άλλους καθηγητές όπως οι Wilhelm Ferdinand Arndt, Karl Friedrich August Nobbe, Victor Emil Gardthausen και Adolf Theodor Hermann Fritzsche. Ο Δόσιος παρόλα αυτά φαίνεται να έχει σταθερή προτίμηση στα μαθήματα του Lange.

¹⁶⁹ Για τον Curtius βλ. https://research.uni-leipzig.de/catalogus-professorum-lipsiensium/leipzig/Curtius_779 και https://www.deutsche-biographie.de/artikelADB_pnd118670743.html αλλά και το E. Windisch, «Georg Curtius» στο T. Sebeok (edit.), *Portraits of Linguists. A Biographical Source Book for the History of Western Linguistics 1746-1963, v. 1*, Μπλούμινγκτον-Λονδίνο. Βλ. επίσης και την αυτοβιογραφία του *Zum Andenken an Georg Curtius*, Λειψία 1885.

¹⁷⁰ G. Curtius, *Grundzüge der griechischen Etymologie*, Λειψία 1858-1862.

¹⁷¹ N. Dossios, *Beiträge zur neugriechischen Wortbildungslehre: Eine inaugural-dissertation zur Erlangung der philosophischen Doctorwürde vorgelegt der Philosophischen Facultat der Eberhard-Caroline-Universität zu Tübingen am 31. Juli 1879*, Ζυρίχη 1879, σ. 1.

αφήνουν να εννοηθεί πως είτε ο Δόσιος δεν είχε ακόμη ξεκάθαρη εικόνα για το ποια κατεύθυνση ήθελε να ακολουθήσει, είτε πως θεώρησε το πρώτο αυτό εξάμηνο μία ευκαιρία γνωριμίας με όχι τόσο οικεία για τον ίδιο αντικείμενα. Από τη μία επιλέγει να παρακολουθήσει τις παραδόσεις του Moritz Wilhelm Drobisch που δίδασκε Φιλοσοφία¹⁷² και από την άλλη αυτές του Friedrich August Eckstein που παρέδιδε *Ιστορία του ανθρωπισμού*.¹⁷³ Από τους αρχαιότερους καθηγητές του ιδρύματος ο πρώτος, έχοντας χρηματίσει μάλιστα κοσμήτορας της Φιλοσοφικής αλλά και πρύτανης του Πανεπιστημίου, με πλούσιο συγγραφικό έργο που εκτεινόταν από τα Μαθηματικά μέχρι τη Φιλοσοφία και την Ψυχολογία θα αποτελούσε αναμφισβήτητα έναν πόλο έλξης για τους νεαρούς φοιτητές.¹⁷⁴ Ο δεύτερος παρά τη διατριβή στην κλασική φιλολογία υπήρξε καθηγητής του τομέα Παιδαγωγικής στο Πανεπιστήμιο της Λειψίας από το 1863 έως και το θάνατο του το 1885.¹⁷⁵ Σε κάθε περίπτωση πάντως τα πέντε μαθήματα που επιλέγει ο Νικόλαος σε αυτό το πρώτο εξάμηνο στη Λειψία υποδεικνύουν δύο τάσεις: η μία είναι ότι παρακολουθεί μαθήματα με τα οποία έχει εξοικείωση και νιώθει άνετα, διαθέτοντας βέβαια και το πλεονέκτημα της γλώσσας. Η δεύτερη ότι τολμά και «πειραματίζεται» σε πεδία σχετικά άγνωστα. Στο σημείο αυτό όμως εντοπίζεται και ένα πρώτο εμπόδιο: επειδή ακριβώς το επίπεδο διδασκαλίας της Φιλοσοφίας στην Ελλάδα διέφερε κατά πολύ σε σχέση με αυτό της Γερμανίας, αποτέλεσμα ήταν πολλοί έλληνες φοιτητές να δυσκολεύονται πραγματικά να

¹⁷² *Einleitung in die Philosophie und Logik* στο πρωτότυπο ο τίτλος του μαθήματος. Επρόκειτο δηλαδή για μία εισαγωγή στο επιστημονικό αυτό πεδίο και πιθανότατα ο Δόσιος το εξέλαβε ως μία πρώτης τάξεως ευκαιρία εξοικείωσης με ένα αντικείμενο με το οποίο δεν ήρθε σε επαφή κατά τη φοίτηση του στο Τύμπιγκεν και δυστυχώς δεν υπάρχουν ενδείξεις για το αν το είχε διδαχθεί στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

¹⁷³ *Geschichte des Humanismus im 15. Und 16. Jahrhundert* στο πρωτότυπο.

¹⁷⁴ Για τον Drobisch βλ. https://research.uni-leipzig.de/catalogus-professorum-lipsiensium/leipzig/Drobisch_1057.

¹⁷⁵ Για τον Eckstein βλ. https://research.uni-leipzig.de/catalogus-professorum-lipsiensium/leipzig/Eckstein_798.

ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του γερμανικού συστήματος.¹⁷⁶ Ίσως επομένως να μην είναι τυχαίο ή απλά δηλωτικό της κλίσης προς την κλασική φιλολογία το γεγονός ότι δεν επέλεξε ποτέ ξανά μαθήματα Φιλοσοφίας.

Κατά τη διάρκεια των καλοκαιρινών διακοπών του 1875 ο Δόσιος, φύσει περιπετειώδης και με έφεση στα ταξίδια, όπως θα διαπιστωθεί και στη συνέχεια, πιθανόν να πραγματοποίησε κάποιες εκδρομές γύρω από τη Λειψία ή να μελέτησε προκειμένου να καλύψει τις όποιες αδυναμίες του στη γλώσσα, ενώ σε κατοπινά έργα υπάρχουν ενδείξεις ότι στις ώρες τηςσχόλης συνέθεσε και ορισμένα σύντομα ποιήματα. Το μόνο σίγουρο είναι πως το χειμερινό εξάμηνο του ακαδημαϊκού έτους 1876-'77 τον βρίσκει στη Λειψία να επιλέγει πέντε από τα προσφερόμενα μαθήματα με μία όμως διαφορά: οι επιλογές τώρα είναι πολύ πιο ξεκάθαρες με τα επιλεγόμενα μαθήματα να θεωρούνται αμιγώς φιλολογικά. Θετικά επηρεασμένος προφανώς από το εαρινό εξάμηνο, όταν και παρακολούθησε λατινικά για πρώτη φορά επί γερμανικού εδάφους, επιλέγει ξανά τον καθηγητή Lange, που αυτή τη φορά δίδασκε *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας*.¹⁷⁷ Αυτό δεν ήταν και το μοναδικό μάθημα λατινικών που παρακολούθησε, καθώς επιλέγει και τον Adolf Theodor Hermann Fritzsche,¹⁷⁸ καθηγητή κλασικής φιλολογίας από το 1850, που στη Λειψία δίδασκε εκείνη τη χρονιά *Κικέρωνα*, συγκεκριμένα ένα από τα πιο εμβληματικά ρητορικά κείμενα

¹⁷⁶ Ενδεικτικά ως προς αυτό τα λόγια του Α. Δελμούζου στο Μουλλάς, *Ο λόγος της απουσίας...*, σ. 308, όταν λίγα χρόνια αργότερα δήλωνε πως στην αρχή όλοι ομολογούνε πως είναι ανίκανοι να παρακολουθήσουν πανεπιστημιακά μαθήματα. Γιατί εδώ η εγκεφαλική μηχανή εργάζεται σύμφωνα με την αρχή του αποχρώντος λόγου. Όσοι ακολουθάνε θετικές επιστήμες κι είναι κάπως εργατικοί, κάτι κάνουν. Οι θεωρητικοί πελαγώνουν. Συλλογίσου απόφοιτο του Μιστριώτη, Ευαγγελίδη, Παπαδόπουλου, Καζάζη και Cie νακούση εδώ φιλοσοφία, κοινωνιολογία! Γυρίζουν όπως ήρθαν, μόνο που οι θεωρίες συγχίστηκαν πιο πολύ.

¹⁷⁷ *Römische Literaturgeschichte* στο πρωτότυπο. Για το χειμερινό εξάμηνο του ακαδημαϊκού έτους 1876-'77 βλ. <https://histvv.uni-leipzig.de/vv/1876w.html>.

¹⁷⁸ Για τον Fritzsche βλ. https://research.uni-leipzig.de/catalogus-professorum-lipsiensium/leipzig/Fritzsche_822.

της λατινικής γραμματείας, τη *Συνομωσία του Κατιλίνα*, η οποία θεωρήθηκε ιδανικό συμπλήρωμα δίπλα στο πιο εισαγωγικό μάθημα του Lange, που κάλυπτε ένα πολύ ευρύτερο πεδίο.¹⁷⁹ Ποιες ήταν όμως οι επιλογές όσον αφορά τα αρχαία ελληνικά; Εδώ βλέπουμε ότι επιλέγει δύο μαθήματα που καλύπτουν δύο βασικά γραμματειακά είδη: την ιστοριογραφία από τη μία και την κωμωδία από την άλλη. Ιστοριογραφία παρακολουθεί από τον Justus Hermann Lipsius, ελληνιστή φιλόλογο που υπηρέτησε την επιστήμη διδάσκοντας για πάνω από σαράντα χρόνια διατελώντας μάλιστα κοσμήτορα της Φιλοσοφικής και πρύτανης του ιδρύματος.¹⁸⁰ Ο Lipsius δίδασκε εκείνο το εξάμηνο *Δημοσθένη, Σοφοκλή και Θουκυδίδη*,¹⁸¹ με τον Δόσιο να προτιμά τις παραδόσεις που αφορούσαν το *Δεύτερο Βιβλίο* του μεγάλου ιστορικού.¹⁸² Μιλώντας για κωμωδία από την άλλη αναφερόμαστε στον Αριστοφάνη με τον κορυφαίο αττικό κωμωδιογράφο να διδάσκεται από τον κατά δέκα μόλις χρόνια μεγαλύτερο του Δοσίου, Rudolf Hirzel, ο οποίος λίγα χρόνια αργότερα μεταπήδησε στο Πανεπιστήμιο της Ιένας, όπου και παρέμεινε έως το 1914.¹⁸³ Το έργο του οποίου την ερμηνεία είχε την ευκαιρία να ακούσει ο νεαρός ηπειρώτης ήταν οι *Νεφέλες*.¹⁸⁴ Το πέμπτο μάθημα του εξαμήνου αφορούσε τη γραμματική της ελληνικής γλώσσας και θα πρέπει, κρίνοντας από το έργο του διδάσκοντα, του προσφιλή στον Δόσιο Curtius, να πλησίαζε περισσότερο σε αυτό που σήμερα ονομάζουμε «ιστορική γραμματική της ελληνικής γλώσσας».¹⁸⁵ Μία συνολική θεώρηση του εξαμήνου επομένως μας

¹⁷⁹ *Ciceronis orationes Catilinae* στο πρωτότυπο.

¹⁸⁰ Για τον Lipsius βλ. https://research.uni-leipzig.de/catalogus-professorum-lipsiensium/leipzig/Lipsius_95.

¹⁸¹ Για τα μαθήματα που δίδασκε ο Lipsius βλ. https://histvv.uni-leipzig.de/dozenten/lipsius_jh.html.

¹⁸² *Thukydides, Buch II* στο πρωτότυπο.

¹⁸³ Για τον Hirzel βλ. https://research.uni-leipzig.de/catalogus-professorum-lipsiensium/leipzig/Hirzel_854.

¹⁸⁴ *Aristophanes' Wolken* στο πρωτότυπο.

¹⁸⁵ *Griechische Grammatik* στο πρωτότυπο.

επιτρέπει να διαπιστώσουμε πως ο Δόσιος, έχοντας ήδη στις αποσκευές του δύο εξάμηνα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, για τα οποία δυστυχώς μόνο υποθέσεις μπορούμε να εκφράσουμε, ένα περισσότερο προπαρασκευαστικό όσον αφορά τη γερμανική γλώσσα εξάμηνο στο Τύμπιγκεν και τέλος ένα εξάμηνο στη Λειψία, όπου επιλέγει μαθήματα διαφόρων τομέων θέλοντας πιθανότατα να διερευνήσει άγνωστα έως τότε πεδία, έχει πλέον κατασταλάξει με ξεκάθαρη πλέον στόχευση την ειδίκευση στην κλασική φιλολογία. Στο πίσω μέρος του μυαλού του θα πρέπει να βρισκόταν η επιστροφή στην πατρίδα, συνθήκη για την οποία θα χρειαζόταν γνώσεις φιλολογικές προκειμένου να καταστεί ένας πετυχημένος καθηγητής γυμνασίου. Εάν μάλιστα κρίνουμε από τις κατοπινές επιλογές του θα πρέπει να θεωρήσουμε αναμφίβολα τον Δόσιο άνθρωπο πρακτικό, με προφανείς στοχεύσεις αλλά και επιθυμίες, κάτι που εν προκειμένω ισοδυναμούσε με την ανάληψη ενός ρόλου αντίστοιχου με του μέντορά του στη γεραρά Ζωσιμαία, Σπυρίδωνα Μανάρη.

Το τρίτο επί Λειψίας εξάμηνο οι επιλογές δεν φαίνεται να διαφοροποιούνται και πολύ από αυτές του προηγούμενου με την κλίση προς την κλασική φιλολογία να γίνεται και εδώ εμφανής. Πρώτο μάθημα η *Γραμματική των Λατινικών* που διδασκόταν από τον Curtius, ενώ η δεύτερη σταθερή αξία μεταξύ των επιλογών του άκουγε στο όνομα Ludwig Lange, ο οποίος πλέον των άλλων παρέδιδε εκείνη την εποχή *Κικέρωνα*, ένα αντικείμενο γνώριμο για τον Δόσιο μέσω Fritzsche στο προηγούμενο εξάμηνο.¹⁸⁶ Αυτή τη φορά το μάθημα ήταν περισσότερο εισαγωγικό στην εποχή του Ρωμαίου φιλοσόφου παρά ερμηνεία ενός συγκεκριμένου έργου

¹⁸⁶ *Lateinische Grammatik* στο πρωτότυπο. Αν κρίνουμε από το πεδίο έρευνας του Curtius, τότε είναι πολύ πιθανό το μάθημα να πλησίαζε περισσότερο σε αυτό που σήμερα θα αποκαλούσαμε «ιστορική γραμματική της λατινικής γλώσσας». Σε αυτή την περίπτωση δηλαδή μιλάμε για μάθημα γλωσσολογικό.

του.¹⁸⁷ Εκτός από τον Κικέρωνα θετικές εντυπώσεις φαίνεται ότι άφησε στο Δόσιο και η διδασκαλία του *Αριστοφάνη*, καθώς επιλέγει για δεύτερο συνεχόμενο εξάμηνο σχετικό μάθημα, με σειρά τώρα να έχουν οι *Σφήκες* συνοδευόμενες από μία εισαγωγή στην ιστορία της αττικής κωμωδίας.¹⁸⁸ Το μάθημα δίδασκε ο Johan Carl Otto Ribbeck, που μόλις είχε φτάσει στη Λειψία διαθέτοντας μακρά προϋπηρεσία στα Πανεπιστήμια της Χαϊλδελβέργης, Κιέλου, Βασιλείας της Βέρνης.¹⁸⁹ Το τέταρτο και τελευταίο μάθημα που επέλεξε διδασκόταν από τον καθηγητή Κλασικής Αρχαιολογίας, Johannes Adolf Overbeck, ο οποίος την προηγούμενη χρονιά μάλιστα διετέλεσε πρόεδρος του ιδρύματος.¹⁹⁰ Δυστυχώς η εγγραφή στο αρχείο δεν είναι ευανάγνωστη στο σημείο αυτό, οπότε λαμβάνοντας υπόψη ότι ο Overbeck δίδασκε δύο μόνο μαθήματα το εαρινό εξάμηνο του 1877 θα πρέπει να περιοριστούμε στο γεγονός ότι αμφότερα σχετιζόνταν με την ερμηνεία έργων τέχνης, εμπιπτοντας περισσότερο θα λέγαμε στο πεδίο της αισθητικής.¹⁹¹

Τέταρτο και τελευταίο εξάμηνο για τον Δόσιο στη Λειψία ήταν το χειμερινό του 1877 με τις προτιμήσεις όσον αφορά την επιλογή συγκεκριμένων διδασκόντων να μην αλλάζουν, να παρουσιάζουν ωστόσο ενδιαφέρον δύο τουλάχιστον από τις επιλογές. Η πρώτη έχει να κάνει με το ότι προτιμά να ακούσει τις παραδόσεις του νεαρού σχετικά διδάσκοντα Victor Emil Gardthausen, καθηγητή *Αρχαίας Ιστορίας*, που είχε ξεκινήσει

¹⁸⁷ *Cicero de domo sua nebst Einleitung über Cicero und seine Zeit* στο πρωτότυπο.

¹⁸⁸ *Aristophanes' Wespen nebst Geschichte der attischen Komödie*. Για περισσότερα στοιχεία όσον αφορά τα μαθήματα που διδάσκονταν το συγκεκριμένο εξάμηνο βλ. <https://histvv.uni-leipzig.de/vv/1877s.html>.

¹⁸⁹ Για τον Ribbeck βλ. https://research.uni-leipzig.de/catalogus-professorum-lipsiensium/leipzig/Ribbeck_949.

¹⁹⁰ Για τον Overbeck βλ. https://research.uni-leipzig.de/catalogus-professorum-lipsiensium/leipzig/Overbeck_935.

¹⁹¹ Τα μαθήματα που δίδασκε ήταν: *Griechische Kunstgeschichte mit Benutzung des akad. Gypsmuseums* και *Uebungen des Königlichen archäologischen Seminars im Erklären antiker Kunstwerke und in schriftlichen Arbeiten*. Βλ. περισσότερα στο https://histvv.uni-leipzig.de/dozenten/overbeck_j.html.

την ακαδημαϊκή του καριέρα μόλις πριν μερικά χρόνια.¹⁹² Η καταχώρηση στο αρχείο και εδώ δυστυχώς δεν είναι ευανάγνωστη, γνωρίζοντας όμως ότι ο τελευταίος δίδαξε *Ηρόδοτο και Ρωμαϊκή Ιστορία* το εξάμηνο εκείνο θα πρέπει να περιοριστούμε στο ότι η επιλογή του Δοσίου αφορούσε ένα από τα δύο αντικείμενα.¹⁹³ Το πιο ενδιαφέρον στοιχείο όμως έγκειται στο ότι παρακολουθεί ξανά τις παραδόσεις ενός καθηγητή που ήδη γνώριζε, του Moritz Wilhelm Drobisch μέσω του οποίου εισήχθη στη Φιλοσοφία δύο χρόνια νωρίτερα, ενώ επρόκειτο να μνηθεί ξανά σε ένα ανεξερεύνητο επιστημονικό πεδίο υπό την καθοδήγησή του.¹⁹⁴ Η επιλογή δεν φαίνεται να είναι τυχαία.¹⁹⁵ Ο Drobisch δίδασκε *Ψυχολογία*, αντικείμενο που κατόπιν φαίνεται να προσέλκυσε την προσοχή του Δοσίου απασχολώντας τον πολυεπίπεδα.¹⁹⁶ Ο ίδιος όχι μόνο θα δίδασκε, όπως αναφέρει στην αυτοβιογραφία του, *Ψυχολογία* στους μαθητές των ελληνικών γυμνασίων της Ρουμανίας αλλά θα εξέδιδε και μελέτη, εκλαϊκευτικού τύπου, σχετική την ψυχολογική ερμηνεία των ονείρων.¹⁹⁷ Οι υπόλοιπες τρεις επιλογές πάντως φαίνεται να βαδίζουν την πεπατημένη: Curtius, Lange και Overbeck, τον οποίο είχε παρακολουθήσει άλλωστε και το προηγούμενο εξάμηνο. Από τον Curtius ακούει *Ιστορία της Ελληνικής Λογοτεχνίας* με

¹⁹² Για τον Gardthausen βλ. https://research.uni-leipzig.de/catalogus-professorum-lipsiensium/leipzig/Gardthausen_211 όπου υπάρχουν και περισσότεροι σύνδεσμοι για τον ίδιο και το έργο του.

¹⁹³ Για τα μαθήματα που δίδαξε ο Gardthausen κατά τη διάρκεια των σαράντα οκτώ ετών (1873-1921) που υπηρέτησε στο Πανεπιστήμιο της Λειψίας βλ. τον παρακάτω σύνδεσμο https://research.uni-leipzig.de/catalogus-professorum-lipsiensium/leipzig/Gardthausen_211.

Οι τίτλοι των μαθημάτων του συγκεκριμένου εξαμήνου είχαν ως εξής: *Herodot (Einl. und Erklärung ausgewählter Stellen)* και *Römische Geschichte*.

¹⁹⁴ Το «εισήχθη» εξαιτίας του τίτλου του μαθήματος που ήταν *Einleitung in die Philosophie und Logik*.

¹⁹⁵ Την ίδια εποχή διδάσκει στη Λειψία στον τομέα Φιλοσοφίας ο Wilhelm Maximilian Wundt που από πολλούς θεωρείται ο θεμελιωτής της σύγχρονης Ψυχολογίας. Ασφαλώς ένας τόσο προβεβλημένος ήδη εκείνη τα χρόνια επιστήμονας δεν θα περνούσε απαρατήρητος από τον Δόσιο. Ίσως μάλιστα οι όποιες επιρροές από τον Wundt να ενίσχυσαν το ενδιαφέρον του για το συγκεκριμένο πεδίο.

¹⁹⁶ *Psychologie* στο πρωτότυπο.

¹⁹⁷ *Εκ του κόσμου των Ονείρων: Ιστορική και ψυχολογική μελέτη*, Αθήνα 1903.

ιδιαίτερη έμφαση μάλιστα στην ποίηση,¹⁹⁸ ενώ από τον Lange όχι λατινικά, όπως θα περιμέναμε, αλλά παραδόσεις μάλλον αρχαιολογικού ενδιαφέροντος.¹⁹⁹ Πανσανίας και Ελληνική Μυθολογία ήταν τα αντικείμενα που δίδασκε τότε ο Overbeck, όμως και στο σημείο αυτό του πιστοποιητικού φοίτησης δεν είναι ευδιάκριτο ποιο από τα δύο επέλεξε.²⁰⁰

Μέσα από την εξέταση της σειράς μαθημάτων που παρακολούθησε ο Δόσιος κατά τη διάρκεια της φοίτησής του στη Λειψία είμαστε σε θέση να προβούμε σε ορισμένες παρατηρήσεις. Οι επιλογές που κάνει άμα τη αφίξει το εαρινό εξάμηνο του 1876 υποδεικνύουν ένα φοιτητή ο οποίος δεν είχε έως τότε κατασταλάξει όσον αφορά το αντικείμενο σπουδών που θα ακολουθούσε. Στο πρώτο αυτό διερευνητικό εξάμηνο φαίνεται οπωσδήποτε να «ψάχνεται», κάτι που μαρτυρούν οι επιλογές μαθημάτων όπως η φιλοσοφία και η νεότερη ιστορία, παράλληλα όμως δεν ξεφεύγει εντελώς από την κατεύθυνση της κλασικής φιλολογίας, τάση πιο ευδιάκριτη στη συνέχεια. Άλλη μία παρατήρηση έχει να κάνει με το γεγονός ότι επιλέγει καθόλη τη διάρκεια της φοίτησης στη Λειψία μαθήματα συγκεκριμένων διδασκόντων, με την κυρίαρχη θέση να κατέχει ο Georg Curtius και να ακολουθεί από κοντά ο Ludwig Lange, ενώ και τα μαθήματα του Johannes Adolph Overbeck επιλέγονται δύο συνεχόμενα εξάμηνα. Από την άλλη, όταν αποφασίζει να ανοιχτεί σε νέα επιστημονικά πεδία όπως η φιλοσοφία και η ψυχολογία, αυτό πραγματοποιείται υπό τις οδηγίες καθηγητών που εξαιτίας της φήμης και του έργου τους θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν «βαριά ονόματα», με ενδεικτική περίπτωση αυτή του Moritz Wilhelm Drobisch, χωρίς βέβαια να λείπουν και

¹⁹⁸ *Geschichte der griechischen Literatur, vorzüglich der Poesie.*

¹⁹⁹ *Griechische Staatsalterthümer.*

²⁰⁰ *Übungen des Königlichen archäologischen Seminars in der Erklärung von Pausanias' B. V cap. 10 flg. (Olympia) und in schriftlichen Arbeiten και Einleitung in die griechische Mythologie* στο πρωτότυπο. Βλ. και <https://histvv.uni-leipzig.de/vv/1877w.html> για τα μαθήματα του συγκεκριμένου εξαμήνου.

οι περιπτώσεις επιλογής μαθημάτων νεότερων σχετικά διδασκόντων, οι οποίοι δεν είχαν την εποχή εκείνη ακόμη τη φήμη ή το κύρος των προαναφερθέντων όπως ο Victor Emil Gardthausen.²⁰¹ Αυτό που τέλος παρατηρούμε είναι ότι στο πρόγραμμα μαθημάτων που παρακολούθησε επί δύο συναπτά έτη δεν συμπεριλαμβάνεται πουθενά κάποιο που να εμπίπτει στο πεδίο που αργότερα ο ίδιος αφοσιώθηκε, το Βυζάντιο.

Το Βυζάντιο

Όταν αναφερόμαστε σε φιλολογικές σπουδές στη Γερμανία του 19^{ου} αιώνα, εννοούμε κατά βάση σπουδές κλασικής φιλολογίας. Οπωσδήποτε από την εποχή της Αναγέννησης στη Δυτική Ευρώπη εντοπίζεται ένα ενδιαφέρον για την ελληνική αρχαιότητα και κατ' επέκταση για το Βυζάντιο που θεωρούνταν το όχημα μέσω του οποίου διασώθηκε η αρχαία κληρονομιά. Το ιδιαίτερο ενδιαφέρον μάλιστα των δυτικοευρωπαίων λογίων φαίνεται να συγκέντρωναν οι βυζαντινοί ιστορικοί κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα τουλάχιστον.²⁰² Σε καμία περίπτωση πάντως δεν μπορεί να υποστηριχθεί πως ο μεσαιωνικός ελληνισμός αποτελούσε πεδίο συστηματικής ενασχόλησης των λογίων ή έστω έχαιρε ιδιαίτερης εκτίμησης από την εποχή του Διαφωτισμού μέχρι και τις αρχές του 20^{ου}. Μάλλον το αντίθετο ίσχυε.²⁰³ Η άποψη που επικρατούσε για το μεσαιωνικό αυτό κράτος και τον πολιτισμό που παρήχθη στα όριά του είχε σε μεγάλο βαθμό διαμορφωθεί από τις απόλυτα αρνητικές κρίσεις που είχαν διατυπώσει στα έργα τους ο άγγλος ιστορικός, Edward Gibbon και ο γάλλος συνάδελφός του, Charles

²⁰¹ Και ο Rudolf Hirzel από τον οποίο άκουσε Αριστοφάνη το δεύτερο εξάμηνο της εκεί φοίτησης θα μπορούσε να εκληφθεί ως τέτοια περίπτωση με δεδομένο το ότι ήταν κατά δέκα μόλις χρόνια μεγαλύτερος του Δοσίου, δηλαδή τριάντα μόλις ετών το 1876.

²⁰² D. R. Reinsch, «Edition und Rezeption byzantinischer Historiker durch deutsche Humanisten» στο H. Eideneier (edit.), *Graeca recentiora in Germania. Deutsch-griechische Kulturbeziehungen vom 15. bis 19. Jahrhundert*, Βισμπάντεν 1994, σσ. 47-63.

²⁰³ Γενικά για την εξέλιξη των βυζαντινών σπουδών στη Γερμανία του 19^{ου} βλ. D. R. Reinsch, «Η βυζαντινή λόγια γραμματεία στην Γερμανία τον 19^ο αιώνα» στο Ε. Χρυσός (επιμ.) *Ένας κόσμος γεννιέται. Η εικόνα του ελληνικού πολιτισμού στη γερμανική επιστήμη κατά τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα 1996, σσ. 107-128.

Lebeau στο πλαίσιο μίας θεώρησης που «βάφτιζε» σκοταδιστικό κάθε τι μεσαιωνικό.²⁰⁴ Μόνο μετά την υποχώρηση αυτών των αντιλήψεων παρατηρείται μία σταδιακή μεταστροφή του κλίματος χωρίς και πάλι ο 19^{ος} αιώνας να μπορεί να χαρακτηριστεί εποχή ιδανική για τις βυζαντινές σπουδές. Δεν θα πρέπει να μας διαφεύγει στο σημείο αυτό και η θεωρία που θέλει την όποια αναθέρμανση του ενδιαφέροντος για τους μεσαιωνικούς πολιτισμούς να συνδέεται αποκλειστικά με την ανάδειξη του γερμανικού μεσαίωνα, χωρίς την παράλληλη άρση του πέπλου σκοταδισμού και επιφυλάξεων των γερμανών λογίων για το Βυζάντιο. Άνθρωποι της γενιάς του Δοσίου, με πρωτεργάτη φυσικά τον Karl Krumbacher, έμελλε να δώσουν νέες προοπτικές και να ανοίξουν καινούργιους δρόμους στην προσπάθεια κατανόησης αυτού του άγνωστου έως τότε πολιτισμού.²⁰⁵ Οι λιγοστές περιπτώσεις λογίων, όπως του Barthold Georg Niebuhr, θεμελιωτή της σειράς *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, του Karl Benedikt Hase ή του Gottlieb Lucas Friedrich Tafel,²⁰⁶ που θεωρούνται από ορισμένους ως οι πρώτοι αμιγώς βυζαντινολόγοι, δεν αποτελούσαν τον κανόνα αλλά την εξαίρεση.²⁰⁷ Ο Δόσιος επομένως σπουδάζει στη Γερμανία σε μία εποχή κατά την οποία δεν υπήρχε το σταθερό εκείνο υπόβαθρο που θα βοηθούσε την εμβάθυνση σε ένα τέτοιο

²⁰⁴ E. Gibbon, *The History of the Decline and the Fall of the Roman Empire*, Λονδίνο 1776-1788 και αντίστοιχα C. Lebeau, *Histoire du Bas-Empire*, Παρίσι 1757-1786. Να σημειώσουμε βέβαια ότι και θρησκευτικοί λόγοι εμπόδιζαν μία ολιστική προσέγγιση του βυζαντινού πολιτισμού: οι καθολικοί - προτεστάντες δυτικοί ιστορικοί δεν έβλεπαν «με καλό μάτι» το ορθόδοξο Βυζάντιο.

²⁰⁵ Για τις βυζαντινές σπουδές μέχρι και την ανάδειξη του Κρουμπάχερ ως κορυφαίου μελετητή βλ. H. -G. Beck, «Die byzantinischen Studien in Deutschland vor Karl Krumbacher», *ΧΑΛΙΚΕΣ. Festgabe für die Teilnehmer am XI. Internationalen Byzantinistenkongress in München, 15. -20. September 1958*, Μόναχο 1958, σσ. 67-119.

²⁰⁶ Ο Tafel μάλιστα ανήκε τους εκπροσώπους μίας τάσης για εκλαϊκευση βυζαντινών κειμένων που θα τα καθιστούσαν πιο προσβάσιμα σε ένα ευρύτερο κοινό, όπως υποστηρίζει ο Reinsch, «Η βυζαντινή...», σ. 125.

²⁰⁷ Ο.π., σσ. 117-125.

πεδίο, γεγονός που μας κάνει να αναρωτόμαστε ποια υπήρξε η στιγμή που δόθηκε το έναυσμα για την ενασχόληση με τον μεσαιωνικό ελληνισμό.

Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα εν μέρει ανιχνεύεται μέσα από δικά του κείμενα, εν μέρει ιχνογραφείται βάσει των όσων γνωρίζουμε για το συνομήλικο και συμφοιτητή, στενό φίλο και σταθερό συνομιλητή του Δοσίου, Karl Krumbacher. Από τη μία λοιπόν ο Δόσιος στον πρόλογο της συλλογής *Ανθη και Φύλλα* δηλώνει πως τα πρώτα νέο-ρομαντικών καταβολών ποιήματά του γράφτηκαν, όταν ακόμη φοιτούσε στη Ζωσιμαία Σχολή.²⁰⁸ Μέχρι την ηλικία εκείνη δηλαδή δεν υπάρχει καμία ένδειξη ότι ο ίδιος είχε ασχοληθεί ή έστω έρθει σε επαφή με το βυζαντινό πολιτισμό. Μπορεί κάποια πρώτα βήματα προς την ανάδειξη αυτής της περιόδου, με προσπάθειες όπως του Σπυριδώνος Ζαμπέλιου να είχαν ήδη συντελεστεί,²⁰⁹ δεν είχαν όμως σε καμία περίπτωση διαμορφώσει ένα σταθερό υπόβαθρο, μία παράδοση ή έστω μία τάση για επαφή ενός ευρύτερου κοινού με το χώρο του Βυζαντίου.²¹⁰ Η καθιέρωσή του, πρωτίστως ως ιστορικού τεκμηρίου που συνέβαλε αποφασιστικά στη συγκρότηση του εθνικού παρελθόντος, παράλληλα δε και ως όπλου ικανού να αντικρούσει θεωρίες όπως του Fallmerayer, πραγματοποιήθηκε χάρη κυρίως στη διδασκαλία του Παπαρηγόπουλου στο Εθνικό Πανεπιστήμιο και φυσικά στην έκδοση της *Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους*. Μέσω της τελευταίας πιθανότατα

²⁰⁸ *Εφύησαν* (ενν. τα ποιήματα)[...] τα μεν κατά την πρώτην παιδικήν και ηβικήν ηλικίαν παρά τας όχθας της ποιητικής εκείνης λίμνης [...] ότε εμαθήτεον εν τη γεραρά Ζωσιμαία, εν Ιωαννίνοις και ότε εντρύφημά μου ήσαν οι Παράσχοι και ο Βασιλειάδης, εις δε την δημώδη εγράφησαν αι ωριμότεραι σκέψεις, ότε ανεγίνωσκον τα δημοτικά άσματα μεσαιωνικά (βυζαντινά) και νέα [...]. Για τη συλλογή βλ. αναλυτικά σε επόμενο κεφάλαιο.

²⁰⁹ Σ. Ζαμπέλιος, *Άσματα δημοτικά...*, 1852 και *Βυζαντιναί Μελέται*, 1857.

²¹⁰ Σε κάτι τέτοιο καταλήγει ο Α. Πολίτης υποστηρίζοντας ότι προσπάθειες όπως του Ζαμπέλιου και άλλων που επιχείρησαν μία πρώτη σύνδεση του δημοτικού τραγουδιού με τη δημώδη βυζαντινή λογοτεχνία εκδοτικά δεν είχαν ιδιαίτερη απήχηση και φαίνεται πως απευθύνονταν σε πολύ περιορισμένο και εξειδικευμένο κοινό. Βλ. Α. Πολίτης, *Το δημοτικό τραγούδι*, Ηράκλειο 2010, σ. 257. Από τη δεκαετία του 1870 κ.ε. πάντως φαίνεται ότι αλλάζουν τα δεδομένα, καθώς το Βυζάντιο αρχίζει να τροφοδοτεί πιο συστηματικά τη λογοτεχνία της εποχής.

πραγματοποιήθηκε η πρώτη πιο στενή επαφή του νεαρού Δοσίου με το βυζαντινό πολιτισμό και μάλιστα χάρη στη μεσολάβηση του δημοτικού τραγουδιού ή έστω παράλληλα με αυτό. Ο ίδιος χαρακτηριστικά ομολογεί ότι οι δικές του ποιητικές συνθέσεις σε δημοτική γλώσσα πραγματοποιήθηκαν, όταν διάβαζε τα δημοτικά άσματα μεσαιωνικά (βυζαντινά) και νέα.²¹¹ Αλλά και για τον ιδρυτή της βυζαντινολογίας κάτι ανάλογο ισχύει: ο Krumbacher ανακαλύπτει το Βυζάντιο όχι μέσω της κλασικής γραμματείας αλλά μέσω της νεότερης Ελλάδας. Πρώτα τον συγκινούν οι αγώνες των Ελλήνων για την ανεξαρτησία και είναι αυτοί που τον κάνουν να έρθει σε επαφή με κάθε τι ελληνικό, όπως ο ίδιος εξάλλου παραδεχόταν.²¹² Δεν είναι δύσκολο επομένως να εντοπίσουμε τις αντιστοιχίες με την περίπτωση Δοσίου. Αμφότεροι γεννημένοι την ίδια χρονιά συναντώνται στη Λειψία και είναι βέβαιο πως η συναναστροφή, το ακαδημαϊκό περιβάλλον και οι παραδόσεις δασκάλων όπως του Curtius για τις νεοελληνικές διαλέκτους φέρνουν σε επαφή τους δύο νέους και με τη βυζαντινή παράδοση. Η διαφορά μεταξύ των δύο βέβαια είναι ότι ο Γερμανός, απαλλαγμένος από τις όποιες ιδεολογικές, πολιτικές και εθνικές αγκυλώσεις ενδιαφέρεται πιο «αυθεντικά» για το Βυζάντιο. Προσπαθεί κυρίως να διακρίνει τις συνδέσεις με τη νέα ελληνική πραγματικότητα και να προτείνει λύσεις με γνώμονα το παρόν και κυρίως το μέλλον της ελληνικής γλώσσας και πολιτισμού. Ο Δόσιος δεν ήταν αδιάφορος για το παρόν, δεν θα μπορούσε εξάλλου να είναι σαν άνθρωπος ταγμένος στην υπηρεσία των γραμμάτων, παρότι όμως ξεκινά από την ίδια αφετηρία με τον Krumbacher, το βλέμμα του είναι στραμμένο προς τα πίσω. Το Βυζάντιο για τον ίδιο, σαν γνήσιο πνευματικό τέκνο της εποχής και του περιβάλλοντος που τον διαμόρφωσαν, αποτελεί τον κρικό που εξασφάλιζε

²¹¹ Θα πρέπει εδώ να εννοηθούν τα ακριτικά τραγούδια και ιδίως τον *Διγενή*.

²¹² Α. Καρπόζηλος, «Ο Κάρολος Κρουμπάχερ και ο ελληνικός πολιτισμός» στο Ε. Χρυσός (επιμ.), *Ένας νέος κόσμος...*, σ. 130.

τη συνέχεια και τη σύνδεση με το παρελθόν. Μπορεί επομένως ο παρονομαστής εν προκειμένω να είναι κοινός, αυτό που αλλάζει όμως όσον αφορά την επαφή και κυρίως την πρόσληψη του Βυζαντίου για τους δύο φίλους είναι ο εκθέτης.

Φράιμπουργκ

Την άνοιξη του 1878 ο Δόσιος μετρούσε ήδη πέντε εξάμηνα επί γερμανικού εδάφους, τέσσερα εκ των οποίων σε ένα από τα τρία μεγάλα πανεπιστήμια της χώρας, κάτι που μέχρι στιγμής αποδεικνύει πως ακολουθεί την τάση που θέλει ένα όχι μικρό ποσοστό φοιτητών να παρακολουθούν μαθήματα σε διαφορετικά πανεπιστήμια, με τους περισσότερους εξ αυτών να εγγράφονται σε δύο ιδρύματα και λιγότερους σε τρία ή παραπάνω.²¹³ Υπάρχουν βέβαια και ορισμένοι που ισχυρίζονται ότι σπούδασαν σε πανεπιστήμια έχοντας απλά παρακολουθήσει κάποια σεμινάρια ή διαλέξεις, στην προκειμένη πάντως περίπτωση δεν φαίνεται να ισχύει κάτι ανάλογο.²¹⁴ Όπως και να έχει πάντως ο Δόσιος θα έπαιρνε μία απόφαση, η οποία εκ πρώτης δεν ερμηνεύεται εύκολα και οπωσδήποτε προκαλεί κάποιες απορίες: αφήνοντας τη Λειψία θα συνεχίσει τις σπουδές του στο πιο «ταπεινό» Φράιμπουργκ ως *Nikolaus Dossius*, φοιτητής Φιλολογίας.²¹⁵ Η λογική απορία που προκύπτει έχει να κάνει με το γιατί επιλέγει να αφήσει

²¹³ Οι διαπιστώσεις αυτές είναι προϊόν στατιστικής έρευνας της Κ. Ζορμπαλά. Κάποια από τα συμπεράσματα συμπεριλαμβάνονται στην εργασία της για τους Έλληνες φοιτητές στη Γερμανία, στην οποία παραπέμπουμε πιο πάνω. Πολλά περισσότερα στοιχεία που προέκυψαν μετά τη δημοσίευση της προαναφερθείσας εργασίας και δεν έχουν ακόμη δημοσιευθεί η ίδια είχε την καλοσύνη να τα μοιραστεί μαζί μας.

²¹⁴ Ο θεσμός των ακροατών σε πανεπιστημιακές διαλέξεις ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένος στη Δυτική Ευρώπη. Στην περίπτωση Δοσίου πάντως τα αρχεία των ιδρυμάτων πιστοποιούν ότι δεν ήταν απλός ακροατής κάποιων διακεκριμένων ακαδημαϊκών αλλά ενεργός φοιτητής.

²¹⁵ Δυστυχώς δεν διαθέτουμε το πλήθος των πληροφοριών και των αντίστοιχων αποδεικτικών εγγράφων για την παρουσία του στο Φράιμπουργκ. Στο αρχείο του ιδρύματος δεν σώζονται ανάλογα τεκμήρια με αυτά της Λειψίας και του Τύμπιγκεν. Βασιζόμαστε εν προκειμένω στις ελάχιστες πληροφορίες που εντοπίζονται σε δικά του κείμενα και κυρίως σε αυτές που μας παρείχε η Ζορμπαλά από τον κατάλογο που συνέταξε για τους Έλληνες φοιτητές στη Γερμανία του 19^{ου} αιώνα.

το κορυφαίο ίσως πανεπιστήμιο της γερμανικής επικράτειας στο χώρο των φιλολογικών σπουδών για ένα ίδρυμα, η φήμη των διδασκόντων ή και η ακτινοβολία του ιδίου δεν θα μπορούσαν να συγκριθούν σε καμία περίπτωση με αυτά της Λειψίας. Η απόφαση επιπλέον ξενίζει κρίνοντας από τις στοχευμένες επιλογές μαθημάτων των δύο τελευταίων ετών, οι οποίες οπωσδήποτε φανερώνουν μία εξοικείωση με το ακαδημαϊκό περιβάλλον, αλλά και από τις φιλίες που σύναψε κατά τη διάρκεια της εκεί παραμονής του.²¹⁶ Αναζήτηση νέων προκλήσεων θεωρώντας ότι ο κύκλος της Λειψίας είχε κλείσει; Οικονομικές δυσκολίες ή φήμη κάποιων διδασκόντων; Κάποιος άλλος ακαδημαϊκός ή προσωπικός λόγος; Οποιαδήποτε υπόθεση αναφορικά με τους λόγους επιλογής του Φράιμπουργκ θα ήταν παρακινδυνευμένη, οπότε αρκούμαστε στο γεγονός ότι τα επόμενα δύο εξάμηνα ο Δόσιος τα περνά στο γερμανικό νότο, σε μία μικρή για τα δεδομένα της χώρας πόλη στην ευρύτερη περιοχή της Βάδης-Βυρτεμβέργης, περιοχή σχετικά γνώριμη στον ίδιο από το προηγούμενο πέρασμα στο γειτονικό Τύμπιγκεν.

Τύμπιγκεν ξανά

Μετά από ένα χρόνο περίπου στο Φράιμπουργκ είχε έρθει η στιγμή για την επιστροφή στο μέρος που ξεκίνησε το γερμανικό του ταξίδι στον χώρο της γνώσης. Το εαρινό εξάμηνο του 1879 βρίσκει λοιπόν τον Δόσιο ξανά στο Τύμπιγκεν, με τα δεδομένα αυτή τη φορά εντελώς διαφορετικά. Τέσσερα εξάμηνα στη Λειψία και άλλα δύο στο Φράιμπουργκ είχαν διαμορφώσει σε μεγάλο βαθμό τα φιλολογικά του ενδιαφέροντα και το μόνο που απέμενε πλέον ήταν η εκπόνηση της διατριβής, προκειμένου να λάβει τον

²¹⁶ Ο Δόσιος γενικότερα έχει την τάση να προβάλλει φιλίες και γνωριμίες με διακεκριμένους ανθρώπους. Στη Λειψία για παράδειγμα γνωρίζουμε ότι συνδέθηκε φιλικά με τον Krumbacher και τον μετέπειτα καθηγητή των ανατολικών πολιτισμών Karl Foy. Εκεί ξανάσμιξε και με τον Αναστάσιο Μάλτο, γνώριμο του από το ταξίδι προς τη Γερμανία για πρώτη φορά το 1876. Η ύπαρξη αυτών των φοιτητικών συντροφιών πιστοποιείται και από τις εκατέρωθεν αφιερώσεις σε κατοπινά τους έργα.

πολυπόθητο τίτλο του διδάκτορα, προσόν απαραίτητο για ένα υποσχόμενο μέλλον στο χώρο των γραμμάτων. Αναμφίβολα πάντως προκαλεί και εδώ ενδιαφέρον η απόφαση να αφήσει το Φράιμπουργκ, για να εκπονήσει την τελική του εργασία στο γειτονικό Τύμπιγκεν, κάτι που ενδεχομένως οφείλεται στην εξοικείωσή του με το ίδρυμα, χωρίς ωστόσο κάτι τέτοιο να συνιστά από μόνο του ικανοποιητική ερμηνεία. Αρκούμαστε επομένως στο γεγονός πως η άνοιξη του 1879 τον βρίσκει στο μέρος από όπου ξεκίνησε, έχοντας στο μεταξύ λάβει μία στέρεη κλασική παιδεία δίπλα σε καταξιωμένους καθηγητές και έχοντας συνάψει φιλικές σχέσεις, για τις οποίες βάσιμα πιστεύουμε ότι επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό τις φιλολογικές του αναζητήσεις.²¹⁷ Η διατριβή του, η οποία αφορά τον σχηματισμό των λέξεων της νέας ελληνικής, επρόκειτο να εκδοθεί λίγο αργότερα, δυστυχώς όμως στις σελίδες της δεν διακρίνονται πολλά στοιχεία που να αφορούν την εκπόνηση ή τα ακαδημαϊκά ειωθότα της εποχής.²¹⁸ Ορισμένες μόνο, ενδιαφέρουσες ωστόσο, πληροφορίες για την περίοδο εκείνη συναντούμε σε ένα αρκετά μεταγενέστερο έργο του ίδιου.²¹⁹ Εκεί λοιπόν με γλαφυρότητα αφηγείται το πώς βίωσε την εμπειρία της εξέτασης από την αρμόδια επιτροπή: μαθαίνουμε λοιπόν ότι από την ημέρα της γραπτής εξέτασης μέχρι και την κλήση του υποψηφίου από την επιτροπή για την αντίστοιχη προφορική, κάτι που στην ουσία προϋπέθετε την έγκριση του γραπτού κειμένου, μεσολαβούσαν περίπου σαράντα ημέρες.²²⁰ Το χρονικό αυτό διάστημα παρομοιάζεται από τον Δόσιο με το *purgatorium*, το ενδιάμεσο εκείνο στάδιο της κάθαρσης που πρέπει να

²¹⁷ Καθόλου τυχαίο δεν φαίνεται να είναι το ότι η συντροφιά της Λειψίας με πρωτεργάτη και πρωταγωνιστή φυσικά τον Krumbacher έδωσε αργότερα τα διαπιστευτήριά της στο πεδίο των βυζαντινολογικών ερευνών.

²¹⁸ Μία αναλυτική παρουσίαση της διατριβής θα επιχειρηθεί στο επόμενο κεφάλαιο. Θα ήταν πάντως εξαιρετικά ενδιαφέρον να είχαμε τη δυνατότητα να αντλήσουμε πληροφορίες για τη διαδικασία της έρευνας - συγγραφής, κάτι που δυστυχώς όμως δεν συμβαίνει, καθώς ο Δόσιος δεν αναφέρει κάτι σχετικό.

²¹⁹ *Εκ του κόσμου των ονείρων: Ιστορική και ψυχολογική μελέτη*, Αθήνα 1903.

²²⁰ Ο.π., σσ. 35-36.

περάσουν οι ψυχές μέχρις ότου γίνουν δεκτές στον Παράδεισο, θέλοντας με τον τρόπο αυτό να αποδώσει την αγωνία του μέχρι τη στιγμή της αναγόρευσης.²²¹ Έπρεπε επομένως και ο ίδιος να υποστεί αυτή την ψυχοφθόρο διαδικασία κατά τη διάρκεια της οποίας μοναδική του έγνοια, η οποία μάλιστα αναζωπύρωνε την αϋπνία του, ήταν η κλήση για την προφορική εξέταση.²²² Το δικαιολογημένο άγχος του εξεταζόμενου τελικά υποχώρησε και έδωσε τη θέση του στη δικαίωση λίγο πριν τη λήξη της προθεσμίας *ότε δε μετ' ολίγον αφυπνίσθην υπό του κόπτοντος την θύραν του δωματίου γραμματοκομιστού, έλαβον παρ' αυτού την εν λόγω έγκρισιν και πρόσκλησιν δια τας προφορικάς εξετάσεις.*²²³ Τέλος καλό, όλα καλά επομένως για τον Δόσιο, ο οποίος στις 31 του Ιουλίου 1879 είχε πλέον λάβει το διδακτορικό του δίπλωμα και έκλεινε με επιτυχία τον κύκλο της Γερμανίας, άλλοτε ακολουθώντας τις τάσεις της εποχής και άλλοτε όχι. Από τα τρία μεγάλα πανεπιστήμια της γερμανικής επικράτειας εγγράφεται σε αυτό της Λειψίας, ίδρυμα που προτιμούσε το 13% του συνόλου των Ελλήνων.²²⁴ Το πρόγραμμα μαθημάτων που παρακολουθεί είναι κατά βάση φιλολογικό, γεγονός που τον κατατάσσει στο 16% επί του

²²¹ Αξίζει, θεωρούμε, να παραθέσουμε το απόσπασμα που περιγράφονται όλα αυτά: το πρώτον (ενν. ενύπνιον) είδον προ 21 ετών κατά τας παραμονάς των προφορικών (διδακτορικών) μου εξετάσεων εν Γερμανία. Μόνον ο διελθών το τεσσαρακονθήμερον εκείνο *purgatorium*, το μεταξύ της γραπτής δοκιμασίας (εναισίμου διατριβής) και των προφορικών εξετάσεων, δύναται να έχη ακριβή ιδέαν περί των νυκτών και ονείρων του υποψηφίου διδάκτορος (*candidat*), διότι τοσούτος διέρχεται συνήθως χρόνος μεταξύ της εγκρίσεως της γραπτής θέσεως και της δοκιμασίας. Ευνόητον, ότι τα όνειρα του ανυπομονούντος υποψηφίου στρέφονται περί τα αυστηρά πρόσωπα των εξεταστών και τας επιτυχείς ή ανεπιτυχείς αυτού απαντήσεις. Είχον παρέλθει 30 νύκτες μελέτης και αϋπνίας, την τριακοστήν πρώτην ενθυμούμαι ακριβώς τούτο, περί το λυκανγές είδον καθ' ύπνον τον θυρωρόν της σχολής (*pedel*) κομίζοντα μοι την έγκρισιν της εναισίμου διατριβής μου και την πρόσκλησιν της φιλοσοφικής σχολής δια την προφορικήν δοκιμασίαν. Βλ. ό.π., σσ. 35-36.

²²² Τα περιστατικά εκείνης της εποχής περιγράφονται στη μελέτη του για τα όνειρα, καθώς ήθελε να δείξει μέσα και από δικές του εμπειρίες το πως οι σκέψεις και τα άγχη της ημέρας αποτυπώνονται στα όνειρα της νύχτας. Σήμερα χάρη στην εξέλιξη της επιστήμης της ψυχολογίας κάτι τέτοιο θεωρείται περίπου αυταπόδεικτο, την εποχή εκείνη όμως μία τέτοια παρατήρηση τοποθετούσε τον Δόσιο στην πρωτοπορία, για τα ελληνικά τουλάχιστον δεδομένα, της ψυχολογικής ερμηνείας των ονείρων.

²²³ Ο.π., σ. 36.

²²⁴ Ζορμπαλά, «Έλληνες στη Γερμανία...», σ. 59.

συνολικού αριθμού των ελλήνων φοιτητών σε γερμανικά πανεπιστήμια, ενώ εναρμονίζεται και με την τάση μετακίνησης από και προς τα τρία μεγάλα ιδρύματα.²²⁵ Διαφοροποιείται ως προς το ότι αλλάζει τρία πανεπιστήμια, στο ένα μάλιστα φοιτά δύο φορές, όταν οι περισσότεροι φοιτητές μετακινούνται το πολύ σε δύο.²²⁶ Μία άλλη σημαντική διαφορά σχετίζεται με τη διάρκεια της φοίτησης, καθώς οι περισσότεροι φοιτούν κατά μέσο όρο τρία εξάμηνα, ενάμιση δηλαδή χρόνο περίπου, ενώ ο Δόσιος παραμένει επί οκτώ συναπτά εξάμηνα, ενδεικτικό πιθανότατα της επιθυμίας για εξασφάλιση των καλύτερων δυνατών προοπτικών, ίσως και των οικονομικών δυνατοτήτων της οικογένειάς του να στηρίξει μία τέτοια προσπάθεια.

Ελβετία

Έχοντας εκπληρώσει στο ακέραιο τους στόχους και τις υποχρεώσεις του επί γερμανικού εδάφους ο Δόσιος θα έπαιρνε το δρόμο της επιστροφής, με τη διαδρομή και τους ενδιάμεσους σταθμούς αυτή τη φορά να είναι διαφορετικοί.²²⁷ Από την περιοχή της Βάδης-Βυρτεμβέργης στη νότια Γερμανία περνά το καλοκαίρι του 1879 στη *χιονοσκεπή των Άλπεων χώρα*, με αυτή να είναι και η μοναδική φορά που γίνεται μνεία της παραμονής στην Ελβετία, εάν εξαιρέσουμε τις τοπογραφικές ενδείξεις σε ορισμένα

²²⁵ Ο.π., σ. 59.

²²⁶ Τύμπιγκεν χειμερινό εξάμηνο 1875/76, Λειψία από το θερινό εξάμηνο του 1876 μέχρι το χειμερινό του 1877/78, Φράιμπουργκ θερινό του 1878 και χειμερινό του 1878/79 και εκπονεί διατριβή στο Τύμπιγκεν το εαρινό του 1879. Ανάλογη διαδρομή ακολουθεί την ίδια περίπου εποχή και ο Βιζυηνός: Γοτίγγη, Βερολίνο, Λειψία, και ξανά Γοτίγγη για την ολοκλήρωση της διατριβής του.

²²⁷ Δεν είναι σαφές πότε ακριβώς φεύγει από τη Γερμανία και φθάνει στην Ελβετία. Υπάρχουν αμυδρές ενδείξεις, κυρίως χρονολογικές καταγραφές ποιημάτων, που τοποθετούν την εγκατάσταση του στη δεύτερη ήδη από την άνοιξη του 1879. Στην περίπτωση αυτή όμως προκύπτει το εξής πρόβλημα: από το Φράιμπουργκ πηγαίνει στο Τύμπιγκεν, ξεκινά τη διατριβή, που υποβάλλει γραπτά, εγκαθίσταται στην Ελβετία και επιστρέφει στο Τύμπιγκεν για τις προφορικές εξετάσεις; Κάτι τέτοιο θα ήταν πρακτικά δύσκολο για τα δεδομένα της εποχής. Δυστυχώς ο Δόσιος δεν δίνει στοιχεία, όπως και σε άλλες περιπτώσεις, για τους λόγους των συχνών του μετακινήσεων.

ποιήματα της συλλογής *Άνθη και Φύλλα*.²²⁸ Η παραμονή του εκεί οπωσδήποτε υπήρξε σύντομη, απαλλαγμένος όμως ο νεαρός διδάκτορας από το άγχος των εξετάσεων και με τις αποσκευές του γεμάτες αισιοδοξία περνά κάποιες στιγμές χαλάρωσης δίπλα στη λίμνη της Ζυρίχης. Η θέα εκείνης της λίμνης ενδεχομένως ξύπνησε τις αναμνήσεις της ιδιαίτερης του πατρίδας και αποτέλεσε πηγή έμπνευσης κάποιων σύντομων ποιημάτων.²²⁹ Εκτός όμως από τις ώρες τηςσχόλης ο Δόσιος βρήκε την ευκαιρία να ασχοληθεί με την έκδοση της διατριβής του, η οποία είχε εγκριθεί λίγες μόλις εβδομάδες νωρίτερα, χωρίς να είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε σε ποιο βαθμό η επεξεργασία για την έκδοση έγινε στη Ζυρίχη, με κάτι τέτοιο πάντως να μοιάζει σχετικά απίθανο.²³⁰ Προκύπτουν στο σημείο αυτό επομένως δύο ευλογοφανείς παρατηρήσεις: η πρώτη αφορά την επεξεργασία της υπό δημοσίευση διατριβής, που πιθανότατα ξεκίνησε στη Γερμανία και μία δεύτερη που έχει να κάνει με τον ορίζοντα των προσδοκιών του.²³¹ Η απόφαση να αναλάβει την έκδοση της διατριβής ένας ελβετικός εκδοτικός οίκος υποδηλώνει μάλλον συναίσθηση της ακαδημαϊκής του ανωτερότητας και παράλληλα προσδοκίες που ξεπερνούσαν κατά πολύ την άσκηση του διδακτικού επαγγέλματος σε κάποιο επαρχιακό γυμνάσιο της οθωμανικής αυτοκρατορίας.²³² Η εργασία τελικά θα εκδιδόταν μέσα στο έτος από το γνωστό για τα επιστημονικά του συγγράμματα εκδοτικό οίκο, *Druck von Zürcher & Furrer*, ο Δόσιος όμως έπρεπε να συνεχίσει το ταξίδι της επιστροφής.

²²⁸ Βλ. αναλυτικότερα στο 3^ο μέρος της παρούσας διατριβής.

²²⁹ Τα ποιήματα περιλαμβάνονται στη συλλογή, η οποία εκδίδεται στο δεύτερο μέρος της διατριβής.

²³⁰ 31 Ιουλίου του 1879 περνά τις προφορικές εξετάσεις και αρχές φθινοπώρου βρίσκεται στην Κέρκυρα, όπως θα δούμε πιο κάτω, επομένως η διάρκεια της παραμονής δεν θα μπορούσε να ξεπερνά τον ένα –ενάμιση μήνα.

²³¹ Ασφαλώς υποδεικνύει πέρα από αυτά και μία οικονομική άνεση.

²³² Το αίσθημα αυτό της ανωτερότητας σε σχέση με όσους λάμβαναν τα διπλώματά τους «εγχώριους λογίους» επιβεβαιώνεται και στο Μουλλάς, *Ο λόγος της απουσίας...*, σ. 320.

Κέρκυρα

Πιθανότατα σε κάποιο λιμάνι της Ιταλίας ο νεαρός διδάκτορας επιβιβάστηκε στο πλοίο που τον μετέφερε σε ελληνικό έδαφος με προορισμό την πρωτεύουσα των Επτανήσων, εκεί δηλαδή όπου είχε ήδη εγκατασταθεί, άγνωστο πότε ακριβώς, και διέμενε η οικογένειά του. Τις περισσότερες πληροφορίες για την παραμονή του στο νησί των Φαιάκων τις αντλούμε από την αγγελία που εξέδωσε στην Αθήνα το 1880, προκειμένου να γνωστοποιήσει την πρόθεση έκδοσης της πρώτης του ολοκληρωμένης λογοτεχνικής απόπειρας.²³³ Με αέρα ευρωπαϊκό να φουσκώνει τα πανιά του,²³⁴ έχοντας παράλληλα μία εξιδανικευμένη και ρομαντική εικόνα για την ελεύθερη Ελλάδα αλλά και με νωπές ακόμη τις μνήμες από τις παραδόσεις των γερμανών καθηγητών του, ο Δόσιος προσλαμβάνει τη σύγχρονη του Κέρκυρα ως την ομηρική χώρα των Φαιάκων.²³⁵ Σύντομα όμως η ρομαντική εικόνα της αρχαιότητας θα δώσει τη θέση της στη σκληρή πραγματικότητα της εποχής.²³⁶ Οι περίπατοι στις εξοχές και το κάστρο της Κέρκυρας θα φέρουν το νεαρό διδάκτορα σε επαφή με πρόσφυγες που είχαν εγκαταλείψει την πατρίδα τους έπειτα από

²³³ *Χαρτοφυλάκιον των παιδικών μου χρόνων*, Κέρκυρα 1880. Νωρίτερα είχε βέβαια δημοσιεύσει ορισμένα ποιήματα στον τύπο, αλλά το *Χαρτοφυλάκιον* είναι οπωσδήποτε το πρώτο ολοκληρωμένο λογοτεχνικό του έργο.

²³⁴ Είναι ενδεικτική η περιγραφή της συνάντησης με ένα παιδί. Όταν ο Δόσιος κάνει την κίνηση να δώσει χρήματα στο παιδί εν είδει ελεημοσύνης το τελευταίο αντιδρά αρνούμενο να δεχτεί βοήθεια από έναν Φράγκο. Βλ. ό.π., ζ'.

²³⁵ *Επί πολλάς μετά την εκεί άφιξιν μου ημέρας διετέλουν υπό γλυκοθύμου τινός ρεμβασμού κατεχόμενος [...] αλλεπάλληλα διήρχοντο προ των νοερών οφθαλμών μου η ευδαιμονία των ομηρικών Φαιάκων [...] Εις τους μακρυνούς μου περιπάτους πας εξοχικός αγρός ήτο δι' εμέ το πρώτον αυτόν θεώμενον άλσος ιερόν, όπερ μακρόθεν εθαύμαζον μη τολμών εις το άδντον αυτού να εισδύσω, πας ο εις το ένδον της νήσου αναθρώσκων καπνός ην δι' εμέ ο καπνός των επί θαλερού και οιωνοσκόπου πυρός καιομένων θυμάτων και επί τη θέα αυτού η φαντασία μου επτερύγιζεν εις τα υψηλά των Ολυμπίων δώματα. , ό.π., σ. ε'.*

²³⁶ [...] *μετά την πρώτην ταύτην ιεράν και ενθουσιαστικήν ρέμβην [...] αι επί του αδόξου παρόντος αλγεινάι εντυπώσεις και η θέα της απέναντι έτι δούλης και μετ' ανυπομονησίας την μετά της μηρός Ελλάδος προσάρτησιν караδοκούσης πατρικής γης μ' εξήγειραν του τερπνού τούτου και θελκτηρίου ρεμβασμού [...], ό.π.*

την αποτυχημένη εξέγερση του Λυκουρσίου, στη Βόρειο Ήπειρο το 1878.²³⁷ Οι εικόνες των εξαθλιωμένων προσφύγων, γερόντων και γυναικόπαιδων κυρίως, θα επιφέρουν μεγάλο πλήγμα στον ψυχισμό του και θα τον κινητοποιήσουν σε δράση. Τον Ιανουάριο του 1880 από την Αθήνα κάνει γνωστό μέσω αγγελίας πως όλα τα έσοδα που θα προκύπταν από τις πωλήσεις τού υπό έκδοση βιβλίου του θα διατίθεντο για την ανακούφιση των ηπειρωτών προσφύγων της Κέρκυρας.²³⁸ Προκύπτει λοιπόν πως από τις αρχές φθινοπώρου του 1879, όταν και φτάνει στο νησί, μέχρι και τις αρχές του 1880, όταν τον βρίσκουμε πλέον στην Αθήνα, επεξεργάζεται την επικείμενη έκδοση του *Χαρτοφυλακίου*. Σημαντική θέση στο έργο, πέρα από το καθαυτό διηγηματικό μέρος, θα καταλάβουν και ορισμένα από τα τραγούδια που συνέλεξε από στόματα προσφύγων και εγκλειστών στις φυλακές της πόλης.²³⁹ Αυτή είναι ουσιαστικά και η πρώτη σαφής ένδειξη της συστηματικής ενασχόλησής του με την καταγραφή και συλλογή λαογραφικού υλικού.²⁴⁰ Εκτός όμως από τις φιλολογικές του ενασχολήσεις ο Δόσιος κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην πρωτεύουσα των Επτανήσων αναπτύσσει και άλλους είδους δραστηριότητες, καθώς σε συνεργασία με κάποιον συμπατριώτη του, ονόματι Νικόλαο Μπάρκα, εκδίδουν έντυπο πατριωτικού προφανώς περιεχομένου τιτλοφορούμενο η *Ενωσις*.²⁴¹ Οι δύο νεαροί έμπνεοι αλυτρωτικού ενθουσιασμού αρθρογραφούσαν υπέρ της άμεσης ενσωμάτωσης ολόκληρης της Ηπείρου, και όχι μόνο ενός τμήματος της όπως τελικά συνέβη, στο ελληνικό

²³⁷ Για την εξέγερση του Λυκουρσίου βλ. Τ. Λαχανάς, *Η επανάσταση του 1878 στο Λυκούρσιο της Άνω Ηπείρου*, Αθήνα 2010.

²³⁸ Την αγγελία αυτή αργότερα προτάσσει στην έκδοση του *Χαρτοφυλακίου*.

²³⁹ Στο *Χαρτοφυλάκιο* περιλαμβάνονται και κάποιες δικές του δημοτικότερες συνθέσεις για τις οποίες θα γίνει λόγος σε επόμενο κεφάλαιο.

²⁴⁰ Για τον Δόσιο ως συλλογέα βλ. Γ. Λαδογιάννη, «Η Κέρκυρα του 19^{ου} αιώνα: δημοτικά τραγούδια της φυλακής και της πόλης. Ο ηπειρωτής συλλογέας Νικόλαος Δόσιος», *Κερκυραϊκά Χρονικά*, περίοδος Β', τ. 1, (2017), 99-113.

²⁴¹ Τέτοιου είδους βραχύβια έντυπα ήταν συνηθισμένα την εποχή. Δυστυχώς δεν σώζονται αντίτυπα σε βιβλιοθήκες ή ψηφιακές συλλογές.

βασιλείο. Εξαιτίας αυτής του της δράσης ο Δόσιος ισχυρίζεται πως μπήκε στο στόχαστρο των τουρκικών αρχών με καθοριστικές για τον ίδιο συνέπειες λίγο καιρό αργότερα.

Εντύπωση πάντως προκαλεί η απόφαση να εντάξει και στα δύο αυτοβιογραφικά σημειώματα, αφιερώνοντας δυσανάλογα μεγάλη έκταση, ένα περιστατικό που διαδραματίστηκε κατά τη διάρκεια της παραμονής στην Κέρκυρα.²⁴² Όπως είναι γνωστό στο Συνέδριο του Βερολίνου το καλοκαίρι του 1878 αποφασίστηκε η ενσωμάτωση της Ηπείρου και της Θεσσαλίας στο ελληνικό βασίλειο, απόφαση ωστόσο που προσέκρουε στην κωλυσιεργία των τουρκικών αρχών, οι οποίες επινοούσαν συνεχώς τρόπους για την ακύρωσή της στην πράξη.²⁴³ Μετά από παλινωδίες και διερευνητικές επαφές μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας που κράτησαν για δύο περίπου χρόνια προκρίθηκε η λύση μίας νέας διάσκεψης και πάλι στο Βερολίνο, δια της οποίας θα επιλύονταν οριστικά τα συνοριακά ζητήματα των δύο χωρών.²⁴⁴ Σε αυτή τη διάσκεψη που ξεκίνησε τον Ιούνιο του 1880 μέλος της ελληνικής αποστολής ήταν και ο γνωστός την εποχή διπλωμάτης και λόγιος, Πέτρος Βραΐλας Αρμένης.²⁴⁵ Μετά τη λήξη των

²⁴² Μία σχεδόν ολόκληρη σελίδα σε σύνολο δεκατεσσάρων καλύπτει στο δεύτερο αυτοβιογραφικό σημείωμα το περιστατικό της συνάντησης με τον γνωστό διπλωμάτη και λόγιο, όταν στο ίδιο κείμενο απουσιάζουν αναφορές π.χ. στην οικογένεια ή την επαγγελματική του πορεία. Η τάση να υπερτονίζει τις γνωριμίες του με διακεκριμένους ανθρώπους, σε βάρος άλλων γεγονότων, φτάνει εδώ στο αποκορύφωμα της.

²⁴³ Για το Συνέδριο του Βερολίνου, το οποίο αποτέλεσε το αποκορύφωμα των διπλωματικών διεργασιών για τη διευθέτηση του Ανατολικού ζητήματος, το μοίρασμα δηλαδή των ευρωπαϊκών εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η βιβλιογραφία είναι ανεξάντλητη. Ενδεικτικά βλ. Θ. Χριστοδουλίδης, *Διπλωματική ιστορία τριών αιώνων. Τόμος δεύτερος. Από τη Βιέννη στις Βερσαλλίες 1815-1919*, Αθήνα 2004, σσ. 277-291.

²⁴⁴ Για την κατανόηση των επιδιώξεων και των ενεργειών του ελληνικού κράτους τα κρίσιμα εκείνα χρόνια βλ. Κωφός, *Η Ελλάδα...*, Αθήνα 2001.

²⁴⁵ Ο Αρμένης είχε για χρόνια διατελέσει καθηγητής της Φιλοσοφίας στην Ιόνιο Ακαδημία και συνέγραψε πλήθος φιλοσοφικών έργων. Χρημάτισε επίσης Υπουργός Εξωτερικών και πρέσβης της Ελλάδας σε Ρωσία, Αγγλία και Γαλλία. Για τη ζωή και κυρίως την πολιτική του ενασχόληση βλ. Χ. Δεληγιάννης, *Πέτρος Βραΐλας Αρμένης. Ιδεολογικές θέσεις και πολιτικές δράσεις (1835-1864) κατά την περίοδο της αγγλοκρατίας στα Επτάνησα*, Αθήνα 2018.

εργασιών της διάσκεψης, η οποία επιδίκασε τελικά την Θεσσαλία και μέρος της Ηπείρου στο ελληνικό κράτος, ο Βράιλας Αρμένης επέστρεψε μέσω Κέρκυρας στην Ελλάδα. Εκεί τον περίμενε μία ενθουσιώδης, κατά τα λεγόμενα του Δοσίου, υποδοχή από μεγάλο πλήθος ανθρώπων μεταξύ των οποίων και πολλοί εκπατρισμένοι Ηπειρώτες, που είχαν βρει καταφύγιο στην πρωτεύουσα των Ιονίων. Ο Δόσιος στο σημείο αυτό επιλέγει να προβεί σε μία λεπτομερή περιγραφή της συνάντησης και της στιχομυθίας που διημείφθη μεταξύ του ιδίου και του Αρμένη.²⁴⁶ Εκπροσωπώντας τους αλύτρωτους συμπατριώτες του ο νεαρός διδάκτορας προσφώνησε ενθουσιωδώς τον έμπειρό πολιτικό συγχαίροντάς τον για τη διπλωματική επιτυχία του Βερολίνου θεωρώντας τη προοίμιο απελευθέρωσης ολόκληρης της Ηπείρου. Σε αυτό το πλαίσιο μάλιστα ο Δόσιος εκφώνησε και ένα σύντομο λόγο με τον Αρμένη να αντιφωνεί θερμά με τη σειρά του το νεαρό και σύσσωμο το πλήθος να ζητωκραυγάζει υπέρ του έθνους μέσα σε μία ατμόσφαιρα άκρως πανηγυρική.²⁴⁷ Ο λόγος του Δοσίου και η αντιφώνηση του Βράιλα Αρμένη δημοσιεύθηκαν, σύμφωνα με τον πρώτο, στις τοπικές αλλά και στις αθηναϊκές εφημερίδες, χωρίς όμως σήμερα να είναι εφικτός ο εντοπισμός τους. Με την αφήγηση αυτού του περιστατικού, διογκωμένου ή όχι, πέφτει και η αυλαία των όσων γνωρίζουμε για το διάστημα της παραμονής του στο νησί των Φαιάκων.

Αθήνα – Ευρώπη

Χωρίς να αντιμετωπίζει άμεσο βιοποριστικό πρόβλημα και έχοντας συμπληρώσει ήδη ένα χρόνο στην Κέρκυρα, κατά τη διάρκεια του οποίου συνέλεξε λαογραφικό υλικό και προετοίμασε την έκδοση του

²⁴⁶ Αναλογικά πάντοτε με τη συνολική έκταση των δύο αυτοβιογραφικών σημειωμάτων. Στο δεύτερο μάλιστα, που έχει ως βάση το πρώτο, η περιγραφή του περιστατικού αποκτά μία περισσότερη λογοτεχνική χροιά.

²⁴⁷ Η πληροφόρηση που είχε ο Δόσιος και οι συμπατριώτες του μάλλον δεν ήταν ακριβής, μιας και ένα μικρό μόνο μέρος της Ηπείρου, η περιοχή της Άρτας ουσιαστικά, συμπεριελήφθη στη συμφωνία.

Χαρτοφυλακίου, ο Δόσιος αποφασίζει να μεταβεί στην πρωτεύουσα του βασιλείου, το κέντρο της πνευματικής ζωής αλλά και της λήψης αποφάσεων. Ένας νεαρός με τις περγαμηνές του ιδίου, με αξιοζήλευτο κύκλο σπουδών στα περίφημα πανεπιστήμια της Γερμανίας, με εκφρασμένες τις λογοτεχνικές και τις ευρύτερα πνευματικές του ανησυχίες, θα ήταν αφύσικο να αρκεστεί στη διδασκαλία σε κάποιο σχολείο της οθωμανικής επικράτειας, εάν προηγουμένως δεν εξαντλούσε τις πιθανότητες για κάτι καλύτερο. Συλλογισμός όχι αυταπόδεικτος, βάσιμος όμως και οπωσδήποτε ευλογοφανής, εάν κρίνουμε από το σύνολο των επιλογών του, με τον ίδιο πάντως να μην κρίνει σκόπιμο να αναφερθεί περισσότερο στους λόγους που τον οδήγησαν ξανά στην Αθήνα.²⁴⁸ Ομολογία αποτυχίας; Επεδίωξε μία θέση στο Πανεπιστήμιο ή κάπου αλλού; Επανασυνδέθηκε με παλιούς γνώριμους ή προσπάθησε να εκμεταλλευτεί τις διασυνδέσεις του; Όποιος και να ήταν ο σκοπός της μετάβασης στην πρωτεύουσα, η διαμονή του εκεί θα αποδεικνυόταν σύντομη για τον επιπλέον λόγο ότι η προοπτική ενός ταξιδιού στην Ευρώπη φάνταζε πολύ πιο δελεαστική.

Την άνοιξη του 1881 ο Δόσιος παίρνει για δεύτερη φορά τον δρόμο για την Εσπερία, τη φορά αυτή υπό την ιδιότητα του μελετητή. Στο πνεύμα των καιρών και προφανώς επηρεασμένος από τη συντροφιά της Λειψίας, που με πρωτεργάτη τον Krumbacher είχε επιδοθεί στην αναζήτηση, μελέτη και ανάδειξη μεσαιωνικών ελληνικών κειμένων, θα ξεκινήσει μία νέα περιπέτεια στις ευρωπαϊκές μητροπόλεις.²⁴⁹ Οικονομικός αιμοδότης της προσπάθειας ο εκ Βουκουρεστίου θεός, για τον οποίο στο μεταξύ υπάρχουν ενδείξεις ότι είχε εγκατασταθεί στην Κέρκυρα μαζί με τη μητέρα

²⁴⁸ Μετέβη μετ' ολιγόμηνον διαμονήν εν Αθήναις εις Παρισίους... Βλ. *Αυτοβιογραφία* '31.

²⁴⁹ Για την εποχή και τη δραστηριότητα των ελλήνων μελετητών μεσαιωνικών κειμένων βλ. Ν. Τωμαδάκης, *Κλεις της Βυζαντινής Φιλολογίας ήτοι εισαγωγή εις την Βυζαντινήν Φιλολογίαν*, Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 82 κ.ε.

του Δοσίου.²⁵⁰ Οι σταθμοί του ταξιδιού πολλοί και σημαντικοί: Παρίσι, Βέλγιο, Ολλανδία και Αγγλία και Βατικανό κατά την επιστροφή στα Ιωάννινα, γεγονότα που καθιστούν ένα τέτοιο ερευνητικό εγχείρημα πρωτοποριακό στις προσπάθειες ανάδειξης μεσαιωνικών, ιδιαίτερα μάλιστα δημωδών κειμένων.²⁵¹ Ο καρπός της εργασίας του Δοσίου στις περίφημες ευρωπαϊκές βιβλιοθήκες αποτυπώνεται στο σημειωματάριο του νεαρού τότε ερευνητή, όπου αντέγραψε πλήθος κειμένων, πολλά εκ των οποίων έμελλε να έρθουν στο φως μέσω αυτοτελών εκδόσεων πολλές δεκαετίες αργότερα.²⁵² Κάποια από τα ευρήματα εκείνης της προσπάθειας δημοσιεύθηκαν αργότερα στο εικονογραφημένο περιοδικό *Έσπερος* που εκδιδόταν στη Λειψία.²⁵³ Το εν λόγω σημειωματάριο συμπεριελήφθη μεταξύ υπόλοιπων τόμων στη δωρεά του λογίου προς τη Ζωσιμαία Βιβλιοθήκη Ιωαννίνων λίγο πριν το θάνατό του.²⁵⁴ Από τις τοποχρονολογικές καταγραφές πληροφορούμαστε ότι εργάστηκε στις παραπάνω βιβλιοθήκες από τον Μάιο τουλάχιστον του 1881 μέχρι και το τέλος καλοκαιριού της ίδιας χρονιάς, ενώ στις σελίδες του περιλαμβάνονται και κάποιες συνθέσεις του ίδιου, οι οποίες πιθανότατα έλαβαν μορφή κατά τη διάρκεια των διαλειμμάτων από την κοπιαστική

²⁵⁰ Αναφορά στην οικονομική συνεισφορά του θείου γίνεται μόνο στο πρώτο αυτοβιογραφικό σημείωμα: μετέβη (δαπάνη του προμνησθέντος θείου του) εις Παρισίους, Λονδίνου και Οξωνίας [...] Βλ. *Αυτοβιογραφία* '17.

²⁵¹ Για τη μελέτη μεσαιωνικών και ιδιαίτερα δημωδών κειμένων βλ. P. Agapitos, «Byzantine Literature and Greek Philologists in the nineteenth century», *Classica et Medievalia* 63 (1993), 231-260.

²⁵² Τέτοιο κείμενο είναι ο *Κάτης και οι Μποντικοί*, ενώ αναμένονται εκδόσεις και για την *Παραβολή παράδειγμα ζ' το Πάθος του Σωτήρος* αλλά και τη *Διήγησι του Ιωσήφ Παγκάλου*.

²⁵³ [...] τίνα εδημοσίευσεν εν τω εικονογραφημένω περιοδικώ της Λιψίας του μακ. Πέτρου [= Ιωάννη] Περβάνογλου «ΕΣΠΕΡΟΣ» (1882-1886). Βλ. *Αυτοβιογραφία* '31.

²⁵⁴ Μία πλήρης περιγραφή του σημειωματαρίου και ταυτόχρονα η πρώτη εμπειριστατωμένη προσπάθεια ανάδειξης της συνεισφοράς του Δοσίου ως πρωτοπόρου μελετητή της βυζαντινής φιλολογίας έγινε από τον Δ. Γεωργακόπουλο στο «Ο Νικόλαος Δόσιος (1856-1938): ως μελετητής της δημώδους βυζαντινής-υστερομεσαιωνικής ελληνικής λογοτεχνίας: νέα στοιχεία από το χειρόγραφο 25 της Ζωσιμαίας Βιβλιοθήκης Ιωαννίνων», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 29 (2010), 321-339.

εργασία της αντιγραφής σε Παρίσι και Οξφόρδη.²⁵⁵ Μετά και από αυτή την περιπέτεια στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες οι συνθήκες είχαν ωριμάσει για την επιστροφή ή αν δεχτούμε μία λιγότερο ρομαντική εκδοχή, η περίοδος χάριτος είχε λήξει και ο Δόσιος έπρεπε επιτέλους να εργαστεί.

Ιωάννινα 1881

Το όνειρο της επιστροφής έγινε πραγματικότητα ή δεν υπήρχε καλύτερη εναλλακτική; Ότι και να συνέβη, είναι γεγονός πως στις αρχές φθινοπώρου του 1881 ο Δόσιος βρίσκεται για πρώτη φορά μετά από έξι ολόκληρα χρόνια στη γενέτειρά του αποφασισμένος να ξεπληρώσει το «χρέος» στην κοινότητα που τον βοήθησε να πραγματοποιήσει τους στόχους του.²⁵⁶ Επιστρέφοντας πάντως στην αγαπημένη του πόλη δεν αντίκρισε μεγάλες διαφορές, καθώς οι ήπιες μεταρρυθμίσεις προς όφελος των μη μουσουλμάνων υπηκόων συνεχίζονταν με τους γνωστούς βραδείς ρυθμούς της οθωμανικής διοίκησης, επιτρέποντας ωστόσο στους χριστιανούς της πόλης να διατηρούν μια σχετική αυτονομία σε μία σειρά ζητημάτων. Οι έμποροι εξακολουθούσαν να ακμάζουν και να προσφέρουν ευεργεσίες στο γενέθλιο τόπο, ενώ πολλοί από τους νέους που διακρίνονταν έπαιρναν το δρόμο για την πρωτεύουσα του ανεξάρτητου ελληνικού βασιλείου στελεχώνοντας τους τομείς της εκπαίδευσης, της διοίκησης, ενίοτε και της πολιτικής. Επίκεντρο των γραμμάτων, όχι μόνο

²⁵⁵ Δεν υπάρχουν στο σημειωματάριο ενδείξεις για την παρουσία του σε Βέλγιο, Ολλανδία και Ιταλία. Παρόλα αυτά γνωρίζουμε πως αργότερα συνεργάστηκε με το περιοδικό *Ελλάς* που εκδιδόταν στο Άμστερνταμ ενώ υπήρχαν και συνδρομητές του περιοδικού *Ιστρος*, που ο ίδιος εξέδιδε, στην ολλανδική πρωτεύουσα. Αυτοί οι δύο παράγοντες ενισχύουν τις πιθανότητες να πέρασε όντως από εκεί. Όσον αφορά την Ιταλία το γεγονός ότι ο *Κάτης* και οι *Μποντικοί* σώζονται μόνο σε χειρόγραφο που εναπόκειται στο Βατικανό πιστοποιεί το πέρασμα του από τη Ρώμη.

²⁵⁶ Ο ίδιος πάντως αφήνει να εννοηθεί πως ήθελε να επιστρέψει στα Ιωάννινα και πως αυτό κατέστη εφικτό με τη χορήγηση αμνηστίας από πλευράς οθωμανικής διοίκησης σε όσους είχαν αναπτύξει δράση υπέρ της ενσωμάτωσης ολόκληρης της Ηπείρου στο ελληνικό κράτος, όπως ο ίδιος μέσω της αρθρογραφίας του.

της περιοχής αλλά συνολικά του αλύτρωτου ελληνόφωνου κόσμου, εξακολουθούσε φυσικά να παραμένει η γεραρά Ζωσιμαία.²⁵⁷

Μία ωστόσο από τις αλλαγές που συνάντησε ερχόμενος στα Ιωάννινα ο Δόσιος ήταν ότι η διεύθυνση της Σχολής είχε περάσει από τα χέρια του πρώτου μέντορα, Σπυριδώνα Μανάρη σε αυτά του Μιλτιάδη Πανταζή.²⁵⁸ Ο τελευταίος με καταγωγή από το Μονοδένδρι του Ζαγορίου, μόλις κατά έξι χρόνια μεγαλύτερος του Δοσίου, στη συνέχεια εργάστηκε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών διατελώντας υφηγητής της *Ελληνικής Γλώσσας* για μία δεκαετία περίπου.²⁵⁹ Υπό τη διεύθυνση του Πανταζή ο Δόσιος εντάχθηκε στο προσωπικό της Ζωσιμαίας, όμως παρά τα όνειρα για μία επιτυχημένη σταδιοδρομία στα εκπαιδευτικά της πόλης, τα πράγματα θα έπαιρναν εντελώς διαφορετική τροπή.²⁶⁰ Στη διάρκεια πάντως του ενός, και μοναδικού όπως θα αποδεικνυόταν, σχολικού έτους που εργάστηκε στη Σχολή επιφορτίστηκε με τη διδασκαλία του μαθήματος των ελληνικών και της ιστορίας στην τρίτη τάξη του Γυμνασίου.²⁶¹ Το ότι στην πρώτη κιόλας χρονιά ως καθηγητή του ανατέθηκε η διδασκαλία τόσο σημαντικών μαθημάτων στην τρίτη μάλιστα τάξη, όπου οι απαιτήσεις και το επίπεδο ήταν σαφώς αυξημένα, θεωρούμε ότι είναι ενδεικτικό της αναγνώρισης των περγαμηνών και της γενικότερης έως τότε παρουσίας του στα

²⁵⁷ Αυτό είναι το επίθετο που χρησιμοποιεί στο σύνολο σχεδόν των αναφορών στην *alma mater* Ζωσιμαία.

²⁵⁸ Για τον Μιλτιάδη Πανταζή βλ. Γ. Οικονόμου, «Δύο σύγχρονοι διδάσκαλοι της Ζωσιμαίας Σχολής: Εμμανουήλ Σαγκριώτης και Μιλτιάδης Πανταζής», *Ηπειρωτική Εστία* 8 (1959), 223-225 και Φ. Τζιόβας, *Κατάλογος Συγγραφέων περιοχής Ζαγορίου. Από το Μεθόδιο Ανθρακίτη ως σήμερα*, Γιάννινα 1990, σσ. 44-45.

²⁵⁹ Γαβρόγλου κ.ά., *Το Πανεπιστήμιο...*, σ. 350.

²⁶⁰ [...]βραχεία υπήρξεν η εν αυτή δράσις του, μόλις διαρκέσασα επί έν σχολικόν έτος. Βλ. *Αυτοβιογραφία* '17.

²⁶¹ Με τον όρο «ελληνικά» εννοούνταν τα αρχαία, γιατί, όπως είδαμε πιο πάνω, τα νέα ελληνικά δεν είχαν βρει ακόμη τη θέση τους στα ωρολόγια προγράμματα. Στην προσπάθεια αυτονομησης και συστηματικής διδασκαλίας των νέων ελληνικών ο Δόσιος υπήρξε θερμός υποστηρικτής, όπως θα διαπιστώσουμε και στη συνέχεια κατά την παρουσίαση του συγγραφικού του έργου.

γράμματα.²⁶² Δυστυχώς για τον ίδιο όμως το έργο του θα προσέκρουε στη συνεχή λογοκρισία των τουρκικών αρχών εξαιτίας της μαχητικής του αρθρογραφίας υπέρ της ενσωμάτωσης ολόκληρης της Ηπείρου στο ελληνικό κράτος. Τα πατριωτικά αισθήματα του νεαρού φιλόλογου και η ανάμειξη σε απελευθερωτικές κινήσεις, σε επίπεδο αρθρογραφίας πάντοτε, ήταν οι λόγοι που προκάλεσαν την έντονη δυσαρέσκεια της οθωμανικής διοίκησης. Πληροφορούμενος ωστόσο για καλή του τύχη τις επικείμενες διώξεις ο Δόσιος κατάφερε να αποφύγει την εξορία στην απομακρυσμένη έρημο του Φεζάν στα νοτιοδυτικά της Λιβύης, με την πληροφορία για τα όσα επρόκειτο να ακολουθήσουν της σύλληψης να παρέχεται, σύμφωνα με τον ίδιο πάντοτε, από τον τότε πρόξενο της Ρωσίας στα Ιωάννινα, ονόματι Trojansky.²⁶³ Ο τελευταίος ήταν ο άνθρωπος που τον βοήθησε να διαφύγει νύχτα από τα Ιωάννινα και συνοδεία ενός υπαλλήλου του προξενείου να φτάσει στη Σαγιάδα, στο βόρειο άκρο της σημερινής Θεσπρωτίας και από εκεί ακολουθώντας τη διαδρομή των προσφύγων από το Λυκούρσι της Βόρειας Ηπείρου, τα τραγούδια των οποίων είχε προλάβει να καταγράψει κατά τη διάρκεια της παραμονής του δύο χρόνια νωρίτερα, στην Κέρκυρα. Ο νεαρός διδάκτορας που επέδειξε έμπρακτο ενδιαφέρον για τους συμπατριώτες του πρόσφυγες προσφέροντας όλα τα έσοδα από τις πωλήσεις του *Χαρτοφυλακίου* έμελλε και ο ίδιος να γευτεί την ίδια μοίρα, με την πρωτεύουσα των Επτανήσων να αποτελεί ξανά το ασφαλές λιμάνι για έναν διωκόμενο ηπειρώτη.

Προτού όμως περάσουμε στα όσα συνέβησαν στην Κέρκυρα, αξίζει να σταθούμε σε ορισμένα σημεία που αφορούν την περίοδο των Ιωαννίνων.

²⁶² Πέρα από τη διατριβή είχε δημοσιεύσει άρθρα σε περιοδικά, ελληνικά και γερμανικά, μία αυτοτελή μελέτη στα γερμανικά και φυσικά το *Χαρτοφυλάκιο*.

²⁶³ Προξενεία διατηρούσαν την εποχή εκείνη στα Ιωάννινα όλες σχεδόν οι μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις. Δεν κατέστη εφικτό να εξακριβωθεί η περίοδος που υπηρέτησε ο εν λόγω Trojansky ούτε και να εντοπιστούν περαιτέρω πληροφορίες για τον ίδιο παρά την επικοινωνία μας με την πρεσβεία της Ρωσίας.

Αρχικά θα πρέπει να σημειώσουμε πως πρόθεση του Δόσιου φαίνεται να αποτελούσε η μόνιμη εγκατάσταση στα Ιωάννινα, κάτι που προκύπτει από την πληροφορία ότι φεύγοντας κρυφά από την πόλη, προκειμένου να αποφύγει τη σύλληψη, άφησε ημιτελείς τις εργασίες ανακαίνισης που είχαν ξεκινήσει υπό την επίβλεψη του ιδίου στην οικογενειακή κατοικία, ενώ δε θα φάνταζε απίθανο στο πίσω μέρος του μυαλού του να βρισκόταν η παλιννόστηση και των υπόλοιπων μελών της οικογένειας, που διέμεναν εν τω μεταξύ στην Κέρκυρα.²⁶⁴ Ένα δεύτερο, εξαιρετικά ενδιαφέρον, σημείο έχει να κάνει με την προσπάθεια που φέρεται να κατέβαλαν ευγενείς κυρίες της κοινότητας προκειμένου να αποκατασταθεί ο φέρελπις νεαρός καθηγητής, με το σχετικό μάλιστα περιστατικό να κρίνεται από τον ίδιο τόσο αξιόλογο, ώστε να αφιερώνεται αρκετός χώρος για την περιγραφή του.²⁶⁵ Ενδεικτικά μόνο αναφέρουμε ότι, εάν προσθέσουμε όλες τις αναφορές που κάνει σε πρόσωπα του στενού οικογενειακού περιβάλλοντος, και πάλι δεν θα πλησιάζαμε την έκταση που καλύπτει η περιγραφή του παρ' ολίγον προξενιού, το οποίο κοντολογίς έχει ως εξής: το 1882 η καλή και φιλόανθρωπος, κυρία Αλέξοβα ή Παπάζογλου προσκάλεσε το νεαρό καθηγητή στην οικία της και αφού πρόσφερε καφέ και τα συνοδά γλυκίσματα τον παρότρυνε ευθέως να παντρευτεί την εγγονή του Αγίου.²⁶⁶

²⁶⁴ [...] αφήσας ημιτελή την επιστάσιαν αυτού οικοδομούμενην οικογενειακήν οικίαν. Βλ. Αυτοβιογραφία '31. Φαίνεται επομένως πως πρόθεση του ήταν η μόνιμη εγκατάσταση στα Ιωάννινα.

²⁶⁵ Αφηγείται μάλιστα το περιστατικό σε ένα είδος παραρτήματος-συμπλήρωσης της αυτοβιογραφίας. Η επιλογή δεν είναι τυχαία, αλλά ενδεικτική της σημασίας που του απέδιδε ο ίδιος.

²⁶⁶ Πρόκειται για τον Άγιο Γεώργιο τον επονομαζόμενο Φουστανελά, προστάτη της πόλεως των Ιωαννίνων που γεννήθηκε το 1808 και μαρτύρησε τριάντα χρόνια αργότερα. Ο Άγιος είχε αποκτήσει ένα γιο, ονόματι Ιωάννη, το 1837, κόρη του οποίου από δεύτερο γάμο υπήρξε η Ειρήνη, μετέπειτα σύζυγος Κανατά που πέθανε στα Ιωάννινα το 1931. Έχει αξία να σημειώσουμε πως η Ειρήνη, γεννημένη όχι νωρίτερα από τα 1868 καθώς οι γονείς της παντρεύτηκαν το 1867, την εποχή που προοριζόταν για τον Δόσιο δεν θα πρέπει να ξεπερνούσε τα 13-14 έτη την ίδια στιγμή που ο Δόσιος πλησίαζε τα 25-26. Περισσότερα για τον Άγιο και ιδίως την οικογένεια του βλ. Κ. Βλάχος, «Περί το Νεομάρτυρα Γεώργιο τον εν Ιωάννινοις (†1838)», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο ΙΕ'-ΙΣΤ'* (1994), 480-500.

Στους δισταγμούς του Δοσίου ότι δεν είχε σκεφτεί ακόμη το γάμο λόγω του νεαρού της ηλικίας και των χαμηλών του απολαβών που δεν αρκούσαν για να στηριχθεί μία οικογένεια, η οικοδέσποινα απάντησε πως η κοινότητα της πόλης ήταν διατεθειμένη να βοηθήσει προσφέροντας μάλιστα το μισό κουτί του Αγίου.²⁶⁷ Ο Δόσιος ευχαρίστησε την ευγενή κυρία δίνοντας την υπόσχεση ότι θα ξανασυζητήσουν επί του θέματος αλλά τα γεγονότα, καλώς ή κακώς, τον προσπέρασαν.²⁶⁸

Αξίζει ωστόσο να σταθούμε και σε άλλο ένα σημείο για λίγο προτού ξαναπιάσουμε το νήμα της πορείας του Δοσίου. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, το διάστημα 1864-1866 ο ίδιος βρισκόνταν στο Βουκουρέστι, όπου πρώτος του δάσκαλος υπήρξε ο ηπειρωτικής καταγωγής γνωστός δημοσιογράφος, εκπαιδευτικός και «ακτιβιστής», Θωμάς Πασχίδης.²⁶⁹ Η έντονη επί δεκαετίες απελευθερωτική δραστηριότητα του τελευταίου σε ολόκληρο τον βαλκανικό χώρο σε συνδυασμό με τη μαχητική του αρθρογραφία υπέρ της βαλκανικής συνεννόησης για την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού είχαν ασφαλώς θορυβήσει έντονα τις τουρκικές αρχές και προκάλεσαν τη σύλληψή του στην Κωνσταντινούπολη το 1885. Η σύλληψη, οι κακουχίες στις τουρκικές φυλακές, η εξορία στην επαρχία Φεζάν της Λιβύης, τμήματος ακόμη της οθωμανικής επικρατείας, και τέλος ο

²⁶⁷ Η κοινότητα είχε αναλάβει την προστασία της οικογένειας του Αγίου και για τον σκοπό αυτό συγκέντρωνε χρήματα τα οποία εναπέθετε σε ένα κουτί. Μία τέτοια πληροφορία, ότι δηλαδή ολόκληρη η πόλη ήταν διατεθειμένη να συμβάλει στο γάμο του νεαρού Δοσίου και μάλιστα με νύφη προερχόμενη από τις πλέον επιφανείς οικογένειες, σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να αξιολογηθεί μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο φιλοτέχνησης από πλευράς του ενός εξιδανικευμένου προφίλ, που εν προκειμένω τον εμφανίζει ως περιζήτητο γαμπρό.

²⁶⁸ Το μοτίβο της ματαιώσης διαπνέει ολόκληρη την αφήγηση της ζωής του.

²⁶⁹ Τη γνωριμία και την ιδιαίτερη σχέση που αναπτύχθηκε μεταξύ των δύο περιγράφει γλαφυρά ο ίδιος ο Δόσιος σε σειρά άρθρων του που δημοσιεύθηκαν στις 4, 5 και 8 Μαρτίου 1926 στην εφημερίδα των Ιωαννίνων *Φιλελεύθερος* υπό τον τίτλο «Μεγάλοι Ιωαννίται-Θωμάς Πασχίδης. Εις λησμονηθείς εθνομάρτυς». Εκεί διαβάζουμε πως πρώτη φορά τον συνάντησε το 1864 στο Βουκουρέστι, όταν και μαθήτευσε δίπλα του για ένα διάστημα, η δεύτερη επαφή έγινε δέκα χρόνια αργότερα στην ίδια πόλη, προτού ο Δόσιος μεταβεί στη Γερμανία και τρίτη φορά βρεθήκαν το 1884 στο Γαλάτσι, όπου ο τελευταίος πλέον δίδασκε στα ελληνικά εκπαιδευτήρια της πόλης.

μαρτυρικός θάνατος του ηπειρώτη λογίου το 1890 απασχόλησαν έντονα τον ελληνικό τύπο και η υπόθεση αποτέλεσε αντικείμενο έντονων συζητήσεων στην ελληνική βουλή.²⁷⁰ Ο Πασχίδης σχεδόν αγιοποιήθηκε και προς τιμήν του οι Χρηστοβασίλης, Κρυστάλλης και άλλοι συνέθεσαν ποιήματα και επικήδειους.²⁷¹ Έχοντας πλήρη επίγνωση της απήχησης που είχε η τραγική, συνάμα δε και ηρωική, ιστορία του Πασχίδη ο Δόσιος προσπαθεί να συνδέσει την περίπτωση του με αυτή του άτυχου συμπατριώτη δασκάλου του.²⁷² Αρχικά μας πληροφορεί ότι κατά τη διάρκεια ταξιδιού στην Ελλάδα προκειμένου να επισκεφθεί τους οικείους το καλοκαίρι του 1886 παρέμεινε για ένα διάστημα στην Κωνσταντινούπολη, όπου και προσπάθησε να συναντήσει εναγωνίως το φυλακισμένο δημοσιογράφο με κίνδυνο να συλληφθεί μάλιστα και ο ίδιος, πράγμα που για καλή του τύχη αποφεύχθηκε.²⁷³ Το πιο ενδιαφέρον ωστόσο σημείο της αφήγησης συνδέεται με την επικείμενη δική του σύλληψη και εξορία, όμως τυχαίως, στο Φεζάν της Λιβύης. Όχι μόνο δηλαδή πληροφορήθηκε ότι οι τουρκικές αρχές σχεδίαζαν να τον συλλάβουν αλλά γνώριζε και την ετυμηγορία της δίκης που εξίσωνε την ποινή του, για άρθρα που δημοσίευσε σε ένα περιορισμένης κυκλοφορίας έντυπο που εξέδιδε ο ίδιος στην ελεύθερη Κέρκυρα, με αυτήν του Πασχίδη, ο οποίος για δεκαετίες έκανε ό,τι ήταν ανθρωπίνως δυνατό για να προκαλέσει τη μήνη των τουρκικών αρχών. Η προσπάθεια εξιδανίκευσης της δράσης του

²⁷⁰ Βλ. Ι. Χατζηφώτης, Θ. Α. Πασχίδης..., σσ. 107 κ.ε.

²⁷¹ Ο.π., σσ. 156 κ.ε.

²⁷² Ας μην ξεχνάμε πως το ύστερο αυτοβιογραφικό σημείωμα γράφεται με σκοπό να δημοσιευτεί σε περιοδικό ηπειρωτικής ύλης. Διακρίνουμε επομένως καθαρά την πρόθεση του να συνδεθεί με επιφανείς Ηπειρώτες.

²⁷³ Ο.π., σ. 97. Το αξιοσημείωτο πάντως εδώ είναι πως ο Δόσιος, που είχε μόλις και μετά βίας γλιτώσει λίγα χρόνια νωρίτερα τη φυλάκιση και την εξορία από τις τουρκικές αρχές, κινείται με άνεση στην καρδιά της οθωμανικής αυτοκρατορίας και προτίθεται να επισκεφθεί έναν από τους πλέον περιβόητους κρατουμένους.

Δοσίου από τον ίδιο θεωρούμε ότι απαντά εδώ μία από τις εναργέστερες της αποτυπώσεις.

Πρόσφυγας στην Κέρκυρα

Από τη Σαγιάδα της Θεσπρωτίας με τη βοήθεια των προξενικών αρχών της Ρωσίας ο Δόσιος κατευθύνεται στην Κέρκυρα, όπου είχε το χρόνο να σκεφτεί και να προγραμματίσει τις επόμενες, καθοριστικές για τη μετέπειτα πορεία του, κινήσεις. Βρισκόμενος στην πρωτεύουσα των Επτανήσων δημοσιεύει αγγελία σε ένα από τα πλέον διαδεδομένα περιοδικά της εποχής, τον *Έσπερο* της Λειψίας²⁷⁴ αναζητώντας εργασία σε κάποιο εκπαιδευτικό ίδρυμα του εξωτερικού.²⁷⁵ Οι επαφές που διατηρούσε με μέλη του *Συλλόγου προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων* αποδείχθηκαν επωφελείς, καθώς αμέσως προσφέρθηκαν από τον γραμματέα του *Συλλόγου* Γεώργιο Ζολώτα οι θέσεις του καθηγητή σε γυμνάσιο της Θεσσαλονίκης αλλά και του διευθυντή στο γυμνάσιο της Χίου.²⁷⁶ Όπως ήταν φυσικό καμία από τις δύο προτάσεις δεν μπορούσε να γίνει αποδεκτή, εφόσον αμφότερες οι πόλεις τελούσαν ακόμη υπό οθωμανική κατοχή και ο ίδιος ήταν φυγόδικος.²⁷⁷

Ρουμανία - Γαλάτσι

Εάν η Κέρκυρα αποτελούσε ένα πρώτο καταφύγιο για τους διωκόμενους ηπειρώτες, κάτι ανάλογο, ίσως και στο πολλαπλάσιο, ίσχυε για τις Βλαχία

²⁷⁴ Για τον *Έσπερο* βλ. Ζ. Συνοδινός, «*Έσπερος* (1881-1889) και *Κλειώ* (1886-1892). Δύο περιοδικά στην ελληνική παροικία της Λειψίας» *Περίπλους*, τχ. 24-25/ Χειμ.-'Ανοιξη 1990, 244-266. Με τον *Έσπερο* θα συνεργαστεί για χρόνια, όπως θα διαπιστώσουμε και στη συνέχεια.

²⁷⁵ Από τη σαφή αυτή αναφορά καταλαβαίνουμε ότι δεν συγκαταλέγονταν στις προθέσεις του η παραμονή στο ανεξάρτητο ελληνικό κράτος, όπου εύκολα θα μπορούσε να εξασφαλίσει μία θέση διδάσκοντα σε κάποιο σχολείο.

²⁷⁶ Με ένα μόλις χρόνο διδασκαλίας στη Ζωσιμαία του προτάθηκε θέση διευθυντή. Αλλη μία απόπειρα εξιδανίκευσης ή όντως υπήρχε μεγάλη έλλειψη εκπαιδευτικού προσωπικού στη Χίο;

²⁷⁷ Θυμίζει την απόπειρα του θείου του να τον κρατήσει στο Βουκουρέστι. Όπως και τότε, έτσι και τώρα ο Νικόλαος δεν παρεκκλίνει από την προδιαγεγραμμένη πορεία. Όλα φαίνεται να γίνονται «βάσει σχεδίου».

και Μολδαβία, τις δύο ημι-αυτόνομες ηγεμονίες στα βόρεια σύνορα της οθωμανικής επικράτειας, οι οποίες από τα πρώτα κιάλας χρόνια μετά την Άλωση προσέφεραν τη δυνατότητα σε γενιές Ελλήνων να προσδεύσουν σε κάθε επίπεδο.²⁷⁸ Λογικά σκεπτόμενος ο Δόσιος δεν μπορούσε παρά να δεχτεί την πρόταση του Αναστάσιου Βενιέρη, ιδρυτή και διευθυντή ενός από τα αξιολογότερα εκπαιδευτικά ιδρύματα των ελληνικών παροικιών της Ρουμανίας.²⁷⁹ Στην απόφαση να δεχτεί και να εγκατασταθεί μόνιμα στο Γαλάτσι ασφαλώς συνέβαλε και η εξοικείωση με τη χώρα και τη γλώσσα.²⁸⁰ Επιπλέον είναι γνωστό ότι η Ρουμανία αποτελούσε συνήθη τόπο εγκατάστασης ιδιαίτερα για όσους κατάγονταν από περιοχές με σημαντική παρουσία του βλαχόφωνου στοιχείου, όπως η Ήπειρος, καθώς στις βλάχικες αυτές διαλέκτους εντοπιζόνταν σημαντικές ομοιότητες με τη ρουμανική γλώσσα. Στην περίπτωση Δοσίου όμως θα πρέπει σαφέστατα να εστιάσουμε και στο ότι ο ίδιος πιθανότατα γνώριζε πως οι ακμάζουσες οικονομικά και πολιτιστικά κοινότητες των Ελλήνων της Ρουμανίας θα μπορούσαν να παρέχουν σε ένα νέο με τα δικά του προσόντα όλα εκείνα τα εχέγγυα για την επαγγελματική ανέλιξη και την ένταξη στα ανώτερα

²⁷⁸ Μνημειώδες είναι το έργο του N. Jorga, *Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο*, μτφρ. Γιάννη Καρά, Αθήνα 1989.

²⁷⁹ Στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής μία έστω και επιφανειακή προσέγγιση του ζητήματος των ελληνικών κοινοτήτων της Ρουμανίας κατά τον 19^ο αιώνα θα ήταν αδύνατη και αποπροσανατολιστική. Πλήθος μονογραφιών, άρθρων και ανακοινώσεων τις τελευταίες δύο δεκαετίες έχουν εμπλουτίσει τις γνώσεις μας για ζητήματα που αφορούν την οικονομική, πολιτιστική και πολιτική παρουσία των Ελλήνων στη χώρα. Για μία πρώτη προσέγγιση του θέματος αρκούμαστε στο σημείο αυτό να παραπέμψουμε σε ορισμένες μονογραφίες, όπου και αναλύονται εκτενέστερα επιμέρους ζητήματα και φυσικά εντοπίζονται πληρέστερες βιβλιογραφικές αναφορές. Βλ. ενδεικτικά Κ. Παπακωστέα-Δανιελοπούλου, *Οι ελληνικές κοινότητες στη Ρουμανία τον 19^ο αιώνα*, Αθήνα 2010 αλλά και P. Scalău, *Grecii din România*, Βουκουρέστι 2005 και πιο πρόσφατα S. Petrescu, *Οι Έλληνες ως «άλλοι» στη Ρουμανία. Η εσωτερική οικοδόμηση του ρομανικού έθνους-κράτους κατά τον δέκατο ένατο αιώνα και οι Έλληνες*, Θεσσαλονίκη 2014. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο τόμος στα αγγλικά των G. Harlaftis and R. Păun (edit.), *Greeks in Romania in the Nineteenth Century*, Αθήνα 2013.

²⁸⁰ Το διάστημα 1864-'66 είδαμε ότι έζησε στο Βουκουρέστι δίπλα στον θείο του, Γεώργιο Παναγιώτου. Εκεί, πέρα από τα ελληνικά, που τα διδάσκεται από τον Θωμά Πασχίδη, εξοικειώνεται και με τα ρουμανικά. Επίσης λίγο πριν ξεκινήσει τις σπουδές του στη Γερμανία, περνά ένα διάστημα και πάλι στο Βουκουρέστι, όπως έχουμε ήδη αναφέρει.

στρώματα του κοινωνικού ιστού, πράγμα που θα διαπιστώσουμε ότι αποτελούσε μέρος των επιδιώξεών του.²⁸¹ Ο Δόσιος, όπως είχαμε την ευκαιρία έως τώρα να διαπιστώσουμε, ήταν άνθρωπος πρακτικός και σχεδίαζε προσεκτικά όλες τις κινήσεις του, όσο και αν προσπαθεί να μας πείσει κάποιες φορές ότι ορισμένες επιλογές υπαγορεύονταν από τη μοίρα ή τις περιστάσεις. Η εμπορική παρουσία των Ελλήνων γύρω από το Δούναβη και ο κατά συνέπεια συσσωρευμένος πλούτος επέτρεπαν τη λειτουργία ευαγών ιδρυμάτων, σχολείων, τυπογραφείων και καλλιτεχνικών χώρων.²⁸² Ακόμη και οι πολιτικές συνθήκες την εποχή εκείνη ήταν ευνοϊκές: μεταξύ των δύο χωρών επιχειρήθηκε μία πολιτική προσέγγιση από τα μέσα του αιώνα κ.ε. στο πλαίσιο επίτευξης μίας συνεργασίας σε αντι-τουρκική βάση.²⁸³ Το Συνέδριο του Βερολίνου και ο διαφαινόμενος σλαβικός επεκτατισμός στα Βαλκάνια είχαν επίσης διαμορφώσει μία αντι-σλαβική ατμόσφαιρα στις δύο χώρες, η οποία ευνοούσε τη συνεννόηση για την αντιμετώπιση του «κοινού εχθρού».²⁸⁴ Το πεδίο επομένως από κάθε άποψη ήταν γόνιμο και ο ίδιος καλούνταν για πρώτη φορά να αποδείξει την αξία του σε ένα περιβάλλον σαφώς πιο απαιτητικό και λιγότερο ασφαλές, εκπαιδευτικά μιλώντας, από αυτό της γενέτειρας.

Το Γαλάτσι και η γειτονική Βραΐλα αποτελούσαν έδρες για δύο από τις πιο σημαντικές ελληνικές κοινότητες της Ρουμανίας με τη στρατηγική θέση των δύο πόλεων στις εκβολές του Δούναβη προς τη Μαύρη Θάλασσα

²⁸¹ Για μία πρώτη προσέγγιση της παρουσίας του Δοσίου στη Ρουμανία βλ. D. Kotsikas, «International relations, press and scholarship: the case of Nikolaos G. Dossios», στο Archim. P. Chitulescu- I. Feodorov (ed.), *Manuscript and Printed Culture in and for South-Eastern Europe*, Βραΐλα 2020, σσ. 103-110.

²⁸² Για την εμπορική παρουσία των Ελλήνων βλ. ειδικότερα το Ε. Γαβρά (επιμ.), *Εμπορικοί σταθμοί των Ελλήνων στη Ρουμανία. Ανάδειξη και προβολή του πολιτισμικού μνημειακού αποθέματος του μείζονος ελλητισμού*, Θεσσαλονίκη 2007.

²⁸³ Βλ. σχετικά C. Velchi, «Les relations roumano-grecques durant le periode 1865-1879», *Revue des etudes Sud-Est Europeennes* 3 (1970), 525-549.

²⁸⁴ Βλ. Ε. Κωφός, *Η Ελλάδα...*, σσ. 62-64.

να τις καθιστά ιδανικούς κόμβους διαμετακομιστικού εμπορίου.²⁸⁵ Βιομηχανικά εμπορεύματα από την Κεντρική Ευρώπη μεταφέρονταν προς την Ανατολή, ενώ παράλληλα οι δύο πόλεις αποτελούσαν τις πύλες εισόδου για τα αγροτικά προϊόντα, πρωτίστως για το σιτάρι, που παρήγαγε η αχανής ρωσική επικράτεια.²⁸⁶ Οι Έλληνες αξιοποιώντας την εμπειρία και τις γνώσεις τους στα ναυτικά θέματα κατάφεραν σε σύντομο χρονικό διάστημα από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα να κυριαρχήσουν στην ποταμοπλοΐα του Δούναβη, αναλαμβάνοντας αρχικά το ρόλο του μεταφορέα και στη συνέχεια ιδρύοντας δικούς τους εμπορικούς οίκους.²⁸⁷ Πέρα από ναυτιλιακές και εμπορικές υποθέσεις οι Έλληνες δεν έπαψαν να ασχολούνται και με την εκμετάλλευση των τεράστιων γεωργικών εκτάσεων στην ενδοχώρα, γεγονός που αποτέλεσε συχνά σημείο τριβής με το ντόπιο πληθυσμό, που ένιωθε πως συνεχιζόταν ένα άδικο καθεστώς με ρίζες στην εποχή των Φαναριωτών. Από κάθε άποψη πάντως το αποτέλεσμα αυτής της έντονης οικονομικής δραστηριότητας ήταν η ανάπτυξη δυναμικών και πολυπληθών κοινοτήτων, οι οποίες δεν είχαν τίποτα να ζηλέψουν, το αντίθετο μάλιστα, από τις περισσότερες ελληνικές πόλεις την ίδια περίοδο.²⁸⁸

Στο Γαλάτσι λειτουργούσε από το 1857 ένα από τα επιφανέστερα σχολικά ιδρύματα του ελληνισμού της Ρουμανίας, το περίφημο

²⁸⁵ Σχετικά βλ. Κ. Papakonstantinou, «Trading by Land and Sea: Changing Trade Routes and the Shift of Commercial Centres from Central to Eastern Europe in the Eighteenth and Nineteenth Centuries» στο G. Harlaftis and R. Pâun (edit.), *Greeks in Romania...*, σσ. 205-226.

²⁸⁶ Ειδικότερα για την ενασχόληση των Ελλήνων με το εμπόριο σιτηρών βλ. Ε. Sifneos, «From the Aegean Sea to the Upper Danube: Seeking Opportunities in the Grain Trade» στο G. Harlaftis and R. Pâun (edit.), *Greeks in Romania...*, σσ. 283-306.

²⁸⁷ Σχετικά με τη δραστηριότητα των Ελλήνων στο συγκεκριμένο τομέα βλ. Σ. Φωκάς, *Οι Έλληνες εις την ποταμοπλοΐαν του κάτω Δουνάβεως, Μετάφρασις εκ της Ρουμανικής Μαρίας Ι.Μαρκοπούλου, Φιλολόγου, Θεσσαλονίκη 1975* και Δ. Αλεξάνδρου, *Χρυσοπλόοι οι Έλληνες του Δούναβη*, Θεσσαλονίκη 1999.

²⁸⁸ Ο Φωκάς, *Οι Έλληνες...*, σ. 54 σημειώνει πως οι ελληνικής καταγωγής κάτοικοι της Ρουμανίας την έβδομη δεκαετία του 19^{ου} ανέρχονταν στο ¼ του συνόλου των αλλοδαπών που ζούσαν στη χώρα.

Εκπαιδευτήριο Βενιέρη.²⁸⁹ Ο ιδρυτής του, Αναστάσιος Βενιέρης, από την Κίωλο είχε οργανώσει το σχολείο στα πρότυπα των αντίστοιχων ελληνικών και γαλλικών ιδρυμάτων της εποχής.²⁹⁰ Το εκπαιδευτήριο ήταν αμιγώς ιδιωτικό και λειτουργούσε παράλληλα με τα κοινοτικά έχοντας τη δυνατότητα να δέχεται και μαθητές οι οποίοι δεν είχαν ελληνική καταγωγή με το πρόγραμμα σπουδών να ακολουθεί κατά κανόνα αυτό των σχολείων του ελληνικού βασιλείου, ενώ ιδιαίτερο βάρος δινόταν στην εκμάθηση ξένων γλωσσών.²⁹¹ Το επίπεδο των διδασκόντων ήταν αρκετά υψηλό και οι τελευταίοι επιλέγονταν με βάση την ειδικότητα αλλά και την προσωπικότητά τους, στην περίπτωση Δοσίου μάλιστα δεν αποκλείεται να έπαιξε ρόλο στην πρόσληψη και ο Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων, δεδομένου του μεγάλου ενδιαφέροντος που επεδείκνυε για το ελληνικό σχολικό δίκτυο του εξωτερικού.²⁹² Όπως και να έχει πάντως, γεγονός παραμένει πως ο Δόσιος κατάφερε στα επόμενα δώδεκα χρόνια κατά τα οποία εργάστηκε στο Εκπαιδευτήριο να αναδειχθεί όχι μόνο ως αξιόλογος καθηγητής αλλά και ως ένα από τα διακεκριμένα μέλη της ελληνικής κοινότητας στον ευρύτερο χώρο των γραμμάτων. Ο ίδιος περιορίζεται να αναφέρει ότι ευδοκίμως και μετά πατριωτικής θέρμης *εδίδαξε επί δωδεκαετία (1882-1894) τα ελληνικά, λατινικά και Ψυχολογίαν.*²⁹³ Αξίζει οπωσδήποτε όμως να σταθούμε στο γεγονός ότι είχε την ευκαιρία να αξιοποιήσει ένα μεγάλο εύρος των γνώσεων που απέκτησε κατά τη διάρκεια των σπουδών του στη Γερμανία, με την αναφορά στην Ψυχολογία

²⁸⁹ Για το εκπαιδευτήριο βλ. πιο αναλυτικά Χ. Μπαμπούνης, «Το ελληνικό εκπαιδευτήριο Βενιέρη στο Γαλάτσι της Ρουμανίας» στο *Θητεία. Τιμητικό αφιέρωμα στον καθηγητή Μ.Γ. Μερακλή, Μ. Αλεξιάδης (επιμ.)*, Αθήνα 2002, σσ. 447-456.

²⁹⁰ Ο Petrescu σημειώνει μάλιστα πως το σχολείο συστάθηκε στα πρότυπα της Ζωσιμαίας, βλ. Petrescu, *Οι Έλληνες...*, σ. 303.

²⁹¹ Για τα ελληνικά σχολεία και το καθεστώς λειτουργίας τους πιο αναλυτικά βλ. L. Rados, *Școlile grecești din România 1857-1905. Restituții documentare [Τα ελληνικά σχολεία της Ρουμανίας. Επίσημα έγγραφα]*, Βουκουρέστι 2006.

²⁹² Petrescu, *Οι Έλληνες...*, σ. 298.

²⁹³ Βλ. *Αυτοβιογραφία* '31.

ως μέρους του ωρολογίου προγράμματος ενός ιδιωτικού σχολείου του εξωτερικού να χρήζει μνείας.²⁹⁴ Ένα άλλο γεγονός το οποίο αξίζει να σχολιάσουμε είναι η αναφορά στην πατριωτική θέρμη με την οποία δίδαξε, κάτι που εύκολα διαπιστώνεται μέσα από κείμενα του Δόσιου που εκδόθηκαν την ίδια εποχή,²⁹⁵ παρότι τα ελληνικά σχολεία τελούσαν υπό τη διαρκή, πολλές φορές μάλιστα και σκληρή, εποπτεία των ρουμανικών αρχών εξαιτίας των κατά καιρούς επιπλοκών στις σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών.²⁹⁶ Σε κάθε περίπτωση πάντως δεν φαίνεται ο Δόσιος να απομακρύνεται από το βαθύτερο στόχο της εκπαίδευσης, τη σύνδεση δηλαδή με τα εθνικά ιδεώδη και τη διαμόρφωση ελληνικής συνείδησης: τα γράμματα στην υπηρεσία του έθνους, όπως όριζε εξάλλου και το πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώθηκαν οι δικές του αντιλήψεις.

Στο προσωπικό του Εκπαιδευτηρίου Βενιέρη ο Δόσιος εντάσσεται σε ηλικία είκοσι έξι ετών και πρόκειται να παραμείνει έως και την ηλικία των τριάντα οκτώ, παράλληλα όμως και χάρη στην εξοικείωση με τη ρουμανική γλώσσα από νεαρή ηλικία κατάφερε να διοριστεί κατόπιν διαγωνισμού, πραγματοποιηθέντος μάλιστα στο Πανεπιστήμιο του Βουκουρεστίου, αλλά και στην Εμπορική Σχολή της πόλης το 1884. Μία πόλη με τόσο κομβική θέση στους δρόμους του εμπορίου διέθετε, όπως είναι φυσικό, το κατάλληλο δημόσιο εκπαιδευτικό ίδρυμα με στόχο την παροχή πρακτικών κυρίως γνώσεων σε όσους ήθελαν να δραστηριοποιηθούν στον αντίστοιχο

²⁹⁴ Σαν αντικείμενο η Ψυχολογία αναπτύχθηκε ιδιαίτερα κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} με αποτέλεσμα να συμπεριλαμβάνεται στα ωρολόγια προγράμματα και των ελληνικών γυμνασίων.

²⁹⁵ Στο περιοδικό *Ιστρος*, που ο ίδιος εξέδιδε, σημειώνει στις 4 Απριλίου του 1887 πως σκοπός των σχολείων θα πρέπει να είναι η συντήρησις και διάδωσις του εθνικού συναισθήματος των εν τη αλλοδαπή Ελληνοπαίδων αλλά και η αφοσίωσις προς την αόρατον πατρίδα και η περιφρούρησις εκ πάσης ξένης επιδράσεως. Για τον *Ιστρο* και το περιεχόμενο του βλ. στο επόμενο κεφάλαιο.

²⁹⁶ Βλ. Petrescu, *Οι Έλληνες...*, σσ. 298-299.

κλάδο.²⁹⁷ Στην Εμπορική Σχολή ο Δόσιος θα δίδασκε για μία δεκαετία περίπου τα νέα ελληνικά, γεγονός ενδεικτικό του σημαντικού ρόλου που διαδραμάτιζε το ελληνικό στοιχείο στην εμπορική κίνηση της περιοχής. Το 1894 όμως, πιθανότατα λόγω και πολιτικών επιπλοκών στις σχέσεις των δύο κρατών, η έδρα των νέων ελληνικών στη Σχολή καταργήθηκε και φυσικά ο ίδιος αποχώρησε. Με σύμμαχο το νεαρό της ηλικίας ο Δόσιος ωστόσο δεν περιορίστηκε στη διδασκαλία ταυτόχρονα στο Εκπαιδευτήριο Βενιέρη και τη δημόσια Εμπορική Σχολή, αλλά παρέδιδε μαθήματα και στο ελληνικό παρθεναγωγείο της πόλης, το οποίο λειτουργούσε υπό τη διεύθυνση της Αγλαΐας Λεβίδου.²⁹⁸ Κύριο μέλημα των παρθεναγωγείων-σχολείων θηλέων δεν ήταν τόσο η παροχή ακαδημαϊκού τύπου γνώσεων, στα περισσότερα εξάλλου δεν υπήρχαν καν ανώτερα τμήματα αντίστοιχα του γυμνασίου, αλλά η προετοιμασία των κοριτσιών για τους ρόλους της οικοδέσποινας, της συζύγου και φυσικά της μητέρας. Έμφαση δινόταν στη μουσική, το χορό, τους καλούς τρόπους και τη διδασκαλία των ξένων γλωσσών, προσόντα δηλαδή απαραίτητα για μία δεσποινίδα που απέβλεπε σε ένα «καλό γάμο». Κατά πάσα πιθανότητα επομένως ο Δόσιος θα πρέπει να δίδαξε εκεί, εκτός από ελληνικά, ξένες γλώσσες, μία δραστηριότητα στην οποία επιδόθηκε συστηματικά και στον επόμενο σταθμό της ρουμανικής περιόδου.²⁹⁹

Εκτός από την πυκνή παρουσία στα εκπαιδευτικά της κοινότητας η περίοδος του Γαλατσίου χαρακτηρίζεται και από έντονη συγγραφική δραστηριότητα. Η δραστηριότητα αυτή εκτεινόμενη σε πλείστα

²⁹⁷ Την ανάγκη παροχής πρακτικών γνώσεων και στα ελληνικά σχολεία υπογράμμιζαν και έλληνες διδάσκοντες την ίδια εποχή. Βλ. σχετικά Petrescu, *Οι Έλληνες...*, σ. 302. Ένας από τους υπέρμαχους αυτής της τάσης υπήρξε και ο Δόσιος. Οι απόψεις του επί του θέματος διακρίνονται σε έργα του της ίδιας εποχής, τα οποία αναλύονται στη συνέχεια.

²⁹⁸ Για τα σχολεία θηλέων βλ. ό.π., σσ. 306-307

²⁹⁹ Συνέγραψε μάλιστα και εγχειρίδια για τη διδασκαλία ξένων γλωσσών. Βλ. αναλυτικότερα στο επόμενο κεφάλαιο.

γραμματειακά είδη, από φιλολογικές μελέτες έως διηγήματα και αμιγώς εκπαιδευτικού περιεχομένου δημοσιεύσεις, συμβαδίζει με τη δική του εκδοτική απόπειρα αλλά και την παρουσία του στον τύπο. Η έντονη αυτή κινητικότητα μπορεί ενδεχομένως να ερμηνευτεί όχι μόνο υπό το πρίσμα της νεότητας αλλά και της απουσίας άλλου είδους υποχρεώσεων, π.χ. οικογενειακών. Ο Δόσιος είχε φθάσει πριν από μερικά χρόνια στη Ρουμανία μόνος έχοντας την πολυτέλεια να διαθέτει, όπως ο ίδιος έκρινε, τα διαθέσιμα χρόνου και ενέργειάς του. Το παρ' ολίγον προξενιό εξάλλου με την εγγονή του Αγίου στα Ιωάννινα, όπως είδαμε, δεν είχε αίσια έκβαση, με την πάροδο όμως των χρόνων οι συνθήκες ωρίμαζαν, ίσως και να πίεζαν. Ο ίδιος εξάλλου πλησίαζε τα τριάντα έχοντας αρχίσει να καθιερώνεται επαγγελματικά αλλά και κοινωνικά.

Ταϊγάνιο

Όπως έχει ήδη επισημανθεί η τοποθεσία του Γαλασιού στις εκβολές του Δούναβη καθιστούσε την πόλη εμπορικό κόμβο, γεγονός άκρως ευνοϊκό για την ανάπτυξη της τοπικής ελληνικής κοινότητας την ίδια στιγμή που μερικές εκατοντάδες χιλιόμετρα ανατολικότερα μία άλλη ελληνική κοινότητα ευημερούσε χάρη στη δυναμική της παρουσία στη ναυτιλία και το εμπόριο.³⁰⁰ Στις εκβολές ενός άλλου μεγάλου ποταμού, του Ντον, στα νοτιοδυτικά της Ρωσίας από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα εκμεταλλευόμενοι τις προθέσεις των τσαρικών αρχών ³⁰¹ να ενισχύσουν το εξαγωγικό εμπόριο της περιοχής, έλληνες ναυτικοί προερχόμενοι κυρίως από τα νησιά του Ιονίου και του Βορείου Αιγαίου είχαν καταφέρει να μεταμορφώσουν μία

³⁰⁰ Μεγάλη και αρκετά πλούσια είναι η βιβλιογραφία σχετικά με την ελληνική ναυτιλία τον 19^ο αιώνα. Για μία πρώτη επαφή βλ. Τ. Χαρλαύτη, *Η ιστορία της ελληνόκτητης ναυτιλίας, 19^{ος}-20^{ος} αι.*, Αθήνα 2001.

³⁰¹ Διακαής πόθος της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής ήταν η έξοδος στη Μαύρη Θάλασσα και κατ' επέκταση στη Μεσόγειο, στρατηγική που ευοδώθηκε εν πολλοίς μέσω του εμπορίου, στο οποίο φυσικά σημαντικό ρόλο έπαιζαν οι έλληνες πλοιοκτήτες.

άσημη πολίχνη στο σημαντικότερο λιμάνι της Αζοφικής θάλασσας.³⁰² Το Ταϊγανόγκ ή Ταϊγάνιο κατά τους Έλληνες έως και την έβδομη δεκαετία του αιώνα έφτασε να είναι το δεύτερο μεγαλύτερο λιμάνι της Νότιας Ρωσίας μετά την Οδησό συνδέοντας τις αχανείς ρωσικές στέπες, τον σιτοβολώνα ολόκληρης της γηραιάς ηπείρου, με τη Μεσόγειο και την Βόρεια Ευρώπη.³⁰³ Η σύνδεση αυτή σε μεγάλο βαθμό πραγματοποιούνταν μέσω του στόλου και του ανάλογα διευρυμένου εμπορικού δικτύου των Ελλήνων που δραστηριοποιούνταν στην περιοχή, με τις εξαγωγές πέρα από σιτηρά να αφορούν προϊόντα όπως οι γούνες και το χαβιάρι, ενώ ταυτόχρονα γίνονταν εισαγωγές βιομηχανικών προϊόντων από τη Δύση αλλά και μεσογειακών όπως το κρασί και η σταφίδα.³⁰⁴ Αποτέλεσμα αυτής της έντονης κινητικότητας ήταν η παρουσία μίας ακμάζουσας ελληνικής κοινότητας, εφάμιλλης με όρους οικονομικούς αλλά και πολιτιστικούς με αυτές της Ρουμανίας. Σχολεία, θέατρα, νοσοκομεία και φυσικά οι πολυτελείς κατοικίες των Ελλήνων αποτύπωναν με τον πιο εύγλωττο τρόπο το μέγεθος της επιρροής αυτών των εμπόρων στην οικονομία αυτού του τμήματος της ρωσικής αυτοκρατορίας.³⁰⁵

Μία από τις επιφανέστερες και οικονομικά ισχυρότερες οικογένειες της πόλης, με δραστηριότητες που απλωνόταν σε όλα τα μεγάλα λιμάνια της Μεσογείου και της Βόρειας Ευρώπης, ήταν αυτή των Πετροκόκκινων.³⁰⁶

³⁰² Γενικά για την παρουσία των Ελλήνων στην περιοχή βλ. Ε. Σιφναίου- Τ. Χαρλαύτη (επιμ.), *Οι Έλληνες της αζοφικής 18^{ου}-αρχές 20^{ου} αιώνα. Νέες προσεγγίσεις στην ιστορία των Ελλήνων της Νότιας Ρωσίας*, Αθήνα 2015.

³⁰³ «Τάναϊς» η αρχαία ονομασία της περιοχής.

³⁰⁴ Για την εξέλιξη της πόλης και την ελληνική παρουσία βλ. Ε. Σιφναίου- Τ. Χαρλαύτη, «Το Ταϊγάνιο των Ελλήνων: ελληνική επιχειρηματικότητα στην παραμεθόριο του διεθνούς εμπορίου» στο Ε. Σιφναίου – Τ. Χαρλαύτη (επιμ.), *Οι Έλληνες της αζοφικής...*, σσ. 57-154.

³⁰⁵ Για το αρχιτεκτονικό αποτύπωμα των Ελλήνων βλ. Β. Κολώνας, «Η αρχιτεκτονική δημιουργία των Ελλήνων στις πόλεις της Αζοφικής κατά τον 19^ο αιώνα: η περίπτωση του Ταϊγανίου» στο Ε. Σιφναίου – Τ. Χαρλαύτη (επιμ.), *Οι Έλληνες της αζοφικής...*, σσ. 155-180.

³⁰⁶ Αναλυτικότερα για τη γνωστή οικογένεια βλ. Λ. Μπελοούσοβα, *Το γένος των Πετροκόκκινων. Περίοδος της Οδησού, 19^{ος} – αρχές 20^{ου} αιώνα*, υπό την αιγίδα του Ελληνοουκρανικού Επιμελητηρίου και τη στήριξη του Κρατικού Αρχείου της Περιοχής

Πατριάρχης της οικογένειας υπήρξε ο Δημήτριος Πετροκόκκινος με καταγωγή από τη Χίο, ο οποίος έχοντας νηολογημένο ένα μόνο μέρος του στόλου του στη Ρωσία είχε παράλληλα αναπτύξει ένα τεράστιο δίκτυο εμπορικών οίκων σε Κωνσταντινούπολη, Μασσαλία, Λονδίνο και άλλα διεθνή κέντρα, ενώ παράλληλα διέθετε στόλο δεκάδων πλοίων υπό τις σημαίες άλλων κρατών.³⁰⁷ Όντας επομένως μεταξύ των μεγαλύτερων ελληνικών εφοπλιστικών οικογενειών της ευρύτερης περιοχής ήταν φυσικό οι Πετροκόκκινοι να αναζητούν τη σύναψη συμμαχιών με αντίστοιχα ισχυρές οικογένειες μέσω γάμων και συγγενειών.³⁰⁸ Μία τέτοια συμμαχία επετεύχθη με τους Κρεντηρόπουλους ή Κρενδιρόπουλους, οι οποίοι επίσης συγκαταλέγονταν στις μεγαλύτερες εμπορικές οικογένειες του Ταϊγανίου,³⁰⁹ φαίνεται μάλιστα να κατείχαν και μία από τις πρώτες θέσεις στην εξαγωγή δημητριακών, ενώ και η ακίνητη περιουσία τους εντός Ταϊγανίου τους κατέτασσε μεταξύ των οικονομικά ισχυρότερων.³¹⁰ Ένας από τους καρπούς της συμμαχίας των δύο οικογενειών ήταν και η Ελισάβετ Κρενδιροπούλου,³¹¹ στις οικογενειακές καταβολές της οποίας αξίζει να σταθούμε για λίγο, καθώς αυτές θα αποδεικνύονταν μία από τις αιτίες της μετά από χρόνια εγκατάστασης της οικογένειας Δοσίου στη Γαλλία.³¹² Ο γεννημένος στη Χίο το 1794 Μιχαήλ Πετροκόκκινος, ένας εκ

Οδησού, Χίος 2007. Βλ. επίσης και την αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή που ασχολείται πέρα από την οικογένεια Ράλλη και με άλλες επιφανείς οικογένειες του νησιού της Κ. Βουρκατιώτη, *Ο οίκος των Αδελφών Ράλλη, 1814 -1961. Το αρχέτυπο της επιχειρηματικότητας της ελληνικής διασποράς*, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2004.

³⁰⁷ Για τα δίκτυα των Ελλήνων και ιδιαίτερα των Χιωτών βλ. Τ. Χαρλαύτη, «Εμπόριο και ναυτιλία τον 19^ο αιώνα. το επιχειρηματικό δίκτυο των Ελλήνων της διασποράς: η "χιώτικη" φάση (1830-1860)», *Μνήμων* 15 (1993), 69-127.

³⁰⁸ Ε. Σιφναίου-Τ. Χαρλαύτη, «Το Ταϊγάνιο των Ελλήνων...», σσ. 114-115.

³⁰⁹ Ο.π., σσ. 116-117.

³¹⁰ Ο.π., σσ. 140 και 149 αντίστοιχα.

³¹¹ Αυτόν τον τύπο του επιθέτου αναφέρει ο Δόσιος.

³¹² Η κατάρτιση αυτού του σύντομου γενεαλογικού δένδρου στάθηκε εφικτή έπειτα από αξιοποίηση ορισμένων, διάσπαρτων είναι η αλήθεια αλλά παρόλα αυτά εξαιρετικά χρήσιμων, στοιχείων που κατόρθωσε να συγκεντρώσει ένας από τους τελευταίους εν ζωή απογόνους του Δοσίου, ο εγγονός του Gerard. Ο τελευταίος, κάτοικος Νίκαιας της Γαλλίας,

των μεγαλύτερων εφοπλιστών του 19^{ου} αιώνα, παντρεύεται τη γόνο της επίσης επιφανούς χιώτικης οικογένειας των Αργέντηδων, Ισαβέλλα, με την οποία αποκτούν τέσσερα παιδιά τους Δημήτριο, Νικόλαο, Βιργινία και Θεοδώρα, όλα γεννημένα στο Ταϊγάνιο. Η τελευταία γεννημένη το 1837 νυμφεύεται το 1864 στην ίδια πόλη τον Αντώνιο Κρενδιρόπουλο, ο οποίος γεννήθηκε το 1832 στη Ζάκυνθο και οι δύο τους απέκτησαν, όχι νωρίτερα από το 1865, την Ελισάβετ, κατόπιν κυρία Δοσίου, επομένως την εποχή του γάμου της, το 1889, με τον ηπειρώτη λόγιο δεν θα πρέπει να ήταν μεγαλύτερη των είκοσι τεσσάρων ετών, δέκα περίπου χρόνια δηλαδή μικρότερη του συζύγου της. Αυτή η συγγένεια της συζύγου με τους Πετροκόκκινους θα απασχολήσει αργότερα τον Δόσιο για δεκαετίες, ο ίδιος πάντως δεν παρέχει κάποιο στοιχείο για τις συνθήκες της γνωριμίας τους, πιθανότατα όμως αυτή κατέστη εφικτή μέσω κάποιου άρρενος μέλους της οικογένειας της Ελισάβετ στο Γαλάτσι, έδρα πολλών παραρτημάτων εμπορικών οίκων που ανήκαν σε Έλληνες της Αζοφικής λίγο πριν το 1889. Τριάντα τριών ετών ο Δόσιος, έχοντας καθιερωθεί ως καθηγητής σε ιδιωτικά και δημόσια σχολεία και με αξιόλογη παρουσία στον ευρύτερο χώρο των γραμμάτων, μεταβαίνει στο Ταϊγάνιο της Ρωσίας για να ολοκληρώσει αυτό που δεν μπόρεσε επτά έτη νωρίτερα στα Ιωάννινα νυμφευόμενος την Ελισάβετ, με την οποία τα επόμενα χρόνια θα αποκτούσαν μία πολυμελή οικογένεια.³¹³ Οι ενδόμυχες ελπίδες εξασφάλισης μίας άνετης ζωής απαλλαγμένης από το άγχος του

μας παρείχε όσα στοιχεία είχε πρόχειρα συλλέξει και η επεξεργασία τους οδήγησε στην κατάρτιση του δένδρου. Για τον κλάδο του Μιχαήλ Πετροκόκκινου βλ. ενδεικτικά http://www.christopherlong.co.uk/gen/calvocoressigen/fg03/fg03_144.html ενώ για τον Αντώνιο Κρενδιρόπουλο βλ. αντίστοιχα http://www.christopherlong.co.uk/gen/calvocoressigen/fg19/fg19_211.html

³¹³ Ακόμη μία περίπτωση του γνωστού μοτίβου που διατρέχει όλη την αυτοβιογραφία: η μοίρα από τη μία ακυρώνει τις διαθέσιμες επιλογές, για να τον οδηγήσει τελικά σε σημεία κατά κάποιο τρόπο προκαθορισμένα.

βιοπορισμού χάρη στην οικογενειακή περιουσία της Ελισάβετ θα αποδεικνύονταν αργότερα φρούδες.

Επιστροφή στο Γαλάτσι

Μετά το γάμο στο κέντρο της ναυτιλιακής και εμπορικής δραστηριότητας των Ελλήνων της Αζοφικής ο Δόσιος επιστρέφει στο Γαλάτσι, όπου συνεχίζει τη διδασκαλία στο Εκπαιδευτήριο Βενιέρη, στο Παρθεναγωγείο της Αγλαΐας Λεβίδου αλλά και στη δημόσια Εμπορική Σχολή, ενώ μόλις ένα χρόνο αργότερα, στις 10 Μαΐου του 1890, έρχεται στη ζωή η πρωτότοκη θυγατέρα του ζευγαριού, Θεοδώρα.³¹⁴ Την περίοδο εκείνη η μητέρα του Δοσίου βρισκόταν στο πλευρό του στο Γαλάτσι και μάλιστα ήταν αυτή που βάπτισε τη μικρή Θεοδώρα δίνοντας το όνομα της έτερης γιαγιάς, Θεοδώρας Κρενδιοπούλου, το γένος Πετροκόκκινου.³¹⁵ Δυστυχώς ο Δόσιος δεν παραθέτει στοιχεία για τα υπόλοιπα τέκνα της οικογένειας, με μόνη εξαίρεση την περίπτωση του γιου του, Αλέξανδρου, ο οποίος γεννήθηκε το 1898 στο Ιάσιο, όπου είχε στο μεταξύ εγκατασταθεί η οικογένεια όντας το μοναδικό αρσενικό σε σύνολο επτά παιδιών και λαμβάνοντας μάλιστα ως βαπτιστικό μεσαίο όνομα αυτό του παππού από την πλευρά της μητέρας

³¹⁴ Ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες για τη γέννηση της κόρης του αλλά κυρίως για τις αντιλήψεις που επικρατούσαν την εποχή για τις εγκύους και τα βρέφη συναντούμε στο σημείωμα που συνοδεύει το στιχούργημα που αφιερώνει ο Δόσιος στην κόρη του στη συλλογή *Ανθη και Φύλλα*. Εκεί λοιπόν διαβάζουμε πως αν και το βρέφος αρχικά είχε πλούσια μελαχρινή κόμη και μαύρα μάτια, γεγονός που κατά τον Δόσιο ενδεχομένως οφειλόταν στις περίεργες διατροφικές συνήθειες της εγκύου συζύγου αλλά και στο ότι η παραμάνα και τροφός του βρέφους ήταν επίσης μελαχρινή με πλούσια κόμη. Μέσα σε διάστημα τριών μηνών όμως τα μαλλιά έγιναν ξανθά και τα μάτια γαλανά, όπως της μητέρας του, Παρασκευής Μαστραπά.

³¹⁵ Οι πληροφορίες αντλούνται από το προαναφερθέν σημείωμα. Πάντως ενδεικτικό της σημασίας που απέδιδε ο Δόσιος στην οικογενειακή καταγωγή της Ελισάβετ είναι το γεγονός πως επιλέγει το όνομα της πεθεράς του για το πρώτο παιδί, ενώ μάλιστα πρόκειται αυτό να βαπτιστεί από την ίδια του τη μητέρα. Θυμίζουμε επίσης πως η μητέρα του, Παρασκευή Μαστραπά, δεν είχε άλλα παιδιά εκτός από το Νικόλαο, επομένως θα ήταν λογικό ο γιος της να επιθυμεί να την τιμήσει δίνοντας στην πρωτότοκη του κόρη το δικό της όνομα. Ο Δόσιος πάντως για μία ακόμη φορά αποδεικνύεται πρακτικός και διορατικός θέλοντας πιθανότατα να ενισχύσει τους δεσμούς με την σαφώς επιφανέστερη οικογένεια της Ελισάβετ.

του, δηλαδή Αντώνιος.³¹⁶ Σχετικά με τα υπόλοιπα πέντε κορίτσια της οικογένειας δε γνωρίζουμε παρά τα ονόματα: Βιργινία, Παρασκευή, Μαρία, Ιωάννα και Αιμιλία. Η πρώτη έλαβε το όνομα της αδερφής της μητέρας της, ενώ η δεύτερη αυτό της μητέρας του Δοσίου.³¹⁷ Τρεις από αυτές επρόκειτο να βρουν το θάνατο λίγα χρόνια αργότερα στη Γαλλία και μία ενόσω η οικογένεια διέμενε ακόμη στη Ρουμανία.³¹⁸

Τα χρόνια στο Γαλάτσι περνούσαν και η οικογένεια του Νικολάου και της Ελισάβετ μεγάλωνε, η πολιτική ατμόσφαιρα ωστόσο μεταξύ Ρουμανίας και Ελλάδας επιδεινωνόταν. Στο προϋπάρχον αίσθημα δυσαρέσκειας για τους ξένους και ειδικότερα για τους Έλληνες, φαινόμενο με ρίζες στην περίοδο των Φαναριωτών, ήρθαν τώρα να προστεθούν δύο ακόμη ακανθώδη ζητήματα. Το πρώτο αφορούσε τα κληρονομικά δικαιώματα των Ελλήνων της Ρουμανίας και το δεύτερο την προσπάθεια εκρουμανισμού των βλαχόφωνων κατοίκων της Μακεδονίας και της Ηπείρου. Στην πρώτη περίπτωση το ρουμανικό κράτος το 1889 προέβη στην ψήφιση νόμου που δεν αναγνώριζε ως κληρονόμους περιουσιών που αποκτήθηκαν επί ρουμανικού εδάφους σχολεία, συλλόγους και κοινότητες με την αφορμή για την οξεία αυτή στάση να αποτελεί η διαθήκη του ηπειρωτικής καταγωγής, Ευάγγελου Ζάππα που κληροδοτούσε το σύνολο

³¹⁶ Η πληροφορία προέρχεται από μαρτυρία του Gerard Dossios, γιου του Αλέξανδρου. Αντώνιος Κρενδιρόπουλος ονομαζόταν ο πατέρας της Ελισάβετ. Δεν είναι ασφαλώς τυχαίο ότι επιλέγει για την πρωτότοκη κόρη και τον μοναδικό γιο του τα ονόματα των εύπορων γονέων της συζύγου του.

³¹⁷ Έπειτα από έρευνα του Gerard Dossios.

³¹⁸ Στο αυτοβιογραφικό σημείωμα της ποιητικής συλλογής *Ανθη και Φύλλα* που επεξεργάστηκε το 1917-'18 δεν αναφέρεται στο θάνατο των παιδιών. Στο δεύτερο σημείωμα, γραμμένο τις αρχές της τέταρτης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα γράφει χαρακτηριστικά: *Εν τω ιδιωτικώ αυτού βίω ο λόγιος Ιωαννίτης εδοκιμάσθη σκληρώς υπό της ΜΟΙΡΑΣ, απολέσας 4 θυγατέρας, μίαν εν Ρουμανία και τρεις εν Γαλλία!* Βλ. *Αυτοβιογραφία* '31. Στη Ρουμανία λογικά πρέπει να πέθανε η Μαρία καθώς για τις υπόλοιπες υπάρχουν στοιχεία ότι απεβίωσαν στη Γαλλία.

σχεδόν της παρουσίας του σε φυσικά και νομικά πρόσωπα στην Ελλάδα.³¹⁹ Με λίγα λόγια δηλαδή η ρουμανική κυβέρνηση απαγόρευε στους εύπορους Έλληνες που δραστηριοποιούνταν εκεί να μεταβιβάσουν έστω και μέρος της παρουσίας που απέκτησαν εκτός χώρας, αρνούμενη με αυτόν τον τρόπο το ηθικά και διαχρονικά καθιερωμένο δικαίωμα της απόδοσης ευεργεσιών στο γενέθλιο τόπο, δικαίωμα βαθιά χαραγμένο στις συνειδήσεις των Ελλήνων. Στη δεύτερη περίπτωση, αυτή των ρουμανικών αξιώσεων επί μακεδονικού και ηπειρωτικού εδάφους, ιδιαίτερα μετά την εδραίωση της Βουλγαρίας ως υπολογίσιμης δύναμης από το Συνέδριο του Βερολίνου, οι ρουμανικές κυβερνήσεις έστρεψαν το ενδιαφέρον τους στον προσεταιρισμό των πληθυσμών που κατοικούσαν στο βαλκανικό νότο και μιλούσαν μία διάλεκτο που έμοιαζε σε αρκετά σημεία με τη ρουμανική γλώσσα, τους λεγόμενους Κουτσόβλαχους ή Αρωμόνους.³²⁰ Οι συστηματικές προσπάθειες προσηλυτισμού των πληθυσμών αυτών, ιδιαίτερα της Μακεδονίας και της Ηπείρου, στους σκοπούς του ρουμανικού αλυτρωτισμού μέσω προπαγάνδας, εξάπλωσης σχολικού δικτύου, εμπλοκής του θρησκευτικού παράγοντα και φυσικά με την άσκηση βίας έριξαν βαριά τη σκιά τους στις σχέσεις των δύο κρατών.³²¹ Αποτέλεσμα όλων αυτών των δυσμενών εξελίξεων ήταν η διακοπή των διπλωματικών

³¹⁹ Η υπόθεση Ζάππα απασχόλησε έντονα και επί χρόνια τις διπλωματικές αρχές, το τύπο και την κοινή γνώμη των δύο χωρών. Για μία πρώτη προσέγγιση βλ. Ε. Σταματιάδου, *Οψεις των ελληνορουμανικών πολιτικών σχέσεων (1892-1906): από την υπόθεση Ζάππα στο ανθελληνικό κίνημα*, Α.Π.Θ. – Φιλοσοφική Σχολή/ Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας/ Τομέας ιστορίας χωρών χερσονήσου του Αίμου & Τουρκολογίας, Θεσσαλονίκη 2011, όπου συνοψίζονται τα έως τότε δεδομένα και υπάρχει πληρέστερη βιβλιογραφία. Βλ. επίσης και Φ. Δρόσου, *Ευαγγέλης και Κωνσταντίνος Ζάππας: οι διαθήκες και το αντίκτυπό τους στις ελληνο-ρουμανικές σχέσεις*, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας/ Τμήμα Βαλκανικών-Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 2017, όπου επιχειρείται μία αναλυτικότερη προσέγγιση των διαθηκών. Η βιβλιογραφία για το θέμα είναι μεγάλη και αρκετά εξειδικευμένη και σε κάθε περίπτωση μία έστω και επιφανειακή παράθεση ξεπερνά τους σκοπούς και τις δυνατότητες της παρούσας διατριβής.

³²⁰ Για την καταγωγή και την ιστορία των Κουτσόβλαχων βλ. Ν. Μέρτζος, *Οι Αρμάνοι Βλάχοι*, Θεσσαλονίκη 2010.

³²¹ Για την πολιτική διάσταση του ζητήματος βλ. Ε. Αβέρωφ-Τοσίτσας, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος*, Τρίκαλα 1987.

σχέσεων Ελλάδας- Ρουμανίας το 1892 για διάστημα τεσσάρων ετών, ενώ το ήδη τεταμένο κλίμα επιβάρυναν περαιτέρω οι αυστηροί έλεγχοι στις οικονομικές δραστηριότητες, η δημοσίευση πύρινων άρθρων στον τύπο και φυσικά η πολιτική παρεμβάσεων και λογοκρισίας στα σχολεία των παροικιών. Τα πράγματα, κοντολογίς, για τους Έλληνες της Ρουμανίας είχαν αρχίσει να γίνονται πραγματικά δύσκολα.

Απότοκο της διακοπής των διπλωματικών σχέσεων υπήρξε και ο εξοβελισμός του μαθήματος των ελληνικών από τα προγράμματα σπουδών των δημοσίων σχολείων. Ο Δόσιος βέβαια αποφεύγει συστηματικά να πάρει θέση σχετικά τις πολιτικές εξελίξεις της εποχής, μας πληροφορεί ωστόσο ότι το 1894 καταργήθηκε η έδρα των νεοελληνικών στην Εμπορική Σχολή του Γαλατσιού, όπως ακριβώς είχε γίνει νωρίτερα με τις αντίστοιχες έδρες των Σχολών Βουκουρεστίου, Ιασίου, Κραϊόβας και Πλοεστίου, όλων δηλαδή των πόλεων με σημαντική ελληνική παρουσία, κατάργηση που θα πρέπει ασφαλώς να θεωρηθεί μία από τις παράπλευρες απώλειες στο διπλωματικό πόλεμο μεταξύ των δύο κρατών, παρότι φυσικά ο ίδιος δεν προβαίνει σε τέτοιου είδους συνδέσεις. Ο πρώτος παράγοντας που θα κινητοποιούσε τον Δόσιο να αναζητήσει την τύχη του κάπου αλλού ήταν πλέον γεγονός και δίπλα σε αυτόν ήρθε να προστεθεί ένας δεύτερος, πιο σημαντικός ενδεχομένως για την ψυχοσύνθεση του λογίου. Το 1893 ο Αναστάσιος Βενιέρης αποσύρθηκε από τη διεύθυνση του περίφημου Εκπαιδευτήριου που ο ίδιος είχε ιδρύσει τριάντα χρόνια πριν διαδεχόμενος από τον συνεργάτη του, καθηγητή φυσικής και μαθηματικών, Ιωάννη Φουγαμάλη, ο οποίος δίδασκε στο ίδρυμα από το 1882, χρονιά δηλαδή που προσελήφθη και ο Δόσιος.³²² Ο Φουγαμάλης, γεννημένος στην Ιταλία και καθολικός στο θρήσκευμα, δεν κατάφερε ποτέ να κερδίσει την εκτίμηση της ελληνικής κοινότητας της πόλης, η οποία κατά τα άλλα στήριζε με

³²² Petrescu, *Οι Έλληνες...*, σ. 304.

κάθε μέσο το Εκπαιδευτήριο, και φαίνεται πως από την αρχή της θητείας του υπήρξε στόχος έντονης κριτικής από τον τύπο.³²³ Η αποχώρηση του Βενιέρη, τον οποίο συχνά μνημονεύει ο Δόσιος,³²⁴ ενδεχόμενες διαφωνίες με τη νέα διεύθυνση ή ακόμη και αντιζηλία με το νέο προϊστάμενο υπήρξαν άραγε οι αιτίες αποχώρησης από το προσωπικό του Εκπαιδευτηρίου;³²⁵ Όποιος και να ήταν ο πραγματικός λόγος, μετά από δώδεκα παραγωγικά χρόνια στο Γαλάτσι είχε έρθει ο καιρός για τον επόμενο σταθμό του ρουμανικού ταξιδιού.³²⁶

Ιάσιο

Μία νέα, εξίσου παραγωγική, περίοδος για τον Δόσιο ξεκινούσε με την άφιξη στην πρωτεύουσα του πάλαι ποτέ Πριγκιπάτου της Μολδαβίας. Το Ιάσιο στα βορειοανατολικά σύνορα της ρουμανικής πλέον επικράτειας υπήρξε επί αιώνες εκπαιδευτικό και πολιτισμικό κέντρο του ελληνισμού, καθώς εκεί από το 1707 λειτουργούσε η μία από τις δύο περίφημες Ηγεμονικές Ακαδημίες, ιδρύματα που για τα δεδομένα της εποχής θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ανώτατα και στα οποία δίδαξαν σημαντικά ονόματα της νεοελληνικής λογιόσύνης όπως οι Νεόφυτος Δούκας,

³²³ Είναι γνωστό ότι ο Δόσιος συνεργαζόταν με την εφημερίδα *Πατρίς*, που δημοσίευσε σειρά επικριτικών άρθρων για το Φουγαμάλη το 1894. Βλ. Petrescu, *Οι Έλληνες...*, σ. 304, σημ. 1080.

³²⁴ Όπως και με τον Μανάρη, πρώτο καθηγητή και προστάτη του, ομοίως και με τον Λέοντα Μελά, μέντορα κατά τη διάρκεια των σπουδών του, έτσι και με τον Βενιέρη ο Δόσιος φαίνεται να αναπτύσσει μία δυνατή και ιδιαίτερη σχέση. Τον αναφέρει δύο φορές στην αυτοβιογραφία του σε εκδομένα έργα αλλά και στα *Άνθη και Φύλλα*. Οπωσδήποτε θα πρέπει να θεωρούνταν φιγούρες πατρικές και ενδεχομένως αυτό να σχετίζεται με το ότι ο ίδιος δεν πρόλαβε ποτέ να γνωρίσει τον πατέρα του.

³²⁵ Ο Φουγαμάλης είναι κατά τρία χρόνια νεότερος του Δοσίου και εργάζονταν τα ίδια ακριβώς χρόνια στο Εκπαιδευτήριο. Ίσως επομένως ο τελευταίος να έκρυβε μία πικρία για τη μη ανάληψη της θέσης του διευθυντή έπειτα από την αποχώρηση Βενιέρη. Ενδεικτική και η αναφορά στην *Αυτοβιογραφία '31: καταργηθείσης της έδρας της νεοελληνικής και της Διευθύνσεως του Ελληνικού Εκπαιδευτηρίου επελθούσης εις άλλας χείρας μετά την αποχώρησιν Βενιέρη ο Δόσιος [...]*.

³²⁶ Ούτε ο Φουγαμάλης έμελλε να μακροημερεύσει στη διεύθυνση του Εκπαιδευτηρίου. Λίγο καιρό αργότερα απομακρύνεται και τα ηνία αναλαμβάνει ο Διονύσιος Πυλαρινός, φιλόλογος από τη Ζάκυνθο, ο οποίος είχε σύζυγο την Αγλαΐα Λεβίδου, διευθύντρια του Δοσίου στο ελληνικό παρθεναγωγείο της πόλης.

Γεώργιος Γεννάδιος και Λάμπρος Φωτιάδης.³²⁷ Ο Δόσιος ερχόμενος στο Ιάσιο έχει οπωσδήποτε συναίσθηση ότι αποτελούσε και ο ίδιος κρίκο μιας μακραίωνης αλυσίδας ηπειρωτών δασκάλων και λογίων που άφησαν ανεξίτηλο το σημάδι τους στην ιστορία των γραμμάτων της πόλης. Μπορεί η περίφημη Ακαδημία του Ιασίου να είχε πάψει τη λειτουργία της ήδη από την έναρξη της ελληνικής επανάστασης, η παρουσία ωστόσο των Ελλήνων στην πνευματική κίνηση της πόλης ήταν συνεχής και αδιάσπαστη. Αυτή ακριβώς η παρουσία και το «μπόλιασμα» του ελληνικού πνεύματος στο έδαφος των Παραδουνάβιων Ηγεμονιών θα αποτελέσουν και τον πυρήνα γύρω από τον οποίο θα στρεφόταν τα επόμενα χρόνια η ερευνητική δραστηριότητα του Δοσίου. Χωρίς να πάψει ποτέ να αποτελεί βαθύτερη στόχευσή του η υπηρεσία της εθνικής ιδεολογίας, γνήσιο τέκνο εξάλλου του ρομαντικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο διαμορφώθηκαν ο χαρακτήρας, η ιδεολογία και οι αντιλήψεις του, ο πιο ώριμος πλέον λόγιος περνά σε μία φάση κατά την οποία προσπαθεί να συγκεράσει δύο κόσμους: τον ελληνικό και το ρουμανικό.

Σε αυτό το πλαίσιο δεν φαίνεται επομένως τυχαίο ότι στο Ιάσιο ο Δόσιος θα λάβει τη ρουμανική υπηκοότητα, κάτι που φυσικά θα του έδινε τη δυνατότητα να μην περιορίσει τη διδασκαλία του αποκλειστικά σε ελληνικά εκπαιδευτικά ιδρύματα.³²⁸ Επιπλέον, οι σπουδές στη Γερμανία θα

³²⁷ Η έτερη Ακαδημία λειτουργούσε από το 1684 στο Βουκουρέστι. Παρεμπιπτόντως και οι τρεις αναφερθέντες λόγιοι, όπως και πολλοί άλλοι, ήταν ηπειρωτικής καταγωγής. Το ηπειρωτικό στοιχείο είχε από αιώνες βρει πρόσφορο έδαφος, για να αναπτυχθεί και σε αυτή τη γωνιά της Ευρώπης. Ειδικά η περίπτωση του Φωτιάδη είχε ήδη απασχολήσει τον Δόσιο στο πλαίσιο της έκδοσης της *Εκάβης* του Ευριπίδη που είχε επιμεληθεί το 1884, όσο βρισκόταν στο Γαλάτσι. Βλ. *Ευριπίδου Εκάβη μετά ψυχαγωγίας εξ ιδιογράφου Λάμπρου του Φωτιάδου και νεότερων εξηγητικών σχολίων και σημειώσεων*, Γαλάτσι 1884.

³²⁸ Μεγάλος αριθμός Ελλήνων πολιτογραφήθηκε την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα. Αυτό συνέβη εν μέρει εξαιτίας της πίεσης που υφίσταντο λόγω των επιπλοκών στις σχέσεις των δύο κρατών. Τα πρακτικά οφέλη όπως η ελαφρότερη φορολογία ή η δυνατότητα πρόσληψης σε δημόσιες υπηρεσίες που παρείχε η ρουμανική κυβέρνηση σε όσους πολιτογραφούνταν υπήρξε ο έτερος λόγος. Στην περίπτωση του Δοσίου θα πρέπει

αποδεικνύονταν καθοριστικές, μιας και η κατάργηση των ελληνικών από τα προγράμματα των δημοσίων σχολείων θα του στερούσε ένα βασικό μέσο βιοπορισμού. Κάτι τέτοιο δε συνέβη, καθώς έμελλε να διδάξει γερμανικά στους μαθητές της Εμπορικής Σχολής της πόλης, η οποία είχε πρόσφατα ιδρυθεί και στην οποία θα παρέμενε για τα επόμενα δέκα χρόνια, μέχρι δηλαδή και το 1904. Κατά τη διάρκεια της θητείας του στην Σχολή συνέγραψε και ένα διδακτικό εγχειρίδιο προσαρμοσμένο στις ανάγκες των παραδόσεων του, στις σελίδες του οποίου επιχειρούνταν μία πρώτη επαφή με τη γερμανική γλώσσα περιλαμβάνοντας πλήθος τεχνικών και εμπορικών όρων.³²⁹ Την ίδια ανάγκη αναδιάρθρωσης του εκπαιδευτικού συστήματος προς την κατεύθυνση της παροχής τέτοιου είδους πρακτικών γνώσεων και στους μαθητές των ελληνικών σχολείων της Ρουμανίας είχε εξάλλου ο ίδιος επισημάνει αρκετά χρόνια νωρίτερα σε κείμενά του.³³⁰ Εκτός όμως από τη διδασκαλία γερμανικών στην Εμπορική Σχολή ο Δόσιος διετέλεσε, άγνωστο για πόσο διάστημα ακριβώς, και καθηγητής των αρχαίων ελληνικών στην Ιερατική Σχολή του Κράτους που λειτουργούσε στην πόλη.³³¹ Η ακτινοβολία και το κύρος του ιδρύματος ήταν μεγάλης σημασίας για την εκπαιδευτική ιστορία ολόκληρης της χώρας, καθώς υπήρξε το πρώτο ουσιαστικά γυμνάσιο όπου κύρια γλώσσα διδασκαλίας υπήρξαν τα σύγχρονα ρουμανικά.³³²

Η παράλληλη διδασκαλία γερμανικών στην Εμπορική Σχολή και αρχαίων ελληνικών στη Θεολογική Ακαδημία της πόλης συνιστούν,

ωστόσο να υπογραμμίσουμε πως ουδέποτε κατείχε την ελληνική υπηκοότητα, οπότε η «αποτίναξη» της οθωμανικής ίσως να υπήρξε ένας επιπλέον λόγος της πολιτογράφησης.

³²⁹ *Lesebuch für Handels - und Realschulen = Limba germană. Carte de cetire pentru școalele comerciale, reale și profesionale*, Μπρασόβ, 1897.

³³⁰ Οι απόψεις αυτές διαφαίνονται κυρίως στο έργο του *Περί πρακτικών σχολών λόγος απαγγελθείς κατά την έναρξιν των ενιαυσίων εξετάσεων του ΚΘ' σχολικού έτους του εν Γαλαζιώ Ελληνικού Εκπαιδευτηρίου*, Βουκουρέστι 1886.

³³¹ Στα ρουμανικά «*Seminarul Veniamin Costachi*».

³³² Για το λόγο αυτό και μόνο το Σεμινάριο θεωρείται σταθμός στη διαδικασία εθνικής και πολιτισμικής χειραφέτησης των Ρουμάνων.

δυστυχώς, τις μοναδικές πληροφορίες που μας παρέχει ο ίδιος για τη δεκαετία 1894-1904 με εξαίρεση φυσικά να αποτελούν τα εκδομένα έργα της περιόδου, για τα οποία κρίνεται σκόπιμο να γίνουν εκτενέστερες αναφορές στη συνέχεια.³³³ Εάν όμως συνδυάσουμε τα λιγοστά αυτά διαθέσιμα στοιχεία με το περιεχόμενο και τη γλώσσα αυτών των έργων, καταλήγουμε στο ότι ο Δόσιος του Ιασίου έχει υποστεί σημαντικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με αυτόν του Γαλατσίου. Τα πρώτα δώδεκα χρόνια επί ρουμανικού εδάφους ο ίδιος ζούσε και εργαζόταν σε μία πόλη της οποίας η ελληνική παροικία συνέχιζε, παρά τα εμπόδια που ορθώνονταν εξαιτίας του αναδυόμενου ρουμανικού εθνικισμού, να ακμάζει, ενώ και το ελληνικό σχολείο, στο οποίο δίδασκε, διέθετε εξαιρετική φήμη και συγκαταλεγόταν μεταξύ των καλύτερων της επικράτειας. Ταυτόχρονα τα έργα και η παρουσία του στον τύπο, αποκλειστικά στην ελληνική γλώσσα, υποδεικνύουν ένα νεαρό λόγιο που ζει και εργάζεται μεν στη Ρουμανία με την οπτική και τη σκέψη όμως πάντοτε στραμμένες προς την πατρίδα.³³⁴ Στο Ιάσιο τα πράγματα αλλάζουν, μιας και συναντά συνθήκες διαφορετικές σε σχέση με αυτές του φιλόξενου και πιο «ελληνικού» Γαλατσίου. Πολιτογραφημένος ρουμάνος υπήκοος πλέον διδάσκει γερμανικά σε μη ελληνόφωνο ακροατήριο δημοσίων σχολείων, συνεργάζεται με ρουμανικές εφημερίδες και όσα έργα της περιόδου δεν είναι γραμμένα στη ρουμανική γλώσσα ή δεν άπτονται έστω των πολιτισμικών επαφών μεταξύ των δύο αυτών χώρων αποτελούν την εξαίρεση στον κανόνα.³³⁵ Ο Δόσιος του Ιασίου με λίγα λόγια είχε

³³³ Σκοπός εξάλλου των αυτοβιογραφικών σημειωμάτων είναι η ανάδειξη του έργου και η καθιέρωση του ως λογίου. Γεγονότα που δεν εξυπηρετούν αυτή την στόχευση, όσο ενδιαφέροντα και αν φαίνονται σε εμάς, καθώς θα συνέβαλλαν στην προσπάθεια σύνθεσης μίας πληρέστερης εικόνας του παροικιακού ελληνισμού, απλά παραλείπονται.

³³⁴ Σε αυτό συνηγορούν και διάσπαρτες αναφορές για ταξίδια στην Ελλάδα, προκειμένου να επισκεφθεί συγγενείς και φίλους.

³³⁵ Την περίοδο αυτή αρθρογραφεί στις ρουμανικές *Evenimentul* και *Opinia*, για τις οποίες θα γίνει λόγος στο επόμενο κεφάλαιο.

ενταχθεί σε πολύ μεγάλο βαθμό, σχεδόν οργανικά, στον κοινωνικό ιστό της χώρας υποδοχής, σε βαθμό μάλιστα που κάλλιστα η περίοδος του Ιασίου θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η πιο «ρουμανική» της μακράς του διαδρομής.

Με τη συμπλήρωση μίας δεκαετίας, κι ενώ στο μεταξύ η οικογένεια συνέχιζε την αυξητική της πορεία στη βορειανατολική αυτή άκρη της βαλκανικής, οι συνθήκες άρχισαν να παίρνουν μία διαφορετική, σίγουρα όχι ευχάριστη, τροπή. Το κλίμα για τους Έλληνες που ζούσαν στη Ρουμανία επιβαρυνόταν δραματικά, καθώς μετά από μία περίοδο σχετικής ηρεμίας στις σχέσεις των δύο κρατών η ρουμανική κυβέρνηση επανέφερε δυναμικά το ζήτημα των Κουτσόβλαχων της Μακεδονίας και της Ηπείρου απαιτώντας μάλιστα από το Πατριαρχείο την αναγνώριση των κουτσοβλαχικών κοινοτήτων ως αυτοτελών και αυτοδιοικούμενων, με δικαίωμα να εκλέγουν τους επισκόπους τους και να τελούν τη Θεία Λειτουργία στη ρουμανική γλώσσα. Η ξεκάθαρη απόρριψη αυτών των αιτημάτων από πλευράς Οικουμενικού Πατριαρχείου, παρά την έκδοση του θετικού για τα συμφέροντα του ρουμανικού αλυτρωτισμού σουλτανικού ιραδέ του 1905,³³⁶ έμελλε να θέσει για μία ακόμη μία φορά στο στόχαστρο των ρουμανικών αρχών τους Έλληνες της επικράτειας, οι οποίοι απολύτως κυνικά θεωρήθηκαν μοχλός πίεσης της ρουμανικής εξωτερικής πολιτικής.³³⁷ Εκτός από τα αιματηρά επεισόδια που ξέσπασαν μεταξύ αντάρτικων ομάδων σε περιοχές της Μακεδονίας και της Ηπείρου, ένα ανθελληνικό κίνημα άνευ προηγουμένου ξέσπασε στη Ρουμανία, με τον εμπορικό και οικονομικό αποκλεισμό των ελληνικών επιχειρήσεων να

³³⁶ Σύμφωνα με αυτή την απόφαση του Σουλτάνου οι βλάχικες κοινότητες είχαν το δικαίωμα να ιδρύουν σχολεία στα οποία οι ίδιες θα όριζαν τους επιθεωρητές, ενώ διοικητικά και εκκλησιαστικά διέκοπταν κάθε επαφή με το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Επί της ουσίας ανοιγόταν το έδαφος για απευθείας παρεμβάσεις της ρουμανικής κυβέρνησης στα εσωτερικά των κοινοτήτων αυτών της Ηπείρου και της Μακεδονίας.

³³⁷ Βλ. Σταματιάδου, *Όψεις...*, σ. 79 κ.ε.

ακολουθεί μία συστηματική εκστρατεία δυσφήμισης του ελληνικού στοιχείου που δραστηριοποιούνταν στη χώρα μέσω του ρουμανικού τύπου.³³⁸ Τα δημοσιεύματα περί φιλίας και συναδέλφωσης των δύο λαών αντικαταστάθηκαν από λιβέλους και εμπρηστικά άρθρα.³³⁹ Τα ελληνικά σχολεία άρχισαν να υπόκεινται σε ολοένα και πιο αυστηρούς ελέγχους, οι διδάσκοντες συχνά καλούνταν να απολογηθούν ενώπιον των αρχών, ενώ ορισμένα ιδρύματα αναγκάστηκαν να διακόψουν τη λειτουργία τους.³⁴⁰ Συνακόλουθες υπήρξαν οι απελάσεις ακόμη και ανθρώπων ενταγμένων πλήρως στον κοινωνικό ιστό της χώρας, γνωστών ακόμη για τα φιλορουμανικά τους αισθήματα.³⁴¹ Από τις διώξεις δεν φάνηκε να ξεφεύγουν ούτε οι πολιτογραφημένοι ρουμάνοι υπήκοοι, όπως ο Δόσιος, οι οποίοι αν και δεν μπορούσαν να απελαθούν, συχνά παραπέμπονταν σε δίκες με προδιαγεγραμμένη ετυμηγορία.³⁴² Μέσα σε αυτό το δυσμενές από κάθε άποψη περιβάλλον ο Δόσιος καλούνταν να πάρει αποφάσεις καθοριστικές για το μέλλον του ίδιου και της οικογένειάς.

Σπουδές στο Παρίσι

Αν και ο ίδιος επιμελώς αποφεύγει να σχολιάσει οποιοδήποτε γεγονός άπτεται των πολιτικών σχέσεων μεταξύ Ελλάδας και Ρουμανίας, δεν θα μπορούσαμε σε καμία περίπτωση να δεχτούμε πως ένας άνθρωπος του επιπέδου και της θέσης του Δοσίου δεν υπήρξε έστω μάρτυρας αυτού του

³³⁸ Το κίνημα αυτό ακολούθησε την απόρριψη τελεσιγράφου από το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, μέσω του οποίου ο ρουμάνος πρέσβης συνέδεε ευθέως την τύχη των Ελλήνων της Ρουμανίας με την εξέλιξη των εκκρεμοτήτων μεταξύ των δύο κρατών.

³³⁹ Και ο ίδιος ο Δόσιος κατ' επανάληψη είχε ταχθεί υπέρ της συνεργασίας των δύο λαών σαφέστατα επηρεασμένος από τις ιδέες του Θωμά Πασχίδη. Τις ίδιες απόψεις θα επαναλάβει και αργότερα με την κήρυξη του Α' Παγκοσμίου, όταν οι περιστάσεις θα ευνοούσαν ξανά μία τέτοια συζήτηση.

³⁴⁰ Βλ. Rados, *Scolile grecești...*, σ. 6. Και Petrescu, *Οι Έλληνες...*, σσ. 314-316.

³⁴¹ Βλ. Σταματιάδου, *Όψεις...*, σσ. 96 κ.ε.

³⁴² Σε υποσημείωση του πρώτου χρονολογικά αυτοβιογραφικού σημειώματος γράφει ότι ο Δ. είχε λάβει τα πολιτικά δικαιώματα μετά την ρουμουνική ιθαγένειαν αντί ης αντήλλαξε την τουρκικήν αυτού υπηκοότητα τω 1898 και έσχεν αυτώ δύο πατρίδας, την υιοθετήσασαν και την φυσικήν, ας εξίσου εφίλει. Βλ. *Αυτοβιογραφία* '17.

ανθελληνικού κλίματος που είχε εμφιλοχωρήσει στην κοινή γνώμη της εποχής.³⁴³ Διακριτικά λοιπόν αρκείται να μας ενημερώσει πως την ίδια ακριβώς περίοδο που κορυφωνόταν η δυσαρέσκεια των ρουμανικών αρχών και της κοινής γνώμης για καθετί ελληνικό, το 1905 δηλαδή, παίρνει την απόφαση να αιτηθεί άδειας από τα καθήκοντα του διδάσκοντα της Εμπορικής Σχολής Ιασίου, προκειμένου να μεταβεί οικογενειακώς στη Γαλλία. Με τη συνοδεία της γυναίκας και έξι έως τότε τέκνων ηλικίας από πέντε έως δεκαεπτά ετών πραγματοποιεί τη χρονιά εκείνη το μεγάλο ταξίδι που θα τον έφερνε στη γαλλική πρωτεύουσα.³⁴⁴ Οι λόγοι που οδήγησαν στη μεγάλη αυτή απόφαση ήταν δύο, σύμφωνα πάντοτε με τον ίδιο: αρχικά η επιθυμία να συμπληρώσει και να επεκτείνει τις γνώσεις του στο πεδίο της Γλωσσολογίας, καθώς επρόκειτο να συσταθεί σχετική έδρα στο Πανεπιστήμιο Ιασίου, την οποία φυσικά εποφθαλμιούσε. Έπειτα επικαλείται λόγους οικογενειακούς, χωρίς ωστόσο να δίνει περισσότερες λεπτομέρειες ως προς το τι μπορεί αυτοί να αφορούσαν.³⁴⁵ Έχοντας πάντως σήμερα τη δυνατότητα μίας συνολικής εποπτείας της πορείας του οδηγούμαστε στη βάσιμη υπόθεση πως οι οικογενειακοί λόγοι θα πρέπει να σχετίζονταν με την περιουσιακή κατάσταση της συζύγου, η οποία προερχόταν από μία εξαιρετικά εύπορη οικογένεια, από την πλευρά της μητέρας της τουλάχιστον, και θα πρέπει οπωσδήποτε να είχε σαφή εικόνα

³⁴³ Δεν πρέπει να ξεχνάμε πως πρόθεση των αυτοβιογραφικών σχεδιασμάτων που συνέταξε σε ώριμη ηλικία ήταν η προβολή του φιλολογικού του έργου και η καθιέρωση του ως λογίου. Είναι επομένως λογικό, μέχρι ενός σημείου, να μη στέκεται σε πράγματα «άσχετα» με τη βασική αυτή πρόθεση. Είναι απίθανο όμως γεγονότα τέτοια κλίμακας να μην έτυχαν έστω της προσοχής του, εάν βέβαια θεωρήσουμε ότι δεν υπέστη ο ίδιος κάποια από τις συνέπειες αυτής της έντασης.

³⁴⁴ Όπως έχουμε ήδη σημειώσει με τη σύζυγό του απέκτησαν συνολικά επτά παιδιά, έναν γιο και έξι θυγατέρες εκ των οποίων οι τέσσερις πέθαναν σε νεαρή ηλικία. Δεκαεπτά ετών οπωσδήποτε ήταν η πρωτότοκος θυγατέρα του, Θεοδώρα, γεννημένη στο Γαλάτσι και επτά ετών ο γιος του, Αλέξανδρος, γεννημένος το 1898 στο Ιάσιο. Για τα υπόλοιπα παιδιά, πλην των ονομάτων που έχουν ήδη αναφερθεί, δεν παρατίθενται περαιτέρω πληροφορίες.

³⁴⁵ Το 1905 πάντως φαίνεται σε εμπορικό κατάλογο φαίνεται κάτοικος Παρισιού, οδός Mont Thabor.

και αξιώσεις όσον αφορά την περιουσία των Πετροκόκκινων, μίας εκ των επιφανέστερων ναυτιλιακών οικογενειών της Χίου.³⁴⁶

Για μία φορά ακόμη ο Δόσιος θα αποδεικνυόταν πέρα από ευφυής και πρακτικός, καθώς σε αυτή δύσκολη συγκυρία εγκαθίσταται στο Παρίσι αποφεύγοντας όλους τους πιθανούς κινδύνους που θα μπορούσε να βιώσει ένας Έλληνας, γνωστός μάλιστα για την πατριωτική του θέρμη, στη Ρουμανία της εποχής. Η εγκατάσταση μάλιστα συνδυάζεται με τον εμπλουτισμό των ακαδημαϊκών του εφοδίων, ούτως ώστε, όταν τα πνεύματα ηρεμούσαν, η επιστροφή στο Ιάσιο να συνδυαζόταν με την ανάληψη καθηκόντων στο Πανεπιστήμιο, εξέλιξη που αναμφίβολα για τον ίδιο θα συνιστούσε δικαίωση και αναβάθμιση, μιας και το κύρος του στα μάτια των παλαιών συμφοιτητών και των λογίων με τους οποίους διατηρούσε επαφές θα μεγιστοποιούνταν. Παράλληλα και πέραν των ιδιαίτερων μαθημάτων αρχαίων και νέων ελληνικών που παρέδιδε, όπως πληροφορούμαστε από αγγελίες στον τύπο της εποχής, είχε την ευκαιρία να αναβαθμίσει και τα οικονομικά της οικογένειας διεκδικώντας ένα τμήμα μίας αμύθητης περιουσίας που θα τον απάλλασσε οριστικά από τις καθημερινές βιοποριστικές ανάγκες και θα του επέτρεπε την είσοδο, με διαφορετικούς αυτή τη φορά όρους, στα σαλόνια της υψηλής κοινωνίας, κάτι που επίσης φαίνεται να επεδίωκε.³⁴⁷ Αναφορικά με τον πρώτο στόχο, αυτόν της ακαδημαϊκής αναβάθμισης, το ίδρυμα που θα τον εφοδίαζε με

³⁴⁶ Αυτός, όπως θα διαπιστώσουμε και στη συνέχεια, είναι και ο βασικός λόγος της οριστικής εγκατάστασης της οικογένειας λίγα χρόνια αργότερα στη Γαλλία: η διεκδίκηση μέρους της τεράστιας περιουσίας των Πετροκόκκινων.

³⁴⁷ Από τα φοιτητικά κιάλας χρόνια των Αθηνών επιδεικνύει ενδιαφέρον να συνδεθεί με επιφανή πρόσωπα της εποχής. Ας μην ξεχνάμε για παράδειγμα ότι τροποποίησε τον τύπο του επιθέτου εξομοιώνοντας τον με αυτό γνωστής και εύπορης οικογένειας πολιτικών και ακαδημαϊκών. Η τάση αυτή της σύνδεσης με την αριστοκρατία, είτε του πνεύματος είτε της ύλης, είναι εξάλλου ευδιάκριτη σε όλη την έκταση των αυτοβιογραφικών σημειωμάτων, η σύνθεση των οποίων έγινε μάλιστα σε αρκετά ώριμη ηλικία, αποτελούν δηλαδή συνειδητές εκ των υστέρων κατασκευές. Σχετικά με τα ιδιαίτερα μαθήματα που παρέδιδε βλ. Εφημερίδα *Le Matin*, 12/03/1906.

τα απαραίτητα εκείνα εχέγγυα δεν ήταν παρά η *École Pratique des Hautes Études*. Όντας μάλιστα ενεργό μέλος από το 1881, όπως διαπιστώνεται από τις ετήσιες εκθέσεις πεπραγμένων, της *Association pour l'encouragement des études grecques en France* πιθανολογούμε πως στο Παρίσι και ειδικότερα στην *École* ο Δόσιος δεν κατέφθασε ως άγνωστος μεταξύ αγνώστων.³⁴⁸ Στη Σχολή και πιο συγκεκριμένα στη *Section des Études Historiques et Philologiques* είχε την ευκαιρία κατά τη διάρκεια δύο ακαδημαϊκών ετών να παρακολουθήσει τις παραδόσεις σημαντικών γλωσσολόγων, ανάμεσα στους οποίους συναντούμε τους Antoine Meillet, Paul Passy και φυσικά το Γιάννη Ψυχάρη.³⁴⁹ Πέρα όμως από τις παραδόσεις ο Δόσιος, ενδεχομένως και λόγω της ενασχόλησης με άλλες υποθέσεις, δεν επιχείρησε τον καιρό εκείνο να συγγράψει κάποια μελέτη σχετική με τα όσα αποκόμισε από την περίοδο της *École*.³⁵⁰ Λίγο καιρό αργότερα θα καταφέρει να εκδώσει ένα κείμενο

³⁴⁸ Γίνεται φανερό από τις ετήσιες εκθέσεις της *Association* ότι ο Δόσιος φρόντιζε να ενημερώνει τα μέλη της για τις εργασίες και τις ανακαλύψεις του. Είναι επομένως εξαιρετικά απίθανο ένας ώριμος άνδρας στην ηλικία των πενήντα, γνωστός στους κύκλους των ελληνοστόνων της Γαλλίας για το έργο του, να έφτασε στη Σορβόνη και να παρακολούθησε παραδόσεις ως ένας απλός σπουδαστής. [...] έχει αξία ο άνθρωπος, επιστημονικά μάλιστα, είναι και διδάχτορας της φιλολογίας από τη Γερμανία, γράφει ο Ψυχάρης στα 1905 προς τον Εφταλιώτη βλ. Σ. Καρατζάς- Ε. Καψωμένος, *Από την αλληλογραφία των πρώτων δημοτικιστών I: Γιάννη Ψυχάρη και Αργύρη Εφταλιώτη Αλληλογραφία, 716 Γράμματα (1890-1923), Α': Κείμενα*, Ιωάννινα 1988, σ. 556.

³⁴⁹ Δεν είναι βέβαιο εάν με τον Ψυχάρη γνωρίζονταν από παλαιότερα, κοινό στοιχείο μεταξύ των δύο πάντως συνιστά η χιακή καταγωγή του Ψυχάρη και της Ελισάβετ Δοσίου, χωρίς ωστόσο να είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε κατά πόσο αυτό τους έφερε πιο κοντά. Πάντως, όπως φαίνεται από τη συνέχεια του προαναφερθέντος γράμματος του Ψυχάρη στον Εφταλιώτη, η επαφή του σπουδαίου γλωσσολόγου με τον Δόσιο σηματοδοτεί την οριστική προσχώρηση του Δοσίου στο στρατόπεδο των δημοτικιστών: *Ο Δόσιος έγινε τώρα ολότελα δικός μας και καλό πράμα να τον έχουμε μαζί μας, είναι τα χαρακτηριστικά λόγια του Ψυχάρη, ό.π., σ. 556. Σήμερα πάντως έργα του Δοσίου που εντοπίζονται στη Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων φέρουν την σφραγίδα της βιβλιοθήκης του Εμ. Μπενάκη, μέρος της οποίας είναι και η βιβλιοθήκη του Ψυχάρη. Με άλλα λόγια φαίνεται πως ο Δόσιος έστειλε κατά καιρούς αντίτυπα των έργων του στον Ψυχάρη με τον τελευταίο να τα καταχωρεί στη δική του βιβλιοθήκη, η οποία στη συνέχεια κατέληξε στον Μπενάκη. Αυτό ασφαλώς μαρτυρά μία τακτική επικοινωνία των δύο ανδρών.*

³⁵⁰ Το ότι πράγματι παρακολουθούσε τις παραδόσεις της Σχολής φροντίζει να το γνωστοποιήσει ο ίδιος με έναν, φαινομενικά τουλάχιστον, άσχετο τρόπο μερικά χρόνια αργότερα. Σε διατριβή με θέμα το Δίκαιο στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες που θα εκδώσει το 1911, προτάσσει βεβαίωση παρακολούθησης των παραδόσεων της *École Pratique des*

περιηγητικών αναμνήσεων από τη γαλλική πρωτεύουσα, ως επί το πλείστον εντυπώσεων από το Μουσείο του Λούβρου, δίνοντάς μας έμμεσα, ελάχιστες έστω, πληροφορίες για το πώς περνούσε τον ελεύθερο του χρόνο στη γαλλική μητρόπολη.³⁵¹ Οι ήρεμες πάντως αυτές μέρες δεν θα διαρκούσαν για πολύ καιρό ακόμη, πιθανόν και τα οικονομικά της οικογένειας να μην επέτρεπαν την περαιτέρω παραμονή στο Παρίσι. Για μία ακόμη φορά έπρεπε άμεσα να παρθεί μία απόφαση.

Επιστροφή στο Ιάσιο

Έχοντας περάσει τρία σχεδόν χρόνια στη γαλλική πρωτεύουσα ο Δόσιος αποφασίζει να επιστρέψει η οικογένεια στη Ρουμανία. Οι λόγοι αυτής της απόφασης, αν και δεν αποσαφηνίζονται από τον ίδιο, ενδεχομένως συνδεόνται με τη μη ευόδωση των «οικογενειακών υποθέσεων», την ίδια στιγμή μάλιστα που ο ίδιος πληροφορούνταν ότι δεν επρόκειτο τελικά να ιδρυθεί έδρα Γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Ιασίου. Με αυτά τα δεδομένα η οικογένεια επέστρεψε το 1908 στη Ρουμανία, αυτή τη φορά όμως τα διδακτικά καθήκοντα θα περιορίζονταν στην Εκκλησιαστική Ακαδημία της πόλης, το γνωστό *Seminarul Veniamin*. Ανάλογος περιορισμός πάντως δεν φαίνεται να ισχύει όσον αφορά τη διάθεση διεύρυνσης του κύκλου ενδιαφερόντων του, το αντίθετο μάλιστα: σε ηλικία πενήντα δύο ετών, έχοντας διανύσει ως καθηγητής μία διαδρομή σχεδόν τριάντα χρόνων, παίρνει μία απόφαση που δύσκολα ερμηνεύεται, να εγγραφεί δηλαδή στη Νομική Σχολή του τοπικού Πανεπιστημίου παρακολουθώντας το πρόγραμμα σπουδών για τα επόμενα τρία χρόνια. Ήταν πράγματι τόσο έντονη η διάθεση του να εντρυφήσει σε ένα διαφορετικό αντικείμενο ή μήπως είχε αρκετό διαθέσιμο χρόνο στη διάθεσή του, εφόσον πλέον δεν

Hautes Études για τα ακαδημαϊκά έτη 1905/06 και 1906/07 με την υπογραφή του γραμματέα της Σχολής.

³⁵¹ *O vizită la muzeele Luorului (Corespondențe din Paris, 1905-1907)*, Ιάσιο 1908. Βλ. αναλυτικότερα στο επόμενο κεφάλαιο.

δίδασκε γερμανικά στην Εμπορική Σχολή της πόλης; Η πρόσφατη απογοήτευση που είχε δοκιμάσει από την ακύρωση ίδρυσης της γλωσσολογικής έδρας, απόφαση που ουσιαστικά ακύρωνε και τη φοίτηση στην *École Pratique des Hautes Études*, πράγματι δεν τον επηρέασε ή μήπως τελικά κάτι άλλο είχε στο μυαλό του; Η εικόνα πάντως ενός μεσήλικα, παρ' ολίγον συναδέλφου των διδασκόντων, στα φοιτητικά έδρανα δίπλα σε νεαρούς σπουδάζοντες, παρότι θα προκαλούσε εντύπωση, ιδιαίτερα σε μία εποχή όπου κάτι τέτοιο δεν συνηθιζόταν, παραμένει ωστόσο μία από τις λιγότες πληροφορίες που διαθέτουμε για την τελευταία περίοδο του μεγάλου ρουμανικού κεφαλαίου.³⁵² Καρπός αυτής της τριετούς προσπάθειας υπήρξε αρχικά η υποστήριξη και στη συνέχεια η έκδοση διατριβής το 1911 σχετικής με την ιστορία των νομικών επιστημών στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες από τον 17^ο έως και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα.³⁵³ Αυτή η διατριβή επρόκειτο στην πραγματικότητα να αποτελέσει το κύκνειο άσμα της ρουμανικής του περιόδου, καθώς την ίδια χρονιά θα άφηνε πίσω οριστικά τη χώρα στην οποία πέρασε τα πιο δημιουργικά χρόνια της ζωής του.

Μασσαλία

Τα πράγματα λίγο πριν από την έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων, που έμελλε να φέρουν την πολυπόθητη ελευθερία στην αγαπημένη του γενέτειρα, είχαν αρχίσει να γίνονται πιο ξεκάθαρα. Λαμβάνοντας ξανά άδεια από το ρουμανικό δημόσιο ο Δόσιος μεταβαίνει συνοδεία σύσσωμης της οικογένειας στην πρωτεύουσα του γαλλικού νότου, τη Μασσαλία για ένα και μοναδικό λόγο: να διεκδικήσει τα κληρονομικά δικαιώματα της συζύγου του στα τοπικά δικαστήρια. Η Μασσαλία, το σημαντικότερο

³⁵² Θυμίζουμε ότι συνέχισε να διδάσκει στην Εκκλησιαστική Ακαδημία της πόλης.

³⁵³ *Justiția și cunoștințele juridice în Principatele dunărene în secolele al 17-lea, al 18-lea și pe la începutul secolului al 19-lea; Contribuție la istoria dreptului în România de odinioară: 2. Notices manuscrites écrites sur quelques anciens livres de la "Bibliothèque Centrale" (Université de Jassy), Iάσιο 1911. Για μία πιο αναλυτική περιγραφή βλ. στο επόμενο κεφάλαιο.*

λιμάνι της Γαλλίας στη Μεσόγειο, αποτελούσε έναν από τους πιο σημαντικούς σταθμούς του παμμεσογειακού εμπορικού δικτύου με μεγάλους παράγοντες της ελληνικής ναυτιλίας να δραστηριοποιούνται στην περιοχή διατηρώντας τεράστια κεφάλαια στις τοπικές τράπεζες, ενώ δεν έλειπαν οι επενδύσεις σε ακίνητα και άλλου είδους επιχειρήσεις.³⁵⁴ Μία τέτοια περίπτωση ανθρώπου που εναπέθεσε σημαντικά κεφάλαια, μεταξύ άλλων χρηματοπιστωτικών κέντρων και στη Μασσαλία, ήταν και αυτή του χιακής καταγωγής μεγαλοεφοπλιστή, Δημητρίου Πετροκόκκινου, προγόνου της Ελισάβετ Δοσίου από την πλευρά της μητέρας της. Ένα μέρος αυτών ακριβώς των κεφαλαίων σκόπευε να διεκδικήσει ο Δόσιος στις γαλλικές δικαστικές αίθουσες, αφού πρώτα βέβαια κατάφερε να αποδείξει την αμφισβητούμενη καταγωγή της Ελισάβετ από τη γνωστή οικογένεια.³⁵⁵ Με μία δόση απογοήτευσης και πικρίας ο ίδιος παραδέχεται πως η άφιξή του στο μεγαλύτερο λιμάνι της Μεσογείου πραγματοποιήθηκε καθυστερημένα, όταν πλέον τα πράγματα είχαν αρχίσει να παίρνουν διαφορετική τροπή από αυτή που ο ίδιος επιθυμούσε.³⁵⁶ Ο δικαστικός μαραθώνιος στον οποίο επιδόθηκε με τους υπόλοιπους κληρονόμους εγκαινιάστηκε αναμφίβολα με αρνητικό πρόσημο, καθώς το Πρωτοδικείο της περιοχής απέρριψε τα αιτήματα και τους ισχυρισμούς της οικογένειας του λογίου, ενώ έχει μάλιστα ενδιαφέρον να σημειώσουμε πως την υπεράσπιση των θέσεων τους ενώπιον της γαλλικής δικαιοσύνης ανέλαβε ο ίδιος ο Δόσιος εξαιτίας της απρόσμενης παραίτησης του συνηγόρου υπεράσπισης από την υπόθεση, τρεις μόλις μέρες πριν από την εκδίκασή

³⁵⁴ Για τη Μασσαλία ως κέντρο της ελληνικής ναυτιλιακής δραστηριότητας βλ. Τ. Χαρολαύτη, "Εμπόριο και ναυτιλία...», σσ. 69-127.

³⁵⁵ Η υπόθεση αυτή έμελλε να απασχολήσει τον Δόσιο για τις επόμενες δύο τουλάχιστον δεκαετίες της ζωής του χωρίς, σύμφωνα με την έρευνα μας, να καταφέρει τελικά να αποκομίσει κάποιο όφελος. Οι νομικές σπουδές στο Ιάσιο λίγα χρόνια νωρίτερα ίσως να συνδέονται τελικά με τη συγκεκριμένη υπόθεση.

³⁵⁶ Ολίγον αργά είναι η φράση που χρησιμοποιεί για να περιγράψει την άφιξη του στη Μασσαλία. Βλ. *Αυτοβιογραφία* '31.

της.³⁵⁷ Παρά τις φιλότιμες προσπάθειες του ιδίου για το δικαστήριο βάρυνε περισσότερο η έλλειψη των απαιτούμενων εγγράφων που θα αποδείκνυαν τη συγγένεια της Ελισάβετ με τους Πετροκόκκινους, με αποτέλεσμα οι αξιώσεις της οικογένειας να πέσουν στο κενό.³⁵⁸

Όπως ήταν λογικό ο Δόσιος εφείβηλε την απόφαση του Πρωτοδικείου Μασσαλίας, η υπόθεση όμως ορίστηκε να εκδικαστεί στο Εφετείο της γειτονικής Aix-en-Provence, όπου αναγκάστηκε να μετεγκατασταθεί σύσσωμη η οικογένεια λίγο καιρό μετά την άφιξή της στο γαλλικό νότο.³⁵⁹ Για μία ακόμη φορά η τύχη όμως δεν έμελλε να είναι στο πλευρό του: ενώ τα απαιτούμενα έγγραφα είχαν στο μεταξύ φθάσει και έρχονταν να προστεθούν μάλιστα σε όσα κατόρθωσε ο ίδιος να εντοπίσει στα αρχεία της Μασσαλίας, οι εκεί ορισθέντες συνήγοροι αποφάσισαν, δεχόμενοι πιέσεις ή ανταλλάγματα, όπως αφήνει να εννοηθεί, να αναβάλουν τη δίκη προς ζημία των συμφερόντων του.³⁶⁰ Η κωλυσιεργία επομένως των δικηγόρων στάθηκε η αιτία να μην εκδικαστεί σε δεύτερο βαθμό η υπόθεση και ο Δόσιος έβλεπε ξαφνικά την υπόθεση στην οποία είχε στηρίξει όλες του τις ελπίδες να βαλτώνει, ενώ παράλληλα τα οικονομικά της οικογένειας είχαν αρχίσει να στενεύουν. Η κακή τύχη των

³⁵⁷ Το επίθετο του δικηγόρου ήταν *Natan*, ωστόσο δεν κατέστη δυνατό να εξακριβωθεί εάν πράγματι η πληροφορία αληθεύει. Φαίνεται πάντως πως οι σπουδές στη Νομική Σχολή του Ιασίου απέδωσαν, αν και κάπως ανορθόδοξα, καρπούς.

³⁵⁸ Επισημαίνεται από τον ίδιο ότι τα απαιτούμενα έγγραφα ήταν διασκορπισμένα σε Κωνσταντινούπολη, Χίο και Λονδίνο, πόλεις δηλαδή στις οποίες εκτείνονταν το τεράστιο εμπορικό δίκτυο των Πετροκόκκινων.

³⁵⁹ Οι μετεγκαταστάσεις από πόλη σε πόλη αλλά και εντός της ίδιας πόλης θα αποτελέσουν τον κανόνα σε αυτό το τελευταίο κομμάτι της ζωής του. Οπωσδήποτε για έναν άνθρωπο της ηλικίας του Δοσίου ο αντίκτυπος της σωματικής κόπωσης και της ψυχολογικής φθοράς που συνεπάγονταν αυτές οι συνεχείς μετακινήσεις ήταν οπωσδήποτε μεγάλος. Αξίζει επίσης να σημειώσουμε πως στον Πρόλογο της ποιητικής του συλλογής *Ανθη και Φύλλα* κάνει λόγο για απολεσθέντα στιχουργήματα, ανέκδοτα και μη, εξαιτίας των συχνών μετατοπίσεων.

³⁶⁰ Χαρακτηριστική είναι η φράση (*βους επί γλώττη!*) από τον *Αγαμέμνονα* του Αισχύλου που χρησιμοποιεί για να σχολιάσει την απόφαση των δικηγόρων. Ολόκληρη η φράση (*βους επί γλώττη μέγας βέβηκεν*) χρησιμοποιείται για να περιγράψει τον άνθρωπο που εξαιτίας δωροδοκίας ή ανώτερης βίας κρατά το στόμα του κλειστό.

Δοσίων δεν περιορίστηκε στις αίθουσες των δικαστηρίων, καθώς η έρευνα μας αποκάλυψε πως κατά τη διάρκεια παραμονής της οικογένειας στην ευρύτερη περιοχή της Προβηγκίας δύο από τις συνολικά πέντε εν ζωή κόρες της οικογένειας έχασαν τη ζωή τους.³⁶¹ Οι όποιες προσδοκίες για ένα καλύτερο μέλλον δεν δικαιώθηκαν ούτε κατ' ελάχιστο, ενώ άγνωστα παραμένουν το ακριβές διάστημα και οι συνθήκες κάτω από τις οποίες διέμεινε η οικογένεια στη μεσαιωνική πόλη της Aix-en-Provence.³⁶² Σίγουρο πάντως είναι πως η παραμονή εκεί δεν διήρκησε πολύ, πιθανότατα εξαιτίας της αρνητικής έκβασης που έπαιρνε η υπόθεση της κληρονομιάς στα δικαστήρια και σύντομα η οικογένεια επρόκειτο να αναζητήσει την τύχη της αλλού.³⁶³ Επόμενος σταθμός της γαλλικής αυτής περιπέτειας η άσημη επαρχιακή πόλη Le Puy-en-Velay, τριακόσια περίπου χιλιόμετρα βόρεια της Aix-en-Provence.³⁶⁴ Η παραμονή όμως και σε αυτή την πόλη θα αποδεικνυόταν εξαιρετικά σύντομη.³⁶⁵

³⁶¹ Μετά από έρευνα του Gerard Dossios φαίνεται πως η Βιργινία και η Παρασκευή απεβίωσαν στη Μασσαλία. Ο ίδιος σε κάποια υποσημείωση στα *Ανθη και Φύλλα* αναφέρει ότι τα δύο κορίτσια έχασαν τη ζωή τους το 1912. Μία κόρη είχε ήδη αποβιώσει, ενόσω η οικογένεια ζούσε ακόμη στη Ρουμανία.

³⁶² Σε ορισμένα στιχουργήματα της συλλογής *Ανθη και Φύλλα* δηλώνεται η Aix-en-Provence ως τόπος της σύνθεσης. Ως χρονολογική ένδειξη σημειώνεται το 1913, κάτι που εξηγεί και τη θεματική των συγκεκριμένων στιχουργημάτων: όλα σχεδόν αφορούν τους Βαλκανικούς Πολέμους.

³⁶³ Από το 1911 μέχρι και το 1913 φαίνεται κάτοικος Μασσαλίας. Σε Επαγγελματικό Οδηγό του 1913 μάλιστα ως διεύθυνση κατοικίας δηλώνεται η οδός Pierre Puget, σε πολύ κεντρικό σημείο της πόλης. Το Νοέμβριο του 1913 βρίσκεται στην Aix-en-Provence σύμφωνα με τις τοπογραφικές ενδείξεις κάποιων ποιημάτων στα *Ανθη και Φύλλα* και παραμένει εκεί σίγουρα μέχρι και την άνοιξη του 1914.

³⁶⁴ Σε εφημερίδα με ημερομηνία 01/05/1914 εμφανίζεται ως κάτοικος Le Puy-en-Velay. Στις αρχές του ίδιου έτους πάντως βρισκόταν ακόμη στην Aix-en-Provence, οπότε η άφιξή του στην πρώτη θα πρέπει να ήταν σχετικά πρόσφατη.

³⁶⁵ Το μόνο που γνωρίζουμε είναι πως κατά τη διάρκεια της σύντομης παραμονής του εκεί εξέδωσε μία ολιγοσέλιδη μελέτη υπό τον τίτλο *Quelques Variantes dans les Φωκυλίδεια d'après un manuscrit du XVIIe siècle de Janina (Epire)*, για την οποία βλ. διεξοδικότερα στο επόμενο κεφάλαιο.

Παρίσι

Αν και δεν είναι σίγουρο ότι η εγκατάσταση στη γαλλική πρωτεύουσα συνδέεται με την εκδίκαση στον ανώτατο βαθμό της προαναφερθείσας κληρονομικής διαμάχης, γεγονός παραμένει ότι ο Μάιος του 1914 βρίσκει την οικογένεια του ηπειρώτη λογίου στο Παρίσι. Έχοντας ανά χείρας όλα τα απαιτούμενα έγγραφα από Κωνσταντινούπολη, Χίο και Λονδίνο αλλά και όσα ο ίδιος κατάφερε να ανακαλύψει έπειτα από επίμονες έρευνες στα αρχεία της Μασσαλίας, ο Δόσιος θα απευθυνθεί στον Fernand Labori, έναν από τους πλέον διακεκριμένους δικηγόρους ολόκληρης της Γαλλίας.³⁶⁶ Πράγματι το γραφείο του Labori δέχτηκε να αναλάβει την υπόθεση και το ζήτημα φαίνονταν να τίθεται σε διαφορετικές βάσεις.³⁶⁷ Η υπόθεση ορίστηκε από τις γαλλικές αρχές να εκδικαστεί στις αρχές Νοεμβρίου του 1914 αναπτρώνοντας τις ελπίδες της οικογένειας.³⁶⁸ Η χαριστική βολή όμως δεν έμελλε να δοθεί από κάποιο δικαστήριο αλλά από την ίδια την ιστορία: την ίδια εποχή ξεσπά ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, ο οποίος έμελλε να διαρκέσει πέντε ολόκληρα χρόνια με συνέπειες που κανείς δεν

³⁶⁶ Επιγραμματικά αναφέρουμε ότι ο Labori διατέλεσε συνήγορος υπεράσπισης σε μερικές από τις σημαντικότερες πολιτικές δίκες της Γαλλίας του τελευταίου τετάρτου του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα, με πιο χαρακτηριστική φυσικά την υπόθεση Ντρέϊφους, υπόθεση κατασκοπείας που συντάραξε τη χώρα για πάνω από μία δεκαετία. Μάλιστα ο ίδιος ο Emile Zola έσπευσε να δημοσιεύσει στον τύπο το 1898 επιστολή, το περίφημο *Κατηγορώ (J'accuse!)*, προς τον Πρόεδρο της Γαλλικής Δημοκρατίας στην οποία έπαιρνε ξεκάθαρα θέση υπέρ του λοχαγού Ντρέϊφους, που κατηγορήθηκε, αδικώς όπως αποδείχθηκε αργότερα, για κατασκοπεία. Η δημοσίευση έφερε τον Zola ενώπιον των δικαστηρίων και βασικός συνήγορος υπεράσπισης ήταν και σε αυτή την περίπτωση ο Labori.

³⁶⁷ Πράγματι στο αρχείο του Fernand Labori, τμήμα του οποίου σώζεται στα Αρχεία της Γαλλικής Δημοκρατίας, εντοπίζεται αναφορά στην υπόθεση Δοσίου, με την καταχώρηση όμως να αφορά το έτος 1916. Ο φάκελος φέρει τον τίτλο *Affaire Dossios 1916* με ταξινομικό αριθμό 19950479/18.

https://francearchives.fr/fr/search?q=dossios&es_escategory=archives&es_escategory=siteres. Υπάρχει βέβαια και ένα ερωτηματικό: ο Δόσιος μιλά για το 1914 ως έτος κατά το οποίο ορίστηκε η εκδίκαση της υπόθεσης, ενώ στο φάκελο ως ημερομηνία αναγράφεται το 1916. Δεν μπορεί, δυστυχώς επί του παρόντος, να εξακριβωθεί τι ακριβώς ισχύει. Ίσως τελικά και να μην επηρεάζει τους στόχους της παρούσας εργασίας. Όπως και να έχει πάντως το γεγονός ότι ένας από τους πιο διακεκριμένους δικηγόρους της Γαλλίας δέχτηκε να αναλάβει τη συγκεκριμένη υπόθεση είναι ενδεικτικό της σπουδαιότητας της.

μπορούσε να φανταστεί, σταγόνα στον ωκεανό των οποίων υπήρξε και η αναβολή όλων των εκκρεμών δικαστικών υποθέσεων μέχρι τη λήξη του Πολέμου. Δυστυχώς για τον Δόσιο όμως όταν έφτασε η πολυπόθητη εκείνη ώρα, τα δεδομένα της υπόθεσης είχαν αλλάξει δραματικά: ο Labori είχε από το 1917 πεθάνει, η δικογραφία εξαιτίας του πολέμου είχε διασκορπισθεί και η υπόθεση στο εξής θα βάλτωνε οριστικά. Οι Δόσιοι δεν μπορούσαν πια να περιμένουνε πολλά και έπρεπε ξανά να βασιστούνε στις δικές τους δυνάμεις.³⁶⁹

Το 1915 ο Νικόλαος συνειδητοποιώντας πως το κεφάλαιο της κληρονομιάς έκλεινε αποφασίζει να ταξιδέψει εν μέσω πολέμου στη Ρουμανία, προκειμένου να τακτοποιήσει ορισμένες υποθέσεις, κυρίως όμως να διευθετήσει τα συνταξιοδοτικά του δικαιώματα από το ρουμανικό κράτος.³⁷⁰ Τα τριάντα σχεδόν χρόνια διδασκαλίας σε Γαλάτσι και Ιάσιο θα του απέφεραν μία σύνταξη, η οποία πιθανότατα αποτέλεσε και τη μοναδική πηγή εσόδων έως το τέλος της ζωής του. Η επιστροφή στο Παρίσι λίγο αργότερα θα σηματοδοτούσε το κλείσιμο του κύκλου των συνεχών μετακινήσεων που σημάδεψαν πέντε ολόκληρες δεκαετίες, από τη στιγμή που άφηνε τα Ιωάννινα το μακρινό 1874. Τα επόμενα χρόνια οι μετακινήσεις, αν και δεν θα λείψουν, θα περιοριστούν εντός των τειχών της γαλλικής πρωτεύουσας.³⁷¹ Τα στοιχεία δείχνουν ότι από το 1916 μέχρι και το 1934, έτος για το οποίο διαθέτουμε την τελευταία μαρτυρία, αλλάζει έξι συνολικά φορές τόπο κατοικίας.³⁷² Πέρα επομένως από το προφανές, ότι

³⁶⁹ Το μοτίβο της ματαιώσης για μία ακόμη φορά.

³⁷⁰ Η πληροφορία αυτή εντοπίζεται μόνο στην *Αυτοβιογραφία* '17.

³⁷¹ Και κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Ρουμανία φαίνεται από τα στοιχεία επικοινωνίας που δήλωνε σε διάφορα έντυπα (κυρίως στη *Revue des Études Grecques*) ότι άλλαζε σχετικά συχνά κατοικίες.

³⁷² Είναι πραγματικά εντυπωσιακό για έναν άνθρωπο από τα εξήντα έως και τα ογδόντα του να πραγματοποιεί έξι, τουλάχιστον, μετακομίσεις. Το κοινό στοιχείο των πέντε πρώτων κατοικιών είναι ότι βρίσκονται πέριξ της Αψίδας του Θριάμβου, σημείο κεντρικότατο, όπου τα μισθώματα λογικά θα ήταν υψηλά: το 1916 διαμένει στη rue François 1er, το 1920 στη rue Duret, το 1922 στη rue Chaillot, ενώ το 1928 τον βρίσκει στη rue

δεν κατάφερε ποτέ να αποκτήσει ιδιόκτητη κατοικία στο Παρίσι, οι συνεχείς αυτές μετακινήσεις ενδεχομένως είναι δηλωτικές της οικονομικής του στενότητας: με μοναδική, όπως τουλάχιστον προκύπτει, πηγή εσόδων τη σύνταξη καθηγητή από το ρουμανικό δημόσιο η ζωή στο κοσμοπολίτικο Παρίσι για την οικογένεια δεν θα πρέπει να ήταν εύκολη. Κάτι τέτοιο πάντως, όσο εύλογο και αν ακούγεται, δεν μπορεί να εξακριβωθεί εξαιτίας της απουσίας σχετικών στοιχείων. Ευτυχώς όμως σε ό,τι αφορά άλλες πτυχές της δραστηριότητας του ο ίδιος δεν στέκεται τόσο φειδωλός: πρόκειται, φυσικά, για αυτές που άπτονται της ιδιότητας του λογίου.³⁷³

Ο Δόσιος εγκαθίσταται οριστικά στο Παρίσι σε ηλικία εξήντα ετών το 1916 και από εκεί έμελλε να γίνει μάρτυρας αλλαγών που συγκλόνισαν συνολικά την ανθρωπότητα τις επόμενες δεκαετίες, ενώ αξίζει να υπενθυμίσουμε ότι εκτός από την πόλη γνώριμο για τον ίδιο θα πρέπει να ήταν και το πνευματικό της περιβάλλον.³⁷⁴ Παρά την είσοδο στην έβδομη δεκαετία του βίου ο Δόσιος αυτής της περιόδου κάθε άλλο παρά απόμαχος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί: με την έκρηξη του Πολέμου έρχονται ξανά στην επιφάνεια οι ιδέες για συμφιλίωση των βαλκανικών κρατών ενόψει των επικείμενων προκλήσεων δίνοντας αφορμή για γεωπολιτικής φύσεως παρεμβάσεις.³⁷⁵ Οι επιρροές από τον πρώτο του δάσκαλο, Θωμά Πασχίδη

Jean Baptiste Dumas. Μόνο το 1934 δηλώνει ως διεύθυνση κατοικίας τη rue Cerisiers στο προάστιο Colombe του Παρισιού. Πιθανόν εκεί φιλοξενούνταν στο σπίτι κάποιου από τα παιδιά του, μάλλον του γιου του, Αλέξανδρου.

³⁷³ Εξάλλου αυτή είναι και η βασική στόχευση, όπως πολλάκις έχει επισημανθεί, του δεύτερου κατά σειρά αυτοβιογραφικού σημειώματος: η ανάδειξη της δράσης του ως λογίου. Επιπλέον και ο χρόνος συγγραφής, το 1933 δηλαδή, τοποθετείται εγγύτερα χρονικά με τα γεγονότα τα οποία φροντίζει λεπτομερώς, για τα δεδομένα του σημειώματος, να περιγράψει στη συνέχεια.

³⁷⁴ Τακτικό μέλος της Association από το 1881, όπως άλλωστε φροντίζει να υπενθυμίσει και ο ίδιος. Η τακτική του παρουσία πάντως στις εκδηλώσεις του σωματείου εύκολα αποδεικνύεται από τις ετήσιες επιθεωρήσεις της περιόδου.

³⁷⁵ Αποδεικνύεται και από παλαιότερα έργα του Δοσίου ότι καθόλη τη διάρκεια της ζωής του υπήρξε εξαιρετικά ενημερωμένος για πολιτικά ζητήματα και τις διεθνείς εξελίξεις. Ο κοσμοπολιτισμός του εξάλλου συνέτεινε προς μία τέτοια κατεύθυνση.

κατ' επέκταση δε και από τον Ρήγα, εκφράζονται μέσα από τις σελίδες της *Confederation Balkanique*, ενός φυλλαδίου στο οποίο γίνονταν λόγος για την ανάγκη συνάσπισης των βαλκανικών κρατών έναντι της Τουρκίας και της άμεσης προσχώρησης στο στρατόπεδο της Αντάντ.³⁷⁶ Εκτός όμως από τις πολιτικές εξελίξεις δεν σταμάτησαν να τον απασχολούν και οι αντίστοιχες φιλολογικές, καθώς μέσα από τις σελίδες του ελληνογαλλικού *Φιλελεύθερου (Liberal)*, που τυπωνόταν τα χρόνια εκείνα στη γαλλική πρωτεύουσα από τον Γεώργιο Σεραφίδη, είχε την ευκαιρία να εκφράζει απόψεις πάνω σε θέματα λογοτεχνίας.³⁷⁷ Την ίδια περίπου εποχή ο δραστήριος λόγιος επιδόθηκε με θέρμη και σε άλλες προσφιλείς του ασχολίες με χαρακτηριστικό παράδειγμα τις δύσκολες μέρες του Πολέμου που βρήκαν τον Δόσιο να εργάζεται εντατικά στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας. Η αβεβαιότητα για το μέλλον και η προοπτική μίας επικείμενης καταστροφής ενδεχομένως αποτέλεσαν τις κινητήριες δυνάμεις πίσω από την προσπάθεια να ξεδιαλύνει το προσωπικό του αρχείο ανθολογώντας από μία ποιητική παραγωγή πέντε δεκαετιών.³⁷⁸ Καρπός αυτής της προσπάθειας, η οποία δεν περιοριζόταν στην ανθολόγηση αλλά περιελάμβανε και την επεξεργασία, σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις και την εξαρχής σύνθεση νέων λογοτεχνικών θεμάτων, υπήρξε η αυτόγραφη

³⁷⁶ Δεν σώζονται αντίτυπα του φυλλαδίου. Η μόνη πληροφορία που διαθέτουμε είναι από τον ίδιο στο πλαίσιο του ύστερου αυτοβιογραφικού σημειώματος.

³⁷⁷ Εκτός από μία αναφορά στον Σεραφίδη ως εκδότη της εφημερίδας *ΕΣΠΕΡΙΑ* στο Παρίσι το 1916 δεν στάθηκε δυνατός ο εντοπισμός περισσότερων πληροφοριών. Βλ. σχετικά Δ. Παπαδοπούλου, «Διασπορικές πολιτικές του ελληνικού κράτους κατά το 19ο αιώνα στη Δυτική Ευρώπη: η περίπτωση των Ελλήνων στη Γαλλία» στο Λ. Βεντούρα, Λ. Μπαλτσιώτης (επιμ), *Το έθνος πέραν των συνόρων. "Ομογενειακές" πολιτικές του ελληνικού κράτους*, Αθήνα 2013, σ. 210. Η συνεργασία του πάντως με ένα έντυπο που εκδίδεται την εποχή του Εθνικού Διχασμού στη Γαλλία και τιτλοφορείται *Φιλελεύθερος* είναι μία από τις πολλές, όπως θα διαπιστώσουμε και στη συνέχεια, ενδείξεις της απροκάλυπτης προσχώρησης του Δοσίου στο βενιζελικό στρατόπεδο. Είναι από τις λίγες φορές που τάσσεται τόσο ανοιχτά υπέρ μίας εκ των αντιμαχόμενων πλευρών.

³⁷⁸ Ασφαλώς και οι δύο αυτοί παράγοντες δεν υπήρξαν τα μοναδικά κίνητρα για τη σύνθεση της συλλογής. Αναλυτικότερα για τη συλλογή βλ. στο δεύτερο μέρος της εργασίας.

ποιητική συλλογή *Άνθη και Φύλλα*.³⁷⁹ Επιβαρυσμένος ψυχολογικά από την απώλεια τεσσάρων τέκνων, απογοητευμένος από την αρνητική έκβαση της δικαστικής περιπέτειας στην οποία ενεπλάκη, αβέβαιος για την εξέλιξη του Πολέμου και πιθανότατα σε δεινή οικονομική κατάσταση ο Δόσιος για πρώτη φορά αισθάνεται την ανάγκη να απολογηθεί.³⁸⁰ Αποφασίζει τότε δίπλα στα ποιήματα του να προτάξει τον απολογισμό μίας ζωής κυρίως μέσω της πορείας του στο χώρο των γραμμάτων συντάσσοντας κατά τη διάρκεια των σκοτεινών ημερών του Πολέμου, όταν τα γερμανικά κανόνια έσφιγγαν μέρα με τη μέρα τον κλοιό γύρω από τη γαλλική πρωτεύουσα, ένα αυτοβιογραφικό σημείωμα εν είδει πνευματικής παρακαταθήκης, προκειμένου να μη λησμονηθεί το πέρασμά του. Παράλληλα με την επεξεργασία της ποιητικής συλλογής φαίνεται ότι περνούσε αρκετό χρόνο και στην περίφημη βιβλιοθήκη της Αγίας Γενεβιέβης (*La bibliothèque Sainte-Geneviève*) μελετώντας και επιχειρώντας να ανιχνεύσει άγνωστα έως τότε ελληνικά χειρόγραφα. Μεγαλύτερη του επιτυχία στον τομέα αυτό υπήρξε ασφαλώς ο εντοπισμός ενός λανθάνοντος αυτογράφου των Ωδών του Κάλβου, ανακάλυψη που φρόντισε με κάθε επισημότητα να γνωστοποιήσει στον τύπο.³⁸¹ Την ίδια εποχή η σκληρή πραγματικότητα του πολέμου ανάγκαζε την οικογένεια να αναζητήσει ασφαλές καταφύγιο μακριά από την πολιορκούμενη γαλλική πρωτεύουσα και κάπως έτσι, υπό την πίεση των γερμανικών στρατευμάτων, τον Απρίλιο του 1918 οι Δόσιοι

³⁷⁹ Η επεξεργασία της συλλογής πραγματοποιείται τα έτη 1916-'17, όπως αναλυτικότερα θα δείξουμε στο αντίστοιχο κεφάλαιο, όντας παράλληλα η μοναδική ένδειξη για τη δραστηριότητα εκείνων των χρόνων.

³⁸⁰ Πρόκειται για ένα μεικτό είδος αναπόλησης-απολογισμού και ψηγμάτων αυτοκριτικής, όπως θα διαπιστώσουμε και στο σχετικό κεφάλαιο.

³⁸¹ Η δημοσίευση της είδησης έγινε στον *Φιλελεύθερο* με τον οποίο εξάλλου συνεργαζόταν. Βλ. *Le Liberal*, φ. 29/30-1/14. 12. 1917 «Une découverte littéraire. Un manuscrit autographe du poète grec: Andre Kalvos, à la bibliothèque Sainte-Geneviève». Περισσότερα για την ανακάλυψη βλ. στο Γ. Δάλλας (επιμ.), *Ανδρέου Κάλβου Ιωαννίδου, Η Ιωνιάς*, Αθήνα 1992, σσ. 191-195.

θα έπαιρναν το δρόμο για τη Limoges, όπου και θα παρέμεναν εκεί μέχρι το τέλος της μεγάλης αυτής περιπέτειας.³⁸²

Επιστρέφοντας στο Παρίσι το 1919 ο Νικόλαος αναλαμβάνει αμέσως δράση στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, το μέρος στο οποίο καταφέρνει να αποδρά από τα δεινά που επισώρευσαν ο πόλεμος, οι προσωπικές τραγωδίες και η οικονομική του στενότητα: η επεξεργασία των παλαιότερων ποιημάτων και η διασκευή των παραμυθιών της ιδιαίτερης του πατρίδας υπήρξαν για τον ίδιο αληθής παραμυθία εν ημέραις τραγικαίς και εν στιγμαίς λιποκαρδίας.³⁸³ Παράλληλα και ενώ η καθημερινότητα σταδιακά εξομαλύνονταν ο Δόσιος άρχισε να έρχεται σε επαφή με τους παλιούς του γνώριμους από την *Association pour l'encouragement des études grecques*. Τα μέλη του σωματείου, μετά την αναγκαστική διακοπή εργασιών εξαιτίας του πολέμου, επέστρεφαν στην κανονικότητα και προγραμματίζαν επικείμενες δράσεις, στις οποίες ο ίδιος θα συμμετείχε ενεργά και ανελλιπώς για τα επόμενα χρόνια. Φροντίζει μάλιστα να περιγράψει εκτενώς τη δική του συμμετοχή:³⁸⁴ στο πλαίσιο των συνεδριάσεων του σωματείου προλόγιζε συγγράμματα και συγγραφείς, αναλάμβανε την παρουσίαση νέων μελών ενώπιον της ολομέλειας, προήδρευε σε συνεδρίες και έδινε φυσικά ο ίδιος διαλέξεις.³⁸⁵ Ο ίδιος, όπως

³⁸² Η πληροφορία εντοπίζεται σε επεξηγηματικό σχόλιο σε ένα από τα ηπειρωτικά παραμύθια που διασκεύασε σε έμμετρη μορφή και συμπεριέλαβε στα *Άνθη και Φύλλα*. Βλ. σχετικά στο τρίτο μέρος της διατριβής.

³⁸³ Βλ. *Άνθη και Φύλλα* στο τρίτο μέρος της διατριβής.

³⁸⁴ Αυτό ασφαλώς σχετίζεται με την εγγύτητα του χρόνου συγγραφής του δεύτερου αυτοβιογραφικού σημειώματος, το 1933 δηλαδή, και της συμμετοχής σε αυτές τις δράσεις.

³⁸⁵ Όλα τα στοιχεία αυτά προκύπτουν από τις ετήσιες εκθέσεις πεπραγμένων του σωματείου. Μία εξαντλητική παραπομπή όλων εκείνων των σημείων στα οποία αναφέρεται το όνομα του Δοσίου θα ήταν πρακτικά και ουσιαστικά ανώφελη. Η ηλεκτρονική αναζήτηση στις σελίδες των *Revue des Études Grecques* για τα έτη 1928-1934 γρήγορα αποδεικνύει τα προαναφερθέντα. Κατά τη διάρκεια των εργασιών του σωματείου πάντως φαίνεται να έρχεται σε επαφή με σημαίνουσες προσωπικότητες του χώρου των γραμμάτων όπως ο περίφημος αρχαιολόγος Theodore Reinach και ο επίσης γνωστός κλασικός φιλόλογος, Alfred Croiset.

είναι λογικό, δίνει ιδιαίτερο βάρος στις τελευταίες, οι οποίες κατά βάση πραγματοποιήθηκαν στην αίθουσα ελληνικών σπουδών του Πανεπιστημίου της Σορβόνης, εκεί όπου κατά βάση φαίνεται να λάμβαναν χώρα οι εκδηλώσεις του σωματείου.³⁸⁶ Το γεγονός μάλιστα ότι οι διαλέξεις αυτές πραγματοποιήθηκαν στη Σορβόνη προκάλεσε την εσφαλμένη εντύπωση ότι ο Δόσιος υπήρξε καθηγητής του περίφημου Πανεπιστημίου, κάτι που οριστικά πλέον αποδεικνύεται ότι δεν ισχύει.³⁸⁷ Παρά τη διάψευση της, ρομαντικής κατά τ' άλλα, θεωρίας που ήθελε τον Δόσιο καθηγητή του παρισινού ιδρύματος αξίζει να ρίξουμε μία ματιά στο περιεχόμενο των διαλέξεων: άλλοτε αναφέρεται σε θέματα που τον είχαν απασχολήσει και παλαιότερα και άλλοτε περνά σε πεδία που αναμφίβολα υποδεικνύουν έναν άνθρωπο με ευρύτερα ενδιαφέροντα. Σε μία από τις διαλέξεις μίλησε για τα δημοτικά τραγούδια στα οποία διακρίνονται επιδράσεις του μοτίβου της πιστής συζύγου, όπως αυτό αποτυπώνεται στην ομηρική Πηνελόπη.³⁸⁸ Σε μία άλλη επανήλθε στο θέμα της ακμής των ελληνικών γραμμάτων στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες αναφερόμενος ειδικότερα στις Ηγεμονικές Ακαδημίες Βουκουρεστίου και Ιασίου.³⁸⁹ Σε θεματικές που τον απασχόλησαν κατά τη «γερμανική» περίοδο επέστρεψε μιλώντας για την αρχαιοελληνική ρίζα πολλών λέξεων και τοπωνυμίων της δημοτικής.³⁹⁰ Τέλος, ως άλλος Βιζυηνός, επαναφέροντας στη μνήμη

³⁸⁶ Δεν στάθηκε εφικτό να ταυτοποιηθεί η αίθουσα και αν συνεχίζει να υφίσταται με την ίδια ονομασία.

³⁸⁷ Μέχρι και τα μέσα περίπου της δεκαετίας του '30 ο Δόσιος αλληλογραφεί με λογίους των Ιωαννίνων και προφανώς ανέφερε σε γράμματά του τις συγκεκριμένες διαλέξεις. Κάπως έτσι προέκυψε στη γενέτειρά του η εσφαλμένη αντίληψη ότι υπήρξε καθηγητής του Πανεπιστημίου της Σορβόνης (sic), όπως αναγράφεται και σε επεξηγηματικό σχόλιο επί της οδού που φέρει το όνομα του σήμερα στο κέντρο των Ιωαννίνων. Εσφαλμένα επίσης στο ίδιο σχόλιο αναγράφεται ως χρονολογία θανάτου το 1932.

³⁸⁸ Βλ. Αυτοβιογραφία '31.

³⁸⁹ Εκτενώς με το θέμα αυτό ασχολείται και στο πρώτο τεύχος των ελληνορουμανικών του μελετών, που είχε εκδώσει στις αρχές του αιώνα.

³⁹⁰ Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι το διδακτορικό του αφορά την ετυμολογία λέξεων της δημώδους σε σχέση με την αρχαία. Θα πρέπει επίσης να έχουμε υπόψη πως στην τελευταία αυτή περίοδο, τη γαλλική, ο Δόσιος προσχωρεί στο στρατόπεδο των

ενδεχομένως και την εποχή που οι έφοροι της κοινότητας των Ιωαννίνων τον προόριζαν για σπουδές ορυκτολογίας, μίλησε για τη δυνατότητα εκμετάλλευσης των κοιτασμάτων χρυσού και αργύρου στη Μακεδονία και τη Θράκη, τονίζοντας πως στην κατεύθυνση αυτή θα έπρεπε να αξιοποιηθούν οι αρχαίες πηγές αλλά και τα κείμενα νεότερων περιηγητών, ενώ έφτασε στο σημείο μάλιστα να προτείνει και την εκτροπή του ρου του Στρυμώνα.³⁹¹

Το πέρασμα στην τρίτη δεκαετία του εικοστού αιώνα βρίσκει, όπως είδαμε, το Δόσιο να συμμετέχει ενεργά στις διάφορες εκδηλώσεις της *Association*, ενώ η ίδια περίοδος παράλληλα θα σημαδευτεί και από διαδοχικές αλλαγές κατοικιών. Παρά τη φυσιολογική πάντως επιβάρυνση από τέτοιου είδους καταστάσεις, οι φιλολογικές του ενασχολήσεις δεν φάνηκε να επηρεάζονται ιδιαίτερα, κάθε άλλο: το 1921 επ' ευκαιρία των εορτασμών για τα εκατόχρονα της ελληνικής επανάστασης αποφασίζει να εκδώσει ένα τομίδιο με δικές του συνθέσεις, αφιερωμένες σε πρόσωπα από την Ελλάδα και το εξωτερικό που καθόρισαν την πορεία του αγώνα.³⁹² Συντοίς άλλους την επόμενη χρονιά σε ηλικία εξήντα έξι ετών θα επέστρεφε στην ενεργό διδασκαλία. Σε ένα από τα αρχαιότερα ιδρύματα της πόλης, το *Collège Sainte-Barbe*,³⁹³ φοιτούσαν μεταξύ άλλων και μαθητές ελληνικής καταγωγής, στους οποίους τα επόμενα τρία χρόνια ο Δόσιος θα παραδώσει μαθήματα αρχαίων και νέων ελληνικών, δραστηριότητα που οπωσδήποτε

δημοτικιστών εξαιτίας και της προσωπικής επαφής με τον Ψυχάρη, άρα δεν μας προκαλεί έκπληξη η επιλογή ενός τέτοιου θέματος.

³⁹¹ Είναι γνωστή η εμμονή σχεδόν του Βιζυηνού με την εκμετάλλευση των ορυχείων στο Σαμάκοβο της Ανατολικής Θράκης.

³⁹² Πρόκειται για τον *Υμνο και Επιγράμματα*, που παρουσιάζονται αναλυτικά στο επόμενο κεφάλαιο. Λόγω της Μικρασιατικής εκστρατείας που βρισκόταν εν εξελίξει πάντως τα εκατόχρονα δεν εορτάστηκαν τότε αλλά μία δεκαετία αργότερα.

³⁹³ Ως Lycée Ste Barbe αναφέρεται από τον Δόσιο.

θα τον έφερε σε επαφή με ορισμένες από τις σημαίνουσες οικογένειες της ελληνικής κοινότητας του Παρισιού.³⁹⁴

Καθώς όμως τα χρόνια περνούν, λιγοστεύουν οι αναφορές που διαθέτουμε για τη ζωή και τη δράση του βετεράνου λογίου. Από τις ελάχιστες πληροφορίες που καταφέραμε να εντοπίσουμε ενδιαφέρον παρουσιάζει μία δημοσίευση στον ημερήσιο τύπο το 1924, με την οποία επανέρχεται στο ζήτημα της κληρονομιάς του Δημητρίου Πετροκόκκινου.³⁹⁵ Μέσω του τύπου ζητά από τις τράπεζες που κατείχαν μετοχές, μετρητά ή ακίνητα των Πετροκόκκινων σε Αγγλία και Γαλλία να επιστρέψουν ένα μέρος έστω αυτών στην οικογένεια Δοσίου, σεβόμενοι τα δικαιώματα της Ελισάβετ. Παρά τις όποιες προσδοκίες πάντως απάντηση στο συγκεκριμένο αίτημα δεν πρέπει να δόθηκε ποτέ.³⁹⁶ Οι υπόλοιπες αναφορές που διαθέτουμε έως και το τέλος της τρίτης δεκαετίας, κυρίως μέσω των ετήσιων εκθέσεων πεπραγμένων της *Association*, δεν μπορούν να θεωρηθούν κατατοπιστικές ως προς την εκτός σωματείου δραστηριότητά του.³⁹⁷ Τέτοιου είδους ενδιαφέρον διακρίνουμε για παράδειγμα σε μία μεταγενέστερη δημοσίευση στα 1930: ³⁹⁸ μέσω του ημερήσιου τύπου και πάλι γνωστοποιεί την πρόθεσή του να συνοδεύσει όποιον επιθυμούσε να ταξιδέψει στην Ελλάδα για τους εορτασμούς των εκατό χρόνων από την

³⁹⁴ Πάντως το γεγονός ότι επέστρεψε στην ενεργό διδασκαλία ίσως είναι ενδεικτικό των οικονομικών δυσκολιών που αντιμετώπιζε η οικογένεια, υπόθεση που θα μπορούσε να συσχετιστεί και με τις συχνές μετακομίσεις εντός Παρισιού. Ιδιαίτερα μαθήματα φαίνεται πάντως πως παρέδιδε και αργότερα, κατά την περίοδο 1927-'28, σύμφωνα με αγγελίες στον τύπο της εποχής.

³⁹⁵ Εφημερίδα *EXCELSIOR* 23/03/1924.

³⁹⁶ Άλλο ένα σημάδι της οικονομικής του στενότητας;

³⁹⁷ Φαίνεται πάντως ότι συμμετέχει τακτικά στις εκδηλώσεις του σωματείου δίπλα σε ανθρώπους όπως ο περίφημος γλωσσολόγος, Pierre Chantraine.

³⁹⁸ Πάλι στην εφημερίδα *EXCELSIOR*, 07/03/1930.

έναρξη της ελληνικής επανάστασης εκτελώντας μάλιστα ο ίδιος χρέη ξεναγού.³⁹⁹

Το πέρασμα ωστόσο του χρόνου δεν θα μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστο τον Δόσιο. Έχοντας συμπληρώσει το εβδομηκοστό πέμπτο έτος μίας ζωής γεμάτης μετακινήσεις, ταλαιπωρίες και απογοητεύσεις ο ηπειρώτης λόγιος εισέρχεται στην τέταρτη δεκαετία του αιώνα με τα δεδομένα στην οικογενειακή του ζωή αρκετά διαφοροποιημένα. Η σύζυγος του είχε ήδη αποβιώσει και από τα παιδιά εν ζωή βρίσκονται η Θεοδώρα, η Ιωάννα και ο Αλέξανδρος.⁴⁰⁰ Ο τελευταίος μάλιστα θα αναλάμβανε και τη φροντίδα του γηραιού λογίου σε κάποιο προάστιο της γαλλικής πρωτεύουσας.⁴⁰¹ Προϊόντος του χρόνου ο Δόσιος δεν είχε πλέον δυνατότητα να επισκέπτεται συχνά τις παρισινές βιβλιοθήκες ούτε και να δίνει το παρόν στις διάφορες εκδηλώσεις της *Association*, τακτικό μέλος της οποίας παύει να είναι από το 1933.⁴⁰² Τα ενδιαφέροντα και η σκέψη του θα περιοριστούν σε αυτή την τελευταία περίοδο του βίου στην ιδιαίτερη του πατρίδα. Μέσα από την αλληλογραφία που ανέπτυξε με τον Χρήστο Σούλη,⁴⁰³ φιλόλογο και γυμνασιάρχη τότε της Ζωσιμαίας Σχολής διακρίνεται μία έντονη διάθεση νοσταλγίας για τη γενέτειρα.⁴⁰⁴ Στον

³⁹⁹ Τότε, όπως είδαμε, εορτάστηκαν τα εκατόχρονα της Επανάστασης. Ο εγγονός του, Gerard Dossios μας πληροφόρησε πως η Ελισάβετ αποβίωσε σίγουρα πριν από τον ίδιο, πιθανότατα πριν από το 1930. Ένα τέτοιο ταξίδι, εάν φυσικά πραγματοποιούνταν, θα απαιτούσε πολύμηνη απουσία, ο Δόσιος όμως των αρχών της τέταρτης δεκαετίας του εικοστού αιώνα ήταν λογικά απαλλαγμένος από οικογενειακές μέριμνες.

⁴⁰⁰ Από ένα πρόχειρο γενεαλογικό δέντρο που συνέταξε ο εγγονός του Gerrard, φαίνεται ότι η Ιωάννα ζούσε στην περιφέρεια Calvados της Νορμανδίας. Άγνωστο παραμένει το πού διέμενε τα χρόνια εκείνα η Θεοδώρα.

⁴⁰¹ Είναι η τελευταία διεύθυνση που δηλώνεται στις ετήσιες εκθέσεις της *Revue*.

⁴⁰² Η πληροφορία εντοπίζεται στην ομιλία του Albert Rivaud, προέδρου της *Association* ενώπιον της γενικής συνέλευσης στις 17 Ιουνίου του 1943. Βλ. παρακάτω υποσημ. 422.

⁴⁰³ Για τον Χρήστο Σούλη βλ. Α. Βρανούσης, *Αφιέρωμα εις την Ηπειρον: εις μνήμην Χρίστου Σούλη (1892-1951)*, Αθήνα 1956.

⁴⁰⁴ Οι επιστολές βρίσκονται μέχρι και σήμερα στο «Αρχείο Χρήστου Σούλη» στη Ζωσιμαία Κεντρική Δημοτική Βιβλιοθήκη Ιωαννίνων και πρόκειται να αξιοποιηθούν σε μεταγενέστερο στάδιο.

Σούλη μάλιστα αποκαλύπτει και την πρόθεση να δωρίσει τη βιβλιοθήκη του, το μεγαλύτερο μέρος της οποίας είχε εγκαταλειφθεί στη Ρουμανία, στην πόλη των Ιωαννίνων.⁴⁰⁵ Από τις επιστολές επίσης προκύπτει ότι ο Δόσιος παρά τη μακρόχρονη αποδημία ήταν εξαιρετικά ενημερωμένος για τα όσα συνέβαιναν στον ελλαδικό χώρο, έτι δε στην Ήπειρο.⁴⁰⁶ Αυτή η γνώση της περιοχής σε συνδυασμό με την εμπειρία δεκαετιών σε γεωπολιτικά θέματα της Νοτιοανατολικής Ευρώπης φαίνεται πως δεν πέρασαν απαρατήρητα από τον τότε Πρόεδρο της Γαλλικής Δημοκρατίας, Albert Lebrun, ο οποίος τον συμβουλευόταν για θέματα που αφορούσαν τα Βαλκάνια.⁴⁰⁷

Η τελευταία μαρτυρία που διαθέτουμε για τον Δόσιο εν ζωή χρονολογείται το 1938. Ο τότε πρέσβης της Ελλάδας στη Ρουμανία, Κ. Κόλλας σε επιστολή του ενημερώνει τον Χρήστο Σούλη σχετικά με την εξέλιξη της υπόθεσης δωρεάς της βιβλιοθήκης του λογίου που βρισκόταν στο Ιάσιο.⁴⁰⁸ Ένα πέπλο μυστηρίου απλώνεται από εκεί και πέρα.⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ Η βιβλιοθήκη του Δοσίου βρισκόταν στο Ιάσιο, καθώς ήταν αδύνατο να μεταφερθεί στη Γαλλία. Η διαδικασία μεταφοράς των βιβλίων από τη ρουμανική πόλη στα Ιωάννινα συνάντησε πολλά εμπόδια με κυριότερο την άρνηση, σύμφωνα με τον Δόσιο, του Μητροπολίτη Ιωαννίνων να αναλάβει το κόστος της μεταφοράς. Έτσι ένα μικρό μόνο μέρος της βιβλιοθήκης έφτασε τελικά στα Ιωάννινα. Για την υπόθεση αυτή βλ. Γεωργακόπουλος, «Ο Νικόλαος Δόσιος...», σ. 326.

⁴⁰⁶ Στις επιστολές προς τον Σούλη γίνεται αναφορά και σε άλλα ονόματα με τα οποία πιθανότατα διατηρούσε επαφή, είναι ωστόσο αδύνατο να εντοπιστεί η αλληλογραφία με εκείνα τα πρόσωπα.

⁴⁰⁷ Η πληροφορία που προέρχεται από τον Gerrard Dossios δεν είναι φυσικά εύκολο να επιβεβαιωθεί. Η προχωρημένη ηλικία και η κατάσταση της υγείας του Δοσίου περισσότερο συντείνουν στο ότι υπήρξε συνομιλητής και άτυπος σύμβουλος του Γάλλου Προέδρου. Ακόμη και εάν ίσχυε κάτι τέτοιο βέβαια, θα έπρεπε λογικά να προβάλλεται με ιδιαίτερη έμφαση από τον ίδιο. Η μόνη λογική εξήγηση για την απουσία μίας τέτοιας αναφοράς είναι ότι η επαφή των δύο ανδρών ξεκίνησε μετά τη συγγραφή του δεύτερου κατά χρονολογική σειρά αυτοβιογραφικού σημειώματος του Δοσίου, μετά το 1931 δηλαδή. Υπενθυμίζουμε ότι Lebrun διετέλεσε Πρόεδρος από το 1932 έως και το 1940.

⁴⁰⁸ Βλ. σχετικά και Γεωργακόπουλος, «Ο Νικόλαος Δόσιος...», 326.

⁴⁰⁹ Το πέπλο αυτό δεν κατάφεραν να απομακρύνουν ούτε και οι εν ζωή απόγονοι του λογίου στη Γαλλία. Ο Gerard Dossios, κάτοικος Νίκαιας της Γαλλίας σήμερα, γεννήθηκε το 1952 έπειτα από το δεύτερο γάμο του πατέρα του και γιου του Δοσίου, Αλέξανδρου. Οι λιγοστές πληροφορίες που κατόρθωσε να συγκεντρώσει προέρχονται κυρίως από

Πιθανότατα η κατάσταση της υγείας του δεν επέτρεπε πια την ενεργό συμμετοχή στη δημόσια σφαίρα. Πλήρης ημερών και εμπειριών στα χέρια της πρώτης συζύγου του Αλέξανδρου, στο προάστιο Colombe της γαλλικής πρωτεύουσας, έχοντας προλάβει να γίνει μάρτυρας ενός ακόμη πολέμου, του πιο μεγάλου που γνώριζε έως τότε η ανθρωπότητα, ο λόγιος ούτος Ιωαννίτης αφήνει την τελευταία του πνοή το 1942 σε ηλικία ογδόντα έξι ετών.⁴¹⁰ Είκοσι χρόνια νωρίτερα είχε καταφέρει να αποτυπώσει την πορεία μίας ζωής σε τέσσερις μόλις στίχους:

Στα Γιάννινα γεννήθηκα

τη δεύτερη Αθήνα,

όλον τον κόσμο γύρισα,

*πλην νοσταλγώ για κείνα!*⁴¹¹

προφορικές μαρτυρίες του τελευταίου. Δυστυχώς η ακριβής ημερομηνία θανάτου δεν συγκαταλέγεται ανάμεσα στις πληροφορίες αυτές. Οφείλουμε πάντως, όπως και να έχει, να εκφράσουμε και από το σημείο αυτό τις ευχαριστίες μας στον Gerard Dossios για την πολύτιμη βοήθεια και την προθυμία να απαντήσει στα ερωτήματά μας, παρά τα όποια προβλήματα ανά περιόδους ανέκυπταν.

⁴¹⁰ Στην ομιλία του τότε προέδρου της Association, Albert Rivaud κατά τη γενική συνέλευση του σωματείου στις 17 Ιουνίου του 1943 ανακοινώνονται τα ονόματα των μελών που απεβίωσαν κατά το 1942 και προφανώς κατά το πρώτο εξάμηνο του 1943. Μεταξύ αυτών συναντούμε και αυτό του Δοσίου. Βλ. *Revue des Études Grecques*, 56 (1943), σ. 16.

⁴¹¹ *Υμνος και Επιγράμματα...*, σ. 16.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ ΠΡΩΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

Το ζήτημα των αυτοβιογραφιών

Όπως έχει ήδη σημειωθεί η τελευταία περίοδος της ζωής του Δοσίου διαπνέεται από νοσταλγία για τη γενέθλια γη. Κάτω από το πρίσμα αυτό θα πρέπει να νοηθεί και η προσπάθεια σύναψης σχέσεων με ανθρώπους που την ίδια περίοδο διαδραμάτιζαν ρόλο στην πνευματική κίνηση της Ηπείρου, όπως ο φιλόλογος και τότε γυμνασιάρχης της Ζωσιμαίας, Χρήστος Σούλης.⁴¹² Παρά τη μεγάλη ηλικιακή διαφορά των δύο ανδρών ο Δόσιος διέκρινε την προοπτική μέσω του Σούλη να χαραχτεί το όνομά του στις στήλες της ιστορίας της ηπειρωτικής λογιοσύνης έχοντας φυσικά υπόψη την ανάμιξη του τελευταίου στην έκδοση των *Ηπειρωτικών Χρονικών*, χωρίς αυτό βέβαια να αποκλείει την ειλικρινή εκτίμηση, ενδεχομένως και φιλία, του γηραιού λογίου προς το νεότερο συνάδελφό του. Σε επιστολή από το Παρίσι, μέσω της οποίας υποδεικνύεται προηγούμενη επικοινωνία, με ημερομηνία 12/09/1931 ο Δόσιος διαβεβαιώνει τον Σούλη πως προτίθεται να του διαβιβάσει πληροφορίες σχετικά με τη ζωή του *επί το συντομώτερον αποκόπτοντας τα περιττά, ως τα περί δίκης εν Μασσαλία – Aix δια τα καταπατηθέντα -ατυχώς- δίκαια της συζύγου μου.*⁴¹³ Προκύπτει επομένως, κρίνοντας και από τη συνέχεια της επιστολής, πως ο Δόσιος είχε σχεδιάσει και επισυνάψει σε προγενέστερη επιστολή αυτοβιογραφικό σχέδιασμα με σκοπό να δημοσιευτεί αυτούσιο ή ελαφρώς επεξεργασμένο από τον Σούλη στις σελίδες των *Ηπειρωτικών Χρονικών*, οι οποίες λίγα χρόνια πριν είχαν φιλοξενήσει δικό του άρθρο για τον Σπυρίδωνα Μανάρη. Χωρίς να γνωρίζουμε την ακριβή ημερομηνία σύνθεσης του αυτοβιογραφικού σημειώματος, οπωσδήποτε λίγο πριν το 1931, είμαστε σε θέση να παρουσιάσουμε στο πλαίσιο της παρούσας

⁴¹² Για τον Σούλη βλ. επίσης Σ. Εργολάβος, *Χρήστος Σούλης. Ο γυμνασιάρχης της Ζωσιμαίας Σχολής Ιωαννίνων*, Ιωάννινα 2002, Δήμος Τζουμέρκων.

⁴¹³ Η συγκεκριμένη επιστολή, όπως και άλλες, εναπόκεινται στο Αρχείο Σούλη της Ζωσιμαίας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Ιωαννίνων και σε μεταγενέστερο χρόνο πρόκειται να αξιοποιηθούν.

διατριβής το πλήρες κείμενο που εναπόκειται πλέον στο ίδιο με την επιστολή αρχείο της Ζωσιμαίας Βιβλιοθήκης Ιωαννίνων, έχοντας την πεποίθηση αλλά και την ελπίδα ότι ο σημερινός αναγνώστης θα είναι σε θέση να σχηματίσει μία πιο ολοκληρωμένη εικόνα του *Ιωαννίτη λογίου*.

Λίγες μόνο απαραίτητες διευκρινίσεις προτού «μιλήσει» το ίδιο το κείμενο. Γίνεται οπωσδήποτε εμφανές πως η σύντομη αυτοβιογραφία που συνέταξε ο Δόσιος για λογαριασμό του Σούλη έχει ως βάση το αυτοβιογραφικό σημείωμα που περιέχεται στην αυτόγραφη ποιητική συλλογή του λογίου *Άνθη και Φύλλα*.⁴¹⁴ Σε πολλά σημεία της *Αυτοβιογραφίας '31*, όπως συμβατικά αναφέρεται στην παρούσα εργασία, ο Δόσιος απλά αντιγράφει αποσπάσματα από το σημείωμα των *Ανθέων*, σε άλλα όμως είναι κάτι παραπάνω από ευδιάκριτη η τάση για εξιδανίκευση της πορείας και των επιλογών του με στόχο, τι άλλο, παρά τη φιλοτέχνηση μίας εικόνας που θα ανταποκρινόταν στο μέγιστο δυνατό βαθμό στο πρότυπο του λογίου. Στο ίδιο πλαίσιο γίνονται ευκολότερα αντιληπτές οι αναλογικά της έκτασης του κειμένου μακρές, στις περισσότερες περιπτώσεις οργανικά ασύνδετες, παρεκβάσεις μέσω των οποίων ο Δόσιος επιδιώκει την προβολή των σχέσεων του με σημαντικές προσωπικότητες της εποχής και των περιβαλλόντων στα οποία κινούνταν. Αντίθετα ελάχιστες είναι οι πληροφορίες που παρέχονται για την άκρως ενδιαφέρουσα, όπως ήδη έχει διαπιστωθεί, προσωπική/οικογενειακή του

⁴¹⁴ Η συλλογή εκδίδεται για πρώτη φορά στο τρίτο μέρος της παρούσας διατριβής. Λίγο πριν την ολοκλήρωση της παρούσας διατριβής ήρθε στο φως ένα ακόμη αυτοβιογραφικό σημείωμα που έως τώρα εναπόκειτο σε ιδιωτική συλλογή, κάτι που προφανώς δεν ήμασταν σε θέση να γνωρίζουμε. Το σημείωμα αυτό συντάχθηκε στο Παρίσι, όπως και τα άλλα δύο, λίγο καιρό μετά το πρώτο, αυτό δηλαδή που περιέχεται στη συλλογή *Άνθη και Φύλλα* που εκδίδουμε στη συνέχεια της διατριβής, πιθανότατα το 1918. Δεν διαφέρει σχεδόν σε τίποτα από το πρώτο που συντάχθηκε ένα χρόνο νωρίτερα και αποτελεί μέρος ενός τετραδίου στο οποίο ο Δόσιος πλην του σημειώματος σταχυολόγησε και ορισμένα στιχουργήματα από τα *Άνθη και Φύλλα* με σκοπό να το δωρίσει στο γάλλο νεοελληνιστή Hubert Pernot. Περισσότερα για το θέμα βλ. στο Γ. Παπακώστας, *Δημήτριος Βικέλας, Σαιντ Ιλαίρ, Αντόνι Ρουβιό, Εμιλ Λεγκράν. Το βιβλίο ως μέσο διαπολιτισμικής επικοινωνίας*, Αθήνα 2022, σσ. 137-140.

ζωή, θεωρώντας πιθανότατα ότι κάτι τέτοιο δεν σύναδε με τη συνθήκη της προσδοκώμενης έκδοσης της αυτοβιογραφίας στις σελίδες των *Χρονικών*. Άλλη μία έκδηλη τάση αφορά τη λογοτεχνικά διανθισμένη, σε σχέση πάντοτε με το αντίστοιχο σημείωμα των *Ανθέων*, παρουσίαση ορισμένων περιστατικών: π.χ. η αρθρογραφία του υπέρ της ένωσης της Ηπείρου με το ελληνικό βασίλειο, πριν ακόμη επιστρέψει στα Ιωάννινα από το εξωτερικό, παρουσιάζεται ως αιτία όχι μόνο να τεθεί στο στόχαστρο της οθωμανικής λογοκρισίας αλλά να κινδυνεύει με εξορία στην έρημο του Fezan της Λιβύης, μέρος όπου στελνόταν οι πλέον επικίνδυνοι για την ασφάλεια της αυτοκρατορίας κατηγορούμενοι, όπως ο πασίγνωστος την εποχή εκείνη Θωμάς Πασχίδης, με τον οποίο άλλωστε είδαμε ότι συνδεόταν πολλαπλώς. Καθίσταται επομένως σαφές ότι η σύνθεση της *Αυτοβιογραφίας* '31 αποτελεί συνιστώσα της εναγώνιας προσπάθειας του Δοσίου για αναγνώριση, εξ ου και οι σαφώς περισσότερες εν συγκρίσει με την πρώτη απόπειρα αναφορές σε πρόσωπα και καταστάσεις του ευρύτερου ηπειρωτικού χώρου.⁴¹⁵ Σε ένα πιο θεωρητικό επίπεδο θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι αυτή η μάχη με τη λήθη, νοούμενη και ως μία συνειδητή προσπάθεια ένταξης στο πάνθεον της ηπειρωτικής, τουλάχιστον, λογιοσύνης ανταποκρίνεται σε πολύ μεγάλο βαθμό στο είδος εκείνο που ορίζεται ως συμβατικός τύπος αυτοβιογραφίας.⁴¹⁶ Ο Δόσιος και τις δύο φορές που αυτοβιογραφείται, πολύ πιο emphaticά τη δεύτερη, δίνει το απόλυτο προβάδισμα σε περιστατικά που αφορούν τη δημόσια ταυτότητα και τις φιλολογικές του δραστηριότητες περιορίζοντας στο ελάχιστο και

⁴¹⁵ Ενδεικτικές τέτοιες περιπτώσεις είναι π.χ. η εκτενέστερη, σε σχέση πάντοτε με το σημείωμα των *Ανθέων*, αναφορά στο πρόσωπο του Λέοντα Μελά, η παράθεση της κατάληξης του συμμαθητή και συγκατοίκου στην Αθήνα, Πάνου Τσακμάκη, η εκπροσώπηση από τον ίδιο των διαμενόντων στην Κέρκυρα ηπειρωτών στη συνάντηση κατά την άφιξη του διπλωμάτη Πέτρου Βράιλα Αρμένη στο νησί, η εν είδει παραρτήματος εκτενής αναφορά στο παραλίγο προξενίο με την εγγονή του πολιούχου των Ιωαννίνων κ.α.

⁴¹⁶ Για την αυτοβιογραφία γενικότερα βλ. Γ. Πασχαλίδης, *Η ποιητική της αυτοβιογραφίας*, Αθήνα 1993. Για το συμβατικό τύπο αυτοβιογραφίας ειδικότερα βλ. σσ. 60-63.

μόνο υπό τον όρο ότι αφορούν άμεσα τη φιλολογική του πορεία ή την πνευματική του εξέλιξη τις όποιες αναφορές στην προσωπική ζωή με μία παράλληλη προσήλωση στην ιστορική ακρίβεια και την αποφυγή υφολογικών υπερβολών. Με λίγα λόγια η *Αυτοβιογραφία '31* αποτελεί κλασική περίπτωση όπου άτομο και έργο ταυτίζονται σχεδόν απόλυτα συνεχίζοντας μία παράδοση ανάλογων εργο-βιογραφικού τύπου κειμένων που ξεκινά τον 18^ο και συνεχίζεται χωρίς ιδιαίτερες μεταβολές έως και τον 20^ο αιώνα. Βασικό μέλημα αυτού του είδους των εξηγητικών αφηγημάτων, όπως τα χαρακτηρίζει ο Πασχαλίδης, τα οποία δεν εκτείνονταν στην ιδιωτική εμπειρία αλλά επί της ουσίας συνίσταντο στη συγγραφή πεπραγμένων, ήταν η απόδοση μίας όσο το δυνατόν αντικειμενικής εικόνας του συγγραφέα τεκμηριωμένης κατά βάση από το ίδιο του το έργο, κάτι που επέβαλε στους συγγραφείς την αποδοχή ορισμένων βασικών συμβάσεων από το πεδίο της ιστοριογραφίας: ιστορική ακρίβεια, αποφυγή καλλιπέπειας αλλά και πλοκής που θα έβλαπταν την επιδιωκόμενη αληθοφάνεια είναι μερικές από τις συμβάσεις στις οποίες οι ομότεχνοι του Δοσίου όφειλαν να προσαρμοστούν.

Εδώ όμως προκύπτει ένα ακόμη ερώτημα: πόσο ειλικρινά εξομολογείται κανείς;⁴¹⁷ Εκκινώντας από τα βασικά, ότι δηλαδή σε τέτοιου είδους αφηγήσεις συγγραφέας, αφηγητής και βασικός χαρακτήρας ταυτίζονται σε μία εκ των υστέρων προσπάθεια ανασύστασης ιστορικών γεγονότων δεν μπορούμε να μη σταθμίσουμε στην προκειμένη εξίσωση το στοιχείο της «παρεμβολής» της υποκειμενικής οπτικής γωνίας. Κείμενα σαν αυτό που ακολουθεί δεν μπορούν να διεκδικήσουν την πρωτοτυπία της απόδοσης της αντικειμενικής πραγματικότητας παρά μόνο της απόδοσης της αλήθειας, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή από τον συγγραφέα τους. Ο

⁴¹⁷ Απάντηση στο επίμαχο αυτό ερώτημα επιχειρείται να δοθεί στο συλλογικό έργο των Μ. Χρυσανθόπουλου- Β. Βασιλειάδη- Γ. Δεληβοριά- Κ. Τικτοπούλου, *Αυτοβιογραφία: μεταξύ Ιστορίας και Λογοτεχνίας στον 19^ο αιώνα*, 2015, σσ. 13-23.

καταστατικός ρόλος της διαδικασίας της ενθύμησης, αυτού του αστάθμητου και ανεξέλεγκτου παράγοντα, σε συνάρτηση με τη συνειδητότητα της αυτοβιογραφικής πράξης τείνουν στο ότι ανάλογες απόπειρες θα πρέπει να θεωρούνται κατασκευές, καθώς πρόκειται στην ουσία για αναμνήσεις ενός ανθρώπου που δεν υπήρξε έτσι ακριβώς ποτέ.⁴¹⁸ Ο ίδιος ο Γκαίτε, απερίφραστος θαυμαστής του οποίου εξάλλου δήλωνε ο Δόσιος, προβαίνει όσον αφορά την αυτοβιογραφία στη διάκριση μεταξύ πραγματικότητας και αλήθειας, ενώ υπογραμμίζει και τη συμβολή της μυθοπλασίας στην όλη διαδικασία σημειώνοντας πως μία τέτοια μεταγενέστερη χρονικά απόπειρα είναι αδύνατο να ολοκληρωθεί χωρίς τη δημιουργική ένωση ανάμνησης - φαντασίας.⁴¹⁹ Τα ίδια τα κίνητρα, τέλος, του αυτοβιογραφούμενου κάθε άλλο παρά αθώα θα πρέπει να θεωρούνται: ο συγγραφέας προσπαθεί με την άνεση που του παρέχει η χρονική απόσταση από τα γεγονότα να κατασκευάσει τη συγκεκριμένη εικόνα που θέλει να έχουν οι άλλοι για αυτόν υπακούοντας σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό στον προσωπικό του ναρκισσισμό, καλύπτοντας ταυτόχρονα κενά, αποτυχίες και διαψεύσεις προσδοκιών με μεταγενέστερες εκλογικεύσεις και αιτιολογήσεις.⁴²⁰ Η προσεκτική ανάγνωση της *Αυτοβιογραφίας '31*, σε αντιπαραβολή μάλιστα με το πρώτο χρονικά αυτοβιογραφικό σημείωμα των *Ανθέων*, μας επιτρέπει να υποστηρίξουμε πως και σε αυτή την περίπτωση ο Δόσιος αποτελεί κομμάτι και όχι εξαίρεση στον κανόνα.

Συνταγμένη από έναν άνθρωπο εθισμένο στη γραφή, χωρίς την πρόθεση να δοκιμάσει μέσω αυτής τις εκφραστικές του δυνατότητες και παρά την αδυναμία πλήρους αποδέσμευσης του από τα γεγονότα που εξιστορούνται, η *Αυτοβιογραφία '31* καταφέρνει να προσκομίσει

⁴¹⁸ Ό.π., σ. 13.

⁴¹⁹ Τις ίδιες απόψεις φαίνεται να συμμερίζονται και οι Χάινε, τον οποίο επίσης θαύμαζε ο Δόσιος, και Ντοστογιέφσκι. Βλ. ό.π., σ. 18.

⁴²⁰ Ό.π., σ. 121.

ενδιαφέροντα στοιχεία για τη συγκρότηση μίας ευρύτερης, συλλογικής όπως υποστηρίζει ο Σ. Ασδραχάς, βιογραφίας που ενσωματώνει στην οπτική της την προσωπική, άκρως όμως ενδιαφέρουσα, βίωση του Δοσίου.⁴²¹ Διανύοντας την έβδομη δεκαετία της πολυτάραχης ζωής του ο λόγιος ούτος Ιωαννίτης μέσω της αυτοπαρουσίασης του ανοίγει ένα διάλογο όχι τόσο με τους ανθρώπους του καιρού του, οι περισσότεροι εξάλλου έχουν πεθάνει, όσο με τους ιστορικούς του μέλλοντος προσπαθώντας σε κάποιο βαθμό να απολογηθεί για τις αδυναμίες και τις ματαιώσεις του έργου και της πορείας του.⁴²² Τα πρόσωπα, οι σταθμοί και τα γεγονότα της αφήγησης καθιστούν το κείμενο αυτό ένα χωνευτήρι στο οποίο όλες αυτές οι εμπειρίες χρωματίζονται από την τελευταία ψυχική διάθεση στο Παρίσι του Μεσοπολέμου. Μέσω της πορείας που διέγραψε στα γράμματα από τα μαθητικά του χρόνια έως και τη στιγμή εκείνη, αυτός είναι εξάλλου ο κεντρικός άξονας γύρω από τον οποίο δομείται ολόκληρη η αφήγηση, ο Δόσιος μας φέρνει σε επαφή με όλο σχεδόν το φάσμα του ελληνόφωνου κόσμου του 19^{ου} αιώνα: από την οθωμανοκρατούμενη Ήπειρο και την Αθήνα της δεκαετίας του 1870 μέχρι και τις υψηλότερες κοινωνικά βαθμίδες της ελληνικής διασποράς αλλά και της ευρωπαϊκής λογιόσύνης, με τις δύο τελευταίες τουλάχιστον να προσεγγίζονται όχι μέσω ενός

⁴²¹ Η περίπτωση του Δοσίου παρουσιάζει ομοιότητες με αυτή του ηπειρώτη φιλόλογου Κωνσταντίνου Χρηστίδη που δραστηριοποιήθηκε στη Ρουμανία στα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Οι αντί προλόγου εισαγωγικές παρατηρήσεις του Σπ. Ασδραχά στην αυτοβιογραφία του τελευταίου είναι άκρως διαφωτιστικές και εν πολλοίς ανάλογες όσον αφορά την περίπτωση Δοσίου. Περισσότερα για το θέμα βλ. Κ. Χρηστίδης, *Πορεία μιας ζωής: από τα Γιάννενα στο Βουκουρέστι, 1818-1908*, Επιστημονική επιμέλεια: Ε. Μπουρνόβα, 2001, Πλέθρον, σσ. 9-15.

⁴²² Στο κομμάτι αυτό ο Δόσιος θυμίζει την περίπτωση του ποιητή από τη Ζάκυνθο, Στέφανου Μαρτζώκη με τον οποίο οι ομοιότητες δεν σταματούν εδώ. Αντιμετωπίζοντας βιοποριστικά προβλήματα και απρόθυμος να παρακολουθήσει τις νέες λογοτεχνικές τάσεις, συνθήκες που ισχύουν και για τον ηπειρώτη λόγιο, ο συνομήλικος του Δοσίου ποιητής δημοσιεύει σε συνέχειες την αυτοβιογραφία του το 1913 θεωρώντας ότι μέσα από τις σελίδες της έδινε τις δικές του απαντήσεις σε όσους τον είχαν έως τότε κρίνει αρνητικά. Σχετικά βλ. Μ. Χρυσανθόπουλος κ.ά., *Αυτοβιογραφία: μεταξύ Ιστορίας και Λογοτεχνίας στον 19^ο αιώνα*, Αθήνα 2015, σσ. 207-214, ιδίως βλ. σ. 210.

αξιοζήλευτου συγγραφικού έργου αλλά μέσω της άσκησης του διδακτικού επαγγέλματος, της απλούστερης δηλαδή εκδήλωσης λογιουσύνης. Παρά τις περιπέτειες, τις ματαιώσεις και τη νοσταλγία για τη γενέθλια γη που διαπνέει το σύνολο του έργου του ο Δόσιος κατάφερε να προκόψει μέσω και εξαιτίας των γραμμάτων διαγράφοντας μία πορεία που εν τέλει θα μπορούσαμε να τη χαρακτηρίσουμε συναρπαστική.

Στην παρούσα έκδοση, σεβόμενοι την ενσυνείδητη γραφή του δημιουργού, διατηρήσαμε την ορθογραφία αποκαθιστώντας σιωπηρά ορισμένα λάθη. Το ίδιο συνέβη και με τη στίξη. Διατηρήθηκαν επίσης όλες οι υποσημειώσεις και τα σύμβολα του χειρογράφου που επέλεξε ο ίδιος. Τα αναφερόμενα έργα του ίδιου που δεν βρίσκονταν στο χειρόγραφο σε εισαγωγικά στην παρούσα έκδοση δηλώνονται με πλάγια γράμματα.

Αυτοβιογραφία Ν. Γ. Δοσίου

Ο λόγιος ούτος Ιωαννίτης εγεννήθη κατά το εις χείρας αυτού πιστοποιητικόν βαπτιστικόν εν Ιωαννίνοις τη 22 Φεβρουαρίου 1856. Ανάδοχον έσχε την (ευγενή Σμυρναία) Αικατερίνην Bertrand, ελληνίδα σύζυγον του Προξένου της Γαλλίας Louis Bertrand. Την δημοτικήν εκπαίδευσιν ως και την γυμνασιακήν εδιδάχθη εις την Καπλάνειον και Βαλάνειον σχολήν και την γεραράν Ζωσιμαίαν ⁴²³ με τον βαθμόν άριστα εις όλας αυτής τας τάξεις εκτός της Α^{ης} Σχολαρχείου, εξ ης προβιβάσθη με τον βαθμόν λίαν καλώς. Εν έτει 1874 ως αριστεύσας κατά τας απολυτηρίους εξετάσεις της Ζωσιμαίας Σχολής απεστάλη υπό της εφορείας των εκπαιδευτικών καταστημάτων της Πόλεως δαπάνη του Ζωσιμαίου κληροδοτήματος μετά του επίσης αριστεύσαντος συμμαθητού Ιωαννίτου ατυχούς Πάνου Τσακμάκη εις Αθήνας μετά συστατικών γραμμάτων εις τον Νέστορα των Ηπειρωτών φοιτητών, αοίδιμον Λέοντα Μελάν, τον γνωστόν συγγραφέα του αδίκως λησμονηθέντος σήμερα παιδαγωγικού αναγνωστικού βιβλίου Ο ΓΕΡΟΣΤΑΘΗΣ, όπως ούτος αποστείλει αυτούς δεκαπενταετείς ή δεκαξαετείς παίδας εις Ευρώπην, ίνα ο μεν Τσακμάκης σπουδάση την βυρσοδεψίαν επειδή ίσως ο πατήρ αυτού ην βυρσοδέψης και επίτροπος της εκκλησίας της Μητροπόλεως, ο δε Δόσιος την ορυκτολογίαν (!) διότι ούτως έδοξε τοις τότε εφόροις, αν και οι δύο νεαροί τελειόφοιτοι της Ζωσιμαίας εις τας αιτήσεις των είχαν υποδείξει ο μεν Τσακμάκης την φιλολογίαν, ο δε Δόσιος την εκμάθησιν των ευρωπαϊκών γλωσσών, όπως χρησιμεύσωσι κατόπιν ως καθηγητάς της Ζωσιμαίας. Ελθόντες εις Αθήνας τον Αύγουστον του 1874 και παρουσιάσαντας τας συστατικάς επιστολάς εις τον σεβαστον πρεσβευτήν εύρον αυτόν οργίλον και θυμώδη δια την

⁴²³ Σημείωση του ίδιου στο περιθώριο της σελίδας: ΣΗΜ. υπό επωνύμιον Ν. Παραγινόμενος και τη υποδείξει και μαρτυρία του καθηγητού της Ιατροδικαστικής εν τω Εθνικώ Πανεπιστημίω ενεγράφη {...} Ν. Γ. Δόσιος.

απόφασιν των κκων εφόρων και μάλιστα ότε ήκουσε παρά των δύο νεαρών Ιωαννιτών τας λογικάς αυτών αιτήσεις ανακράξας «ημείς έχομεν ανάγκην παιδαγωγών και διδασκάλων [...] και ουδόλως βυρσοδεψών και ουκτολόγων!» και είπεν ότι θέλει παραιτηθή της επιστασίας των Ηπειρωτών φοιτητών, εάν οι κκοι έφοροι δεν αλλάξωσι γνώμην, [...] τους δύο νεαρούς Ιωαννίτας. Με την ανταλλαγήν επιστολών υπερασπίσθη ίνα ο μεν Δόσιος μετά την εγγραφήν εις την Φιλοσοφικήν Σχολήν του Εθνικού Πανεπιστημίου μεταβή εις Γερμανίαν προς σπουδήν της φιλολογίας ο δε Πάνος εις Μασσαλίαν όπως σπουδάση την βυρσοδεψικήν τέχνην, τουδ' όπερ και εγένετο. Αλλ' ο μεν ατυχής Πάνος αφού ειργάσθη επί τίνας μήνας εν τινί βυρσοδεψείω της Μασσαλίας μετέβη εις Παρισίους, όπως σπουδάση Χημεία [...] αναγραμματίσας την λέξιν ο σεβαστός γέρων είπεν μοιχείαν προειπών και το οικτρόν τέλος του ατυχούς νεανίου, όστις μετά ενός έτους διαμονήν εις τα μπουλεβάρδια της Γαλλικής Μητροπόλεως ετελεύτησεν εν τινί φρενοκομείω των Παρισίων. Ο δε Δόσιος μετέβη κατά πρώτον εις την Τυβίγγη (Tubingen) της Βυτεμβέργης, όπου εξέμαθε την Γερμανικήν, μεθ' ο μετέβη εις Λιψίαν, εις το Πανεπιστήμιον της οποίας εσπούδασεν επί τετραετίαν φιλολογίαν και φιλοσοφίαν αναδειχθείς διδάκτωρ μετά τας προφορικές εξετάσεις επί τη βάσει της εντεύθεν εναισίμου διατριβής του «Beitrag zur neugriechischen Wortbildungslehre» αλλά και σπουδάζων εν Γερμανία είχε δημοσιεύσει γερμανιστί και άλλην πραγματεία περί των νεοελληνικών δεισιδαιμονιών εν συγκρίσει προς τας των αρχαίων «Der Aberglaube bei den heutigen Griechen (seinem Ursprunge nach Freiburg 1878» ως και τινα άλλα γλωσσολογικά άρθρα εις το περιοδικόν του Bezzenberger «Beiträge zur Kunde der Indogermanischen Sprachen» 1878 vol. I & II. Επιστρέψας εις την Ελλάδα (Κέρκυραν), όπου διέμενεν η οικογένεια του τω 1879-1880, εδημοσίευσεν το «Χαρτοφυλάκιον των παιδικών μου χρόνων» περιλαμβάνον την πεζήν πινακίδα «υπομνημονεύματι φιλίας και τινας στίχους εις καθαρεύουσας και εις δημώδη γλώσσα ως και τινα υπ' αυτού εν

Κερκύρα συλλεχθέντα δημώδη άσματα. Κατά την επιστροφήν εκ του Συνεδρίου του Βερολίνου, του επιδικάσαντος την Ήπειρον μέχρι Θυάμιδος (Καλαμά) εις την Ελλάδα, τον έτερον των δύο αντίπροσώπων της Ελλάδος εις το εν λόγω Συνέδριον, τον αείμνηστον φιλόσοφον και διπλωμάτην Πέτρον Βράιλα Αρμένη (ο έτερος των Ελλήνων αντιπροσώπων ην –ως γνωστόν- ο αοίδιμος Θεόδωρος Δεληγιάννης, υπουργός τότε των εξωτερικών) ο Δόσιος επικεφαλής εκατοντάδος Ηπειρωτών διαμενόντων εν Κερκύρα ανελθόντων επί του ατμοπλοίου δι' ου επέστρεφεν ο Βράιλας τον προσεφώνησε δι' ενθουσιώδους λογυδρίου εγχειρίσας άμα αυτώ ωραιότατον εκ φυσικών ανθέων στέφανον και έντυπον διά χρυσών γραμμάτων επί μεταξένου κυανόλευκου υφάσματος. Την προσλαλιάν του ο Βράιλας συγκεκινημένος εκ του λόγου του νεαρού Ιωαννίτου και της υποδοχής των εν Κερκύρα Ηπειρωτών ησπάσθη τον ρήτορα ωσει ησπάζετο –είπεν- την Ελευθέραν πλέον Ήπειρον, αντιφωνήσας δι' ολίγων μεστών πατριωτισμού λέξεων και κραυγάσας «ΖΗΤΩ Η ΕΛΕΥΘΕΡΑ ΗΠΕΙΡΟΣ» ην κραυγήν επανέλαβον εν συγκινήσει οι διοργανώσαντες την πατριωτικήν ταύτην διαδήλωσιν Ηπειρώται. Το λογύδριον του Δοσίου και η αντιφώνησις του αειμνήστου Βράιλα εδημοσιεύθησαν εις τας Κερκυραϊκάς και Αθηναϊκάς εφημερίδας και εις χιλιάδας [...] φύλλα. Ο Δόσιος εν τω πατριωτισμώ του δεν ηρκέσθη εις την διαδήλωσιν ταύτην αλλά εξέδωκεν εν Κερκύρα επί τινα χρόνω μετά του συμμαθητού του άλλοτε, Νικολάου Μπάρκα, Ιωαννίτου την «ΕΝΩΣΙΝ», εν η υπερεμάχησεν υπέρ της γραμμής του Βερολίνου, ήτις ατυχώς δεν παρεχωρήθη τότε και [...] μετέβη μετ' ολιγόμηνον διαμονήν εν Αθήναις εις Παρισίους – Βέλγιον – Ολλανδίαν και Αγγλίαν εργασθείς εις τας εκεί βιβλιοθήκας προς ανεύρεσιν ανεκδότων μεσαιωνικών ποιημάτων, ων τινα (*) ⁴²⁴ εδημοσίευσεν εν τω εικονογραφημένω περιοδικώ της Λιψίας του μακ. Πέτρου Πεορβάνογλου

⁴²⁴ Αχιλλής εκ χειρογράφου Οξωνίου (Oxford)

«ΕΣΠΕΡΟΣ» (1882-1886).⁴²⁵ Δοθείσης αμνηστείας υπό της Τουρκικής Κυβερνήσεως εις τους υπερμαχήσαντας υπέρ της γραμμής του Θυάμιδος Ηπειρώτας ο Δόσιος ήλθεν εις Ιωάννινα, όπου εδίδαξε επί εν μόνον έτος (1881-1882) τα Ελληνικά εις τη Γ' τάξει του Γυμνασίου της Ζωσιμαίας και την Ιστορίαν υποβλεπόμενος πάντοτε υπό της τουρκικής λογοκρισίας διά το πατριωτικά αυτού αισθήματα. Προγραφείς υπό της τουρκικής λογοκρισίας μόλις ηδυνήθη ναποφύγη την εις Fezan εξορίαν διά της εγκαίρου αναχωρήσεως του εκ της γενεθλίου πόλεως τη φιλική συμβουλή και προστασία του φιλέλληνος της Ρωσσίας προξένου Trojansky, όστις νύκτωρ απέστειλεν αυτόν εν συνοδεία του [...] του ρωσικού προξενείου εις Σαγιάδαν και εκείθεν εις Κέρκυραν αφήσας ημιτελή την επιστολία αυτού οικοδομούμενην οικογενειακήν οικίαν. Εκ Κερκύρας εδημοσίευσεν Αγγελίαν εν τω ΕΣΠΕΡΩ ζητών θέσιν εις το εξωτερικό ως καθηγήτης ή Διευθυντής Ελληνικού Εκπαιδευτηρίου. Ο Σύλλογος προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων προσέφερεν αυτό δια του μακ. γραμματέως αυτού, Ζολώτα καθηγεσίαν εν Θεσσαλονίκη ή την διεύθυνσιν του Γυμνασίου της Χίου. Εννοείται ότι ουδεμίαν αυτών ηδυνήθη ναποδεχθή και μετέβη (1882) εις Γαλάζιον της Ρουμανίας προσκληθείς υπό του Διευθυντού του εν τη πόλει ταύτη «Ελληνικού Εκπαιδευτηρίου, μακ. Αναστασίου Βενιέρη εν ω ευδοκίμως και μετά πατριωτικής θέρμης εδίδαξε επί δωδεκαετία (1882-1894) τα ελληνικά, λατινικά και Ψυχολογίαν. Εκμαθών την ρουμανικήν, ην και από μικράς ηλικίας εγνώριζε ως εκ της διετούς διαμονής του εν Βουκουρεστίω παρα τινι θείω (1864-1866), ότε είχε μάθει και την ανάγνωσιν και γραφήν παρά του εθνομάρτυρος Θωμά ΠΑΣΧΙΔΟΥ, του ριζαριστού αδερφού του Νικολάου Πασχίδη, διωρίσθη κατόπιν διαγωνισμού εν τω

⁴²⁵ Ο εκδότης του *Έσπερον* ήταν ο Ιωάννης Π. Περβάνογλου (1831-1911), ενώ ο Πέτρος Περβάνογλους (1833-1894) υπήρξε αρχαιολόγος που πέθανε στην Τεργέστη. Προφανώς ο Δόσιος, σε προχωρημένη ηλικία πλέον, υπέπεσε σε σφάλμα αναφέροντας τον Πέτρο ως εκδότη του περιοδικού.

Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου καθηγητής της νεοελληνικής, εν τη εν Γαλαζίω του Κράτους Εμπορική Σχολή (1884 -1894), εν η εδίδαξεν επί μίαν, την τελευταίαν, δεκαετία, διότι τω 1894 κατηργήθη η έδρα της νεοελληνικής και εν τη Εμπορική Σχολή Γαλαζίου, ως είχαν καταργηθεί προηγουμένως αι όμοιαι έδραι των Εμπορικών του κράτους Σχολών Βουκουρεστίου- Ιασίου- Κραϊώβης και Πλοεστίου. Καταργηθείσης της έδρας της νεοελληνικής και της Διευθύνσεως του Ελληνικού Εκπαιδευτηρίου [...] εις άλλας χείρας μετά την αποχώρησιν του μακ. Α. Βενιέρη ο Δόσιος διωρίσθη υπό της Ρουμανικής Κυβερνήσεως καθηγητής της Γερμανικής της τότε ιδρυθείσης εν Ιασίω (Jassy) ανωτέρας Εμπορικής Σχολής και της αρχαίας Ελληνικής εν μία τάξει του εν τη αυτή πόλει Σεμναρίου, εις ο μετετέθη κατόπιν και ως καθηγητής της Γερμανικής εις τας ανωτέρας τάξεις (1902-1911). Εν Γαλαζίω δεν περιωρίσθη εις την από έδρας διδασκαλίαν του Ελληνικού Εκπαιδευτηρίου Βενιέρη και του Παρθεναγωγείου των αφων Λεβίδη αλλ' εξέδωκε και διάφορα συγγράμματα και ιδίως την *Εκάβην του Ευρυπίδου μετά Ψυχαγωγίας και νεωτέρων σχολίων* τυπογρ. Δακία 1884 εκ χειρογράφου διασωθέντος παρ' αυτού εν Ιωαννίνους –ουχί του κλεινού Λάμπρου Φωτιάδου ως εσφαλμένως ενόμισεν ως επί της εν τω χειρογράφω σημειώσεως: Λάμπρου, παιδός Ιωαννίνων αλλ' ετέρου τινός ομωνύμου (Λάμπρου) χρηματίσαντος και τούτου διδασκάλου εν τη Αυθεντική Ακαδημία Βουκουρεστίου, πολύ προ του μεγάλου διδασκάλου –ως επείσθη κατόπιν. Ο Δ. ότε εξέδωκε τας *ΕΛΛΗΝΟΡΟΥΜΟΥΝΙΚΑΣ* αυτού μελέτας (Jassy 1902) «*Studii grecoromaine fas. I, II, III, δι' ας μελέτας έλαβε συγχαρητηρίας επιστολάς παρά τε του βασιλέως Καρόλου του Α' και της μουσοτραφούς βασιλίσης της Ρουμανίας Ελισσάβητ (Carmen Sylva) και το παράσημον του ιππότου του τάγματος του Ρουμουνικού Στέμματος Coroana Romaniei. Κατά την εν Ιασίω διδασκαλίαν του (1894–1911) ο Δ. συνέλεξε τας επί τύμβων, εικόνων, κωδωνοστασίων κ.λ. ελληνικάς επιγραφάς, έμμετρας και εις πεζόν λόγον,*

αίτινας διεσώζοντο οπωσούν τότε εκ της 17^{ης} και 18^{ης} εκατονταετηρίδος ας και εδημοσίευσεν εν τω Β^ω τεύχει των *Μελετών* του μετά ρουμουνικής μεταγλωττίσεως. Προσέτι δε διέσωσε και ταξινόμησεν υπερεκατόν ελληνικά χειρόγραφα της Κεντρικής Βιβλιοθήκης «Biblioteca Centrala» συν τον υπ' αυτού συνταχθέντα κατάλογον εδημοσίευσεν εν τω Γ^ω τεύχει των *Ελληνορουμουνικών Μελετών* του. Τω 1905 λαβών κυβερνητικήν άδειαν μετέβη συν γυμνακί και τοις εξ τότε αυτού τέκνοις τρυφεράς ηλικίας (5 έως 17 ετών) εις Παρισίους και δι' οικογενειακούς λόγους και όπως σπουδάση εν τη *École Pratique des Hautes Études (a la Sorbonne)* γλωσσολογίαν, ήστινος έδρα επρόκειτο να ιδρυθή εν τω Πανεπιστημίω του Ιασίου και επί τριετία διήκουσε τακτικώς τα μαθήματα της Σχολής των ανωτέρων σπουδών λαβών τα οικεία *Certificat* (ενδεικτικά) παρά πέντε σοφών διδασκάλων. Μη ιδρυθείσης της έδρας γλωσσολογίας ο Δ. μετά την λήξιν της κυβερνητικής αδείας επανήλθε πανέστιος εις Ιάσιον και επανέλαβε την εν τω Σεμιναρίω «*Veniamin*» διδασκαλίαν και τας προσφιλείς αυτού κλασικάς μελέτας. Φιλομαθής -ως ην- και υπό της Σολωνείου ρήτρας ωθούμενος «γηράσκω δ' αεί τι νέον διδασκόμενος» μετά την επιστροφήν του εις Ιάσιον ενεγράφη εν τω Μητρώω της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου ως φοιτητής και ηκολούθησεν επί τριετίαν (1908–1911) τα μαθήματα της Σχολής ταύτης έκδους επί τη πεντηκονταετηρίδι της Νομικής του Ιασίου Σχολής διατριβήν εν ρουμουνική γλώσσα επιγραφομένην «*Justitia in Principatele Dunarene*» ήτοι: *Η Δικαιοσύνη εις τας παραδουναβείους Ηγεμονίας κατά την 17^η-18^η και τας αρχάς της 19^{ης} εκατονταετηρίδος*, εν η απέδειξε διά τε των σωζομένων εν ταις Βιβλιοθήκαις της Ρουμανίας νομοκανόνων και νομικών χειρογράφων ότι το Δίκαιον εσπουδάζετο εις τας δύο Ηγεμονίας κατά τας ρηθείσας εκατονταετηρίδας. Την Διατριβήν ταύτην επαινηθείσαν υπό των αρμοδίων αφιέρωσεν ο Δ. εις τους καθηγητάς της Νομικής Σχολής, ους διήκουσεν επί τριετίαν. Τω 1911 τυχών και αύθις κυβερνητικής αδείας μετέβη και πάλιν

εις Γαλλίαν την φοράν ταύτην εις Μασσαλίαν πανέστιος, όπως διεκδικήσει (ολίγον αργά!) εν τοις εκεί δικαστηρίοις τα κληρονομικά δίκαια της συζύγου του εν τινι κληρονομία του εκατομυριούχου συγγενούς της, Δημητρίου Ν. Πετροκοκίνου, Χίου. Αποριφθείσης της υποθέσεως εν τω Πρωτοδικείω Μασσαλίας του δικηγόρου (Natan) τριημέρου (!) προ της δίκης παραιτηθέντος εδημηγόρευσεν ο ίδιος Δ. , αν και δεν είχε τ' απαιτούμενα έγγραφα και στοιχεία -άτινα έδει να φθάσωσιν εκ Κων/λεως, Λονδίνου και Χίου- η υπόθεσις μετεφέρθη εις το εφετείον της Aix-en-Provence, όπου και οι εκεί ορισθέντες δικηγόροι, αν και εν τω μεταξύ είχαν φθάσει τα απαιτούμενα έγγραφα και ο Δ. δι' επιμόνων ερευνών του εν τοις αρχείοις της Μασσαλίας ανεκάλυψε την αμφισβητούμενην συγγένειαν της συζύγου του, ανέβαλον την δίκην (βους επί γλώττη!). Ο Δ. μετέβη τον Μάιον του 1914 εις Παρισίοις με την δικογραφίαν και τα ανακαλυφθέντα υπ' αυτού εν τοις αρχείοις (Archives) της Μασσαλίας νέα στοιχεία και ανέθεσε την υπόθεσιν εις τον διάσημον Γάλλον δικηγόρον Labori, όστις ανέλαβε να διεξαγάγει αισίως τον δικαστικόν αγώνα. Η υπόθεσις ωρίσθη να δικασθή αρχές Νοεμβρίου 1914 αλλ' εκραγέντος του παγκοσμίου πολέμου όλαι αι μεγάλαι δίκαι ανεβλήθησαν έως την λήξιν του μεγάλου πολέμου! Τελευτήσαντος δ' εν τω μεταξύ και του Labori και διασκορπισθείσης της δικογραφίας η υπόθεσις απετελεματώθη! Έκτοτε ο Δ. διαμένει οικογενειακώς εν Παρισίοις εργαζόμενος εν τη Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλικής πρωτευούσης προς συμπλήρωσιν των ανέκδοτων λαογραφικών μελετών του, διότι ιδιαίτεράν από τρυφεράς ηλικίας έδειξε κλίσιν προς την λαογραφίαν και ιδία την της ιδιαίτερας αυτού πατρίδος, της Ηπείρου, ήστινος έχει καταγεγραμμένα εν χειρογράφοις πολλά ανέκδοτα δ' άσματα και παραμύθια. Τακτικόν μέλος της Association pour l'encouragement des études grecques en France από το 1881 παρευρίσκεται τακτικά εις τας μηνιαίας συνεδριάσεις του σοφωτάτου σωματείου των Γάλλων ελληνιστών και έκαμεν και ο ίδιος 4 - 5 εν αυτώ διαλέξεις, μίαν εν τη École des beaux arts

(των ωραίων τεχνών) όπου συνεδρίαζε τότε το εν λόγω σωματείο περί της εκμεταλλεύσεως υπό των αρχαίων των πολύτιμων μετάλλων χρυσού και αργύρου εν Μακεδονία και τη ελληνική Θράκη και της πιθανότητος της ανευρέσεως των μεταλλείων τούτων μετά την διαρρύθμισην της κοίτης των ποταμών (ήτοι) του Στρυμόνος επί τη βάσει των πληροφοριών των αρχαίων συγγραφέων και των νεοτέρων περιηγητών. Τας άλλας διαλέξεις έκαμεν εν Σορβώννη (Sorbonne) εν τη αιθούση των ελληνικών σπουδών Salle des études grecques á la Sorbonne. Μίαν με περιεχόμενον «[...] clasiques dans les chansons et les [...] populaires neogrecques» εν η ίδια ανέλυσε τα περί της πιστής συζύγου δημώδη ημών άσματα, διατηρήσαντα πιστώως τα χαρακτηριστικά της ομηρικής Πηνελόπης και του Οδυσσέως. Τρίτην διάλεξιν έκαμεν περί της ακμής των ελληνικών γραμμάτων εις τας παραδουναβείας Ηγεμονίας κατά τας παρελθούσας εκατονταετηρίδας διαπραγματευθείς εν εκάστει περί των δύο Αυθεντικών Ακαδημιών Βουκουρεστίου και Ιασίου (1714–1821) και των εν αυταίς διδασκάντων Ελλήνων διδασκάλων, θέμα το οποίον εξέθηκε διεξοδικώς εν τω Α' τεύχει των «Ελληνορουμουνικών Μελετών» του. (Ιδ. ανωτέρω) Τελευταίως ωμίλησε δια μακρών περί δημώδους ετυμολογίας «Etymologies populaires neo-grecques», εν η απέδειξε δια πολλών παραδειγμάτων ότι ο ελληνικός λαός δια μέσου των χιλιετηρίδων του εθνικού αυτού βίου διετήρησεν πολλάς αρχαίας ονομασίας ίδια τοπωνυμίας συνταυτίσας ταύτας προς ομόηχους νέας λέξεις, ως λ.χ. την ομηρικήν ΕΛΛΟΠΙΑΝ (εν Ηπείρω) εν η έκειτο η Δωδώνη και το Δωδωναίον μαντείο διέσωσε το εν τη αυτή τοποθεσία σημερινό Αλεπουχώρι = ΕΛΛΟΠΙΑ ΧΩΡΑ. Εν δε Αρκαδία η σημερινή λίμνη του «Φονηά» είνε ο «Φενεός» του αρχαίου γεωγράφου και το «Κρυσαιόν πεδίον» εν Φωκίδι καλείται σήμερα «ο κάμπος του χρυσού» και πολλά άλλα. Και αυτό δε το όνομα του ανδρείου βασιλέως της Ηπείρου «ΠΥΡΡΟΣ» διεσώθη, κατά τον κον Δόσιον, εν τη σημερινή λαϊκή ονομασία «Μπούρας» = ανδρείος παλληκάρι δια μέσου της λατινικής ονομασίας του

ΠΥΡΡΟΥ = BURRHUS = ΜΠΟΥΡΟΥΣ = μπούρας = PYRRHUS ως μαρτυρεί ο Κικέρων! Κατά το Β^{ον} έτος του παγκοσμίου πολέμου (1915) εξέδωκεν εν Παρισίοις ο Δ. «La Confédération Balkanique (βαλκανικήν ομοσπονδίαν), εν η συνηγόρεσεν περί της εισόδου της Ρουμανίας και της Ελλάδος εις τον πόλεμον παρά το πλευρόν των μεγάλων Συμμάχων. Εν έτει 1921 επί τη εκατονταετηρίδι της εθνικής εξεγερσίας (1821–1921) εξέδωκεν τον έμμετρον ΎΜΝΟΝ και επιγράμματα εικονογραφημένον, εν ω δι' ολίγων εμπνευσμένων στροφών και τετραστίχων ανέπτυξε το μέγα έργον της μεγάλης γενεάς του 21 υπέρ της εθνικής ελευθερίας. Η ελληνική Κυβέρνησις απένειμεν αυτώ [...] τον χρυσούν Σταυρόν του Τάγματος του Σωτήρος, η δε Γαλλική το παράσημο της Ακαδημαϊκής Δάφνης «officier d'Académie» και ο ένδοξος Γάλλος στρατηγός ΡΟ επρότεινεν όπως δοθή αυτού το παράσημον της λεγεώνας της τιμής Légion d'honneur. Εν τω ιδιωτικώ αυτού βίω ο λόγιος Ιωαννίτης εδοκιμάσθη σκληρώς υπό της ΜΟΙΡΑΣ, απολέσας 4 θυγατέρας, μίαν εν Ρουμανία και τρεις εν Γαλλία! Ποιητής και φιλόσοφος άμα έσφιξε την καρδίαν και ηύρε βάλαμον παρηγορίας εν τη μελέτη και τη ποιήσει, ως δεικνύει και το επόμενον δίστιχον εις τας αποβιώσασας εν τρυφερά ηλικία τέσσαρας θυγατέρας + + + + «τις πίκρες και τα βάσανα του κόσμου πριν γευθήτε, στους ουρανούς πετάξατε, εκεί με καρτερείτε! ». Ο Δ. έχει πολλά ανέκδοτα έργα -πεζά και έμμετρα- άτινα ευχής έργον ήθελεν έσθαι, εάν διευκολύνετο υπό τινός σωματείου ή φιλομουσου Ηπειρώτου, διότι τα πλείστα αυτών αφορώσι την Ήπειρον και την Ηπειρωτικήν λαογραφίαν, όπως τα εκδώση προτού εγκαταλείψει τον πρόσκαιρον τούτον βίον και ιδία το Ηπειρωτικόν λαογραφικόν αυτού ανέκδοτον έμμετρον δράμα «Ο ΧΑΝΤΖΕΡΗΣ ΚΑΙ Η ΗΛΙΟΓΕΝΝΗΤΗ» εις πράξεις Ε' και πολλάς εικόνας μετά μελικών μερών.

ΑΥΤΟΒΙΟΓΡΑΦΙΑ Ν. Γ. Δοσίου

δ.φ. Ιωαννίτου

Συμπλήρωση αυτοβιογραφίας μου.

Τω 1882 ότε εδίδασκον εν τη ΖΩΣΙΜΑΙΑ η καλή και φιλάνθρωπος Κ^α Αλέξοβα (Α. Παπάζογλου) με προσεκάλεσε μίαν Κυριακήν και μετά τον προσφερθέντα απαραίτητον καφέ και γλυκό, τον οποίον ήλθε να μοι προσφέρει η υπηρέτρια μετά την τριπλήν κρούσιν των παλαμών της ευγενούς Ηπειρώτιδος, η κερά Αλέξοβα τρίβουσα τας χείρας μοι είπεν «τώρα να σε παντρέψωμεν με την εγγονή του Αγίου» και εις τας ενστάσεις μου ότι δεν είχον εισέτι σκεφθεί περί γάμου, καθώς μόλις 25έτης και δεν είχον ιδίαν περιουσίαν εκτός των 120 λιρ. οθ. του μισθού μου εκ της ΖΩΣΙΜΑΙΑΣ, η κερά Κατηρίνη προσέθηκε «η πόλις κάτι θα δώσει και || θα σου δώσωμε και το μισό κουτί του Αγίου!» Ηυχαρίστησα την Κερα Αλέξοβα διά το ενδιαφέρον της και απήλθα ειπών ότι θα τα ξαναπούμε! Αλλά φαίνεται δεν ήτο πεπρωμένον να νυμφευθώ εις την πατρίδα και δεν επεσκέφθην εκ νέου την ευγενή δέσποιναν και μετά παρέλευσιν επτά όλων ετών τω 1889 έγινεν ο γάμος μου εν Ταϊγανίω (Taganrog) της Ρωσσίας μετά της διδος Ελισσάβεν Α. Κρενδιοπούλου -μητρόθεν Πετροκόκκινου- της μεγάλης και γνωστής χιακής οικογενείας, εξ ης έσχον 6 θυγατέρας και ένα υιόν. Κατά το μοναδικόν σχολικόν έτος (1881-1882) της εν Ιωαννίνοις διδασκαλίας μου έδωκα μαθήματα της νεοελληνικής εις τον τότε εν Ιωαννίνοις Γενικό Πρόξενο της Δυαδικής Μοναρχίας, τον πολωνικής καταγωγής ευγενή, Wladislaw de Wyssosky. Εν δε Γαλαζίω έδωκα επίσης μαθήματα της νεοελληνικής εις τον εκεί Γενικόν Πρόξενον της Αυστρογγαρίας, baron [...] πρόεδρον της Ευρωπαϊκής Επιτροπής του Δουνάβεως «Commission Europeene du Danube» όστις μοι ανέθηκε και την αναθεώρηση και εκτύπωση του Κανονισμού της ποταμοπλοΐας του Δουνάβεως εν Ελληνική γλώσση (1886). Εν δε Ιασίω τω 1911 έδωκα επίσης μαθήματα της νεοελληνικής εις τον εκεί τότε Γενικόν Πρόξενον της Γερμανίας, διορισθέντα κατόπιν ως τοιούτου εν Αθήναις. Εν Παρισίοις δε

κατά τα μεταπολεμικά έτη (1922-1925) έδωκα ιδιαίτερα μαθήματα ελληνικής -αρχαίας και νεωτέρας- εις τους εν τω Lycee Ste Barbe ελληνόπαιδας και συνειργάσθην εις την έκδοσιν του ελληνογαλλικού ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΥ «Liberal» -ιδία εις το φιλολογικόν αυτού μέρος. Τω 1921 εξέδωκα επί τη εκατονταετηρίδι της Ελληνικής Παλιγγενεσίας τον ΥΜΝΟΝ μου μετά των εν αυτώ Επιγραμμάτων. Τω 1887 εξέδωκα κατά πρώτα μόνος κ' είτα εν συνεργασία μετά των «Συλλόγων» Βουκουρεστίου το περιοδικό «ΙΣΤΡΟΣ», 17 τεύχη εις μέγα σχήμα, εν ω ετυπώθη το πρώτον και το ηπειρωτικόν διήγημα μου «ΤΑ Θύματα του ΒΑΓΙΑ», μετατυπωθέν κατόπιν εις ίδιον βιβλίον.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ – ΤΟ ΕΡΓΟ

Εισαγωγική σημείωση: στο δεύτερο αυτό μέρος προκρίθηκε η ιδέα της κατά χρονολογική σειρά παρουσίασης των εκδομένων έργων του Δόσιου θεωρώντας πως με αυτόν τον τρόπο συμπληρώνονται κενά που αφορούν και το πρώτο μέρος.

Der Aberglaube bei den heutigen Griechen (seinem Ursprunge nach): ein Sendschreiben an Karl Foy, Φράιμπουργκ 1878 (πρώτη έκδοση) - Γαλάτσι 1894 (επανέκδοση)

Έχοντας διανύσει πέντε εξάμηνα επί γερμανικού εδάφους, ένα στο Τύμπιγκεν και τέσσερα στη Λειψία, ο Νικόλαος Δόσιος την άνοιξη του 1878 αποφασίζει να συνεχίσει τις σπουδές του στο Φράιμπουργκ, όπου θα παραμείνει για περίπου ένα χρόνο, προτού επιστρέψει στο γειτονικό Τύμπιγκεν, για να υποστηρίξει τη διδακτορική του διατριβή. Φαίνεται πάντως μέσα από τις συχνές αναφορές σε κατοπινά έργα αλλά και από τα δύο αυτοβιογραφικά σημειώματα πως η περίοδος της Λειψίας ήταν αυτή που διαμόρφωσε σε μεγάλο βαθμό την προσωπικότητα και τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα. Δεν είναι μόνο το διάστημα που παρέμεινε στο γερμανικό βορρά, περισσότερο από το μισό του συνολικού χρόνου που πέρασε στη χώρα, ούτε και οι διακεκριμένοι διδάσκοντες τις παραδόσεις των οποίων είχε την ευκαιρία να ακούσει, που καθιστούσαν την περίοδο της Λειψίας τόσο σημαντική. Δίπλα στους δύο αυτούς παράγοντες θα προσθέσουμε και έναν τρίτο: τις φιλίες που σύναψε με συμφοιτητές. Οι φιλίες αυτές γονιμοποίησαν τη σκέψη του νεαρού Ηπειρώτη, άνοιξαν νέους ερευνητικούς δρόμους, διήρκησαν για δεκαετίες και αποτελούσαν «πανάσημο» για τον ίδιο. Ένας από τους ανθρώπους με τους οποίους συνδέθηκε στενά ήταν ο Γερμανός Karl Foy.⁴²⁶ Γεννημένος την ίδια χρονιά με τον Δόσιο ο κατόπιν διαπρεπής καθηγητής τουρκολογίας και αλταϊκών

⁴²⁶ Για τον Karl Foy βλ. B. Kelner-Heinkele «Turkologie an der Berliner Universität» στο *Altaica Berlinensia: concept of sovereignty in the Altaic world - Permanent International Altaistic Conference. 34th Meeting: Berlin 21-26 July, 1991*, Βισμπάντεν 1993, σσ. 178-179.

πολιτισμών στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου υπήρξε στενός φίλος του Δοσίου κατά τη διάρκεια των κοινών σπουδών τους στη Λειψία, ενώ το έτερο μέλος της «τριανδρίας» την οποία με περηφάνια μνημονεύει ο ηπειρώτης λόγιος ήταν ο ιδρυτής της σύγχρονης βυζαντινολογίας, Karl Krumbacher.⁴²⁷ Στον Foy λοιπόν από το Φράιμπουργκ το καλοκαίρι του 1878 ο Δόσιος αφιερώνει μελέτη για τις νεοελληνικές δεισιδαιμονίες ως συνέχεια των αρχαίων πάντοτε φυσικά υπό το πρίσμα της αδιάσπαστης ενότητας του ελληνικού πολιτισμού, όπως αυτή είχε οριστεί από τον Κωνσταντίνο Παπαρηγόπουλο. Αρκετοί νεαροί επιστήμονες την ίδια εποχή επιδίδονταν σε έναν αγώνα δρόμου για την ανακάλυψη όσο το δυνατόν περισσότερων στοιχείων που θα συνέβαλαν στην αποδόμηση των θεωριών του Fallmerayer, οι οποίες σε γενικές γραμμές υποστήριζαν ότι οι σύγχρονοι κάτοικοι του νότιου άκρου της βαλκανικής χερσονήσου δεν είχαν καμία φυλετική σχέση με τους αρχαίους Έλληνες. Τα στοιχεία αυτά μπορούσαν να αντληθούν από τη γλώσσα των νεοελλήνων, τις συνήθειες, τον προφορικό ή υλικό πολιτισμό τους εν γένει. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι η συγγραφή και έκδοση της μελέτης στη Γερμανία δεν θα πρέπει να θεωρούνται τυχαίες, καθώς εκεί, στην κοιτίδα του ευρωπαϊκού ρομαντισμού, ο Δόσιος είχε από πρώτο χέρι την ευκαιρία να συνειδητοποιήσει την αξία της μελέτης του λαϊκού πολιτισμού, μιας και στην Αθήνα μόλις που είχε προλάβει να έρθει σε επαφή με τις ρομαντικές ιδεολογίες και αντιλήψεις. Χωρίς καμία διαμεσολάβηση πλέον θα εντρυφούσε στις ιδεολογίες αυτές και θα αφοσιωνόταν στη μελέτη του πιο

⁴²⁷ Όπως θα δούμε και στη συνέχεια στη μνήμη του Krumbacher μερικές δεκαετίες αργότερα ο Δόσιος θα αφιέρωνε ένα σύντομο έργο, για το οποίο διεξοδικότερα λόγος γίνεται στη συνέχεια. Είναι γεγονός πάντως πως οι αναφορές του Δοσίου στα αυτοβιογραφικά σημειώματα στη φιλία του με τους δύο άνδρες, τη στιγμή που παραλείπει ολόκληρες περιόδους της προσωπικής και οικογενειακής του ζωής, δείχνουν την τεράστια εκτίμηση που έτρεφε ο ηπειρώτης λόγιος για τους νεανικούς του φίλους. Σε μία δεύτερη ανάγνωση φανερώνουν και την προσπάθειά του να συνδεθεί η δική του περίπτωση με αυτές των καταξιωμένων πάλαι ποτέ συμφοιτητών αντλώντας λίγη από τη δική τους αναγνωρισιμότητα.

πρόσφατου παρελθόντος θέτοντας πάντοτε εαυτόν στην υπηρεσία της εθνικής ιδεολογίας. Αυτό είναι σε γενικές γραμμές το πλαίσιο μέσα στο οποίο επιχειρήθηκε και τελικά εκδόθηκε αυτή η μελέτη, πριν καν ακόμη δημοσιευθεί η διδακτορική του διατριβή.⁴²⁸ Ως ένδειξη αναγνώρισης και αμοιβαίου σεβασμού ο Karl Foy ένα χρόνο αργότερα ευχαριστεί μεταξύ άλλων τον Δόσιο μέσα από τις σελίδες της δικής του άρτι εκδοθείσας διατριβής.⁴²⁹

Λίγα λόγια για το περιεχόμενο τώρα. Στον πρόλογο της έκδοσης ο Δόσιος χαιρετίζει τον Foy ως άνθρωπο ο οποίος ήταν σε θέση να εκτιμήσει τη μελέτη αυτή, μεγαλύτερο ωστόσο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εισαγωγή, καθώς εκεί εξ αρχής δηλώνεται πως ίχνη της ειδωλολατρικής αρχαιότητας εντοπίζονται σε μεγάλο βαθμό και στις συνήθειες των σύγχρονων του Ελλήνων, ιδίως στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, όπως ο ίδιος τα κατονομάζει.⁴³⁰ Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζουν η ξεκάθαρη δήλωση που οριοθετεί σε μεγάλο βαθμό τη μελέτη ως ένα ακόμη αποδεικτικό εργαλείο κατά των θεωριών του Fallmerayer αλλά και η αναφορά στον καθηγητή των δύο νεαρών στη Λειψία, B. Schmidt.⁴³¹ Η εισαγωγή κλείνει με την παραδοχή ότι αν και εντοπίζονται ίχνη δεισιδαιμονιών που παραπέμπουν

⁴²⁸ Η διατριβή του θα υποστηριχθεί και θα εκδοθεί τον αμέσως επόμενο χρόνο, το 1879. Η μελέτη εκδίδεται πρώτη φορά το 1878 και την επανεκδίδει το 1894 στο Γαλάτσι. Παρότι στην εργασία μας χρησιμοποιήσαμε τη δεύτερη έκδοση, θεωρήσαμε ορθότερο να παρουσιαστούν τα έργα κατά χρονολογική σειρά για λόγους που ήδη αναφέρθηκαν.

⁴²⁹ K. Foy, *Studien zur Lautlehre des Vulgärgriechischen. Inauguraldissertation zur Erlangung der philosophischen Doctorwürde. Vorgelegt der Philosophischen Facultät der Universität Leipzig*, Λειψία 1879, σ. 8.

⁴³⁰ Η αναφορά σε κατώτερα στρώματα έχει την αξία της, καθώς μαρτυρά το βαθμό της πρόσληψης των ιδεολογιών και των μεθόδων του ρομαντισμού στο νεαρό Δόσιο: έπρεπε επιτέλους να μελετηθεί από την ανώτερη πνευματικά, προφανώς και κοινωνικά, ελίτ ο πολιτισμός των κατώτερων στρωμάτων. Δύο μόλις χρόνια αργότερα, χωρίς να παρεκκλίνει από αυτές τις πεποιθήσεις, ο Δόσιος θα συλλέξει τραγούδια από στόματα προσφύγων και φυλακισμένων στην Κέρκυρα. Περισσότερα, ειδικά για το τελευταίο, βλ. στη συνέχεια.

⁴³¹ Η αναφορά στα έργα του κοινού τους διδάσκοντα υποδηλώνει πως η μελέτη αποτελεί σε μεγάλο βαθμό προϊόν επιρροής των παραδόσεων της Λειψίας.

στην αρχαιότητα σε ολόκληρο τον ελληνόφωνο χώρο, ο ίδιος θα περιοριζόταν στην παράθεση ορισμένων παραδειγμάτων από τις περιοχές της Ηπείρου και της Θεσσαλίας, με την παραδοχή αυτή ενδεχομένως να υποδεικνύει τη συλλογή του σχετικού υλικού πριν από τη μετάβαση στη Γερμανία.⁴³²

Στις υπόλοιπες είκοσι περίπου σελίδες της μελέτης, η οποία χωρίζεται σε δύο ίσα μεταξύ τους κεφάλαια, ο Δόσιος καταφέρει να συγκεντρώσει μία σειρά περιπτώσεων από την καθημερινή ζωή των νεοελλήνων που απηχούν προκαταλήψεις της αρχαίας εποχής. Το πρώτο κεφάλαιο διαιρείται σε δύο μέρη εκ των οποίων το πρώτο αφορά τις εκδηλώσεις που ο ίδιος ονομάζει «αντικειμενικές δεισδαιμονίες».⁴³³ Μερικά μόνο παραδείγματα τέτοιων περιπτώσεων είναι η από την αρχαιότητα έως τότε θεωρούμενη ως καλοτυχία είσοδος των νεόνυμφων στο καινούργιο τους σπιτικό με το δεξί πόδι, η πίστη αρχαίων και νεοελλήνων στο «κακό μάτι» και η υπνοβασία, η οποία συνδεόταν με την εισχώρηση κακών πνευμάτων στον άνθρωπο που εξαιτίας της υπέφερε.⁴³⁴ Στις «αντικειμενικές» δεισδαιμονίες εντάσσονται περιπτώσεις όπως η συνάντηση ενός ιερέα με μία ηλικιωμένη γυναίκα την πρώτη μέρα του μήνα που φυσικά θεωρούνταν πολύ κακός οϊωνός ή αντίθετα το πέταγμα του χελιδονιού σε μία δύσκολη στιγμή που προμήνυε καλά νέα, οι ήχοι διάφορων πουλιών που άλλοτε εκλαμβάνονταν θετικά και άλλοτε αρνητικά αλλά και οι τερατογενέσεις, οι οποίες, σπανίως ομολογεί,

⁴³² Δεν υπάρχει καμία ένδειξη ότι όσο σπούδαζε στη Γερμανία επέστρεψε στην πατρίδα του. Ακόμη και κάτι τέτοιο να συνέβη πάντως, θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο να συνέλεξε όλο αυτό το υλικό στο διάστημα π.χ. των καλοκαιριών του διακοπών.

⁴³³ *Der subjective Aberglaube* στο πρωτότυπο.

⁴³⁴ Ειδικά για την περίπτωση της υπνοβασίας αξίζει να αναφέρουμε πως ο Δόσιος αρκετά χρόνια αργότερα εξέδωσε μελέτη για την ψυχολογική ερμηνεία των ονείρων, όπου αναφέρεται διεξοδικότερα στο θέμα. Για τη συγκεκριμένη μελέτη βλ. πιο αναλυτικά στη συνέχεια.

προσλαμβάνονταν ως προάγγελος σπουδαίων πραγμάτων.⁴³⁵ Σε όλες αυτές και σε πολλές άλλες περιπτώσεις, ειδικά για τα πουλιά, διακρίνονται έστω και αδύναμα ίχνη της οιωνοσκοπίας των αρχαίων. Αξίζει τέλος να επισημάνουμε ότι αναφορά γίνεται και σε μεταγενέστερους θρύλους, που ως επί το πλείστον αφορούν την Αγία Σοφία και την Άλωση, ενώ σχολιάζονται ιδιαίτερα και ορισμένες παροιμίες όπως π.χ. «άνθρακες ο θησαυρός», καθώς ο Δόσιος τις συνδέει με αρχαιοελληνικούς μύθους.⁴³⁶

Στο δεύτερο κεφάλαιο της μελέτης γίνεται λόγος για τα στοιχεία μαντικής και μαγείας που διάνυσαν τη μεγάλη διαδρομή από την αρχαιότητα έως και τα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα.⁴³⁷ Επιβιώσεις της μαντικής θεωρούνται η θυσία ενός αρνιού κατά την εορτή του Αγίου Γεωργίου και οι διάφορες προφητείες που προκύπταν από την εξέταση των οστών του ζώου, συνήθεια ιδιαίτερα διαδεδομένη μεταξύ βοσκών και κλεφτών. Αναφέρονται επίσης οι πιο σύγχρονες κοσκινομαντεία, αξινομαντεία και κλειδομαντεία ως ταυτόσημες πρακτικές με αυτές της αρχαιότητας, ενώ δεν παραλείπεται η χειρομαντεία που εξασκούσαν στις μέρες του κυρίως από τσιγγάνες. Στο κομμάτι της μαγείας γίνεται λόγος για γυναίκες που στην περιοχή της Ηπείρου και της Θεσσαλίας είχαν τη δυνατότητα να κατασκευάζουν φίλτρα που πυροδοτούσαν τον έρωτα, προστάτευαν από ασθένειες ακόμα δε και από τον ήλιο. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η σκέψη του Δοσίου στο σημείο που προσπαθεί να ανιχνεύσει μαγικά στοιχεία με «αρχαία καταγωγή» σε δημοτικά τραγούδια και

⁴³⁵ Επικαλείται στο σημείο αυτό τον Πλούταρχο, ο οποίος αναφέρει πως την παραμονή της γέννησης του Περικλή ήρθε στη ζωή ένα κριάρι με ένα μόνο κέρατο, κάτι που φυσικά θεωρήθηκε κατόπιν οιωνός της ανόδου του μεγάλου Αθηναίου στην εξουσία.

⁴³⁶ Μελέτη για τους θρύλους γύρω από την Αγία Σοφία δημοσιεύει το 1898 στα ρουμανικά, ενώ το ίδιο συμβαίνει το 1896, υπό τη μορφή άρθρου, σχετικά με τις παροιμίες γύρω από θησαυρούς. Και για τις δύο περιπτώσεις βλ. πιο αναλυτικά στη συνέχεια.

⁴³⁷ *Mantik und Zauberei* στο πρωτότυπο.

παραμύθια.⁴³⁸ Εκφράζει μάλιστα στο τέλος του κεφαλαίου την ελπίδα η μελέτη αυτή να αποτελέσει μία καλή αφορμή για να ενταθούν οι προσπάθειες συλλογής και έκδοσης των λαϊκών παραμυθιών με αποτελεσματικότερη μέθοδο από αυτή που ακολουθήθηκε στα *Νεοελληνικά Ανάλεκτα* του Παρνασσού, όντας έτσι ένας από τους πρωτοπόρους στη μελέτη του λαϊκού πολιτισμού.⁴³⁹ Η έκδοση του 1894 κλείνει με την αναφορά πως η μελέτη αυτή δεν πέρασε απαρατήρητη από το γερμανικό τύπο κατά την πρώτη έκδοση του 1878 και πως πολλοί ήταν αυτοί που συμφώνησαν με τις επισημάνσεις του Δόσιου για την ανάγκη συλλογής και αξιοποίησης των παραμυθιών και των μύθων της ελληνικής γης.⁴⁴⁰

Beitrage zur neugriechischen Wortbildungslehre: Eine inaugural-dissertation zur Erlangung der philosophischen Doctorwurde vorgelegt der Philosophischen Facultat der Eberhard-Caroline-Universitat zu Tubingen am 31. Juli 1879, Ζυρίχη 1879.

Τον επόμενο χρόνο ο Δόσιος θα ολοκληρώσει τις σπουδές του στη Γερμανία με την εκπόνηση και υποστήριξη της διδακτορικής του διατριβής στο Πανεπιστήμιο του Τύμπιγκεν. Ο νεαρός ηπειρώτης σε ηλικία είκοσι τριών ετών γίνεται έτσι ένας από τους πρώτους Έλληνες που ασχολούνται

⁴³⁸ Το ζήτημα των παραμυθιών θα τον απασχολήσει ιδιαίτερα, όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια στα *Άνθη και Φύλλα*. Εκεί ο Δόσιος συγκεντρώνει και διασκευάζει παραμύθια με έντονο το μαγικό στοιχείο, επιβεβαιώνοντας την τάση του για επαναφορά στα ίδια θέματα. Οπωσδήποτε πάντως αυτή η απόπειρα σύνδεσης των νεοελληνικών παραμυθιών με τους αρχαιοελληνικούς μύθους, όσο και αν απηχεί τα ιδεολογικά ρεύματα στα οποία ήταν ο ίδιος εκτεθειμένος, είναι ενδεικτική της πρωτοτυπίας που διακρίνει τη σκέψη του.

⁴³⁹ Την έκδοση των *Αναλέκτων* επιμελήθηκαν από κοινού οι Νικόλαος Πολίτης και Σπυρίδων Λάμπρος. Αυτή η αναφορά λογικά δεν θα τον έφερε πιο κοντά με τους δύο προαναφερόμενους; Με τον Πολίτη πάντως κοινό φίλο είχαν τον Krumbacher, λογικά θα μοιράζονταν και κοινές εμπειρίες από τις σπουδές στη Γερμανία την ίδια περίπου εποχή, ενώ με τον Λάμπρο είχαν πλέον των άλλων κοινή ηπειρωτική καταγωγή.

⁴⁴⁰ Αυτή η προσθήκη στο τέλος της επανέκδοσης του 1894 ενδεχομένως υποδηλώνει πρόθεση να θεωρηθεί και ο ίδιος ένας από τους πρωτοπόρους του ζητήματος, δεδομένης μάλιστα της αναγνωρισιμότητας που ήδη απολάμβανε την εποχή της δεύτερης έκδοσης ο Πολίτης.

συστηματικά με το σχηματισμό των λέξεων της νέας ελληνικής. Το πλαίσιο ασφαλώς παραμένει πάντοτε το ίδιο: η ανάδειξη των αδιάλειπτων δεσμών της γλώσσας που μιλούσαν οι σύγχρονοι του με αυτή των αρχαίων, ένα ακόμη βέλος δηλαδή στη φαρέτρα εναντίον των θεωριών του Fallmerayer. Στην αναλυτική εξέταση του περιεχομένου των σπουδών επί γερμανικού εδάφους είδαμε ότι ο Δοσίος απέκτησε στέρεες βάσεις στο πεδίο της κλασικής φιλολογίας, βάσεις που εκμεταλλεύτηκε για να προχωρήσει ένα βήμα πιο πέρα.⁴⁴¹ Στη διατριβή του καταφέρει να συμπυκνώσει και να συνδυάσει τις γνώσεις που αποκόμισε, τις επιρροές που δέχτηκε αλλά και τις τάσεις της εποχής: με βάση την κλασική φιλολογία περνά στη μελέτη της γλώσσας των Βυζαντινών και φτάνει ως τις μέρες του έχοντας παράλληλα γλωσσολογική προοπτική και μεθοδολογία.⁴⁴² Ανεξάρτητα επομένως από την ισχύ των παρατηρήσεων και των συμπερασμάτων του Δοσίου οφείλουμε σήμερα να αναγνωρίσουμε πρωτοτυπία στη σύλληψη και εκτέλεση αυτής του της εργασίας.⁴⁴³

Αξίζει στο σημείο αυτό να προβούμε σε ορισμένες μόνο σύντομες παρατηρήσεις σχετικά με το περιεχόμενο της διατριβής.⁴⁴⁴ Από την

⁴⁴¹ Δεν πρέπει επίσης να ξεχνάμε ότι στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα η γλωσσολογία ήταν ένα από τα αντικείμενα που γνώριζαν άνθηση, καθώς η μελέτη του γλωσσικού παρελθόντος συνδεόταν σε μεγάλο βαθμό με την εκπόρευση της εθνικής ιδεολογίας. Στα διάφορα διπλωματικά συνέδρια που επιδίκαζαν εδάφη στο ένα ή το άλλο κράτος, συνήθως μετά από κάποια ένοπλη σύρραξη, τα γλωσσολογικά δεδομένα των περιοχών αποτελούσαν σοβαρό επιχείρημα για τις τελικές αποφάσεις. Κοντολογίς και η γλωσσολογία «όφειλε» να βρίσκεται στην υπηρεσία του έθνους.

⁴⁴² Τα τρία αυτόνομα πεδία έρευνας των Τμημάτων Φιλολογίας στην Ελλάδα σήμερα αποτυπώνονται στη διατριβή του Δοσίου, κάτι που σήμερα ίσως παραξενεύει αλλά δεν θα πρέπει να ξεχνούμε πως εκείνη την εποχή το να διατελούσε κανείς «παμφιλόλογος» θεωρούνταν φυσιολογικό.

⁴⁴³ Ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες για τις διαδικασίες που ακολουθούνταν κατά την υποβολή και εξέταση της διατριβής μας δίνει, όπως είδαμε και πιο πάνω, στη μεταγενέστερη μελέτη του για τα όνειρα. Βλ. *Εκ του κόσμου των ονείρων...*, σ. 35. Αναλυτικότερα για τη μελέτη βλ. στη συνέχεια.

⁴⁴⁴ Σε κάθε περίπτωση δεν είμαστε σε θέση να κρίνουμε επιστημονικά την εγκυρότητα ή όχι των συμπερασμάτων του Δοσίου. Ακόμη και να διαθέταμε τις ειδικές γλωσσολογικές γνώσεις που θα επέτρεπαν κάτι τέτοιο, θα ξεπερνούσε κατά πολύ τα όρια και τους στόχους της παρούσας εργασίας. Επιχειρείται επομένως μία σύντομη παρουσίαση των

εισαγωγή κιόλας ο Δόσιος επισημαίνει πως με τη μελέτη της νεοελληνικής γλώσσας και ιδίως της καθομιλουμένης ελάχιστοι, ως επί το πλείστον ξένοι, είχαν έως τότε ασχοληθεί, δεδομένο που καθιστούσε κατά τη γνώμη του επιτακτική τη δραστηριοποίηση και των ελλήνων μελετητών.⁴⁴⁵ Οι έως τότε σύντομες παρατηρήσεις των Κοραή και Μαυροφρύδη σχετικά με το σχηματισμό ορισμένων λέξεων σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσαν να εκληφθούν ως συστηματικές προσπάθειες διερεύνησης του θέματος. Ασφαλώς και εδώ προγραμματικά διατυπώνεται η πεποίθηση πως ο σχηματισμός των λέξεων της νέας ελληνικής αποδεικνύει τη στενή σχέση με την αρχαία, ενώ παράλληλα επισημαίνεται η ελάχιστη επιρροή άλλων γλωσσών και ιδίως της λατινικής στην πρωτοβυζαντινή περίοδο. Όσον αφορά το κατά πόσο ο καθαρισμός της γλώσσας θα καθιστούσε πιο ευδιάκριτες τις σχέσεις με την αρχαία ο Δόσιος είναι ξεκάθαρος: με μία σειρά παραδειγμάτων υποστηρίζει ότι η καθομιλουμένη, ακόμη και σε ιδιωματικές τις μορφές, διατηρεί καλύτερα αρχαίες λέξεις που δεν εντοπίζονται στη γραπτή γλώσσα.⁴⁴⁶ Η εισαγωγή κλείνει με την ευχή να αποτελέσουν όλα αυτά τα παραδείγματα, εν τέλει η ίδια η εργασία, ένα σκαλοπάτι για την πληρέστερη κατανόηση και αναγνώριση της αξίας της δημοτικής. Θα μπορούσε κάτι τέτοιο να θεωρηθεί πρώιμος δημοτικισμός; Μάλλον όχι. Ο Δόσιος δεν είναι τόσο ριζοσπάστης αλλά πρωτίστως διακρίνει στη μελέτη της καθομιλουμένης την ευκαιρία για συνδέσεις με το ένδοξο παρελθόν.

βασικών σημείων της διατριβής, αλλά και των επόμενων έργων του, στο πλαίσιο της συγκρότησης ενός ολοκληρωμένου κατά το δυνατόν προφίλ του λογίου.

⁴⁴⁵ Ενδεικτικά αναφέρει τα ονόματα του προσφιλούς του καθηγητή, G. Curtius και του επίσης Γερμανού γλωσσολόγου M. Deffner, ο οποίος εργαζόταν στην Αθήνα ως υφηγητής στο πανεπιστήμιο και κατόπιν ως ανώτερος υπάλληλος στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος μελετώντας παράλληλα ελληνικές διαλέκτους και ιδιώματα στην Πελοπόννησο και τον Πόντο.

⁴⁴⁶ *Beitrag...*, σσ. 5-6.

Το πρώτο μέρος της εργασίας αφορά το σχηματισμό των λέξεων της νέας ελληνικής και χωρίζεται σε τρία κεφάλαια: τις λέξεις με αρχαίες καταλήξεις, όσες έχουν νεότερες καταλήξεις και τις νεοελληνικές λέξεις με υποκοριστικές ή επαυξητικές καταλήξεις. Στην πρώτη περίπτωση ο Δόσιος εντάσσει λέξεις που δηλώνουν καταγωγή με καταλήξεις σε -ιάτης (π.χ. Μανιάτης), -ιώτης (π.χ. Σουλιώτης) και -ίτης (π.χ. Μωραΐτης), ενώ στην ίδια κατηγορία ανήκουν ουσιαστικά με τις καταλήξεις -θρα (π.χ. δακτυλήθρα), -ωτή (π.χ. καμηλωτή), -σύνη (π.χ. ελεημοσύνη), -μος (π.χ. γυρισμός) και -μα (π.χ. μάζωμα). Στην ίδια κατηγορία θα πρέπει να τοποθετηθούν τα επίθετα με καταλήξεις -νος (π.χ. ξύλινος), -κος (π.χ. αδελφικός), -ρος (π.χ. βλαβερός), -λος (π.χ. αμαρτωλός) και -ωτός (π.χ. αγκιδωτός).⁴⁴⁷ Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται λόγος για λέξεις των οποίων οι καταλήξεις είναι νεότερες, χωρίς να μπορεί να προσδιοριστεί επακριβώς ο χρόνος πρώτης εμφάνισης.⁴⁴⁸ Στην κατηγορία αυτή ανήκουν ουσιαστικά και επίθετα σε -ιμον (π.χ. γράψιμον), -μαρα (π.χ. παλαβωμάρα), -αλα (π.χ. τρεχάλα), -ιλα (π.χ. χωματίλα), -αδα (π.χ. πικράδα), -ουδα (π.χ. αρκούδα), -κλα (π.χ. καρέκλα), -ούρα (π.χ. σκοτούρα), -ατος (π.χ. γεμάτος) και -αρης (π.χ. αμαξάρης).⁴⁴⁹ Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύονται υποκοριστικοί και επαυξητικοί τύποι λέξεων της νέας ελληνικής των οποίων η προέλευση ανάγεται φυσικά στην αρχαία. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα ουσιαστικά σε -άκης (π.χ. ανθρωπάκης), -ίτης ή -ίτις (π.χ. παλληκαρίτζια), -πουλος (π.χ. αρχοντοπούλα), -ουλης (π.χ. μικρούλης), -ουτσικος (π.χ. νιούτσικος). Στα αυξητικά συγκαταλέγει λέξεις με καταλήξεις σε -αρα και -άρος (π.χ. ποδάρα και γυναίκαρος αντίστοιχα) επισημαίνοντας ότι υπάρχουν και

⁴⁴⁷ Ο.π., σσ. 15-26.

⁴⁴⁸ Πολλές εμφανίζονται για πρώτη φορά στα Πτωχοπροδρομικά. Φαίνεται επομένως ότι ο Δόσιος ήταν γνώστης του θέματος αλλά και της πρόσφατης τότε έκδοσης των E. Miller & E. Legrand (επιμ.), *Trois poèmes vulgaires de Théodore Prodrome publiés pour la première fois avec une traduction française par E. Miller & E. Legrand* [Collection de Monuments pour l'étude de la langue néo-hellénique, nouvelle série, no 7], Παρίσι 1875.

⁴⁴⁹ *Beitrag...*, σσ. 27-33.

άλλες καταλήξεις για το σχηματισμό αυξητικών λέξεων (π.χ. -κλα,- ούρα, -ουδα, -άλα, -θρα κ.α.), οι οποίες ωστόσο δεν συναντώνται τόσο συχνά.⁴⁵⁰

Στο δεύτερο και πιο περιορισμένο μέρος της διατριβής ο Δόσιος ασχολείται με τις σύνθετες λέξεις, πεδίο που επίσης θεωρούσε ανεξερεύνητο έως τότε, τονίζοντας την ανάγκη για τη δημιουργία συλλογών αντίστοιχων με τα σημερινά ψηφιακά αποθετήρια προκειμένου να διευκολυνθεί η περαιτέρω εξέταση του θέματος.⁴⁵¹ Οι σύνθετες λέξεις χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες: τα σύνθετα που προκύπτουν από την ένωση δύο ουσιαστικών ή ενός ουσιαστικού και ενός επιθέτου (π.χ. κεφαλόπονος, νερόφιδον, αγριόγατος κ.α.), αυτά που προκύπτουν από το σύνθεση ουσιαστικού-ρήματος (π.χ. κανδηλανάπτης, κονδυλοφόρος, τυροφάγος κ.α.) και τέλος τα σύνθετα ρήματα (π.χ. καλοπερνώ, συχνοδιαβαίνω κ.α.).⁴⁵² Η σημασία των σύνθετων λέξεων σύμφωνα με τον ίδιο έγκειται στο ότι μέσα από τη μελέτη τους μπορεί να γίνουν αντιληπτές ομοιότητες και διαφορές κατά τη διαδικασία σχηματισμού των λέξεων της αρχαίας και της νέας ελληνικής. Κάπως έτσι, σχετικά απότομα και χωρίς κάποιο διακριτό κεφάλαιο συμπερασμάτων, κλείνει η διατριβή. Θα ήταν οπωσδήποτε εξαιρετικά αυστηρό και άνευ ουσίας να κριθεί η συμβολή αυτή του Δοσίου με τα αυστηρά σημερινά γλωσσολογικά δεδομένα, λαμβάνοντας ωστόσο υπόψη τις αντικειμενικές δυσκολίες της εποχής, τους περιορισμούς (π.χ. χρονικούς ή ιδεολογικούς) στους οποίους υπόκειτο ο ίδιος αλλά και το νεαρό της ηλικίας θα πρέπει να προσμετρήσουμε την προσπάθεια και τη μεθοδικότητα με την οποία επεξεργάστηκε το

⁴⁵⁰ Πολλά από τα παραδείγματα αντλούνται και από τον *Διγενή*, κάτι που υποδεικνύει εξοικείωση με το θέμα, κάτι που διαπιστώνεται και μέσω επισημάνσεων του για νεότερες εκδόσεις του κειμένου.

⁴⁵¹ *Beitrag...*, σ. 44.

⁴⁵² *Nominalcomposita* στο πρωτότυπο. *Ο.π.*, σ. 46.

διαθέσιμο του υλικό καταφέροντας τελικά να υποστηρίξει διδακτορική διατριβή σε ένα από τα αρχαιότερα γερμανικά πανεπιστήμια.⁴⁵³

*Χαρτοφυλάκιον των παιδικών μου χρόνων ή αναμνήσεις τής παιδικής μου ηλικίας, Κέρκυρα 1880.*⁴⁵⁴

Το Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου ο Δόσιος βρισκόταν, όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, στην Κέρκυρα, όπου διέμενε πλέον η οικογένειά του. Οι πρώτες ρομαντικές προσλήψεις της χώρας των Φαιάκων έδωσαν σύντομα τη θέση τους στις τραγικές φιγούρες των ηπειρωτών προσφύγων που είχαν καταφύγει στο νησί έπειτα από μία αποτυχημένη εξέγερση την προηγούμενη χρονιά στο Λυκούρσι της Βορείας Ηπείρου.⁴⁵⁵ Η εικόνα των εξαθλιωμένων προσφύγων κινητοποίησε τον Δόσιο που αποφάσισε εις ανακούφισιν και συμπλήρωσιν του γλίσχρου σιτηρεσίου των προσφύγων να δωρήσει το τιμαλφέστερον των κτημάτων του για την ενίσχυσή τους. Ο Δόσιος, άρτι αναγορευθείς διδάκτωρ, προσθέτει στο εξώφυλλο δίπλα στο όνομα του τη βραχυγραφία «δ. φ.», συνήθεια που υιοθετεί έκτοτε, αλλά και την υποσημείωση «Ιωαννίτης» για να τονίσει τους τοπικούς/εθνικούς δεσμούς που τον συνέδεαν με τους πρόσφυγες.⁴⁵⁶ Το βιβλίο αφιερώνεται στον πρώτο του μέντορα, Σπυρίδωνα Μανάρη, μαθηματικό και διευθυντή

⁴⁵³ Στην Εστία αρ. 181 (15/06/1880), σ. 2 σημειώνεται πως στη Γερμανία υπήρξε ενδιαφέρον από ορισμένους φιλόλογους για τη διατριβή. Βέβαια θα πρέπει να τονίσουμε πως η πληροφορία αυτή παρέχεται πιθανότατα από τον ίδιο τον Δόσιο, που συνεργαζόταν με το περιοδικό. Δεν φαίνεται πάντως η διατριβή του να έτυχε μεγάλης απήχησης στους κύκλους των ελλήνων λογίων, γεγονός που προκύπτει από την απουσία αναφορών σε αυτή.

⁴⁵⁴ Η Γ. Λαδογιάνη στο «Η Κέρκυρα του 19^{ου} αιώνα...», σσ. 99-113, προβαίνει σε μία αναλυτική παρουσίαση ιδίως του μέρους που αφορά τα τραγούδια που συνέλεξε και συμπεριέλαβε στην έκδοση του ο Δόσιος, χωρίς ωστόσο να λείπουν πληροφορίες και για τα υπόλοιπα μέρη. Ο στόχος της δικής μας εργασίας είναι μία σύντομη παρουσίαση του περιεχομένου, σε συνδυασμό πάντοτε με βιογραφικού τύπου πληροφορίες. Μία εξαντλητική ανάλυση των επιρροών, των λογοτεχνικών προτύπων ή των αφηγηματικών και υφολογικών επιλογών του Δοσίου θα ξεπερνούσε τους στόχους του κεφαλαίου, την πρώτη δηλαδή επαφή με τα άγνωστα σήμερα έργα του λογίου και τη συνολική εποπτεία τους.

⁴⁵⁵ Χαρτοφυλάκιον..., σ. στ'.

⁴⁵⁶ «διδάκτωρ φιλολογίας» προφανώς.

της Ζωσιμαίας Σχολής και κυκλοφορεί προς το τέλος καλοκαιριού του 1880, ένα σχεδόν χρόνο μετά την επιστροφή του από τη Γερμανία.⁴⁵⁷

Όσον αφορά το περιεχόμενο ενδεικτικός καταρχάς είναι ο τίτλος: με τον όρο «χαρτοφυλάκιο» θα πρέπει να εννοήσουμε ένα είδος αρχείου, κάποια τετράδια ενδεχομένως στα οποία ο νεαρός ηπειρώτης σημείωνε τις πρώτες νεανικές εμπνεύσεις, όσο ήταν μαθητής γυμνασίου και λίγο αργότερα κατά τη διάρκεια των σπουδών του. Ένα μέρος λοιπόν αυτού του «αρχείου» καλύπτεται από ποιήματα που συνέθεσε ο ίδιος, ορισμένα μάλιστα ήδη από την τρυφερή ηλικία των δεκαπέντε ετών.⁴⁵⁸ Τα πρώτα δεκαπέντε ποιήματα αυτού του μέρους θα μπορούσαν να θεωρηθούν μία ξεχωριστή ενότητα με βάση το περιεχόμενο και την τεχνοτροπία.⁴⁵⁹ Πρόκειται για συνθέσεις που κυρίως αντανακλούν τις δικές του αναγνωστικές προτιμήσεις, σε μεγάλο βαθμό και το συρμό της εποχής, αποπνέοντας μία εφηβική ελαφρότητα συνυφασμένη με έναν άγουρο ρομαντισμό.⁴⁶⁰ Κάποια είναι αφιερωμένα στη φιλία, στα περισσότερα κυρίαρχη θέση κατέχει η φύση, ενώ σε άλλα διακρίνεται μία νοσταλγία για

⁴⁵⁷ Αφιέρωσις Σπυρίδωνι Μανάρη/ Διδασκάλω και Ευεργέτη/ Σεβασμού και αγάπης τεκμήριον. Είχαμε σημειώσει και προηγουμένως ότι η απουσία πατρικού προτύπου φαίνεται να επηρέασε βαθιά την ψυχοσύνθεση του Δοσίου και το κενό αυτό εν μέρει καλυπτόταν από τους κατά καιρούς μέντορες του με πρώτο φυσικά τον Μανάρη.

⁴⁵⁸ Με αρκετή μετριοφροσύνη ο ίδιος τα αποκαλεί βρεφικά ψελλίσματα, άτινα θα επροτίμων να μένωσιν εσαεί κεκρυμμένα [...] διότι τινα εξ αυτών εγράφησαν κατά την εν τη πρώτη και δευτέρα του Γυμνασίου τάξει. Χαρτοφυλάκιον..., σ. θ'.

⁴⁵⁹ Χαρτοφυλάκιον..., σσ. 25-36. Οι τίτλοι των ποιημάτων κατά σειρά: *Εις Φιλίαν I και II, Τη μικρά μου φίλη Φ. Π., Τω άνθει μου, Η πρώτη Μαΐου, Το έαρ και η άψυχος (;) φύσις, Προς την σελήνην I και II, Παράκλησις, Άλλοτε, Η προσευχή και ο πόθος μου, Η δραπέτις στιγμή, Τω φίλω ♣, Άσμα Οδοιπόρου, Μητρική μου γλώσσα*. Τα περισσότερα από αυτά συμπεριλαμβάνονται αργότερα στην αυτόγραφη συλλογή *Άνθη και Φύλλα*.

⁴⁶⁰ Στην ποίηση της εποχής κυριαρχούν ρομαντικοί όπως οι Αχ. Παράσχος, Σπ. Βασιλειάδης, Δ. Παπαρηγόπουλος κ.ά., που διακρίνονται για την απαισιόδοξη διάθεσή τους. Θα προξενούσε σε κάθε περίπτωση εντύπωση, εάν όντως ο έφηβος Δόσιος αισθανόταν την ανάγκη να γράψει: *Άλλοτε ήμην εντυχής, άλλοτε σφριγών νέος / το μέλλον μου προσέβλεπον με όμμα θυμηδίας / και όνειρα ανέπλασσον ιδανικά χθες έως, / Πλην ηδ' απέπτη απ' εμού πάσα πνοή ευδίας!*. Βλ. Χαρτοφυλάκιον..., σ. 32.

το γενέθλια τόπο.⁴⁶¹ Μία δεύτερη διακριτή ενότητα αποτελούν τα δημοτικότερα ποιήματα, επτά συνθέσεις κυρίως της περιόδου που σπούδαζε στη Γερμανία, στις οποίες διακρίνονται έντονα το αλυτρωτικό κλίμα της εποχής και ο πατριωτικός ενθουσιασμός του νεαρού διδάκτορα.⁴⁶² Στις συνθέσεις αυτές οπωσδήποτε διαφαίνεται κάποια, πρώιμη έστω, ενασχόληση με το δημοτικό τραγούδι και πιθανότατα γνώση των έως τότε δημοσιευμένων συλλογών, ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι η έκταση καθεμιάς εξ αυτών των συνθέσεων είναι αρκετά ευρύτερη από εκείνες της προηγούμενης ενότητας.⁴⁶³

Το μεγαλύτερο ωστόσο ενδιαφέρον εντοπίζεται στο *Παράρτημα* της έκδοσης, όπου έχουμε την ευκαιρία να δούμε μία άλλη πτυχή της πολυεπίπεδης δράσης του Δοσίου, αυτή του συλλογέα δημοτικών τραγουδιών.⁴⁶⁴ Το πραγματικά ενδιαφέρον δεν έγκειται τόσο στην

⁴⁶¹ Στα τελευταία ανήκουν ποιήματα που γράφτηκαν τον καιρό που σπούδαζε και βρισκόταν μακριά από τα Ιωάννινα.

⁴⁶² Η Λαδογιάννη στο «Η Κέρκυρα του 19^{ου} αιώνα...», σ. 104. σημειώνει πως το ενδιαφέρον για το δημοτικό τραγούδι από πλευράς Δοσίου καθρεφτίζει το φιλολογικό κλίμα που επικρατούσε στα Ιωάννινα την εποχή. Κορυφαία εκδήλωση αυτού του κλίματος αποτελεί, κατά την ίδια, η περίπτωση του Παναγιώτη Αραβαντινού, τις λαογραφικές εργασίες του οποίου φαίνεται να είχε υπόψη ο Δόσιος. Ας προσθέσουμε όμως ότι και η εποχή της σύνθεσης των δημοτικότερων αυτών ποιημάτων έχει τη σημασία της: γράφονται κατά κύριο λόγο την περίοδο που ζούσε στη Γερμανία, κοιτίδα του ρομαντισμού και μέρους στο οποίο ο Δόσιος έρχεται για πρώτη φορά σε τόσο στενή επαφή με τα δημώδη κείμενα του ύστερου μεσαίωνα και το δημοτικό τραγούδι. Δεν είναι επίσης τυχαίο ότι ένα άλλο μέλος της συντροφιάς του Δοσίου, ο Κ. Krumbacher, αρχίζει να επιδεικνύει την ίδια εποχή ενδιαφέρον για το νεότερο λαϊκό ελληνικό πολιτισμό.

⁴⁶³ Για τις έως τότε δημοσιευμένες συλλογές βλ. Πολίτης, *Το δημοτικό τραγούδι...*, σσ. 405-406. Ρητή αναφορά πάντως ο Δόσιος κάνει στα *Άνθη και Φύλλα* στη συλλογή του Arnold Passow που εκδόθηκε το 1860 στη Λειψία, οπότε θα πρέπει να θεωρήσουμε δεδομένο ότι την είχε υπόψη τον καιρό που σπούδαζε στο πανεπιστήμιο της πόλης, περίοδο σύνθεσης και των περισσότερων ποιημάτων. Τα τελευταία καλύπτουν τις σελ. 37- 46 και οι τίτλοι τους κατά σειρά είναι: *Η ευχή της μάνας, Η απιστία της Τουρκοπούλας, Η φωνή του Κανάρη, Τα κακά μαντάτα, Τα Γιάννινα, Οι σταυραετοί του Πίνδου και Εγερτήριοι*.

⁴⁶⁴ Πολλοί επιφανείς συγγραφείς, όπως οι Καρκαβίτσας και Βιζυηνός π.χ., από το 1880 κ.ε. εργάστηκαν ως ερασιτέχνες λαογράφοι συλλέγοντας και καταγράφοντας υλικό που σε αρκετές περιπτώσεις αποτέλεσε πρώτη ύλη για τα δικά τους έργα. Βλ. σχετικά R. Beaton, *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία. Ποίηση και πεζογραφία, 1821-1992*, Αθήνα 1996, σ. 107. Αν και δεν έχουμε πάντως ενδείξεις επαφών ή κοινών αφετηριών του με κάποιους από τους εκπροσώπους αυτής της γενιάς, μπορούμε να διακρίνουμε ομοιότητες

καταγραφή ορισμένων δημοτικών τραγουδιών, έχουν εξάλλου προηγηθεί αρκετές πολύ πιο συστηματικές και αξιόλογες προσπάθειες με την έκδοση ανάλογων συλλογών από ξένους και έλληνες μελετητές.⁴⁶⁵ Ο Δόσιος σε αυτή την πρώιμη ερευνητικά φάση καταγράφει τραγούδια από τα στόματα προσφύγων από το Λυκούρσι και τη Δίβρη της Βορείας Ηπείρου, περιοχές δυσπρόσιτες για τη λαογραφική έρευνα. Ακόμη πιο εντυπωσιακό είναι ότι καταγράφει τραγούδια από εγκλείστους των φυλακών της Κέρκυρας έχοντας συνείδηση της αξίας των καταγραφών αυτών, δουλεύοντας συστηματικά ως φιλόλογος και αδιαφορώντας για το κοινωνικό υπόβαθρο των πηγών του.⁴⁶⁶ Δεν θα αποτελούσε επομένως υπερβολή να χαρακτηριστεί η εργασία αυτή του Δοσίου πρωτοποριακή, καθώς, πέρα από την προαναφερθείσα συμβολή στη λαογραφική έρευνα, αναδεικνύει τις στενές σχέσεις που συνδέουν το κλέφτικο τραγούδι με τις ανώνυμες λαϊκές δημιουργίες του αστικού περιβάλλοντος του 19^{ου} αιώνα αλλά και μία διαφορετική, πιο σκοτεινή, πλευρά της κοινωνίας, αυτή των φυλακών και μάλιστα αρκετά νωρίτερα από το αντίστοιχο ενδιαφέρον αρκετά μεταγενέστερων συγγραφέων όπως π.χ. ο Πέτρος Πικρός.⁴⁶⁷

ως προς τη μεθοδολογία των καταγραφών και μάλιστα σε ένα προγενέστερο χρονικά στάδιο, γεγονός που προσδίδει στο έργο του Δοσίου στοιχεία καινοτομίας παρά τις όποιες αδυναμίες.

⁴⁶⁵ Δέκα δημοσιευμένες συλλογές έως τότε καταγράφονται από τον Α. Πολίτη βλ. *Το δημοτικό τραγούδι...*, σσ. 405-406.

⁴⁶⁶ Για τον τρόπο με τον οποίο εργάστηκε και τις δυσκολίες που αντιμετώπισε βλ. *Χαρτοφυλάκιον...*, σσ. 47-48. Αξίζει ωστόσο να σημειώσουμε πως παρά το ότι δεν τον επηρεάζει το κοινωνικό υπόβαθρο των ανθρώπων που υπήρξαν πηγές του και η μέθοδος του διακρίνεται για την επιστημονική της αντικειμενικότητα, ο ίδιος έχει απόλυτη συναίσθηση της δικής του κοινωνικής-πνευματικής ανωτερότητας. Μία από τις δυσκολίες που συνάντησε κατά την καταγραφή των τραγουδιών ήταν και η ντροπή που αισθάνονταν ο λαϊκός αοιδός οσάκις ατόμων ανωτέρας κοινωνικής αυτού τάξεως προσκληθή να ψάλη, εννοώντας φυσικά τον εαυτό του. Βλ. ό.π., σ. 48.

⁴⁶⁷ Βλ. Λαδογιάννη, «Η Κέρκυρα του 19^{ου} αιώνα...», ό. π., σσ. 104 -106. Βλ. επίσης και R. Beaton, *Η ιδέα του έθνους στην ελληνική λογοτεχνία. Από το Βυζάντιο στη σύγχρονη Ελλάδα*, Ηράκλειο 2016, σ. 293.

Αφήσαμε για το τέλος το πρώτο μέρος του *Χαρτοφυλακίου*, το αυτοβιογραφικού περιεχομένου διήγημα με τίτλο *Φιλίας Απομνημονεύματα*.⁴⁶⁸ Στις είκοσι περίπου σελίδες του διηγήματος με τρόπο αρκετά απλοϊκό όσον αφορά τις αφηγηματικές τεχνικές, ενδεικτικό της πρωιμότητας της σύνθεσης εξαιτίας της ηλικίας του συγγραφέα, ξεδιπλώνεται η εξέλιξη της φιλίας μεταξύ του ιδίου και του γιου του Μανάρη, γυμνασιάρχη της Ζωσιμαίας, Περικλή.⁴⁶⁹ Στο *Αναγκαίον Προοίμιον* που προηγείται διαβάζουμε ότι η συγγραφή πραγματοποιήθηκε όταν ο δεκαεφτάχρονος Δόσιος μαθήτευε στην τρίτη τάξη του γυμνασίου, πληροφορία που πιθανότατα στόχο είχε να κερδίσει την ευμένεια των αναγνωστών.⁴⁷⁰ Πρωταγωνιστές του διηγήματος εκτός από τον ίδιο, που αναφέρεται ως *Νικόλαος Π****, είναι οι Περικλής Μανάρης, οι γονείς του τελευταίου, ενώ άπαξ αναφέρεται και κάποιος δάσκαλος της Ζωσιμαίας.⁴⁷¹ Η υπόθεση από την άλλη είναι εξαιρετικά απλή: ο νεαρός Νικόλαος ξεχωρίζει για το ήθος και τη φιλομάθειά του με αποτέλεσμα να επιλεγεί από τον διευθυντή του σχολείου ως προγυμναστής του Περικλή. Μεταξύ των δύο νεαρών αναπτύσσεται ουσιαστική και δυνατή φιλία, η οποία θα διακοπεί όμως εξαιτίας της εγκατάστασης του νεαρού Περικλή στην Κέρκυρα λόγω επαγγελματικών υποχρεώσεων του πατέρα του. Η φιλάσθενη φύση του Περικλή επιβαρύνεται από το κλίμα της Κέρκυρας και αρρωσταίνει βαριά, γεγονός που προκαλεί μεγάλη αναστάτωση στο Νικόλαο. Όσο τα νέα για την κατάσταση του Περικλή αραιώνουν, απελπισία και θλίψη κυριεύουν τον φίλο του, όμως στο τέλος οι επίμονες

⁴⁶⁸ . *Χαρτοφυλάκιον...*, σσ. 1-22.

⁴⁶⁹ Το βιβλίο εξάλλου είναι αφιερωμένο στο Σπυρίδωνα Μανάρη, πατέρα του Περικλή και Γυμνασιάρχη της Ζωσιμαίας, για τον οποίο ο Δόσιος έτρεφε τεράστια εκτίμηση.

⁴⁷⁰ Ο χρόνος της συγγραφής επομένως είναι το 1873, ενώ ο αφηγηματικός χρόνος πηγαίνει πίσω στα 1869, βλ. *Χαρτοφυλάκιον...*, σ. 1.

⁴⁷¹ *Νικόλαος Π**** από το προσωνύμιο του πατέρα του «Παραγινόμενος», που είδαμε ότι έφερε ως επίθετο μέχρι και την εγγραφή του στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ο Μανάρης αναφέρεται ως *Κύριος Μ****.

προσευχές αποδίδουν και οι δύο νέοι μετά από καιρό απολαμβάνουν ο ένας τη συντροφιά του άλλου. Εκτός από την ημερολογιακού τύπου καταγραφή της φιλίας μεταξύ δύο εφήβων στις σελίδες του διηγήματος ενδιαφέρον παρουσιάζουν και κάποιες πληροφορίες σχετικά με τη σχολική ζωή της εποχής,⁴⁷² το περιεχόμενο της διδακτέας ύλης,⁴⁷³ αλλά και ορισμένες πληροφορίες για τη ζωή του Δοσίου, οι οποίες πράγματι διασταυρώνονται με κατοπινές που περιέχονται στα αυτοβιογραφικά σημειώματα.⁴⁷⁴ Πέραν αυτών δεν απουσιάζουν και κάποιες εξαντλητικές, για τα δεδομένα και την έκταση του διηγήματος, πλην άνευ οργανικής σύνδεσης με τα υπόλοιπα περιγραφές φυσικών τοπίων, σκέψεων ή συναισθημάτων, οι οποίες δεν προσδίδουν κάτι αλλά μάλλον θα πρέπει να ιδωθούν ως ασκήσεις ύφους και χειρισμού της λογοτεχνικής καθαρεύουσας της εποχής, μία υπόθεση που συνάδει και με την ηλικία του νεαρού συγγραφέα. Εάν ωστόσο συνυπολογίσουμε ότι στο *Χαρτοφυλάκιον*, όπως κατά βάση συμβαίνει στην περίπτωση του βασικού εκπροσώπου του είδους, δηλαδή του Βιζυηνού, παρακολουθούμε να ξεδιπλώνονται μνήμες της παιδικής ηλικίας μέσα από το φίλτρο μίας συνείδησης της διασποράς, όπως εύστοχα επισημαίνει η Λαδογιάννη, καταλήγουμε στο ότι η πρώτη αυτή απόπειρα εισόδου στο χώρο της λογοτεχνίας δεν στερείται αξίας παρά τις όποιες αδυναμίες. Μπορεί οι νεανικές εμπνεύσεις του Δοσίου να μην διεκδικούν ποιητικές δάφνες, μπορεί σε επίπεδο αφηγηματολογίας το διήγημα να ακολουθεί την πεπατημένη, μπορεί ακόμα και η προσπάθεια καταγραφής των δημοτικών τραγουδιών να μην ολοκληρώθηκε στο βαθμό που και ο ίδιος επιθυμούσε, συνολικά όμως και δεδομένων των συνθηκών κάτω από τις οποίες εκδόθηκε αλλά και του λόγου που τον ώθησε στην απόφαση να εκτεθεί στα

⁴⁷² *Χαρτοφυλάκιον...*, σ. 2.

⁴⁷³ *Ο.π.*, σ. 5.

⁴⁷⁴ Π.χ. τα περί διαμονής του Δοσίου για ένα διάστημα στο Βουκουρέστι, βλ. *ό.π.*, σσ. 3 και 6.

μάτια του αναγνωστικού κοινού, την ανακούφισιν δηλαδή των ηπειρωτών προσφύγων, αξίζει να επανατοποθετηθεί αυτή η πρώτη λογοτεχνική απόπειρα του Δοσίου, στο μέτρο που της αναλογεί, στον λογοτεχνικό κανόνα του 19^{ου} αιώνα.⁴⁷⁵

Περί της παρ' ημίν μέσης ή γυμνασιακής εκπαιδύσεως λόγοι δύο, απαγγελθέντες κατά την έναρξιν των ενιαυσίων εξετάσεων του ΚΣΤ' και ΚΖ' σχολικού έτους εν τω Γαλαζίω Ελληνικώ Εκπαιδευτηρίω, Βουκουρέστι 1884.

Το 1884 θα μπορούσε εύκολα να χαρακτηριστεί ως η πιο παραγωγική όσον αφορά την έκδοση αυτοτελών έργων χρονιά από πλευράς Δοσίου.⁴⁷⁶ Δύο μόλις χρόνια μετά την άφιξή του στο Γαλάτσι ο νεαρός διδάκτορας θα κατορθώσει μέσα σε μία μόλις χρονιά να δημοσιεύσει τρία έργα, η εποπτική θεώρηση των οποίων μας επιτρέπει πλέον να τα δούμε ως ένα είδος «εκπαιδευτικής τριλογίας», μέσα στην οποία εκ πρώτης διατυπώνονται θεωρητικά οι θέσεις του για φλέγοντα ζητήματα της παιδείας της εποχής και στη συνέχεια προτείνονται συγκεκριμένες λύσεις αντιμετώπισης. Το πρώτο μέρος αυτής της «τριλογίας» συνίσταται σε δύο λόγους που εκφωνήθηκαν κατά την τελετή έναρξης των ετήσιων εξετάσεων των τελειόφοιτων του ιδρύματος στο οποίο δίδασκε, το δεύτερο αφορά την έκδοση της *Εκάβης* του Ευριπίδη σε μορφή διδακτικού εγχειριδίου και το τρίτο αποτελεί ουσιαστικά μία εισαγωγή στη μελέτη του Ομήρου και του Θουκυδίδη.

⁴⁷⁵ Πολλά ακόμη τραγούδια εκείνης της συλλογής παραμένουν ανέκδοτα έως και σήμερα και εντοπίζονται στη χειρόγραφη συλλογή που δώρισε ο ίδιος προς το τέλος της ζωής του στη Ζωσιμαία Βιβλιοθήκη Ιωαννίνων. Σχεδιάζεται σε επόμενο στάδιο η μελέτη και επεξεργασία τους από τον γράφοντα με τελικό στόχο την ανάδυση από την αφάνεια που τα έχει καλύψει.

⁴⁷⁶ Είχε προηγηθεί την προηγούμενη χρονιά, το 1883, η έκδοση ενός πανηγυρικού λόγου κατά την τελετή έναρξης των ετήσιων εξετάσεων του Εκπαιδευτηρίου, ο οποίος συμπεριελήφθη αυτούσιος και στην έκδοση που περιγράφουμε εδώ.

Το πρώτο λοιπόν μέρος αυτής της «τριλογίας» αποτελούν οι δύο λόγοι που εκφώνησε ο Δόσιος κατά την έναρξη της εξεταστικής περιόδου των ετών 1883 και 1884. Η εκφώνηση πανηγυρικών, ως επί το πλείστον, λόγων με την ολοκλήρωση των μαθημάτων και πριν από την έναρξη των εξετάσεων από κάποιον διδάσκοντα του ιδρύματος ήταν συνήθης πρακτική καθόλο τον 19^ο αιώνα. Το αξιοπερίεργο βέβαια στην προκείμενη περίπτωση έγκειται στο ότι ο Δόσιος είχε ενταχθεί στο προσωπικό του εκπαιδευτηρίου μόλις την προηγούμενη χρονιά έχοντας μάλιστα ελάχιστη ανάλογη προϋπηρεσία στις αποσκευές του.⁴⁷⁷ Προχωρώντας πέρα από την πρώτη αυτή παρατήρηση θα δούμε πως η έκδοση είναι αφιερωμένη στο διευθυντή και ιδρυτή του *Ελληνικού Εκπαιδευτηρίου*, Α. Βενιέρη, τον άνθρωπο δηλαδή που του έδωσε την ευκαιρία να ξεκινήσει από την αρχή μία νέα ζωή μετά την επεισοδιακή φυγή από τα Ιωάννινα.⁴⁷⁸ Την έκδοση, εκτός από τους δύο λόγους που εκφωνήθηκαν με διαφορά ενός έτους, συμπληρώνουν ένα *λογύδριον επί τη ονομαστική εορτή* του διευθυντή και τέλος ένας στατιστικός πίνακας των από το 1857, έτος ίδρυσης του Εκπαιδευτηρίου, μέχρι και το 1884 εγγεγραμμένων μαθητών.⁴⁷⁹

Ξεκινώντας από τον πρώτο κατά χρονολογική σειρά λόγο παρατηρούμε πως ο Δόσιος δράττεται της ευκαιρίας και προχωρά πέρα από

⁴⁷⁷ Θυμίζουμε ότι είχε προλάβει να διδάξει μόλις μία σχολική χρονιά (1881-1882) στη Ζωσιμαία Σχολή ως καθηγητής γυμνασίου. Η ανάθεση της εκφώνησης επομένως ενός τέτοιου λόγου θα πρέπει να αποτελούσε ιδιαίτερη τιμή για το νεαρό διδάσκοντα.

⁴⁷⁸ Προφανώς ο Βενιέρης ήταν και ο άνθρωπος που ανέθεσε την εκφώνηση των λόγων στο νεαρό και σχετικά άπειρο τότε Δόσιο, οπότε δεν θα πρέπει να μας κάνει εντύπωση η αφιέρωση ως ενός είδους ανταπόδοσης. Πέραν αυτού ενισχύεται και η θέση που διατυπώθηκε προηγουμένως ότι για το Δόσιο, πιθανότατα λόγω της έλλειψης πατρικού προτύπου, η θεώρηση ορισμένων ανθρώπων που συνάντησε στην πορεία της ζωής του γινόταν με όρους πατρικής φιγούρας: Σπυρίδων Μανάρης, Λέων Μελάς, ο μητρόθεν θείος Γεώργιος Παναγιώτου και τώρα ο Βενιέρης λειτουργούν εν πολλοίς ως πατρικά υποκατάστατα.

⁴⁷⁹ Ο πανηγυρικός προς τιμήν του διευθυντή του Εκπαιδευτηρίου και ο πίνακας των αποφοίτων δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και για το λόγο αυτό δεν θα σχολιασθούν περαιτέρω στην παρούσα εξέταση του θέματος. Για το Εκπαιδευτήριο Βενιέρη βλ. Μπαμπούνης, «Το ελληνικό εκπαιδευτήριο...», σσ. 447-456.

την απλή παράθεση ευχών και συμβουλών προς τους τελειόφοιτους στην επισήμανση των πιο καίριων, κατά τη γνώμη του, δυσλειτουργιών του εκπαιδευτικού ζητήματος. Η επιλογή της περίπτωσης δεν είναι τυχαία, καθώς σε τέτοιου είδους τελετές παρίσταντο οι τοπικές και εκπαιδευτικές αρχές, ενώ παράλληλα εκπροσωπούνταν και το ελληνικό κράτος μέσω των διπλωματικών του αρχών και φυσικά η ηγεσία της ελληνικής κοινότητας Γαλασίου.⁴⁸⁰ Οι συνθήκες επομένως ήταν ευνοϊκές με το ακροατήριο ιδανικό και το νεαρό καθηγητή με τις γερμανικές ακαδημαϊκές περγαμηνές έτοιμο και ικανό να το κατακτήσει. Η τακτική για να πετύχει κάτι τέτοιο απλή: ξεκαθαρίζει εξαρχής ότι τα ελληνικά γυμνάσια χρειάζονται άμεσα μεταρρυθμίσεις, απαριθμεί τις περιπτώσεις που χρήζουν άμεσων διορθώσεων και τέλος προτείνει λύσεις.⁴⁸¹ Κυρίως όμως μέσα από τα λεγόμενα του αφήνεται να εννοηθεί ότι οι μεταρρυθμίσεις αυτές μπορούν να υλοποιηθούν κατά βάση από ανθρώπους της δικής του γενιάς και επιπέδου. Εάν μάλιστα συνδέσουμε τις προτεινόμενες λύσεις με τα επόμενα δύο έργα που ακολουθούν μέσα στη χρονιά, έχουμε την εικόνα ενός εκπαιδευτικού προγράμματος με τον ίδιο να βρίσκεται στο επίκεντρο. Πιο συγκεκριμένα, ο Δόσιος θεωρεί πως ο τρόπος διδασκαλίας των γλωσσικών μαθημάτων, κατά βάση των αρχαίων μιας και η διδασκαλία των νέων ήταν σχεδόν ανύπαρκτη, δεν εφοδίαζε κατάλληλα ούτε όσους επιθυμούσαν να πραγματοποιήσουν ακαδημαϊκές σπουδές αλλά ούτε και όσους στρέφονταν σε πιο πρακτικά επαγγέλματα μετά το σχολείο.⁴⁸² Οι

⁴⁸⁰ Ειδικά οι κοινότητες έπαιζαν σημαντικό ρόλο, μιας και ήταν από τους βασικούς χρηματοδότες των κατά τόπους ελληνικών σχολείων. Στις *Σημειώσεις* που έπονται των δύο λόγων διαβάζουμε πως την τελετή παρακολουθούσαν οι: νομάρχης και δήμαρχος Γαλασίου, ο επίσκοπος Κάτω Δουνάβευς, ο πρόξενος της Ελλάδας και η εξεταστική επιτροπή του κράτους αποτελούμενη από τρία μέλη. Ό.π., σσ. 35-36.

⁴⁸¹ [...] τόσον τα εν τη ελευθέρα, όσον και τα εν τη δούλη Ελλάδι [...], Ό.π., σ. 5.

⁴⁸² Για την πρώτη περίπτωση θα πρέπει να είχε ίδια πείρα εξαιτίας των σπουδών στη Γερμανία. Είδαμε εξάλλου και προηγουμένως ότι πολλοί Έλληνες δυσκολεύονταν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των δυτικών πανεπιστημίων λόγω του χαμηλού επιπέδου των ελληνικών γυμνασίων.

αιτίες του κακού θεωρεί πως είναι τρεις: ο τρόπος διδασκαλίας, τα ελάχιστα ενδεδειγμένα σχολικά εγχειρίδια και η έλλειψη καταρτισμένου διδακτικού προσωπικού.⁴⁸³

Όσον αφορά την πρώτη αιτία ο Δόσιος επικεντρώνει την κριτική του στη μέθοδο διδασκαλίας των αρχαίων που προκρίνονταν την εποχή, μέθοδο της οποίας κεντρική αρχή αποτελούσε η στείρα απομνημόνευση γραμματικών και συντακτικών κανόνων, ενώ στα λιγοστά κείμενα που διδάσκονταν έρχονταν να προστεθούν, ελλείπει έντυπων βιβλίων, ατελείωτες χειρόγραφες σημειώσεις των μαθητών πάνω σε γραμματικά και συντακτικά φαινόμενα.⁴⁸⁴ Αποτέλεσμα αυτής της τακτικής ιδίως κατά τα γυμνασιακά χρόνια ήταν οι μαθητές να έχουν διδαχθεί ψήγματα ελάχιστων μόνο συγγραφέων, κάτι που επισημαίνει πως ίσχυε και για τα λατινικά, χωρίς φυσικά να αποκτούν έστω και μία ιδέα αυτού που σήμερα συμβατικά ονομάζουμε αρχαιογνωσία.⁴⁸⁵ Η κατάσταση γίνονταν ακόμη χειρότερη όσον αφορά τα νέα ελληνικά: η μόνη εξάσκηση των παιδιών στην ομιλούμενη γλώσσα ήταν η αντιγραφή σχολίων από κάποια εγχειρίδια, ενώ κανονικά θα έπρεπε να γράφουν εκθέσεις και εργασίες, θέση η οποία, αν λάβουμε μάλιστα υπόψη και τη χρονολογία της διατύπωσης, ασφαλώς τοποθετεί τον Δόσιο στην πρωτοπορία της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, πιθανότατα και του δημοτικιστικού κινήματος. Η λύση στο πρόβλημα αυτό θα μπορούσε να αναζητηθεί στο παράδειγμα της Γερμανίας, τα εκπαιδευτικά της οποίας φαίνεται να γνώριζε από πρώτο χέρι εξ ου και οι συχνές επικλήσεις: οι μαθητές εν ολίγοις θα έπρεπε να γράφουν εκθέσεις πάνω σε κοινά θέματα, ορισμένα

⁴⁸³ Περὶ τῆς μέσης..., σ. 6.

⁴⁸⁴ Ασφαλώς το πρώτο αίτιο συνδέεται με το δεύτερο, το οποίο αναλύει στη συνέχεια.

⁴⁸⁵ Ο δε ιδιωτικός και δημόσιος των προγόνων ημών βίος και η παρ' αυτοίς αμίμητος των εικαστικών τεχνών πρόοδος απροσπέλαστον δια τους Ελληνόπαιδας μυστήριον διαμένει. Βλ. Περὶ τῆς μέσης..., σ. 8.

από το σύλλογο διδασκόντων και οι καλύτερες προσπάθειες θα έπρεπε να παρουσιάζονται δημόσια και να επαινούνται.⁴⁸⁶

Δεύτερο δεινό της ελληνικής εκπαίδευσης ο Δόσιος θεωρεί την έλλειψη καλών και σύγχρονων διδακτικών βιβλίων, έλλειψη που ερμηνεύεται ως αποτέλεσμα του νεαρού ημών επιστημονικού βίου αλλά και της λογοκλοπής στην οποία επιδίδονταν πολλοί εκδότες αποθαρρύνοντας τους λόγιους από τη συγγραφή των τόσο απαραίτητων διδακτικών εγχειριδίων.⁴⁸⁷ Ως λύση στο πρόβλημα πρότεινε τη συγγραφή έργων που θα κινούνταν κοντά στο πρωτότυπο, χωρίς πολλές παρεμβάσεις από πλευράς συγγραφέα-εκδότη με αποφυγή παράθεσης κριτικού υπομνήματος, καθώς το τελευταίο λειτουργούσε απωθητικά για τους μαθητές.⁴⁸⁸ Επιπλέον τα όποια σχόλια δεν θα έπρεπε να αναλώνονται σε γραμματικοσυντακτικές παρατηρήσεις αλλά να στοχεύουν στο να κατανοήσουν οι μαθητές *τας τότε επικρατούσας ιδέας [...] και εν ενί λόγω εις παν το τον πολιτισμό της αρχαιότητος αφορόν.*⁴⁸⁹ Τελικός στόχος των σύγχρονων διδακτικών εγχειριδίων δεν θα έπρεπε παρά να είναι η εμφύσηση του *ιερού προς την πατρίδα έρωτος*, θέση που φυσικά απηχεί το πνεύμα της εποχής εντός της οποίας ο ίδιος γαλουχήθηκε, εποχή που έθετε την επιστήμη και την

⁴⁸⁶ Ό.π., σσ. 10-11.

⁴⁸⁷ Και στο σημείο αυτό διακρίνονται ίχνη αυτοαναφορικότητας, όταν δηλαδή μιλά για λογίους *μοχθήσαντες* οι οποίοι *ουδεμίας ή ελαχίστην των κόπων αυτών εύρον υλικήν αμοιβήν και ανακούφισιν*. Βλ. ό. π., σσ. 11-12.

⁴⁸⁸ Προφανώς αναφέρεται στα γλωσσικά μαθήματα. Μία τέτοια ασφαλώς δουλειά προϋποθέτει πολύ γερές φιλολογικές βάσεις, οπότε και εδώ μοιάζει να φωτογραφίζει τον εαυτό του. Στα πιθανά ερωτήματα από πλευράς των παρευρισκόμενων για το πως μπορεί να γίνει κάτι τέτοιο ο Δόσιος θα απαντούσε με την έκδοση της *Εκάβης* λίγους μήνες αργότερα. Αρκετά εύσχημος τρόπος επομένως για να διαφημίσει την επικείμενη δουλειά του η συγκεκριμένη ομιλία, κινείται στα όρια του επιθετικού marketing όπως θα λέγαμε σήμερα.

⁴⁸⁹ Ό.π., σ. 13. Στην ουσία πρόκειται για τον ορισμό της αρχαιογνωσίας, κάτι που αναμφίβολα τοποθετεί το Δόσιο στην πρωτοπορία της εποχής και που καθρεφτίζει τις επιρροές από τη Γερμανία, όπου την ίδια εποχή μαίνονταν η διαμάχη γύρω από τη διδασκαλία των κλασικών γλωσσών: από τη μία ο *Formalismus* που έδινε μεγαλύτερη βαρύτητα στους τύπους και από την άλλη ο *Realismus*, υποστηρικτής του οποίου φαίνεται να ήταν ο Δόσιος.

εκπαίδευση στην υπηρεσία του έθνους.⁴⁹⁰ Τρίτη πληγή της μέσης εκπαίδευσης αποτελούσε κατά το Δόσιο το διδακτικό προσωπικό, το οποίο θα μπορούσε να διαιρεθεί σε τρεις κατηγορίες: τους λογίους παλαιάς κοπής και μάλλον μεγάλης ηλικίας, τους αποφοίτους των Πανεπιστημίων, ομάδα στην οποία προφανώς ανήκει και ο ίδιος, ενώ την πλειοψηφία αποτελούσαν οι πρακτικοί δάσκαλοι, απόφοιτοι κάποιων μόνο τάξεων του γυμνασίου, ικανοί να μεταδώσουν ορισμένα από τα λίγα που έμαθαν οι ίδιοι ως μαθητές.⁴⁹¹ Χωρίς πρόθεση να εγκωμιάσει όμοιες με τη δική του περιπτώσεις παρατηρεί ότι πολλές φορές απόφοιτοι, όπως ο ίδιος, εισέρχονταν στη διδασκαλία χωρίς καμία προηγούμενη πρακτική εμπειρία και για το λόγο αυτό προτείνει την υιοθέτηση του γερμανικού συστήματος, όπου οι απόφοιτοι των πανεπιστημίων εξασκούνταν υπό την επίβλεψη πιο έμπειρων συναδέλφων επί ένα χρόνο και στη συνέχεια λάμβαναν την άδεια διδασκαλίας. Ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει και η πρόταση του για διεξαγωγή ετήσιου εκπαιδευτικού συνεδρίου, κατά το οποίο άνθρωποι του χώρου θα είχαν την ευκαιρία να συζητούν επί των διαφόρων θεμάτων που προκύπταν.⁴⁹²

Συνεχίζοντας το λόγο του τάσσεται αναφανδόν υπέρ της σύστασης *πραγματικών Γυμνασίων και Ημιγυμνασίων*, πρακτικών δηλαδή σχολών βασισμένων στα γερμανικά και πάλι πρότυπα. Σε τέτοιου είδους σχολεία οι μαθητές θα έπρεπε να διδάσκονταν κυρίως τα νέα ελληνικά, φυσική, μαθηματικά αλλά και εμπορικού ενδιαφέροντος μαθήματα, αντικείμενα με λίγα λόγια που θα απέβαιναν χρήσιμα στη μετέπειτα επαγγελματική

⁴⁹⁰ Ό.π., σ. 14. Οι αντιλήψεις αυτές διαπνέουν το σύνολο της γραμματειακής παραγωγής του αλλά και της εν γένει παρουσίας του στο δημόσιο βίο.

⁴⁹¹ [...] σεβαστά λείψανα της παλαιάς του Γένους σχολής χαρακτηρίζει τους πρώτους, ενώ για τους τελευταίους σχολιάζει ότι η τρίτη αυτή κατηγορία διδασκάλων δυστυχώς πλεονάζει. Βλ. ό.π., σ. 14.

⁴⁹² Ό.π., σσ. 16-17. Τα συνέδρια προτείνεται να διεξάγονται εναλλάξ άλλοτε μεν εν τη πρωτεύουσα του Ελληνικού Βασιλείου, άλλοτε δ' εν άλλοις του Ελληνισμού κέντρους.

τους πορεία.⁴⁹³ Όσον αφορά τα αρχαία ελληνικά θεωρεί πως η γραμματική θα έπρεπε να διδάσκεται αυτόνομα στις πρώτες τάξεις του γυμνασίου ως ένα προπαρασκευαστικό στάδιο και όχι παράλληλα με την ερμηνεία των κλασικών συγγραφέων στις ανώτερες τάξεις, ενώ αρνητικά αποτιμά και την απουσία διδασκαλίας των θρησκευτικών, καθώς η νεολαία εύκολα παρασυρόταν *ιδία δια της αναγνώσεως επιβλαβών, ανήθικων και ψυχοφθόρων μυθιστορημάτων με αποτέλεσμα να κλονίζονται της ηθικής τα θεμέλια και αι θρησκευτικάί πεποιθήσεις των νέων διασαλεύονται.*⁴⁹⁴ Στο ίδιο μήκος κύματος τοποθετείται τέλος και η θέση ότι ο συνδυασμός της κλασικής παιδείας με τη χριστιανική αγωγή ήταν ικανός να θωρακίσει τη νεολαία *κατά της ηθοκτόνου και ολεθρίας του σημερινού αιώνος της ύλης διδασκαλίας, ης [από;] τινός τα ειδεχθή τέκνα υπό διάφορα ονόματα απανταχού σήμερον λυμαίνονται την ευρωπαϊκὴν κοινωνίαν.*⁴⁹⁵

Ο δεύτερος κατά σειρά λόγος εκφωνήθηκε στις 17/06/1884 και κινείται στο ίδιο μήκος κύματος με τον πρώτο. Εκμεταλλευόμενος την ευκαιρία ο Δόσιος προβαίνει σε παρατηρήσεις που παρά το νεαρό της ηλικίας και την έλλειψη μακράς διδακτικής εμπειρίας διακρίνονται για την οξυδέρκεια και τη σαφήνειά τους.⁴⁹⁶ Σε συνέχεια των καταληκτικών διαπιστώσεων του προηγούμενου έτους ξεκινά την ομιλία του

⁴⁹³ Ό.π., σσ. 16-17. Ας μην ξεχνάμε ότι ο Δόσιος διδάσκει στο Γαλάτσι, πόλη όπου η μεγάλη πλειοψηφία των Ελλήνων δραστηριοποιούνταν στο εμπόριο. Εύστοχα λοιπόν, παρότι φιλόλογος ο ίδιος, παρατηρεί ότι τα αρχαία ελληνικά δεν αποτελούσαν πρακτικό εφόδιο στον κόσμο του διεθνούς εμπορίου.

⁴⁹⁴ Ό.π., σ. 18. Αυτή η αποστροφή για τα ξένα μυθιστορήματα που διαφθείρουν τη νεολαία θα τον οδηγήσει λίγα χρόνια αργότερα στη συγγραφή του δικού του πρωτότυπου, όχι μεταφρασμένου δηλαδή και με ελληνικό θεματικό άξονα, μυθιστορήματος, το οποίο θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

⁴⁹⁵ Ό.π., σ. 19. Και αυτή η καταληκτική θέση παρουσιάζει ενδιαφέρον, καθώς υποδεικνύει τη γνώση της ευρωπαϊκής πολιτικής κατάστασης και των νέων ιδεολογικών ρευμάτων όπως ο κομμουνισμός. Μπορεί μεν ο Δόσιος να κρατά στάση συντηρητική, δεν παύει όμως να είναι από τους πρώιμους για τα ελληνικά δεδομένα σχολιαστές αυτής της νέας πραγματικότητας που διαμορφώνονταν στην Ευρώπη.

⁴⁹⁶ Ό.π., σ. 24. [...] ενώπιον εριτίμων αντιπροσώπων σεβαστής Κυβερνήσεως και φιλομούσου κοινού[...].

αναφέροντας ότι οι όποιες μεταρρυθμίσεις θα έπρεπε να έχουν ως βάση την ελληνική πολιτιστική κληρονομιά καταδεικνύοντας τον εισρεύσαντα ξενισμόν ως βασική απειλή για το μέλλον του έθνους.⁴⁹⁷ Οι αλλαγές που έπρεπε να συντελεστούν δεν θεωρούσε πως ήταν εύκολη υπόθεση, καθώς προσέκρουαν στην απροθυμία πολλών διδασκόντων, αν και πρώτοι αυτοί όφειλαν να ανοίγουν το δρόμο σε τέτοιου είδους προσπάθειες. Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει η σκέψη του Δοσίου λίγο πιο κάτω, όταν αναφέρεται στις μεθόδους διδασκαλίας των περισσότερων συναδέλφων του, οι οποίες σε καμία περίπτωση δεν συμβάδιζαν με το πνεύμα της εποχής. Έχοντας την ευκαιρία ο ίδιος κατά τη διάρκεια των σπουδών του να έρθει σε επαφή με τις πρόσφατες τεχνολογικές ανακαλύψεις που έμελλε να αλλάξουν την πορεία της ανθρωπότητας χαρακτηρίζει το σύγχρονο του παρόν αιώνα της απλοποίησης και ευκολίας, όπου κάθε δραστηριότητα έτεινε προς την πρακτικότητα. Σε αυτή λοιπόν την εποχή των κοσμογονικών μεταβολών θεωρούσε αδιανόητο η μέση εκπαίδευση να μη συμβαδίζει με τις εξελίξεις, τη στιγμή μάλιστα που ακόμη και στα δημοτικά είχε τεθεί σε εφαρμογή ένα πρόγραμμα εκσυγχρονισμού από πλευράς πολιτείας.⁴⁹⁸ Εφόσον επομένως τα πράγματα είχαν αρχίσει να αλλάζουν στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, όφειλε και η μέση να προσαρμοστεί εγκαταλείποντας τη σχολαστική μέθοδο του *τύπτω-τύπτεις*, όπως ειρωνικά τη χαρακτηρίζει και η μελέτη των κλασικών κειμένων θα έπρεπε να αποδεσμευθεί από την αυστηρή προσκόλληση στους γραμματικούς κανόνες, μιας και οι τελευταίοι αποτελούν απλά το μέσο για

⁴⁹⁷ Ο.π., σ. 25.

⁴⁹⁸ Ο.π., σσ. 26-27. Το πνεύμα του θετικισμού αποτυπώνεται με χαρακτηριστική σαφήνεια στις παραπάνω απόψεις. Παρά το γεγονός λοιπόν ότι ο ίδιος εξ αντικειμένου δεν τοποθετούνταν στην αιχμή των τεχνολογικών αυτών μετασχηματισμών, τάσσεται ξεκάθαρα υπέρ του εκσυγχρονισμού της εκπαίδευσης και της ενίσχυσης των θετικών σπουδών.

την επίτευξη του τελικού στόχου.⁴⁹⁹ Στην ίδια κατεύθυνση προτείνει την καλλιέργεια της νεωτέρας ημών γλώσσας στα δημοτικά με παράλληλο διαχωρισμό της στα γυμνάσια από τα αρχαία, παρά το ότι δεν είχαν ακόμη αποκρυσταλλωθεί πλήρως οι αρετές της στη λογοτεχνία αναγνωρίζοντας την τωρινή κατάσταση ως μεταβατικό σταθμό στην εξέλιξη της γλώσσας.⁵⁰⁰

Ενδιαφέρουσα και ενδεικτική των πολιτικών του τοποθετήσεων και φυσικά της συμπόρευσης με το εκσυγχρονιστικό ρεύμα της εποχής είναι η μνεία που κάνει στη συνέχεια του λόγου στον Χαρίλαο Τρικούπη, όταν και αναφέρει πως το πηδάλιον του πολιτικού αυτής σκάφους (ενν. την Ελλάδα) εις χείρας πηδαλιούχου ικανού και πεφωτισμένου εδόθη.⁵⁰¹ Πηγαίνοντας ένα βήμα παραπέρα προτείνει τη σύσταση γλωσσικής ακαδημίας, ενώ ιδιαίτερη βαρύτητα δίνει στη διδασκαλία των ξένων γλωσσών θεωρώντας πως η γνώση τους αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση δια πάντα κλάδων ανωτέρας τινός δημοσίας υπηρεσίας.⁵⁰² Επιπλέον, σε συνέχεια των όσων εισαγωγικά υποστήριξε σχετικά με τις αλλαγές που συντελούνταν καθόλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα θεωρεί πως παράλληλα με τη σπουδή των

⁴⁹⁹ Ο τελικός στόχος, όπως εξάλλου είχε διατυπωθεί και κατά τη διάρκεια της προηγούμενης χρονιάς, δεν είναι άλλος από αυτό που σήμερα ονομάζουμε «αρχαιογνωσία».

⁵⁰⁰ Θυμίζουμε πως το μάθημα των νέων ελληνικών δεν διδασκόταν καθόλου στα γυμνάσια μέχρι και το τέλος του 19^{ου} αιώνα, γεγονός που καθιστά πρωτοποριακές τις θέσεις που εκφράζει εδώ αλλά και σε μεταγενέστερα κείμενα. Για το θέμα αναλυτικότερα βλ. Β. Τόγιας, *Το μάθημα των νέων ελληνικών στη μέση εκπαίδευση – Ιστορική θεώρηση (1833-1967)*, Α' και Β', Θεσσαλονίκη 1988-1990. Παρόλα αυτά ο Δόσιος διακρίνει προοπτικές στη νεότερη γλώσσα και θεωρώντας θέμα χρόνου την αξιόλογη γραμματειακή παραγωγή στη γλωσσική αυτή ποικιλία. Αποφεύγοντας τις όποιες ακρότητες ο Δόσιος και εδώ εκφράζει ήπιες υπέρ της δημοτικής θέσεις βλ. *Περί της μέσης...*, σ. 29. Παρόμοιες απόψεις για την ανάγκη αναβάθμισης των νέων ελληνικών εκφράζει ορισμένα χρόνια αργότερα ο καθηγητής της Παιδαγωγικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Ιωάννης Πανταζίδης. Βλ. Ι. Πανταζίδης, *Γυμνασιακή Παιδαγωγική*, Αθήνα 1889.

⁵⁰¹ Ο Τρικούπης διάνυε τη στιγμή εκείνη της εκφώνησης του λόγου την τέταρτη θητεία του (1882-1885) ως πρωθυπουργός έχοντας ήδη εγκαινιάσει ένα φιλόδοξο πρόγραμμα εκσυγχρονισμού της χώρας. Για το θέμα βλ. G. Herring, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα*, Α', σσ. 566 κ.ε.

⁵⁰² *Περί της μέσης...*, σ. 31.

κλασικών γραμμάτων έμφαση θα έπρεπε να δοθεί και στη διδασκαλία των μαθηματικών-φυσικών επιστημών. Για τα μεν πρώτα υποστηρίζει ότι παρότι δεν συμβάλλουν στην ηθική διάπλαση του νέου οξύνουν το νου και εξασκούν τη φαντασία, για τις δε φυσικές επιστήμες θεωρεί πως ενισχύουν την παρατηρητικότητα των μαθητών καθιστώντας τους ικανούς να διακρίνουν τη σχέση μεταξύ αιτίου-αιτιατού και προάγοντας τον επαγωγικό τρόπο σκέψης.⁵⁰³ Ο λόγος κλείνει με αποστροφή στους μαθητές τους οποίους προτρέπει να ακολουθούν στο εξής το τριαδικόν τούτο σύνθημα: σωφροσύνη, δικαιοσύνη, καθήκον όντας κατ' αυτόν τον τρόπο προετοιμασμένοι για τις επικείμενες δυσκολίες της ζωής.⁵⁰⁴

Ευριπίδου Εκάβη: Μετά ψυχαγωγίας εξ ιδιογράφου Λάμπρου του Φωτιάδου και νεωτέρων επεξηγηματικών σχολίων και σημειώσεων, Γαλάτσι 1884.

Οι θεωρητικές επισημάνσεις του Δοσίου σχετικά με τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η μέση εκπαίδευση αποτυπώθηκαν στους δύο λόγους που εξέδωσε λίγο νωρίτερα την ίδια χρονιά και συνοψίζονταν στο τρίπτυχο: αναποτελεσματικός τρόπος διδασκαλίας, απουσία κατάλληλων διδακτικών εγχειριδίων, χαμηλό επίπεδο των εκπαιδευτικών. Όσον αφορά το τελευταίο πρόβλημα εύκολα καταλαβαίνουμε ότι οι δυνατότητες παρέμβασης του Δοσίου ήταν εξαιρετικά περιορισμένες, καθώς ούτε σε διορισμούς εκπαιδευτικών μπορούσε να προβεί αλλά ούτε και στην επιμόρφωση των υφιστάμενων. Η δική του συμβολή θα επικεντρωνόταν στα δύο πρώτα προβλήματα, τα οποία άλλωστε θεωρούσε αλληλένδετα. Εκπαιδευτικοί και μαθητές θα έπρεπε κατά τον ίδιο να έχουν ανά χείρας τα εργαλεία εκείνα που θα τους επέτρεπαν να αφομοιώσουν το απόσταγμα των κλασικών κειμένων, μία γνώση που θα συνέβαλε όχι μόνο στη ηθική διάπλαση της νεολαίας αλλά εξετάζοντας το θέμα υπό ένα ευρύτερο

⁵⁰³ Ο.π., σσ. 31-32.

⁵⁰⁴ Ο.π., σσ. 33-34.

πρίσμα στην ίδια την οικοδόμηση του μέλλοντος του έθνους. Μόνο σε αυτό το πλαίσιο τελικά θα πρέπει να επιχειρηθεί η όποια ερμηνεία των δύο επόμενων εκδοτικών εγχειρημάτων του νεαρού διδάκτορα από τα Ιωάννινα. Ο Δόσιος θα ερχόταν δυναμικά να καλύψει το κενό που δημιουργούσε η έλλειψη σχολικών βιβλίων ικανών να ανταποκριθούν στις ανάγκες μαθητών και εποχής με την προσπάθεια αυτή να ξεκινά από την *Εκάβη*.

Μετά την επιστροφή στα Ιωάννινα από το ερευνητικό ταξίδι στις ευρωπαϊκές βιβλιοθήκες κατά τη διάρκεια του 1881 ο Δόσιος κατάφερε να διασώσει ορισμένα χειρόγραφα που εναπόκεινταν πιθανότατα σε μονές και εκκλησίες της ιδιαίτερης του πατρίδας. Μεταξύ των διασωθέντων από το νεαρό διδάκτορα χειρογράφων, εκκλησιαστικού κατά βάση περιεχομένου, βρισκόταν και ένας αυτόγραφος κώδικας που θεωρήθηκε έργο του περίφημου λογίου του 18^{ου} αιώνα, Λάμπρου Φωτιάδη.⁵⁰⁵ Ο τελευταίος γεννημένος επίσης στα Ιωάννινα το 1752 διετέλεσε σχολάρχης στην Ηγεμονική Ακαδημία του Βουκουρεστίου με ιδιαίτερα πλούσιο συγγραφικό έργο που περιελάμβανε μεταφράσεις κλασικών συγγραφέων, διδακτικά εγχειρίδια και πλήθος αρχαιοπρεπών κυρίως ποιημάτων. Διαπρεπείς κατόπιν μαθητές του υπήρξαν μεταξύ άλλων οι Γεώργιος Γεννάδιος, Παναγιώτης Κοδρικάς, Αθανάσιος Χριστόπουλος, ενώ παρά την ένταξη του στο στρατόπεδο των αρχαιστών μεγάλη διάδοση γνώρισε και το σύστημα διδασκαλίας που εφάρμοσε, το οποίο έθετε ως στόχο την ουσιαστικότερη κατανόηση του προς ερμηνεία κειμένου αποφεύγοντας τις εξαντλητικές γραμματικές παρατηρήσεις, ούτως ώστε να προσελκύεται το ενδιαφέρον των μαθητών.⁵⁰⁶ Έχοντας όλα τα παραπάνω υπόψη ο Δόσιος

⁵⁰⁵ *Ευριπίδου Εκάβη...*, σ. ιζ'.

⁵⁰⁶ Για το Φωτιάδη η βιβλιογραφία είναι αρκετά περιορισμένη. Παραπέμπουμε ενδεικτικά στα άρθρα των Δ. Οικονομίδη, «Λάμπρος Φωτιάδης (1752-1805)», *Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου της Ακαδημίας Αθηνών* 3 (1950), 106-140 αλλά και Μ. Γιαννακού, «Η μορφή του Λάμπρου Φωτιάδη στη θεώρηση της Νεοελληνικής Γραμματείας», *Πρακτικά Α'*

θεώρησε ότι μπροστά του παρουσιαζόταν μία πρώτης τάξεως ευκαιρία για μία δυναμική είσοδο στο πεδίο της συγγραφής διδακτικών εγχειριδίων. Η νεανική του ορμή θα συνδυαζόταν αρμονικά με το κύρος που απέπνεε το όνομα του Φωτιάδη και φυσικά ο τόπος έκδοσης και αρχικής διάδοσης του βιβλίου, η Ρουμανία δηλαδή, ήταν επίσης ιδανικός, καθώς εκεί ήταν που αναδείχθηκε ο ηπειρώτης λόγιος ως μία από τις μεγάλες προεπαναστατικές μορφές των ελληνικών γραμμάτων. Η νεανική αυτή ορμή του Δοσίου όμως έμελλε να τον οδηγήσει σε ένα λάθος, το μέγεθος του οποίου γίνεται αντιληπτό από το γεγονός της απολογίας για αυτό ακόμη και πενήντα σχεδόν χρόνια αργότερα.⁵⁰⁷ Ο αυτόγραφος τελικά κώδικας από τον οποίο άντλησε δεν αποτελούσε έργο του Φωτιάδη, όπως εκ των υστέρων διαπίστωσε, αλλά ενός έτερου «Λάμπρου», καταγόμενου και αυτού από τα Ιωάννινα, χρηματίσαντος επίσης δασκάλου στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, με τη διαφορά όμως ότι όλα αυτά συνέβησαν μισό τουλάχιστον αιώνα πριν από τη γέννηση του Φωτιάδη.

Πέρα λοιπόν από την υπόθεση της τραγωδίας που χωρίζεται σε πέντε πράξεις και προτάσσεται εν είδει προλόγου αλλά και την περιγραφή του χειρογράφου που καλύπτει τις πρώτες σελίδες της εισαγωγής, ενδιαφέρον παρουσιάζουν σήμερα τα σημεία εκείνα στα οποία ο Δόσιος προσπαθεί, παρά τις περί του αντιθέτου ενδείξεις, να αποδείξει ότι

Πανελληνίου Επιστημονικού Συνεδρίου: *Η Λογιοσύνη του Ανατολικού Ζαγορίου (Ανατολικό Ζαγόρι 2001 Ιουν. 22-24)*, Ιωάννινα 2002, Δήμος Ανατολικού Ζαγορίου, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων - Φιλοσοφική Σχολή - Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας - Τομέας Φιλοσοφίας, σσ. 45-52. Πιο πρόσφατα κυρίως με το ποιητικό έργο του Φωτιάδη ασχολήθηκε η Λ. Διαμαντοπούλου, «Ο Λάμπρος Φωτιάδης (1752-1805) ποιητής», *Μνημοσύνη. Ετήσιον περιοδικόν της εταιρείας ιστορικών σπουδών επί του νεώτερου Ελληνισμού* 19, Πρακτικά συνεδρίου «Λόγιοι της Τουρκοκρατίας», Αθήνα 2013, σσ. 289-314.

⁵⁰⁷ Βλ. Αυτοβιογραφία '31: *Εν Γαλαζίω [...] εξέδωκε και διάφορα συγγράμματα {...} Εκάβην του Ευριπίδου μετά Ψυχαγωγίας και νεωτέρων σχολίων τυπογρ. Δακία 1884 {...} εκ χειρογράφου διασωθέντος παρ' αυτού εν Ιωαννίνοις - ουχί του κλεινού Λάμπρου Φωτιάδου ως εσφαλμένως ενόμισεν- ως επί της εν τω χειρογράφω σημειώσεως: Λάμπρω, παιδός Ιωαννίνων ετέρου τινός ομωνύμου (Λάμπρου) χρηματίσαντος και τούτου διδασκάλου εν τη Αυθεντική Ακαδημία Βουκουρεστίου, πολύ προ του μεγάλου διδασκάλου ως επεισθην.*

πρόκειται όντως για έργο του Φωτιάδη αμφισβητώντας, ορισμένες φορές με τρόπο δηκτικό, τα όσα μέχρι τότε είχαν γραφεί για τον τελευταίο από προγενέστερους λογίους όπως οι Ιακωβάκης Ρίζος Νερουλός, Κωνσταντίνος Σάθας και Γεώργιος Ζαβίρας.⁵⁰⁸ Τέτοιου είδους χαρακτηριστική περίπτωση, χωρίς να λείπουν και άλλες, είναι ο εντοπισμός από πλευράς Δοσίου μνείας σε κάποιο σημείο του κώδικα στο Σεβαστό Κυμινήτη, σημαντικό λόγιο του 17^{ου} αιώνα, ως συγγραφέα των επεξηγηματικών σχολίων στα *Έργα και Ημέρες* του Ησιόδου, που επίσης περιλαμβάνονταν στον ίδιο κώδικα.⁵⁰⁹ Στην ίδια αλλά και σε επόμενη αντίστοιχη μνεία αναφέρεται πως στη συγγραφή των σχολίων συνέδραμε και κάποιος μαθητής του Σεβαστού με το όνομα Ευστάθιος Λάμπρος από τα Ιωάννινα.⁵¹⁰ Θεωρώντας δεδομένο ότι ο Δόσιος γνώριζε πως ο Σεβαστός πέθανε το 1702, πενήντα χρόνια δηλαδή πριν από τη γέννηση του Φωτιάδη, είναι πραγματικά απορίας άξια η επιμονή να αποδείξει ότι οι συγκεκριμένες μνείες αποτελούν προϊόν μεταγενέστερων παρεμβάσεων, προκειμένου να υποστηρίξει τις θέσεις του. Γεγονός πάντως παραμένει πως η συνειδητοποίηση του λάθους και ενδεχομένως οι αρνητικές κριτικές που απέσπασε τότε αποθάρρυναν κατόπιν τον Δόσιο από απόπειρες ανάλογου μεγέθους: οι κάτι λιγότερες από διακόσιες σελίδες της *Εκάβης* θα αποδεικνύονταν το μεγαλύτερο σε έκταση έργο του λογίου μέχρι και το τέλος της ζωής του.

⁵⁰⁸ Ασκήει κριτική στους δύο προαναφερθέντες για γενικότητα και συντομία όσον αφορά τις πληροφορίες που παραθέτουν για τον Φωτιάδη. Ό.π., σσ. α'-ιή και ιζ'-ιή αντίστοιχα.

⁵⁰⁹ Ό.π., σσ. ιθ'-κ'. Για το Σεβαστό Κυμινήτη βλ. C. Karanasios, *Sebastos Trapezuntios Kyminetes (1632-1702): biographie, werkheurstik und die princeps der exegese zu de virtute des pseudo-Aristoteles*, Βισμπάντεν 2001.

⁵¹⁰ Ό.π., σ. ιθ'. Εξηγήθη παρά του σοφωτάτου, λογιωτάτου τε και μεγάλου διδασκάλου κυρίου κυρίου Σεβαστού του εκ Τραπεζούντος, και επί πόνου Ευσταθίου Λάμπρου του εξ Ιωαννίνων, ενώ λίγο πιο κάτω υπάρχει και ακόμη μία αντίστοιχη αναφορά που εντοπίστηκε στο τέλος του χειρογράφου.

Το επόμενο ενδιαφέρον στοιχείο της εισαγωγής έχει να κάνει με την παραδοχή από πλευράς Δοσίου ότι επενέβη σε ορισμένα σημεία του χειρογράφου σε αντίθεση με τα όσα ορίζονταν από τους σχετικούς κανόνες της κωδικολογίας και παρά τον κίνδυνο να φανεί αδαής ή ασεβής προς τη μορφή του Φωτιάδη.⁵¹¹ Ενδιαφέρουσα είναι επίσης και η εξαγγελία λίγο πιο κάτω για την έκδοση της *Εκάβης* με μετάφραση στην καθαρεύουσα, πρόθεση βέβαια που δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ.⁵¹² Πέραν αυτών οδεύοντας προς το τέλος της εισαγωγής διατυπώνονται για μία ακόμη φορά οι θέσεις περί ορθής και ωφέλιμης μεθόδου διδασκαλίας που συνίστανται στο μετριάσμό των γραμματικοσυντακτικών παρατηρήσεων κατά την ερμηνεία των κλασικών κειμένων αλλά και στην ανάγκη εισαγωγής της *μαιευτικής μεθόδου*, προκειμένου να ενισχυθεί η αυτενέργεια των μαθητών που μέχρι τότε περιορίζονταν στην παθητική διδασκαλία.⁵¹³ Φυσικά από μία τέτοια εισαγωγή δεν θα μπορούσε να λείπει το ιδεολόγημα περί συνέχειας και αδιάλειπτης παρουσίας του ελληνικού πολιτισμού δια μέσου των αιώνων: μέσα από τη μελέτη της *Εκάβης* ο μαθητής ή ο αναγνώστης είχαν την ευκαιρία να εντοπίσουν λέξεις, φράσεις και έθιμα που διατηρούνταν μέχρι τις μέρες τους.⁵¹⁴ Κλείνοντας την εισαγωγή ο Δόσιος δεν αποκλείει το ενδεχόμενο στην παρούσα έκδοση να υπάρχουν λάθη και παραλείψεις, όμως αυτά σε καμία περίπτωση δεν

⁵¹¹ Ο.π., σ. κη'. Οι αναφορές σε διακεκριμένους εκ των υστέρων μαθητές του Φωτιάδη που προηγούνται δεν κρίνεται σκόπιμο να σχολιαστούν περαιτέρω.

⁵¹² Το σοβαρό σφάλμα στο οποίο υπέπεσε στην παρούσα έκδοση πιθανότατα τον αποθάρρυνε από την περαιτέρω ενασχόληση με το συγκεκριμένο κείμενο.

⁵¹³[...] *ίνα ούτως μη μόνον την παθητικήν διδασκαλίαν αλλά και την αυτενέργειαν των μαθητευόντων εξυπηρετήσωμεν.* Ο.π., σ. λα'. Οπωσδήποτε ο χρόνος κατά τον οποίο διατυπώνονται οι συγκεκριμένες θέσεις υποδεικνύει εξοικείωση του Δοσίου με τις σύγχρονες παιδαγωγικές προσεγγίσεις.

⁵¹⁴ Φαίνεται πάντως από την αναφορά σε μαθητές και αναγνώστες πως παρά το ότι η *Εκάβη* προοριζόταν για διδασκαλία, ο ίδιος δεν περιοριζόταν στο προσδοκώμενο αναγνωστικό κοινό μόνο στους πρώτους, κάθε άλλο μάλιστα. Λίγο πιο κάτω μάλιστα κάνει ιδιαίτερη μνεία σε όσους αγάπησαν τις κλασικές σπουδές κατά τη διάρκεια των μαθητικών τους χρόνων, όμως εξαιτίας των πολλών ασχολιών της ενήλικης ζωής δεν μπορούσαν να απολαύσουν τους αγαπημένους τους κλασικούς συγγραφείς. Βλ. ό. π., σ. λγ'.

θα πρέπει να στρέφουν την προσοχή του αναγνώστη εκτός αυτού που ο ίδιος είχε θέσει ως στόχο, την επαφή δηλαδή με τους καρπούς της κλασικής γραμματείας, έστω και αν μικρόν υπεκκεαύσωμεν τον υπέρ των κλασικών σπουδών έρωτα και την ζέσιν της σπουδαζούσης νεολαίας.⁵¹⁵ Τις επόμενες εκατό περίπου σελίδες της έκδοσης καλύπτει φυσικά το αρχαίο κείμενο μετά της ψυχαγωγίας, μίας μεθόδου που χρησιμοποιούνταν ήδη από τη βυζαντινή εποχή, όπως μας πληροφορεί ο Δόσιος σε υποσημείωση, κατά την οποία πάνω ή κάτω από κάθε στίχο του πρωτοτύπου, το οποίο αποδιδόταν με πιο έντονα και αραιά γράμματα, σημειώνονταν διάφορες συνώνυμες λέξεις. Επί της ουσίας για κάθε στίχο δίνονταν δύο, τρεις ή και τέσσερις παρόμοιες «μεταφράσεις» με στόχο να καταστούν η ερμηνεία του κειμένου πιο ευχάριστη και η σύνδεση των λέξεων του πρωτοτύπου με τις νεότερες και ευρύτερα χρησιμοποιούμενες εφικτή.⁵¹⁶ Στη συνέχεια, ακολουθούν στο Παράρτημα τριάντα περίπου σελίδες σημειώσεων, ενώ έπεται, κατά τις συνήθειες της εποχής, και κατάλογος των συνδρομητών.⁵¹⁷ Στο πλήθος των ονομάτων που έσπευσαν να χρηματοδοτήσουν επί της ουσίας την προσπάθεια προπληρώνοντας την αξία του βιβλίου διακρίνονται, μεταξύ εκατοντάδων, τα ονόματα των Α. Βενιέρη, ο οποίος μάλιστα έσπευσε να αγοράσει είκοσι πέντε αντίτυπα, του συναδέλφου και αργότερα διευθυντή του Εκπαιδευτηρίου, Ι. Φουμαγάλλη, της διευθύντριας του ελληνικού Παρθεναγωγείου του Γαλασίου και εργοδότριας του ιδίου,

⁵¹⁵ Ευριπίδου *Εκάβη...*, σ. λβ'. Η επιστήμη, σύμφωνα με τις αντιλήψεις του Δοσίου και της μεγάλης πλειοψηφίας των λογίων της εποχής, όφειλε να βρίσκεται στην υπηρεσία του έθνους και της ηθικής. Ακόμη όμως και όταν σκοπός είναι το ηθικά ωφέλιμον τα μάτια κρυφοκοιτάζουν και πάλι προς την πλευρά του έθνους.

⁵¹⁶ Ένα παράδειγμα δίνεται στην ίδια υποσημείωση από τον ίδιο, βλ. ό.π., σ. ιη'. Τον πρωτότυπο στίχο με τα έντονα γράμματα ακολουθούν τρεις διαφορετικές «μεταφραστικές δοκιμές» :

Άκουσον, ω παι, της εμής συμβουλής

Άκουσον, ω παιδί μου, την ιδικήν μου συμβουλήν

Ακροάσθητι, ω τέκνον μου, την ιδικήν μου παραινεσιν

Ενωτίσθητι, ω μαθητά μου, την ιδικήν μου ερμηνείαν /νουθεσίαν

⁵¹⁷ Ό.π., σσ. 105-133 και 135- 147 αντίστοιχα.

Α. Λεβίδου αλλά και του φίλου από τα φοιτητικά χρόνια, Α. Μάλτου, ο οποίος μάλιστα ήταν και υπεύθυνος για τη διανομή του βιβλίου στην Οδησό.⁵¹⁸ Αξίζει επίσης να αναφέρουμε το όνομα του Μ. Κρονδυρόπουλου, ο οποίος ζούσε στη Ρωσία και πιθανότατα ήταν συγγενής της μετέπειτα συζύγου του, κάτι που εφόσον ισχύει, ενισχύει τη θέση ότι ο Δόσιος ήταν γνώριμος των ανώτερων κοινωνικά κύκλων των ελληνικών παροικιών της Μαύρης Θάλασσας και «επελέγη» τελικά ως σύζυγος της Ελισάβετ εξαιτίας του κύρους που είχε εν τω μεταξύ αποκτήσει ως καθηγητής και συγγραφέας. Προς το τέλος του καταλόγου διακρίνονται τα ονόματα του γνωστού διπλωμάτη και συγγραφέα Κλ. Ραγκαβή, ο οποίος τον καιρό εκείνο διατελούσε πρέσβης της Ελλάδας στη Σόφια, αλλά και του εκδότη ενός εκ των σημαντικότερων περιοδικών της εποχής, του *Εσπερον* της Λειψίας, Ι. Περβάνογλου.⁵¹⁹

Γυμνασιακή Βιβλιοθήκη. Τεύχος πρώτον περιέχον προλεγόμενα εις τον Όμηρον και βιογραφίαν του Θουκυδίδου και εισαγωγήν εις την συγγραφήν αυτού, Γαλάτσι 1884

Λίγους μήνες πριν την έκδοση της *Γυμνασιακής Βιβλιοθήκης* ο Δόσιος είχε εν συντομία περιγράψει τα τρία σοβαρά προβλήματα που μάστιζαν, κατά τον ίδιο, την ελληνική μέση εκπαίδευση.⁵²⁰ Από αυτά το πρώτο, οι λανθασμένες μέθοδοι που ακολουθούνταν κατά τη διδασκαλία των κλασικών συγγραφέων συνδέονταν άμεσα με το δεύτερο, την απουσία

⁵¹⁸ Πιθανότατα τα 25 αντίτυπα του Βενιέρη προορίζονταν για τις διδακτικές ανάγκες του Εκπαιδευτηρίου.

⁵¹⁹ Ας αναφέρουμε και το όνομα της κυρίας *M. Zwaanswyk* από τη Nymegen της Ολλανδίας, καθώς η ίδια υπήρξε συνδρομητής στο περιοδικό που εξέδιδε αργότερα ο Δόσιος, τον *Ιστρο*, και με την οποία φαίνεται να διατηρούσε επικοινωνία. Η ίδια κυρία συμμετείχε στην έκδοση του περιοδικού *Ελλάς*, που εκδιδόταν στο Άμστερνταμ και στο οποίο ο Δόσιος δημοσίευσε δύο τουλάχιστον άρθρα. Πιθανότατα γνωρίστηκαν κατά τη σύντομη παραμονή του Δοσίου στην Ολλανδία, όσο επισκεπτόταν τις ευρωπαϊκές βιβλιοθήκες προς ανεύρεση ελληνικών χειρογράφων το 1881. Με τον Περβάνογλου λογικά γνωρίζονταν από τα χρόνια της Λειψίας, ενώ και στον *Εσπερο* ο Δόσιος, όπως θα δούμε και παρακάτω, είχε δημοσιεύσει όχι λίγα κείμενα.

⁵²⁰ *Περί της μέσης...*, σσ. 6-7.

δηλαδή των κατάλληλων διδακτικών εγχειριδίων. Στο ίδιο πλαίσιο με την *Εκάβη* που προηγήθηκε, αυτό της πλήρωσης του κενού που δημιουργούσε η απουσία κατάλληλων εκπαιδευτικών εγχειριδίων, ερχόταν τώρα να προστεθεί άλλη μία απόπειρα του νεαρού τότε καθηγητή των ανωτέρων τάξεων. Επειδή ακριβώς τα καλά και προσαρμοσμένα στις ανάγκες της εποχής βιβλία σπάνιζαν από τις αίθουσες διδασκαλίας, οι μαθητές ήταν αναγκασμένοι να περνούν το μεγαλύτερο μέρος του μαθήματος σημειώνοντας όσα οι καθηγητές, απλοί απόφοιτοι ορισμένων τάξεων του γυμνασίου πολλές φορές οι ίδιοι, υπαγόρευαν.⁵²¹ Οι γνώσεις της σπουδαζούσης νεολαίας περιορίζονταν έτσι σε κάποια γραμματικοσυντακτικά φαινόμενα και την ίδια στιγμή ελάχιστος χρόνος απέμενε για ουσιαστική μελέτη των κειμένων. Όλη αυτή η στρεβλή κατάσταση πόρρω απείχε από το ζητούμενο, το οποίο με σαφήνεια συνοψιζόταν στην κατάληψιν του ιδιωτικού, πολιτικού και θρησκευτικού βίου της κλασικής αρχαιότητας.⁵²² Εφόσον μία βαθιά και ουσιαστική αρχαιογνωσία, προς άντληση παραδειγμάτων για το παρόν και αποφυγή των κινδύνων του διαλανθάνοντος ξενισμού, αποτελούσε το ζητούμενο, θα έπρεπε διδάσκοντες και μαθητές να έχουν στα χέρια τους τα κατάλληλα εκείνα εργαλεία, προκειμένου να κινηθούν στη σωστή κατεύθυνση. Εάν σήμερα στις φιλολογικές σπουδές, ακόμη και σε επίπεδο μέσης εκπαίδευσης, θεωρείται δεδομένη η παράθεση εισαγωγών ικανών να βοηθήσουν το μελετητή να αποκτήσει μία πρώτη εικόνα του συγκεκριμένου όπως π.χ. ο τόπος, ο χρόνος ή άλλες κοινωνικές παράμετροι, την εποχή που ο Δόσιος δίδασκε σε ένα ελληνικό γυμνάσιο της διασποράς κάτι τέτοιο σε καμία περίπτωση δεν φαίνεται να αποτελούσε τον κανόνα. Σκοπός της *Γυμνασιακής Βιβλιοθήκης*, όπως και της *Εκάβης* λίγο νωρίτερα, ήταν να

⁵²¹ Ο.π., σσ. 14-15.

⁵²² Ο.π., σ. 13.

καλυφθούν κενά στη μέση εκπαίδευση και υπό αυτό το πρίσμα θα πρέπει να εξετάζονται.⁵²³

Κατά τ' άλλα στις τριάντα περίπου σελίδες της Βιβλιοθήκης ο Δόσιος προτάσσει μία *Αγγελία*, όπου επαναλαμβάνονται οι θέσεις περί απουσίας κατάλληλων εγχειριδίων και φυσικά ασκείται κριτική στην παθητική διδασκαλία που εφαρμόζονταν τότε.⁵²⁴ Αντί λοιπόν οι μαθητές να χρονοτριβούν γράφοντας σχόλια επί σχολίων απαλλαγμένοι πλέον από αυτή την ανιαρή και άχαρη διαδικασία θα είχαν πλέον τη δυνατότητα να επικεντρωθούν στα ίδια τα κείμενα.⁵²⁵ Αυτό που έχει ίσως το μεγαλύτερο ενδιαφέρον όμως είναι η προαναγγελία συγγραφής αντίστοιχων εισαγωγών και για υπόλοιπους συγγραφείς, ποιητές, ρήτορας και λοιπούς πεζογράφους οι οποίοι διδάσκονταν την εποχή εκείνη στα γυμνάσια. Για το λόγο αυτό μάλιστα ο ίδιος ζητούσε και τη συνδρομή μεγαλύτερων και σοφότερων συναδέλφων, έκκληση που εκ του αποτελέσματος δεν φαίνεται να συνάντησε ευήκοα ώτα.⁵²⁶ Στη καταληκτική παράγραφο της *Αγγελίας* αναφέρονται οι εν Γερμανία φιλολογικαί εκδόσεις και συγγραφαί ως πηγές από τις οποίες άντλησε, προκειμένου να έρθει στο φως η δική του συμβολή για την ανόρθωση της ελληνικής παιδείας.⁵²⁷ Στις επόμενες δέκα σελίδες

⁵²³ Ο σκοπός εξάλλου, όπως με εύσημο τρόπο αφήνει να εννοηθεί προς το τέλος της εισαγωγής της *Εκάβης*, είναι σημαντικότερος από τα επιμέρους λάθη ή τις όποιες αβλεψίες.

⁵²⁴ Αξίζει να αναφέρουμε πως στο αντίτυπο της *Γυμνασιακής Βιβλιοθήκης* που εντοπίσαμε στη Βιβλιοθήκη της Βουλής διακρίνεται αυτόγραφη αφιέρωση του Δοσίου σε μία από τις σημαντικότερες λογοτεχνικές μορφές της Ηπείρου, το Χρήστο Χρηστοβασίλη, στην οποία αναφέρονται τα εξής: *Τω κυρίω Χρηστοβασίλη / Ηπειρώτη δημοσιολόγω/ εις Αθήνας/ ο γράψας/ Ν. Γ. Δόσιος δ.φ.* Το πότε και πώς ακριβώς γνωρίστηκαν οι δύο άνδρες δεν είναι δυνατό να εξακριβωθεί. Για το βίο και το έργο του Χρηστοβασίλη βλ. Δ. Κατσίδα, *Ο βίος και το έργο του Χρήστου Χρηστοβασίλη. Γραμματολογική και αρχειακή μελέτη. Διδακτορική διατριβή*, Ιωάννινα 2007.

⁵²⁵ *Γυμνασιακή Βιβλιοθήκη...*, σσ. α-β'.

⁵²⁶ *Ο.π.*, σ. β'.

⁵²⁷ *Ο.π.*, σσ. β-γ'. Αναφορά γίνεται στα έργα των W. Freund, *Praparation Zu Homer's Ilias: Freund's Schuler-Bibliothek. Zum Gebrauch Fur Schule Und Den Privat Unterricht*, χ.χ. και F. Lübker, *Reallexikon des classischen Alterthums für Gymnasien*, Λειψία 1877, που αποτέλεσαν ορόσημα για τη διδασκαλία των κλασικών σπουδών στη γερμανική μέση εκπαίδευση. Το

του κυρίως μέρους της εργασίας αντικείμενο πραγμάτευσης είναι ο Όμηρος. Αρχικά διατυπώνονται εν συντομία οι τέσσερις επικρατούσες τότε θεωρίες σχετικά με το ποιος υπήρξε ο ποιητής των επών και στη συνέχεια οι θεωρίες αυτές αναλύονται εκτενέστερα.⁵²⁸ Από το γεγονός πάντως ότι τα *Προλεγόμενα* αφορούν αποκλειστικά το ζήτημα της πατρότητας φαίνεται πως πράγματι ο Δόσιος είχε την πρόθεση να επανέλθει κάποια στιγμή αργότερα σχολιάζοντας άλλες πτυχές του ούτως ή άλλως ανεξάντλητου πεδίου των ομηρικών επών. Ισομερώς κατανεμημένες οι υπόλοιπες δέκα σελίδες αφορούν το Θουκυδίδη. Αρχικά επιχειρείται η σκιαγράφηση ενός σύντομου περιγράμματος της ζωής και της δράσης του μεγάλου ιστορικού,⁵²⁹ ενώ στη συνέχεια λόγος γίνεται για πιο ειδικά ζητήματα όπως οι διαφορές του τελευταίου με τους λογογράφους ως προς τους σκοπούς, τη μεθοδολογία, τη διαίρεση των βιβλίων κ.ά.⁵³⁰ Αναλυτικότερη αναφορά γίνεται στο προοίμιο του πρώτου βιβλίου, όπου αναλύονται οι λόγοι που οδήγησαν Αθήνα και Σπάρτη στη σύγκρουση αλλά και στις δημηγορίες, ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά στοιχεία των *Ιστοριών*.⁵³¹ Τέλος, αφήνοντας ανοιχτό να εννοηθεί πως θα επανέλθει στο θέμα, όπως και με την περίπτωση του Ομήρου, ο Δόσιος κλείνει τη σύντομη αυτή εργασία με σύντομο σχολιασμό της γλώσσας των θουκυδίδειων κειμένων.

έργο του Lübkker μάλιστα γνώρισε μεταξύ 1855-1914 είκοσι δύο εκδόσεις, εκ των οποίων ο Δόσιος παραπέμπει στην πέμπτη του 1877.

⁵²⁸ Σε γενικές γραμμές πρόκειται για τις ίδιες θεωρίες στις οποίες η φιλολογική έρευνα καταλήγει και σήμερα. Οι παραπομπές γίνονται ως επί το πλείστον σε έργα Γερμανών όπως οι F. A. Wolf, Nitzsch, Welcker, ο καθηγητής του στη Λειψία, Ritschl, Lachmann και άλλους.

⁵²⁹ *Γυμνασιακή Βιβλιοθήκη...*, σσ. 19-23.

⁵³⁰ *Ο.π.*, σσ. 3-5.

⁵³¹ *Ο.π.*, σσ. 25-27.

Περί πρακτικῶν σχολῶν. Λόγος απαγγελθεὶς κατὰ τὴν ἐναρξιν τῶν ἐνιαυσίῶν ἐξετάσεων τοῦ ΚΘ' σχολικοῦ ἔτους τοῦ ἐν Γαλαζίῳ «Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτηρίου», Βουκουρέστι 1886.

Μετά ἀπὸ διάστημα δύο ἐτῶν, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ οὐοίου δὲν ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ἀσχολήθηκε συστηματικὰ με κάτι ἄλλο πέραν τῆς διδασκαλίας, ὁ Δόσιος ἐπιστρέφει στὴ δημόσια σφαίρα με τὴ δημοσίευση ἐνός λόγου ἀκολουθώντας τὴ γνωστὴ συνταγή. Ἡ τελετὴ ἐναρξης τῶν ἀπολυτήριων ἐξετάσεων τοῦ Ἐκπαιδευτηρίου Βενιέρη θα ἀποτελοῦσε για μία ἀκόμη φορὰ τὴν ευκαιρία διατύπωσης θέσεων καὶ προτάσεων για τὴν ἀναβάθμιση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος. Προτοῦ ὠστόσο ξεκινήσουμε τὴν παρουσίαση τῶν βασικότερων ἰδεῶν που διαπνέουν τὸ κείμενο ἀξίζει να σημειώσουμε καὶ ἓνα στοιχεῖο ἐξωκειμενικό: στὸ ἐξώφυλλο τῆς ἐκδοσης κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Δοσίου ὀλογράφως ἀυτὴ τὴ φορὰ δηλώνεται καὶ ἡ ἰδιότητα του, ἀυτὴ τοῦ *Διδάκτορος τῆς φιλοσοφίας*, ἐπιλογή σημειωτικὴ ἡ ὀποία φαίνεται να ὑπογραμμίζει τὸ κύρος τοῦ συγγραφέα.⁵³² Προχωρώντας θα ἦταν ἀδύνατο να μὴ σταθούμε καὶ στὴ διατυπωμένη με τὸν πλέον ἐυδιάκριτο τρόπο ἀφιέρωση τοῦ πονήματος στὸν τότε πρῶθυπουργό τῆς Ἑλλάδας, Χαρίλαο Τρικούπη.⁵³³ Μπορεῖ μεν να μὴν εἶναι ἡ πρῶτη φορὰ που ὁ Δόσιος ἀναφέρεται σε πρόσωπα τῆς πολιτικῆς επικαιρότητας, ἡ διαφορὰ ὠστόσο ἐδῶ ἐγκείται στὸ ὅτι γίνεται με τὸν πλέον ξεκάθαρο καὶ ἐμφατικό τρόπο.⁵³⁴ Τῆς ἀφιέρωσης ἐπεται σύντομος πρόλογος, ὀπου ὁ Δόσιος ἀναφέρεται, με ἐλαφρὰ διάθεση αὐτοπροβολῆς εἶναι ἡ ἀλήθεια, στὴν πρῶσωπική του γνωριμία με τὸν κορυφαῖο πολιτικό. Ὀι δύο ἀνδρες, σύμφωνα με τὸν Δόσιο πάντοτε, γνωρίστηκαν τὸν Ἰούλιο τοῦ 1886 καὶ

⁵³² Ἔως τότε ὁ Δόσιος ἐπιλέγει τὴ συντομογραφία «δ. φ.» κάτω ἀπὸ τὸ ὄνομα σε κείμενα που δημοσιεύει.

⁵³³ *Τὸ ἰδρυτὴ τοῦ πρῶτου ἐν Ἑλλάδι πρακτικοῦ λυκείου καὶ σεβαστῶ πρῶέδρῳ τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως κυρίῳ Χαριλάῳ Σ. Τρικούπη ἐυσεβάστως ἀφιερύται. Τὸ μέγεθος τῆς γραμματοσειράς, ἰδιαίτερα τοῦ ὀνόματος τοῦ πρῶθυπουργοῦ, εἶναι δηλωτικό τῆς ἐυνοϊκῆς διάθεσης τοῦ Δοσίου.*

⁵³⁴ Ἐυμίζουμε ὅτι καὶ σε παλαιότερα ἔργα ἐντοπίζονται ἐγκωμιαστικὲς ἀναφορὲς στὸν Τρικούπη.

μεταξύ των άλλων πολλαπλών σοβαρών και σπουδαίων ζητημάτων που απασχολούσαν τον έλληνα πρωθυπουργό είχαν την ευκαιρία να συζητήσουν για την ανάγκη σύστασης πρακτικών σχολείων.⁵³⁵ Παρά τις δυσκολίες του εγχειρήματος δια της ισχυράς θελήσεως και της περιβοήτου υπομονής του Τρικούπη τα εμπόδια ξεπεράστηκαν και τελικά ιδρύθηκε το πρώτο ελληνικό πρακτικό σχολείο.⁵³⁶ Ο σύντομος αυτός πρόλογος κλείνει αναμενόμενα με ιδιαίτερα εγκωμιαστικό τρόπο, καθώς ο Δόσιος εξ ονόματος όλων των Ελλήνων της Ρουμανίας εκφράζει την υπόληψη, την αγάπη αλλά και τις ελπίδες των τελευταίων για πολιτική τε και εκπαιδευτική, ορθοπόδησιν ως και το μεγαλείον της φιλότατης Πατρίδος.⁵³⁷ Οι πρωτοποριακές σε θέματα παιδείας και γλώσσας θέσεις του Δοσίου από εδώ και στο εξής ξεκάθαρα θα έβρισκαν την πολιτική τους έκφραση στο εκσυγχρονιστικό στρατόπεδο, εκπροσωπούμενο αρχικά από τον Τρικούπη και στη συνέχεια από τον Ελευθέριο Βενιζέλο.⁵³⁸

Στο κυρίως μέρος του έργου μετά τις εισαγωγικές τοποθετήσεις περί αναγκαιότητας των μεταρρυθμίσεων ο Δόσιος περνά κατευθείαν στο θέμα: έπρεπε άμεσα να ιδρυθούν πρακτικά σχολεία στα πρότυπα των άλλων εθνών της εσπερίας Ευρώπης, με την ειδοποιό ωστόσο διαφορά ότι στα ελληνικά θα έπρεπε να συνυπολογιστεί και η εκ των πραγμάτων

⁵³⁵ Αγνωστο παραμένει το πού ακριβώς και με ποια αφορμή πραγματοποιήθηκε η περιγραφόμενη συνάντηση. Φαίνεται πιθανότερο πάντως από στοιχεία του προλόγου να έγινε κατά τη διάρκεια επίσκεψης του πρωθυπουργού της Ελλάδας στη Ρουμανία.

⁵³⁶ Οι τρικουπικοί γενικά ήταν υπέρ της αναβάθμισης των φυσικών επιστημών και των πρακτικών γνώσεων προκειμένου να αξιοποιηθούν στη συνέχεια στην αγροτική και βιομηχανική παραγωγή. Κατά συνέπεια οι όποιες από στήθους γνώσεις στα αρχαία ή τα θρησκευτικά δεν αρκούσαν σε έναν κόσμο που διαρκώς άλλαζε. Βλ. Herring, *Τα πολιτικά κόμματα...*, Α', σ. 560.

⁵³⁷ *Περί πρακτικών σχολών...*, σσ. ε-στ'.

⁵³⁸ Για την ένταξη του στο βενιζελικό στρατόπεδο βλ. αναλυτικότερα στο επόμενο κεφάλαιο. Είναι γεγονός πάντως πως οι τρικουπικοί εξέφραζαν πιο προοδευτικές αντιλήψεις και θεωρούνταν εκπρόσωποι ενός πιο σύγχρονου, ευρωπαϊκού τρόπου σκέψης και ζωής σε αντίθεση πάντα με τους οπαδούς του Θ. Δηλιγιάννη. Βλ. σχετικά Herring, *Τα πολιτικά κόμματα...*, Α', σ. 607.

διαμορφωθείσα διγλωσσία.⁵³⁹ Στη συνέχεια διατυπώνεται ξανά η άποψη ότι τα γυμνάσια δεν προετοιμάζαν επαρκώς ούτε όσους ήθελαν να συνεχίσουν στην ανώτατη εκπαίδευση ούτε και αυτούς που θα στρέφονταν σε πιο πρακτικά επαγγέλματα.⁵⁴⁰ Μεταξύ άλλων συνέπεια ήταν και η γλωσσική ένδεια που μάστιζε τη νεολαία επιβάλλοντας μάλιστα το διαφορετικό τρόπο λειτουργίας των ελληνικών πρακτικών σχολείων.⁵⁴¹ Ενώ μέχρι τότε βάση του εκπαιδευτικού συστήματος αποτελούσε η κλασική παιδεία, οι τεχνολογικοί, επιστημονικοί και κατ' επέκταση κοινωνικοί μετασχηματισμοί επέβαλλαν τον επαναπροσδιορισμό της όποιας στρατηγικής.⁵⁴² Η εξαντλητική προπαίδεια στη γραμματική και το συντακτικό δεν συμβάδιζε με τις ανάγκες ενός κόσμου που έβαινε ολοταχώς προς την απλοποίηση και έθετε ως κύριο στόχο την πρακτικότητα.⁵⁴³ Αυτή η ανάγνωση της σύγχρονης πραγματικότητας δε σήμαινε βέβαια πως ο Δόσιος παραγνώριζε την αξία των κλασικών γραμμάτων, μιας και θεωρούσε πως η διδασκαλία των κλασικών συγγραφέων πέραν πάσης αμφιβολίας είχε θέση στα ωρολόγια

⁵³⁹ *Περί πρακτικών σχολών...*, σ. 3. Για το θέμα της διγλωσσίας δήλωνε ότι επρόκειτο να ασχοληθεί διεξοδικά σε συνέδριο που θα πραγματοποιούνταν στην Κωνσταντινούπολη μετά από λίγους μήνες υπό την αιγίδα του γνωστού Φιλολογικού Συλλόγου της πόλης. Το συνέδριο, όπως μας πληροφορεί σε υποσημείωση, τελικά δεν πραγματοποιήθηκε με υπαιτιότητα της Υψηλής Πύλης. *Ο.π.*, σ. 3. Όπως θα δούμε πάντως και στη συνέχεια ο Δόσιος σε γενικές γραμμές ήταν υπέρ της καθαρεύουσας σε επιστημονικά κείμενα και στην πεζογραφία και της δημοτικής στην ποίηση.

⁵⁴⁰ *Ο.π.*, σ. 4.

⁵⁴¹ *Ο.π.*, σ. 5.

⁵⁴² Έχοντας εικόνα των όσων συνέβαιναν στην Ευρώπη και εκφράζοντας το πνεύμα της εποχής ο Δόσιος τάσσεται υπέρ της στροφής στις θετικές επιστήμες και την τεχνική εκπαίδευση. Η δυτικοευρωπαϊκή αυτή τάση άργησε φυσικά να βρει ευήκοα ώτα στην Ελλάδα, όπου η πρωτοκαθεδρία των κλασικών σπουδών διατηρούνταν παγιωμένη. Σχετικά βλ. Δημαράς, *Ιστορία...*, σ. 44 κ.ε.

⁵⁴³ *Περί πρακτικών σχολών...*, σσ. 6-8. Εξαιρετικά ενδιαφέρουσες απόψεις, διατυπωμένες μάλιστα από ένα φιλόλογο. Ο Δόσιος φαίνεται για μία ακόμη φορά άνθρωπος πρακτικός και ενημερωμένος για τις πρόσφατες εξελίξεις. Στη διαμόρφωση αυτών των αντιλήψεων ασφαλώς βοήθησε και το ότι διέμενε σε μία εκ των πλέον εμπορικών πόλεων της Ρουμανίας, όπου δραστηριοποιούνταν άνθρωποι από όλη την Ευρώπη. Είναι λογικό επομένως να αποτελεί και ο ίδιος φορέα αυτών των νεωτεριστικών αντιλήψεων, οι οποίες εκφράζονταν κατά κύριο λόγο από τις δυναμικά αναδυόμενες τάξεις των εμπόρων.

προγράμματα αλλά ταυτόχρονα θα έπρεπε να ανοίξει η συζήτηση για διδασκαλία τους από μετάφραση.⁵⁴⁴ Επιπλέον εισηγείται την ένταξη μαθημάτων όπως η κοσμηματογραφία, η γραμμογραφία και η μουσική, ενώ ιδιαίτερη έμφαση φαίνεται να δίνει στη διδασκαλία των ξένων γλωσσών, καθώς αποτελούσαν απαραίτητη προϋπόθεση για μία αξιοπρεπή σταδιοδρομία στον κόσμο του εμπορίου.⁵⁴⁵ Συντασσόμενος με τις απόψεις που επικρατούσαν στην Ευρώπη και ήθελαν τα σχολεία να ανταποκρίνονται στις ανάγκες της κοινωνίας ο Δόσιος στη συνέχεια προβαίνει στην απαραίτητη διάκριση των σχολείων σε ανώτερα ή αλλιώς αστικά, ανώτερες και κατώτερες πρακτικές σχολές και τέλος σε πρακτικά γυμνάσια.⁵⁴⁶ Στα μεν ανώτερα ή αστικά ευρωπαϊκά σχολεία θα έπρεπε να δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στη διδασκαλία των κλασικών γραμμάτων με τους αποφοίτους να μπορούν να εγγραφούν σε σχολές όπως η Νομική, η Φιλοσοφική και η Θεολογική.⁵⁴⁷ Στη δεύτερη κατηγορία θα διδάσκονταν μέχρι ενός σημείου τα λατινικά, ενώ από τα αρχαία ελληνικά αναφορές θα γίνονταν μόνο σε τεχνικούς και επιστημονικούς όρους.⁵⁴⁸ Οι λόγοι που καθιστούσαν επιτακτική την ίδρυση πρακτικών σχολείων και στην Ελλάδα ήταν, σύμφωνα με το Δόσιο, δύο: η αποσυμφόρηση των γυμνασίων και ο εφοδιασμός από πλευράς πολιτείας των μαθητών με γνώσεις και

⁵⁴⁴ Ο.π., σ. 9. Η θέση αυτή οπωσδήποτε συνδέεται με τις εξαγγελίες στην *Εκάβη* για εκδόσεις κλασικών κειμένων συνοδευόμενες από μεταφράσεις στην καθαρεύουσα.

⁵⁴⁵ Ο.π., σσ. 9-10. Η μεν *κοσμηματογραφία*, όρος που δεν χρησιμοποιείται πλέον, έχει να κάνει με την εγχάραξη τυπογραφικών σχεδίων-κοσμημάτων σε έντυπα κείμενα, η δε *γραμμογραφία* πλησιάζει περισσότερο σε αυτό που σήμερα ονομάζουμε γραφιστική. Όσον αφορά τις ξένες γλώσσες δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι απευθύνεται σε ακροατήριο (μαθητές, γονείς, τοπικές αρχές κ.α.) που κατά βάση ασχολούνταν ή επρόκειτο να ασχοληθούν με το εμπόριο, οπότε οι προτάσεις του ανταποκρίνονταν στις προσδοκίες όσων των άκουγαν.

⁵⁴⁶ Για τα πρώτα χρησιμοποιεί τον όρο *Bürgerschüllen*, ενώ για τα δεύτερα τον αντίστοιχο *Realschüllen I und II Ordnung*. Ο.π., σ. 10.

⁵⁴⁷ Η περιγραφή του Δοσίου συμπίπτει με αυτό που αργότερα ονομάστηκε κλασικό γυμνάσιο.

⁵⁴⁸ Αν και δεν γίνεται λόγος για την τελευταία κατηγορία σχολείων, τα πρακτικά γυμνάσια της Ευρώπης, αφήνεται να εννοηθεί ότι τα κλασικά γράμματα δεν είχαν θέση στα προγράμματα τους. Ο.π., σσ. 11-12.

δεξιότητες που θα τους εξασφάλιζαν μία άνετη ζωή. Σε κάθε τύπο σχολείου πάντως ο ίδιος θεωρούσε ότι στη βάση θα έπρεπε να τοποθετηθεί η διδασκαλία των γλωσσικών μαθημάτων με τη διαφορά ωστόσο ότι στα ανώτερα γυμνάσια το βάρος θα έπεφτε στη διδασκαλία των αρχαίων, ενώ στα πρακτικά προτεραιότητα θα έπρεπε να αποτελούν τα νέα ελληνικά.⁵⁴⁹ Επιπλέον εισηγείται την κατάργηση των λατινικών στα τελευταία θεωρώντας πως έμφαση θα έπρεπε να δοθεί στην απόκτηση ευρυτέρων φυσικομαθηματικών γνώσεων και εις την εκμάθησιν δύο ή πλειόνων ευρωπαϊκών γλωσσών.⁵⁵⁰ Παρακολουθώντας στενά τις εξελίξεις και το κλίμα της εποχής προτείνει επίσης την αναβάθμιση μαθημάτων όπως η γεωγραφία, την ενημέρωση των μαθητών για τις σύγχρονες ανακαλύψεις και εφευρέσεις αλλά και την ενίσχυση εμπορικών και τεχνικών μαθημάτων όπως η διπλογραφία. Με την παροχή τέτοιου τύπου εφοδίων οι απόφοιτοι των πρακτικών σχολείων θα μπορούσαν να σταδιοδρομήσουν είτε ως έμποροι είτε ως υποδεέστεροι του κράτους υπάλληλοι.⁵⁵¹ Από την άλλη εξετάζοντας την κατάσταση των υφιστάμενων τότε γυμνασίων διατυπώνει την άποψη πως για να επιτελέσουν στο έπακρο το ρόλο τους, ο οποίος για τον 19^ο αιώνα δεν ήταν άλλος παρά η προετοιμασία για την ανώτατη εκπαίδευση, θα έπρεπε να «απαλλαγούν» από όσους δεν

⁵⁴⁹ Ό.π., σσ. 13-14. Ο Δόσιος ασφαλώς δεν τάσσεται υπέρ του εξοβελισμού των αρχαίων από τα γυμνάσια. Θεωρούσε απλά ότι θα έπρεπε να διδάσκονται οι κυριότεροι εκπρόσωποι του αττικού λόγου, ψήγματα λυρικής ποίησης αλλά και αποσπάσματα της εκκλησιαστικής γραμματείας και όλα αυτά φυσικά μέσω κατάλληλων εγχειριδίων. Ας μην ξεχνάμε ότι ο ίδιος υπήρξε συγγραφέας ανάλογης προσπάθειας, της *Εκάβης* δύο χρόνια νωρίτερα. Με τον τρόπο αυτό παρουσιάζεται συνεπής ως προς τις διατυπωμένες σε παλαιότερα κείμενα του απόψεις, ενώ παράλληλα δεν περιορίζει και το εν δυνάμει αγοραστικό κοινό των έργων του.

⁵⁵⁰ Ό. π., σσ. 13-14. Προτείνει μάλιστα οι γλώσσες να είναι η γαλλική και η γερμανική ή η αγγλική και ιταλική για τα νησιά. Πιθανώς η πρόταση για τα νησιά σχετίζεται με τη ναυτική παρουσία των Αγγλων στη Μεσόγειο και την αδιαμφησβήτη κυριαρχία της στην παγκόσμια ναυτιλία την εποχή αλλά και των πολυεπίπεδων δεσμών αρκετών ελληνικών νησιών με την Ιταλία.

⁵⁵¹ Ό. π., σ. 16. Ας μην ξεχνάμε ότι πέρα από το Εκπαιδευτήριο Βενιέρη ο Δόσιος διδάσκει και στην Εμπορική Σχολή του κράτους στο Γαλάτσι, αργότερα και στο Ιάσιο, οπότε είναι λογικό να υπεραμύνεται της προσπάθειας που γινόταν σε τέτοιου τύπου σχολεία.

μπορούσαν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του προγράμματος σπουδών. Τοιουτοτρόπως οι τελευταίοι θα έπαιναν να αποτελούν κώλυμα για τους υπόλοιπους επωφελούμενοι και οι ίδιοι, καθώς δεν θα χρειαζόταν να κατατράχωνται επί μίαν πενταετίαν [...] δι' αναγκαστικής και ακάρπου της Λατινικής διδασκαλίας και πληθώρας γραμματικών και συντακτικών σημειώσεων επί των κλασικών συγγραφέων.⁵⁵² Η διάκριση επομένως και η κατεύθυνση των πιο αδύναμων μαθητών στην τεχνική εκπαίδευση θα αποτελούσε μέρος της λύσης, όπως μέρος αυτής υποστήριζε ότι έπρεπε να αποτελεί και η επιμόρφωση όσων διδασκόντων δεν κατείχαν τουλάχιστον ικανοποιητικά το αντικείμενό τους.⁵⁵³ Κάπως έτσι ο λόγος του Δοσίου κλείνει με τη σιγουριά ότι η πατρίδα μέσω των μεταρρυθμίσεων στο χώρο της εκπαίδευσης ως ο μυθολογούμενος Φοίνιξ θα αναγεννηθή και ενδόξως θα αναζήση, από τη στιγμή μάλιστα που είχε εναποτεθεί πλέον το πηδάλιον του κλυδωνισθέντος εθνικού σκάφους εις τας στιβαράς αυτού (ενν. του Τρικούπη) χείρας.⁵⁵⁴

Τα θύματα του Βάγια (Ιωάννινα 1817-1821). Πρωτότυπον ηπειρωτικόν διήγημα, Ανατύπωσις εκ του περιοδικού «Ιστρος», Βουκουρέστι 1888.

Ο Α. Σαχίνης στη μελέτη του για το νεοελληνικό μυθιστόρημα υποστηρίζει πως θα πρέπει να ισχύουν τρεις τουλάχιστον προϋποθέσεις για να παραχθεί πεζογραφία άξια λόγου: πείρα ζωής, το χάρισμα της αφήγησης και φυσικά χρόνος.⁵⁵⁵ Η έως τότε διαδρομή του τριαντάχρονου φιλολόγου

⁵⁵² Ό.π., σ. 17.

⁵⁵³ Ό.π., σ. 18. Με την τελευταία αυτή παρατήρηση φωτογραφίζει την πλειοψηφία των συναδέλφων του, καθώς σήμερα μετ' αισχύνης, ομολογητέον, ελάχιστοι γλαφυρώς και απροσκόπτως γράφουσι και εξ αυτών έτι των εξ επαγγέλματος διδασκάλων.

⁵⁵⁴ Ό.π., σ. 19. Παρόμοιες θέσεις με αυτές του Δοσίου εκφράζει και ο Χαρίσιος Παπαμάρκου, ένας εκ των πρωτοπόρων των εκπαιδευτικών πραγμάτων στην Ελλάδα στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Ο Παπαμάρκου, ο οποίος εκτός από παιδαγωγός υπήρξε και συντάκτης νομοσχεδίων, αφήνει να διαφανούν μέσα από τις εκθέσεις του οι γερμανικές επιρροές του, καθώς όπως και ο Δόσιος είχε λάβει διδακτορικό στη Γερμανία. Για τον Παπαμάρκου βλ. Ι. Μπάκανος – Β. Φούκας (επιμ.), *Ο Παιδαγωγός Χαρίσιος Παπαμάρκου: 1844-1906: πρακτικά επιστημονικής διημερίδας*, Βελβεντό 2003.

⁵⁵⁵ Α. Σαχίνης, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα...*, σσ. 9-10.

ασφαλώς δεν ήταν αδιάφορη και θεωρητικά τουλάχιστον γνώριζε τις βασικές αρετές που θα έπρεπε να διέπουν μία καλή αφήγηση. Έχοντας πλέον τη δυνατότητα να γνωρίζουμε αρκετά βιογραφικά στοιχεία του συγγραφέα των *Θυμάτων* μπορούμε να ισχυριστούμε ότι από την περίπτωση Δοσίου απουσίαζε η τρίτη βασική προϋπόθεση, ο υλικός παράγοντας του χρόνου, χωρίς βέβαια κάτι τέτοιο να εξηγεί ικανοποιητικά τις γενικότερες αδυναμίες της, μικρής είναι αλήθεια, πεζογραφικής παραγωγής του. Την εποχή της συγγραφής του διηγήματος ο λόγιος εργαζόταν ταυτόχρονα στο Εκπαιδευτήριο Βενιέρη, στη δημόσια Εμπορική Σχολή αλλά και στο ελληνικό παρθεναγωγείο του Γαλατσίου, ενώ ταυτόχρονα εξέδιδε, καλύπτοντας ο ίδιος μεγάλο μέρος της ύλης, και το δικό του περιοδικό, τον *Ίστρο*.⁵⁵⁶ Όντας λοιπόν υποχρεωμένος από βιοποριστικές ανάγκες να ενδύεται το συγγραφικό μανδύα όχι κατ'επάγγελμα αλλά μεταξύ πολλών άλλων δραστηριοτήτων, ο Δόσιος συγκαταλέγεται στη μεγάλη εκείνη μερίδα ανθρώπων που περιδιάβαιναν το λογοτεχνικό χώρο περιστασιακά και κυρίως ερασιτεχνικά.⁵⁵⁷ Μία δεύτερη παρατήρηση έχει να κάνει με τη διαδικασία συγγραφής του διηγήματος, καθώς *Τα Θύματα*, ή έστω ένα μέρος τους, δημοσιεύτηκαν αρχικά σε συνέχειες στον *Ίστρο* μεταξύ 1886-'87 και ένα χρόνο αργότερα ο Δόσιος αποφάσισε να προχωρήσει στην αυτοτελή τους έκδοση. Με δεδομένη τη δεύτερη αυτή παρατήρηση καθίσταται επομένως εμφανέστερη η διάκριση ορισμένων χαρακτηριστικών που διέπουν το είδος των επιφυλλιδικών μυθιστορημάτων: τα επεισόδια των *Θυμάτων* κατανέμονται σε έντεκα ενότητες κάθε μία από τις οποίες διατηρεί μία

⁵⁵⁶ Για τον *Ίστρο* βλ. αναλυτικότερα στη συνέχεια.

⁵⁵⁷ Α. Σαχίνης, *Το νεοελληνικό μυθιστόρημα...*, σ. 10. Το ότι η λογοτεχνία συνιστούσε μία διαφυγή από την καθημερινότητα το ομολογεί εξάλλου και ο ίδιος πολύ αργότερα στα *Άνθη και Φύλλα*. Προεκτάσεις πολιτικές-εθνικές έχουν όλες σχεδόν οι συνθέσεις της περιόδου των Βαλκανικών Πολέμων, οι οποίες θα παρουσιαστούν στη συνέχεια. Για το προφίλ αυτών των ερασιτεχνών συγγραφέων βλ. Π. Μουλλάς, *Ο χώρος του εφήμερου. Στοιχεία για την παραλογοτεχνία του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα 2007, σ. 205.

σχετική αυθυπαρξία, η δράση διακόπτεται σε ενδιαφέροντα σημεία και φυσικά η όλη απόπειρα είναι προσαρμοσμένη σε επίπεδο πλοκής, ύφους, αφηγηματικών τεχνικών αλλά και επικαιρότητας στις απαιτήσεις τόσο του περιορισμένου χώρου της επιφυλλίδας, όσο και του ευρύτερου κοινού στο οποίο φιλοδοξούσε να απευθυνθεί ο Δόσιος.⁵⁵⁸ Παρατήρηση τρίτη, ευδιάκριτη στον υπότιτλο της έκδοσης αλλά εξίσου αναγκαίας να σχολιασθεί: το διήγημα χαρακτηρίζεται με δύο επίθετα από το συγγραφέα του: *πρωτότυπον* και *ηπειρωτικόν*. Με τον πρώτο όρο επί της ουσίας δηλώνεται η ανταπόκριση από πλευράς Δοσίου στη γνωστή προκήρυξη της *Εστίας* του 1883 για συγγραφή διηγήματος με θεματολογία αντλημένη από οποιαδήποτε περίοδο της ιστορίας, αρκεί φυσικά να ήταν ελληνική.⁵⁵⁹ Η προκήρυξη, γραμμένη από το συνομήλικο και ομοϊδεάτη του Δοσίου, Νικόλαο Πολίτη φαίνεται πως βρήκε απήχηση σε μεγάλη μερίδα της νεότερης γενιάς σε σημείο μάλιστα που ο Γρηγόριος Ξενόπουλος από τις σελίδες του ίδιου περιοδικού μερικά χρόνια αργότερα να ομολογεί πως η εθνική ανάγκη εγένετο συρμός και πως όλα τα περιοδικά έχουν πλέον, μάλλον ή ήττον καλόν, το πρωτότυπον των διήγημα, ενώ σκιαγραφώντας θα

⁵⁵⁸ Για τα χαρακτηριστικά του επιφυλλιδικού μυθιστορήματος βλ. Μουλλάς, *Ο χώρος του εφήμερου...*, σ. 30. Αξίζει να σημειώσουμε πως και η επιλογή του θέματος συνδέεται, αν και όχι εκ πρώτης όψεως, με την επικαιρότητα της εποχής: καθόλη τη δεκαετία του 1880 αιωρείται ένα κλίμα αναστάτωσης, έντονων ανακατατάξεων και πολεμικών προετοιμασιών σε ολόκληρη τη βαλκανική. Στην Ελλάδα η κοινή γνώμη αλλά και το κόμματα τις περισσότερες φορές είναι υπέρ της ένοπλης διεκδίκησης των εθνικών στόχων και κάπως έτσι δεν προκαλεί εντύπωση η επιλογή Δοσίου να ανασύρει μεν ένα θέμα από το παρελθόν με αναφορές και στοχεύσεις όμως παροντικές και μελλοντικές.

⁵⁵⁹ Για την προκήρυξη βλ. Μουλλάς, *Ο χώρος του εφήμερου...*, σσ. 124-125 αλλά και Beaton, *Η ιδέα του έθνους...*, σ. 293. Για το ότι τα *Θύματα του Βάγια* συγκαταλέγονται στη χορεία εκείνων των διηγημάτων που έσπευσαν να ανταποκριθούν στην προκήρυξη της *Εστίας* βλ. M. Vitti, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, 2016, σ. 299 και Beaton, *Εισαγωγή...*, σ. 105 κ.ε. Για την επίδραση που άσκησε η *Εστία* στην παραγωγή διηγημάτων την εποχή βλ. Γ. Παπακώστας, *Το περιοδικό Εστία και το διήγημα*, 1982. Σε μίαν άλλη, πάντως, ανάγνωση των πραγμάτων ίσως να μην ήταν ο διαγωνισμός της *Εστίας* που έπαιξε τόσο μεγάλο ρόλο, καθώς το ιστορικό διήγημα και μυθιστόρημα έχει πίσω μακρά πορεία από τη δεκαετία του 1850. Επομένως, σε μία τέτοια περίπτωση ο Δόσιος δεν είναι και τόσο πρωτοποριακός αλλά το γεγονός ότι κατάγεται από την υπόδουλη ακόμη Ήπειρο και θέλει να στηρίξει την απελευθέρωσή της εξηγεί ικανοποιητικότερα τις προθέσεις αλλά και τις προσδοκίες του.

έλεγε κανείς τον συγγραφέα των *Θυμάτων* κάνει λόγο για νέους που ξεκίνησαν τη λογοτεχνική τους πορεία δια στίχων υστερικού ρομαντισμού και πλέον έγραφαν διηγήματα πραγματικά. Τα πρωτότυπα διηγήματα ήταν η ελληνική απάντηση στον εισρεύσαντα ξενισμό που προωθούσαν οι μεταφράσεις διηγημάτων και μυθιστορημάτων, μέσω των οποίων θεωρούνταν ότι επιχειρείται η αλλοίωση του εθνικού φρονήματος.⁵⁶⁰ Ο σκοπός της συγγραφής τέτοιου είδους κειμένων υπερέβαινε το λογοτεχνικό πήχη, καθώς μπορούσε να ασκήσει, όπως έγραφε ο Πολίτης στα 1883, *μεγάλην ηθικὴν επίδρασιν [...] ἐπὶ τοῦ εθνικοῦ χαρακτήρος καὶ τῆς διαπλάσεως ἐν γένει τῶν ἠθῶν.*⁵⁶¹ Με τον όρο *ηπειρωτικόν* από την άλλη δηλώνονται, όπως και στο *Χαρτοφυλάκιον* λίγα χρόνια νωρίτερα, πέρα από την προφανή εξέλιξη της ιστορίας στο γεωγραφικό χώρο της Ηπείρου και οι ιδιαίτεροι δεσμοί του συγγραφέα με τον τόπο και τις παραδόσεις του, δεσμοί που τονίζονται με τον πλέον emphaticό τρόπο και στην αφιέρωση του διηγήματος σε τρεις μεγάλους ευεργέτες ηπειρωτικής καταγωγής.⁵⁶²

Προχωρώντας τώρα θα πρέπει να σημειώσουμε πως ενώ την ίδια εποχή κυριαρχούσαν στο χώρο της πεζογραφίας εκείνα τα έργα που προέβαλλαν μία εικόνα της σύγχρονης ελληνικής πραγματικότητας, ως απόρροια από τη μία του γενικευμένου ενδιαφέροντος για τον λαϊκό πολιτισμό που άρχισε να εκδηλώνεται από τη δεκαετία του 1870 κ.ε., και από την άλλη λόγω της επίδρασης που άσκησε η μετάφραση της *Νανάς* του

⁵⁶⁰ Για την τεράστια διάδοση των μεταφρασμένων διηγημάτων και τις αντιδράσεις που προκαλούσαν βλ. Μουλλάς, *Ο χώρος του εφήμερου...*, σσ. 105-126. Για τα μεταφρασμένα μυθιστορήματα βλ. και Σ. Ντενίση, *Μεταφράσεις μυθιστορημάτων και διηγημάτων 1830-1880. Εισαγωγική μελέτη και καταγραφή*, Αθήνα 1995.

⁵⁶¹ *Ο.π.*, σσ. 124-125.

⁵⁶² Ενδεικτικό το ότι τέσσερις φορές απαντώνται παράγωγα της λέξης *Ἠπειρος*: *Αφιέρωσις Τῆ μεγατίμῳ ἠπειρωτικῇ τριανδρίᾳ Κωνσταντίνῳ Ζάππᾳ Γεωργίῳ Αβέρῳφ καὶ Χρηστάκῃ Ζωγράφῳ ἐφ' οἷς ἡ πολυπαθῆς καὶ τάλαινα Ἠπειρος ἀγάλλεται καὶ ἐλπίζει τὸ ἠπειρωτικόν τούτο διήγημα ὁ ἠπειρώτης συγγραφεὺς ἀνατίθῃσιν.* Η περίπτωση Δοσίου δεν είναι ασφαλώς μοναδική, καθώς και για άλλους συγγραφείς ο τόπος καταγωγής αποτελεί σταθερά της θεματολογίας τους. Βλ. σχετικά Μ. Vitti, *Ιστορία...*, σ. 311 κ.ε.

Ζολά στα 1880, ο Δόσιος στρέφεται σε μορφές, μοτίβα και θέματα που δεν συμβάδιζαν με την περιορρέουσα λογοτεχνική ατμόσφαιρα, τουλάχιστον αυτή του κέντρου.⁵⁶³ Την ίδια στιγμή λοιπόν που ο νατουραλισμός κέρδιζε έδαφος και εδραιωνόταν στις συνειδήσεις συγγραφέων και αναγνωστικού κοινού, ο Δόσιος, ένας άνθρωπος που κατά τ' άλλα φαίνεται να παρακολουθεί τις εξελίξεις σε άλλα πεδία, στρέφεται στο ξεπερασμένο την εποχή είδος του ιστορικού μυθιστορήματος.⁵⁶⁴ Με σαφείς ρομαντικές καταβολές μέσω των *Θυμάτων* μεταφερόμαστε σε έναν κόσμο για τον οποίο ο μέσος αναγνώστης της εποχής δεν χρειαζόταν ιδιαίτερες συστάσεις: η πλοκή εκτυλίσσεται λίγο πριν από το ξέσπασμα της επανάστασης του '21 στην επικράτεια του φοβερού και τρομερού Αλή Πασά διαθέτοντας όλα τα απαραίτητα υλικά που απαιτούσε η συνταγή.⁵⁶⁵ Έρωτες, ελπίδες, πάθη, συγκρούσεις, βία, δάκρυα, αγωνία και τελικά θάνατος σε μία αλληλουχία καταστάσεων όπου ο κόσμος μανιχαϊστικά χωρίζεται σε απόλυτα θετικούς και αρνητικούς πρωταγωνιστές, κάτι που διαφαίνεται ήδη από τον τίτλο.⁵⁶⁶ Από τη μία λοιπόν οι καλοί: η οικογένεια του κυρίου Χρυσοβέργη με τη σύζυγο και τα τρία παιδιά τους, Λέοντα, Μιχαήλ και Κλεονίκη.⁵⁶⁷ Μαζί με τα παιδιά μεγαλώνει ο Χαρίλαος,

⁵⁶³ Για το αντι-ρομαντικό πνεύμα της εποχής βλ. Beaton, *Εισαγωγή...*, σσ. 102-104. και Λ. Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα 2006, σ. 184 κ.ε.

⁵⁶⁴ Αντίστοιχη περίπτωση ο Beaton θεωρεί το διήγημα του Παπαδιαμάντη *Χρήστος Μηλιόνης*. Βλ. Beaton, *Η ιδέα του έθνους...*, σ. 305. Οι πολιτικές εξελίξεις της εποχής πάντως, κυρίως η σύγκρουση με τη Βουλγαρία, φαίνεται ότι υποδαύλιζαν αυτό το φιλοπόλεμο κλίμα που αποτυπώνεται στα κείμενα των Δοσίου, Παπαδιαμάντη κ.ά.

⁵⁶⁵ Για τα χαρακτηριστικά αυτά βλ. Μουλλάς, *Ο χώρος του εφήμερου...*, σ. 135.

⁵⁶⁶ Η πιο πρόσφατη ανάλυση του διηγήματος έγινε από τη Γ. Λαδογιάννη, «Η ιστορία ως δράμα στο ιστορικό λαϊκό μυθιστόρημα. Ν. Δοσίου, *Τα θύματα του Βάγια*» στο Θ. Κούγκουλος (επιμ.), *Το ελληνικό λαϊκό μυθιστόρημα του 19^{ου} αιώνα*, 2021, Gutenberg, σσ. 391-401. Εκεί επισημαίνεται πως ο τίτλος, ενδεικτικός του ελληνοχριστιανικού ιδεώδους, λειτουργεί ως όπλο εναντίον του άγριου-απολίτιστου εχθρού. Μέσα από τον τίτλο φυσικά προσοικονομείται και η εξέλιξη της ιστορίας, πλήττεται κατά κάποιο τρόπο δηλαδή το σασπένς για τον αναγνώστη μετατοπίζοντας το ενδιαφέρον στη διαδρομή μέσω της οποίας πρόκειται να φτάσουμε στο προαναγγελθέν τέλος. Βλ. ό.π., σ. 396.

⁵⁶⁷ Για την επιλογή των ονομάτων, τα οποία σαφώς παραπέμπουν στις διάφορες φάσεις της ελληνικής ιστορίας βλ. Λαδογιάννη, *Η ιστορία ως δράμα...*, σ. 394 αλλά και Μουλλάς, *Ο χώρος του εφήμερου...*, σσ. 151-153.

συνομήλικος των δύο αγοριών που είχε χάσει τους γονείς του σε νεαρή ηλικία, ακούγοντας ιστορίες από την παραμύνα της οικογένειας, κυρά-Χρυσή.⁵⁶⁸ Μεταξύ Χαρίλαου και Κλεονίκης αναπτύσσονται με τα χρόνια τρυφερά αισθήματα που δοκιμάζονται εξαιτίας της φυγής του νεαρού στο εξωτερικό για σπουδές.⁵⁶⁹ Παρά την απόσταση που χωρίζει τους δύο νέους η αγάπη τους δεν κλονίζεται, μέχρι τη στιγμή που στην ιστορία παρεμβάλλεται ο κακός της υπόθεσης, Θανάσης Βάγιας, ελληνικής μεν καταγωγής εκτελεστικό δε όργανο και εξ απορρήτων του τυράννου, ο οποίος θαμπωμένος από την ομορφιά της Κλεονίκης προσπαθεί να την κατακτήσει.⁵⁷⁰ Λίγο πριν την έναρξη της επανάστασης τα Ιωάννινα πολιορκούνται από τα σουλτανικά στρατεύματα και ο Βάγιας με το πρόσχημα της βοήθειας προς την οικογένεια Χρυσοβέργη θέτει σε κίνηση το σχέδιό του. Την ίδια στιγμή που Κλεονίκη και γονείς μεταφέρονται αιχμάλωτοι του έχοντος όλες τις αρνητικές ιδιότητες των Τούρκων Θανάση Βάγια στο κάστρο του τυράννου, φθάνουν στην πόλη ο Χαρίλαος μαζί με τους Λέοντα και Μιχαήλ, οι οποίοι βρίσκονταν επίσης στο εξωτερικό και είχαν εν τω μεταξύ μνηθεί στη Φιλική Εταιρεία. Χαρίλαος και αδερφοί Χρυσοβέργη με τη βοήθεια ορισμένων Σουλιωτών σχεδιάζουν την

⁵⁶⁸ Όπως ήδη έχουμε δει η κυρά-Χρυσή υπήρξε πράγματι παραμύνα του Δοσίου, ο οποίος μάλιστα συχνά την αναφέρει ως ανεξάντλητη πηγή λαογραφικού υλικού.

⁵⁶⁹ Οι ομοιότητες πλέον γίνονται πολλές για να περάσουν απαρατήρητες: ο Χαρίλαος μένει ορφανός από μικρός, όπως ακριβώς και ο Δόσιος, και μεγαλώνει ακούγοντας ιστορίες από τη γριά παραμύνα της οικογένειας, της οποίας το όνομα φυσικά παραμένει αναλλοίωτο. Ο Χαρίλαος, όπως και ο Δόσιος, με βαριά καρδιά και με το μυαλό συνεχώς πίσω στα Ιωάννινα, αναγκάζεται να φύγει στο εξωτερικό προκειμένου να σπουδάσει. Τέλος ακόμη και η επιλογή του ονόματος του ήρωα δεν φαίνεται τυχαία: ίδιος αριθμός συλλαβών, ίδιο δεύτερο συνθετικό, αλλάζει μόνο το πρώτο και έτσι έχουμε το Νικόλαο από τη μια και τον Χαρίλαο από την άλλη. Ίσως τελικά να μην αποτελούσε υπερβολή να χαρακτηρίζαμε λογοτεχνική απεικόνιση του Δοσίου τον κεντρικό ήρωα του διηγήματος.

⁵⁷⁰ Για τη στερεοτυπική απεικόνιση του Αλή και κατ' επέκταση των Τούρκων στην πεζογραφία της εποχής και στο Δόσιο ειδικότερα βλ. Θ. Κούγκουλος, «Τα Γιάννινα της οθωμανικής περιόδου στη σύγχρονη πεζογραφία: η εικόνα του Τούρκου συμπολίτη» στο Ε. Αυδίκος (επιμ.) *Λαογραφικές αναγνώσεις στην Ελλάδα και την Τουρκία*, Αθήνα 2012, Πεδίο, σσ. 543-544. Το μοτίβο του κακού Έλληνα που απειλεί τον έρωτα ενός ζευγαριού είναι δανεισμένο από την *Ηρωίδα της Ελληνικής Επανάστασης* του Στέφανου Ξένου, όπου ο κακός Βάρθακας κάνει τα ίδια για να κερδίσει την Ανδρονίκη από τον Θρασύβουλο.

απελευθέρωση των αιχμαλώτων μέσω της λίμνης, σχέδιο που υποπίπτει της αντίληψης του σατανικού Βάγια, ο οποίος σαμποτάρει την όλη επιχείρηση, με αποτέλεσμα οι δύο νέοι και οι γονείς της Κλεονίκης να πνιγούν στα παγωμένα νερά της Παμβώτιδας.⁵⁷¹

Με λίγα λόγια μέσα από τις σελίδες του διηγήματος θα μπορούσαμε να πούμε ότι παρακολουθούμε την εξέλιξη ενός τυπικού μυθιστορήματος στο κέντρο του οποίου τοποθετείται, όπως είναι φυσικό, ο άτυχος εντέλει έρωτας δύο νέων. Η πλοκή βέβαια χτίζεται πάνω σε ένα οικείο για το συγγραφέα και το κοινό ιστορικό σκηνικό και εμπλουτίζεται με ορισμένα βιογραφικά στοιχεία, τα οποία ασφαλώς έχουν τροποποιηθεί προκειμένου να αυξηθεί η δραματικότητα. Επειδή όμως κύρια ιδιότητα του συγγραφέα είναι αυτή του φιλολόγου και όχι του λογοτέχνη, ο ίδιος νιώθει την ανάγκη στον επίλογο να κατονομάσει τις πηγές του: από τη μία οι προφορικές διηγήσεις της παιδικής του ηλικίας και από την άλλη οι γραπτές μαρτυρίες των Αραβαντινού, Περραιβού, Ράμφου, τα δημοτικά τραγούδια και τα ποιήματα του Βαλαωρίτη.⁵⁷² Αυτό που ωστόσο έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι η διατύπωση ορισμένων επιφυλάξεων για την έως τότε παράδοση γύρω από το πρόσωπο του Θανάση Βάγια. Πρώτος, καθώς παραδέχεται, ο Δόσιος εκφράζει δημόσια την άποψη ότι θα έπρεπε να επανεκτιμηθεί με βάση νέα στοιχεία, τα οποία εν τω μεταξύ είχαν προκύψει από έρευνες φιλικού του προσώπου διαμένοντος μάλιστα στο χώρο δράσης του Βάγια, την περιοχή της Βορείας Ηπείρου, η προσωπικότητα και η δράση του

⁵⁷¹ Οι τοπικοί θρύλοι για τον Αλή, τους Σουλιώτες και την κυρά-Φροσύνη φαίνεται να αποτελούν τη δεξαμενή από την οποία αντλεί ο Δόσιος. Βέβαια ο ίδιος στον επίλογο του έργου κατονομάζει και τις γραπτές του πηγές. Για τον Βάγια θυμίζουμε ότι ο Βαλαωρίτης είχε γράψει ποίημα στο οποίο παρουσιάζεται ως βρικόλακας που αδυνατεί να βρει ησυχία εξαιτίας των ανομιματών του, ενώ αργότερα, το 1921, ο αρχιεπίσκοπος Αθηναγόρας έγραψε μελέτη στην οποία επιχειρείται ενός είδους αποκατάσταση.

⁵⁷² Για τις πηγές βλ. Λαδογιάννη, *Η ιστορία ως δράμα...*, σ. 398-400. Για τον Βαλαωρίτη και τις επιδράσεις που ασκούσε βλ. Γ. Παπαθεοδώρου, *Ρομαντικά Πεπρωμένα. Ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης ως «εθνικός ποιητής»*, Αθήνα 2009.

αμφιλεγόμενου συνεργάτη του Αλή. Ο Βάγιας, σύμφωνα με το Δόσιο, θα έπρεπε ενδεχομένως να επανεξετασθεί ως άνθρωπος εργαζόμενος υπέρ των ελληνικών συμφερόντων και όχι απαραίτητα ως εκτουρκισμένος αιμοσταγής και άπληστος διώκτης των χριστιανών.⁵⁷³ Με την παραδοχή αυτή, ότι εν γνώσει του και χάριν δραματικότητας ο Βάγιας στο διήγημα παρουσιάστηκε όπως η έως τότε παράδοση ήθελε παρά τις όποιες δικές του επιφυλάξεις, ο Δόσιος κλείνει ευχόμενος τα νέα αυτά στοιχεία να αποκαταστήσουν σύντομα την ιστορική αλήθεια καθιστώντας την αυλαία περισσότερο επιστημονική παρά λογοτεχνική.⁵⁷⁴

Πλαίσιο σκοτεινό, επιφανειακές και ως επί το πλείστον στερεοτυπικές περιγραφές των ηρώων, έμφαση στην αφήγηση, σύντομοι διάλογοι, αφήγηση με μηδενική εστίαση, επιστροφή σε παλαιότερα μοτίβα και ένα κλίμα ρομαντισμού που θύμιζαν άλλες εποχές συνθέτουν τη δεύτερη ολοκληρωμένη λογοτεχνική απόπειρα του Δοσίου.⁵⁷⁵ Αυτά είναι τα *Θύματα*, μία ιδέα που ξεκίνησε όταν ο συγγραφέας τους μαθήτευε ακόμα στη Ζωσιμαία, για την οποία δεν έβρισκε το θάρρος να ολοκληρώσει εκδίδοντας τη ένεκα αμφιβολιών και ελλείπει στοιχείων για τον κεντρικό ήρωα.⁵⁷⁶ Η ιδέα υλοποιήθηκε πολύ αργότερα, όταν πιεζόμενος ενδεχομένως από τις ανάγκες κάλυψης της ύλης του περιοδικού που ο ίδιος εξέδιδε στο Γαλάτσι της Ρουμανίας η ιστορία του Βάγια δημοσιεύτηκε σε συνέχειες και ίσως τελικά να έχει και αυτό τη σημασία του. Έχοντας περάσει τα τελευταία δέκα χρόνια στο εξωτερικό ο Δόσιος δεν θεωρούσε τη

⁵⁷³ Τα *Θύματα του Βάγια...*, Επίλογος αντί προλόγου σ. γ' - δ'.

⁵⁷⁴ Παρόμοιες ιστορικές προθέσεις απαντώνται περισσότερο σε κείμενα του Στέφανου Ξένου, ο οποίος συνήθιζε να γεμίζει τα μυθιστορήματά του με ιστορικές σημειώσεις και τεκμήρια.

⁵⁷⁵ Όλα τα παραπάνω στοιχεία θεωρούνται χαρακτηριστικά της ελαφράς λογοτεχνίας, της παραλογοτεχνίας δηλαδή, από τον Μουλλά. Ωστόσο, τα *Θύματα του Βάγια* δεν αποσκοπούν στο κέρδος όπως τόσα άλλα "παραλογοτεχνικά", "επιφυλλιδικά" ή "λαϊκά" μυθιστορήματα της εποχής, μιας και ο στόχος εδώ είναι πιο πολύ ιστορικά και φρονηματιστικά διδακτικός.

⁵⁷⁶ Τα *Θύματα του Βάγια...*, Επίλογος αντί προλόγου σ. γ'.

σύγχρονη νεοελληνική πραγματικότητα ανάξια λογοτεχνικής αποτύπωσης, όπως ενδεχομένως άλλοι λογοτέχνες. Μήπως όμως τα πράγματα είναι πολύ πιο απλά; Ο Δόσιος χωρίς να έχει εικόνα της καθημερινής ζωής στην Ελλάδα, ούτε καν της αγαπημένης του Ηπείρου, στρέφεται στο παρελθόν, όπως κάνουν εξάλλου και άλλοι ομότεχνοί του για διάφορους λόγους, αντλώντας από τη γνώριμη δεξαμενή που τροφοδοτούσαν οι προσωπικές του αναμνήσεις, τα εφηβικά του αναγνώσματα και το κλίμα του ρομαντισμού μέσα στο οποίο ανδρώθηκε ο ίδιος λογοτεχνικά και επιστημονικά. Τη στιγμή της έκρηξης του ηθογραφικού μυθιστορήματος συνειδητά, ίσως και εξ ανάγκης, ο Δόσιος επιστρέφει στις ρομαντικές του καταβολές και παράγει τελικά ένα διήγημα, η αξία του οποίου θα πρέπει πλέον να θεωρείται συνάρτηση των παραγόντων και των συνθηκών που αναφέρθηκαν πιο πάνω.

Chestiunea Omerică, Μπρασόβ 1895

Το 1894 υπήρξε χρονιά μεγάλων αλλαγών για το Νικόλαο Δόσιο και την οικογένειά του. Δώδεκα χρόνια μετά την επεισοδιακή άφιξη στο Γαλάτσι ο ηπειρώτης λόγιος είχε καταφέρει να καθιερωθεί ως καθηγητής του ελληνικού γυμνασίου και του παρθεναγωγείου της πόλης αλλά και της δημόσιας εμπορικής σχολής. Παράλληλα με τις δημοσιεύσεις έργων και την παρουσία του στον τύπο, έχοντας υπάρξει μάλιστα και ο ίδιος εκδότης περιοδικού, είχε αναδειχθεί ως μία από τις εξέχουσες μορφές της πνευματικής κίνησης των Ελλήνων της Ρουμανίας. Η κατάργηση του μαθήματος των ελληνικών από τα κρατικά σχολεία λόγω της επιδείνωσης των διπλωματικών σχέσεων των δύο χωρών από τη μία και η αποχώρηση από την άλλη του Α. Βενιέρη από τη διεύθυνση του ελληνικού γυμνασίου, ανθρώπου που τον υποδέχτηκε στη Ρουμανία και με τον οποίο ανέπτυξε ιδιαίτερη σχέση, δημιουργούσαν ένα κλοιό τον οποίο σύντομα ο Δόσιος θα έσπαγε. Εκείνη τη χρονιά λοιπόν ένας κύκλος έκλεινε και ένας άλλος

επρόκειτο να ανοίξει στο βορειότερο άκρο της ρουμανικής επικράτειας, στο μακρινό Ιάσιο. Φεύγοντας από το Γαλάτσι ο λόγιος αποδεχόταν την πρόσκληση της κυβέρνησης να αναλάβει τη θέση του καθηγητή γερμανικών στην εμπορική σχολή της πόλης, ενώ λίγο αργότερα θα αναλάμβανε και τη διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών στο εκκλησιαστικό γυμνάσιο της πόλης. Παρά την τοποθέτηση όμως σε ένα δημόσιο εκπαιδευτικό ίδρυμα ο ίδιος δεν θα αρκούταν, όπως η έως τότε πορεία του είχε αποδείξει, στα διδακτικά του μόνο καθήκοντα. Ένα μόλις χρόνο μετά την άφιξη στο ρουμανικό βορρά ο δραστήριος ηπειρώτης με την έκδοση του φυλλαδίου αυτού προβαίνει σε μία δήλωση.

Το Ομηρικό ζήτημα επί της ουσίας εγκαινιάζει μία νέα περίοδο στην επαγγελματική και ευρύτερα φιλολογική πορεία του Δοσίου, καθώς αποτελεί το πρώτο μίας σειράς έργων που πρόκειται να δημοσιευτούν τις επόμενες δύο δεκαετίες γραμμένων κατά βάση στα ρουμανικά.⁵⁷⁷ Ο τόμος και η χρονολογία της έκδοσης δεν είναι τυχαίες: το σύντομο αυτό έργο δεν εκδίδεται στο Ιάσιο, όπου πρόσφατα είχε εγκατασταθεί και πιθανότατα δεν είχε ακόμη ενσωματωθεί, αλλά στο Μπρασόβ, πόλη της Τρανσυλβανίας με μεγάλο ποσοστό κατοίκων γερμανικής καταγωγής.⁵⁷⁸ Άλλο ένα εξωκειμενικό στοιχείο που αξίζει να προσέξουμε είναι το πως υπογράφει την έκδοση του φυλλαδίου: ο Δόσιος πέρα από διδάκτορας των γραμμάτων, απουσιάζοντας η σχετική με τη γλώσσα-πολιτισμό επεξήγηση, είναι πλέον καθηγητής της γερμανικής γλώσσας και λογοτεχνίας στην ανωτέρα εμπορική σχολή του κράτους.⁵⁷⁹ Με αυτό επανερχόμαστε στα περί

⁵⁷⁷ Η ακριβής μετάφραση στα ελληνικά του πρωτότυπου τίτλου. Στο εξής προτιμάται η ελληνική μετάφραση.

⁵⁷⁸ Ενδεικτικό ότι η πόλη ήταν γνωστή μέχρι και τον 19^ο αιώνα κυρίως ως Kronstadt. Ενδεχομένως η επαφή του Δοσίου με τα τεκταινόμενα της Γερμανίας να πραγματοποιούνταν μέσω Kronstadt, μίας πόλης-γέφυρας δηλαδή μεταξύ των δύο κόσμων.

⁵⁷⁹ *Doctor in litere si profesor de limba si literature germana la scoala superiora de comertiu* διαβάζουμε στο εξώφυλλο.

δήλωσης: ένα χρόνο αφότου έφτασε στο Ιάσιο, ο Δόσιος δηλώνει παρών στην πνευματική ζωή της πόλης, φροντίζοντας μάλιστα να προβάλλει την ιδιότητα του καθηγητή των γερμανικών του δημόσιου σχολείου, αποσιωπώντας παράλληλα ενδεχομένως λόγω των τεταμένων σχέσεων Ελλάδας-Ρουμανίας την ιδιότητα του διδάκτορα της κλασικής φιλολογίας.⁵⁸⁰ Αποφασισμένος λοιπόν από τη μία να ενσωματωθεί στο νέο του περιβάλλον και από την άλλη να κάνει αισθητή την παρουσία του στην πνευματική κίνηση της πόλης καταφεύγει, δεόντως πρακτικά σκεπτόμενος, σε μία λύση δοκιμασμένη. Επειδή ακριβώς δεν είχε την πολυτέλεια του χρόνου να πραγματευτεί εξαρχής ένα καινούργιο αντικείμενο, αντλεί από προγενέστερες δικές του δουλειές. Το *Ομηρικό ζήτημα* με λίγα λόγια δεν είναι παρά η μετάφραση στα ρουμανικά των βασικότερων σημείων της παλαιότερης εισαγωγικής του εργασίας για τον Όμηρο συμπεριλαμβανόμενης στις σελίδες της *Γυμνασιακής Βιβλιοθήκης* έντεκα χρόνια νωρίτερα.⁵⁸¹ Στη ρουμανική γλώσσα αυτή τη φορά ο Δόσιος πραγματοποιεί μία σύντομη επισκόπηση του ζητήματος της συγγραφής των ομηρικών επών αναφέροντας και σχολιάζοντας επί τροχάδην τις έως τότε επικρατούσες θεωρίες. Υπόθεση πρώτη επικρατούσα κυρίως κατά την κλασική αρχαιότητα: *Ιλιάδα* και *Οδύσσεια* αποτελούν έργα ενός και μόνο ποιητή, του Ομήρου. Υπόθεση δεύτερη διατυπωθείσα ήδη κατά την ελληνιστική περίοδο: τα δύο έπη είναι έργα δύο ξεχωριστών ποιητών. Τρίτη υπόθεση που υποστηρίχθηκε πολύ αργότερα από γερμανούς κυρίως μελετητές: τα έπη είναι συλλογικά έργα που στην αρχή γνώρισαν μεγάλη διάδοση μέσω των διάφορων ραψωδών. Τέταρτη και πιο πρόσφατη την εποχή εκείνη υπόθεση αυτή που θέλει τα έπη, τα οποία επί αιώνες διατηρήθηκαν και εμπλουτίστηκαν χάρη στους ραψωδούς, να αποτυπώνονται κατόπιν γραπτά από τον Όμηρο, ο οποίος με τη σειρά του

⁵⁸⁰ Άλλο ένα τεκμήριο της προσαρμοστικότητας και της διπλωματικής του ευχέρειας.

⁵⁸¹ *Γυμνασιακή Βιβλιοθήκη...*, Γαλάτσι 1884.

επέλεξε ως θεματικούς κύκλους το θυμό του Αχιλλέα και την επιστροφή του Οδυσσέα.⁵⁸² Η μελέτη κλείνει με επισημάνσεις για την τεράστια επίδραση που άσκησαν τα έπη την περίοδο της αρχαιότητας στους Έλληνες σε επίπεδο θρησκευτικό, ηθικό και πολιτικό. Φυσικά από μία σειρά τέτοιου είδους διαπιστώσεων δεν θα μπορούσε να λείπει η παρατήρηση σχετικά με την ενοποιητική δύναμη των δύο επών, που ενίσχυε, και συνέχιζε προφανώς να το κάνει, τους εθνικούς δεσμούς μεταξύ των Ελλήνων. Κάπως έτσι, κλείνοντας το μάτι στις θεωρίες της συνέχειας για μία ακόμη φορά, ολοκληρώνεται η πρώτη παρουσία του Δοσίου ως συγγραφέα έργων στη ρουμανική.

Lesebuch für Handels- und Realschulen. Limba germană. Carte de cetire pentru scolele comerciale, reale și profesionale, Μπρασόβ 1897

Το 1897 έχοντας πλέον προσαρμοστεί στα δεδομένα του Ιασίου ο ηπειρώτης λόγιος επανέρχεται στη συγγραφή διδακτικών εγχειριδίων για τις ανάγκες των ρουμανικών σχολείων αυτή τη φορά. Οι ομοιότητες όσον αφορά την αναγκαιότητα και τους επιδιωκόμενους στόχους της έκδοσης είναι αρκετές σε αντιπαράβολή με τις αντίστοιχες προσπάθειες στα ελληνικά μία δεκαετία νωρίτερα. Όπως τότε, έτσι και τώρα ο Δόσιος είχε εντοπίσει κενά στη διδασκαλία συγκεκριμένων γλωσσικών μαθημάτων, τα οποία ερχόταν να θεραπεύσει με την παρούσα έκδοση. Θεωρώντας λοιπόν ότι τα έως τότε χρησιμοποιούμενα στη μέση εκπαίδευση εγχειρίδια της γερμανικής γλώσσας δεν ήταν σε θέση να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των αναλυτικών προγραμμάτων και κυρίως σε αυτές της σύγχρονης οικονομικής και εμπορικής πραγματικότητας, αποφάσισε να προβεί στη συγγραφή ενός βιβλίου που θα κάλυπτε αυτές ακριβώς τις απαιτήσεις. Στην απόφαση αυτή μάλιστα, την οποία ο ίδιος θεωρεί ηθικό και εκπαιδευτικό καθήκον, ρόλο έπαιξε και το ιδιαίτερα αυξημένο κόστος

⁵⁸² Η υπόθεση αυτή, όπως επισημαίνει, βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στην αμέσως προηγούμενη.

ορισμένων αξιόλογων βιβλίων, τα οποία θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν στη διδασκαλία του μαθήματος. Η δική του συμβολή επομένως, όπως τουλάχιστον προγραμματικά υποστηρίζεται, έγκειται στο ότι με ένα λογικό κόστος ο μαθητής των εμπορικών σχολών θα μπορούσε να έχει στα χέρια του ένα εύχρηστο και σύγχρονο βιβλίο με σαφή προσανατολισμό στην προετοιμασία όσων μελλοντικά επιθυμούσαν να ασχοληθούν με το εμπόριο. Παρόλα αυτά ο Δόσιος δεν αποκλείει από το εν δυνάμει αγοραστικό κοινό του βιβλίου όσους δεν ήταν μαθητές των εμπορικών σχολών, καθώς το βιβλίο κάλλιστα, θεωρεί ο ίδιος, θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως αναγνωστικό για τους μαθητές των υπολοίπων γυμνασίων ή ακόμη και ως προγύμνασμα στη μετάφραση από τα γερμανικά. Για το λόγο αυτό μάλιστα εκτός από τα κεφάλαια που περιέχουν εμπορικές και τεχνικές ορολογίες στην έκδοση περιλαμβάνονται και αποσπάσματα λογοτεχνικών κειμένων, ένα είδος ανθολογίου αποτελούμενου από έργα ποιητών όπως οι Lessing, Goethe και Schiller, συγγραφέων που αποτέλεσαν δηλαδή τα κύρια αναγνώσματα της δικής του περιόδου μαθητείας.⁵⁸³ Απευθυνόμενος στους αναγνώστες ο Δόσιος κλείνει την εισαγωγή του ευχόμενος η προσπάθεια να βρει ανταπόκριση και δεσμευόμενος, υπό την αίρεση βέβαια ότι θα έβρισκε τους απαραίτητους συμμάχους, ότι στο μέλλον θα προχωρούσε στη συγγραφή και άλλων ειδικότερων εγχειριδίων,

⁵⁸³ Το βιβλίο χωρίζεται σε επτά κεφάλαια: στο πρώτο γίνεται λόγος για τα χαρακτηριστικά και τα καθήκοντα του εμπόρου, στο δεύτερο αναφέρονται τα διάφορα είδη εμπορίου, στο τρίτο επιχειρείται μία σύντομη επισκόπηση της ιστορίας και της ανάπτυξης του κλάδου, στο τέταρτο αναλύονται οι κανόνες που διέπουν την εμπορική αλληλογραφία, στο πέμπτο παρατίθενται διάφοροι εμπορικοί όροι και η σημασία τους, στο έκτο παρουσιάζονται τα πιο ευρέως χρησιμοποιούμενα φυτά και ορυκτά, ενώ το τελευταίο κεφάλαιο αποτελείται από τα ποιήματα των σημαντικότερων εκπροσώπων του γερμανικού ρομαντισμού ενισχύοντας το επιχείρημα περί συμπληρωματικής προσέγγισης του αντικειμένου από το συγγραφέα.

τα οποία θα κάλυπταν κενά σε τομείς όπως η εμπορική γεωγραφία, το εμπορικό και θαλάσσιο δίκαιο ή τα λογιστικά.⁵⁸⁴

Legendele asupra Bisericei "Aghia Sofia" la Bizantini și la Grecii de astăzi, Iάσιο 1898.

Δημοσιευμένο αρχικά στο παράρτημα του περιοδικού *Archiva*⁵⁸⁵ το άρθρο για τους θρύλους γύρω από την Αγία Σοφία αποτελεί την τρίτη κατά σειρά δοκιμή του Δοσίου στα ρουμανικά γράμματα.⁵⁸⁶ Ενδεχομένως ο ηπειρώτης λόγιος να ασχολήθηκε με το θέμα, ίσως και να δημοσίευσε ορισμένα τμήματα που κατόπιν συμπεριελήφθησαν στο άρθρο, σε προγενέστερες φάσεις, η ακτινοβολία όμως του περιοδικού πιθανότατα τον έκανε να θεωρεί το συγκεκριμένο άρθρο επί της ουσίας άξιο να συμπεριλαμβάνεται μεταξύ των αυτοτελών μελετών σε καταλόγους δημοσιευμένων έργων του.⁵⁸⁷ Στις επτά σελίδες που καλύπτει η έκταση της εργασίας ο Δόσιος απευθυνόμενος σε ένα κοινό το οποίο δεν ήταν, όπως ο ίδιος ή ο μέσος Έλληνας αναγνώστης, παραδοσιακά εξοικειωμένο με την ιστορία και τους θρύλους γύρω από τη μεγάλη εκκλησία καταφέρει να δώσει μία πρώτη εικόνα του τι σηματοδοτούσε στο συλλογικό ελληνικό υποσυνείδητο το

⁵⁸⁴ Με τον τρόπο αυτό επί της ουσίας ο Δόσιος απευθύνει ένα κάλεσμα στους εν δυνάμει συνδρομητές, οι οποίοι θα κάλυπταν φυσικά με τις προπληρωμές τους το κόστος των ανάλογων εγχειρημάτων.

⁵⁸⁵ Το *Archiva* (Αρχειόν) εκδιδόταν από την Επιστημονική και Λογοτεχνική Κοινότητα του Ιασίου (Societății Științifice și Literare din Iași) από το 1889 μέχρι και το 1940. Πρώτος εκδότης και διευθυντής του περιοδικού υπήρξε ο θεωρούμενος και πατέρας της σύγχρονης ρουμανικής ιστοριογραφίας, Alexandru Dimitrie Xenopol. Ο Δόσιος δημοσίευσε τη μελέτη του για τους θρύλους γύρω από την Αγία Σοφία στο τεύχος 3-4, Μάρτιος-Απρίλιος 1898.

⁵⁸⁶ Άρθρα και μελέτες του περιοδικού μεταξύ άλλων υπέγραφαν αξιόλογα ονόματα της ρουμανικής επιστημονικής κοινότητας όπως π.χ. ο διαπρεπής νομικός Ioan Tanoviceanu, ο ίδιος ο Xenopol αλλά και ένας από τους σημαντικότερους ρουμάνους ιστορικούς και κατόπιν πρωθυπουργός της χώρας, Nicolae Iorga. Γίνεται προφανές επομένως ότι ο Δόσιος θα πρέπει να απολάμβανε ήδη υψηλό κύρος κατά τη στιγμή της δημοσίευσης του άρθρου.

⁵⁸⁷ Στους περισσότερους καταλόγους έργων του, δημοσιευμένους στο οπισθόφυλλο άλλων εκδεδομένων προσπαθειών αλλά και σε αδημοσίευτους όπως π.χ. στα *Ανθη και Φύλλα*, το άρθρο αυτό συμπεριλαμβάνεται μεταξύ των αυτοτελώς δημοσιευμένων έργων, πράγμα που δεν ισχύει για άλλες αντίστοιχης έκτασης δημοσιεύσεις σε περιοδικά. Δύσκολα πάντως, πέραν της πιθανολογούμενης εξήγησης σχετικά με την εγκυρότητα του περιοδικού, μπορεί να εξηγηθεί για ποιο λόγο το θεωρεί τόσο σημαντικό, ώστε να τοποθετείται δίπλα σε αυτοτελείς και αρκετά εκτενέστερες δουλειές του.

άκουσμα και μόνο της Αγίας Σοφίας. Στη συγκεκριμένη ωστόσο περίπτωση δεν μιλάμε για μία πρωτότυπη μελέτη βυζαντινολογικού περιεχομένου η οποία φέρνει στο φως νέα στοιχεία γύρω από την οικοδόμηση του ναού ή άγνωστες έως τότε παραλλαγές θρύλων και τραγουδιών αλλά για μία προσπάθεια γεφύρωσης του χάσματος μετά και από την κρίση στις σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών, η οποία ας μην ξεχνάμε ότι υπήρξε μία από τις αιτίες μετεγκατάστασης της οικογένειας Δοσίου στο Ιάσιο.⁵⁸⁸ Πολιτογραφημένος Ρουμάνος την ίδια εκείνη χρονιά ο λόγιος από τα Ιωάννινα μέσα από αυτή αλλά και την επόμενη εργασία που θα δημοσιευόταν επιχειρεί να συμβάλει στην προσέγγιση δύο πολιτισμικών χώρων γεφυρώνοντας παράλληλα το δικό του ελληνικό παρελθόν με το ρουμανικό παρόν.⁵⁸⁹

Από εκεί και πέρα στις πρώτες σελίδες της μελέτης αποπειράται μία σύντομη επισκόπηση της ιστορίας του ναού με κάπως περισσότερες λεπτομέρειες όσον αφορά τη διαδικασία ανοικοδόμησης, ενώ στη συνέχεια παρατίθενται έξι μεταβυζαντινοί και νεοελληνικοί θρύλοι. Ο πρώτος έχει να κάνει με το πως πήρε το όνομά του ο ναός: ενώ λοιπόν οι εργάτες γευματίζαν ένα αγόρι επιφορτισμένο με τη φύλαξη της οικοδομής είδε μπροστά του έναν άγγελο, ο οποίος του υπέδειξε την ονομασία, θαύμα που φυσικά διαμηνύθηκε πάραυτα στον αυτοκράτορα με τη συνέχεια να είναι γνωστή. Ο δεύτερος θρύλος αφορά το αρχιτεκτονικό σχέδιο της εκκλησίας που αποκαλύφθηκε στον Ιουστινιανό με τη μορφή ονείρου, ενώ εκείνος κοιμόταν. Ο τρίτος θέλει τον αυτοκράτορα αναστατωμένο λόγω της

⁵⁸⁸ Στη ρουμανική ιστορία των επιστημών ο Δόσιος θεωρείται ως ένας από τους ανθρώπους που προετοίμασαν το έδαφος για μία πιο συστηματική μελέτη του Βυζαντίου, παρότι δεν υπάρχει η έκδοση μίας ογκώδους ή έστω πρωτότυπης εργασίας με ανάλογη θεματική. Για το θέμα βλ. περισσότερα στο L. Rados, *Sub semnul acvilei. Preocupări de bizantinică în România până la 1918*, Βουκουρέστι 2005, Οmonia.

έλλειψης χρημάτων που απαιτούνταν για τη συνέχεια του έργου. Παρουσιαζόμενοι ενώπιον του από έναν ευνούχο δύο αξιωματικοί του υπόσχονται πως με δική του άδεια θα εύρισκαν τα απαραίτητα χρήματα. Πράγματι μετά από μερικές μέρες οι αξιωματικοί επέστρεψαν γεμάτοι χρυσό και πολύτιμα αντικείμενα, όταν όμως δόθηκε εντολή να επαναλάβουν την αποστολή, δεν κατόρθωσαν να εντοπίσουν την τοποθεσία στην οποία είχαν αρχικά οδηγηθεί. Ένας άλλος θρύλος από τον κύκλο της Άλωσης μιλά για τους πιστούς και τους ιερείς που βρισκόνταν στο ναό την 29^η Μαΐου του 1453, όταν ξαφνικά το έδαφος άνοιξε και όλοι βρέθηκαν στο υπόγειο, όπου και συνεχίζουν να παραμένουν απολιθωμένοι, την ίδια στιγμή που ένας φύλακας πέταξε στη θάλασσα την τράπεζα, για να μην καταλήξει στα χέρια των απίστων. Ο θρύλος φυσικά κλείνει με τη βεβαιότητα ότι την ημέρα που θα υψωθεί ξανά ο σταυρός στην Αγία Σοφία οι πιστοί με τους ιερείς θα επιστρέψουν στις θέσεις τους ομοίως με την αγία τράπεζα. Ο πέμπτος κατά σειρά θρύλος είναι αυτός των ψαριών του Μπαλουκλί: την ημέρα της Άλωσης στο άκουσμα των θλιβερών νέων μία καλόγρια που τηγάνιζε ψάρια δήλωσε ότι θα πίστευε πως πράγματι η Πόλη είχε καταληφθεί, μόνο εάν τα ψάρια ζωντάνευαν και πηδούσαν μέσα από το τηγάνι, όπερ και φυσικά εγένετο, ενώ έκτοτε οι «απόγονοι» αυτών των μισοτηγανισμένων ψαριών ζούνε εντός στέρνας στη μονή Ζωοδόχου Πηγής.⁵⁹⁰ Παρά την οδυνηρή ήττα του ελληνικού στρατού ένα χρόνο νωρίτερα στη Θεσσαλία, με τον διάδοχο Κωνσταντίνο να δέχεται έντονη κριτική για τους στρατιωτικούς του χειρισμούς, η δυναμική του μεγαλοϊδεατισμού παρέμενε ακμαία. Κάπως έτσι θα μπορούσε να ερμηνευθεί και η επιλογή του τελευταίου θρύλου σε αυτό το

⁵⁹⁰ Στις περισσότερες εκδοχές ο θρύλος αναφέρει καλόγερο και όχι καλόγρια. Για τον θρύλο βλ. Α. Πολίτης, «Τηγανίζοντας ψάρια στο Μπαλουκλί. Διερεύνηση ενός θρύλου», *Εξουσία και Κοινωνία. Δωρήματα στον Κωνσταντίνο Τσουκαλά*, Μαρία Κούση, κ.ά. (επιμ.), Αθήνα 2010, σσ.393-406.

μικρό γύρω από την Αγία Σοφία ανθολόγιο: όπως λοιπόν ένας Κωνσταντίνος έχτισε την πρώτη εκκλησία και ένας άλλος την έχασε, έτσι κάποια στιγμή ένας τρίτος Κωνσταντίνος θα την έπαιρνε πίσω από τους Τούρκους. Σε μία απροσποίητη εκδήλωση γνήσιου αλυτρωτικού πνεύματος ο Δόσιος, ξεχνώντας για λίγο το ρουμανικό του παρόν, εύχεται ο θρύλος να βγει αληθινός μέσω του διαδόχου Κωνσταντίνου.⁵⁹¹

*Studii greco-române, Partea I: Clasicismul în Principatele Române în secolele XVII, XVIII și la începutul secolului al XIX-lea - Partea II: Inscriptiile grecești păstrate în capitala Moldovei (Ελληνικά επιγραφαί και ελληνικά χειρόγραφα εν Ιασίω) și Partea III: Manuscrisele grecești din Biblioteca Centrală din Iași (Τα ελληνικά χειρόγραφα της εν Ιασίω Κεντρικής Βιβλιοθήκης), Ιάσιο 1901-1902.*⁵⁹²

Το αποκορύφωμα της «ρουμανικής περιόδου» του Δοσίου αναμφίβολα αποτελούν οι *Ελληνορουμανικές Μελέτες*, δημοσιευμένες στο Ιάσιο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Προϊόντα πολύχρονης ενασχόλησης στις βιβλιοθήκες και τις ελληνικές εκκλησίες του πάλαι ποτέ πριγκιπάτου της Μολδαβίας οι μελέτες αυτές πέραν της έκτασης (111 σελίδες), που τις καθιστά το ογκωδέστερο δημοσίευμα του λογίου στη ρουμανική γλώσσα, είναι και το πιο προβεβλημένο από τον ίδιο έργο της περιόδου.⁵⁹³ Πλήρως ευθυγραμμισμένος στις ανάγκες που απέρρεαν από την ιδιότητα του πολιτογραφημένου υπηκόου και καθηγητή του ρουμανικού δημοσίου, χωρίς να έχει φυσικά την πολυτέλεια να αφήσει ανεκμετάλλευτο το πλούσιο πολιτισμικό υλικό που είχε σωρεύσει η μακραίωνη παρουσία των Ελλήνων στην περιοχή, ο Δόσιος μέσα από τις σελίδες αυτής της σειράς μελετημάτων προσπαθεί σε μία ταραγμένη πολιτικά εποχή να αποδείξει

⁵⁹¹ Στον Κωνσταντίνο αναφέρεται μάλιστα ως *Δούκα της Σπάρτης*, τίτλο που έφερε ο μεγαλύτερος γιος του βασιλιά της Ελλάδας.

⁵⁹² Ο πρώτος τόμος κυκλοφόρησε το 1901 και ο δεύτερος μαζί με τον τρίτο την αμέσως επόμενη χρονιά.

⁵⁹³ Απόδειξη της σημασίας που απέδιδε ο Δόσιος είναι και οι εκτενείς περιγραφές των *Μελετών* στα δύο αυτοβιογραφικά σημειώματα.

πως αυτά που ένωναν τους δύο λαούς ήταν πολύ περισσότερα από όσα τους χώριζαν.⁵⁹⁴ Ήταν τέτοια μάλιστα η απήχηση των μελετών, σύμφωνα πάντοτε με τον ίδιο, που εκτός από την προσοχή τύπου και λογίων κατάφεραν να προσελκύσουν ακόμη και αυτή του βασιλικού ζεύγους, ιδιαίτερα της γνωστής για τα φιλόμουσα της αισθήματα βασίλισσας της Ρουμανίας, Ελισάβετ.⁵⁹⁵ Χάρη σε αυτές τις μελέτες μάλιστα ο βασιλιάς, Κάρολος Α΄ εκτός από συγχαρητήριες επιστολές αποφάσισε να τιμήσει τον Δόσιο με το παράσημο του ιππότη του τάγματος του ρουμανικού στέμματος, τίτλο για τον οποίο ο λόγιος επαίρονταν και φρόντιζε να επιδεικνύει ως το τέλος της ζωής του.⁵⁹⁶

Όσον αφορά το περιεχόμενο των μελετών τώρα θα πρέπει αρχικά να επισημάνουμε ότι αυτές χωρίζονται σε τρία μέρη, εκ των οποίων το πρώτο δημοσιεύθηκε το 1901 και τα άλλα δύο την επόμενη χρονιά. Αυτό που έχει πάντως ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι ότι από το πρώτο κιόλας τεύχος ο Δόσιος προανήγγειλε τη δημοσίευση άλλων πέντε τευχών περιγράφοντας μάλιστα και το περιεχόμενό τους: εκτός από τα δύο επόμενα που τελικά εκδόθηκαν, στο τέταρτο θα πραγματευόταν τα ελληνικά στοιχεία που εντοπίζονταν στη ρουμανική γλώσσα, στο πέμπτο θα γινόταν λόγος για τα ελληνικά τυπογραφεία στις παραδουνάβιες ηγεμονίες, ενώ το τελευταίο θα περιείχε παρατηρήσεις σε λογοτεχνικά έργα που παρήχθησαν στην ίδια

⁵⁹⁴ Ας μην ξεχνάμε φυσικά και τη βαθιά επιρροή που άσκησαν στον ίδιο οι ιδέες του πρώτου δασκάλου του, Θ. Πασχίδη περί παμβαλκανικής συνεργασίας έναντι του κοινού εχθρού. Οι ιδέες αυτές θα επαναδιατυπωθούν αργότερα κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, όταν ο Δόσιος καλούσε και πάλι τους βαλκανικούς λαούς σε σύμπραξη στο πλευρό της Αντάντ.

⁵⁹⁵ Η Ελισάβετ της Ρουμανίας, γερμανικής καταγωγής η ίδια, ήταν ευρέως γνωστή με το φιλολογικό ψευδώνυμο «Carmen Silva» και έτσι μάλιστα αναφέρεται από τον Δόσιο.

⁵⁹⁶ Δυστυχώς δεν σώζονται ούτε στη Ρουμανία αρχεία της περιόδου τα οποία θα παρείχαν περισσότερες πληροφορίες. Σε όλες τις φωτογραφίες πάντως του λογίου ακόμη και σε προχωρημένη ηλικία διακρίνονται τα παράσημα που του απονεμήθηκαν σε Ελλάδα, Ρουμανία και Γαλλία, ενώ και οι αντίστοιχοι τιμητικοί τίτλοι αναγράφονται στις κατά καιρούς ταχυδρομικές του κάρτες. Ο πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας τίμησε τον Δόσιο με τον χρυσό σταυρό του Τάγματος του Σωτήρος τον Ιούλιο του 1927, όπως μαρτυρά δημοσίευμα στο γαλλικό τύπο.

γεωγραφική περιοχή.⁵⁹⁷ Πάντως, αν και δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε τι προκάλεσε τελικά τη ματαίωση της δημοσίευσης των τριών προαναγγελθέντων τευχών, διαβάζουμε στο τέλος του τελευταίου εκ των δημοσιευμένων τις ευχαριστίες που εκφράζει απέναντι σε όλους όσοι έσπευσαν να στηρίξουν την προσπάθεια αυτή προκαταβάλλοντας, κατά τη συνήθεια της εποχής, τις συνδρομές και για τα επόμενα τρία τεύχη.⁵⁹⁸

Περιορίζοντας στο εξής την αναφορά μας στα δημοσιευμένα τεύχη παρατηρούμε ότι το πρώτο είναι και το εκτενέστερο καλύπτοντας μία έκταση λίγο μεγαλύτερη των τριάντα σελίδων.⁵⁹⁹ Σε αυτές ο Δόσιος εκφράζει την ακλόνητη πεποίθηση ότι δεν θα αργούσε ο καιρός που θα εκτιμώνταν ψύχραιμα και μακριά από το καθεστώς της όποιας έντασης η πραγματική συνεισφορά των Φαναριωτών στην υπόθεση των γραμμάτων-πολιτισμού των Ηγεμονιών μέσω της διάχυσης του κλασικού πνεύματος από σπουδαίους λογίους που δίδαξαν εκεί ήδη από τον 17^ο αιώνα.⁶⁰⁰ Μία παρόμοια άνθηση των γραμμάτων ο ηπειρώτης λόγιος διέκρινε τα τελευταία χρόνια στη Ρουμανία χάρη στην ευεργετική για τα γράμματα βασιλεία του γερμανικής καταγωγής βασιλιά της Ρουμανίας, Καρόλου του Α'. Από εκεί και πέρα ο Δόσιος επιχειρεί μία επισκόπηση των μεταναστευτικών ρευμάτων των Ελλήνων προς την ευρύτερη περιοχή της σύγχρονης Ρουμανίας εκκινώντας από την αρχαιότητα και κυρίως αναφερόμενος στην περίοδο μετά την Άλωση, θέλοντας φυσικά να τονίσει

⁵⁹⁷ *Studii [...] Partea I...*, σσ. 47-49.

⁵⁹⁸ Στο τέλος του τρίτου τεύχους επίσης ο Δόσιος επισυνάπτει τη συγχαρητήρια επιστολή που έλαβε για τις μελέτες από τον διαμένοντα την εποχή εκείνη στο Βερολίνο συγγραφέα και διπλωμάτη Κλέωνα Ραγκαβή, με τον οποίο φαίνεται και από άλλα έργα πως συνδεόταν προσωπικά.

⁵⁹⁹ Η καθαυτό μελέτη καλύπτει τις σελίδες 11-43, στις επόμενες δύο παρατίθεται η βιβλιογραφία, στις σελίδες 47-49 περιγράφονται τα επόμενα τεύχη και τέλος ακολουθεί κατάλογος των δημοσιευμένων έργων του λογίου.

⁶⁰⁰ Αυτή η εκ προοιμίου δήλωση σχετικά με την ανάγκη αποκατάστασης της προσφοράς των Φαναριωτών επιβεβαιώνει τη θέση μας ότι μέσω των μελετών αυτών ο Δόσιος επί της ουσίας προσπαθεί να συμφιλιώσει τους δύο του κόσμους, την Ελλάδα και τη Ρουμανία.

τη μακραίωνη συνύπαρξη των δύο λαών και τους δεσμούς που σφυρηλατήθηκαν μέσω των εκατονταετιών, δεσμοί που αμφισβητήθηκαν εξαιτίας μίας λανθασμένης αντίληψης περί δήθεν εκμετάλλευσης και καταπίεσης των ρουμανικών πληθυσμών από τους Φαναριώτες.⁶⁰¹ Αποδείξεις των παραπάνω οι δύο Ηγεμονικές Ακαδημίες, οι οποίες λειτούργησαν σε Βουκουρέστι και Ιάσιο και αποτέλεσαν φάρους πολιτισμού αλλά και ο εντοπισμός πολλών στοιχείων της ελληνικής στη ρουμανική γλώσσα και αντίστροφα.⁶⁰² Στη συνέχεια γίνεται λόγος για τις δύο Ακαδημίες με έμφαση να δίνεται κατά βάση στους διδάξαντες, χωρίς ωστόσο να απουσιάζουν και αναφορές σε αποφοίτους, Ρουμάνους αλλά και Έλληνες. Μεταξύ των εξεχουσών μορφών που δίδαξαν στην Ακαδημία του Βουκουρεστίου διακρίνει τον Σεβαστό Κυμινήτη από την Τραπεζούντα και φυσικά τον Λάμπρο Φωτιάδη από τα Ιωάννινα, ενώ δίπλα σε αυτούς προσθέτει και τους Ιωάννη Κομνηνό από την Κωνσταντινούπολη αλλά και Βενιαμίν τον Λέσβιο που έδρασαν στα τέλη του 17^{ου} και κυρίως τον 18^ο αιώνα.⁶⁰³ Στην περίπτωση της Ακαδημίας του Ιασίου ξεχωρίζει τα ονόματα των Παΐσιου Λυγαρίδη από τη Χίο, θεολόγου και φιλοσόφου ο οποίος ασπαζόμενος τον καθολικισμό προέτρεπε μάλιστα τους μαθητές του να πράξουν ανάλογα, τον Κωνσταντίνο Καραϊωάννη, φιλόσοφο και ιδιωτικό ιατρό της πριγκηπικής ρουμανικής οικογένειας Γκίκα, το Νικόλαο Ζερζούλη, νεωτερικό φιλόσοφο από το Μέτσοβο ο οποίος κατόπιν διηύθυνε

⁶⁰¹ Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως η εργασία αυτή συνιστά κατά κάποιον τρόπο μία προσπάθεια κατευνασμού της έντασης μεταξύ της χώρας καταγωγής και της χώρας υποδοχής. Υπό αυτό το πρίσμα αποτελεί μία κίνηση πολιτική.

⁶⁰² Ο Δόσιος στέκεται ιδιαίτερα στη γλώσσα των Βλάχων της Πίνδου την οποία φαίνεται να γνώριζε καλά, άσχετα αν αυτό οφείλεται σε καταγωγή ή σε δικές του μελέτες.

⁶⁰³ Είδαμε ότι με τους δύο πρώτους είχε ασχοληθεί, όχι με τη μεγαλύτερη επιτυχία ομολογουμένως, στην Εκάβη αρκετά χρόνια νωρίτερα. Καθίσταται και εδώ προφανές ότι πολλές φορές επιστρέφει σε θέματα για τα οποία διέθετε μία προγενέστερη εξοικείωση.

την Αθωνιάδα Σχολή και τον Θεόδωρο τον Τραπεζούντιο, μετέπειτα διευθυντή του Φροντιστηρίου της Τραπεζούντας.⁶⁰⁴

Στο δεύτερο τεύχος των μελετών ο Δόσιος καταπιάστηκε με τις ελληνικές επιγραφές που κατάφερε να εντοπίσει στο διάστημα 1894-1901 στην ευρύτερη περιοχή του Ιασίου. Οι σαράντα τρεις συνολικά επιγραφές που παρουσιάζονται στις τριάντα περίπου σελίδες του τεύχους κατά βάση προέρχονταν από εκκλησίες και μοναστήρια της περιοχής και χρονολογούνταν από τον 17^ο μέχρι και τον 19^ο αιώνα.⁶⁰⁵ Η σημασία τους, κατά τον Δόσιο, ενέκειτο στο ότι παρείχαν πολύτιμες πληροφορίες για τη δράση των ελληνικής καταγωγής ηγεμόνων της Μολδοβλαχίας, ενώ από άλλες αντλούνταν στοιχεία αναφορικά με επισκευές κτιρίων ή εκκλησιών που συνήθως χρηματοδοτούνταν από τις ίδιες επιφανείς φαναριωτικές οικογένειες.⁶⁰⁶ Πέρα από την προφανή ιστορική αξία των επιγραφών αυτών ο ηπειρώτης λόγιος αποτιμώντας τες λογοτεχνικά καταλήγει στο συμπέρασμα πως αποτελούν ένα κάτοπτρο του μορφωτικού επιπέδου των σπουδαίων εκείνων οικογενειών, οι οποίες φρόντιζαν για τον στολισμό δημόσιων και ιδιωτικών κτιρίων με έργα απαράμιλλης αξίας. Τέλος μέσα από τις επιγραφές αυτές που ακολουθούσαν σε μεγάλο βαθμό τα αρχαιοελληνικά πρότυπα της επιγραμματικής ποίησης ο Δόσιος θεωρεί ότι αναδεικνύονται οι δυνατότητες και η πλαστικότητα της ελληνικής

⁶⁰⁴ Για το Φροντιστήριο της Τραπεζούντας βλ. Χ. Ταμίσογλου, «Το Φροντιστήριο της Τραπεζούντας», *Αρχαίον Πόντου* 47 (1996-1997), 227-242

⁶⁰⁵ Οι περισσότερες εξ αυτών είναι του 18^{ου} αιώνα, περίοδο ακμής δηλαδή των Φαναριωτών.

⁶⁰⁶ Οι πρώτες πέντε επιγραφές εντοπίζονταν στη μονή Golia του 16^{ου} αιώνα, η επόμενη στο μητροπολιτικό ναό της πόλης, άλλη μία στη μονή Frumoasa του 19^{ου}, επτά στο ναό του Αγίου Σπυρίδωνος, δύο στη μονή του Αγίου Δημητρίου, επτά στο μοναστήρι του Αγίου Σάββα, τρεις στο ναό των Αποστόλων, από μία στους ναούς Vonidenia και Barnowsky, δύο στο ναό του Αγίου Αθανασίου, μία στη μονή Cetățuia, τρεις στο ναό των Τριών Ιεραρχών, τέσσερις στο μοναστήρι Clincea, δύο στο ναό του Αγίου Χαράλαμπος και μία στη μονή Bârnova.

γλώσσας, η οποία μέσα σε λίγους μόνο στίχους κατορθώνει να αποτυπώσει τόσο σύνθετες σκέψεις και συναισθήματα.

Στο τρίτο, και τελευταίο όπως αποδείχτηκε παρά τις περί του αντιθέτου διαβεβαιώσεις, τεύχος γίνεται λόγος για τα ελληνικά χειρόγραφα της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης του Ιασίου. Κατά τη διάρκεια των ερευνών του ο Δόσιος εντόπισε και απαρίθμησε πάνω από εκατό ελληνικούς χειρόγραφους κώδικες, τους οποίους περιγράφει και κατατάσσει βάσει περιεχομένου. Τη μεγαλύτερη των κατηγοριών αποτελούν κώδικες με θρησκευτικό περιεχόμενο, με τους αντίστοιχους φιλοσοφικού να μην απέχουν και πολύ αριθμητικά. Από εκεί και πέρα εντοπίζονται αρκετά νομικού τύπου έγγραφα όπως συλλογές αστικών και εκκλησιαστικών κανονισμών, ενώ μία διακριτή ομάδα συνθέτουν και τα διδακτικά εγχειρίδια που χρησιμοποιήθηκαν κυρίως στην Ηγεμονική Ακαδημία της πόλης. Το παλαιότερο και ιδιαίτερα πολύτιμο χειρόγραφο της Βιβλιοθήκης αποτελούνταν από Ευαγγέλιο του 10^{ου} αιώνα σε περγαμηνή, επιχρυσωμένο και με πλούσιο διάκοσμο. Τέλος ξεχωριστή αναφορά ο Δόσιος κάνει και σε μία σειρά χειρογράφων με σχόλια και επεξηγήσεις στο *Περί Ψυχής* του Αριστοτέλη που θεωρούσε ότι γράφτηκαν από το χέρι του περίφημου λογίου του 17^{ου}, Θεόφιλου του Κορδαλλέα.

Εκ του κόσμου των ονείρων: ιστορική και ψυχολογική μελέτη, Αθήνα 1903

Διακόπτοντας τη σειρά που εγκαινίασε οκτώ χρόνια πριν στο Ιάσιο η οποία περιελάμβανε τέσσερα έργα γραμμένα στη ρουμανική γλώσσα ο Δόσιος πραγματοποιεί επανεμφάνιση στα ελληνικά γράμματα έπειτα από ένα διάστημα δεκαπέντε ετών.⁶⁰⁷ Στο διάστημα αυτό οι αλλαγές που συντελέστηκαν στην επαγγελματική και οικογενειακή ζωή του λογίου υπήρξαν μεγάλες, ουδέποτε όμως ο ελληνικός πολιτισμός στη διαχρονία του έπαψε να αποτελεί τον άξονα γύρω από τον οποίο περιστρεφόταν η

⁶⁰⁷ Τελευταίο έργο γραμμένο στα ελληνικά ήταν τα *Θύματα του Βαγιά* το 1888.

σκέψη του.⁶⁰⁸ Με τη μελέτη αυτή ο Δόσιος καταφέρνει να «σπάσει» πέρα από τον κύκλο των γραμμένων στα ρουμάνικα έργων και αυτών των αμιγώς γλωσσικού ή έστω φιλολογικού περιεχομένου δημοσιευμένων μονογραφιών. Σε μία εποχή που στη δυτική τουλάχιστον Ευρώπη η ψυχολογία κέρδιζε ολοένα και περισσότερο έδαφος στις συνειδήσεις του εγγράμματος κοινού και αυτονομούνταν ως επιστημονικός κλάδος στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία λιγοστά υπήρξαν τα έως τότε έργα που ενέπιπταν στο συγκεκριμένο πεδίο.⁶⁰⁹ Οφείλουμε πάντως να ξεκαθαρίσουμε πως με τη συγκεκριμένη μελέτη δεν καλύπτεται κάποιο κενό ούτε και προστίθεται κάτι καινούργιο όσον αφορά την ερμηνεία των ονείρων με όρους καθαρά ψυχολογικούς. Η προσέγγιση του Δοσίου σε επίπεδο ψυχολογικό είναι ασφαλώς επιφανειακή και δεν θα μπορούσε να είναι διαφορετικά, από τη στιγμή που η επαφή του με το αντικείμενο περιοριζόταν στην παρακολούθηση επί ένα εξάμηνο των παραδόσεων του M. W. Drobisch στο πανεπιστήμιο της Λειψίας. Αυτό που επιχειρεί να κάνει στις εβδομήντα περίπου σελίδες της μελέτης είναι μία σύνοψη της πρόσληψης των ονείρων από την αρχαιότητα έως τους νεότερους χρόνους. Προτού όμως προχωρήσουμε στην παρουσίαση του περιεχομένου ας κάνουμε και μία ακόμη παρατήρηση σχετική με το χρόνο της έκδοσης. Αν και τμήματα της μελέτης είχαν δημοσιευτεί, όπως φαίνεται από το προλογικό σημείωμα, στην εφημερίδα *Πατρίς* του Βουκουρεστίου κατά τη διετία 1900-’01, η τελική μορφή έπειτα από προσθήκες και αναθεωρήσεις έρχεται στο φως της δημοσιότητας το 1903, λίγα μόλις χρόνια μετά τη δημοσίευση ενός ορόσημου στην εξέλιξη της ψυχολογίας, καθώς ένα μόλις

⁶⁰⁸ Το σύνολο σχεδόν των μονογραφιών αλλά και της παρουσίας του στον τύπο περιστρέφονται γύρω από ελληνικά θέματα. Εξαίρεση αποτελεί το διδακτικό εγχειρίδιο για τη διδασκαλία της γερμανικής γλώσσας, γραμμένο στα ρουμανικά το 1897.

⁶⁰⁹ Για το θέμα αναλυτικά βλ. τη δημοσιευμένη διδακτορική διατριβή της Π. Καζολέα-Ταβουλάρη, *Η ιστορία της ψυχολογίας στην Ελλάδα (1830-1987)*, Αθήνα 2002, Ελληνικά Γράμματα.

χρόνο πριν την εκπνοή του 19^{ου} αιώνα ο Sigmund Freud, γεννημένος την ίδια χρονιά και ανδρωμένος επιστημονικά σε παρόμοιο ακαδημαϊκό περιβάλλον με τον Δόσιο, δημοσιεύει την περίφημη μονογραφία του περί ερμηνείας των ονείρων.⁶¹⁰ Με δεδομένες τις γέφυρες επικοινωνίας με το γερμανόφωνο επιστημονικό χώρο αλλά και τη, μικρή έστω, εξοικείωση λόγω σπουδών με το αντικείμενο εικάζουμε ότι πιθανότατα ο Δόσιος γνώριζε, ενδεχομένως και να επηρεάστηκε από το έργο του θεμελιωτή της ψυχανάλυσης.

Όσον αφορά το περιεχόμενο της μελέτης θα πρέπει αρχικά να σημειώσουμε πως διαιρείται σε εννέα κεφάλαια, η έκταση των οποίων ποικίλλει. Στο πρώτο από αυτά γίνεται λόγος για την ερμηνεία των ονείρων από αρχαίους πολιτισμούς όπως οι Ασσύριοι, οι Φοίνικες και οι Αιγύπτιοι, ενώ ιδιαίτερα σχολιάζεται ο ρόλος του ονείρου στην εξέλιξη των αρχαιοελληνικών δραμάτων και των ομηρικών επών.⁶¹¹ Στη συνέχεια και έως το τέλος του κεφαλαίου παρατίθενται ονόματα συγγραφέων που στα έργα τους ασχολήθηκαν με το αντικείμενο αλλά και όνειρα διάσημων ανδρών όπως ο Σωκράτης και ο Λουκιανός. Στο δεύτερο κεφάλαιο ο Δόσιος παρουσιάζει απόψεις και ερμηνείες κλασικών συγγραφέων σχετικά με τα όνειρα ξεχωρίζοντας τις περιπτώσεις των Πλάτωνα, Πλουτάρχου, Οβιδίου, Κάτωνα, Κικέρωνα, Σιμωνίδη, ενώ δεν παραλείπει να σημειώσει πως το

⁶¹⁰ S. Freud, *Die Traumdeutung*, Λειψία-Βιέννη 1899. Αξίζει πάντως να σημειωθούν και ορισμένες ομοιότητες στη σκέψη των δύο: και η ψυχαναλυτική προσέγγιση του ονείρου από τον Φρόιντ φαίνεται να έχει τις ρίζες της στην ονειροκριτική παράδοση της αρχαιότητας, ενώ σε μεταγενέστερο έργο ο Αυστριακός παραδέχεται ότι η ψυχαναλυτική θεωρία «τόλμησε και πήρε το μέρος των Αρχαίων και της δεισιδαιμονίας». Περισσότερα βλ. στο Μ. Χρυσανθόπουλος- Β. Βασιλειάδης-Γ. Δεληβοριά- Κ. Τικτοπούλου, *Αυτοβιογραφία...*, σσ. 18-20.

⁶¹¹ Το πρώτο κεφάλαιο καλύπτει τις σελίδες 5-17 και είναι από τα πιο εκτενή. Αναφερόμενος στον Όμηρο παραπέμπει στη μετάφραση του Δ. Βικέλα για να περιγράψει το όνειρο της Ναυσικάς στη ζ' της Οδύσσειας. Τον συγγραφέα του *Λουκή Λάρα* φαίνεται να γνώριζε καλά, καθώς τον αποκαλεί φίλο. Σχετικά βλ. *Εκ του κόσμου...*, σ. 9. Όπως θα δούμε και στο επόμενο κεφάλαιο ο Δόσιος είχε επίσης μεταφράσει αποσπάσματα της Οδύσσειας, πιθανότατα επηρεασμένος από τον Βικέλα. Για το θέμα βλ. αναλυτικότερα πιο κάτω στο κεφάλαιο για τον *Ιστρο*, το περιοδικό που εξέδιδε ο ίδιος στο Γαλάτσι.

ζήτημα απασχόλησε εκτενώς Πέρσες, Εβραίους και Άραβες.⁶¹² Στο αρκετά πιο περιορισμένο τρίτο κεφάλαιο ο Δόσιος παρουσιάζει όνειρα επιφανών ανδρών όπως ο Μέγας Κωνσταντίνος, όμως ιδιαίτερα εστιάζει στην παρουσία τους σε Παλαιά και Καινή διαθήκη.⁶¹³ Στο ενδιαφέρον τέταρτο κεφάλαιο που τιτλοφορείται «Φυσιολογία των ονείρων» επιχειρείται μία σύντομη ανάλυση της βιολογικής προέλευσης των ονείρων: μαθαίνουμε λοιπόν ότι τα όνειρα χωρίζονται σε φυσιολογικά και σε εκείνα που προκαλούνται από σωματικές ή ψυχικές ασθένειες αλλά και ότι οι πέντε αισθήσεις σε συνδυασμό με τη θέση του κεφαλιού κατά τον ύπνο επιδρούν αναμφίβολα στα όνειρα. Σημαντική είναι επίσης η επίδραση διάφορων φαγητών και ποτών ιδιαίτερα κατά τις βραδινές ώρες, ενώ ως άλλοι παράγοντες που ευθύνονται για τα ευχάριστα ή δυσάρεστα αυτά δώρα του Μορφέα αναφέρονται η σωματική κόπωση, η εναλλαγή συναισθημάτων κατά τη διάρκεια της ημέρας ακόμη και η επαφή με ψυχρά αντικείμενα ή υγρά. Η κατακλείδα του κεφαλαίου δεν θα μπορούσε να αποτυπώσει καλύτερα τη συναίσθηση της πνευματικής ανωτερότητας του Δοσίου, καθώς αβίαστα αποφαίνεται ότι σε καμία περίπτωση τα όνειρα του λογίου δεν θα μπορούσαν να προσομοιάζουν με εκείνα ενός χειρώνακτα: *η πνευματική κατάσταση του ατόμου ρυθμίζει την φύσιν των ονείρων.*⁶¹⁴ Στο επόμενο επίσης ενδιαφέρον, στο βαθμό που απηχεί τις επικρατούσες τότε θεωρίες της επιστημονικής κοινότητας, κεφάλαιο ο Δόσιος αναφέρεται αποκλειστικά στην επίδραση του ψυχολογικού παράγοντα επί των ονείρων: *οι της ψυχής διαταράξεις είναι δεδομένο ότι δίδουσιν αφορμήν εις τρομακτικά όνειρα και φοβεράς οπτασίας.*⁶¹⁵ Όσον αφορά την ιδιότητα των ονείρων να προμηνύουν το μέλλον, αν και η επιστήμη απαντά αρνητικά, ο

⁶¹² Ό.π., σσ. 17-21.

⁶¹³ Ό.π., σσ. 22-25.

⁶¹⁴ Ό.π., σσ. 26-29. Για τη συγκεκριμένη έκφραση βλ. σ. 29.

⁶¹⁵ Ό.π., σ. 30. Το κεφάλαιο συνολικά καλύπτει τις σσ. 29-37 και είναι από τα εκτενέστερα της μελέτης.

ίδιος δέχεται ότι αυτά αποτελούν συνέπειες συγκεκριμένων παθήσεων σε αντιδιαστολή με τις πεποιθήσεις απλοϊκών ανθρώπων που τα θεωρούσαν προαναγγελίες κάποιας ασθένειας.⁶¹⁶ Ενδιαφέρουσα είναι στο σημείο αυτό και η θέση ότι, ενώ οι θετικές επιστήμες είχαν εξελιχθεί ραγδαία, την ίδια στιγμή διαφαινόταν ένα μεγάλο κενό σε αυτές που έθεταν στο επίκεντρο τη μελέτη της ανθρώπινης ψυχοσύνθεσης.⁶¹⁷ Το κεφάλαιο κλείνει με την παράθεση τριών δικών του ονείρων, τα οποία παρά τις περί του αντιθέτου προαναφερθείσες διαβεβαιώσεις της επιστήμης, καταδείκνυαν τη στενή τους σύνδεση με την πραγματικότητα.⁶¹⁸

Στο έκτο κατά σειρά κεφάλαιο γίνεται λόγος για τις τεχνικές και τα πειράματα ρύθμισης των ονείρων την εποχή εκείνη.⁶¹⁹ Τα πορίσματα των ερευνών λοιπόν είχαν καταδείξει τη δυνατότητα παρέμβασης στα όνειρα ιδίως μέσω της όσφρησης: σύμφωνα μάλιστα με τον Drake, συγγραφέα ενός σχετικού πονήματος, εάν κάποιος ψέκαζε το μαξιλάρι του με διάλυμα εμπεριέχον τις ανάλογες οσμές, ήταν σχεδόν βέβαιο πως το αντικείμενο του πόθου θα εμφανιζόταν κατά τη διάρκεια της νύκτας προσφέροντας στον ενυπνιαζόμενο μεγάλη ικανοποίηση.⁶²⁰ Στο εκτενές επόμενο

⁶¹⁶ Εκτός από την επιβεβαίωση της διαχωριστικής γραμμής μεταξύ λαϊκών και ανώτερων πνευματικά ανθρώπων, όπως φυσικά ο ίδιος, ενδιαφέρον παρουσιάζει στο σημείο αυτό η εξοικείωσή του με ζητήματα ιατρικής φύσεως.

⁶¹⁷ Διάχυτο επίσης είναι το πνεύμα του θετικισμού, το οποίο έδινε απόλυτη προτεραιότητα στις επιστημονικά αποδεδειγμένες για τα δεδομένα της εποχής θέσεις. Από τα γραφόμενα του Δοσίου πάντως ενισχύεται η θέση ότι παρακολουθούσε τις εξελίξεις στο πεδίο της Ψυχολογίας, άρα δεν θα πρέπει να θεωρείται απίθανη η έκδοση της μελέτης να συνδέεται με τις πρόσφατες τότε δημοσιεύσεις του Freud.

⁶¹⁸ Ο.π., σσ. 35-37. Τα τρία αυτά όνειρα πάντως παρέχουν πολύτιμα βιογραφικά στοιχεία για τον ίδιο και την οικογένειά του, όπως τον θάνατο της μητέρας του στην Κέρκυρα στα μέσα της δεκαετίας του 1890 ή την φοίτηση των θυγατέρων του στα περίφημα κολλέγια της Notre Dame de Sion στο Ιάσιο, γεγονός μάλλον ενδεικτικό της καλής οικονομικής του κατάστασης τη συγκεκριμένη περίοδο.

⁶¹⁹ Το κεφάλαιο καλύπτει τις σσ. 37-42. Διακρίνεται και εδώ κάποια εξοικείωση με τη σχετική βιβλιογραφία.

⁶²⁰ Harry Drake ήταν το ψευδώνυμο υπό το οποίο κυκλοφόρησε στα 1899 το σχετικό με τα όνειρα βιβλίο *Die Traum-Apotheke oder: Die Kunst, sich auf ganz harmlose Weise Träume zu erzeugen und ihren Inhalt nach Willkür zu bestimmen*, του κινούμενου στα όρια της παραλογοτεχνίας γερμανού συγγραφέα φανταστικών ιστοριών, Robert Kraft.

κεφάλαιο ο Δόσιος καταπιάνεται με την πρόσληψη και την ερμηνεία των ονείρων από τους Βυζαντινούς.⁶²¹ Αν και το Βυζάντιο υπήρξε φάρος πολιτισμού κατά τους μέσους χρόνους, αρκετές ήταν οι προλήψεις και δεισιδαιμονίες που επικρατούσαν σχετικά με το όνειρα. Παραθέτοντας όνειρα γνωστών Βυζαντινών και επαναλαμβάνοντας άλλα στα οποία είχε αναφερθεί σε προγενέστερες δικές του εργασίες, όπως π.χ. τα σχετικά με την Αγία Σοφία όνειρα, το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με τη διαπίστωση ότι πολλές ανάλογες δοξασίες επιβίωναν, όντας μάλιστα ιδιαίτερα δημοφιλείς, μεταξύ των νεοελλήνων.⁶²² Καμία διαφοροποίηση ως προς το περιεχόμενο δεν παρατηρείται και στο προτελευταίο κεφάλαιο, στις σελίδες του οποίου συνεχίζεται η παράθεση ονείρων αυτοκρατόρων, μοναχών και συγγραφέων.⁶²³ Όνειρα όμως εκτός από τους αρχαίους και τους βυζαντινούς έβλεπαν και στη Δύση, οπότε ο Δόσιος έκρινε ότι δεν θα αποτελούσε υπερβολή να αναφερθεί επιγραμματικά σε περιπτώσεις ενυπνίων που επηρέασαν την εξέλιξη της ιστορίας, όπως για παράδειγμα αυτής του Λούθηρου ή της Ιωάννας της Λωρραίνης. Από το κεφάλαιο αυτό δεν παραλείπονται και αναφορές στη σημασία που απέδιδαν στα όνειρα νεότεροι συγγραφείς όπως οι Σαίξπηρ, Ρακίνας, Καλδερόν και φυσικά οι ρομαντικοί Γκαίτε, Σίλλερ, Λέσινγκ, οι οποίοι υπήρξαν άλλωστε ιδιαίτερα προσφιλείς και στον ίδιο.⁶²⁴ Στον επίλογο της σύντομης αυτής πραγματείας ο Δόσιος καταλήγει ότι παρά τις προόδους της επιστήμης, η οποία κατάφερε να δώσει ικανοποιητικές απαντήσεις σχετικά με τη φυσιολογία και την ψυχολογική υπόσταση των ονείρων και παρά την πίστη όλων σχεδόν των πολιτισμών ότι ο κόσμος τους θα πρέπει να θεωρείται

⁶²¹ *Εκ του κόσμου...*, σσ. 42-54.

⁶²² Στο σημείο αυτό επαναλαμβάνονται επί της ουσίας τα όσα έγραφε στην περί δεισιδαιμονιών μελέτη (βλ. *Der Aberglaube...*) αλλά και στοιχεία που περιλαμβάνονται σε άρθρο με τίτλο «Τα βλησεΐδια» δημοσιευμένο το 1896 στο περιοδικό ηπειρωτικής ύλης *Δωδώνη*, που εξέδιδε ο Γεώργιος Γάγαρης. Για το άρθρο πιο αναλυτικά βλ. παρακάτω.

⁶²³ *Ο.π.*, σσ. 54-62.

⁶²⁴ *Ο.π.*, σσ. 62-66.

απατηλός, αυτά πάντοτε επηρέαζαν όχι μόνο όσους τα έβλεπαν αλλά και την ίδια την ιστορία της ανθρωπότητας.⁶²⁵

Ο vizită la muzeele Luorului (Corespondențe din Paris, 1905-1907), Ιάσιο 1908

Η πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, με τις διπλωματικές σχέσεις Ελλάδας-Ρουμανίας να επιδεινώνονται συνεχώς, υπήρξε μία ιδιαίτερα δύσκολη περίοδος για τους Έλληνες των πάλαι ποτέ Ηγεμονιών που είχαν πλέον τεθεί στο στόχαστρο των ρουμανικών αρχών. Από τις διώξεις που ασκούσαν σε επιφανή μέλη των ελληνικών κοινοτήτων δεν εξαιρούνταν ακόμη και όσοι είχαν πολιτογραφηθεί ρουμάνοι υπήκοοι, όπως ο Δόσιος. Σε αυτή τη χρονική συγκυρία υπό τον μανδύα της παρακολούθησης σειράς μαθημάτων που θα ενίσχυαν την υποψηφιότητά του για την προκηρυχθείσα έδρα Γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Ιασίου ο γιαννιώτης λόγιος κατάφερε να εξασφαλίσει κυβερνητική άδεια, προκειμένου να μεταβεί οικογενειακώς στο Παρίσι, όπου πέρα από τα μαθήματα είχε την ευκαιρία να ασχοληθεί και με κληρονομικές υποθέσεις της Ελισάβετ, γεγονός που παράτεινε το χρόνο παραμονής στη γαλλική πρωτεύουσα στα τρία περίπου χρόνια.

Με το χρόνο της άδειας να έχει λήξει, τις κληρονομικές υποθέσεις να μην ευοδώνονται και την έδρα Γλωσσολογίας να μην συστήνεται τελικά η εκ νέου ανάληψη των διδακτικών καθηκόντων στο ρουμανικό βορρά φάνταζε μονόδρομος για τον Δόσιο. Τα τρία χρόνια απουσίας οπωσδήποτε αποτελούσαν αρκετά μεγάλο διάστημα για έναν άνθρωπο με την παγιωμένη συναίσθηση λογιосύνης και του ανήκειν στα ανώτερα πνευματικά στρώματα της τοπικής κοινωνίας, όπως ο ίδιος. Όπως και πριν από δεκατρία χρόνια με την έκδοση της μελέτης για το ομηρικό ζήτημα, έτσι και τώρα ο Δόσιος δήλωνε παρών στα ρουμανικά γράμματα επανατοποθετώντας εαυτόν στην πνευματική κίνηση της χώρας, έστω και

⁶²⁵ Ο.π., σσ. 67-68.

κάπως βιαστικά όπως θα έχουμε την ευκαιρία να διαπιστώσουμε. Πέρα από τις εντυπώσεις που αποκόμισε επισκεπτόμενος το περίφημο μουσείο ο λόγιος ενσωματώνει στις σελίδες του έργου αυτού, χωρίς οργανική συνοχή είναι η αλήθεια, ανταποκρίσεις που έστειλε πιθανότατα σε ρουμανικές εφημερίδες την περίοδο παραμονής του στη γαλλική πρωτεύουσα, αναμνήσεις από οικογενειακές εκδρομές πέριξ του Παρισιού, ιστορίες από τα παιδικά του χρόνια, ακόμη και φιλοσοφικά αποφθέγματα. Με λίγα λόγια η επίσκεψη στο Μουσείο του Λούβρου δεν είναι παρά ένα συμπίλημα, όπου συναντώνται η ταξιδιωτική λογοτεχνία με το μουσειακό οδηγό, την απομνημονευματογραφία και τη φιλοσοφία σε παράξενες αναλογίες. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την προχειρότητα της συμπίλησης και τον εκλαϊκευτικό προσανατολισμό της όλης προσπάθειας καθιστούν δύσκολη την κατάταξη του έργου σε κάποιο από τα γνωστά γραμματειακά είδη. Δεν θα ήταν επομένως παράταιρο επιστρέφοντας στην αρχική μας θέση να υποστηρίξουμε ότι με την κίνηση αυτή ο Δόσιος επεδίωκε κοντολογίς να «ξαναμπεί» στο χάρτη των ρουμανικών γραμμάτων, σιωπηλά αποδεχόμενος το γεγονός ότι στο εξής θα παρέμενε απλά ένας καθηγητής της ρουμανικής μέσης εκπαίδευσης.⁶²⁶

Λίγα περισσότερα λόγια για το περιεχόμενο: ξεκινώντας την προσέγγισή μας από το εσώφυλλο αξίζει να σταθούμε στην επισύναψη ενός είδους πιστοποιητικού παρακολούθησης σειράς μαθημάτων στην *École Pratique des Hautes Études* με την υπογραφή του γραμματέα της σχολής, *Emile Chatelain*.⁶²⁷ Το κύριο μέρος του έργου ξεκινά με ανταπόκριση

⁶²⁶ Καθοριστικό ρόλο σε αυτό θα πρέπει να έπαιξε η ματαίωση των προσδοκιών τόσο στο ζήτημα της κληρονομιάς όσο και σε αυτό της ακαδημαϊκής του αναβάθμισης.

⁶²⁷ Ο *Chatelain* πιστοποιεί πως κατά τα ακαδημαϊκά έτη 1905-06 και 1906-07 ο Δόσιος παρακολούθησε τις διαλέξεις των *Paul Jules Antoine Meillet*, *Mario Roques*, *Sylvain Lévi*, *Louis Finot*, *Paul Passy* και Γιάννη Ψυχάρη. Το ίδιο αποδεικτικό έγγραφο θα προτάξει και στη διατριβή που θα εκπονήσει μερικά χρόνια αργότερα στη Νομική του Ιασίου. Προφανώς θεωρούσε εξαιρετικά τιμητικό το γεγονός ότι είχε παρακολουθήσει τις παραδόσεις των περίφημων αυτών γάλλων γλωσσολόγων.

των αρχών του 1907 σχολιάζοντας την άφιξη του βασιλικού ζεύγους της Βρετανίας στη γαλλική πρωτεύουσα αλλά και τη διοργάνωση σειράς εκδηλώσεων στις οποίες το παρών έδωσαν επιφανείς Ρουμάνοι και Γάλλοι φίλοι της χώρας.⁶²⁸ Η δεύτερη ανταπόκριση, χρονολογημένη το Μάιο του 1906, περιγράφει γκαλά που διοργάνωσε η ρουμανική πρεσβεία, προκειμένου να εορταστεί το ωβηλαίο του βασιλιά της Ρουμανίας, Καρόλου του Α'.⁶²⁹ Στην τρίτη ανταπόκριση αποτυπώνονται οι προετοιμασίες για τον ερχομό του νέου έτους και οι πρωτοχρονιάτικες εκδηλώσεις της ρουμανικής κοινότητας της πόλης.⁶³⁰ Κάπως απότομα στο σημείο αυτό διακόπτεται η σειρά των ανταποκρίσεων και ξεκινούν οι περιγραφές των εκθεμάτων του Λούβρου: της περιγραφής της εισόδου έπεται κεφάλαιο αφιερωμένο στα γλυπτά της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας που ανήκαν στη συλλογή του μουσείου.⁶³¹ Ακολουθεί ανάλογης έκτασης κεφάλαιο αφιερωμένο σε εκθέματα ανατολικών κυρίως πολιτισμών, ενώ η ενότητα κλείνει με εικόνες από την πτέρυγα όπου βρίσκονταν εκτεθειμένα γλυπτά του δυτικού μεσαίωνα.⁶³² Ξεχωριστή ενότητα αποτελούν οι πινακοθήκες, στις οποίες αφιερώνονται αρκετές σελίδες, ξεχωρίζοντας μάλιστα έργα που ανήκαν είτε στη λεγόμενη ολλανδο-φλαμανδική σχολή είτε στην ιταλο-ισπανική.⁶³³

Όπως απότομα ξεκίνησε η περιγραφή των εκθεμάτων, το ίδιο απότομα διακόπτεται επιστρέφοντας στις ανταποκρίσεις από τη γαλλική πρωτεύουσα. Στην τέταρτη κατά σειρά ανταπόκριση πληροφορούμαστε

⁶²⁸ *O vizită...*, σσ. 5-7.

⁶²⁹ *Ο.π.*, σσ. 7-9. Ο Κάρολος στέφθηκε βασιλιάς το 1866, επομένως τη χρονιά εκείνη συμπλήρωνε σαράντα χρόνια στο θρόνο της Ρουμανίας.

⁶³⁰ *Ο.π.*, σσ. 9-10. Αξίζει να σημειώσουμε πάντως ότι η σειρά των ανταποκρίσεων ακολουθεί αντίστροφη χρονολογική πορεία.

⁶³¹ Για την περιγραφή της εισόδου βλ. *ό. π.*, σσ. 11-14 και αντίστοιχα για τα ελληνορωμαϊκά γλυπτά βλ. σσ. 15-18.

⁶³² *Ο.π.*, σσ. 18-21.

⁶³³ *Ο.π.*, σσ. 22-31.

για διάφορα αξιοθέατα της πόλης, ενώ στην αμέσως επόμενη γίνεται λόγος για τις εμπειρίες και κυρίως τις γνωριμίες του στην *École*.⁶³⁴ Στις επόμενες σελίδες γίνεται αναφορά στη σειρά διαλέξεων που έδωσε ο κατά πολλούς θεμελιωτής της σύγχρονης ρουμανικής ιστοριογραφίας, Alexandru Dimitrie Xenopol στη Σορβόνη το ίδιο εκείνο διάστημα, ενώ ακολουθούν οι εντυπώσεις από την παρακολούθηση παραστάσεων της περίφημης γαλλικής κωμωδίας.⁶³⁵ Στις σελίδες των επόμενων τριών ανταποκρίσεων περιγράφονται οι όμορφες στιγμές που απόλαυσε η οικογένεια του ηπειρώτη λογίου κατά τη διάρκεια σύντομων εκδρομών στα ανάκτορα των Βερσαλλιών, στο δάσος της Βουλώνης και κατά μήκος της όχθης του Σηκουάνα.⁶³⁶ Στο πιο χαλαρά συνδεδεμένο με όλα τα υπόλοιπα κεφάλαιο ο Δόσιος επιλέγει να συμπεριλάβει αποφθέγματα σκέψεων του γάλλου φιλοσόφου Ernest Renan, τα οποία δημοσιεύονταν τον καιρό εκείνο στον ημερήσιο τύπο και προφανώς του έκαναν ιδιαίτερη εντύπωση, κρίνοντας από το γεγονός ότι επέλεξε να τα εντάξει σε ένα κατά τ' άλλα ταξιδιωτικών εντυπώσεων δημοσίευμα.⁶³⁷ Ότι ισχύει για το προτελευταίο αυτό κεφάλαιο σε επίπεδο χαλαρότητας της σύνδεσης με τα υπόλοιπα μέρη, ισχύει στον ίδιο, αν όχι σε μεγαλύτερο βαθμό, και για το τελευταίο, όπου εντελώς απροσδόκητα μεταφερόμαστε στα οθωμανοκρατούμενα Ιωάννινα της νεότητας του συγγραφέα. Διαβάζουμε λοιπόν σε ένα είδος αυτοβιογραφικού διηγήματος ότι την εποχή που ο ίδιος μαθήτευε στη Ζωσιμαία στην πόλη υπήρχαν πολλοί τυφλοί, οι οποίοι συχνά γίνονταν στόχος πειραγμάτων. Πονόψυχος καθώς ήταν ο ίδιος, όχι μόνο έσωσε έναν τυφλό από επίθεση αγέλης σκύλων αλλά και τον φιλοξένησε προσφέροντας του φαγητό και ακούγοντας παράλληλα τη θλιβερή του

⁶³⁴ Ό.π., σσ. 32-36. Ο Δόσιος μας έχει συνηθίσει εξάλλου στην προβολή τέτοιου είδους περιστατικών.

⁶³⁵ Ό.π., σσ. 37-40.

⁶³⁶ Ό.π., σσ. 41-46.

⁶³⁷ Ό.π., σσ. 47-49.

ιστορία: ο ταλαίπωρος άνθρωπος είχε εγκαταλειφθεί από όλους τους συγγενείς λόγω του προβλήματός του όντας αναγκασμένος να ζει μόνος. Αναφέροντας την υπόθεση στις αρχές της πόλης ο νεαρός Δόσιος κατάφερε να εκδοθεί απόφαση η οποία προέβλεπε την εφ' όρου ζωής συντήρηση ανθρώπων με ανάλογα προβλήματα από την τοπική κοινότητα.⁶³⁸ Κάπως έτσι και αφού πρώτα παραβάλλει το γνωστό κατάλογο των ήδη δημοσιευμένων του έργων ολοκληρώνεται η επιστροφή Δοσίου στα ρουμανικά γράμματα.

Prof. Dr. Karl Krumbacher: Souvenir d'un ami et camarade d' École, Ιάσιο 1910

Το 1909 θα αποδεικνυόταν σημαδιακή χρονιά για την πορεία των βυζαντινών σπουδών, καθώς ο άνθρωπος που κατάφερε σε μεγάλο βαθμό να αποτινάξει την υπεραπλουστευμένη εικόνα του Βυζαντίου ως ενός σκοταδιστικού μεσαιωνικού κράτους και του παραγόμενου στα όρια του πολιτισμού ως αποκλειστικά θεοκεντρικού ως εκ τούτου και ανάξιου προσοχής, ο Karl Krumbacher, άφησε την τελευταία του πνοή στις 12 Δεκεμβρίου στο Μόναχο. Θεμελιωτής της βυζαντινολογίας ως αυτόνομου επιστημονικού κλάδου ο Krumbacher είχε μεταξύ άλλων φέρει επανάσταση στον τρόπο μελέτης και έκδοσης των βυζαντινών χειρογράφων, είχε από το 1892 ιδρύσει το κορυφαίο έως και σήμερα βυζαντινολογικό περιοδικό *Byzantinische Zeitschrift*, ενώ από τη θέση του καθηγητή της μεσαιωνικής και νεοελληνικής φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου προετοίμαζε γενιές επιστημόνων, οι οποίοι θα πρωταγωνιστούσαν τις επόμενες δεκαετίες. Η είδηση του θανάτου, όπως ήταν φυσικό, προκάλεσε άμεσα ένα τεράστιο κύμα θλίψης στις τάξεις της επιστημονικής κοινότητας ακολουθούμενο από ανάλογο κύμα δημοσιευμάτων αφιερωμένων στη μνήμη του κορυφαίου μελετητή και αληθινού λάτρη, όχι μόνο του μεσαιωνικού αλλά και του νεοελληνικού

⁶³⁸ Ο.π., σσ. 49-56.

πολιτισμού, από μαθητές, συναδέλφους, γνώριμους και φίλους. Στο κλίμα αυτό ένα χρόνο αργότερα ο Δόσιος, από το μακρινό Ιάσιο όπου βρισκόταν, αποφάσισε να εκδώσει ένα φυλλάδιο ως ύστατο φόρο τιμής στον παλιό του φίλο. Οι δύο άνδρες, γεννημένοι την ίδια χρονιά, είχαν γνωριστεί κατά τη διάρκεια των σπουδών τους στο Πανεπιστήμιο της Λειψίας στα μέσα της όγδοης δεκαετίας του 19^{ου} αιώνα.⁶³⁹ Ο έτερος της ομάδας των συμφοιτητών που μνημονεύει ονομαστικά ο Δόσιος, Karl Foy, στον οποίο άλλωστε αφιέρωνε και την πρώτη του μονογραφία στα 1878, είχε πεθάνει δύο χρόνια νωρίτερα, το 1907.⁶⁴⁰

Προτού προχωρήσουμε σε μία σύντομη παρουσίαση των βασικότερων σημείων του αφιερώματος στο διαπρεπή βυζαντινολόγο, αξίζει να σταθούμε για μία στιγμή σε ένα στοιχείο εξωκειμενικό: έχοντας ασφαλώς συναίσθηση του μεγέθους και της αξίας του εκλιπόντος ο *Prof. Dr. N. G. Dossios* προσπαθεί με μία κίνηση υψηλού συμβολισμού να τοποθετήσει εαυτόν, έστω και έτσι, δίπλα στον επιφανή *Prof. Dr. Karl Krumbacher*, κάτι που υποδεικνύεται από την επιλογή των συγκεκριμένων τύπων στο εξώφυλλο όντας μάλιστα ο πρώτος και σε πολύ κοντινή απόσταση από τον δεύτερο.⁶⁴¹ Από εκεί πέρα αξίζει επίσης να σημειώσουμε πως στις πέντε σελίδες του φυλλαδίου δεν επιχειρείται η σύνθεση ενός βιοεργογραφικού σημειώματος του διακεκριμένου επιστήμονα, κάτι τέτοιο εξάλλου ο Δόσιος γνώριζε ότι θα γινόταν ούτως ή άλλως μέσω της *Byzantinische Zeitschrift* ή τουλάχιστον από ανθρώπους που βρίσκονταν στο

⁶³⁹ Για τη σχέση των δύο ανδρών έχει πραγματοποιηθεί από τον γράφοντα εισήγηση στο πλαίσιο της Α' Επιστημονικής Συνάντησης για τη Δημόδη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Λογοτεχνία που διοργάνωσε το Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στις 14 Ιουνίου 2019, της οποίας τα πρακτικά πρόκειται να δημοσιευθούν.

⁶⁴⁰ *Der Aberglaube bei den heutigen Griechen. Ein Sendschreiben an Dr. Karl Foy*, 2. Aufl., Γαλάτσι 1894. Αν και αρχικά η μελέτη εκδόθηκε στη Γερμανία το 1878, παραπέμπουμε στην επανέκδοση του 1894 την οποία και μελετήσαμε.

⁶⁴¹ Θεωρούμε πως η συγκεκριμένη επιλογή γίνεται με γνώμονα να τονιστούν οι όποιες, αναλογικά πάντοτε, ομοιότητες μεταξύ των δύο. Εξάλλου, όπως έχουμε δει, ο Δόσιος αρέσκονταν ιδιαίτερα στο να προβάλλει τέτοιου είδους σχέσεις.

εγγύτερο περιβάλλον του επιφανούς εκλιπόντα. Θα περιμέναμε επομένως μέσα στις λίγες σελίδες του φυλλαδίου τη σκιαγράφιση περισσότερο της ανθρώπινης πλευράς του Krumbacher ή έστω την παράθεση κάποιων ανέκδοτων ιστοριών από την κοινή εμπειρία των φοιτητικών χρόνων, όμως ούτε αυτό συμβαίνει. Στην πραγματικότητα δεν παρακολουθούμε καν τους κυριότερους σταθμούς της σχέσης των δύο ανδρών, γιατί απλούστατα ο Δόσιος προτιμά τη δόμηση του φυλλαδίου γύρω από έναν διαφορετικό άξονα, αυτόν του γλωσσικού ζητήματος.⁶⁴² Ας πάρουμε τα πράγματα όμως με τη σειρά: ενώ η πρώτη σελίδα δεν παρουσιάζει κάποιο ιδιαίτερο ενδιαφέρον από την άποψη ότι εκεί επαναλαμβάνονται τα κυριότερα επιτεύγματα του Krumbacher, πράγματα λίγο πολύ γνωστά, στη συνέχεια ο Δόσιος εστιάζει στις απόψεις του Γερμανού πάνω στο φλέγον την εποχή εκείνη γλωσσικό ζήτημα καταδικάζοντας απερίφραστα τις άδικες επιθέσεις μερίδας φανατικών υποστηρικτών της καθαρεύουσας που είχε δεχτεί ο Krumbacher με αφορμή τη δημοσίευση δύο κυρίως μονογραφιών.⁶⁴³ Ο Δόσιος διατείνεται μάλιστα πως, αν και γνώστης των ψυχαρικών θεωριών, ο Γερμανός επεδίωκε μία περισσότερο συμβιβαστική λύση αποφεύγοντας τις όποιες ακρότητες.⁶⁴⁴ Έπειτα αναφέρεται σε συνάντηση που πραγματοποιήθηκε το 1902, κατά τη διάρκεια της οποίας είχαν την ευκαιρία μεταξύ άλλων να συζητήσουν εκτενώς επί του θέματος. Στη συνάντηση εκείνη μάλιστα ο Krumbacher εξεπλάγη από τις συντηρητικές για τον ίδιο, μετριοπαθείς για τον Δόσιο, θέσεις του τελευταίου περί

⁶⁴² Μέσα από το αφιέρωμα στον Krumbacher ο Δόσιος αναμφίβολα βρίσκει την ευκαιρία να εκθέσει τις δικές του θέσεις αναφορικά με το φλέγον την εποχή γλωσσικό ζήτημα.

⁶⁴³ Πρόκειται για τα *Populäre Aufsätze*, Λειψία 1909 και το παλαιότερο *Das Problem der neugriechischen Schriftsprache: Festrede geh. in d. öff. Sitzung d. K. B. Akad. d. Wiss. zu München am 15. Nov. 1902*, Μόναχο 1903. Ο Krumbacher είχε δεχθεί οξεία κριτική και είχε μάλιστα κατηγορηθεί μέχρι και ως πράκτορας των Σλάβων. Για το θέμα βλ. και Καρπόζηλος, «Ο Κάρολος Κρουμπάχερ...», σσ. 140-142.

⁶⁴⁴ Διατηρώντας προσωπική επαφή και με τους δύο ο Δόσιος ασφαλώς ήταν σε θέση να υποστηρίξει με βάσιμα επιχειρήματα τη δική του θέση.

συνύπαρξης των δύο γλωσσικών ποικιλιών μέσα στα ορισμένα και ήδη διαμορφωμένα στην πράξη πλαίσια.⁶⁴⁵ Απογοητευμένος από τα λεγόμενα του ηπειρώτη λογίου ο Γερμανός επέμεινε σθεναρά περί του αντιθέτου, η συνάντηση όμως έληξε με τους δύο άνδρες να μην υποχωρούν από τις θέσεις τους και τον Δόσιο να αποφαινεται πως το θέμα της γλώσσας είναι σε μεγάλο βαθμό υπόθεση προσωπική που δεν επιδέχεται άνωθεν διευθετήσεις, ακόμη και αν αυτές προέρχονται από αξιόλογους επιστήμονες.⁶⁴⁶ Η διαφωνία αυτή, σύμφωνα πάντοτε με τον Δόσιο, δεν επηρέασε τις μεταξύ τους σχέσεις και ο Krumbacher πρόθυμα απαντούσε κάθε φορά που εκείνος του έθετε ερωτήματα ή υπέβαλε κάποιο αίτημα. Ακόμη και δύο εβδομάδες πριν το θάνατό του ο κορυφαίος βυζαντινολόγος ανταποκρίθηκε σε αίτημα για αποστολή ορισμένων άρθρων καλώντας μάλιστα τον Δόσιο να συμβάλει στην προσπάθεια διάδοσης των βυζαντινών σπουδών με τη συγγραφή μελέτης σχετικής με την εξέλιξη του κλάδου τα τελευταία τριάντα χρόνια, από την εποχή δηλαδή που λάμβαναν και οι δύο τα διδακτορικά τους διπλώματα. Το σύντομο αυτό φιλολογικό μνημόσυνο κλείνει με τη μαρτυρία του Δοσίου, ότι στην κατοχή του βρίσκονταν αρκετές επιστολές του κορυφαίου επιστήμονα, οι οποίες δεν στερούνταν ενδιαφέροντος και μπορούσαν να τεθούν στη διάθεση του

⁶⁴⁵ Ο Krumbacher τασσόταν υπέρ της άμεσης απόσυρσης της καθαρεύουσας από οποιαδήποτε γλωσσική περίσταση, εάν οι Έλληνες ήθελαν πραγματικά να χτίσουν τη δική τους φιλολογία. Ο Δόσιος ήδη από το 1890 μέσω του περιοδικού *Ελλάς* είχε ταχθεί υπέρ της διατήρησης της καθαρεύουσας στην πεζογραφία και τα επιστημονικά συγγράμματα, ενώ για την ποίηση θεωρούσε καταλληλότερη τη δημοτική.

⁶⁴⁶ Ο Δόσιος προς επίρρωσιν των όσων υποστήριζε έφερε τα παραδείγματα αρκετών λογίων, όπως ο Βικέλας, οι οποίοι με άνεση και κατά περίπτωση έγραφαν είτε στη μία είτε στην άλλη ποικιλία. Δεν είναι η πρώτη φορά πάντως που ο Δόσιος αναφέρεται στον Βικέλα, καθώς οι δύο φαίνεται να γνωρίζονταν πιθανότατα μέσω του Λέοντα Μελά, μέντορα του Δοσίου στο ξεκίνημα των σπουδών του και θείου του γνωστού συγγραφέα του *Λουκή Λάρα*.

προσώπου εκείνου που θα αναλάμβανε τη διαχείριση του αρχείου Krumbacher.⁶⁴⁷

Justiția și cunoștințele juridice în Principatele dunărene în secolele al 17-lea, al 18-lea și pe la începutul secolului al 19-lea; Contribuție la istoria dreptului în România de odinioară: 2. Notices manuscrites écrites sur quelques anciens livres de la "Bibliothèque Centrale" (Université de Jassy), Ιάσιο 1911

Το 1908 ο Δόσιος επιστρέφει στο Ιάσιο από το Παρίσι, όπου παρακολουθούσε τα περίφημα εκείνα μαθήματα που θα του επέτρεπαν να διεκδικήσει με αξιώσεις την προκηρυχθείσα έδρα Γλωσσολογίας στο πανεπιστήμιο της πόλης. Η έδρα, όπως έχουμε δει, τελικά δεν ιδρύθηκε, κάτι που ανάγκασε τον λόγιο να επιστρέψει στη διδασκαλία των φοιτητών της εκκλησιαστικής ακαδημίας Ιασίου. Παράλληλα στο διάστημα που ακολούθησε ο Δόσιος με τη δημοσίευση των εντυπώσεων από τη γαλλική πρωτεύουσα και του αφιερώματος στη μνήμη του Karl Krumbacher επανατοποθετούσε τον εαυτό του στο χάρτη επιβεβαιώνοντας ότι η διάθεσή του για συμμετοχή στο δημόσιο λόγο δεν είχε καμφθεί παρά τις προσωπικές απογοητεύσεις που εν τω μεταξύ είχε δοκιμάσει.⁶⁴⁸ Αυτό που ωστόσο προκαλεί πραγματικά εντύπωση την ίδια περίοδο είναι η απόφαση να αναλάβει, σε προχωρημένη ηλικία και με μία πλούσια ομολογουμένως επαγγελματική διαδρομή, την ιδιότητα του φοιτητή της Νομικής. Πληθώρα διαθέσιμου χρόνου;⁶⁴⁹ Προετοιμασία για τις επικείμενες δικαστικές περιπέτειες στις οποίες θα εμπλέκονταν στη Γαλλία ή απλά ικανοποίηση

⁶⁴⁷ Δυστυχώς για την έρευνά μας αλλά και για τις γνώσεις μας γύρω από τον θεμελιωτή της βυζαντινολογίας, οι επιστολές αυτές δεν είναι δυνατό σήμερα να εντοπιστούν. Οι συχνές μετακινήσεις της οικογένειας του ηπειρώτη λογίου από την επόμενη κιάλας χρονιά έβλαψαν ανεπανόρθωτα το αρχείο του.

⁶⁴⁸ Ας μην ξεχνάμε πως στο ίδιο διάστημα είχε ήδη χάσει μία κόρη και τα οικονομικά της οικογένειας δεν φαίνεται να βρίσκονταν σε καλή κατάσταση.

⁶⁴⁹ Μετά την επιστροφή από τη Γαλλία στα έργα που δημοσιεύει υπογράφει ως καθηγητής της εκκλησιαστικής ακαδημίας. Προφανώς είχε σταματήσει να διδάσκει γερμανικά στην εμπορική σχολή της πόλης.

της φιλομαθούς του ιδιοσυγκρασίας;⁶⁵⁰ Όπως και να έχει, γεγονός παραμένει πως καρπός της τριετούς φοίτησης αλλά και των προσωπικών του μελετών στις βιβλιοθήκες της πόλης υπήρξε η δημοσίευση του παρόντος έργου.

Ξεκινώντας τη σύντομη παρουσίαση των κυριότερων σημείων του πονήματος θα πρέπει εισαγωγικά να σημειώσουμε πως αυτό διαιρείται σε δύο μέρη: το πρώτο αφορά την εξέλιξη των νομικών σπουδών και εν γένει του δικαστικού συστήματος στις Ηγεμονίες, ενώ το δεύτερο απαρτίζεται από τις παρατηρήσεις σε παλαιότερα βιβλία της Κεντρικής Βιβλιοθήκης του Ιασιού. Ορισμένα στοιχεία που αξίζει επίσης να αναφερθούν είναι, η έχουσα ελάχιστη σχέση με το περιεχόμενο της μελέτης, επισύναψη του αποδεικτικού φοίτησης στην *École Pratique des Hautes Études* στο εσώφυλλο της έκδοσης, η προσθήκη για πρώτη φορά φωτογραφίας που απεικονίζει τον ίδιο και τέλος η αφιέρωση που προηγείται του κύριου μέρους στους καθηγητές, τις παραδόσεις των οποίων παρακολούθησε κατά τη διάρκεια της τριετίας 1908-1911.⁶⁵¹ Από εκεί και πέρα στις πρώτες είκοσι σελίδες γίνεται λόγος για το σύστημα απονομής δικαιοσύνης στις Ηγεμονίες από τον 16^ο έως και τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, με τον Δόσιο να επιχειρεί πρωτίστως να αποδείξει εσφαλμένη την άποψη ότι δεν υπήρξε αξιόλογη παραγωγή νομικού περιεχομένου έργων κατά τη συγκεκριμένη

⁶⁵⁰ Ο ίδιος στα αυτοβιογραφικά του σημειώματα υποστηρίζει ότι έλαβε αυτή την απόφαση κινούμενος από το αποδιδόμενο στο Σόλωνα ρητό «γηράσκω αεί διδασκόμενος», η πορεία του όμως δείχνει ότι στη Γαλλία επιδόθηκε σε έναν πολυετή δικαστικό αγώνα κατά τη διάρκεια του οποίου αναγκάστηκε όχι μόνο να μελετήσει νομικά έγγραφα αλλά ακόμη και να αγορεύσει ενώπιον των δικαστικών αρχών.

⁶⁵¹ Το πιστοποιητικό είναι ακριβώς το ίδιο με αυτό που επισυνάπτεται στην έκδοση του ταξιδιωτικού περιεχομένου έργου που είχε εκδώσει τρία χρόνια νωρίτερα. Είναι πράγματι απορίας άξια η επιμονή να προβάλλει τόσο emphaticά το γεγονός αυτό. Η φωτογραφία από την άλλη απεικονίζει τον ίδιο στο Γαλάτσι το 1888, ενώ η έκδοση αφιερώνεται στους καθηγητές της Νομικής, Gh. Bogdan, I. Burada, A. C. Cuza, I. Teodorescu, C. Sterea, Gh. Tabacovici και V. Arlon. Η υπόθεση να διεκδικούσε κάποια θέση στη Νομική Σχολή του Ιασιού δεν μοιάζει και τόσο δυνατή, μιας και την επόμενη κιόλας χρονιά είδαμε ότι εγκαταστάθηκε οριστικά στη Γαλλία.

περίοδο. Η αντίληψη αυτή, τονίζει, οφειλόταν στο ότι τα περισσότερα έργα της περιόδου συντάχθηκαν στα ελληνικά και όχι στα ρουμανικά, κάτι που σε καμία περίπτωση δεν αναιρούσε την πρόοδο των νομικών επιστημών το επίμαχο διάστημα.⁶⁵² Στη συνέχεια γίνεται λόγος για τις συλλογές νομικών εγγράφων που μπορούσε κανείς να εντοπίσει στις βιβλιοθήκες του Ιασίου με ιδιαίτερη έμφαση να δίνεται στα ελληνικά χειρόγραφα, χωρίς ωστόσο να παραλείπονται αναφορές σε έντυπα έργα γραμμένα στα λατινικά, γερμανικά, γαλλικά και ιταλικά.⁶⁵³ Στο προτελευταίο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στα δικαστήρια και τον τρόπο λειτουργίας τους την εν λόγω περίοδο, ενώ το πρώτο αυτό μέρος ολοκληρώνεται με τις εντυπώσεις του από το μάθημα ποινικού δικαίου του I. Teodorescu το Νοέμβριο του 1908.⁶⁵⁴

Συνεχίζοντας την τακτική της συμπίλησης όχι και τόσο στενά συνδεδεμένων θεμάτων στο πλαίσιο ενός έργου, η οποία έφτασε στο αποκορύφωμά της τρία χρόνια πρωύτερα, ο Δόσιος στο δεύτερο και αρκετά πιο περιορισμένο μέρος παραθέτει μία σειρά από παρατηρήσεις σε παλαιύτα γραμμένα κατά βάση στα ελληνικά.⁶⁵⁵ Το άχαρο έργο της μελέτης και αποδελτίωσης των ιδιόχειρων σημειώσεων στα περιθώρια των βιβλίων θεωρούσε ότι ήταν σε θέση να προσφέρει ουσιαστικές πληροφορίες για τους κατά καιρούς ιδιοκτήτες και τις διαδρομές των βιβλίων. Αξίζει τέλος να σημειωθεί πως ενώ το εκτενέστερο πρώτο μέρος είναι γραμμένο στα ρουμανικά, στο δεύτερο ο Δόσιος επιλέγει να αποτυπώσει τις παρατηρήσεις και τις σκέψεις του στα γαλλικά, άλλο ένα δείγμα της όχι και τόσο βαθιάς επεξεργασίας του όλου εγχειρήματος.

⁶⁵² *Justiția...*, σσ. 7-27.

⁶⁵³ Ο.π., σσ. 14-21.

⁶⁵⁴ Ο.π., σσ. 21-23 και 24-27 αντίστοιχα.

⁶⁵⁵ Ο.π., σσ. 31-39.

Quelques variantes dans le «Φωκυλίδεια» d' apres un manuscrit du XVII siècle de Janina (Epire), Πουί-αν-Βελαι (Le Puy-en-Velay) 1914

Δύο φορές στην έως τότε πορεία του ο Δόσιος με τη δημοσίευση συγκεκριμένων έργων φαίνεται να επιδίωξε την υπενθύμιση της παρουσίας του στους πνευματικούς κύκλους των περιβαλλόντων στα οποία κινούνταν. Η πρώτη τέτοια περίπτωση αφορά τη μονογραφία επί του ομηρικού ζητήματος ταυτόχρονα σχεδόν με την εγκατάσταση στο Ιάσιο, όταν επεξεργάστηκε ελαφρώς και στη συνέχεια δημοσίευσε αυτοτελώς υλικό προγενέστερης εργασίας.⁶⁵⁶ Η δεύτερη φορά που επιχείρησε κάτι ανάλογο τοποθετείται χρονικά λίγους μήνες μετά την επάνοδο από τη Γαλλία στο Ιάσιο το 1908, όταν και προχώρησε στη δημοσίευση συμπλήματος, το οποίο κατά βάση αποτελούνταν από τις ταξιδιωτικές εντυπώσεις της τριετίας 1905-'08 στο Παρίσι.⁶⁵⁷ Τρία χρόνια αργότερα, όπως έχουμε δει, η οικογένεια εγκαθίσταται οριστικά στη Γαλλία και αρχής γενομένης από τη Μασσαλία ο Δόσιος εμπλέκεται σε μία δικαστική περιπέτεια, η οποία θα τον ταλαιπωρούσε για περισσότερο από μία δεκαετία. Παράλληλα με την εξέλιξη της υπόθεσης, η οποία πλέον είχε οριστεί να εκδικαστεί από το εφετείο της Aix-en-Provence, η οικογένεια μετεγκαστάθηκε στη μεσαιωνική αυτή πόλη με την ελπίδα μίας θετικής απόφασης, που θα άλλαζε άρδην τα οικονομικά της δεδομένα. Ο χρόνος κυλούσε και φαίνεται πως οι έρευνες σε νομικά αρχεία αλλά και η σύνθεση ορισμένων πατριωτικού κατά βάση περιεχομένου ποιημάτων δεν στάθηκαν ικανές να ικανοποιήσουν τη δραστήρια φύση του ηπειρώτη λογίου.⁶⁵⁸ Κάπως έτσι, τρία χρόνια μετά την άφιξη στη Γαλλία, η οποία φαινόταν να λαμβάνει χαρακτηριστικά μόνιμης εγκατάστασης, ο Δόσιος

⁶⁵⁶ Πρόκειται για το *Chestiunea Omerică*, το οποίο στην ουσία αντλεί αποκλειστικά από την προγενέστερη Γυμνασιακή Βιβλιοθήκη.

⁶⁵⁷ *O vizită la muzeele Luovului...*, Ιάσιο 1908.

⁶⁵⁸ Για τη σύνθεση των ποιημάτων αυτών βλ. στο επόμενο κεφάλαιο, όπου τα περισσότερα εκδίδονται για πρώτη φορά.

αποφάσιζε να δηλώσει παρών στο νέο του αυτό περιβάλλον. Συνυπολογίζοντας ωστόσο ότι μεγάλο μέρος της ενέργειας του καταναλώνονταν από το δικαστικό αγώνα για τα κληρονομικά δικαιώματα της Ελισάβετ αλλά και ότι η προσωπική βιβλιοθήκη και το αρχείο του βρισκόταν στο μακρινό Ιάσιο η λύση έπρεπε να αναζητηθεί εκ των έσω, όπερ και εγένετο.

Το φυλλάδιο για την παραλλαγή του Φωκυλίδη σε ηπειρωτικό χειρόγραφο του 17^{ου} αιώνα δεν είναι παρά η γαλλική μετάφραση άρθρου γραμμένου στα γερμανικά, το οποίο είχε δημοσιευθεί στο περιοδικό *Philologus* δώδεκα χρόνια νωρίτερα.⁶⁵⁹ Έχοντας αυτό υπόψη μπορούμε να σταθούμε για λίγο στο περιεχόμενο: στις πέντε συνολικά σελίδες του φυλλαδίου αρχικά επιχειρείται μία παρουσίαση του χειρογράφου, το οποίο ο ίδιος εντόπισε και διέσωσε το 1881, τη μοναδική δηλαδή χρονιά που εργάστηκε ως καθηγητής στη Ζωσιμαία. Το χειρόγραφο αυτό παρέμεινε στα χέρια του μέχρι τη στιγμή που το δώρισε στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, όπου εναπόκειται μέχρι σήμερα.⁶⁶⁰ Στις 330 περίπου σελίδες του χειρογράφου περιλαμβάνονται, σύμφωνα με τον Δόσιο, μία γραμματική της ελληνικής γλώσσας που καλύπτει τις πρώτες 200 σελίδες, ένα δοκίμιο περί εκκλησιαστικής μουσικής αλλά και έργα των Απολλινάριου Λαοδικείας, Διονυσίου Κάτωνα, Ιωάννη του Γεωμέτρη, Μάξιμου Πλανούδη και Ψευδο-Φωκυλίδη. Στις υπόλοιπες τέσσερις σελίδες του φυλλαδίου, εκτός από την περιγραφή του χειρογράφου, παρατίθενται και ορισμένες λεξιλογικές παρατηρήσεις στο ψευδο-φωκυλίδειο ποίημα, οι οποίες στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής δεν χρήζουν περαιτέρω ανάλυσης. Η

⁶⁵⁹ N. G. Dossios, «Ueber einige Varianten zu den Pseudophocylidea nach einem bis jetzt unbekanntem Codex aus dem 16. Jahr», *Philologus* LVI (1902), σσ. 616-620.

⁶⁶⁰ Πρόκειται για το *Supplément grec 1349* της συλλογής χειρογράφων της Bibliothèque nationale de France. Για μία αναλυτική περιγραφή του πλήρως ψηφιοποιημένου χειρογράφου μπορεί κανείς να επισκεφθεί τον διαδικτυακό τόπο gallica.bnf.fr κάνοντας αναζήτηση στη λέξη Dossios.

παραμονή του Δοσίου στο γαλλικό νότο δεν θα παρατείνονταν για πολύ καιρό ακόμη έχοντας ωστόσο προλάβει να σκεπάσει με το πέπλο της βιασύνης τη συγκεκριμένη δημοσίευση. Σύντομα ο λόγιος θα έπαιρνε το δρόμο για το βορρά, με μία όμως ενδιάμεση στάση.

Chestii școlare. Limbile străine. Metodul predării limbilor străine, Ιάσιο 1915

Εν μέσω Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και με την υπόθεση της κληρονομιάς να παίζει διαφορετική τροπή από αυτή που ο ίδιος επιθυμούσε, ο Δόσιος αναγκάζεται να πραγματοποιήσει ταξίδι στη Ρουμανία, προκειμένου να διευθετήσει τα συνταξιοδοτικά του δικαιώματα ως καθηγητής του ρουμανικού δημοσίου.⁶⁶¹ Η έκδοση ενός φυλλαδίου τη συγκεκριμένη στιγμή στο οποίο εμφατικά και επανειλημμένα ο Δόσιος, σε α΄ μάλιστα πληθυντικό, σχολιάζει θέματα εκπαιδευτικής φύσεως μας κάνει να πιστεύουμε ότι πίσω από την έκδοση θα πρέπει ενδεχομένως να αναζητηθούν άλλου είδους σκοπιμότητες: ο πρώην καθηγητής δηλώνει παρών,⁶⁶² ενδιαφέρεται για τα εκπαιδευτικά της χώρας, έστω και μακρόθεν, διεκδικώντας παράλληλα με την αναγνώριση και μία σύνταξη του δημοσίου.⁶⁶³ Παρότι υπάρχουν ενδείξεις ότι το διάστημα που παρέμεινε στη Ρουμανία δεν ήταν μεγάλο, ο Δόσιος κατάφερε να δημοσιεύσει ένα φυλλάδιο εκπαιδευτικού περιεχομένου, το οποίο θα αποδεικνυόταν και η τελευταία του παρέμβαση στα ρουμανικά γράμματα. Άγνωστος παραμένει επίσης και ο χρόνος επεξεργασίας του φυλλαδίου, θεωρούμε ωστόσο ότι

⁶⁶¹ Αυτή φαίνεται πως υπήρξε και η μοναδική πηγή εισοδήματος μέχρι και το τέλος της ζωής του.

⁶⁶² Δίπλα από το όνομά του, όχι τυχαία, διαβάζουμε την επεξήγηση *fost professor*, πρώην δηλαδή καθηγητής.

⁶⁶³ Είναι δύσκολο να πιστέψουμε ότι τον από τρία χρόνια μόνιμα εγκατεστημένο στη Γαλλία Δόσιο, ο οποίος εν τώ μεταξύ είχε βιώσει μία σειρά οικογενειακών τραγωδιών και οικονομικών περιπετειών, απασχολούσε τόσο πολύ η κατάσταση της διδασκαλίας των ξένων γλωσσών στη Ρουμανία, ώστε αποφάσισε να παρεμβεί επί του θέματος με την έκδοση ενός φυλλαδίου. Και σε αυτή την περίπτωση το εγχείρημα μοιάζει να λειτουργεί περισσότερο ως υπόμνηση της παρουσίας και της προσφοράς του στο ρουμανικό κράτος.

αυτή δεν θα πρέπει να έγινε αποκλειστικά επί ρουμανικού εδάφους.⁶⁶⁴ Στα «Εκπαιδευτικά ζητήματα», όπως είναι η μετάφραση του έργου στα ελληνικά, επιχειρείται μία ανασκόπηση της κατάστασης αναφορικά με τη διδασκαλία των ξένων γλωσσών στη Ρουμανία από έναν άνθρωπο, ο οποίος σε κάθε περίπτωση μπορούσε να εκφέρει άποψη τόσο λόγω της επαγγελματικής του πορείας όσο και της ιδιότητας του επαρκούς ομιλητή τεσσάρων τουλάχιστον γλωσσών.⁶⁶⁵

Όσον αφορά το περιεχόμενο τώρα θα πρέπει εισαγωγικά να σημειώσουμε πως οι οχτώ περίπου σελίδες του φυλλαδίου χωρίζονται σε πέντε ενότητες, κάθε μία από τις οποίες καταλαμβάνει ίση σε γενικές γραμμές έκταση. Στην πρώτη από αυτές, η οποία τιτλοφορείται η «Διδασκαλία των ξένων γλωσσών», ο Δόσιος παρατηρεί ότι ενώ την εποχή εκείνη είχαν συντελεστεί κάποιες προόδους στο πεδίο της διδασκαλίας των ξένων γλωσσών επί ρουμανικού εδάφους, εντούτοις οι νέοι της χώρας αδυνατούσαν να εκφραστούν με άνεση στις γλώσσες που διδάσκονταν. Ο λόγος, σύμφωνα με τον ίδιο, απλός: η λανθασμένη μέθοδος, που εστίαζε υπερβολικά στην εκμάθηση κανόνων γραμματικής και συντακτικού, την ίδια στιγμή που η καλλιέργεια του γραπτού και προφορικού λόγου θεωρούνταν δευτερεύουσας σημασίας. Η λύση δεν θα μπορούσε να είναι άλλη από μία μεταρρύθμιση εστιασμένη σε αυτές ακριβώς τις πτυχές διδασκαλίας των ξένων γλωσσών. Κανόνες χωρίς τη δυνατότητα συνομιλίας στη διδασκόμενη γλώσσα αποτελούσαν «κενό γράμμα» για τον παλαίμαχο καθηγητή.⁶⁶⁶ Στο επόμενο κεφάλαιο γίνεται λόγος για τα εν

⁶⁶⁴ Στον πρόλογο του φυλλαδίου δηλώνεται η 15/01/1915 ως ημερομηνία περαίωσης του έργου στο Ιάσιο. Τους προηγούμενους μήνες, όπως άλλωστε μαρτυρά και η έκδοση του φυλλαδίου για τον «Ψευδο-Φωκυλίδη», βρισκόταν στη Γαλλία, επομένως από εκεί λογικά θα πρέπει να είχε αρχίσει η επεξεργασία του παρόντος φυλλαδίου.

⁶⁶⁵ Ο Δόσιος θυμίζουμε ότι είχε δημοσιεύσει στα ελληνικά, ρουμανικά, γερμανικά και γαλλικά, ενώ υπάρχουν ενδείξεις ότι γνώριζε αγγλικά και ιταλικά.

⁶⁶⁶ Το κεφάλαιο καλύπτει τις σελίδες 7-9. Ασφαλώς εδώ παρατηρείται μία συγγένεια με απόψεις που είχε εκφράσει σε παλαιότερα έργα για την ελληνική γλώσσα, αρχαία και νέα.

χρήσει διδακτικά εγχειρίδια ξένων γλωσσών.⁶⁶⁷ Παρά τις όποιες βελτιώσεις σε επίπεδο τουλάχιστον γραμματικής, η οποία δεν διδασκόταν πλέον αποκλειστικά μέσω κανόνων αλλά και μέσα από κείμενα, και παρότι είχαν προστεθεί προφορικές ασκήσεις, υπήρχε δυνατότητα περαιτέρω βελτίωσης στο κομμάτι των ενδείξεων που θα επέτρεπαν την κατανόηση της αντιστοιχίας μεταξύ ρουμανικής και διδασκόμενης γλώσσας. Στο τρίτο κατά σειρά κεφάλαιο πραγματεύεται, στο πλαίσιο φυσικά της αποστροφής σε ένα ευρύτερο κοινό, τη σημασία εκμάθησης ξένων γλωσσών επαναλαμβάνοντας τις γνωστές θέσεις περί διεύρυνσης των πνευματικών οριζόντων, εδραίωσης της πολιτισμικής επικοινωνίας και βαθύτερης κατανόησης των κλασικών αριστουργημάτων, όταν αυτά διαβάζονται στο πρωτότυπο.⁶⁶⁸ Παράλληλα επιτυγχάνεται και η μετάβαση στο επόμενο κεφάλαιο με τη διατύπωση του ερωτήματος σχετικά με τις γλώσσες που θα μπορούσαν να αποδειχθούν χρήσιμες. Σε αυτό το ερώτημα ξεκαθαρίζεται ότι πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη το πολιτικό, ιστορικό, οικονομικό ακόμη και στρατιωτικό πλαίσιο της εκάστοτε χώρας και εποχής, προτού παρθούν οι όποιες αποφάσεις. Έτσι λοιπόν για τους Ρουμάνους προκρίνονται σε κάθε περίπτωση τα γαλλικά και τα γερμανικά, ενώ τα αγγλικά και τα ιταλικά δεν θεωρούνται ιδιαίτερα χρήσιμα, ενώ σημαντική ήταν και η γνώση των σλαβικών γλωσσών από γεωγραφική, στρατιωτική και θρησκευτική άποψη, καθώς η χώρα συνόρευε σχεδόν από όλες τις πλευρές με σλαβόφωνα κράτη.⁶⁶⁹ Η γέφυρα με το επόμενο κεφάλαιο

Η στείρα απομνημόνευση κανόνων πρακτικά δεν έφερε κανένα αποτέλεσμα, σύμφωνα με τον ίδιο.

⁶⁶⁷ *Chestii școlare...*, σσ. 9-10.

⁶⁶⁸ Ό.π., σσ. 10-12.

⁶⁶⁹ Πέρα από το ότι ο ίδιος μιλούσε γαλλικά και γερμανικά, είναι αλήθεια ότι εκείνη την εποχή τα αγγλικά δεν γνώριζαν την τεράστια διάδοση που ακολούθησε τις επόμενες δεκαετίες, ενώ στη Ρουμανία έως και σήμερα τα γαλλικά κατέχουν ιδιαίτερη θέση στις τάξεις των λογίων. Τα γερμανικά ήταν επίσης ιδιαίτερα διαδεδομένα στη χώρα εξαιτίας της υπαγωγής μεγάλων περιοχών του βασιλείου στην Αυστροουγγαρία σε παλαιότερες εποχές αλλά και λόγω του ότι στο θρόνο βρισκόταν ο Κάρολος ο Α', επίσης γερμανικής καταγωγής.

στήνεται με την αναφορά των ελληνικών ως γλώσσας που θα επέτρεπε την εμβάθυνση σε θρησκευτικά κείμενα, όμως και σε αυτή την περίπτωση οι δυσκολίες ήταν μεγάλες, καθώς πλέον του δεδομένου υψηλού βαθμού δυσκολίας της γλώσσας απουσίαζαν και τα κατάλληλα εγχειρίδια.⁶⁷⁰ Στο τελευταίο κεφάλαιο ο Δόσιος σχολιάζει την αξία των κλασικών γλωσσών επισημαίνοντας ότι δεν θα πρέπει να λείπουν από τα σχολικά προγράμματα, εφόσον οι μαθητές με τη μελέτη τους θα ήταν σε θέση να κατανοήσουν πληρέστερα φιλοσοφικές, πολιτικές και αισθητικές διαστάσεις του σύγχρονου βίου.⁶⁷¹

Νούσια Γιαννιώτη (Ν. Γ. Δ. δ. φ.), Ύμνος και Επιγράμματα προς πανηγυρισμόν της Α' εκατοενταετηρίδος της εθνικής παλιγγενεσίας (1821-1921), Α', Παρίσι 1921

Από τον τίτλο και μόνο γίνεται φανερό ότι πολλά είναι τα σημεία που χρήζουν σχολιασμού στο κύκνειο αυτό συγγραφικό άσμα του Δοσίου.⁶⁷² Μπορεί ο ίδιος τα επόμενα χρόνια να παραμένει ενεργός στην πνευματική κίνηση των ελληνιστών της γαλλικής πρωτεύουσας, κάτι που άλλωστε πιστοποιείται από την παρουσία του στις εκδηλώσεις της *Association pour l'encouragement des études grecques en France*, σε επίπεδο δημοσιεύσεων όμως, εξαιρουμένων των μεμονωμένων παρεμβάσεων στον ημερήσιο τύπο, αυτό θα είναι το έργο που θα σηματοδοτήσει το πέσιμο της αυλαίας, η οποία είχε

⁶⁷⁰ *Chestii scolare...*, σσ. 12-13. Να σημειώσουμε βέβαια πως μιλώντας για ελληνικά στο κεφάλαιο αυτό ο Δόσιος εννοεί τα βυζαντινά, ως επί το πλείστον σε θεολογικά κείμενα, και τα νέα. Τα αρχαία ελληνικά μαζί με τα λατινικά εντάσσονται στο επόμενο κεφάλαιο για τις κλασικές γλώσσες.

⁶⁷¹ Ο.π., σσ. 14-15.

⁶⁷² Αξίζει επίσης να σημειώσουμε πως στο εσώφυλλο του αντιτύπου που μελετήσαμε, το οποίο εναπόκειται στη Βιβλιοθήκη της Βουλής, υπάρχει χειρόγραφη αφιέρωση στην οποία αναγράφονται τα εξής: *ευχόμενος ολοψύχως κατευόδωσιν της επιχειρήσεως και προσαγορεύων υμάς φιλικώτατα διατελώ μεθ' υπολήψεως και αγάπης † Αρχιμανδρίτης Γερμανός Βασιλάκης*. Ο εν λόγω Αρχιμανδρίτης είναι ο ιερέας του ελληνορθόδοξου ναού του Αγίου Στεφάνου στο Παρίσι τουλάχιστον από το 1907, βλ. σχετικά και Κ. Παπουλίδης, «Μακεδόνες στο Παρίσι (1895-1912). (Συμβολή στη νεότερη Μακεδονική Προσωπογραφία)» *Μακεδονικά* 17 (1977), 181-193. Προφανώς ο Δόσιος είχε δωρίσει αντίτυπο στον Βασιλάκη, ο οποίος με τη σειρά του το χάρισε σε κάποιον άλλο, μέχρι να καταλήξει στη Βιβλιοθήκη της Βουλής.

ανοίξει πριν από πέντε περίπου δεκαετίες.⁶⁷³ Ξεκινώντας από τον τίτλο αξίζει να σημειώσουμε δύο πράγματα: το πρώτο έχει να κάνει με τον τύπο του ονόματος που επιλέγει, καθώς για πρώτη και τελευταία φορά ο Δόσιος σε αυτοτελές έργο καταφεύγει στη λύση του ψευδωνύμου, τοποθετώντας σε παρένθεση μόνο τα αρχικά και την ιδιότητά του, στοιχεία τα οποία ούτως ή άλλως φρόντιζε με ιδιαίτερο ζήλο να προβάλλει σε παλαιότερα έργα. Η επιλογή αυτή επιδέχεται ερμηνειών. Μία πρώτη έχει να κάνει με το ότι ο Δόσιος στη δύση μίας μακράς διαδρομής δεν επιζητά να δρέψει τις δάφνες που ενδεχομένως θα του προσκόμιζε μία τέτοια προσπάθεια. Μία δεύτερη εκδοχή σχετίζεται με τη συναίσθηση αδυναμίας του όλου του εγχειρήματος, οι συνθέσεις εξάλλου της συλλογής χωρίς να διαθέτει κανείς ιδιαίτερα οξυμένο φιλολογικό αισθητήριο φαντάζουν το λιγότερο απλοϊκές, θέλοντας προφανώς να προφυλαχθεί από τις όποιες αρνητικές κριτικές. Μία τρίτη εκδοχή συνδέεται με το γλωσσικό ζήτημα και τις πολιτικές του προεκτάσεις: όπως άλλωστε θα αναδειχθεί εναργέστερα στο επόμενο κεφάλαιο η επιλογή τέτοιου είδους λαϊκότροπων ψευδωνύμων πιθανότατα σηματοδοτεί και την ένταξη του συγγραφέα σε ένα από τα δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα, του *Νούσια Γιαννιώτη εν προκειμένω* σε αυτό των δημοτικιστών, οι οποίοι εξάλλου πολιτικά διακρίνονταν για την προοδευτική τους ιδεολογία.⁶⁷⁴ Τι όμως τελικά ισχύει; Πολύ πιθανό και τα τρία μαζί σε αδιόρατες πάντως αναλογίες. Από εκεί και πέρα αξίζει να σταθούμε σε ένα σημείο του εξωφύλλου, καθώς εκεί διαβάζουμε ότι το έργο αποτελεί το πρώτο τεύχος μίας σειράς, για την οποία μάλιστα

⁶⁷³ Ακόμη και στις διαλέξεις που κατά καιρούς έδινε στις συγκεντρώσεις της *Association* αντλούσε, όπως ήδη δείξαμε, κατά βάση από προγενέστερες εργασίες. Είναι λογικό ως ένα βαθμό η ενέργεια, κατ' επέκταση η δυνατότητα ενασχόλησης με νέα ζητήματα, να είχε μειωθεί λόγω του προχωρημένου της ηλικίας και των πάσης φύσεως δυσκολιών που αντιμετώπιζε.

⁶⁷⁴ Ας μην ξεχνάμε άλλωστε ότι το Παρίσι την εποχή εκείνη θα μπορούσε να χαρακτηριστεί, τηρουμένων των αναλογιών πάντοτε, προπύργιο των βενιζελικών, ενώ στους κύκλους των ελληνιστών της πόλης εξακολουθεί να δεσπόζει η μορφή του Γιάννη Ψυχάρη, με τον οποίο άλλωστε ο Δόσιος διατηρούσε προσωπικές επαφές.

πληροφορούμαστε στον κολοφόνα ότι θα ολοκληρωθεί με την έκδοση πέντε τευχών, κάτι που τελικά δεν συνέβη, χωρίς ωστόσο να είναι η πρώτη φορά που δεν εκπληρώνεται παρόμοια εξαγγελία.⁶⁷⁵

Ξεκινώντας τώρα την περιγραφή του τεύχους θα πρέπει να σταθούμε για λίγο στον πρόλογο, όπου διαβάζουμε πως στόχος του συντάκτη δεν είναι παρά η υπόμνηση των κυριότερων προσώπων του Αγώνα μέσα από στίχους γραμμένους εις το μέτρον του προς την *Ελευθερίαν Ύμνου του Σολωμού, εις την μουσικήν του οποίου δύνανται να προσαρμοσθώσιν*.⁶⁷⁶ Άλλο ένα άξιο αναφοράς εξωκειμενικό στοιχείο του προλόγου έχει να κάνει με το σχεδιασμό του εξωφύλλου από τη μεγαλύτερη του κόρη, Θεοδώρα, οι καλλιτεχνικές ανησυχίες της οποίας είχαν αποτυπωθεί και λίγα χρόνια νωρίτερα σε ανάλογο εγχείρημα.⁶⁷⁷ Όσον αφορά το περιεχόμενο παρατηρούμε ότι στην αρχή τοποθετούνται δύο επιγράμματα, το πρώτο έκτασης δεκαέξι στίχων αφιερωμένο στο Ρήγα Φεραίο και το δεύτερο τεσσάρων μόλις στίχων στον Παλαιών Πατρών Γερμανό.⁶⁷⁸ Στη συνέχεια ακολουθεί ο ογδόντα τεσσάρων στίχων Ύμνος, κάθε μία από τις είκοσι στροφές του οποίου αποτυπώνει και μία σημαντική

⁶⁷⁵ Το δεύτερο τεύχος θα περιλάμβανε επιγράμματα μετ' εικόνων εις τους Συμμάχους μετ' εμμέτρον γαλλικής μεταφράσεως, το τρίτο επιγράμματα εις τους δύο Βαλκανικούς πολέμους, το τέταρτο συνθέσεις για τον εν εξελίξει την εποχή Μικρασιατικών Αγώνα, το πέμπτο επιγράμματα εις τους αρχαίους προγόνους και το τελευταίο εις οικείους και φίλους. Όσον αφορά παρόμοιες εξαγγελίες θυμίζουμε για παράδειγμα τη Γυμνασιακή Βιβλιοθήκη στα 1884, της οποίας το πρώτο τεύχος που αφορούσε τον Όμηρο και τον Θουκυδίδη υποτίθεται θα ακολουθούσαν και από άλλα. Περισσότερα για την αναβλητικότητα του Δοσίου βλ. στα συμπεράσματα του παρόντος κεφαλαίου.

⁶⁷⁶ Τα περισσότερα επιγράμματα του τεύχους αποσπώνται από τα *Άνθη και Φύλλα*, είχαν συντεθεί δηλαδή τουλάχιστον πριν από τέσσερα χρόνια. Ήδη στην αδημοσίευτη αυτή συλλογή διακρίνεται ο ευσεβής του πόθος για μελοποίηση ορισμένων στίχων. Σε αυτή την επιθυμία ενδεχομένως συνέβαλαν και το ότι η σύζυγος του υπήρξε συνθέτρια ορισμένων σύντομων έργων αλλά και το έντονα στρατιωτικοποιημένο, ελέω Α' Παγκοσμίου, κλίμα της εποχής, το οποίο φυσικά ευνοούσε τη σύνθεση τέτοιου είδους εμβατηρίων. Την πληροφορία για την ενασχόληση της Ελισάβετ Δοσίου με τη μουσική μας παρείχε ο Gerard Dossios.

⁶⁷⁷ Η Θεοδώρα είχε επιμεληθεί τα σχέδια στα *Άνθη και Φύλλα*.

⁶⁷⁸ *Ύμνος...*, σσ. 3-4.

στιγμή του Αγώνα, ενώ οι σελίδες που καλύπτει η έκταση του πλαισιώνονται με εικόνες καθοριστικών για την εξέλιξη του προσώπων όπως του Λόρδου Βύρωνα ή του Γεωργίου Γεννάδιου.⁶⁷⁹ Το πρώτο μετά τον Ύμνο και τρίτο συνολικά επίγραμμα αφιερώνεται στον απαγχονισμένο από τους Τούρκους στις 10 Απριλίου 1821 Πατριάρχη Γρηγόριο τον Ε' και το επόμενο στον ήρωα της Αλαμάνας, Αθ. Διάκο.⁶⁸⁰ Το περιορισμένης έκτασης πέμπτο επίγραμμα αφιερώνεται στον Ηλία Μαυρομιχάλη, για το πρόσωπο του οποίου οι πληροφορίες του Δοσίου ήταν μάλλον συγκεχυμένες.⁶⁸¹ Ακολουθεί επίγραμμα οκτώ στίχων για το Μεσολόγγι και έτερο ίσης έκτασης για τον Μάρκο Μπότσαρη, ενώ λίγο εκτενέστερο είναι το εις μνήμην του Γεωργίου Γενναδίου, το οποίο ακολουθεί παρόμοιο για τον Αδαμάντιο Κοραή.⁶⁸² Τα επόμενα τρία κατά σειρά επιγράμματα είναι αφιερωμένα στους Κανάρη, Καραϊσκάκη και Λόρδο Βύρωνα και με αυτά υποτίθεται ότι κλείνει το πρώτο τεύχος, καθώς τα επόμενα πέντε δηλώνεται ότι αποσπώνται από το δεύτερο τεύχος, το οποίο φυσικά δεν κυκλοφόρησε ποτέ.⁶⁸³ Το πρώτο από αυτή τη σειρά των πέντε επιγραμμάτων υμνεί τα πληρώματα του πολεμικού ναυτικού, με την υποσημείωση μάλιστα *ναυτικό τραγούδι*, ενδεικτική της επιθυμίας του Δοσίου για μελοποίηση.⁶⁸⁴ Το δεύτερο αυτής της σειράς και δέκατο τέταρτο

⁶⁷⁹ Η εξιστόρηση σημαντικών στιγμών του Αγώνα ξεκινά με την κήρυξη της Επανάστασης στη Μολδοβλαχία και τελειώνει με την ήττα του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο.

⁶⁸⁰ Ύμνος..., σσ. 8-9.

⁶⁸¹ Ο Ηλίας Ιωάννου Μαυρομιχάλης, επονομαζόμενος και Κατσάκος, ήταν γιος του αδερφού του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, Ιωάννη και πέθανε το 1836 στο Μόναχο. Ο Ηλίας, τον οποίο πιθανότατα είχε κατά νου ο Δόσιος, ήταν γιος του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και σκοτώθηκε το 1822 σε μάχη με τους Τούρκους στα Στύρα Ευβοίας. Δίπλα ακριβώς από το επίγραμμα υπάρχει και εικόνα του Ηλία, του επονομαζόμενου και Μπεζαντέ, την οποία συνοδεύει η εξής υποσημείωση: *ο εν τω άνθει της ηλικίας εν Καρύστω πεσών τω 1824 ήρως ΗΛΙΑΣ ΙΩΑΝ. ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ*. Τρία μαζεμένα λάθη για τον Δόσιο επομένως: ο Ηλίας ήταν γιος του Πετρόμπεη και όχι του Ιωάννη, σκοτώθηκε το 1822 και όχι το 1824 και μάλιστα στα Στύρα και όχι στην Κάρυστο Ευβοίας.

⁶⁸² Ύμνος..., σσ. 9-10.

⁶⁸³ Ο.π., σ. 11.

⁶⁸⁴ Ο.π., σσ. 11-12. Ας σημειωθεί ότι η σύζυγος του Δοσίου ασχολούνταν από νεαρή ηλικία με τη μουσική συνθέτοντας μάλιστα και δικά της κομμάτια.

συνολικά επίγραμμα αφιερώνεται στον Πόντο με ορισμένους μάλιστα στίχους να αντλούνται από τον *Διγενή Ακρίτα* και να προσαρμόζονται στο πλαίσιο της σύνθεσης, ενώ ανάλογου περιεχομένου είναι και το επόμενο προς τιμήν του Μητροπολίτη Τραπεζούντας Χρυσανθου, του κατόπιν διατελέσαντος Αρχιεπισκόπου Αθηνών.⁶⁸⁵ Ενδιαφέρον ωστόσο παρουσιάζουν και τα δύο τελευταία επιγράμματα της συλλογής, καθώς σε αυτά των ελληνικών στίχων προηγείται πιστή απόδοση στα γαλλικά, κάτι που πιθανότατα συντελείται άπαξ σε λογοτεχνικό έργο του Δόσιου. Τα δύο αυτά επιγράμματα, προφανώς εμπνευσμένα από το κλίμα των ημερών, υμνούν το μεν πρώτο την παρέλαση των νικητών του Πολέμου στα Ηλύσια Πεδία τον Ιούλιο του 1919 και το δεύτερο την επανάκτηση των περιοχών της Αλσατίας και Λωρραίνης από τη Γαλλία έπειτα από τη γερμανική προσάρτηση στη διάρκεια του πολέμου.⁶⁸⁶ Εξαιρετικό ενδιαφέρον ωστόσο παρουσιάζει και η τελευταία σελίδα του τεύχους όχι μόνο για το *επίγραμμα εις εαυτόν* αλλά κυρίως για την αγγελία, μέσω της οποίας ο Δόσιος ήλπιζε να μην καταδικαστούν στη λήθη και άλλα έργα, τα οποία δεν είχε έως τότε την ευκαιρία ο ίδιος να εκδώσει. Όσον αφορά το *επίγραμμα εις εαυτόν* θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε, έχοντας πλέον μία σαφή και συνολική εικόνα της πορείας του, ότι ο Δόσιος κατάφερε να αποτυπώσει σε τέσσερις μόλις στίχους την πορεία από τα οθωμανοκρατούμενα Ιωάννινα των μέσων του 19^{ου} μέχρι το Παρίσι του Μεσοπολέμου: *Στα Γιάννινα 'γεννήθηκα/ τη δεύτερη Αθήνα/ όλον τον κόσμο/ γύρισα/ πλην νοσταλγώ για 'κείνα*.⁶⁸⁷ Όσον αφορά το δεύτερο σκέλος της παρατήρησης αξίζει να σημειώσουμε πως μέσω της συγκεκριμένης αγγελίας ο Δόσιος γνωστοποιεί την ύπαρξη τριών ανέκδοτων του έργων, τα οποία έθετε στη διάθεση εκείνου που θα

⁶⁸⁵ Ο.π., σ. 13.

⁶⁸⁶ Ο.π. σσ. 14-15.

⁶⁸⁷ Ο.π., σ. 16.

αναλάμβανε τη δαπάνη της έκδοσης.⁶⁸⁸ Πρόκειται για τα *Άνθη και Φύλλα*, η επεξεργασία των οποίων είχε ολοκληρωθεί εν μέσω πολέμου στη γαλλική πρωτεύουσα, το λαογραφικό ηπειρωτικό δράμα, όπως ο ίδιος αποκαλεί με τίτλο *Ο Χαντζέρης και η Ηλιογέννητη*, το οποίο δεν δύναται πλέον να εντοπιστεί και τις *Παραδόσεις (legendes) και Παραμύθια της Ηπείρου*, οι οποίες περιλαμβάνονται στην προαναφερθείσα αυτόγραφη συλλογή, η οποία εκδίδεται στο δεύτερο μέρος της παρούσας διατριβής.⁶⁸⁹ Κάπως έτσι κλείνει ο κύκλος των αυτοτελών δημοσιευμάτων του Δοσίου. Δυστυχώς για τον ίδιο η εκφρασμένη μέσω της *Αγγελίας* επιθυμία δεν θα πραγματοποιούνταν, ενόσω εκείνος βρισκόταν ακόμη εν ζωή.

Περιοδικά και ημερήσιος τύπος

Παράλληλα με την έκδοση αυτοτελών μελετών αξιόλογη υπήρξε και η παρουσία του ηπειρώτη λογίου σε φιλολογικά, επιστημονικά περιοδικά αλλά και τον ημερήσιο τύπο.⁶⁹⁰ Η διαφορά βέβαια της πρώτης κατηγορίας, των αυτοτελών δηλαδή εκδόσεων, σε σχέση με τη δεύτερη είναι ότι καλύπτει ένα ευρύτερο χρονολογικό φάσμα, το οποίο εκτείνεται από τα τέλη της δεκαετίας του 1870 έως και τις αρχές της τρίτης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα ακολουθώντας μία γραμμική πορεία χωρίς μεγάλα ενδιάμεσα

⁶⁸⁸ Προφανώς και ο ίδιος δεν ήταν σε θέση να χρηματοδοτήσει μία τέτοια προσπάθεια, κάτι που, θεωρούμε, ότι προσδίδει κάποια αξία και στον *Υμνο*. Παρά τις αντίξοες για τον ίδιο συνθήκες κατάφερε να εκδώσει έστω και ένα από τα σχεδιαζόμενα πέντε τεύχη θέλοντας με αυτόν τον τρόπο να τιμήσει τα εκατόχρονα της Επανάστασης.

⁶⁸⁹ Βλ. αναλυτικά στο αντίστοιχο κεφάλαιο.

⁶⁹⁰ Για τα περιοδικά του 19^{ου} αιώνα βιβλίο αναφοράς θεωρείται της Μ. Καρποζήλου, *Τα ελληνικά οικογενειακά φιλολογικά περιοδικά (1847-1900)*, Ιωάννινα 1991. Στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής θα ήταν αδύνατη έστω και μία επιφανειακή καταγραφή των βασικότερων χαρακτηριστικών των περιοδικών της περιόδου. Εκ των πραγμάτων επομένως περιοριζόμαστε στην παρουσίαση των άρθρων που κατά καιρούς δημοσίευε ο Δόσιος σε ορισμένα από αυτά τα έντυπα. Να σημειωθεί επίσης πως στα «οικογενειακά» περιοδικά δεν μπορούν ασφαλώς να ενταχθούν έντυπα όπως το αμιγώς γλωσσολογικό *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen*, το επίσης γερμανικό *Philologus* ή το βυζαντινολογικού περιεχομένου *Vizantiiski Vremennik*, στα οποία θα δούμε ότι δημοσίευσε εργασίες του. Για τον διαχωρισμό των φιλολογικών περιοδικών σε επιστημονικά και οικογενειακά βλ. ό.π., σ. 112.

κενά.⁶⁹¹ Η παρουσία του Δοσίου σε περιοδικά, τουλάχιστον όσον αφορά το μεγαλύτερο της μέρος, συμπυκνώνεται σε ένα σαφώς μικρότερο διάστημα μεταξύ 1878-1902, χωρίς ωστόσο να υπάρχουν και εξαιρέσεις, ενώ την ίδια περίοδο πάνω-κάτω τοποθετούνται και οι παρεμβάσεις στον ημερήσιο τύπο. Η εξήγηση πιθανότατα σχετίζεται με το ότι η πτυχή αυτή της πολυποίκιλης του δράσης συμπίπτει πάνω-κάτω με τα χρόνια ακμής, αυτά δηλαδή της Ρουμανίας, όταν και παρήχθη ο κύριος όγκος της γραμματειακής του παραγωγής. Οικογενειακές περιπέτειες, συνεχείς μετακινήσεις, οικονομικές δυσκολίες και η φυσιολογική φθορά του χρόνου περιορίζουν αισθητά τις παρεμβάσεις του Δοσίου σε φιλολογικά έντυπα και ημερήσιο τύπο από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και εξής. Δίπλα στους προαναφερθέντες παράγοντες θα πρέπει οπωσδήποτε να προσμετρήσουμε και ακόμη έναν: ο βετεράνος λόγιος της «γαλλικής περιόδου» δεν είχε πλέον κάτι καινούργιο να προσθέσει. Προσκολλημένος στις ρομαντικές του καταβολές, με κατακερματισμένο αρχείο λόγω των συνεχών μετακινήσεων και φυσικά σε προχωρημένη ηλικία ο Δόσιος φαινόταν ήδη από το γύρισμα του αιώνα να έχει εξαντλήσει τη θεματολογία του, κάτι που ασφαλώς διακρίνεται μέσα από τις όχι και τόσο σπάνιες περιπτώσεις επαναλήψεων, χωρίς ωστόσο να λείπουν και εκείνες οι περιπτώσεις όπου διαφαίνεται μία διάθεση ή ακόμη και ικανότητα διερεύνησης νέων πεδίων.⁶⁹² Ας τα πάρουμε όμως με τη σειρά.

⁶⁹¹ Αναφερόμαστε φυσικά στις είκοσι αυτοτελείς εκδόσεις που παρουσιάστηκαν προηγουμένως και καλύπτουν μία περίοδο των σαράντα και πλέον ετών, από το 1878 έως και το 1921.

⁶⁹² Ακόμη και στην περίπτωση των αυτοτελών εκδόσεων είδαμε ότι οι επαναλήψεις είναι συχνό φαινόμενο. Θυμίζουμε τη μελέτη περί δεισιδαιμονιών που εκδόθηκε δύο φορές, τη σχετική με το ομηρικό ζήτημα που εκδόθηκε αρχικά στα ελληνικά και στη συνέχεια στα ρουμάνικα αλλά και το άρθρο για τον Ψευδο-Φωκυλίδη που αρχικά δημοσιεύτηκε σε γερμανικό περιοδικό και στη συνέχεια αυτοτελώς στα γαλλικά.

Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen (1878-1881)

Στο γλωσσολογικής ύλης περιοδικό σύγγραμμα που κυκλοφόρησε το 1877 πραγματοποίησε την πρώτη του εμφάνιση στο χώρο των περιοδικών ο Δόσιος, όσο ακόμη σπούδαζε στη Γερμανία.⁶⁹³ Το 1878, ένα χρόνο πριν τη λήψη του διδακτορικού του διπλώματος, ο νεαρός τότε ηπειρώτης δημοσίευσε σύντομο άρθρο με παραδείγματα νεοελληνικών λέξεων που αποτελούσαν, κατά τον ίδιο, προϊόντα λαϊκής ετυμολογίας, φαινομένου δηλαδή κατά το οποίο οι ομιλητές μίας γλώσσας συνδέουν μεταξύ τους λέξεις ή και τμήματα τους χωρίς ετυμολογική σχέση βασιζόμενοι στη φωνητική περισσότερο και σημασιολογική λιγότερο ομοιότητα.⁶⁹⁴ Σε αυτή την κατηγορία λέξεων ο Δόσιος εντάσσει νεοελληνικά τοπωνύμια όπως η πεδιάδα και κατά καιρούς σχηματιζόμενη εντός της λίμνη του Φωνηά στην Αρκαδία, η οποία αποτελεί παραφθορά της αρχαίας ονομασίας Φενεός ή το Κρυσάιον πεδίον της αρχαιότητας που μετατράπηκε σε κάμφο του χρυσού ή ακόμα και το σλαβικής προέλευσης όνομα Μεγάροβο σε χωριό της Μακεδονίας (εκ του σλάβικου *magar*=γάιδαρος) που τροποποιήθηκε από τους προσβεβλημένους για την ονομασία του οικισμού κατοίκους σε Μεγάροδο.⁶⁹⁵ Στο τρίτο τεύχος του περιοδικού την επόμενη κιόλας χρόνια ο Δόσιος υπογράφει ένα πολύ σύντομο άρθρο έκτασης μισής περίπου σελίδας, στο οποίο συνεχίζει την παράθεση παραδειγμάτων

⁶⁹³ Το περιοδικό, το οποίο ασφαλώς συγκαταλέγεται στα φιλολογικά-επιστημονικά, εκδιδόταν από το 1877 έως και το 1906 με έδρα το Γκέτινγκεν (Göttingen) της Γερμανίας. Συνολικά εκδόθηκαν 26 τεύχη με εκδότη τον Robert Peppmüller από το 1877 έως και το 1884, ενώ στη συνέχεια την έκδοση ανέλαβε ο γνωστός εκδοτικός οίκος ακαδημαϊκών συγγραμμάτων Vandenhoeck & Ruprecht. Πρώτος διευθυντής σύνταξης του περιοδικού διετέλεσε έως και το 1892 ο σπουδαίος γερμανός γλωσσολόγος, Adalbert Bezzenger, θεμελιωτής του αυτόνομου κατόπιν κλάδου μελέτης των βαλτικών γλωσσών. Τη σκυτάλη από τον Bezzenger παρέλαβε στη συνέχεια ο Walter Prellwitz.

⁶⁹⁴ N. Dossius, «Beispiele der Volksetymologie im Neugriechischen», *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen Zweiter Band* (1878), 338-340. Η *Volksetymologie* στα ελληνικά μεταφράζεται ως *λαϊκή ετυμολογία* και συμπίπτει με αυτό που σήμερα οι περισσότεροι γλωσσολόγοι ονομάζουν *παρετυμολογία*.

⁶⁹⁵ Συνολικά ο Δόσιος κάνει αναφορά σε έντεκα τέτοιες περιπτώσεις παρετυμολόγησης λέξεων και τοπωνυμίων της νεοελληνικής.

παρετυμολογημένων λέξεων της νεοελληνικής.⁶⁹⁶ Η συνεργασία του με το περιοδικό ολοκληρώνεται δύο περίπου χρόνια μετά το πέρας των σπουδών του, περίοδο κατά την οποία είχε πλέον επιστρέψει στη γενέτειρά του και δίδασκε στη Ζωσιμαία. Έχοντας εμπλουτίσει τις έως τότε γνώσεις του με την καταγραφή και άλλων παραδειγμάτων παρετυμολογημένων λέξεων, αυτή τη φορά όχι μόνο της νεοελληνικής αλλά και της αρχαίας, υπογράφει σχετικό άρθρο έκτασης τριών περίπου σελίδων.⁶⁹⁷ Οι εξελίξεις και ο επεισοδιακός τρόπος που αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τα Ιωάννινα και να αναζητήσει μία καινούργια ζωή στη Ρουμανία δεν θα του επέτρεπαν την περαιτέρω διερεύνηση του θέματος και φυσικά τη δημοσίευση επιπλέον σχετικών άρθρων.

Εστία (1880-1882)

Ένα από τα σημαντικότερα ελληνικά περιοδικά της εποχής, το αντιπροσωπευτικότερο δείγμα οικογενειακού-φιλολογικού περιοδικού στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, υπήρξε αναμφίβολα η *Εστία*.⁶⁹⁸ Η ιστορία του εβδομαδιαίου περιοδικού ξεκινά το 1876 υπό τη διεύθυνση του γνωστού εκδότη Παύλου Διομήδη, ο οποίος σύντομα καταφέρνει να εξασφαλίσει συνεργασίες με τους κορυφαίους επιστήμονες και λογοτέχνες της εποχής καθιστώντας την *Εστία* το κατεξοχήν έντυπο στο οποίο μπορούσε να αποτυπωθεί το επιδιωκόμενο ιδανικό της σύζευξης τερπνού και ωφελίμου.⁶⁹⁹ Με λίγα λόγια κρατώντας στα χέρια του ο μέσος αναγνώστης, ο οποίος σημειωτέον θα έπρεπε να αναζητηθεί κατά βάση στις μεσαίες και ανώτερες τάξεις, κάποιο έντυπο όπως η *Εστία* είχε την ευκαιρία να πληροφορηθεί για τις τελευταίες εξελίξεις στο χώρο των γραμμάτων και

⁶⁹⁶ N. Dossius und A. Fick, «Miscellen», *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen* Dreiter Band (1879), 87.

⁶⁹⁷ N. Dossius, «Alt und neugriechische Volksetymologien», *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen* Sechster Band (1881), 230-232.

⁶⁹⁸ M. Καρποζήλου, *Τα ελληνικά...*, σ. 97.

⁶⁹⁹ Για το θέμα βλ. ό.π., σσ. 146-149.

της επιστήμης αλλά και να ψυχαγωγηθεί μέσω της ανάγνωσης περιηγητικών εντυπώσεων, ποιημάτων, διηγημάτων ή ακόμη και μυθιστορημάτων σε συνέχειες, μεταφρασμένων ως επί το πλείστον μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1880 και πρωτότυπων κατά βάση έκτοτε.⁷⁰⁰

Από την Κέρκυρα, όπου βρισκόταν το καλοκαίρι του 1880 μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του, ο Δόσιος θα δημοσιεύσει άρθρο στην *Εστία* δημιουργώντας προσδοκίες και προκαλώντας το ενδιαφέρον των αναγνωστών σχετικά με τις πρόσφατες καταγραφές του.⁷⁰¹ Στο άρθρο γίνεται λόγος φυσικά για την ευκαιρία που είχε ο νεαρός διδάκτορας να καταγράψει δημοτικά άσματα από τα στόματα ηπειρωτών προσφύγων από τη Δίβρη και το Λυκούρσι που φιλοξενούνταν στην Κέρκυρα αλλά και εγκλείστων των φυλακών της πόλης, υλικό δηλαδή που λίγο αργότερα θα συμπεριλαμβάνονταν στο δικό του *Χαρτοφυλάκιον*. Ιδιαίτερη αναφορά ο Δόσιος κάνει σε δύο άσματα με τίτλους *Η πόλι και η Αγιο-σοφιά* και *Του Μαγιόρα*, καθώς για το μεν πρώτο με βάση το θέμα θεωρεί ότι είναι είτε εκ των παλαιότερων δημοτικών τραγουδιών ή έστω νεότερη έκδοση βυζαντινού προτύπου, ενώ για το δεύτερο καταλήγει ότι αναφέρεται στον Λάμπρο Κατσώνη και τις μάχες του έναντι των Οθωμανών στα τέλη του 18^{ου} αιώνα.⁷⁰² Δύο χρόνια αργότερα, το 1882, ο Δόσιος επανέρχεται στην *Εστία* με τη δημοσίευση άρθρου, στο οποίο παρουσιάζονταν αποσπάσματα δημώδους μεταβυζαντινού ηθικοδιδακτικού στιχουργήματος του 15^{ου}-16^{ου} αιώνα, όπως τουλάχιστον πίστευε ο ίδιος.⁷⁰³ Το απόσπασμα αντλούνταν

⁷⁰⁰ Για την ύλη των περιοδικών βλ. ό. π., σσ. 93-116.

⁷⁰¹ Ν. Δόσιος, «Δημοτική Ανθολογία», *Εστία* τχ 235 (1880), 413-414. Θα πρέπει ωστόσο να σημειώσουμε ότι στην αρχή του άρθρου ο Δόσιος ζητά από τους αναγνώστες να του επιτρέψουν να αναφερθεί περί της εν τω τελευταίω αυτής (ενν. της *Εστίας*) *δελτίω μνησθείσης Συλλογής*. Από την έρευνα προέκυψε πως κάποιος άλλος συνεργάτης του περιοδικού είχε κάνει σχετική αναφορά. Βλ. *Δελτίον της Εστίας*, αρ. 181, 15.6.1880, σ. 2.

⁷⁰² Και τα δύο συμπεριλαμβάνονται, το ένα μάλιστα πίσω από το άλλο, στο *Χαρτοφυλάκιον...*, σ. 49.

⁷⁰³ Ν. Δόσιος, «Δείγματα βυζαντιακών κατά στίχον επιστολών», *Εστία* τχ 322 (1882), 138-139.

από συλλογή μεσαιωνικών κειμένων που είχε την ευκαιρία να αντιγράψει ο νεαρός διδάκτορας κατά τη διάρκεια ερευνητικού ταξιδιού την αμέσως προηγούμενη χρονιά σε διάφορες ευρωπαϊκές πόλεις προς εντοπισμό και καταγραφή των εκεί ελληνικών χειρογράφων.⁷⁰⁴ Σχετικά με το άρθρο αξίζει τέλος να σημειώσουμε πως στην εισαγωγή ο Δόσιος περιγράφει με γλαφυρότητα τη συγκίνηση που ένιωσε, όταν πρωταντίκρισε ελληνικό χειρόγραφο κατά τη διάρκεια των σπουδών του στη Γερμανία, ενώ κατά την προσφιλή του συνήθεια δεσμευόταν εις την φίλην Εστίαν στο μέλλον να αποστείλει εκτενεστέραν τινά διατριβήν περί των μεσαιωνικών αντιγράφων, κάτι που φυσικά δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ.⁷⁰⁵ Τον ίδιο χρόνο από τα Ιωάννινα και πάλι ο άρτι διορισθείς καθηγητής της Ζωσιμαίας δημοσιεύει άρθρο στο δημοφιλές έντυπο με διαφορετική αυτή τη φορά θεματολογία.⁷⁰⁶ Στις σελίδες του ο Δόσιος περιγράφει την επίσκεψή του στο γηροκομείο της πόλης με σκοπό την καταγραφή δημοτικών τραγουδιών και παραδόσεων της Ηπείρου από τα στόματα των υπερήλικων τροφίμων του ιδρύματος.⁷⁰⁷ Οι τέσσερις γέροντες με τους οποίους συνομίλησε ο νεαρός διδάκτορας υπήρξαν αυτόπτες μάρτυρες της δεσποτείας του θρυλικού Αλή-πασά και τα όσα περιέγραψαν πιθανότατα αποτέλεσαν μία ακόμη πηγή έμπνευσης για τη δεύτερη ολοκληρωμένη λογοτεχνική απόπειρα του Δοσίου, τα *Θύματα του Βάγια*, διήγημα που

⁷⁰⁴ Το συγκεκριμένο απόσπασμα προέρχεται από τον κώδικα MS. Barocci 216 της Βοδληϊανής Βιβλιοθήκης της Οξφόρδης, στον οποίο περιλαμβάνονται επίσης ιατρικού και θεολογικού περιεχομένου κείμενα. Ο κώδικας είναι σήμερα ψηφιοποιημένος και σχετικά εύκολα προσβάσιμος.

⁷⁰⁵ Ας σημειωθεί και ένα εξωκειμενικό στοιχείο: στο συγκεκριμένο άρθρο είναι η πρώτη και η τελευταία, εξ όσων τουλάχιστον είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, φορά που υπογράφει ως Νικόλαος Δόσιος/ Καθηγητής του Ζωσιμαίου Γυμνασίου.

⁷⁰⁶ Ν. Δόσιος, «Μία επίσκεψις εν τω γεροντοκομείω Ιωαννίνων», *Εστία* τχ 331 (1882), 283-285.

⁷⁰⁷ Η προσπάθεια καταγραφής δημοτικών τραγουδιών, η οποία είχε ξεκινήσει στην Κέρκυρα και αποτυπώθηκε στις σελίδες του *Χαρτοφυλακίου*, συνεχίστηκε και στα Ιωάννινα.

διαδραματίζεται την ίδια εποχή.⁷⁰⁸ Το τελευταίο άρθρο στην *Εστία* δημοσιεύεται το καλοκαίρι του ίδιου έτους και αφορά την παιδεία στα Ιωάννινα επί τουρκοκρατίας.⁷⁰⁹ Από την Κέρκυρα, όπου είχε καταφύγει προκειμένου να γλιτώσει τη σύλληψη του από τις τουρκικές αρχές, ο Δόσιος το καλοκαίρι της ίδιας χρονιάς δημοσιεύει απόσπασμα χειρογράφου του πρώτου μισού του 19^{ου} αιώνα, στο οποίο απαριθμούνται κατά χρονολογική σειρά οι διδάξαντες στις περιφέρμες σχολές των Ιωαννίνων ξεκινώντας από το έτος 1750 με τον ιερομόναχο Γεράσιμο εκ Κρήτης και φθάνοντας έως και τις πρώτες δεκαετίες του επόμενου αιώνα.⁷¹⁰ Με αυτόν τον τρόπο ολοκληρώνεται η συνεργασία του Δοσίου με το δημοφιλές περιοδικό, το οποίο εν τω μεταξύ είχε περάσει υπό τη διεύθυνση του Γ. Δροσίνη. Προτεραιότητα για το νεαρό ηπειρώτη είχε πλέον η εύρεση εργασίας σε κάποια από τις ελληνικές παροικίες του εξωτερικού, όπερ και εγένετο.

Επιθεώρησης Πολιτική και Φιλολογική (1881)

Ιδιαίτερα δυναμική θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η περίοδος που ακολούθησε την επάνοδο από τη Γερμανία, κάτι που εκτός των άλλων τεκμαίρεται και από τις δημοσιεύσεις, οι οποίες πιστοποιούν μία έντονη ερευνητική δραστηριότητα. Το 1881 από τα Ιωάννινα ο νεαρός διδάκτορας

⁷⁰⁸ Στα αξιοπερίεργα του άρθρου ας σημειώσουμε και ότι ο ένας εκ των συνεντευξιαζόμενων γερόντων ονόματι Γ. Δερβένης, κατά δήλωσή του ίδιου, διάνυε τη στιγμή εκείνη το 125^ο έτος της ηλικίας, κάτι που αν περιείχε έστω και ψήγματα αλήθειας, θα τον κατέτασσε στην κορυφή των μακροβιότερων ανθρώπων όλων των εποχών. Η υπερβολή αυτή ασφαλώς δεν θα μπορούσε να γίνει εύκολα πιστευτή από κάποιον με τη μόρφωση και τις παραστάσεις του Δοσίου, υπεισέρχεται όμως στο κείμενο και αποτελεί ενδεικτικό παράδειγμα των τρόπων με τους οποίους προσπαθούσαν οι συγγραφείς να κερδίσουν το ενδιαφέρον των αναγνωστών. Πέρα πάντως από τις αφηγήσεις των γερόντων που υπήρξαν αυτόπτες μάρτυρες της τυραννίας του Αλή θυμίζουμε και το πολύ γνωστό την εποχή ποίημα του Βαλαωρίτη για τον Θανάση Βάγια ως πηγή έμπνευσης των *Θυμάτων*.

⁷⁰⁹ Ν. Δόσιος, «Ανέγερσις της ελληνικής παιδείας από τα μέσα του δεκάτου ογδού αιώνα», *Εστία*, τχ. 348 (1882), 552-553.

⁷¹⁰ Αξίζει να σημειώσουμε πως μεταξύ των ονομάτων αναφέρεται και ο Λάμπρος Φωτιάδης με τον οποίο θα ασχοληθεί αργότερα επισταμένως, υποπίπτοντας, όπως άλλωστε είδαμε, στο γνωστό λάθος σχετικά με την πατρότητα του χειρογράφου της *Εκάβης*.

μέσω επιστολής θα προέβαινε σε μία ανακοίνωση η οποία, δυστυχώς για τον ίδιο, δεν έτυχε της δέουσας προσοχής στις τάξεις των λογίων.⁷¹¹ Συγκεκριμένα ο Δόσιος ανακοίνωνε πως καρπός των ερευνών που πραγματοποίησε κατά τη διάρκεια ερευνητικού ταξιδιού ανά την Ευρώπη ήταν και ο εντοπισμός στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας χειρογράφου με τίτλο *Λεξικόν δίγλωσσον της Ρωμαϊκής και Αρβανίτικης απλής*, συνταγμένου μάλιστα από το χέρι του ίδιου του Μάρκου Μπότσαρη.⁷¹² Για πρώτη φορά λοιπόν στα ελληνικά γράμματα αναδεικνυόταν τεκμηριωμένα και μία άλλη, εντελώς διαφορετική, πλευρά του περίφημου Σουλιώτη οπλαρχηγού, αυτή του λεξικογράφου. Η δημοσίευση της είδησης πέρασε σχετικά απαρατήρητη και μόνο ύστερα από δεκατέσσερα χρόνια, όταν ο Σπυρίδων Λάμπρος θα δημοσίευε σχετικό άρθρο στην *Εστία*, θα προσελκύονταν τελικά το ενδιαφέρον του ελληνικού κοινού.⁷¹³ Πρώτος επομένως ο Δόσιος είχε εντοπίσει, ανακοινώσει και περιγράψει το χειρόγραφο που περιελάμβανε το λεξικό που ο ίδιος ο ήρωας συνέταξε το 1809 στην Κέρκυρα, προκειμένου να το δωρίσει στον τότε πρόξενο της Γαλλίας στα Ιωάννινα, τον γνωστό περιηγητή και συγγραφέα, Φρανσουά Πουκβίλ. Αξίζει τέλος να σημειώσουμε ότι προς το τέλος της επιστολής στην *Επιθεώρησιν* ο Δόσιος εκφράζει την αδυναμία να προχωρήσει στην έκδοση του *Λεξικού*, δηλώνει δε ότι ήθελον προτιμήσει (ενν. τη δημοσίευση) έναντι πάσης άλλης εργασίας, δύο όμως ανασταλτικοί παράγοντες δεν του επέτρεπαν τη δεδομένη στιγμή: η άγνοια της αλβανικής γλώσσας και η κακή κατάσταση του χειρογράφου, η οποία σε αρκετά σημεία το καθιστούσε εξαιρετικά δυσανάγνωστο.⁷¹⁴

⁷¹¹ *Επιθεώρησις Πολιτική και Φιλολογική* (25 Απριλίου 1881), σ. 256.

⁷¹² Για το λεξικό βλ. Τ. Γιοχάλας, *Το ελληνο-αλβανικόν λεξικόν του Μάρκου Μπότσαρη* (Φιλολογική έκδοσις εκ του αυτογράφου), Αθήνα 1980, Ακαδημία Αθηνών.

⁷¹³ Σ. Λάμπρος, «Ο Μάρκος Μπότσαρις λεξικογράφος», *Εστία* (25 Δεκεμβρίου 1895), σ. 4.

⁷¹⁴ Ενδεικτική είναι και η φράση *φοβούμαι μη περιπέσω εις λάθη* με την οποία κλείνει την επιστολή του. Πάντως πέρα από την ομολογία αδυναμίας της περαιτέρω ενασχόλησης με

Έσπερος (1882-1887)

Το σημαντικότερο, μαζί με την *Κλειώ*, ελληνικό εικονογραφικό περιοδικό του 19^{ου} αιώνα υπήρξε αναμφίβολα ο *Έσπερος*.⁷¹⁵ Ο συντάκτης του περιοδικού, Ιωάννης Περβάνογλου γνωστός λόγιος και συγγραφέας μυθιστορημάτων και θεατρικών έργων, είχε καταφέρει από τη Λειψία της Γερμανίας να δημιουργήσει ένα περιοδικό, η ποιότητα του οποίου όσον αφορά την τυπογραφική του εμφάνιση θα μπορούσε να θεωρηθεί εφάμιλλη εντύπων που εκδίδονταν σε πολύ πιο προηγμένες από την Ελλάδα χώρες, με την πολυτέλεια μάλιστα της έκδοσης να οριοθετεί το αναγνωστικό του κοινό μεταξύ των μεσαίων και ανωτέρων στρωμάτων.⁷¹⁶ Δύο ακόμη χαρακτηριστικά του εντύπου τα οποία αξίζει να σημειώσουμε, έχοντας πάντοτε υπόψη την περίπτωση Δοσίου, είναι ότι πρώτον ο *Έσπερος*, εν αντιθέσει με τη συμπολίτισσα *Κλειώ*, διακρινόταν για μία θεματολογία σαφώς πιο ελληνοκεντρική και δεύτερον ότι αμφότερα δεν φαίνεται να λειτούργησαν ως φυτώρια νέων ταλέντων.⁷¹⁷ Με λίγα λόγια θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Δόσιος στα είκοσι έξι του χρόνια, όταν δηλαδή δημοσίευσε το πρώτο του άρθρο στο περιοδικό, κατάφερε να συνεργαστεί με ένα έντυπο εγνωσμένης ποιότητας, υψηλής αισθητικής και μεγάλης κυκλοφορίας, το οποίο δε συνήθιζε ωστόσο να λειτουργεί ως εφαλτήριο νέων λογίων που έκαναν τα πρώτα τους βήματα στο χώρο των γραμμάτων.⁷¹⁸

Η πρώτη λοιπόν εμφάνιση στις σελίδες του *Εσπέρου* πραγματοποιείται την άνοιξη του 1883, λίγους μήνες μετά την άφιξη στο

το θέμα απουσιάζουν νύξεις για πιθανή μελλοντική ενασχόληση, συνήθεια που μάλλον υιοθέτησε αργότερα.

⁷¹⁵ Για τα δύο περιοδικά βλ. Ζ. Συνοδινός, «'Έσπερος (1881-1889) και *Κλειώ* (1886-1892)...», 244-266. Ειδικότερα για τον *Έσπερο* βλ. σσ. 248-251.

⁷¹⁶ Καρποζήλου, *Τα ελληνικά...*, σσ. 134 και 249.

⁷¹⁷ *Ο.π.*, σσ. 137-138.

⁷¹⁸ Δεν ξέρουμε, αλλά δεν μπορούμε να αποκλείσουμε κιόλας, εάν στη συνεργασία του με το περιοδικό έπαιξε ρόλο η προσωπική γνωριμία με τον εκδότη του περιοδικού Ι. Περβάνογλου από την περίοδο της Λειψίας.

Γαλάτσι της Ρουμανίας.⁷¹⁹ Στο παρθενικό αυτό άρθρο ο νεαρός διδάκτορας παρουσιάζει ένα από τα σημαντικότερα ευρήματα του επιστημονικού ταξιδιού που πραγματοποίησε ανά την Ευρώπη, προκειμένου να εντοπίσει λανθάνοντα έως τότε μεσαιωνικά ελληνικά χειρόγραφα. Μετά από μία εκτενή εισαγωγή όπου πλέκεται το εγκώμιο όσων *εγκαταλίποντες τον εν τη εστία αυτών ήσυχον και δωματίτην βίον μετεμορφώθησαν αίφνης εις νέου είδους ερευνητάς και περιηγητάς* ο Δόσιος παρουσιάζει αποσπάσματα, τα οποία συνοδεύονται από χωρία όπου γίνεται περίληψη των υπολοίπων μερών του έργου, της *Αχιλλήϊδος*, του έμμετρου δηλαδή ερωτικού μυθιστορήματος του 14-15^{ου} αιώνα από τον κώδικα 8241 του Βρετανικού Μουσείου, τον οποίο είχε την ευκαιρία να μελετήσει και να αντιγράψει δύο χρόνια νωρίτερα. Εκτός από τα αποσπάσματα του προαναφερθέντος κώδικα στο άρθρο του ο Δόσιος παραβάλλει και ορισμένα από τα χειρόγραφα που χρησιμοποίησαν στις εκδόσεις του έργου οι Κ. Σάθας και W. Wagner, ενώ δεν θα μπορούσε φυσικά να απουσιάζει η εξαγγελία ότι το εντοπισθέν από τον ίδιο χειρόγραφο του Λονδίνου *εκδοθήσεται μετ' άλλων ανεκδότην μεσαιωνικών ποιημάτων εν καιρώ ευθέτω*.⁷²⁰ Η δεύτερη παρουσία στις σελίδες του *Εσπέρου* δεν πραγματοποιείται μέσω της δημοσίευσης κάποιου άρθρου αλλά μέσω της εκτενούς αναφοράς, πιθανότατα του συντάκτη του περιοδικού, στο λόγο που εκφωνήθηκε από τον Δόσιο κατά τη διάρκεια της τελετής έναρξης των ετήσιων εξετάσεων του Εκπαιδευτηρίου Βενιέρη, ο οποίος, όπως είδαμε προηγουμένως, εκδόθηκε αυτοτελώς την επόμενη χρονιά.⁷²¹ Στην αναφορά αυτή μάλιστα ο Δόσιος

⁷¹⁹ Ν. Δόσιος, «Ο Αχιλλεύς εν τη δημόδη μεσαιωνική ποιήσει», *Εσπερος* 47 (1/13 Απριλίου 1883), 354-356.

⁷²⁰ Ουδέποτε φυσικά πραγματοποιήθηκε τέτοια έκδοση. Ο Δόσιος, όπως είδαμε και πιο πάνω, επιδόθηκε στη δημοσίευση διδακτικών κυρίως εγχειριδίων τα επόμενα χρόνια, ενώ επί της ουσίας δεν προχώρησε στην έκδοση κάποιου βυζαντινού κειμένου, πλην ενός που θα δούμε στη συνέχεια.

⁷²¹ Ν. Δόσιος, «Το εν Γαλαζίω Ελληνικόν Εκπαιδευτήριον του κ. Α. Βενιέρη», *Εσπερος* 57 (1/13 Σεπτεμβρίου 1883), 142-143.

χαρακτηρίζεται πέρα από ευπαιδευτος καθηγητής και εκ των ολίγων παρ' ημίν νέων δασκάλων, οίτινες την διδασκαλίαν δεν προέθεντο επάγγελμαν βιοποριστικόν, αλλά μετά ζήλου ακαμάτου συντείνουσιν εις ελληνοπρεπή εκπαίδευσιν των Ελληνοπαίδων.⁷²² Η τρίτη παρουσία, άμεση αυτή τη φορά, πραγματοποιείται ένα μόλις μήνα μετά την προαναφερθείσα τιμητική αναφορά.⁷²³ Μέσω άρθρου ο Δόσιος εισάγει τον αναγνώστη στο πεδίο έρευνας της ινδοευρωπαϊκής γλωσσολογίας,⁷²⁴ αντικείμενο που είδαμε προηγουμένως ότι κάλυψε μεγάλο μέρος των σπουδών του στα πανεπιστήμια της Γερμανίας, ενώ η συνέχεια του άρθρου δημοσιεύτηκε στο επόμενο κιάλας τεύχος.⁷²⁵ Οι καλές σχέσεις που φαίνεται να διατηρούσε με τη διεύθυνση του περιοδικού αποδεικνύονται και από τη διαφήμιση της *Εκάβης*, που πρόσφατα είχε εκδοθεί στο Γαλάτσι, σε τεύχος της επόμενης χρονιάς, ενώ στο ίδιο τεύχος παρατίθεται αυτούσιος ο λόγος που εκφώνησε ο Δόσιος προς τιμήν του Α. Βενιέρη σε εκδήλωση που πραγματοποιήθηκε για την ονομαστική του εορτή.⁷²⁶ Την άνοιξη της επόμενης χρονιάς, το 1885 δηλαδή, ο Δόσιος επανέρχεται στον *Έσπερο* με τη δημοσίευση εκτενούς άρθρου σχετικά με τις περίφημες βιβλιοθήκες της αρχαιότητας, θέμα που πρέπει να τον απασχόλησε αποκλειστικά για τις

⁷²² Ίσως μετά την τόσο κολακευτική αναφορά στον *Έσπερο* ο Δόσιος να αποφάσισε την έκδοση του λόγου.

⁷²³ Ν. Δόσιος, «Περί της ινδοευρωπαϊκής ή ινδογερμανικής οικογένειας», *Έσπερος* 59 (1/13 Οκτωβρίου 1883), 163-164.

⁷²⁴ Ο *Έσπερος* φυσικά απευθυνόταν σε ένα ευρύτερο των φιλολόγων κοινό, επομένως είναι απολύτως κατανοητή η επιλογή της σύνταξης να συμπεριλάβει ένα τέτοιο άρθρο στις σελίδες του περιοδικού αλλά και του ίδιου Δοσίου να προσδώσει έναν εκλαϊκευτικό χαρακτήρα στο κείμενο.

⁷²⁵ Ν. Δόσιος, «Περί της ινδοευρωπαϊκής ή ινδογερμανικής οικογένειας», *Έσπερος* 60 (15/27 Οκτωβρίου 1883), 179-180.

⁷²⁶ *Έσπερος* 70 (15/27 Μαρτίου 1884), 352. και «Ελληνικόν Εκπαιδευτήριον του κ. Α. Βενιέρη εν Γαλαζίω. Ιδιαιτέρα ανταπόκρισις», ό. π., 343. Η εκτίμηση που φαίνεται να υπήρχε από πλευράς *Έσπερου* στο πρόσωπο του Δοσίου φαίνεται και από άρθρο σε επόμενο τεύχος της ίδιας χρονιάς για τον Λάμπρο Φωτιάδη, όπου οι αναγνώστες παραπέμπονται για περισσότερες πληροφορίες στην προσφάτως τότε έκδοση της *Εκάβης*, η οποία υποτίθεται βασιζόταν σε χειρόγραφο του Φωτιάδη, κάτι που φυσικά αποδείχθηκε ότι δεν ίσχυε. Βλ. «Λάμπρος Φωτιάδης», *Έσπερος* 74 (15/27 Μαΐου 1884), 20.

ανάγκες της συγκεκριμένης περίπτωσης, εφόσον δεν βλέπουμε να ασχολείται ξανά με κάτι αντίστοιχο.⁷²⁷ Τον Μάιο του 1886 ο Δόσιος δημοσιεύει το πρώτο μίας σειράς τριών άρθρων στα οποία, πέρα από την προσπάθεια απόδοσης της ψ' ραψωδίας της *Οδύσσειας* στα νέα ελληνικά, εγχείρημα αναμφίβολα άξιο προσοχής εφόσον τοποθετεί τον ηπειρώτη λόγιο μεταξύ των πρώτων που επιχείρησαν κάτι ανάλογο, αξίζει να προσμετρήσουμε και την πρόθεσή του να συνδέσει το μοτίβο της επιστροφής του ομηρικού ήρωα με έναν κύκλο δημοτικών τραγουδιών, στα οποία ο ίδιος εντόπιζε παρόμοια θεματική εντάσσοντάς τα μάλιστα σε έναν «πηνελόπειο κύκλο», όπου κυρίαρχο ρόλο διαδραμάτιζε η επιστροφή του συζύγου μετά από χρόνια απουσίας και η διαδικασία αναγνώρισης από τη σύζυγο, η οποία εν τω μεταξύ τον είχε ξεχάσει.⁷²⁸ Η μακρόχρονη και ιδιαίτερα παραγωγική, αναλογικά πάντοτε με τα ειωθότα του Δοσίου, συνεργασία με τον *Έσπερο* θα ολοκληρωνόταν στις αρχές του επόμενου χρόνου, όταν ο επί μία πενταετία εγκατεστημένος στο Γαλάτσι λόγιος θα δημοσίευε άρθρο- αφιέρωμα στον πρώτο του μέντορα στη Ζωσιμαία Σχολή, μαθηματικό και διευθυντή του ιδρύματος, Σπ. Μανάρη.⁷²⁹ Το αμέσως επόμενο διάστημα ο Δόσιος θα προέβαινε στο επόμενο στάδιο, την έκδοση του δικού του περιοδικού, κατάσταση που όπως είναι λογικό δεν άφηνε και πολλά περιθώρια για συνεργασία με άλλα έντυπα.

⁷²⁷ Ν. Δόσιος, «Ολίγα τινά περί των παρά τοις αρχαίοις Έλλησι βιβλιοθηκών», *Έσπερος* 95 (1/13 Απριλίου 1885), 355-356. Τη χρονιά εκείνη αξίζει να σημειώσουμε επίσης ότι ο Δόσιος δεν προχώρησε στη δημοσίευση κάποιας άλλης μελέτης, εν αντιθέσει με το υπερδραστήριο 1884.

⁷²⁸ Και στο σημείο αυτό γίνονται εμφανείς οι ρομαντικές του καταβολές. Η αρχαιότητα συνδεόταν με μία αόρατη αλλά αδιάλειπτη γραμμή με το παρόν, κάτι που εναπόκειντο να προσδιοριστεί στη διακριτική ευχέρεια των σύγχρονων επιστημόνων. Για τη σειρά των άρθρων βλ. Ν. Δόσιος, «Οδύσσειας Ψ' (Οδυσσέως υπό Πηνελόπης αναγνωρισμός) και τα καθ' ημάς περί του παλινοσούντος συζύγου δημοτικά άσματα», *Έσπερος* 121 (1/13 Μαΐου 1886), 6-7 και οι συνέχειες στα τεύχη 122, σσ. 19-20 και 123, σσ. 35-36.

⁷²⁹ Ν. Δόσιος, «Σπυρίδων Μανάρης», *Έσπερος* 140 (15/27 Φεβρουαρίου 1887), 307-308.

Ίστρος (1887)

Την Πρωτοχρονιά του 1887 ο Δόσιος θα πραγματοποιούσε το μεγάλο βήμα συστήνοντας στο αναγνωστικό κοινό τον *Ίστρο*, στον οποίο ο ίδιος κατείχε τις θέσεις των εκδότη, διευθυντή σύνταξης, αρθρογράφου και φυσικά του λογοτέχνη.⁷³⁰ Με περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες αλλά με ισχυρές δόσεις ενθουσιασμού και φιλοπατρίας ο ηπειρώτης λόγιος θεωρούσε πως ο *Ίστρος*, πέρα από τερπνό και ωφέλιμο ανάγνωσμα, ανταποκρινόταν στην αδιόρατη επιταγή που καλούσε ανθρώπους με τα χαρακτηριστικά που διέθετε ο ίδιος να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στον ελληνισμό του εξωτερικού.⁷³¹ Παρά τις καλές προθέσεις και τις φιλότιμες ενέργειες όμως του ίδιου και ορισμένων συνεργατών, οι οποίοι αναλάμβαναν κυρίως το έργο του ανταποκριτή, το όλο εγχείρημα ερχόταν εξ αρχής αντιμέτωπο με μία σχεδόν ανυπέρβλητη δυσκολία: το περιορισμένο αναγνωστικό κοινό.⁷³² Όταν μάλιστα γνωρίζουμε πως τέτοιου είδους έντυπα βασιζόνταν αποκλειστικά σχεδόν στο σύστημα των συνδρομών για την οικονομική τους επιβίωση, γίνεται πιο εύκολο να καταλάβουμε το βραχύβιο χαρακτήρα των περισσότερων ανάλογων εκδοτικών προσπαθειών του 19^{ου} αιώνα.⁷³³ Έχοντας πλήρη επίγνωση της αντικειμενικής δυσκολίας του εγχειρήματος ο Δόσιος αποφαινεται μάλιστα κάποια στιγμή πως με διακόσιους συνδρομητές το περιοδικό δεν ήταν οικονομικά βιώσιμο και

⁷³⁰ Με λίγα λόγια ο *Ίστρος*, όπως και πολλά άλλα περιοδικά της εποχής, είναι δημιούργημα ενός ανθρώπου, ένα περιοδικό «προσωπικό». Για το θέμα βλ. Καρποζήλου, *Τα Ελληνικά...*, σσ. 199-200.

⁷³¹ *Ο.π.*, σσ. 202 και 209-210. Αναφερόμενοι στα χαρακτηριστικά του Δοσίου αξίζει να σημειώσουμε πως οι εκδότες τέτοιων περιοδικών προέρχονταν σχεδόν αποκλειστικά από τις ανώτερες κοινωνικά τάξεις ή την πνευματική ελίτ, πρόθεση τους ήταν όμως να ψυχαγωγήσουν μορφώνοντας και τέρποντας παράλληλα τον «λαό», όπως επισημαίνει η Καρποζήλου. Ενδεικτικό ως προς τους επιδιωκόμενους στόχους του Δοσίου είναι το εκδοτικό σημείωμα στην αρχή του Α' τεύχους, όπου δηλώνεται πως η έκδοση του περιοδικού προτίθεται να συμβάλει προς την διάπλασιν και μόρφωσιν της περί τα μέρη ταύτα (ενν. της Ρουμανίας) Ελληνίδος νεολαίας αλλά και στη σύσφιξη των σχέσεων των παριστρίων Ελλήνων [...] μετά της μητρός Ελλάδος [...] δια της παροχής τοις αναγνώσταις αυτού (ενν. του περιοδικού) πατριωτικής, τερπνής και ευπέπτου πνευματικής τροφής.

⁷³² Για αυτού του είδους τους περιορισμούς βλ. Petrescu, *Οι Έλληνες...*, σ. 319.

⁷³³ Για το σύστημα των συνδρομητών, ανταποκριτών και διανομέων βλ. *ό.π.*, σσ. 225-236.

μόνο εάν αυτοί έφταναν ή υπερέβαιναν τους πεντακόσιους θα μπορούσε το έντυπο να έχει μέλλον.⁷³⁴ Αυτό που ωστόσο αξίζει να προσμετρήσουμε στον ηπειρώτη λόγιο είναι ότι παρά τις αντιξοότητες τόλμησε να παραμερίσει προσωπική κούραση, κόστος και κριτικές δίνοντας ζωή σε ένα έντυπο μέσω του οποίου κατάφερε να αποτυπώσει μέρος του φιλολογικού του προγράμματος, των λογοτεχνικών του αρετών, των παιδαγωγικών του ανησυχιών αλλά και της ιδεολογίας από την οποία διαπνεόταν ένα γνήσιο τέκνο του ύστερου ρομαντισμού όπως ο ίδιος. Δυστυχώς για την πορεία της έρευνας σήμερα δεν σώζονται παρά ελάχιστα τεύχη του περιοδικού, κάτι που δεν επιτρέπει μία ολοκληρωμένη αποτίμησή του.⁷³⁵ Συνολικά πάντως και σύμφωνα πάντοτε με αναφορές του ίδιου θα πρέπει να εκδόθηκαν δεκαεφτά τεύχη, εκ των οποίων τα πρώτα σε μηνιαία βάση, ενώ αργότερα η έκδοση μετατράπηκε σε δεκαπενθήμερη.⁷³⁶ Σε αυτή τη μεταβολή πιθανόν να συνετέλεσε και το γεγονός ότι αρχικά την έκδοση του περιοδικού είχε αναλάβει εξ ολοκλήρου ο Δόσιος, ενώ στην πορεία συντάχθηκε μαζί του και ο εκδότης των *Συλλόγων*, μίας εκ των σημαντικότερων ελληνικών εφημερίδων του Βουκουρεστίου, Τιμολέων Ρουμπίνης.⁷³⁷

Από εκεί και πέρα στα τέσσερα διαθέσιμα σήμερα τεύχη διακρίνονται ορισμένα ενδιαφέροντα στοιχεία. Πρώτον θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο *Ιστρος*, όπως και πολλά άλλα περιοδικά της ελληνικής

⁷³⁴ Βλ. ό.π., σ. 320, σημ. 1148.

⁷³⁵ Στο σημείο αυτό οφείλουμε να ευχαριστήσουμε τον κύριο Stefan Petrescu, ερευνητή της Ακαδημίας της Ρουμανίας, ο οποίος εντόπισε, ψηφιοποίησε και έθεσε στη διάθεση μας τα τεύχη Α', Γ' και Δ'. Ευχαριστίες οφείλουμε επίσης και στην κυρία Lidia Cotovanu, η οποία σε προγενέστερο στάδιο είχε την καλοσύνη να μας αποστείλει σε ψηφιακή μορφή τα τεύχη Γ' και Δ'.

⁷³⁶ Βλ. *Αυτοβιογραφία* '31. Το πρώτο τεύχος του περιοδικού κυκλοφόρησε τον Ιανουάριο του 1887 και όχι τον Δεκέμβριο του 1886 όπως υποστηρίζει η Καρποζήλου, *Τα ελληνικά...*, σ. 283. Για κάποια επιπλέον ενδιαφέροντα στατιστικά, στα οποία emπίπτει και η περίπτωση του *Ιστρου* φυσικά βλ. ό.π., σσ. 291-298.

⁷³⁷ Και αυτή η πληροφορία αντλείται από τα αυτοβιογραφικά σημειώματα, χωρίς ωστόσο να είμαστε σε θέση να την επιβεβαιώσουμε εξαιτίας της έλλειψης σωζόμενων αντιτύπων του περιοδικού. Βλ. *Αυτοβιογραφία* '31.

περιφέρειας, δεν φαίνεται να παρακολουθεί τόσο στενά τις εξελίξεις στο χώρο της λογοτεχνίας. Ενώ λοιπόν τη συγκεκριμένη δεκαετία συστήνεται στο κοινό και κυριαρχεί σταδιακά η λεγόμενη γενιά του 1880, το λογοτεχνικό σκέλος του περιοδικού μοιάζει προσκολλημένο σε έναν ρομαντισμό που στην Αθήνα τουλάχιστον είχε από χρόνια ξεπεραστεί: ποιήματα, διηγήματα αλλά και το ύφος της υπόλοιπης ύλης αναδύουν το άρωμα μίας εποχής που σε επίπεδο αισθητικό είχε παρέλθει.⁷³⁸ Ένα ακόμη ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι το μεγαλύτερο μέρος της ύλης, δεκαέξι σελίδες είναι ο μέσος όρος των διαθέσιμων τευχών, καλύπτεται από κείμενα του ίδιου: άρθρα σχετικά με την κατάσταση των παροικιών, παιδαγωγικές παρατηρήσεις, ταξιδιωτικές εντυπώσεις και ποιήματα, συνήθως προς το τέλος κάθε τεύχους.⁷³⁹ Ενδιαφέρον ωστόσο παρουσιάζει και η μεταφραστική δοκιμή *εις δημώδεις στίχους της Οδύσσειας β'* που ξεκινά στις σελίδες του πρώτου τεύχους και συνεχίζεται σε επόμενα.⁷⁴⁰ Αξίζει τέλος να σταθούμε για λίγο και στο κομμάτι της πεζογραφίας: όπως σε όλα σχεδόν τα περιοδικά της εποχής έτσι και εδώ αναπόσπαστο μέρος της ύλης αποτελούσαν τα δημοσιευμένα σε συνέχειες διηγήματα.⁷⁴¹ Ενώ όμως τέτοια κείμενα θεωρούνταν απαραίτητα για την προσέλκυση ενός ευρύτερου κοινού, το οποίο μάλιστα θα επωφελούνταν παράλληλα από την υπόλοιπη ύλη, και πρακτικά «δέσμευαν» τον αναγνώστη να προμηθευτεί και το επόμενο τεύχος, τις προηγούμενες δεκαετίες ο συρμός ευνοούσε τη δημοσίευση μεταφρασμένων δυτικοευρωπαϊκών

⁷³⁸ Η τεράστια απόσταση από το κέντρο είναι φυσικό, έως ένα βαθμό, να μην επιτρέπει στον Δόσιο να παρακολουθεί στενά τις εξελίξεις. Η προσκόλληση πάντως αυτή δεν σταματά εδώ. Όπως θα δούμε ακόμη και αρκετά μεταγενέστερες συνθέσεις δεν αποτυπώνουν κάποιου είδους ωρίμανση, εξέλιξη ή έστω επιρροή από πιο σύγχρονες τάσεις.

⁷³⁹ Τα ποιήματα στον *Ιστρο* τα υπογράφει με το ψευδώνυμο *Αρίων*. Για το θέμα των ψευδωνύμων βλ. αναλυτικότερα στο δεύτερο μέρος της παρούσας διατριβής.

⁷⁴⁰ Όχι πάντως στα τεύχη Γ' και Δ' που είχαμε στη διάθεσή μας. Η μετάφραση αυτή, *ελευθέρα παράφρασιν εις δημώδεις στίχους* την ονομάζει ο ίδιος, συμπεριλαμβάνεται αργότερα στα *Άνθη και Φύλλα*.

⁷⁴¹ Βλ. Καρποζήλου, *Τα ελληνικά...*, σσ. 175-196.

μυθιστορημάτων. Τα φθοροποιά για τα ελληνικά ήθη ξένα μυθιστορήματα άρχισαν, μετά και την περίφημη προκήρυξη της *Εστίας* του 1883, να δίνουν τη θέση τους σε πρωτότυπα, ηθικά ωφέλιμα και πρωτίστως ελληνοκεντρικά διηγήματα με χαρακτηριστική την περίπτωση *Των θυμάτων του Βάγια*, που αρχικά δημοσιεύτηκαν, ή έστω ένα μέρος τους, στις σελίδες του *Ιστρου* και κατόπιν αυτοτελώς. Δυστυχώς όμως ο διασκορπισμός των λιγοστών εκδεδομένων αντιτύπων σε διάφορες πόλεις της Ρουμανίας αλλά και η αδυναμία του εκδότη να διασώσει ορισμένα έστω από αυτά απόρροια των συνεχών του μετακινήσεων δεν μας επιτρέπουν να προχωρήσουμε περαιτέρω όσον αφορά την ανάλυση του εντύπου.⁷⁴² Η ιστορία του *Ιστρου* θα έληγε άδοξα μετά από εννέα μήνες, τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους τοποθετώντας την εκδοτική αυτή απόπειρα στο 45% σχεδόν των περιοδικών η διάρκεια ζωής των οποίων δεν έμελλε να ξεπεράσει το ένα έτος.⁷⁴³

Ελλάς (1889-1890)

Το περιοδικό-όργανο του Φιλελληνικού Συλλόγου του Αμστερνταμ με συντάκτες τους καθηγητές γυμνασίου H. C. Muller και Y. H. Rogge αλλά και τον επίσης ολλανδό δικαστή, P. J. Swaving υπήρξε η *Ελλάς*.⁷⁴⁴ Στο πρώτο τεύχος του περιοδικού το 1889 ο Δόσιος, δύο χρόνια μετά την περιπέτεια του *Ιστρου* δημοσιεύει εκλαϊκευτικού χαρακτήρα άρθρο με θέμα τη διαχρονική

⁷⁴² Ασφαλώς στα διασωθέντα τεύχη μπορούν να διακριθούν τα ονόματα όσων δημοσίευσαν κείμενα ή ποιήματα τους, μία εξαντλητική ανάλυση όμως αυτών των στοιχείων θεωρούμε ότι θα υπερέβαινε τους οριοθετημένους στόχους της διατριβής. Σε κάθε περίπτωση πάντως πρόκειται για ήσσονος λογοτεχνικής αξίας εκδηλώσεις.

⁷⁴³ Ο.π., σ. 294.

⁷⁴⁴ Τα τεύχη του περιοδικού έχουν ψηφιοποιηθεί και είναι προσβάσιμα μέσω του ψηφιακού αποθετηρίου της Βουλής των Ελλήνων. Για το Σύλλογο και το περιοδικό *Ελλάς* βλ. L. Varelas, «An interesting utopian undertaking: The Philhellenic Society of Amsterdam and the journal *Ελλάς* (Leiden, 1889-1897)», στο Georgia Gotsi – Despoina Provata (ed.), *Languages, Identities, and Cultural Transfers in the European Press (1850-1914). Modern Greeks and Europeans*, 2021, σσ. 191-214.

τάση των Ελλήνων για ίδρυση αποικιών.⁷⁴⁵ Προς το τέλος του άρθρου και μέσω υποσημείωσης πληροφορούμαστε πως ο εκλαϊκευτικός χαρακτήρας του άρθρου και η απουσία παραπομπών, δεδομένα που ασφαλώς δεν επιτρέπουν την τοποθέτηση του μεταξύ των επιστημονικών του εργασιών, οφείλονται στο ότι το κείμενο αρχικά εκφωνήθηκε κατά τη διάρκεια της τελετής έναρξης των ετήσιων εξετάσεων στο Εκπαιδευτήριο Βενιέρη του Γαλασίου το 1888.⁷⁴⁶ Τι διαβάζουμε όμως στις σελίδες του; Αρχικά ο Δόσιος επιχειρεί μία σύντομη παρουσίαση των κυριότερων λόγων που οδηγούσαν τους αρχαίους Έλληνες στην ίδρυση αποικιών, ενώ στη συνέχεια διατυπώνει ενστάσεις σχετικά με την τακτική των αρμόδιων εκπαιδευτικών οργάνων να μην συμπεριλαμβάνουν την ιστορία του αποικισμού στη διδακτέα ύλη των σχολείων, καθώς χρήσιμα είναι τα διδάγματα που προκύπτουν για το νέο ελληνισμό από τη μελέτη της.⁷⁴⁷ Στη συνέχεια αναφέρονται εν τάχει οι τομείς στους οποίους οι Έλληνες επέδειξαν σπουδαία δείγματα των ικανοτήτων τους όπως το εμπόριο και η αρχιτεκτονική, δεν παραλείπεται φυσικά η ανδρεία και ο ηρωισμός των αρχαίων εκείνων αποίκων, ενώ ειδική μνεία γίνεται για τη Μίλητο ως μητρόπολη ογδόντα τουλάχιστον αποικιών.⁷⁴⁸ Από το σημείο αυτό και εξής ο Δόσιος προβαίνει σε μία συνεχή αναλογία μεταξύ αρχαίων και νεοελλήνων αποίκων επιδιώκοντας να αποδείξει ότι το ίδιο εκείνο ηρωικό, φιλοπερίεργο, εργατικό πνεύμα των αρχαίων αποίκων, το οποίο δεν μπορεί παρά να απορρέει από μία γνήσια φιλοπατρία, χαρακτηρίζει και τους

⁷⁴⁵ N. G. Dossios, «Τινά περί των της αρχαίας και νέας Ελλάδος αποικιών», *Ελλάς* 1 (1889), 21-30. Να σημειώσουμε και κάτι ακόμη: στο προλογικό σημείωμα της ποιητικής συλλογής *Άνθη και Φύλλα* ο Δόσιος αναφέρεται σε άρθρο που δημοσιεύτηκε στο ίδιο περιοδικό σχετικό με την καταλληλότητα της δημοτικής γλώσσας ως λογοτεχνικού οργάνου, χωρίς ωστόσο εκεί να δίνει περισσότερες λεπτομέρειες. Για το εν λόγω άρθρο βλ. στη συνέχεια.

⁷⁴⁶ Θυμίζουμε ότι είχαν εκδοθεί αυτοτελώς οι λόγοι που εκφώνησε τα έτη 1883 και 1884 στο *Περί της παρ' ημίν μέσης ή γυμνασιακής εκπαιδεύσεως*{...}, που εξετάστηκε πιο πάνω.

⁷⁴⁷ Ο.π., σσ. 21-23.

⁷⁴⁸ Ο.π., σσ. 23-27.

σύγχρονους Έλληνες που ευημερούσαν στις παροικίες του εξωτερικού.⁷⁴⁹ Το άρθρο ολοκληρώνεται με μία τελευταία αναλογία: «δανειζόμενος» από τον Ηρόδοτο, από τον οποίο άλλωστε φαίνεται να αντλεί κατά βάση, το *όμοιμον* και το *ομόγλωσσον*, προσθέτει την εκκλησία, το σχολείο, τα κοινά παθήματα και τις κοινές ελπίδες για το μέλλον στην κατηγορία των ενοποιητικών δυνάμεων του σύγχρονου ελληνισμού.⁷⁵⁰

Την αμέσως επόμενη χρονιά ο Δόσιος θα δημοσιεύσει στο περιοδικό σύντομο άρθρο, έκτασης δύο μόλις σελίδων, στο οποίο εκθέτει τις απόψεις του γύρω από το γλωσσικό ζήτημα.⁷⁵¹ Πιο συγκεκριμένα, αφού αποδώσει τα εύσημα στη συντακτική ομάδα για το βήμα που έδωσε στους οπαδούς των διάφορων θεωριών στο προηγούμενο τεύχος να εκθέσουν τις απόψεις τους διακρίνει τους εμπλεκόμενους σε τρεις κατηγορίες: τους ασυμβίβαστους καθαρευουσιάνους ή αττικιστές με αρχηγό τον Κων. Κόντο, τους πιο μετριοπαθείς που τάσσονται μεν υπέρ της κάθαρσης αλλά χωρίς τις ακρότητες των πρώτων και τους οπαδούς της δημοτικής όπως οι Λασκαράτος και Ψυχάρης. Παρόλο που ο ίδιος δηλώνει λάτρης της δημοτικής, κάτι που αποδεικνύεται εξάλλου από το αντικείμενο της διδακτορικής του διατριβής, το σχηματισμό των λέξεων της νέας ελληνικής δηλαδή, τάσσεται υπέρ μίας λελογισμένης καθαρεύουσας στον επιστημονικό, εκπαιδευτικό, δημοσιογραφικό και πεζογραφικό λόγο, ενώ για τη δημοτική θεωρεί ότι μπορεί να αποτελέσει το κατάλληλο εργαλείο έκφρασης για τα περισσότερα είδη της ποίησης ιδίως δε για την κωμική και την λυρική.

⁷⁴⁹ Τα λαμπρότερα δείγματα ελληνικών παροικιών θεωρούνται από τον Δόσιο οι κοινότητες της Αιγύπτου, Ρωσίας, Ρουμανίας και Ιταλίας, ενώ όπως στην αρχαιότητα πρωτοστατούσαν οι Μιλήσιοι και οι Χαλκιδέοι στην ίδρυση αποικιών στη σύγχρονη εποχή τον ρόλο αυτό αναλάμβαναν οι Ιόνιοι και οι Ηπειρώτες. Ό.π., σσ. 27-29.

⁷⁵⁰ Ό.π., σ. 29.

⁷⁵¹ N. G. Dossios, «Zur Sprachfrage», Ελλάς 2 (1890) 280-281.

Vizantiiskii Vremennik / Βυζαντινά Χρονικά (1896)

Στο όργανο των ρώσων βυζαντινολόγων, ένα από τα παλαιότερα και πιο έγκυρα περιοδικά του χώρου, το περίφημο *Vizantiiskii Vremennik* που εκδίδεται έως και σήμερα ο Δόσιος θα δημοσίευε το 1896 άρθρο, για το οποίο λίγα χρόνια αργότερα δεν θα αισθανόταν ιδιαίτερα περήφανος.⁷⁵² Σε χειρόγραφο του 15^{ου}-16^{ου} αιώνα που είχε διασώσει ο ίδιος στα Ιωάννινα, τον περίφημο κώδικα *Suppl. grec. 1349* που εναπόκειται σήμερα στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, μεταξύ άλλων κειμένων συμπεριλαμβανόταν και έκτασης 271 στίχων παραινετικό ποίημα, το οποίο δημοσιεύει εδώ έπειτα από μία σύντομη εισαγωγή σχετικά με το περιεχόμενο του κώδικα.⁷⁵³ Το μεγάλο λάθος του Δοσίου, κάτι που προκάλεσε τη δυσμενέστατη βιβλιοκρισία του K. Kurtz ένα χρόνο αργότερα μέσα από τις σελίδες της *Byzantinische Zeitschrift*, ήταν πως θεώρησε το προαναφερθέν ποίημα έργο του Ψευδο-Φωκυλίδη, υπόθεση στην οποία πιθανώς ο ηπειρώτης λόγιος κατέληξε εξαιτίας του γεγονότος ότι στον ίδιο κώδικα συμπεριλαμβάνονταν έτερο έργο του μιμούμενου τον αρχαίο ελεγειακό ποιητή βυζαντινού συγγραφέα.⁷⁵⁴ Κάτι τέτοιο βέβαια σε καμία περίπτωση δεν ίσχυε, καθώς το στιχούργημα που παρουσίασε ο Δόσιος αποτελούσε μετάφραση των *Διστίχων* του Κάτωνα από τον λατινιστή βυζαντινό λόγιο Μάξιμο Πλανούδη, όπως σχετικά εύκολα αποδείχθηκε. Το σφάλμα αυτό επηρέασε ανεπανόρθωτα τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπιζόταν στο εξής από συναδέλφους, ενώ παράλληλα απέδειξε με εμφαντικό τρόπο ότι ο Δόσιος με δεδομένη την αδυναμία πρόσβασης σε πρωτογενές υλικό και απορροφημένος σε μεγάλο βαθμό από οικογενειακές και διδακτικές υποχρεώσεις δεν μπορούσε με αξιώσεις να διεκδικεί θέση στην πρωτοπορία

⁷⁵² Досиос Н. Г., «Аνωνύμου ποίημα παραινετικόν ἐν ἑξαμέτροις», *Византийский Временник*. Том III (1896), 560-573.

⁷⁵³ Περισσότερα για το χειρόγραφο βλ. πιο πάνω στην ενότητα σχετικά με το *Quelques variantes...*, σσ. 232-234.

⁷⁵⁴ *Byzantinische Zeitschrift* 6 (1897), 445-446.

της φιλολογικής έρευνας.⁷⁵⁵ Έχοντας εξαντλήσει το «οπλοστάσιο» που κατάφερε να συγκεντρώσει κατά τη διάρκεια και λίγο μετά τη λήξη των σπουδών του θα περιοριζόταν εφεξής στη δημοσίευση έργων και άρθρων είτε εκλαϊκευτικού χαρακτήρα είτε αλληλοκαλυπτόμενων.⁷⁵⁶

Δωδώνη (1896)

Ο Γεώργιος Γάγαρης, δημοσιογράφος και εθελοντής στον ατυχή ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897 και τον βορειοηπειρωτικό αγώνα του 1914 με καταγωγή από τα Ζαγοροχώρια εξέδωσε το 1896 τον πρώτο τόμο του ηπειρωτικού ημερολογίου *Δωδώνη*, ενώ τρία χρόνια αργότερα θα ακολουθούσε και ο δεύτερος.⁷⁵⁷ Επιδεικνύοντας μία αυξημένη κινητικότητα την ίδια χρονιά με τη δημοσίευση του άρθρου στο περίφημο *Vizantiiskii Vremennik* ο Δόσιος θα παρουσιάσει στις σελίδες του ηπειρωτικής ύλης εντύπου σύντομο άρθρο με θέμα τις δεισιδαιμονίες γύρω από τους κρυμμένους θησαυρούς.⁷⁵⁸ Από τα όσα έως τώρα έχουμε δει θα προκαλούσε πραγματικά εντύπωση, εάν ο ηπειρώτης λόγιος σε μία μόλις χρονιά καταπιανόταν με δύο θέματα που απείχαν αρκούντως ικανά το ένα από το άλλο, παράλληλα πάντοτε με όλες τις υπόλοιπες υποχρεώσεις του. Ο Δόσιος παρόλα αυτά, χωρίς να έχει κατά νου φυσικά τις δικές μας προσδοκίες, για ακόμη μία φορά δεν τις διαψεύδει. Το περιεχόμενο του

⁷⁵⁵ Σε κατοπινή του επιστολή στον Krumbacher ομολογεί πως επηρεάστηκε βαθιά από αυτήν την αβλεψία, δεσμευόταν όμως ότι δεν είχε καμφθεί ο φιλολογικός του ζήλος. Περισσότερα για το περιεχόμενο της επιστολής και τη σχέση του με τον γερμανό βυζαντινολόγο βλ. σε υπό δημοσίευση άρθρο του γράφοντος.

⁷⁵⁶ Ας μην ξεχνάμε ότι και η *Εκάβη* π.χ. προερχόταν από χειρόγραφο που είχε διασώσει στα Ιωάννινα και στην οποία είχε επίσης υποπέσει σε σοβαρό λάθος όσον αφορά την πατρότητα του έργου, ενώ και άλλα άρθρα του στην *Εστία* ή τον *Έσπερο* αντλούν είτε από την περίοδο των φοιτητικών χρόνων είτε από την αμέσως επόμενη.

⁷⁵⁷ Για τον Γάγαρη βλ. Φ. Τζιόβας, *Κατάλογος Συγγραφέων Περιοχής Ζαγορίου*. (Από τον Μεθόδιο Ανθρακίτη έως σήμερα), Γιάννινα 1990, σ. 13 και Β. Κραψίτης, *Λόγιοι της Ηπείρου (1430-1912)*, Α', Αθήνα 1979, σσ. 310-311.

⁷⁵⁸ Ν. Γ. Δόσιος, «Τα Βλησειδία», *Δωδώνη* 1 (1896), 80-82. Αξίζει μάλιστα να σημειώσουμε ότι το άρθρο υπογράφει ως Ν. Γ. Δόσιος, Δ. Φ. (Ιωαννίτης), προκειμένου να υπενθυμίσει στους αναγνώστες την ιδιότητα και κυρίως την καταγωγή του, δεδομένης και της από δεκαπέντε ήδη τότε έτη εγκατάστασης στη Ρουμανία.

άρθρου αντλείται εξολοκλήρου σχεδόν από την πρώτη δημοσιευμένη του μελέτη σχετικά με τις δεισιδαιμονίες των νεοελλήνων εν συγκρίσει με αυτές των αρχαίων, μελέτη που είδαμε ότι επανεκδόθηκε αργότερα στη Ρουμανία.⁷⁵⁹ Εφόσον λοιπόν το αναγνωστικό κοινό δεν επρόκειτο να συμπίπτει και φυσικά ελάχιστοι θα ήταν σε θέση να εντοπίσουν τις ομοιότητες, δεν ετίθετο κανένα απολύτως θέμα. Για μία ακόμη φορά, επομένως, διαβάζουμε στις τρεις σελίδες που εκτείνεται η δημοσίευση πιθανές ερμηνείες της φράσης «άνθρακες ο θησαυρός» και άλλα παρεμφερή, ενώ δεν λείπουν και αναφορές σε προγενέστερο δικό του έργο, την *Εκάβη* συγκεκριμένα, αλλά και εξαγγελίες μελλοντικών δημοσιεύσεων μελετών λ.χ. για τα όνειρα και τις προεκτάσεις τους στην πραγματική ζωή. Χωρίς ιδιαίτερο κόπο καταλαβαίνουμε επομένως ότι μέσω του άρθρου ο Δόσιος υπενθύμιζε στους συμπατριώτες του, το αναγνωστικό κοινό του περιοδικού δηλαδή, τη δική του παρουσία, ενώ την ίδια στιγμή μπορεί μεν κανείς να μην έγινε επιστημονικά σοφότερος από την αναδημοσίευση των σχετικών ερμηνειών, ο ίδιος όμως πιθανότατα πετύχαινε το σκοπό του.

Philologus (1902)

Προσπαθώντας να αποφύγουμε τον ύφαλο στον οποίο, εν γνώσει του αν μη τι άλλο, υπέπεσε ο Δόσιος, αυτόν της αλληλοκάλυψης, θα περιορίσουμε την αναφορά σχετικά με το άρθρο στο γερμανικό έντυπο στα απολύτως απαραίτητα. Στο έγκυρο αυτό περιοδικό, το οποίο μετρούσε ήδη πάνω από μισό αιώνα ζωής,⁷⁶⁰ από το Ιάσιο της Ρουμανίας ο Δόσιος δημοσιεύει άρθρο σχετικό με το περίφημο χειρόγραφο του 16^{ου} αιώνα (στο άρθρο που δημοσίευσε στο *Vizantiiskii Vremennik* πριν από μερικά χρόνια το χειρόγραφο χρονολογούνταν μεταξύ 15^{ου} -16^{ου}), το οποίο είχε εντοπίσει και διασώσει

⁷⁵⁹ Θυμίζουμε ότι η πρώτη έκδοση γίνεται το 1878 στη Γερμανία και η δεύτερη το 1894 στη Ρουμανία.

⁷⁶⁰ Ο πρώτος τόμος του περιοδικού κυκλοφόρησε το 1846.

από τη φθορά ο ίδιος στη γενέτειρά του μία εικοσαετία νωρίτερα.⁷⁶¹ Το άρθρο, επί της ουσίας πρόκειται για μία περιγραφή του συγκεκριμένου χειρογράφου, δεν είναι παρά το πρότυπο στα γερμανικά του φυλλαδίου που αργότερα εξέδωσε αυτοτελώς στα γαλλικά από την Le-Puy-en-Velay, επομένως για λόγους οικονομίας προκρίνεται η παραπομπή στο αυτοτελώς δημοσιευμένο έργο που εξετάστηκε προηγουμένως.

Ηπειρωτικά Χρονικά (1927)

Εικοσιπέντε ολόκληρα χρόνια μετά την τελευταία εμφάνιση του Δοσίου στις σελίδες ενός περιοδικού και ενώ στο διάστημα αυτό είχαν συντελεστεί δραματικές αλλαγές σε όλους σχεδόν τους τομείς της ζωής του ο λόγιος επιστρέφει με άρθρο στο παράρτημα του τεύχους των *Ηπειρωτικών Χρονικών* εκείνης της χρονιάς, που η αλήθεια είναι ότι μας γυρνά πολλές δεκαετίες πίσω.⁷⁶² Ο Δόσιος των τελευταίων δύο δεκαετιών στη γαλλική πρωτεύουσα είναι ένας άνθρωπος φλεγόμενος από νοσταλγία για την ιδιαίτερη πατρίδα, γεγονός που αποτυπώνεται στο καταληκτικό επίγραμμα του *Υμνου*, στη συστηματική επικοινωνία με ανθρώπους όπως ο Χρήστος Σούλης αλλά και στις αγγελίες στον ημερήσιο τύπο μέσω των οποίων προσφερόταν να συνοδέψει εκτελώντας μάλιστα χρέη ξεναγού οποιονδήποτε επιθυμούσε να πραγματοποιήσει ταξίδι στην Ελλάδα.⁷⁶³ Μέσα σε αυτό το πλαίσιο οικοδόμησης γεφυρών θα πρέπει να εντάξουμε και το κύκνειο αυτό άσμα της παρουσίας του στον περιοδικό τύπο. Το 1927, δύο χρόνια μετά την κυκλοφορία του πρώτου τεύχους των *Ηπειρωτικών Χρονικών*, περιοδικού που τελούσε υπό την εποπτεία του τότε Μητροπολίτη

⁷⁶¹ N. G. Dossios, «Ueber einige Varianten zu den Pseudophocylidea nach einem bis jetzt unbekanntem Codex aus dem 16. Jahrh», *Philologus* LVI (1902), 616-620.

⁷⁶² N. Δόσιος, «Σπυρίδων Θ. Μανάρης», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 2 (1927), Παράρτημα πρώτον-βιογραφικόν, 42-45.

⁷⁶³ Ας εντάξουμε στο ίδιο πλαίσιο και σειρά άρθρων την ίδια εποχή στην εφημερίδα *Φιλελεύθερος των Ιωαννίνων* για τον επίσης ηπειρωτικής καταγωγής, Θωμά Πασχίδη. Βλ. N. Γ. Δόσιος, «Μεγάλοι Ιωαννίται-Θωμάς Πασχίδης-Εις λησμονηθείς εθνομάρτυς», εφ. *Φιλελεύθερος Ιωαννίνων* (04 και 05/03/1926).

Ιωαννίνων και μετέπειτα Αρχιεπισκόπου Αθηνών, κκ. Σπυρίδωνος Βλάχου, ο ηπειρώτης λόγιος ανέσυρε από το κατακερματισμένο αρχείο του άρθρο, το οποίο είχε δημοσιεύσει πριν από σαράντα ολόκληρα χρόνια στον *Εσπερο* με θέμα τη ζωή και το έργο του πρώτου του μέντορα στη Ζωσιμαία, Σπυρίδωνα Μανάρη, και αφού το επεξεργάστηκε ελαφρώς, το αναδημοσίευσε.⁷⁶⁴ Κάπως έτσι κλείνει ο κύκλος που είχε ανοίξει στη Γερμανία πέντε δεκαετίες νωρίτερα. Τα υπόλοιπα χρόνια της ζωής του ο Δόσιος σε αρκετά προχωρημένη ηλικία θα περιοριστεί σε ορισμένες διαλέξεις του σωματείου των ελληνιστών της Γαλλίας, χωρίς ωστόσο να δημοσιεύει το κείμενο κάποιας εξ αυτών.

Ημερήσιος τύπος

Παράλληλα με τις άλλες ενασχολήσεις του ο Δ. εχρημάτισε και ανταποκριτής και έκτακτος συνεργάτης διαφόρων ελληνικών φύλλων ως του «*Νεολόγου Κων/λεως*», της «*Ιριδος*», των «*Συλλόγων*» και της «*Πατρίδος*» Βουκουρεστίου [...] και εις τας ρουμανικές εφημερίδας *Ιασιού* «*Evenimentul*» και «*Opinia*».⁷⁶⁵ Με δεδομένο ότι ο εντοπισμός, όχι του συνόλου, αλλά έστω και του μεγαλύτερου μέρους της αρθρογραφίας του Δοσίου στον ημερήσιο τύπο είναι πλέον αδύνατος, από τη στιγμή που δεν σώζεται παρά ένα μικρό, σε κάποιες περιπτώσεις απειροελάχιστο, μέρος αυτών των εντύπων, θα προχωρήσουμε σε ορισμένες μόνο γενικές παρατηρήσεις, οι οποίες αφορούν περισσότερο τα ίδια τα έντυπα,

⁷⁶⁴ Για λόγους ηθικής τάξης οφείλουμε να διευκρινίσουμε ότι το άρθρο στα *Ηπειρωτικά Χρονικά* δεν συνιστά αντιγραφή του προγενέστερου με ίδιο θέμα που δημοσιεύτηκε στον *Εσπερο*, σε κάθε περίπτωση όμως δεν αναιρείται το γεγονός ότι αντλεί ξεκάθαρα από αυτό. Αξίζει επίσης να σημειώσουμε πως στο τελευταίο επισυνάπτεται και επιστολή του Μανάρη προς τον Δόσιο με ημερομηνία 11/07/1885 μέσω της οποίας τον παρακαλούσε να μην προχωρήσει στη δημοσίευση οποιουδήποτε τιμητικού αφιερώματος, όπως ο Δόσιος σχεδίαζε, ενόσω ακόμη ο ίδιος ζούσε. Η επιθυμία του έγινε φυσικά σεβαστή από τον Δόσιο, ο οποίος δημοσίευσε το άρθρο στο περιοδικό της Λειψίας ένα χρόνο μετά τον θάνατο του, τον Φεβρουάριο του 1886. Βλ. σχετικά Ν. Δόσιος, «Σπυρίδων Μανάρης», *Εσπερος* 140 (15/27 Φεβρουαρίου 1887), 307-308.

⁷⁶⁵ Βλ. *Αυτοβιογραφία* '17.

ταυτόχρονα όμως μπορούν να θεωρηθούν επικουρικά στοιχεία στην προσπάθεια κατανόησης των αντιλήψεων, των ιδεολογιών, της προσωπικότητας εντέλει του ηπειρώτη λογίου.⁷⁶⁶

Σχετικά την περίπτωση του *Νεολόγου*, ενός από τα πιο ευρείας κυκλοφορίας ελληνικά έντυπα του 19^{ου} αιώνα με ιστορία μεγαλύτερη των τριών δεκαετιών, δεν έχουμε κάποια ένδειξη που να υποδεικνύει συνεργασία που να ξεπερνά το πλαίσιο αποστολής ανταποκρίσεων σχετικών με τα τεκταινόμενα των ελληνικών παροικιών της Ρουμανίας.⁷⁶⁷ Αξιοσέβαστο μέλος αυτών των κοινοτήτων, με άριστη γνώση των ζητημάτων παιδείας και πολιτισμού αλλά και οξυδερκής παρατηρητής των πολιτικών εξελίξεων ο Δόσιος κατά πάσα πιθανότητα από το Γαλάτσι ή το Ιάσιο έστειλε τις ανταποκρίσεις του στην οθωμανική πρωτεύουσα, τακτική ιδιαίτερα συνηθισμένη την εποχή. Όσον αφορά τη συνεργασία του με τις τρεις ελληνικές εφημερίδες της ρουμανικής πρωτεύουσας αξίζει να επισημάνουμε ορισμένα στοιχεία που αφορούν τους εκδότες τους.⁷⁶⁸ Η *Ιρις* (των Λαών της Ανατολής) ξεκίνησε την κυκλοφορία της το 1865 υπό τη διεύθυνση του Ηπειρώτη, Ζαχαρία Σαρδέλλη, τον οποίο μάλιστα συνέδεε με τον Δόσιο, πέρα από την κοινή καταγωγή, και το γεγονός ότι σπούδασε Φιλολογία στο Πανεπιστήμιο Αθηνών υπηρετώντας μάλιστα ως

⁷⁶⁶ Το ότι συνεργάζεται για παράδειγμα με έντυπα τα οποία έχουν ξεκάθαρη πολιτική τοποθέτηση οπωσδήποτε θα πρέπει να θεωρηθεί δηλωτικό των πολιτικών-ιδεολογικών του τοποθετήσεων.

⁷⁶⁷ Ο *Νεολόγος* υπήρξε η εφημερίδα που κατεξοχήν εξέφραζε τους τραπεζικούς και τους καθαρά εθνικούς κύκλους της Κωνσταντινούπολης. Δεν είναι τυχαία επομένως η συνεργασία του Δοσίου με τη συγκεκριμένη εφημερίδα. Βλ. σχετικά Α. Παπάζογλου, *Άνθιμος Αλεξούδης ο φιλόμουσος. Ένας λόγιος ιερωμένος της ύστερης οθωμανικής εποχής. Βίος και έργο (συγγραφικό, αρχαιολογικό, παλαιογραφικό και άλλο)*, Θεσσαλονίκη 2020, σ. 70. Ο κ. Βαρελάς πρόσφατα είχε την καλοσύνη να μας πληροφορήσει ότι τη στιγμή που παραδιδόταν το τελικό κείμενο της παρούσας διατριβής είχε ήδη ξεκινήσει να εκπονείται διδακτορική διατριβή για το *Νεολόγο* της Κωνσταντινούπολης στο Πανεπιστήμιο Πατρών από την κ. Μαρία Μπόλα με επόπτρια την κ. Γεωργία Γκότση.

⁷⁶⁸ Σχετικά με τον ελληνικό τύπο στη Ρουμανία του 19^{ου} αιώνα υπάρχει μία μικρή βιβλιογραφία, τα πορίσματα της οποίας συμπυκνώνονται στο σχετικό με τον τύπο κεφάλαιο στο Petrescu, *Οι Έλληνες...*, σσ. 316-336.

καθηγητής διαφόρων ελληνικών σχολείων του εξωτερικού. Η μακροβιότατη αυτή εφημερίδα υπήρξε το κατεξοχήν όργανο έκφρασης των πόθων του διαμένοντος στη Ρουμανία αλύτρωτου ηπειρωτικού ελληνισμού και δεν ήταν λίγες οι φορές που στρεφόταν κατά των ελληνικών κυβερνήσεων κατηγορώντας τες για ολιγωρία στα θέματα της Ηπείρου. Εκκινώντας από μία ξεκάθαρα φιλελεύθερη ιδεολογία ο Σαρδέλλης και βαθιά επηρεασμένος από τις ιδέες του μέντορα του ιδίου αλλά και του Δοσίου, Θ. Πασχίδη, υποστήριζε σθεναρά την ιδέα της βαλκανικής συνεργασίας έναντι των Τούρκων, ιδεολόγημα που μετά τη ραγδαία άνοδο του πανσλαβιστικού κινήματος έδωσε τη θέση του σε αυτό της ελληνο-ρουμανικής προσέγγισης για την αναχαίτιση των Σλάβων. Εύκολα επομένως, μπορούμε να διαπιστώσουμε από τα παραπάνω ότι ο Δόσιος βρήκε στις σελίδες της *Ιριδος* ένα ιδανικό μέσο έκφρασης απόψεων από τις οποίες διαπνεόταν αναμφίβολα και ο ίδιος.⁷⁶⁹ Η περίπτωση των *Συλλόγων* είναι επίσης ενδεικτική της ένταξης του Δοσίου σε κύκλους με παρόμοιες ιδεολογικές-πολιτικές τοποθετήσεις ιδίως όσον αφορά τα εθνικά ζητήματα. Μετρώντας ήδη μία δεκαετία ζωής, όταν ο νεαρός τότε καθηγητής έφθανε στο Γαλάτσι, οι *Σύλλογοι* με εκδότη τον γεννημένο στη Ρουμανία ένθερμο υπέρμαχο ωστόσο του ελληνικού αλυτρωτισμού, Τιμολέοντα Ρουμπίνη, υπήρξαν το δημοσιογραφικό όργανο των τρικουπικών, στις τάξεις των οποίων θα πρέπει κατά πάσα πιθανότητα να τοποθετήσουμε και τον Δόσιο.⁷⁷⁰ Το 1893 η εφημερίδα συνενώθηκε με την *Πατρίδα*, η οποία είχε ξεκινήσει την πορεία της λίγα χρόνια νωρίτερα και τη διεύθυνση του νέου εντύπου με τίτλο *Πατρίς* ανέλαβε ο μαχητικός Σπυρίδων Σίμος, με τον οποίο ο Δόσιος συνδεόταν σε επίπεδο κοινής ηπειρωτικής καταγωγής αλλά και επαγγελματικό, καθώς ο πρώτος διετέλεσε για κάποιο διάστημα καθηγητής ελληνικών σε σχολεία των

⁷⁶⁹ Για την *Ιριδα* βλ. ό.π., σσ. 322-324.

⁷⁷⁰ Ας θυμηθούμε ενδεικτικά την αφιέρωση στον Τρικούπη στο *Περί Πρακτικών Σχολών*.

παροικιών. Ο τελευταίος για χρόνια βρισκόταν σε αντιπαράθεση με τον Αλκιβιάδη Σαρδέλλη, γιο και διάδοχο του ιδρυτή της *Ιριδος* αλλά και μαθητή του Δοσίου στο Εκπαιδευτήριο Βενιέρη, για το ποιος εξέφραζε γνησιότερα τους εθνικούς πόθους του αλύτρωτου ελληνισμού, μια διαμάχη που έληξε μόλις το 1904, όταν οι δύο εκδότες συμφώνησαν σε ανακωχή, εν μέσω των πρωτοφανών διώξεων για τους Έλληνες της Ρουμανίας εξαιτίας του αρωμουνικού ζητήματος. Την ίδια εποχή που μαίνονταν η μεταξύ τους διαμάχη αλλά και αφότου αυτή έληξε ο Δόσιος διανύοντας τη δική του «ρουμανική περίοδο» συνεργάστηκε με δύο εφημερίδες του Ιασίου, τις *Evenimentul* και *Opinia*, εκ των οποίων η πρώτη διακρινόταν για τον εθνικιστικό-φιλελεύθερο προσανατολισμό της, ενώ η δεύτερη χαρακτηριζόταν ως πιο συντηρητική.⁷⁷¹ Τέλος, θα πρέπει να προσθέσουμε στον κατάλογο αυτό και τη συνεργασία του με δύο εφημερίδες που εκδίδονταν στο Παρίσι κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, τις ελληνογαλλικές *Νέα Ημέρα* (*Le Nouveau Jour*) και τον *Φιλελεύθερο* (*Le Liberal*). Για τη μεν πρώτη από τις δύο παρά τις έρευνες μας δεν στάθηκε δυνατό να εντοπιστούν περισσότερες πληροφορίες, γεγονός που πιθανόν υποδεικνύει τον περιορισμένο ή και βραχύβιο χαρακτήρα του εντύπου, ενώ για τη δεύτερη γνωρίζουμε πως πράγματι από το 1906 έως και το 1914 κυκλοφορούσε στο Παρίσι μία καθημερινή βραδινή εφημερίδα με αυτόν τον τίτλο.⁷⁷²

⁷⁷¹ Για τις δύο εφημερίδες βλ. I. Bianu - N. Hodos - A. Ionescu (edit.), *Publicatiunile periodice romanesti. (Ziare, gazete, reviste) Descriere bibliografica*, I, Βουκουρέστι 1913, σσ. 246 και 463 αντίστοιχα.

⁷⁷² Όσον αφορά τη συνεργασία με τον *Φιλελεύθερο* ο ίδιος σημειώνει στο ύστερο αυτοβιογραφικό σημείωμα ότι αυτή αφορούσε το φιλολογικό σκέλος του εντύπου. Αξίζει ωστόσο να σημειώσουμε πως εν μέσω Εθνικού Διχασμού η συνεργασία με ένα ελληνογαλλικό έντυπο που τιτλοφορούνταν *Liberal* θα πρέπει να ερμηνευθεί μάλλον ως ενδεικτική των πολιτικών του πεποιθήσεων. Θυμίζουμε επιπλέον ότι ο Δόσιος συνεργάστηκε και με τον *Φιλελεύθερο των Ιωαννίνων* μία δεκαετία περίπου αργότερα, όταν δημοσίευσε σειρά άρθρων για τον Θωμά Πασχίδη. Όσον αφορά τη *Νέα Ημέρα* τώρα ο Δόσιος σημειώνει πως εκδότης της εφημερίδας υπήρξε ο Γεώργιος Σεραφίδης, τον οποίο την ίδια περίπου εποχή, 1916, συναντούμε ως εκδότη μίας άλλης εφημερίδας στο Παρίσι,

Συνολική αποτίμηση της εργογραφίας

Η κατά χρονολογική σειρά και ειδολογική κατηγορία μελέτη και ανάλυση του έργου του Νικολάου Γ. Δοσίου θεωρούμε ότι επιτρέπει στο σημείο αυτό την εξαγωγή ορισμένων συμπερασμάτων. Μέρος ενός τεράστιου δικτύου ελληνικών παροικιών που άκμασαν κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} κ.ε. ο Δόσιος βιώνει τις μεγάλες κοινωνικές, πολιτικές και επιστημονικές αλλαγές της εποχής του ερχόμενος σε επαφή με καινοτόμες ιδέες, νέα ήθη και νοοτροπίες, τα οποία πρώτα αφομοιώνει ο ίδιος και στη συνέχεια μεταφέρει μέσω των γραπτών του. Δεν θα ήταν, θεωρούμε, παράταιρο να υποστηριχθεί πως ο Δόσιος μέσω της έντονης κινητικότητας που επιδεικνύει γεωγραφικά αλλά σε επίπεδο ιδεών συνεχίζει τη μεγάλη προεπαναστατική παράδοση των εμπόρων και των συνεπικουρούμενων από αυτούς λογίων της γενέτειράς του που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση των συνθηκών γύρω από τις οποίες προετοιμάστηκε το κλίμα για την Επανάσταση. Αναλογικά πάντοτε ο Δόσιος, ένας γεννημένος υπήκοος της οθωμανικής αυτοκρατορίας που αποκτά στην πορεία όλα εκείνα τα χαρακτηριστικά του ευρωπαϊού λογίου, κομίζει δεκαετίες αργότερα αυτό το ριζοσπαστικό πνεύμα της ανανέωσης, που όμως δεν θα είχε κανένα νόημα για τον ίδιο, εάν δεν συνδυαζόταν με την εθνική ολοκλήρωση. Το κλίμα της «Μεγάλης Ιδέας» είναι πέρα από ευδιάκριτο και πανταχού παρόν. Αξίζει καταρχάς να σημειώσουμε πως η «περίοδος ακμής» του ηπειρώτη λογίου θα πρέπει να τοποθετηθεί από το τέλος της όγδοης δεκαετίας του 19^{ου} έως τις αρχές περίπου του 20^{ού} αιώνα και συμπίπτει ασφαλώς με τα χρόνια που πέρασε διδάσκοντας σε ελληνικά και ρουμανικά σχολεία σε Γαλάτσι και Ιάσιο. Πριν όμως ακόμη και από την εγκατάσταση στις ελληνικές παροικίες της Ρουμανίας ο νεαρός διδάκτορας είχε επιδείξει ένα άξιο λόγου συγγραφικό έργο με τη δημοσίευση άρθρων

της *Εσπερίας*. Για το θέμα αυτό βλ. Δ. Παπαδοπούλου, «Διασπορικές πολιτικές...», ό.π., σ. 210.

επιστημονικού περιεχομένου σε έγκριτο γλωσσολογικής ύλης γερμανικό περιοδικό, ενώ την ίδια εποχή εξέδιδε αυτοτελή μελέτη για τις νεοελληνικές δεισιδαιμονίες αλλά και τη διδακτορική του διατριβή, αμφότερες επί γερμανικού εδάφους.⁷⁷³ Με την επιστροφή στην Ελλάδα ο Δόσιος θα επιδοθεί στην αποθησαύριση τραγουδιών, λαϊκών θρύλων και παραδόσεων εκδίδοντας αυτοτελώς την πρώτη του ολοκληρωμένη λογοτεχνική απόπειρα με τίτλο *Χαρτοφυλάκιον των παιδικών μου χρόνων*, ενώ την ίδια περίοδο θα ξεκινήσει συνεργασία με το κορυφαίο ίσως φιλολογικό-οικογενειακό περιοδικό της εποχής, την *Εστία*. Πιεζόμενος να εγκαταλείψει τα Ιωάννινα αναγκάζεται να διακόψει κάπως απότομα τη συνεργασία με την *Εστία*, για να εγκαινιαστεί ωστόσο μία νέα, εξίσου παραγωγική: η εγκατάσταση στη Ρουμανία συμπίπτει χρονικά με την έναρξη της συνεργασίας με τον *Έσπερο*, το αρτιότερο δείγμα ελληνικού εικονογραφημένου εντύπου του 19^{ου} αιώνα, συνεργασία η οποία θα συνεχιστεί για αρκετά χρόνια. Από το 1884 έως το 1886 θα εκδοθούν πέντε αυτοτελή έργα εκπαιδευτικού περιεχομένου, γεγονός ενδεικτικό της αφοσίωσης του Δοσίου την περίοδο εκείνη στα διδακτικά του καθήκοντα. Σημαντικός σταθμός στην πορεία του υπήρξε αναμφίβολα και η έκδοση του *Ίστρου*, ενός εγχειρήματος προσωπικού που ναι μεν δεν απέφυγε τη σκληρή μοίρα του βραχύβιου χαρακτήρα ανάλογων προσπαθειών, μέσα από τις σελίδες του ωστόσο είδε το φως μεταξύ άλλων και η δεύτερη ολοκληρωμένη λογοτεχνική απόπειρα του Δοσίου, *Τα θύματα του Βάγια*.

Με την άφιξη στο Ιάσιο το 1894 εγκαινιάζεται μία περίοδος κατά την οποία ο Δόσιος στρέφεται, συναρτήσσει πολιτικών και κοινωνικών παραγόντων, στη μελέτη των ελληνο-ρουμανικών πολιτισμικών σχέσεων και την προβολή της βυζαντινής παράδοσης των Ηγεμονιών, μία περίοδος δηλαδή που διαφέρει ριζικά εν συγκρίσει με την αμέσως προηγούμενη. Η

⁷⁷³ Η διατριβή εκπονείται φυσικά στη Γερμανία και εκδίδεται τελικά στη Ζυρίχη.

αυγή του 20^{ου} αιώνα βρίσκει τον Δόσιο να πειραματίζεται σε πεδία στα οποία δεν είχε έως τότε δοκιμάσει τις δυνάμεις του, εκδίδοντας π.χ. μελέτη για την ερμηνεία των ονείρων, ταξιδιωτικές εντυπώσεις και εκπονώντας δημοσιεύοντας διατριβή νομικού περιεχομένου. Μεγάλες αλλαγές επρόκειτο να πραγματοποιηθούν και λίγα χρόνια αργότερα, καθώς η δεύτερη δεκαετία του εικοστού θα βρει τον ηπειρώτη λόγιο στο διαφορετικό από πολλές απόψεις πολιτισμικό περιβάλλον της Γαλλίας. Δεδομένου όμως του ότι τα χρόνια είχαν αρχίσει να περνούν και κυρίως οι περιπέτειες κάθε λογής να επισωρεύουν βάρη στον ήδη ταλαιπωρημένο Δόσιο τα λιγοστά έργα της περιόδου διακρίνονται για την προχειρότητα και τον αλληλοκαλυπτόμενο χαρακτήρα τους. Τελευταία αναλαμπή υπήρξε στις αρχές της τρίτης δεκαετίας του αιώνα η έκδοση τεύχους αποτελούμενου από δικές του ποιητικές συνθέσεις με αφορμή τη συμπλήρωση εκατό χρόνων από την έναρξη της ελληνικής επανάστασης. Έκτοτε ο Δόσιος, δίχως να αποσύρεται εντελώς από το πνευματικό γίγνεσθαι της γαλλικής πρωτεύουσας, περνά τα τελευταία του χρόνια νιώθοντας μέσα του έντονη την ανάγκη επανασύνδεσης με την κοιτίδα όλων των νεανικών του πόθων και ονείρων, τα αγαπημένα του Ιωάννινα. Ένα, λοιπόν, ακόμη στοιχείο που προκύπτει από τη σύντομη αυτή ανασκόπηση του έργου του Δοσίου είναι η κεντρική θέση του ταξιδιού. Η ακτίνα δράσης του καλύπτει ένα μεγάλο τμήμα των Βαλκανίων, της κεντρικής αλλά και δυτικής Ευρώπης σε τέτοιο σημείο που δεν χωρά αμφιβολία για το ότι ο ίδιος συγκεντρώνει πάνω του τα χαρακτηριστικά εκείνα του κοσμοπολίτη λογίου που με άνεση κινούνταν στο εκάστοτε περιβάλλον. Θα πρέπει ωστόσο να σημειώσουμε πως ο κοσμοπολιτισμός αυτός δεν έχει πάντοτε την ίδια αφετηρία: όντας νεαρός αποφασίζει ο ίδιος, χωρίς κατά τα φαινόμενα εξωτερικές πιέσεις, να μεταβεί και να σπουδάσει στη Γερμανία, περίπτωση βέβαια που δεν παρουσιάζει καμία ομοιότητα με την αναγκαστική φυγή από τα Ιωάννινα προκειμένου να αποφύγει τη σύλληψη: ο «εστέτ» νεαρός σπουδαστής δίνει

τη θέση του στο διωκόμενο λόγιο του Γαλατσίου και αυτός με τη σειρά του, όταν τα οικονομικά της οικογένειας επιδεινώνονται, στον λόγιο του βιοπορισμού που αρχικά κατευθύνεται στο ρουμανικό βορρά και έπειτα στη Γαλλία, όπου επιδίδεται σε ένα ατέρμονο κυνήγι «χαμένου θησαυρού» με ατυχή, όπως είδαμε, κατάληξη. Αυτή λοιπόν η ποιητική του ταξιδιού που γεννά προσδοκίες, δίνει υποσχέσεις, συχνότερα όμως δρέπει ματαιώσεις, διαπνέει το έργο του Δοσίου αφήνοντας έντονα το αποτύπωμά της. Η διαρκής αυτή κίνηση αντισταθμίζεται από μία και μόνο σταθερά που δεν είναι άλλη από τη νοσταλγία της γενέθλιας γης και τον πόθο της εθνικής ολοκλήρωσης.

Τα κύρια χαρακτηριστικά της εργογραφίας του θα μπορούσαν να συνοψιστούν ως εξής: ορισμένα από τα έργα, ειδικά εκείνα της πρώτης χρονολογικά περιόδου, διακρίνονται για κάποια πρωτοτυπία, όπως για παράδειγμα η μελέτη για τις δεισιδαιμονίες ή ακόμα και το *Χαρτοφυλάκιον*, όπου δημοσιεύονται τραγούδια που συνέλεξε ακόμη και από τα στόματα τροφίμων των φυλακών Κέρκυρας, μία τομή πραγματικά για τα δεδομένα της ελληνικής λογιούσης. Οπωσδήποτε όμως θα πρέπει να σταθούμε στο γεγονός ότι πολλές φορές ο Δόσιος αναγγέλλει την *εν ευθέτω χρόνω* υλοποίηση φιλόδοξων σχεδίων μέσω εκδόσεων που σκόπευε ο ίδιος να επιμεληθεί, κάτι που τις περισσότερες, αν όχι όλες τις φορές, φυσικά δεν πραγματοποιήθηκε. Η αναβλητικότητα και το μοτίβο της ματαίωσης διαπνέουν την ίδια την πορεία της ζωής του, όπως αυτός τουλάχιστον την αφηγείται, και αυτό είναι κάτι που έκδηλα αποτυπώνεται και στο σύνολο του έργου. Θα πρέπει επίσης να επισημάνουμε πως, αν και εξαρχής υπάρχουν τέτοια δείγματα, από τη στιγμή της εγκατάστασης στη Ρουμανία ο χαρακτήρας των περισσότερων έργων εμφανίζεται αναμφίβολα εκλαϊκευτικός, κάτι που ενδεχομένως οφείλεται στην συνειδητοποίηση ότι το τρένο της ακαδημαϊκής σταδιοδρομίας είχε χαθεί ή στο ότι η

πολυπόθητη αναγνώριση σε συνδυασμό πάντοτε με την κοινωνική ανέλιξη θα καθίσταντο εφικτές μέσα από την προσέγγιση ενός ευρύτερου κοινού. Δεν είναι λίγες επίσης οι φορές που ο Δόσιος υποπίπτει σε λάθη, σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα όπως η *Εκάβη* ή το παραινετικό ποίημα που δημοσιεύει στο *Vizantiiskii Vremennik* τα λάθη είναι σοβαρά. Παρόλα αυτά όμως φαίνεται να μην πτοείται, εμφανίζεται δεκτικός σε παρατηρήσεις, όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε λ.χ. μέσα από την αλληλογραφία με τον Krumbacher, δοκιμάζει ξανά τις δυνάμεις του, έχοντας ωστόσο μετριάσει τον κάπως πιο ορμητικό και φιλόδοξο τόνο των πρώτων έργων μέσω των οποίων ασκούσε αυστηρή κριτική σε λογίους όπως ο Σάθας ή ο Legrand σχετικά με την έκδοση βυζαντινών κειμένων.

Χαρακτηριστική είναι επίσης και η άνεση με την οποία ο Δόσιος κινείται στα εκάστοτε περιβάλλοντα που κατά καιρούς τυχαίνει να βρίσκεται, άνεση η οποία αποτελεί προϊόν μίας αξιοζήλευτης προσαρμοστικότητας: ο φέρελπις διδάκτορας της γλωσσολογίας δίνει τη θέση του στο μάχιμο εκπαιδευτικό που αφοσιώνεται στη συγγραφή διδακτικών εγχειριδίων και αυτός με τη σειρά του στον λόγιο που προσπαθεί να γεφυρώσει τον ελληνικό με τον ρουμανικό πολιτισμικό χώρο, μέχρις ότου φτάσουμε στον κοσμοπολίτη λόγιο των αρχών του 20^{ού} που περιδιαβαίνει τα πεδία της ψυχολογίας, των περιηγητικών εντυπώσεων και της νομικής, ενώ το τέλος αυτής της διαδρομής σημαδεύεται από την επιστροφή στις ρίζες μέσω της σύνθεσης σύντομων πατριωτικού περιεχομένου στιχουργημάτων. Αυτό που πραγματικά πάντως προκαλεί εντύπωση στην περίπτωση Δοσίου δεν είναι τόσο οι μεταβάσεις από το ένα γραμματειακό είδος στο άλλο όσο το ότι η όποια εξέλιξη σε επίπεδο ερευνητικών ενδιαφερόντων μπορεί, ίσως μάλιστα και πρέπει, να εξεταστεί παράλληλα με μία δυσανάλογη αργοπορία στην παρακολούθηση των εξελίξεων σε λογοτεχνικό τουλάχιστον επίπεδο: ο

εκφραστής πρωτοποριακών ιδεών σε τομείς όπως η λαογραφία, τα εκπαιδευτικά, το γλωσσικό ή ακόμη και η ψυχολογία δεν φαίνεται να ταυτίζεται και τόσο με το λογοτέχνη, ο οποίος δεν καταφέρνει να αποτινάξει τα νεανικά του ερεθίσματα και να διαμορφώσει ένα προσωπικό ύφος ή έστω να παρατηρήσει τις νέες τάσεις και ρεύματα. Η αποτύπωση αντίρροπων δυνάμεων στην περίπτωση Δοσίου δεν σταματά ωστόσο εδώ: η γραπτή επικοινωνία, οι αφιερώσεις, η αποστολή αντιτύπων σε πανευρωπαϊκή κλίμακα πέρα από μία ακόμη μαρτυρία των πολιτισμικών μεταφορών από και προς την ελληνική λογισύνη υποδεικνύουν πως ο Δόσιος υπήρξε μέλος ενός πυκνού, κοσμοπολίτικου δικτύου λογίων που παρά τις έντονες εθνοκεντρικές τάσεις του τελευταίου τετάρτου του 19^{ου} κ.ε. διεθνοποίησε την ενασχόληση με το μεσαιωνικό και νεότερο ελληνισμό. Παράλληλα ο ίδιος κοσμοπολίτης λόγιος που με άνεση κινούνταν στα ευρωπαϊκά φιλολογικά σαλόνια, έχοντας μεταξύ άλλων εκδώσει έργα σε τέσσερις διαφορετικές γλώσσες, ταυτίζεται με το θερμότατο υπέρμαχο των ελληνικών αλυτρωτικών θέσεων όντας ένας πέρα για πέρα γνήσιος εκφραστής της εθνικής ιδεολογίας.⁷⁷⁴ Κάτι τέτοιο φυσικά δεν αποτελεί μοναδικό φαινόμενο μιας και δεν ήταν λίγοι οι λόγιοι εκείνοι που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν, σύμφωνα με τις νεότερες προσεγγίσεις, «κοσμοπολίτες εθνικιστές».⁷⁷⁵ Αρκετοί υπήρξαν ειδικά οι λογοτέχνες που παρά τον διεθνή χαρακτήρα της συγγραφικής τους δραστηριότητας και τις επαφές τους με άλλες γλώσσες και λογοτεχνίες

⁷⁷⁴ Για το θέμα των πολιτισμικών μεταφορών και των δικτύων των λογίων βλ. διεξοδικότερα Μ. Μητσού, «Δίκτυα (νέο) ελληνιστών και πολιτισμικές μεταφορές στα τέλη του 19^{ου} αι. (Karl Krumbacher, Emile Legrand, N. Γ. Πολίτης)» στο U. Moennig (επιμ.), *Ως αθύρματα παιδάς. Eine Festschrift für Hans Eideneier*, Βερολίνο 2016, σσ. 311-323.

⁷⁷⁵ Σχετικά με το ζήτημα βλ. την πρόσφατη μελέτη του Π. Ματάλα, *Κοσμοπολίτες εθνικιστές. Ο Μωρίς Μπαρρές και οι ανά τον κόσμο «μαθητές» του*, Ηράκλειο 2021. Πάντως, όπως μας επισήμανε ο συγγραφέας του έργου σε προσωπική επικοινωνία, το όνομα του Δοσίου δεν απαντάται μεταξύ των συνομιλητών του Μπαρρές, παρότι ο ηπειρώτης λόγιος διαμένει την «περίοδο ακμής» του τελευταίου στο Παρίσι και διατηρεί μάλιστα επαφές με τακτικούς συνομιλητές του γάλλου εθνικιστή όπως ο Ψυχάρης ή ο Βικέλας.

προσπάθησαν μέσω των κειμένων τους να εκπροσωπήσουν τη δική τους εθνική κουλτούρα, άλλοτε με τρόπο πιο μοντέρνο σε επίπεδο μορφής και άλλοτε πιο παραδοσιακά, όπως θεωρούμε ότι ισχύει στην προκείμενη περίπτωση. Ο κοσμοπολιτισμός επομένως του Δοσίου δεν έρχεται σε σύγκρουση με τον μεγαλοϊδεατισμό του, ίσως μάλιστα ο τελευταίος να εκπορεύεται στο πλαίσιο του πρώτου, από τη στιγμή που μία τέτοια κοσμοπολίτικη οπτική έδινε τη δυνατότητα σε άτομα σαν τον Δόσιο να αντιληφθούν σαφέστερα τη δική τους εθνική ιδιαιτερότητα.⁷⁷⁶

Εξέλιξη και πρωτοπορία σε επιστημονικό επίπεδο από τη μία, στασιμότητα και προσκόλληση στο παρελθόν σε λογοτεχνικό επίπεδο από την άλλη. Βιωμένος κοσμοπολιτισμός από τη μία, ο οποίος συντέλεσε μάλιστα, αναλογικά πάντοτε, στη δημιουργία ενός ιδιάζοντος κλίματος ακαδημαϊκού φιλελληνισμού στο τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} και ανεπιτήδευτος εθνοκεντρισμός που δεν άφηνε περιθώρια αποφυγής των παγίδων της ελληνικής πολιτικής και πολιτισμικής πραγματικότητας από την άλλη είναι μερικές μόνο από τις τάσεις που αποτυπώνονται στην περίπτωση του ηπειρώτη λογίου καθιστώντας την περίπτωσή του ακόμη πιο ενδιαφέρουσα. Τέλος, δεν θα μπορούσαμε να κλείσουμε αυτή τη σύντομη αποτίμηση χωρίς να αναφερθούμε σε ένα ακόμη χαρακτηριστικό που αποτυπώνεται στα ύστερα κυρίως έργα, όταν πλέον ο ίδιος είχε συναίσθηση του απραγματοποίητου των όσων σχεδίαζε: την ελπίδα της αναγνώρισης. Δεν είναι τυχαία εξάλλου η επικοινωνία που ανέπτυξε προς το τέλος με ανθρώπους που διαδραμάτιζαν ενεργό ρόλο στην πνευματική κίνηση της Ηπείρου, όπως ο Χρήστος Σούλης, διαβλέποντας μία τελευταία ίσως ευκαιρία να συμπεριληφθεί στο πάνθεον της ηπειρωτικής έστω λογιουσύνης. Το παράπονο για τη ματαιίωση και η ελπίδα για αναγνώριση θα μπορούσαν κάλλιστα να αποκρυπτογραφηθούν μέσα από τις

⁷⁷⁶ Ο.π., σ. 33.

τελευταίες αράδες του ύστερου αυτοβιογραφικού του σημειώματος όταν με μία δόση πικρίας παραδέχεται ότι δικά του πολλά ανέκδοτα έργα -πεζά και έμμετρα- άτινα ευχής έργον ήθελε είσθαι εάν διευκολύνετο υπό τινός σωματείου ή φιλόμουσου Ηπειρώτου -διότι τα πλείστα αυτών αφορώσι την Ήπειρον και την Ηπειρωτική λαογραφίαν- όπως τα εκδώση προτού εγκαταλείψει τον πρόσκαιρον τούτον βίον [...].

Κατάλογος των αυτοτελώς δημοσιευμένων έργων του Δοσίου (κατά χρονολογική σειρά)

- *Der Aberglaube bei den heutigen Griechen (seinem Ursprunge nach): ein Sendschreiben an Karl Foy in Leipzig von Nikolaus Dossius aus Epirus*, Φράιμπουργκ 1878 η πρώτη έκδοση. Επανέκδοση, Γαλάτσι 1894.
- *Beitrage zur neugriechischen Wortbildungslehre: Eine inaugural-dissertation zur Erlangung der philosophischen Doctorwurde vorgelegt der Philosophischen Facultat der Eberhard-Caroline-Universitat zu Tubingen am 31. Juli 1879*, Ζυρίχη 1879.
- *Χαρτοφυλάκιον των παιδικών μου χρόνων ή αναμνήσεις τής παιδικής μου ηλικίας*, Κέρκυρα 1880.
- *Περί της παρ' ημίν μέσης ή γυμνασιακής εκπαιδύσεως λόγος απαγγελθείς εν τω εν Γαλατσίω ελληνικώ εκπαιδευτηρίω Α. Βενιέρη επί τη ενάρξει των ενιαυσίων εξετάσεων του ΚΣΤ' έτους*, Γαλάτσι 1883.
- *Περί της παρ' ημίν μέσης ή γυμνασιακής εκπαιδύσεως λόγοι δύο, απαγγελθέντες κατά την έναρξιν των ενιαυσίων εξετάσεων του ΚΣΤ' και ΚΖ' σχολικού έτους εν τω Γαλαζίω ελληνικώ εκπαιδευτηρίω*, Βουκουρέστι 1884.
- *Ευριπίδου Εκάβη: Μετά ψυχαγωγίας εξ ιδιογράφου Λάμπρου του Φωτιάδου και νεωτέρων επεξηγηματικών σχολίων και σημειώσεων*, Γαλάτσι 1884.
- *Γυμνασιακή Βιβλιοθήκη. Τεύχος πρώτον περιέχον προλεγόμενα εις τον Όμηρον και βιογραφίαν του Θουκυδίδου και εισαγωγήν εις την συγγραφήν αυτού*, Γαλάτσι 1884.
- *Περί πρακτικών σχολών. Λόγος απαγγελθείς κατά την έναρξιν των ενιαυσίων εξετάσεων του κθ' σχολικού έτους του εν Γαλαζίω Ελληνικού Εκπαιδευτηρίου*, Βουκουρέστι 1886.

- Τα θύματα του Βάγια (Ιωάννινα 1817-1821). Πρωτότυπον ηπειρωτικόν διήγημα, Ανατύπωσις εκ του περιοδικού «Ίστρος», Βουκουρέστι 1888.
- *Chestiunea Omerică*, Μπρασόβ 1895.
- *Schlandt Lesebuch für Handels- und Realschulen. Limba germană. Carte de cetire pentru școalele comerciale, reale și profesionale*, Μπρασόβ 1897.
- *Legendele asupra Bisericei "Aghia Sofia" la Bizantini și la Grecii de astăzi*, Ιάσιο 1898.
- *Studii greco-române. Partea I. Clasicismul în Principatele Române în secolele XVII, XVIII și la începutul secolului al XIX-lea. Partea a II-a, Inscriptiile grecești păstrate în capitala Moldovei, și Partea a III-a: Manuscrisele grecești din Biblioteca Centrală din Iași*, Ιάσιο 1901-1902.
- *Εκ του κόσμου των ονείρων: ιστορική και ψυχολογική μελέτη*, Αθήνα 1903.
- *O vizită la muzeele Luvrului (Corespondențe din Paris, 1905-1907)*, Ιάσιο 1908.
- *Prof. Dr. Karl Krumbacher: Souvenir d'un ami et camarade d'École*, Ιάσιο 1910.
- *Justiția și cunoștințele juridice în Principatele dunărene în secolele al 17-lea, al 18-lea și pe la începutul secolului al 19-lea; Contribuție la istoria dreptului în România de odinioară: 2. Notices manuscrites écrites sur quelques anciens livres de la "Bibliothèque Centrale" (Université de Jassy)*, Ιάσιο 1911.
- *Quelques variantes dans le «Φωκylίδεια» d' apres un manuscrit du XVII siècle de Janina (Epire)*, Πουί-αν-Βελαί 1914.
- *Chestii școlare. Limbile străine. Metodul predării limbilor străine*, Ιάσιο 1915.
- *Νούσια Γιαννιώτη (N. Γ. Δ. δ. φ.), Ύμνος και Επιγράμματα προς πανηγυρισμόν της Α' εκατοενταετηρίδος της εθνικής παλιγγενεσίας (1821-1921)*, Α', Παρίσι 1921.

**Κατάλογος περιοδικών στα οποία εντοπίστηκαν κείμενα του Δοσίου
(κατά χρονολογική σειρά)**

- *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen* (1878-1881), Γκέτιγκεν
- *Εστία* (1880-1882), Αθήνα
- *Επιθεώρησις Πολιτική και Φιλολογική* (1881), Αθήνα
- *Εσπερος* (1882-1887), Λειψία
- *Ιστρος* (1887-1888), Γαλάτσι
- *Ελλάς* (1889 -1890), Άμστερνταμ
- *Vizantiiskii Vremennik / Βυζαντινά Χρονικά* (1896), Ρωσία
- *Δωδώνη* (1896), Αθήνα
- *Philologus* (1902), Γερμανία
- *Ηπειρωτικά Χρονικά* (1927), Ιωάννινα

**Κατάλογος των δημοσιευμένων σε περιοδικά άρθρων του Δοσίου
(κατά χρονολογική σειρά)**

Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen (1878-1881)

- N. Dossius, «Beispiele der Volksetymologie im Neugriechischen», *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen* Zweiter Band (1878), 338-340.
- N. Dossius und A. Fick, «Miscellen», *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen* Dreiter Band (1879), 87.
- N. Dossius, «Alt und neugriechische volksetymologien», *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen* Sechster Band (1881), 230-232.

Εστία (1880-1882)

- N. Δόσιος, «Δημοτική Ανθολογία», *Εστία* τχ 235 (1880), 413-414.

- Ν. Δόσιος, «Δείγματα βυζαντιακών κατά στίχον επιστολών», *Εστία* τχ 322 (1882), 138-139.
- Ν. Δόσιος, «Μία επίσκεψις εν τω γεροντοκομείω Ιωαννίνων», *Εστία* τχ 331 (1882), 283-285.
- Ν. Δόσιος, «Ανέγερσις της ελληνικής παιδείας από τα μέσα του δεκάτου ογδόου αιώνας», *Εστία* τχ 348 (1882), 552-553.

Έσπερος (1882-1887)

- Ν. Δόσιος, «Ο Αχιλλεύς εν τη δημώδη μεσαιωνική ποιήσει», *Έσπερος* 47 (1/13 Απριλίου 1883), 354-356.
- Ν. Δόσιος, «Το εν Γαλαζίω Ελληνικόν Εκπαιδευτήριον του κ. Α. Βενιέρη», *Έσπερος* 57 (1/13 Σεπτεμβρίου 1883), 142-143.
- Ν. Δόσιος, «Περί της ινδοευρωπαϊκής ή ινδογερμανικής οικογένειας», *Έσπερος* 59 (1/13 Οκτωβρίου 1883), 163-164.
- Ν. Δόσιος, «Περί της ινδοευρωπαϊκής ή ινδογερμανικής οικογένειας», *Έσπερος* 60 (15/27 Οκτωβρίου 1883), 179-180.
- Ν. Δόσιος, «Ελληνικόν Εκπαιδευτήριον του κ. Α. Βενιέρη εν Γαλαζίω. Ιδιαίτερα ανταπόκρισης», *Έσπερος* 70 (15/27 Μαρτίου 1884), 343 και 352.
- Ν. Δόσιος, «Λάμπρος Φωτιάδης», *Έσπερος* 74 (15/27 Μαΐου 1884), 20.
- Ν. Δόσιος, «Ολίγα τινά περί των παρά τοις αρχαίοις Έλλησι βιβλιοθηκών», *Έσπερος* 95 (1/13 Απριλίου 1885), 355-356.
- Ν. Δόσιος, «Οδύσσειας Ψ' (Οδυσσέως υπό Πηνελόπης αναγνωρισμός) και τα καθ' ημάς περί του παλινοστούντος συζύγου δημοτικά άσματα», *Έσπερος* 121 (1/13 Μαΐου 1886), 6-7 και οι συνέχειες στα τεύχη 122, σσ. 19-20 και 123, σσ. 35-36.
- Ν. Δόσιος, «Σπυρίδων Μανάρης», *Έσπερος* 140 (15/27 Φεβρουαρίου 1887), 307-308.

Ελλάς (1889-1890)

- N. G. Dossios, «Τινά περί των της αρχαίας και νέας Ελλάδος αποικιών», *Ελλάς* 1 (1889), 21-30
- N. G. Dossios, «Zur Sprachfrage», *Ελλάς* 2 (1890) 280-281.

Vizantiiskii Vremennik / Βυζαντινά Χρονικά (1896)

- Δοσιος Η. Γ., «Ἄνωνύμου ποίημα παραινετικὸν ἐν ἑξαμέτροις», *Византийский Временник. Том III* (1896), 560-573.

Δωδώνη (1896)

- Ν. Γ. Δόσιος, «Τα Βλησεΐδια», *Δωδώνη* 1 (1896), 80-82

Philologus (1902)

- N. G. Dossios, «Ueber einige Varianten zu den Pseudophocylidea nach einem bis jetzt unbekanntem Codex aus dem 16. Jahrh», *Philologus* LVI (1902), 616-620.

Ηπειρωτικά Χρονικά (1927)

- Ν. Δόσιος, «Σπυρίδων Θ. Μανάρης», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 2 (1927), Παράρτημα πρώτον- βιογραφικόν, 42-45.

Κατάλογος εφημερίδων – διάφορων εντύπων με τα οποία
συνεργάστηκε ⁷⁷⁷

- *Τρεις των Λαών της Ανατολής*, Βουκουρέστι
- *Πατρίς*, Βουκουρέστι
- *Σύλλογοι*, Βουκουρέστι
- *Νεολόγος*, Κωνσταντινούπολη
- *Evenimentul*, Ιάσιο
- *Opinia*, Ιάσιο
- *La Confédération Balkanique / Βαλκανική Συνεννόησις*, Παρίσι
- *Nouveau Jour/ Νέα Ημέρα*, Παρίσι
- *Le Liberal / Ο Φιλελεύθερος*, Παρίσι
- *Φιλελεύθερος*, Ιωάννινα

⁷⁷⁷ Κείμενά του εντοπίστηκαν στις τρεις πρώτες εφημερίδες, ενώ η συνεργασία με τις υπόλοιπες αναφέρεται από τον ίδιο, χωρίς ωστόσο να έχει έως τώρα καταστεί εφικτός ο εντοπισμός κάποιων κειμένων.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ – ΑΝΘΗ ΚΑΙ ΦΥΛΛΑ

Εισαγωγή

Στον τελευταίο σταθμό μίας μακράς, γεμάτης συγκινήσεις, ανατροπές και ματαιώσεις διαδρομής ο Νικόλαος Δόσιος αποφασίζει σε ηλικία εξήντα ετών, υπό τη σκιά του Πολέμου πάνω από μία ήπειρο στην οποία είχε ζήσει απ' άκρου εις άκρον, να συγκεντρώσει και να επεξεργαστεί το σύνολο της σωζόμενης τότε στιχουργικής του παραγωγής. Την ίδια περίοδο που μαίνονταν σκληρές μάχες, με τα γερμανικά στρατεύματα να απειλούν την ίδια την ύπαρξη της τρίτης γαλλικής δημοκρατίας, ο ηπειρώτης λόγιος έχοντας αποσυρθεί προς ώρας από τα διδακτικά καθήκοντα περνά τις μέρες του μελετώντας και αναζητώντας ελληνικά χειρόγραφα στο παλαιό κτίριο της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας στο κέντρο του Παρισιού. Επιβαρυσμένος από προσωπικές τραγωδίες και οικονομικές δυσκολίες, βλέποντας παράλληλα τον κόσμο στον οποίο είχε μεγαλώσει να αποδομείται μέρα με τη μέρα εξαιτίας μίας σύγκρουσης που ανέτρεπε κάθε γνωστή μέχρι τότε σταθερά, ο Δόσιος αντλούσε δύναμη μέσα από μία διαδικασία αναμόχλευσης του παρελθόντος, με το βλέμμα ωστόσο στραμμένο στο μέλλον. Σε αυτό, λοιπόν, το πλαίσιο δίπλα στο σύνολο μίας στιχουργικής διαδρομής πέντε περίπου δεκαετιών θα προστεθεί ένα αυτοβιογραφικό σημείωμα, στο οποίο, όπως και στον πρόλογο της συλλογής, διακρίνεται μία έντονη απολογιστική διάθεση. Φαίνεται, επομένως, ότι ο βετεράνος λόγιος δεν επεδίωκε μέσω της συλλογής απλά να προσφέρει στον εαυτό του τη δυνατότητα να ξεφεύγει, έστω πρόσκαιρα όπως ο ίδιος παραδέχεται, από τις δυσκολίες του παρόντος. Με προσοχή και μεθοδικότητα ο Δόσιος δομεί τη συλλογή, προκειμένου αυτή να αποτελέσει το λογοτεχνικό του κληροδότημα στην αιωνιότητα. Τα *Άνθη και Φύλλα* θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ένα είδος πνευματικής παρακαταθήκης και παράλληλα το όχημα μέσω του οποίου έλπιζε ότι θα διάβαινε κάποια στιγμή τις πύλες του λογοτεχνικού κανόνα. Διαθέτοντας επίγνωση της αδυναμίας των συνθέσεων, γεγονός που συχνά-πυκνά με το

ένδυμα της μετριοφροσύνης φροντίζει να υπενθυμίσει, αλλά και της αδυναμίας πρόσβασης του πολυπόθητου κοινού στο σύνολο της στιχουργικής του παραγωγής εξαιτίας του χρονικού και γεωγραφικού διασκορπισμού των δημοσιευμένων του συνθέσεων, δίνει την ευκαιρία στον αναγνώστη να γνωρίσει πρώτα τον άνθρωπο, κατά βάση τον λόγιο, ο οποίος μεταξύ πολυποίκιλων άλλων ενασχολήσεων κατόρθωνε ανά περιόδους να βρει τον χρόνο προκειμένου να εκφραστεί μέσω της απολλώνιας φόρμιγγας.

Τα *Άνθη και Φύλλα* δεν αποτελούν ωστόσο μία συνηθισμένη συλλογή, κάθε άλλο. Η λογοτεχνική και αισθητική αξία των περισσότερων μάλιστα συνθέσεων δεν δικαιολογεί καν τον προσδιορισμό *ποιητική*, με τον οποίο την περιέβαλε ο δημιουργός της. Ο Δόσιος δεν υπήρξε, όσο και να το ήθελε, ποιητής αξιώσεων και ίσως ο όρος «συλλογή στιχουργημάτων» να απέδιδε καλύτερα το περιεχόμενο της. Ο συμπληρωματικός χαρακτήρας, στοιχείο που χαρακτηρίζει και προγενέστερα έργα, είναι και σε αυτή την περίπτωση ευδιάκριτος: του κυρίου σώματος προηγείται πρόλογος, ακολουθεί αυτοβιογραφικό σημείωμα και έπεται κατάλογος των αυτοτελώς δημοσιευμένων έργων.⁷⁷⁸ Προϊόντα στιγμιαίων διαθέσεων τα περισσότερα στιχουργήματα ελάχιστη οργανική σχέση έχουν με συνθέσεις όπως οι μεταφράσεις αρχαίων κειμένων ή οι διασκευές λαϊκών παραμυθιών που επίσης περιλαμβάνονται στη συλλογή. Η τελική αίσθηση που μας αφήνουν τα *Άνθη και Φύλλα* έχοντας από μόνα τους δώσει την

⁷⁷⁸Το αυτοβιογραφικό σημείωμα πιθανότατα, εάν κρίνουμε και από ανάλογες περιπτώσεις, μπορεί να νοηθεί και ως ένα απαραίτητο συμπλήρωμα για την πληρέστερη κατανόηση των συνθέσεων του Δοσίου, επομένως δεν θα πρέπει να προκαλεί απορία κάτω από αυτό το πρίσμα η ένταξή του στη συλλογή. Θυμίζουμε την περίπτωση του ζακύνθιου ποιητή, Στέφανου Μαρτζώκη, ο οποίος δημοσίευσε το 1913 την αυτοβιογραφία του στο περιοδικό *Καλλιτέχνης*. Ο εκδότης του περιοδικού Γεράσιμος Βώκος προλογικά θεωρεί ότι μία τέτοια προσπάθεια είναι [...] πολύτιμος συμβολή δια την βαθύτεραν επεξήγησιν και κατανόησιν της ποιήσεως του [...]. Βλ. σχετικά Μ. Χρυσανθόπουλος κ.ά., *Αυτοβιογραφία: μεταξύ Ιστορίας και Λογοτεχνίας στον 19^ο αιώνα*, Αθήνα 2015, σ. 207.

απάντηση στο ερώτημα που τίθεται στον πρόλογο, εάν δηλαδή τα πρώτα υπερτερούν των δεύτερων, είναι αυτή της ανάγκης του δημιουργού να εντάξει το σύνολο του ανέκδοτου και από δεκαετίες δημοσιευμένου, πιθανότατα ήδη λησμονημένου τότε, έργου του σε έναν κώδικα με δική του επιμέλεια, δομημένο έτσι ώστε να διευκολύνεται ο προσδοκώμενος αναγνώστης, ει δυνατόν και ο μελλοντικός εκδότης. Ο Δόσιος συναισθανόταν το απραγματοποίητο της έκδοσης, ενόσω εκείνος ζούσε, και αυτό τελικά αποτελεί ίσως το πιο ενδιαφέρον στοιχείο της συλλογής: η αποτύπωση της ανάγκης να ξεφύγει από τη σκληρή μοίρα της λήθης. Παρόλα αυτά δεν λείπουν οι στιγμές που ορισμένα άνθη διακρίνονται μέσα στο πυκνό στρώμα των φύλλων. Ας πάρουμε όμως τα πράγματα με τη σειρά.

Περιγραφή του κώδικα

Η αυτόγραφη ποιητική συλλογή *Άνθη και Φύλλα*, καρπός της εργασίας μεταξύ των ετών 1916-'17, διασώζεται στον κώδικα Par. Suppl. gr 1367 της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας.⁷⁷⁹ Ο κώδικας αποτελείται από 142 φύλλα διάστασης 16,5 X 11,0 εκ., ενώ φέρει στάχωση από χαρτόνι επενδεδυμένο με ύφασμα. Οι πρώτες 43 σελίδες αριθμούνται ελληνικά από τον ίδιο (α'-μβ') και οι υπόλοιπες με αραβικούς αριθμούς (1-233). Μεταξύ των δύο αυτών τμημάτων παρεμβάλλονται 3 ανάριθμες σελίδες με επικολλημένες φωτογραφίες του ίδιου, της συζύγου και της οικίας τους στο Ιάσιο της Ρουμανίας.⁷⁸⁰ Η τελευταία σελίδα παραμένει ανάριθμη, ενώ από μεταγενέστερο χέρι αριθμούνται με λατινική αρίθμηση τα πρώτα φύλλα

⁷⁷⁹ Μία πρώτη παρουσίαση του κώδικα και της συλλογής έγινε από τον γράφοντα στο: «*Άνθη και Φύλλα: Ανέκδοτη συλλογή στιχουργημάτων του Νικολάου Γ. Δόσιου στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας*», *Μικροφιλολογικά* 46 (2019), σσ. 9-12. Τα στοιχεία που παρουσιάζονται στην παρούσα διατριβή αντλούνται σχεδόν αποκλειστικά από εκεί.

⁷⁸⁰ Η πρώτη φωτογραφία είναι από το Ιάσιο στα 1909, η δεύτερη από το Παρίσι στα 1907, ενώ η τρίτη είναι από το Ιάσιο στα 1910. Φωτογραφία του Δόσιου χρονολογημένη το 1889 από το Γαλάτσι της Ρουμανίας υπάρχει και πριν από τον *Πρόλογο*. Στη σελίδα 111 του χειρογράφου επισυνάπτεται φωτογραφία της κόρης του, Θεοδώρας, η οποία και επιμελήθηκε την καλλιτεχνική διακόσμηση της συλλογής.

του κώδικα (I-IV). Χωρίς αρίθμηση παραμένουν η πρώτη και η τελευταία σελίδα του κώδικα (1 και 234). Ο τίτλος της συλλογής, *ΝΟΥΣΙΑ ΓΙΑΝΝΙΩΤΗ (Ν.Γ.Δ. δ.φ.) / «ΑΝΘΗ ΚΑΙ ΦΥΛΛΑ» / ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ / (1872-1917) / Μετά προλόγου και αυτοβιογραφίας / ΕΝ ΠΑΡΙΣΙΟΙΣ 1917*, αναγράφεται στο υφασμάτινο περίβλημα της στάχωσης. Ένα επισκεπτήριο δελτίο⁷⁸¹ με την ταχυδρομική του διεύθυνση παρεμβάλλεται μεταξύ εξωφύλλου και σελίδας I, ενώ στη σελίδα II εντός πλαισίου φυτικής διακόσμησης που σχεδιάστηκε από την κόρη του Θεοδώρα, το όνομα της οποίας διαβάζουμε κάτω δεξιά, αναγράφεται η αφιέρωση του κώδικα στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας. Στη σελίδα III επαναλαμβάνεται ο τίτλος, αυτή τη φορά συνοδευόμενος με στίχο από την *Ιλιάδα* A469 (*όσα τε φύλλα και άνθηα γίννεται ώρη*) από τον οποίο τιτλοφορήθηκε η συλλογή, ενώ στην ίδια σελίδα δηλώνεται ότι ορισμένα από τα στιχουργήματα είχαν δημοσιευθεί και άλλα παρέμεναν αδημοσίευτα. Οι επόμενες σελίδες (α'-ια') αποτελούν τον πρόλογο, του οποίου έπεται αυτοβιογραφικό σημείωμα (ια'-λγ') και κατάλογος της εργογραφίας του (λγ'-μβ').⁷⁸² Ακολουθεί το κύριο σώμα της συλλογής (σ. 1-200 και 211-233) αποτελούμενο από 121 μικρότερες ή μεγαλύτερες συνθέσεις μεταξύ των οποίων παρεμβάλλεται πίνακας των περιεχομένων της συλλογής (σ. 201-210).⁷⁸³

⁷⁸¹ Το δελτίο μάλλον θα πρέπει να το θεωρήσουμε μεταγενέστερο του 1919, καθώς σε αυτό αναφέρεται ότι είχε τιμηθεί με τη διάκριση του Ιππότη του Σωτήρος από το ελληνικό κράτος, κάτι που έγινε αργότερα.

⁷⁸² Στην παρούσα έκδοση για λόγους οικονομίας και αποφυγής επαναλήψεων, εφόσον έχει ήδη παρουσιασθεί και αναλυθεί το σύνολο των εκδοθέντων έργων του λογίου, παραλείπεται ο εργογραφικός κατάλογος που συνέταξε ο ίδιος με βάση τη γλώσσα (ελληνικά, ρουμανικά, γαλλικά και γερμανικά).

⁷⁸³ Στο προαναφερθέν άρθρο του γράφοντος σημειωνόταν ο αριθμός 119 ως σύνολο των συνθέσεων της συλλογής. Η εκ των υστέρων επεξεργασία κατέδειξε όμως ότι μία σύνθεση, συγκεκριμένα η μετάφραση της *Οδύσσειας β'*, δεν είχε αριθμηθεί από τον Δόσιο χωρίς προφανή λόγο, ενώ το τελευταίο στιχούργημα πριν από τις διασκευές των ηπειρωτικών παραμυθιών λανθασμένα φέρει τον αριθμό 114, που φέρει και το αμέσως προηγούμενο, το τελευταίο δηλαδή στιχούργημα της συλλογής. Στις 119 συνθέσεις επομένως προστέθηκαν άλλες δύο και φθάσαμε το σύνολο των 121.

Το περιεχόμενο της συλλογής

Όπως ήδη σημειώθηκε 121 είναι συνολικά οι συνθέσεις που περιλαμβάνονται στη συλλογή, στις περισσότερες εκ των οποίων ο Δόσιος φροντίζει να δώσει πληροφορίες για το χρόνο και τον τόπο συγγραφής, ενώ δεν λείπουν και εκείνες για τις οποίες παρέχονται, συνήθως με τη μορφή υποσημειώσεων, επιπλέον πληροφορίες για τα πρόσωπα στα οποία αφιερώνονται ή διάφορα παρασκήνια γύρω από τη σύνθεση.⁷⁸⁴ Η κατάταξη των ποιημάτων γίνεται επιμελώς με κριτήριο την χρονολογική τάξη και την καθ' ύλην εσωτερικήν αλληλουχίαν και ψυχολογικήν συνάρτησιν, όπως σημειώνεται στον πρόλογο. Φαίνεται πάντως ότι αυτό που βάρυνε περισσότερο στην τελική επιλογή ήταν ο φόβος διατάραξης της εσωτερικής αλληλουχίας, εφόσον η κατάταξη με βάση τη γλώσσα δεν θα διατάρασσε σε ανεπανόρθωτο βαθμό τη χρονολογική σειρά: οι πρωιμότερες συλλήψεις αποτυπώνονται στην καθαρεύουσα και οι μεταγενέστερες κατά βάση στη δημοτική. Ένα ακόμη στοιχείο που θα πρέπει να επισημανθεί είναι πως παρά τη θεματική ομαδοποίηση των στιχουργημάτων, η εναλλαγή δημοσιευμένων-αδημοσίευτων γίνεται χωρίς κάποια ιδιαίτερη νόρμα.

Ορισμένες εισαγωγικές παρατηρήσεις που μπορούμε να κάνουμε σχετικά με το περιεχόμενο είναι οι εξής: πρώτον οι 81 αδημοσίευτες συνθέσεις υπερτερούν σαφώς των 35 δημοσιευμένων. Από τις 81 αυτές συνθέσεις που παρέμεναν αδημοσίευτες μέχρι και την ολοκλήρωση της επεξεργασίας της συλλογής επτά (αρ. 83 και 108-113) εκδόθηκαν λίγα χρόνια αργότερα συμπεριλαμβανόμενες στον *Ύμνο και Επιγράμματα*.⁷⁸⁵ Όσον αφορά τις συνθέσεις που είχαν ήδη εκδοθεί θα πρέπει να σημειώσουμε πως δεκαεννιά εξ αυτών (αρ. 6, 7, 10, 12-14, 19, 20, 23-25, 29-35

⁷⁸⁴ Προτιμάται ο όρος «συνθέσεις» και όχι «ποιήματα» προς αποφυγή σύγχυσης του αναγνώστη, καθώς η συλλογή απαρτίζεται από ποιήματα, επιγράμματα, μεταφράσεις αρχαίων κειμένων ακόμη και έμμετρες διασκευές λαϊκών παραμυθιών.

⁷⁸⁵ Για τον *Ύμνο* βλ. αναλυτικότερα στο προηγούμενο κεφάλαιο.

και 66) δημοσιεύθηκαν για πρώτη φορά στις σελίδες του *Ίστρου*, δώδεκα (αρ. 1-5, 15, 16, 26 και 69-72) αντλούνται από το *Χαρτοφυλάκιον*, δύο (αρ. 102 και 105) από τη *Νέα Ημέρα* του Παρισιού, ενώ μία σύνθεση είχε δημοσιευτεί στην *Εστία* (αρ. 106) και μία στην *Ίριδα* του Βουκουρεστίου (αρ. 11).⁷⁸⁶ Η συλλογή ολοκληρώνεται με τις πέντε διασκευές λαϊκών παραμυθιών (αρ. 117-121), για τις οποίες θα γίνει ειδική μνεία στη συνέχεια.

Τόπος - χρόνος των συνθέσεων

Στο σημείο αυτό αξίζει να ρίξουμε μία ματιά και στην τοπολογία-χρονολογία των συνθέσεων. Από το σύνολο των 121 συνθέσεων έντεκα (αρ. 1-5, 16, 26-28, 75 και 106) έλαβαν μορφή στα Ιωάννινα μεταξύ 1871 και 1882, με τις περισσότερες εξ αυτών να συνιστούν μία ιδιαίτερη υποκατηγορία εφηβικών πρωτολείων. Μόλις τρεις είναι όλες οι υπόλοιπες συνθέσεις της συλλογής που παρήχθησαν επί ελληνικού εδάφους, μία το 1874 στην Αθήνα (αρ. 7) και δύο στην Κέρκυρα (αρ. 12 και 71), η πρώτη λίγο αφότου επέστρεψε από τη Γερμανία στις αρχές της ένατης δεκαετίας του αιώνα και η δεύτερη λίγο προτού αναχωρήσει για τη Ρουμανία δύο χρόνια αργότερα. Ο άξονας Γερμανίας-Ελβετίας αποτελεί τον τόπο σύνθεσης τριών ακόμη στιχουργημάτων (αρ. 15, 69 και 70) το 1879, του τελευταίου δηλαδή έτους σπουδών του Δοσίου στο εξωτερικό. Μία και μοναδική σύνθεση (αρ. 6) πραγματοποιείται στη μακρινή Οξφόρδη, όπου και βρισκόταν το 1881 κατά τη διάρκεια ερευνητικού ταξιδιού. Η μεγάλη πλειοψηφία των στιχουργημάτων της συλλογής παράγεται αναμφίβολα σε Ρουμανία και Γαλλία. Στην πρώτη μεταξύ 1887-1910 παράγονται τριάντα τέσσερις τουλάχιστον συνθέσεις (αρ. 8, 9, 17, 18, 20, 22, 36-55, 62-67, 115 και 116), ενώ σε άλλες δεκατρείς (αρ. 10-14, 19, 21, 23-25, 29-32) μπορεί να μην δηλώνεται ο τόπος, υπάρχουν ισχυρές ωστόσο ενδείξεις που επιτρέπουν την ταύτιση

⁷⁸⁶ Για τις συνεργασίες του Δοσίου με τα εν λόγω έντυπα και φυσικά για το *Χαρτοφυλάκιον* βλ. αναλυτικά στο πρώτο μέρος της εργασίας.

τους ως προϊόντων της περιόδου του Γαλατσίου ή ακόμη νωρίτερα, καθώς το σύνολο σχεδόν αυτών είχε ήδη δημοσιευτεί στις σελίδες του *Ιστρου*. Ας σημειωθεί επίσης ότι ιδιαίτερα παραγωγική στιχουργικά υπήρξε και η περίοδος του Ιασίου: μεταξύ 1894-1910 τριάντα είναι οι συνθέσεις που έλκουν καταγωγή από το ρουμανικό βορρά (αρ. 17, 18, 22, 36-67, 115 και 116), ενώ τρεις (αρ. 33-35) παρήχθησαν κατά τη διάρκεια των διακοπών του λογίου στο περίφημο ιαματικό θέρετρο των Ηράκλειων Λουτρών (*Băile Herculane* ρουμ.) κοντά στα σύνορα με τη Σερβία. Σε επίπεδο απόλυτου αριθμού αυτοτελών συνθέσεων, όχι όμως και αριθμού στίχων, είναι η περίοδος της Γαλλίας που αποδεικνύεται η πιο παραγωγική για τον ηπειρώτη λόγιο, καθώς εκεί συνθέτει σαράντα έξι στιχουργήματα (αρ. 56-61, 73, 74, 76-105, 107-114) τα περισσότερα εκ των οποίων το διάστημα 1913-14 όταν και διέμενε οικογενειακώς στην Aix-en-Provence, ενώ στο Παρίσι εκτός των άλλων (αρ. 56-61) ολοκληρώθηκε και η διασκευή των πέντε λαϊκών ηπειρωτικών παραμυθιών (αρ. 117-121).⁷⁸⁷ Τέλος θα πρέπει να σημειωθεί πως τρεις είναι οι συνθέσεις (αρ. 13, 68 και 72) που δεν φέρουν καμία χρονολογική ή τοπολογική ένδειξη.

Θεματική κατηγοριοποίηση

Πέρα από τις προηγούμενες επισημάνσεις δεν θα στερούνταν ουσίας και μία θεματική κατηγοριοποίηση των συνθέσεων της συλλογής. Πιο συγκεκριμένα οι συνθέσεις της περιόδου των Ιωαννίνων-Αθηνών-Κέρκυρας-Οξφόρδης περισσότερο σαν τεκμήρια των εφηβικών του αναγνωσμάτων και απηχήσεις του πνέοντος τα λοίσθια ρομαντισμού του τελευταίου τετάρτου του 19^{ου}, εκφραζόμενου από ποιητές όπως οι αδελφοί Παράσχοι Βασιλειάδης, Παπαρηγόπουλος κ.ά., θα πρέπει να ιδωθούν παρά ως πρωτότυπες ποιητικές συνθέσεις, ενώ η πηγαία αθωότητα

⁷⁸⁷ Θυμίζουμε ότι οι συνθέσεις 83 και 108-113 εκδόθηκαν τέσσερα χρόνια αργότερα στον *Υμνο και Επιγράμματα*.

ορισμένων στίχων δεν καταφέρνει με ευκολία να ξεπεράσει το όριο της πρωιμότητας.⁷⁸⁸ Ο ίδιος πρώιμος νεανικός ρομαντισμός συνδυασμένος με έντονες δόσεις νοσταλγίας απαντάται και στην πρώτη σύνθεση (αρ. 15) της περιόδου Γερμανίας-Ελβετίας, ενώ οι υπόλοιπες δύο της ίδιας κατηγορίας (αρ. 69 και 70) αποτελούν χαρακτηριστικά δείγματα δημοτικότητας, τα οποία χωρίς φυσικά να διαπνέονται από τον πηγαίο και ανεπιτήδευτο τόνο των λαϊκών ανώνυμων δημιουργιών με τις οποίες την ίδια εποχή ο Δόσιος καταπιανόταν, επιχειρούν μεν να εκφράσουν τους εθνικούς πόθους, δίχως φυσικά να λείπουν οι κοινοτυπίες που εκπορεύονταν από το γενικότερο πολιτικό κλίμα της εποχής.⁷⁸⁹

Αναφορικά με τις συνθέσεις της Ρουμανίας θα πρέπει πρώτα να προχωρήσουμε στην αναγκαία διάκριση μεταξύ αυτών που ανήκουν στην περίοδο του Γαλασίου και εκείνων του Ιασίου. Σε ορισμένες της πρώτης ομάδας (αρ. 8, 9 και 20) με κύριο χαρακτηριστικό το νοσταλγικό τόνο είναι ευδιάκριτη η απομάκρυνση από τον άκαμπτο πεσιμισμό της ρομαντικής εφηβείας, κάτι που γλωσσικά αποτυπώνεται και με την υιοθέτηση μίας χωρίς ακρότητες δημοτικής. Οι υπόλοιπες συνθέσεις της περιόδου (αρ. 66, 67) δεν συνδέονται με τις προηγούμενες, εφόσον η μεν πρώτη αποτελεί μεταφραστική δοκιμή στα νέα ελληνικά της *Οδύσσειας β'*, δοκιμή που αντανακλά κάποια ίχνη πρωτοπορίας, ενώ στη δεύτερη περίπτωση έχουμε να κάνουμε με στιχούργημα επί τη ονομαστική εορτή του Διευθυντή του Εκπαιδευτηρίου Βενιέρη που εκφωνήθηκε στο πλαίσιο σχολικής εορτής.⁷⁹⁰

⁷⁸⁸ Θα ήταν ομολογουμένως αφύσικο ένας δεκατετράχρονος μαθητής να ένιωθε πραγματικά την ανάγκη να εκφραστεί μέσω των ακόλουθων στίχων: *Άλλοτε ήμην εντυχής, άλλοτε σφρίγων νέος/ το μέλλον μου προσέβλεπον με όμμα θυμής/ και όνειρα ανέπασον ιδανικά χθες έως/ αλλ' ήδη απέπτη απ' εμού πάσα πνοή ευδίας!*

⁷⁸⁹ Θα μπορούσαμε, επομένως, σε γενικές γραμμές να υποστηρίξουμε ότι στα ποιήματα που αφορούν ιδιωτικά θέματα κυριαρχεί η καθαρεύουσα, ενώ η δημοτική προτιμάται για τα εθνικού περιεχομένου ποιήματα λόγω της συγγένειας με το δημοτικό τραγούδι.

⁷⁹⁰ Ανάλογο εγχείρημα είχε επιχειρήσει κάποια χρόνια νωρίτερα ο Δημήτριος Βικέλας με τη μετάφραση της *Οδύσσειας ζ'*. Βλ. ενδεικτικά Δ. Βικέλα, *Οδύσσειας ραψωδία ζ' μεταφρασθείσα εις δημοτικούς στίχους*, Αθήνα 1872, ενώ θυμίζουμε ότι οι πρώτες επτά

Για τα αμφιβόλου τόπου συνθέσεως στιχουργήματα (αρ. 10, 11, 13, 14, 21, 23, 24, 25 και 29-32) που κατά πάσα πιθανότητα ανήκουν στην ίδια περίοδο, κάτι που προκύπτει και μέσα από θεματικές, εκφραστικές, μορφικές και γλωσσικές ομοιότητες με εξακριβωμένης τοπολογίας συνθέσεις της ίδιας εποχής, ισχύει σε γενικές γραμμές η τάση για πειραματισμό με νέα μοτίβα και δυνατότητες που παρείχε η δημοτική. Το κλίμα μάλιστα ορισμένες φορές θυμίζει άλλοτε τον ανάλαφρο εκείνο τόνο των ποιημάτων του Αθανάσιου Χριστόπουλου και άλλοτε εκείνον της πρώτης φάσης της γενιάς του '80, όπου τα παιγνιδίσματα, το κέφι και η ζωντάνια προσπαθούσαν να αποτινάξουν το πέπλο απαισιοδοξίας της πρώτης αθηναϊκής σχολής.⁷⁹¹ Η χαριτωμένη αυτή διάθεση των τελευταίων στιχουργημάτων του Γαλασίου συνεχίζεται και στα πρώτα του Ιασίου (αρ. 17 και 18), διάθεση που φαίνεται να επαναλαμβάνεται και προς το τέλος της ίδιας περιόδου (αρ. 22). Μεσολαβούν συνθέσεις που αποτελούν μία

ραψωδίες του έπους είχαν μεταφραστεί ως το 1881 από τον Ιάκωβο Πολυλά. Ας σημειώσουμε επίσης ότι ο Δόσιος υποστηρίζει πως με τον Βικέλα γνωρίζονταν προσωπικά, χωρίς ωστόσο να δίνει περισσότερες πληροφορίες. Στο αρχείο Βικέλα στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδος (ΕΒΕ) σώζονται 9 επιστολές με αποστολέα τον Δόσιο. Ας σημειώσουμε και μια μαρτυρία του Jean Pio από τα 1880: ο Δανός γλωσσολόγος που είχε επιμεληθεί την έκδοση μίας σειράς λαϊκών παραμυθιών του Johann Georg von Hahn σε επιστολή του προς τον Βικέλα αναφέρει τη βιβλιοκριτική του Δοσίου στην *Εστία*. Βλ. σχετικά Χ. Κωνσταντέλλιας, *Δημήτριος Βικέλας. Ατυπος πρεσβευτής των εθνικών θεμάτων και των ελληνικών γραμμάτων (Με βάση ανέκδοτες αρχειακές πηγές)*, Αθήνα 2018, σ 363. Πιθανόν είναι πάντως ρόλο στη γνωριμία τους να έπαιξε το γεγονός ότι θεός του Βικέλα από την πλευρά της μητέρας του υπήρξε ο μέντορας και προστάτης του Δοσίου στην Αθήνα, Λέων Μελάς. Ανάλογη περίπτωση ένταξης σε ποιητική συλλογή έμμετρης μετάφρασης ραψωδίας ομηρικού έπους πάντως συναντούμε αρκετές δεκαετίες νωρίτερα στην περίπτωση του Φαναριώτη ποιητή, Ηλία Τανταλίδη. Ο τελευταίος μεταξύ ερωτικών και σατιρικών ποιημάτων, επιγραμμάτων και εκτενέστερων συνθέσεων εντάσσει στη συλλογή του 1839 *Παίγνια ή Ποιήματα διάφορα μετάφραση της Ιλιάδας Α'*. Περισσότερα βλ. Α. Φραντζή, «Από την ιδιωτική συνθήκη στη δημόσια έκφραση της: ο Ηλίας Τανταλίδης (1818-1876) και η περιστασιακή ποίηση», στο Ι. Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister- Χ. Καρανάσιος- Μ. Karpler- Χ. Χατζικόγλου (επιμ.), *Φαναριώτικα και αστικά στιχουργήματα στην εποχή του νεοελληνικού διαφωτισμού*, Αθήνα 2013, σ. 375.

⁷⁹¹ Θα πρέπει να θεωρήσουμε δεδομένο ότι ο Δόσιος γνώριζε το έργο προδρόμων όπως οι Βηλαράς, τον οποίο άλλωστε αναφέρει και στον Πρόλογο της συλλογής, Χριστόπουλος κ.α., ενώ από την άλλη δε γίνεται καμία νύξη σε εκπροσώπους της γενιάς του '80 σε κάποιο κείμενό του. Πέρα από τις όποιες διακειμενικές αναφορές πάντως ας μην ξεχνάμε ότι η ίδια περίοδος για τον Δόσιο χαρακτηρίζεται για τη στροφή στη δημοτική.

ξεχωριστή ενότητα εντός της συλλογής (αρ. 36-43) τιτλοφορούμενης *Ανθοκήπιον* εμφορούμενες από έναν αρκαδικό τόνο, ενώ ακολουθούν τρεις (αρ. 44-46) που αφιερώνονται κατά σειρά στη μητέρα, την κόρη και το γιο του.⁷⁹² Ενδιαφέρον, κυρίως ιστορικό, παρουσιάζουν και οι επόμενες (αρ. 47-49) που αφιερώνονται σε παλιούς γνώριμους, τους ήδη αναφερθέντες Κ. Krumbacher και Α. Μάλτο αλλά και τον πρόωρα χαμένο ποιητή και μαθητή του Δοσίου στη Ζωσιμαία, Κώστα Κρυστάλλη. Αυθημερόν, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη λογοτεχνική τους αξία, πραγματοποιήθηκε και η σύνθεση των επόμενων τεσσάρων στιχουργημάτων (αρ. 50-53) στη μνήμη των Heine, Goethe, Schiller και Lessing, ενώ της ίδιας λογικής αλλά και αισθητικής αξίας είναι και οι δύο ακόλουθες (αρ. 54, 55) στη μνήμη του Ομήρου και των τριών τραγικών. Ειδική κατηγορία συνιστούν οι επόμενες τέσσερις συνθέσεις (αρ. 62-65), καθώς αποτελούν μεταφραστικές δοκιμές αρχαιοελληνικών επιγραμμάτων, κατά πάσα πιθανότητα συμποτικών ποιημάτων που φέρουν τον τίτλο «άδηλα μέρη» στις παλαιότερες εκδόσεις, από τις οποίες άλλωστε αντλούσε.⁷⁹³ Την κατηγορία των «ρουμανικής προέλευσης» συνθέσεων κλείνουν το μιμούμενο τους θρήνους-παραλλαγές για την Αγία Σοφία στιχούργημα (αρ. 115) και το αμέσως επόμενο (αρ. 116), απόσπασμα λανθάνοντος ήδη τότε, οριστικά απολεσθέντος πλέον, δημώδους δράματος που επεξεργαζόταν ο ίδιος για διάστημα μεγαλύτερο των δέκα ετών τιτλοφορούμενου *Η Ηλιογέννητη*.

Τη γαλλική στιχουργικά περίοδο του Δοσίου εγκαινιάζουν οι συνθέσεις της περιόδου 1913-'14, όταν υπό το κράτος του ενθουσιασμού που προκαλούσαν οι επιτυχίες του ελληνικού στρατού στους βαλκανικούς πολέμους, προχώρησε στη σύνθεση περισσότερων από τριάντα

⁷⁹² Ειδικά για τη σύνθεση προς την κόρη του Θεοδώρα αξίζει να σταθεί κανείς στις πληροφορίες που παρέχει σχετικά με δοξασίες της εποχής για τα χαρακτηριστικά των παιδιών αλλά και τις, παράξενες αν μη τι άλλο, διατροφικές συνήθειες της εγκυμονούσας συζύγου του.

⁷⁹³ F. Boissonade (ed.), *Lyrici Graeci*, Παρίσι 1825.

επιγραμμάτων, εμβατηρίων προορισμένων για μελοποίηση και ελάχιστων εκτενέστερων στιχουργημάτων (αρ. 73-105 και 107-113) αφιερωμένων στη δράση περισσότερο ή λιγότερο γνωστών προσώπων της σύγχρονης ιστορίας. Η στάθμη αυτών των συνθέσεων, όπως εξάλλου και των πρώτων της επόμενης περιόδου, αυτής του Παρισιού (αρ. 56-61) που αφιερώνονται σε επιφανείς άνδρες της αρχαιότητας, δεν ξεπερνά εκείνη των συνθέσεων του Ιασίου, όταν κατά τη διάρκεια ενός μόνο απογεύματος κατάφερε να μετουσιώσει σε στίχους το θαυμασμό του για τον Όμηρο, τους τραγικούς και τους κορυφαίους εκπροσώπους του γερμανικού ρομαντισμού. Άξια σχολιασμού σχετικά με τα στιχουργήματα αυτά είναι ίσως η έτι περαιτέρω γλωσσική μετατόπιση του Δοσίου στις τάξεις των δημοτικιστών, μετατόπιση που θα πρέπει οπωσδήποτε να συνδεθεί και με μία ξεκάθαρη πολιτική τοποθέτηση στο στρατόπεδο των βενιζελικών.⁷⁹⁴

Το πιο ενδιαφέρον ωστόσο τμήμα της συλλογής εντοπίζεται στο τέλος. Εκκινώντας από την υπόθεση ότι πολλά παραμύθια της νεοελληνικής παράδοσης αποτελούν απόδοση αρχαιοτέρων (μεσαιωνικών) στιχουργημάτων -ως τούτο καταδεικνύουσι προς τοις άλλοις και ουκ ολίγοι διασωζόμενοι εισέτι στίχοι, εγκατεσπαρμένοι εν τη πεζή αφηγήσει ο Δόσιος προχώρησε στην έμμετρη διασκευή σε δεκαπεντασύλλαβους παραμυθιών, τα οποία ο ίδιος είχε καταγράψει, όταν ακόμη ζούσε στα Ιωάννινα.⁷⁹⁵ Το εξαιρετικά ενδιαφέρον αυτό εγχείρημα θα πρέπει μάλλον να θεωρηθεί μέρος μίας ευρύτερης προσπάθειας, η οποία με αφετηρία σχετική έμπνευση του Νικόλαου Πολίτη, στην περίπτωση Δοσίου πιθανότατα και με τις ευλογίες του Γιάννη Ψυχάρη, επεδίωκε την ανάδειξη αυτών των προϊόντων της λαϊκής παράδοσης, ακόμη και εάν αυτό προϋπέθετε σημαντικές επεμβάσεις εκ μέρους του εκδότη-διασκευαστή, τακτική που

⁷⁹⁴ Για το θέμα της πολιτικής ιδεολογίας όπως αυτή προκύπτει από τη συλλογή βλ. λίγο πιο κάτω.

⁷⁹⁵ Ανάλογη προσπάθεια είχε κάνει ο Γ. Δροσίνης το 1884 με τη συλλογή *Ειδύλλια*.

προσέκρουε φυσικά στις αρχές της λαογραφικής μεθόδου, κάτι που φαίνεται να γνώριζε ο Δόσιος αναφερόμενος σε *λαογράφους, οίτινες προτιμώσι το γνήσιον κείμενον των τοιούτων λαϊκών προϊόντων πάσης ποιητικής αμφιέσεως δια στίχων*.⁷⁹⁶ Πέντε, λοιπόν, λαϊκά παραμύθια, τα οποία μάλιστα δεν απαντώνται σε καμία άλλη σχετική συλλογή, με αυτόν τον σπάνιο, ανορθόδοξο θα υποστήριζε κάποιος λαογράφος, τρόπο έρχονται σήμερα στο φως εμπλουτίζοντας ακόμη περισσότερο τον ήδη μεγάλο καταγεγραμμένο όγκο λαϊκών παραμυθιών από την περιοχή της Ηπείρου.⁷⁹⁷ Το γεγονός μάλιστα ότι η στιχούργησις άλλως τε *αύτη των εν λόγω παραμυθίων υπήρξε δι' εμέ αυτό τούτο «αληθής παραμυθία» εν ημέραις τραγικαίς και εν στιγμαίς λιποκραδίας ως εκ της επισωρεύσεως συμφορών επί συμφορών (απώλεια δύο τέκνων 1912) και ποικίλων στερήσεων, ων το αδήριτον ηλάττωνεν η στιχούργησις των Ηπειρωτικών τούτων Παραμυθίων* καθιστά εξαιρετικά ενδιαφέρον το τελευταίο αυτό κομμάτι της συλλογής επιτρέποντας μας παράλληλα να ρίξουμε μία φευγαλέα έστω ματιά στον άνθρωπο και όχι στον λόγιο, του οποίου το προφίλ συστηματικά φιλοτεχνείται από την αρχή της συλλογής, Νικόλαο Δόσιο.

Ποίηση των περιστάσεων

Παρά τον ιδιαίτερο ομολογουμένως τρόπο μέσω του οποίου εμπλουτίζονται σήμερα οι γνώσεις μας για τα ηπειρωτικά παραμύθια, το

⁷⁹⁶ Γράφει ο Ψυχάρης χαρακτηριστικά στα *Ρόδα και μήλα*, Ε', τχ. α', Αθήνα 1908, σ. 23 για την Άσκημη κόρη του Δροσίνη ότι είναι παραμύθι του λαού, και κάπου θα το 'χει ακουστά ο Δροσίνης. Παραμύθι όμως που το 'σιαξε. *Νά πώς ένας ποιητής, ένας καλλιτέχνης, ένας μάστορης -γιατί αξίζει μάστορη να τον πούμε- κατέχει τη ζηλεμένη την τέχνη να σιάξει ένα δημοτικό παραμύθι. [...] Είμαστε λέφτεροι να πάρουμε όποιο δημοτικό παραμύθι μας αρέσει, να το μεταλλάξουμε σε φιλολογικό έργο. Φτάνει να το δηλώσουμε απαρχής. Ο Πολίτης βέβαια στο Δημοτικό τραγούδι...*, σ. 271 κ.ε. θεωρεί τις παρεμβάσεις αυτές νοθείες.

⁷⁹⁷ Οι δύο πιο πρόσφατες συλλογές λαϊκών παραμυθιών από την περιοχή της Ηπείρου είναι των Θ. Καλ - Α. Καρζή (επιμ.), *Ηπειρωτικά Παραμύθια/ Märchen aus dem Epirus*, Θεσσαλονίκη 2006 και της Γ. Σέργη, *Λαϊκά παραμύθια της Ηπείρου*, Αθήνα 2008. Στην πρώτη βλ. περισσότερα για την παλαιότερη βιβλιογραφία γύρω από το θέμα.

μεγαλύτερο μέρος της συλλογής δεν καταφέρνει να ξεπεράσει τα όρια της περιστασιακής σύνθεσης.⁷⁹⁸ Είναι όμως κάτι τέτοιο εξ ορισμού αρνητικό; Ο ίδιος ο Γκαίτε, ένθερμος θαυμαστής του οποίου υπήρξε ο Δόσιος, με περίσσια άνεση παραδεχόταν ότι όλα του τα ποιήματα ήταν ποιήματα περιστάσεων, βασισμένα στην πραγματικότητα η οποία διόλου δεν στερούνταν ποιητικού ενδιαφέροντος, η αποτύπωση ωστόσο του όμορφου και του ζωντανού εναπόκειντο στην ικανότητα του δημιουργού.⁷⁹⁹ Ισχύει κάτι τέτοιο στην περίπτωση Δοσίου;

Αποτελεί περίπου κανόνα στη φιλολογική κριτική ότι η ποίηση που προσδιορίζεται ως περιστασιακή συνιστά προϊόν χαμηλότερης καλλιτεχνικής στάθμης και ότι όσο μικρότερη είναι η απόσταση μεταξύ γεγονότος και απόκρισης του ποιητή σε αυτό, όπως για παράδειγμα συμβαίνει στην περίπτωση των στιχουργημάτων της περιόδου των Βαλκανικών Πολέμων, τόσο είθισται να απαξιώνεται το ίδιο το εγχείρημα.⁸⁰⁰ Αυτή λοιπόν η συζήτηση γύρω από την αξία των περιστασιακών συνθέσεων, συζήτηση που κατά βάση εξελίχθηκε στη Γερμανία και αποτυπώθηκε με όρους όπως *Gebrauchsdichtung* (ποίηση προς χρήση), *Casualgedicht* ή *Zustandsgedicht* (ποίηση κατάστασης) και *Casuallyrik* (ποίηση περιστασίας) που προσιδιάζουν, θα έλεγε κανείς, στην περίπτωση Δοσίου, στην ελληνική κριτική θεωρήθηκε μέρος ενός ευρύτερου διαλόγου σχετικά με την εφήμερη ή ακόμη και ελαφρά λογοτεχνία.⁸⁰¹ Όπως και να έχει πάντως, δεν μπορούμε να αρνηθούμε το γεγονός ότι η ποίηση, ακόμη και στις υψηλότερες της εκφάνσεις, ανέκαθεν συνδεόταν με τις

⁷⁹⁸ Η ελληνόγλωσση, τουλάχιστον, βιβλιογραφία σχετικά με την περιστασιακότητα στην ποίηση υπήρξε ιδιαίτερα περιορισμένη. Μόλις πρόσφατα ο Δημήτρης Καργιώτης με το έργο του *Περιστασιακή ποίηση. Δοκίμιο για την ανάδυση μιας κατηγορίας*, Αθήνα 2021 επιχείρησε να θέσει τις βάσεις για μελλοντικές αναζητήσεις γύρω από το θέμα.

⁷⁹⁹ J. P. Echermann, *Η σοφία του Γκαίτε*, μτφρ. Δ. Δημοκίδης, Αθήνα 2016, σ. 16.

⁸⁰⁰ Καργιώτης, *Περιστασιακή ποίηση...*, σ. 19.

⁸⁰¹ Ο.π., σσ. 20-23.

περιστάσεις αλλά και τις διάφορες σφαίρες της ανθρώπινης εμπειρίας, επομένως το γεγονός ότι τα στιχουργήματα της συλλογής εφάπτονται σε μεγάλο βαθμό του περιστασιακού δεν αποτελεί αδιάσειστο, πόσο μάλλον απόλυτο, κριτήριο αισθητικής αποτίμησης. Αναμφίβολα η λογοτεχνική αξία των περισσότερων συνθέσεων είναι περιορισμένη, αυτό όμως δεν οφείλεται αποκλειστικά στο ότι οι συνθήκες γέννησης τους συμπίπτουν με πτυχές της πολιτικής ή εθνικής ζωής. Γράφοντας ή απαγγέλλοντας τα στιχουργήματά του με αφορμή μία συγκεκριμένη περίσταση ο Δόσιος, όπως και άλλοι «ομότεχνοί» του, επεδίωκε τη σύναψη ενός ξεχωριστού δεσμού με τον αναγνώστη ή τον ακροατή, εφόσον η λειτουργία του τελευταίου είναι απολύτως αναγκαία σε τέτοιου είδους συνθέσεις.⁸⁰² Η ευχαρίστηση τελικά που αντλούσε ο ίδιος από αυτόν τον δεσμό, από την επαφή με τις προκλήσεις του μέτρου και της ομοιοκαταληξίας, από την πρόσληψη της όλης διαδικασίας της σύνθεσης ως μίας άσκησης δεξιούσης αποδεικτικής της δικής του λογισύνης, αντιλήψεις που εύστοχα επισημαίνεται ότι καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα ανάλογων περιπτώσεων, ίσως τελικά να αποτελούν τους λόγους για τους οποίους αποφάσισε να μοιραστεί συναισθήματα και σκέψεις πέντε δεκαετιών παρά την επίγνωση της αδυναμίας του τρόπου αποτύπωσης.⁸⁰³ Μέσα λοιπόν από αυτή τη σειρά ρομαντικών πρωτολείων, στιχουργημάτων αφιερωμένων σε οικεία πρόσωπα, αφιερωματικών επιγραμμάτων σε μορφές που σημάδεψαν την ιστορία των γραμμάτων αποτελώντας παράλληλα και τους πυλώνες της δικής του παιδείας, επιτύμβιων για παλιότερους και σύγχρονους εθνικούς αγωνιστές, ασμάτων προορισμένων για στρατιωτικού τύπου μελοποίηση και συνθέσεων ενδεικτικών του μεγαλοϊδεατικού κλίματος μέσα στο οποίο ανδρώθηκε και πορεύτηκε καταλήγει σε κάτι που ενδεχομένως δεν ήταν σε θέση ο ίδιος να διακρίνει και πιθανότατα δεν συγκαταλεγόταν στους

⁸⁰² Ο.π., σσ. 31-32.

⁸⁰³ Ο.π., σ. 33.

προγραμματικούς του στόχους: τη μνημείωση των περιβαλλόντων, των ιδεολογιών και του κλίματος που τον διαμόρφωσαν και διαμόρφωσε με τη σειρά του.⁸⁰⁴ Παρότι λοιπόν τα μέρη που απαρτίζουν τα *Ανθη και Φύλλα* υπακούν σε μεγάλο βαθμό στις επιταγές του είδους της περιστασιακής ποίησης απευθυνόμενα εν πολλοίς σε συγκεκριμένο αναγνωστικό κοινό, ιδωμένα εποπτικά μας οδηγούν στη θέαση τους ως μίας αυθεντικής μαρτυρίας της ίδιας της εποχής. Μέσα από τις σελίδες της φαινομενικά αταίριαστης αυτής συλλογής, η καλλιτεχνική στάθμη της οποίας δεν πρόκειται να απασχολήσει περαιτέρω τη λογοτεχνική κριτική, δεν αναδεικνύεται μόνο η στιχουργική διαδρομή ενός «ήσσονος λογίου» του β' μισού του 19^{ου}- αρχών 20^{ου} αιώνα αλλά προστίθεται μία ακόμη ψηφίδα στο μωσαϊκό της ιστορίας των ιδεών. Χωρίς να το επιδιώκει ο Δόσιος τελικά καταφέρει μέσα από τα *Ανθη και Φύλλα* να αποτυπώσει εποχές, χαρακτηριστικό δείγμα των οποίων υπήρξε ο ίδιος.

Ψευδώνυμα, ιδεολογίες και αφιερώσεις

Ο Κυριάκος Ντελόπουλος στη γνωστή μελέτη περί ψευδωνύμων υποστηρίζει ότι οι λόγοι που υπαγόρευαν την υιοθέτηση μίας τέτοιας τακτικής θα μπορούσαν να συνοψιστούν σε: α) πολιτικούς, κατά τους οποίους ο καλλιτέχνης φοβούμενος διώξεις από την εξουσία προτιμά να κρύψει το πραγματικό του όνομα β) κοινωνικούς, όταν η ενασχόληση με τη λογοτεχνία δεν θεωρούνταν συμβατή με το κύριο επάγγελμα ή την κοινωνική του θέση του γράφοντος γ) οικονομικούς, όταν επιδιώκονταν δηλαδή η πρόκληση μεγαλύτερου ενδιαφέροντος με απώτερο σκοπό την αύξηση των πωλήσεων δ) ενώ τέλος δεν έλειπαν και εκείνοι που κατέφευγαν σε αυτή την επιλογή προς αποφυγή συγχύσεων με ομώνυμους ή διότι το επώνυμο τους δεν ηχούσε αρκούντως λογοτεχνικό. Στις

⁸⁰⁴ Κάτι ανάλογο φαίνεται να ισχύει και στην περίπτωση του προγενέστερου Ηλία Τανταλίδη. Βλ. Φραντζή, «Από την ιδιωτική...», σ. 380.

παραπάνω κατηγορίες, χωρίς τη δυνατότητα απόλυτης ένταξης σε κάποια ή αποκλειστικά σε μία από αυτές, ο ίδιος εντάσσει και περιπτώσεις ανθρώπων που επιδίωκαν μέσω ψευδωνύμων να προσδώσουν μεγαλύτερη αίγλη, εκφραστικότητα ή συμβολικότητα στο έργο τους και μάλλον τέτοια θα πρέπει να θεωρηθεί και η περίπτωση Δοσίου, αποκλείοντας καταρχάς τις δύο πρώτες κατηγορίες, τους πολιτικούς και κοινωνικούς δηλαδή παράγοντες.⁸⁰⁵ Καθόλη τη μακρά στιχουργική του διαδρομή ο ηπειρώτης λόγιος προτιμούσε να υπογράφει με ψευδώνυμα τις έμμετρες του συνθέσεις. Έχει όμως σημασία να σταθούμε και στην εξέλιξη αυτών των τύπων, γιατί μέσα από αυτή την απλή αυτή φαινομενικά εναλλαγή ξεδιπλώνεται η καλλιτεχνική, γλωσσική και ιδεολογική εξέλιξη του δημιουργού αποδεικνύοντας παράλληλα το πόσο ευεπίφορος υπήρξε ο ίδιος σε νέες ιδέες και τάσεις. Παρατηρούμε, λοιπόν, στις συνθέσεις της πρώτης περιόδου, οι οποίες θα πρέπει να θεωρούνται περισσότερο αντανάκλασεις των νεανικών του επιρροών, μετέρχεται το αρχαιοπρεπές ψευδώνυμο «Αρίων» παραπέμποντας φυσικά στον απόλυτα συνδεδεμένο με τη μουσική και την ποίηση κιθαρωδό. Με το γλωσσικό ζήτημα όμως να διχάζει όλο και πιο πολύ την ελληνική κοινωνία δεν ήταν λίγοι οι ασπαζόμενοι το δημοτικισμό συγγραφείς που κινήθηκαν στην κατεύθυνση υιοθέτησης πιο λαϊκότερων ψευδωνύμων,⁸⁰⁶ σε κάποιες δε περιπτώσεις γίνεται λόγος για ξεκάθαρη τοποθέτηση στο ένα ή το άλλο πνευματικό, αισθητικό, ιδεολογικό ρεύμα με το άκουσμα και μόνο του ψευδωνύμου.⁸⁰⁷ Πώς αλλιώς εκτός από δήλωση προσχώρησης στο στρατόπεδο των, μετριοπαθών έστω, δημοτικιστών θα μπορούσε επομένως να ερμηνευθεί η

⁸⁰⁵ Κ. Ντελόπουλος, *Νεοελληνικά φιλολογικά ψευδώνυμα (1800-1981)*, Αθήνα 1983, σσ. 305-306. Η ύπαρξη της οικογένειας Δοσίου πολλά μέλη της οποίας είχαν διαγράψει τη δική τους πορεία σε διάφορους τομείς των γραμμάτων δεν θα πρέπει να αποκλειστεί εντελώς ως λόγος που ενδεχομένως ώθησε τον ηπειρώτη λόγιο στην υιοθέτηση ψευδωνύμων, δεν φαίνεται ωστόσο και η πιο πιθανή.

⁸⁰⁶ Ο.π., σ. 307.

⁸⁰⁷ Ο.π., σ. 316.

μετάβαση από το νεανικό «Αρίων» στο «Τριαντάφυλλος Αμάραντος» της ύστερης περιόδου της Ρουμανίας, έως ότου τελικά φτάσουμε στο «Νούσιας Γιαννιώτης» με το οποίο υπογράφει τα *Άνθη* και στη συνέχεια τον *Ύμνο*;⁸⁰⁸

Η προηγούμενη θέση θα πρέπει μάλλον να θεωρηθεί συνάρτηση της πολιτικής τοποθέτησης του λογίου στο πλευρό του κατεξοχήν εκφραστή του νεωτερικού πνεύματος, γλωσσικά αποτυπωμένου μέσω της δημοτικής. Στα χρόνια του Εθνικού Διχασμού και εν μέσω συνθηκών ακραίας πόλωσης ο Δόσιος, υποστηρικτής παλαιότερα του εκσυγχρονιστή Τρικούπη, παίρνει σαφή θέση υπέρ του Ελευθερίου Βενιζέλου. Ο αρχικός ενθουσιασμός και το κλίμα ομοψυχίας που προκαλούσαν οι επιτυχίες των Βαλκανικών Πολέμων, επιτυχίες για τις οποίες αφιέρωνε επιγράμματα στον κρητικό πολιτικό και στον τότε αρχιστράτηγο, κατέληξαν στην απόλυτη απαξίωση του δευτέρου λίγα χρόνια αργότερα. Πρωτόν, λοιπόν, ολοκληρώσει την επεξεργασία των *Ανθέων* με εμφατικό τρόπο ο Δόσιος αποδοκιμάζει τον τότε βασιλιά διαγράφοντας στιχούργημα που συνέθεσε προς τιμήν του λίγα χρόνια νωρίτερα (αρ. 99) με τίτλο «Στον Στρατηλάτη» αλλά και τμήμα ετέρου στιχουργήματος της ίδιας περιόδου (αρ. 76) με τίτλο «Εις την απελευθέρωσιν των Ιωαννίνων», όπου σε στροφή τεσσάρων στίχων προσφωνούσε τον διάδοχο ως *Νέο Κωνσταντίνο* απηχώντας φυσικά τη μεγαλοϊδεατική έξαρση των χρόνων εκείνων. Η απαξίωση ολοκληρώνεται μάλιστα στο τελευταίο αυτό στιχούργημα (αρ. 76) με σημείωση στο περιθώριο της σελίδας, όπου επισημαίνεται ότι *εγράφη τω 1913, τω 1918 το διέγραψα*, ενώ στην πρώτη περίπτωση (αρ. 99) εκατέρωθεν

⁸⁰⁸ Στα πεζά και τα επιστημονικά του συγγράμματα ο Δόσιος επέλεγε τη λελογισμένη καθαρεύουσα της εποχής, ενώ στην ποίηση, ειδικά της τελευταίας περιόδου, σχεδόν επιβαλλόταν η δημοτική. Γεγονός ωστόσο παραμένει ότι παρατηρείται και μία ρέπουσα προς το δημοτικισμό και τις ιδεολογικές του προεκτάσεις κλιμάκωση μέσα από τα κατά καιρούς ψευδώνυμα που χρησιμοποιεί.

του στιχουργήματος διακρίνονται οι εκ των υστέρων ιδιόχειρες παρεμβάσεις άξιους τω 1913 και ανάξιους τω 1917!

Ενώ ευδιάκριτη είναι η γραμμή που συνδέει τις γλωσσικές με τις πολιτικές τοποθετήσεις του ηπειρώτη λογίου, ένα πέπλο μυστηρίου σκεπάζει μία άλλη πτυχή της δράσης του. Είδαμε και κατά την ανάλυση της εργογραφίας του ότι ο Δόσιος αρέσκονταν στην προβολή γνωριμιών με σημαίνοντα πρόσωπα των γραμμάτων, της οικονομικής και πολιτικής ζωής θεωρώντας, όχι αδικαιολόγητα, ότι στα περιβάλλοντα που κινούνταν κάτι τέτοιο προσέδιδε επιπλέον κύρος. Από τη στιγμή που άφηνε τη γενέτειρα του για να μεταβεί αρχικά στην πρωτεύουσα του μικρού ελληνικού βασιλείου, στη Γερμανία στη συνέχεια και αργότερα στη Ρουμανία, έως και την οριστική εγκατάσταση στη Γαλλία λίγο πριν τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, ο Δόσιος τύγχανε της φιλίας, ενίοτε και στήριξης, σημαντικών ανθρώπων, άλλους εκ των οποίων αναφέρει στους προλόγους εκδοθέντων έργων, ενώ δεν λείπουν και εκείνοι στους οποίους αφιερώνει στιχουργήματα εντός των *Ανθέων*. Μία τέτοια ξεχωριστή κατηγορία στιχουργημάτων θα μπορούσαν να θεωρηθούν ορισμένες συνθέσεις της συλλογής, που θα πρέπει να εξεταστούν από κοινού με διάσπαρτες σε άλλα κείμενα αναφορές σε πρόσωπα με τα οποία κατά καιρούς συνδέθηκε. Από την ανάλυση λοιπόν αυτών των περιπτώσεων προκύπτει η ενδιαφέρουσα διαπίστωση πως αρκετά από τα πρόσωπα αυτά υπήρξαν μέλη, ορισμένα μάλιστα διακεκριμένα, διάφορων τεκτονικών στοών. Στην πρώτη κατηγορία, των αφιερώσεων της συλλογής δηλαδή, εντάσσονται τα στιχουργήματα προς τιμήν του ναυάρχου Νικόλαου Βότση, πρωταγωνιστή των Βαλκανικών Πολέμων, του λησμονημένου σήμερα ποιητή Σπύρου Ματσούκα, εκ των πρωτεργατών το ίδιο διάστημα της κινητοποίησης των Ελλήνων της Αμερικής, του ζακυνθινού πολιτικού Αλέξανδρου Ρώμα, για τον οποίο μάλιστα σημειώνει πως γνωρίζονταν προσωπικά και φυσικά

αυτό προς τιμήν του ίδιου του Ελευθερίου Βενιζέλου. Στη δεύτερη κατηγορία, των προσώπων δηλαδή που διαδραμάτισαν κάποιο ρόλο στην πορεία του και για τα οποία δεν σπανίζουν οι μνείες, συγκαταλέγονται ο προστάτης του στην Αθήνα της δεκαετίας του 1870 Λέων Μελάς αλλά και ο ανιψιός του τελευταίου Δημήτριος Βικέλας, ο πολιτικός και διπλωμάτης τη γνωριμία με τον οποίο τόσο αναλυτικά περιγράφει, Πέτρος Βράιλας Αρμένης, οι γιοι του χρονογράφου της Ηπείρου και επίσης εξέχοντος μέλους της στοάς Παναγιώτη Αραβαντινού, Σπυρίδων και Κωνσταντίνος και ο ηπειρωτικής καταγωγής συγγραφέας και ποιητής, στον οποίο μάλιστα είδαμε ότι απέστειλε με ιδιόχειρη αφιέρωση αντίτυπο της δικής του *Γυμνασιακής Βιβλιοθήκης*, Χρήστος Χρηστοβασίλης. Δίπλα στα ονόματα αυτά δεν θα ήταν υπερβολή να παραθέταμε και αυτά των Κωνσταντίνου Ράδου, εκδότη για ένα μικρό διάστημα της *Πατρίδος* του Βουκουρεστίου με την οποία συνεργαζόταν αλλά και του Ζίγκμουντ Μινέικο, γαμπρού του μέντορα του στη Ζωσιμαία, Σπυρίδωνα Μανάρη, με τον οποίο φαίνεται να υπήρχε επικοινωνία.⁸⁰⁹ Στη λίστα αυτή θα μπορούσαμε τέλος να προσθέσουμε τον Γιάννη Ψυχάρη, προερχόμενο επίσης από οικογένεια με θητεία στον τεκτονισμό και φυσικά μέλη της οικογένειας Πετροκόκκινου από την οποία έλκυε την καταγωγή της η σύζυγός του, Ελισάβετ Κρενδιοπούλου.⁸¹⁰ Τα στοιχεία που αναφέρθηκαν πιο πάνω κάθε άλλο παρά ακλόνητα ως προς την ένταξη του λογίου σε κάποια στοά θα μπορούσαν να θεωρηθούν, γεγονός ωστόσο παραμένει ότι

⁸⁰⁹ Μία από τις έξι κόρες του Μινέικο υπήρξε η Σοφία, η οποία παντρεύτηκε τον Γεώργιο Παπανδρέου και μαζί απέκτησαν στη συνέχεια τον Ανδρέα Παπανδρέου.

⁸¹⁰ Για τον τεκτονισμό στον ελληνόφωνο κόσμο βλ. Α. Αγγέλου, «Η καθίδρυση του ελεύθερου τεκτονισμού στον νέον ελληνισμό», *Ερανιστής* 15 (1978-1979), 182-252. Για τους Ψυχάρη και Πετροκόκκινο ειδικά βλ. ό. π., σ. 252. Η ένταξη σε τεκτονικές στοές ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη μεταξύ μελών εφοπλιστικών ή εμπορικών οικογενειών όπως οι Πετροκόκκινοι, αφού στην ουσία εξασφάλιζε διεθνείς διασυνδέσεις οπωσδήποτε απαραίτητες σε τέτοιους χώρους. Η πιθανή ένταξη του Δοσίου σε κάποια στοά ίσως τελικά να έπαιξε το ρόλο της στην απόφαση της εφοπλιστικής οικογένειας της Ελισάβετ να προκρίνει ως κατάλληλο σύζυγο για την κόρη τους τον μεσοαστό, στην καλύτερη περίπτωση, καθηγητή.

ο ίδιος στις πολλές και μεγάλες του μετακινήσεις, καταστάσεις δηλαδή που ενδεχομένως άφησαν το αποτύπωμα τους και στην αισθητική αξία των συνθέσεων της συλλογής, τύγχανε συμπαράστασης και υποστήριξης που προσιδιάζει σε τέτοιου τύπου οργανώσεις.

Εκδοτικό σημείωμα

Στην παρούσα έκδοση, σεβόμενοι την ενσυνείδητη γραφή του δημιουργού, διατηρήσαμε την ορθογραφία αποκαθιστώντας σιωπηρά ορισμένα λάθη που οφείλονται στην αντιγραφή από ήδη δημοσιευμένα έργα. Το ίδιο συνέβη και με τη στίξη, με τις ελάχιστες περιπτώσεις διαφορών από παλαιότερες εκδόσεις να θεωρούνται επίσης συνειδητή επιλογή. Θα πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι προκρίθηκε για λόγους απλοποίησης και προσαρμογής στο μονοτονικό ορισμένοι τύποι π.χ. *τάστρα*, *κέρχεται* κ.ά. να δηλώνονται με δύο λέξεις χωρισμένες με απόστροφο π.χ. *τ' άστρα*, *κ' έρχεται*, ενώ το μόριο *σαν* και ο σύνδεσμος *κι'* του χειρογράφου για τους ίδιους λόγους γράφονται *σαν* και *κι* αντίστοιχα. Διατηρήθηκαν επίσης όλες οι υποσημειώσεις και τα σύμβολα του χειρογράφου που επέλεξε ο ίδιος, ενώ οι όποιες σημειώσεις του ίδιου εκατέρωθεν των στιχουργημάτων δηλώνονται στο ερμηνευτικό υπόμνημα. Σε ορισμένες περιπτώσεις υποσημειώσεων ο Δόσιος δεν σημειώνει τον ακριβή τόπο-χρόνο της σύνθεσης ή τον αριθμό της σελίδας, εάν πρόκειται για δημοσιευμένο στιχούργημα, αφήνοντας κενά, κάτι που επίσης δηλώνεται στο ερμηνευτικό υπόμνημα. Σε ορισμένα σημεία του χειρογράφου σημειώνονται στο κάτω άκρο της σελίδας ο αριθμός και ο τίτλος του στιχουργήματος, καθώς όμως δεν υπάρχει επιπλέον χώρος, αυτά επαναλαμβάνονται και στην αρχή της επόμενης. Αυτές οι περιπτώσεις προτιμήθηκε να διορθωθούν σιωπηρά. Στις μεταφράσεις των *άδηλων μελών* της λυρικής ποίησης στο χειρόγραφο το νεοελληνικό κείμενο προηγείται του πρωτοτύπου, κάτι που στην έκδοση μας αλλάζει σύμφωνα

με την επικρατούσα πλέον συνήθεια. Όσον αφορά την ορθογραφία της συλλογής αξίζει να σημειώσουμε πως αλλού προτιμώνται καταλήξεις της καθαρεύουσας (π.χ. *την κτίσιν, την άνοιξι*) και αλλού της δημοτικής (π.χ. *προς κατάληψη*), ενδεικτικό της ρευστότητας εκείνης της μεταβατικής, όχι μόνο για τον Δόσιο, γλωσσικά εποχής. Στο ίδιο πλαίσιο θα πρέπει να εννοηθεί και η γραφή της υποτακτικής σε άλλες περιπτώσεις με -η (π.χ. *ναπαντηθή*) και σε άλλες με -ει (π.χ. *όταν [...] διαβαίνεις*). Θα πρέπει τέλος να προσθέσουμε πως όλες οι περιπτώσεις διαγραφής λέξεων και επαναδιατύπωσης, παράλειψης λέξεων σε στιχουργήματα που είχαν ήδη εκδοθεί αλλά και αλλαγής γλωσσικού επιπέδου προς το δημωδέστερο δηλώνονται στο ερμηνευτικό υπόμνημα. Εκεί παρατίθενται και ορισμένες επιπλέον πληροφορίες για πρόσωπα ή γεγονότα που δεν είναι ιδιαίτερα οικεία στο σημερινό αναγνώστη. Τέλος θα πρέπει να σημειωθεί ότι χάριν οικονομίας και αποφυγής επαναλήψεων προτιμήθηκε να μην συμπεριληφθούν στην παρούσα έκδοση ο κατάλογος των αυτοτελώς δημοσιευμένων έργων που έπεται του αυτοβιογραφικού σημειώματος στο χειρόγραφο, εφόσον το σύνολο αυτών έχει ήδη παρουσιαστεί και αναλυθεί στο πρώτο μέρος της παρούσας διατριβής. Το ίδιο ισχύει και για τον πίνακα των περιεχομένων, από τη στιγμή που οι σελίδες του χειρογράφου δεν συμπίπτουν με αυτές της παρούσας έκδοσης.

ΝΟΥΣΙΑ ΓΙΑΝΝΙΩΤΗ (Ν. Γ. Δ. δ.φ.)

ΆΝΘΗ ΚΑΙ ΦΥΛΛΑ

ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ

(1872- 1917)

Μετά προλόγου και αυτοβιογραφίας

ΕΝ ΠΑΡΙΣΪΟΙΣ 1917

«ΑΝΘΗ ΚΑΙ ΦΥΛΛΑ»

(FLEURS & FEUILLES)

À la Bibliothèque Nationale

(Department des manuscrits)

Don

de l' auteur

en

souvenir

de

ses plus heureuses

heures en

1881 & 1904 – 1907

et

1914 – 1918 – 1919

« δόσις ολίγη τε, φίλη τε »

Όμηρος

Paris 9 Novembre 1918

Dr. N. G. Dossios

(Θεοδώρα Δοσίου) Dessign

ΝΟΥΣΙΑ ΓΙΑΝΝΙΩΤΗ (= Ν. Γ. Δ. δ.φ.)

(= Ν. Γ. Δοσίου, δ.φ.)

ΑΝΘΗ ΚΑΙ ΦΥΛΛΑ

ποιητική συλλογή

(1872 – 1917)

1919

« όσσα τε φύλλα και άνθεα γίγνεται ώρη »

Όμηρος

(Εν Ιλιάδι Α΄ 469)

(Κατεγράφησαν υφ' έν ενταύθα τα μεν εκδεδομένα εκ διαφόρων ημερησίων φύλλων και περιοδικών ως και εκ του «Χαρτοφυλακίου των παιδικών μου χρόνων», τα δε ανέκδοτα εκ διαφόρων σημειωματαρίων και τετραδίων διά χειρός του ποιήσαντος. Εν Παρισίοις 1917.)

Πρόλογος

ΑΝΘΗ ΚΑΙ ΦΥΛΛΑ απεκάλεσα την ποιητικήν ταύτην Συλλογήν, περικλείουσα αναμνήσεις, εντυπώσεις και συναισθήματα ψυχικού βίου πέντε περίπου δεκαετηρίδων (1872–1917). Κατά πόσον τα ΑΝΘΗ υπερτερούσι των ΦΥΛΛΩΝ, ή τανάπαλιν, περί τούτου ας κρίνη ο επιεικής αναγνώστης! Οι άτεχνοι μου στίχοι –και τους ονομάζω ούτως εν επιγνώσει της ατελείας αυτών και ουχί εξ ατελούς μετριοφροσύνης– προϊόντα στιγμιαίων ποιητικών διαθέσεων, θα ήτον ίσως πολύ, εάν έλεγον εμπνεύσεων, εγράφησαν εν διαφόροις καιροίς και τόποις, κατά την παιδικήν, ηβικήν, ανδρικήν και προβεβηκυίαν ηλικίαν πολυπλάγκτου και πολυκυμάντου ψυχικού βίου, τουθ' όπερ εξηγεί ίσως και την ποικιλίαν των θεμάτων, εις α αναφέρονται. Ξένος ελληνομαθής φίλος, εις ον είχον την αδυναμίαν να ανακοινώ από καιρού εις καιρόν τινα των ποιητικών τούτων δοκιμίων, εύρισκεν ότι υπερτερεί εν αυτοίς το «συναίσθημα» και η «φαντασία» της τεχνικής πλοκής και λεκτικής αμφιέσεώς των. Ας κρίνη ως περί τούτου ο υπομονητικός αναγνώστης! Εφύησαν δε τα ολίγα ταύτα «Άνθη» και πλείονα «Φύλλα» επί ποικίλου και διαφόρου εδάφους. Τα μεν κατά την πρώτην παιδικήν και ηβικήν ηλικίαν παρά τας όχθας της ποιητικής εκείνης λίμνης, εις την λείαν επιφάνειαν της οποίας κατοπτρίζονται τα υψηκάρηνα του Πίνδου όρη, όπου η παιδική μου κοιτίς και όπου το πρώτον είδον το φως του Ηλίου. Επί του αυτού δήλον ότι ορίζοντος, αφού ήντλησαν τας ποιητικάς των εμπνεύσεις ο Βηλαράς και ο Βαλαωρίτης, ο Ζαλοκώστας και ο Κρυστάλλης και επί του ποιητικού εκείνου εδάφους, εφ' ου εβλάστησαν τα ευωδέστερα «άνθη» της δημώδους νεοελληνικής Μούσης. Κατόπιν υπό τον ιερόν της Ακροπόλεως βράχον εν τω ιοστεφάνω της Παλλάδος άστει κατά τας ηλιολούστους ημέρας και αστεροέσσας της Αττικής νύκτας (1874). Βραδύτερον εν τη χώρα του Göthe,

Schiller και Heine, κατά τας αλησμόνητους ημέρας του φοιτητικού βίου, τινά δε και εν τη χιονοσκεπή των Άλπεων χώρα, παρά τας όχθας της λίμνης της Ζυρίχης (1875-1879). Είτα κατά την ανδρικήν ηλικίαν παρά τον βαθυδίνην και χρυσορρόον Ίστρον (1882-1894) εν Γαλαζίω και τέλος παρά τον ψυχρόν και άξενον Προύτον, ότε ψεκάδες χίονος λευκής και λεπτεπίλεπτα νήματ' αργύρου την υπόλοιπον ελεύκαινον κόμην (εν Ιασίω, 1894-1904). Τα δε μετά τους δύο βαλκανικούς πολέμους επιγράμματα μάλλον πατριωτικά ή ποιήματα εν Aquis Sextinis της Προβηγκίας (Aix en Provence) (1913). Και τέλος αι στιχουργίαι και ποιητικά διασκευαί τινών ηπειρωτικών και νεοελληνικών παραμυθίων, εν Παρισίοις (1916 -1917). Μίαν έτι λέξιν περί της γλώσσης ή μάλλον της διγλωσσίας, εν η εποιήθησαν κατά διαφόρους καιρούς οι άτεχνοι ούτοι στίχοι και κλείω τον πρόλογον τούτον: Διατί οι μεν των στίχων τούτων εγράφησαν εις την καθαρεύουσαν, οι δε εις την δημώδη; Ας απαντήσωσιν επί του ερωτήματος τούτου οι επί του γλωσσικού ζητήματος ψυχολογούντες! Η ακριβής χρονολογία της συλλήψεως και γενέσεως των ποιητικών τούτων δοκιμίων ήθελεν ίσως διευκολύνη την απάντησιν εις την ερώτησιν ταύτην. Ατυχώς δεν ετήρησα την ακριβή χρονολογίαν ενός εκάστου στιχουργήματος. Εφ όσον εν γενικαίς γραμμαίς και από μνήμης επιτρέπεται μοι να το διαβεβαιώσω, νομίζω ότι εις την καθαρεύουσαν εποιήθησαν αι εμπνεύσεις της παιδικής ηλικίας, ότε εμαθήτευον εν τη γεραρά «Ζωσιμαία» εν Ιωαννίνοις και ότε εντρύφημά μου ήσαν ο Ζαλοκώστας, οι Παράσχοι και ο Βασιλειάδης, εις δε την δημώδην εγράφησαν αι ωριμότεραι σκέψεις, ότε ανεγίγνωσκον τα δημοτικά άσματα, μεσαιωνικά (βυζαντινά) και νέα και ετύρβαζον περί την δημώδη ημών γλώσσαν και την λαογραφίαν. Να ήναι άραγε τούτω σημείον τής εν τω μέλλοντι επικρατήσεως εν τη ποιήσει πρώτον και είτα και εις τον πεζόν λόγον της δημώδους γλώσσης ή απλή σύμπτωσις και επίδρασις της αναγνώσεως ποιητικών ή και πεζών έργων, γεγραμμένων εις την καθαρεύουσαν ή την δημώδη; Δεν δύναμαι ακριβώς

να το είπω. Τούτο όμως δύναμαι να διαβεβαιώσω, ότι η διγλωσσία -ήτις, ειρήσθω εν παρόδω χρονολογείται εν τη ποιήσει ημών από χιλιετηρίδος και επέκεινα- θα είναι επί πολύν έτι χρόνον το χαρακτηριστικόν γνώρισμα της νεοελληνικής Μούσης και Φιλολογίας. Ο γράφων τας γραμμάς ταύτας φρονεί, τουθ' όπερ άλλοτε εξέφρασε και δια της «ΕΛΛΑΔΟΣ» του Αμστελοδάμου (I) ότι η απλή και δημώδης ημών γλώσσα είναι το καταλληλότερον όργανον της ποιήσεως και ιδία της λυρικής, επικής και κωμικής (σατυρικής), ενώ η καθαρεύουσα εξυπηρετεί ανυσιμότερον τον πεζόν λόγον, τας επιστήμας και το δράμα (την τραγωδίαν). Ο Βαλαωρίτης και ο Βικέλας και πολλοί άλλοι δόκιμοι των ποιητών της νεωτέρας Ελλάδος εξωτερίκευσαν τα εσωτερικά αυτών συναισθήματα και τας ποιητικάς των εμπνεύσεις δια της δημώδους γλώσσης, έγγραψαν όμως τας φιλολογικάς αυτών διατριβάς και αυτούς έτι τους προλόγους των ποιητικών συλλογών των εις την καθαρεύουσαν!

Εν Παρισίοις, Ιανουάριος 1917

Νούσιας Γιαννιώτης (Ν. Γ. Δόσιος, δ.φ.) (Ν. Γ. Δ. δ.φ.)

Υ.Γ. Αντιγράψας ενταύθα υφ εν τα εν διαφόροις σημειωματαρίοις, ημερησίοις φύλλοις και περιοδικοίς εκδοθέντα και ανέκδοτα στιχουργήματά μου έπρεπεν ίσως να κατατάξω ταύτα εις δύο κατηγορίας, εις στίχους εις την καθαρεύουσαν και εις στίχους εις την δημώδη, αλλ' η διαίρεσις αύτη, ορθή γλωσσικώς, ήθελε διαταράξει ου μόνον την χρονολογικήν τάξιν -ην προσεπάθησα εφ όσον μοι ήτον εφικτόν να τηρήσω- αλλά και την καθ' ύλην εσωτερικήν αλληλουχίαν και ψυχολογικήν συνάρτησιν των υπό το αυτό συναίσθημα προελθουσών εμπνεύσεων. Εσημείωσα υφ εν έκαστον στιχούργημα, εάν πού εξεδόθη ή

εάν είναι ανέκδοτον. Επιπροσθέτω ενταύθα και τούτο, ότι ουκ ολίγοι άλλοι στίχοι μου ανέκδοτοι ή και εκδοθέντες εις ημερήσια περιοδικά και φύλλα (ως λ.χ. εν τω «Εσπέρω» Λιψίας, εν τη «Ίριδι», τοις «Συλλόγοις» και εν τη «Πατρίδι» Βουκουρεστίου κ.λ. (1882-1902) απωλέσθησαν κατά τας πολλάς και συχνάς μετατοπίσεις μου -ουχί βεβαίως προς ζημίαν ή βλάβην του νεοελληνικού Παρνασσού! **Ν. Γ. Δ. δ. φ.**

Αυτοβιογραφικόν σημείωμα

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ. ΔΟΣΙΟΣ,⁸¹¹ δ.φ. εγεννήθη εν Ιωαννίνους τω 1856 (MDCCCLVI) υπό γονέων Ελλήνων ορθοδόξων, του Γεωργίου Ευσταθίου Δόση, τουπίκλην Παραγινόμενου και Παρασκευής Δ. Μαστραπά. Απωφανίσθη εν ηλικία ενός έτους του πατρός αυτού· εν τη δημοτική σχολή και τη πρώτη τάξει του σχολαρχείου έφερε το οικογενειακόν όνομα της μητρός του κατόπιν δε μέχρι απόλύσεως εκ του Γυμνασίου το παρώνυμον (παρατσούκλι) του πατρός «Παραγινόμενος» και μόνον εν τη εγγραφή αυτού εν τη Φιλοσοφική Σχολή του εν Αθήναις Εθνικού Πανεπιστημίου (1875) τη υποδείξει και προτροπή του μακαρίτου καθηγητού της Ιατροδικαστικής, Αλ. Πάλλη, Ιωαννίτου, φίλου και γνωρίμου του πατρός του ανέλαβε το οικογενειακόν αυτού όνομα, Δόσιος. Μετ' αρίστευσιν κατά τας Γυμνασιακάς αυτού σπουδάς εν τη Ζωσιμαία Σχολή των Ιωαννίνων, εν η προστάτην αυτού έσχε τον αοίδιμον Γυμνασιάρχην και άριστον μαθηματικόν, Σπυρίδωνα Μανάρην, απεστάλη υπό του κοινού της πόλεως Ιωαννίνων εκ του (1874) κληροδοτήματος των αείμνηστων Ζωσιμάδων εις Αθήνας όπως σπουδάση την ορυκτολογίαν, αλλ' αντιστάντος εις τούτο του εν Αθήναις τότε μέντορος των Ηπειρωτών φοιτητών, αοιδίμου Λέοντος Μελά, του γνωστού συγγραφέως του Γεροστάθου, οι της Ζωσιμαίας Σχολής έφοροι συνήνεσαν όπως σπουδάση φιλολογίαν, προς ην ιδιαιτέραν κλίσιν εδείκνυεν ο νεαρός Ιωαννίτης. Ασθενήσας εν Αθήναις βαρέως (υπό κοιλιακού νοσήματος) και επανελθών τας διακοπάς του ακαδημαϊκού έτους 1874/ 75 εις Ιωάννινα απεστάλη το φθινόπωρον του αύτου έτους εις Γερμανίαν προς συνέχισιν των σπουδών του. Μετά βραχείαν διαμονήν εν Βουκουρεστίω παρά του εκ μητρός θείου Γεωργίου Παναγιώτου, όστις εις μάτην απειριόθη να τον κρατήση παρ'

⁸¹¹ Σημ. (*) ψευδώνυμως «ΝΟΥΣΙΑΣ ΓΙΑΝΝΙΩΤΗΣ»

εαυτώ, μετέβη ως υπότροφος της πόλεως Ιωαννίνων και του εν λόγω θείου του εις Γερμανίαν, όπου διήνυσε (1875-1879) τας φιλολογικάς αυτού σπουδάς εν τοις Πανεπιστημίοις Τυβίγγης, Λιψίας και Φραιβούργου και έτυχε του διδακτορικού πτυχίου της εν Τυβίγγη φιλοσοφικής σχολής δια της εναισίμου αυτού διατριβής «Beitraege zur neugriechischen Wortbildungslehre», Zurich 1879, σελ. 66. Φοιτών έτι είχε δημοσιεύσει γερμανιστί μικράν λαογραφικήν διατριβήν περί των νεοελληνικών δεισιδαιμονιών εν συγκρίσει προς τας αρχαίας «Der Aberglaube bei den heutigen Griechen seinem Ursprunge nach» Freiburg 1878, ής τινος ανατύπωσιν εξέδωκε και εν Γαλαζίω (Ρουμανίας) τω 1894, εν δε τω γλωσσολογικώ περιοδικώ του Bezzenberger «Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen» ολίγα τινά περί της νεοελληνικής δημώδους ετυμολογίας (ή παρετυμολογίας) «Beispiele der Volksetymologie im Neugriechischen». Κατά τον εν Γερμανία φοιτητικό βίον ο Δ. είχε συμφοιτητάς και στενούς φίλους τον κατόπιν διάσημον βυζαντινοδίφην, Κάρολον Κρουμπάχερ και τον κατά πρώτον ως νεοελληνιστήν και κατόπιν εις τας ανατολικάς γλώσσας διακριθέντα, Κάρολον Foy, προς ον και αφιέρωσεν ο Δ. την περί διεσιδαιμονιών διατριβήν του. Μετά την λήψιν του διδακτορικού πτυχίου κατελθών εις Κέρκυραν, ένθα προ ετών εξ Ιωαννίνων είχε καταφύγει η οικογένεια του και ο εν Βουκουρεστίω πλούσιος αυτού θείος, υπερήσπισε δια του τύπου την εκχώρησιν (1880) της γραμμής του Βερολίνου μετά των Ιωαννίνων εις την Ελλάδα και κατά την επάνοδον του ετέρου των εν τω συνεδρίω του Βερολίνου Ελλήνων απεσταλμένων, αοιδίμου διπλωμάτου και φιλοσόφου, Πέτρου Βράιλα Αρμένη, εις ον οι εν Κερκύρα πολυάριθμοι Ηπειρώται έκαμαν μεγαλοπρεπή και ενθουσιώδη υποδοχήν, ο νεαρός Ιωαννίτης προσεφώνησε τον Έλληνα απεσταλμένον δια θερμής και ενθουσιώδους προσλαλιάς προσενεγκών αυτώ βαρύτιμον εκ μέρους των εν Κερκύρα παρεπιδήμων Ηπειρωτών στέφανον και αντίτυπον της προσφωνήσεως

αυτού τετυπωμένον δια χρυσών γραμμάτων επί κυανολεύκου μεταξίνου υφάσματος. Ο Βράϊλας συγκεκρινημένος εκ της πατριωτικής διαδηλώσεως των εν Κερκύρα Ηπειρωτών ησπάσθη τον νεαρόν Ιωαννίτην ωσει ησπάζετο -ως είπε- την Ελευθέραν ΉΠΕΙΡΟΝ και αντεφώνησε τα εικότα, δημοσιευθέντα τότε δια των εφημερίδων. Μη παραχωρηθείσης όμως τότε της γραμμής του Θυάμιδος (Καλαμά) μετά των Ιωαννίνων εις την Ελλάδα, ο Δόσιος ανέβαλε την εις Ιωάννινα επάνοδόν του και μετά μηνών τινών διατριβήν εν Αθήναις και εν Κερκύρα, ένθα περισυνέλεξεν από του στόματος των Ηπειρωτών προσφύγων ουκ ολίγα δημώδη άσματα⁸¹² μετέβη (δαπάνη του προμνησθέντος θείου του) εις Παρισίους, Λονδίνου και Οξωνίας (Oxford), ένθα ειργάσθη εν ταις βιβλιοθήκαις αντιγράφων μεσαιωνικά χειρόγραφα ανέκδοτα (1881). Τον Σεπτέμβριον του αυτού έτους (1881) επανήλθεν εις Ιωάννινα ως καθηγητής των Ελληνικών και της Ιστορίας όπως αποδώση τα θρέπτρα τη γεραρά «Ζωσιμαία» αλλά βραχεία υπήρξεν η εν αυτή δράσις του, μόλις διαρκέσασα επί εν σχολικόν έτος διότι, καίπερ χορηγηθείσης υπό της Τουρκίας αμνηστείας εις τους υπέρ της εκχωρήσεως της γραμμής του Βερολίνου εργασθέντας και δημοσιογραφήσαντας Ηπειρώτας, ουχ ήττον ως «σπάθη Δαμοκλέους» επεκρέματο τότε επί της κεφαλής παντός πατριωτικά αισθήματα τρέφοντος Ιωαννίτου και Ηπειρώτου η τουρκική «λογοκρίσια» και τυραννία· διό ο Δόσιος εν τέλει του Σχολικού έτους (1881/1882) ηναγκάσθη να εγκαταλείψη τα Ιωάννινα και επανήλθεν εις Κέρκυραν όπως αποφύγη την τύχην τόσων άλλων συμπολιτών του! Εκ Κερκύρας εδημοσίευσεν αγγελίαν εν τω εικονογραφημένω της Λειψίας ελληνικώ περιοδικώ ΈΣΠΕΡΟΣ, εν ω είχε δημοσιεύσει και τινας πραγματείας, ζητών θέσιν καθηγητού ή διευθυντού ελληνικής εν τω εξωτερικώ Σχολής. Και προσεφέρθη μεν αυτώ τότε έδρα εν τω συμπληρωθέντι τότε Γυμνασίω

⁸¹²ων τινά μόνον εδημοσίευσεν εν των Χαρτοφυλακίω των παιδικών μου χρόνων σελ...(ιδ. έργα)

Θεσσαλονίκης ως και η διεύθυνσις του εν Χίω Γυμνασίου δια του Γραμματέως του εν Αθήναις Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών γραμμάτων (αοιδ. Ζολώτα), αλλ' ο Δ. δια τους προεκτεθέντας λόγους προετίμησε την πρόσκλησιν του εν Γαλαζίω της Ρουμανίας Διευθυντού του Ελληνικού Εκπαιδευτηρίου μακ. Αναστασίου Ν. Βενιέρη, εν ω επί δωδεκαετίαν (1882-1894) εξήσκησε το διδακτικόν επάγγελμα διδάσκων ου μόνον την ελληνικήν, λατινικήν και ψυχολογίαν εις τας ανωτέρας του εν λόγω τότε ακμάζοντος «Ελληνικού Εκπαιδευτηρίου» τάξεις αλλά και την νεο-ελληνικήν εν τη δημοσία του κράτους Εμπορική Σχολή (Scuola Comerciala) κατόπιν διαγωνισμού εν τω εν Βουκουρεστίω Πανεπιστημίω. Ο Δ. εδίδαξεν επίσης και εις τας ανωτέρας τάξεις του εν Γαλαζίω «Ελληνικού Παρθεναγωγείου» τηςδος Αγλαΐας Λεβίδου. Εν Γαλαζίω συνέγραψεν ο Δ. καί τινα των έργων αυτού, εκδούς επί έν έτος, το πρώτον μόνος κατόπιν δε από κοινού μετά της Συντάξεως των «Συλλόγων» το περιοδικόν των παριστριών ελληνικών αποικιών ΙΣΤΡΟΝ, εν ω εδημοσιεύθη και το Ηπειρωτικόν αυτού διήγημα «Τα θύματα του Βάγια», αναδημοσιευθέν κατόπιν και εις ιδιαίτερον τεύχος. Ο Δ. εχημάτισε και ανταποκριτής και έκτακτος συνεργάτης διαφόρων ελληνικών φύλλων ως του «Νεολόγου» Κων/λεως, της «Ίριδος», των «Συλλόγων» και της «Πατριδος» Βουκουρεστίου, ως και εν του εν Λειψία εικονογραφημένου περιοδικού «Έσπερος» (1882-1887), εν οίς εδημοσίευσεν εκτός των ανταποκρίσεων ουκ ολίγας πραγματείας και διατριβάς. Επίσης και εις τας ρουμουνικάς εφημερίδας Ιασίου «Evenimentul» και «Opinia» ουκ ολίγα άρθρα. Τω 1894 καταργηθείσης της εν τη Εμπορική Σχολή Γαλαζίου έδρας της νεο-ελληνικής γλώσσης, ην εν αυτή εδίδαξεν ο Δ. επί δωδεκαετίαν (1882-1894) και του «Ελληνικού Εκπαιδευτηρίου» εις άλλην διεύθυνσιν περιελθόντος, ο Δ. διωρίσθη υπό της Ρουμουνικής Κυβερνήσεως καθηγητής της Γερμανικής γλώσσης εν τη τότε ιδρυθείση ανωτέρα Εμπορική Σχολή Ιασίου (Jasi), εν η θέσει διέμεινεν επί μίαν δεκαετίαν (1894-1904). Κατόπιν διωρίσθη

καθηγητής της Γερμανικής και εις μίαν τάξιν και της Ελληνικής (επί τινα χρόνον) εν τη/ Ιερατική του Κράτους Σχολή (Seminarul Veniamin) Ιασίου. Έχων ως οδηγόν το Σολώνειον εκείνο ρήμα «γηράσκω δ' αεί τι νέον διδασκόμενος» ο Δ. ουδέποτε έπαυσε μελετών και επεκτείνων τον κύκλον των γνώσεων του και τω 1905 τυχών διετούς κυβερνητικής αδείας μετέβη μεθ' όλης αυτού της οικογενείας (6 τέκνων νεαράς ηλικίας!) εις Παρισίους, ένθα διήκουσε την σειράν των γλωσσολογικών μαθημάτων εν τη École Pratique des Hautes Études της Σορβώννης, προαλειφόμενος δια την έδραν της γλωσσολογίας, ήτις έμελλε να προστεθή εν τω Πανεπιστημίω του Ιασίου. Μη ιδρυθείσης ταύτης ο Δ. επανέκαμψε πανέστιος και αύθις εις Ιάσιον ένθα επανέλαβε την εν τη Ιερατική Σχολή έδραν της Γερμανικής (1908-1911), ότε παρηκολούθησεν επί τριετίαν την σειράν των Νομικών σπουδών εν τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιασίου, εκδούς εν τέλει της τριετούς αυτού φοιτήσεως και διατριβήν υπό τον τίτλον «Justitia și cunoștințele juridice în Principatele dunărene. Contribuție la istoria dreptului în România de odinioară» ήτοι «Η δικαιοσύνη (ή μάλλον το δίκαιον) εις τας παριστρίους Ηγεμονίας. Συμβολή εις την Ιστορίαν του Δικαίου εν τη πάλαι Ρουμανία» επί τη πεντηκονταετηρίδι της ιδρύσεως του εν Ιασίω Πανεπιστημίου. Εν Ιασίω ο Δ. διδάσκων ησχολήθη μετά ζήλου με την περισυναγωγήν, διάσωσιν και δημοσίευσιν των εν τη αρχαία πρωτευούση της Μολδαυίας -εν η, ως γνωστόν, ήκμασαν κατά τας παρελθούσας εκατονταετηρίδας τα ελληνικά γράμματα και εν η είχαν εύρει κρυσφύγετον αι Ελληνίδες Μούσαι- διασωζομένων έτι τότε (1894-1904) ελληνικών επιτυμβίων και άλλων επιγραφών και την κατάταξιν των εν τη Πανεπιστημιακή βιβλιοθήκη (Biblioteca Centrala) διασωθέντων ελληνικών χειρογράφων. Ως αποτέλεσμα των ερευνών τούτων εξέδωκε ρουμουνιστί μετά του ελληνικού κειμένου τας «Ελληνο-ρουμουνικάς αυτού Μελέτας = Studii Greco-romane» εν Ιασίω 1901-1902, εις το Α^{ον} των οποίων τεύχος επραγματεύθη δια βραχέων την Ιστορίαν των δύο Αυθεντικών Σχολών ή

Ακαδημιών, Βουκουρεστίου και Ιασίου, εις το Β^{ον} τεύχος εδημοσίευσε τα κείμενα των ελληνικών εν Ιασίω επιγραφών μετά ρουμουνικής μεταφράσεως, εις δε το Γ^{ον} τεύχος κατελόγισε πρώτος αυτός εκατόν περίπου ελληνικά χειρόγραφα της ανωτέρω μνησθείσης Βιβλιοθήκης. Αι μελέται του αύται εφείλκυσαν την προσοχήν ου μόνον του ρουμουνικού τύπου, όστις ευμενώς περί αυτών έγγραψε τότε, αλλά και του φιλόμουσου εκείνου και αιμνήστου Βασιλέως της Ρουμανίας, Καρόλου του Α΄ και της μουσοτραφούς Βασιλίσσης, Carmen Sylva, οίτινες δια των οικείων οργάνων συνεχάρησαν τον συγγραφέα. Η ένεκεν οικογενειακών λόγων εγκατάστασις της οικογενείας εν Γαλλία (Marseille, Aix-en-Provence, Paris 1911-1918) διέκοψε την συνέχισιν των μελετών τούτων εις τα επίλοιπα τεύχη των οποίων θα διεπραγματεύετο περί των εν τη Ρουμουνική γλώσση ελληνικών στοιχείων, περί των εν ταις Ηγεμονίαις ελληνικών τυπογραφείων και άλλα συναφή τούτοις θέματα. Ο Δ. υπήρξε θερμός οπαδός της ελληνο-ρουμουνικής συνεννοήσεως, υπέρ ης πολλά έγγραφεν εις τε τον εν Ρουμανία ελληνικόν και τον ρουμουνικόν τύπον, παρεσημοφορήθη δ΄ υπό της Ρουμουνικής Κυβερνήσεως δια του παρασήμου των Ιπποτών του Ρουμουνικού Στέμματος (Coroana Romaniei).⁸¹³ Ένεκεν της εγκαταστάσεως αυτού και της οικογενείας του εν Γαλλία ο Δ. κατήλθε τω 1914-15 εις Ρουμανίαν, ένθα διεκανόνισε τα της συντάξεως αυτού δικαιώματα διά 28ετή δημοσίαν εν Ρουμανία διδασκαλίαν. Εν Παρισίοις εξέδωκεν το φθινόπωρον του 1915 τον Α^{ον} αριθμόν της «Confederation Balkanique» (Βαλκανικής Ομοσπονδίας), τον και μόνον ένεκεν της αλλοίας τότε τροπής των Βαλκανικών πραγμάτων εκδοθέντα! Θα έμενεν ατελές το αυτοβιογραφικόν τούτο σημείωμα, εάν δεν προσεθέτομεν, ότι ο Δ. εν ταις ώραις σχολής αυτού και προς αλλαγην

⁸¹³ Ο Δ. είχε λάβει τα πολιτικά δικαιώματα μετά την ρουμουνικήν ιθαγένεια αντί ης αντήλαξε την τουρκικήν αυτού υπηκοότητα τω 1898 και έσχεν αυτώ δύο πατρίδας, την υιοθετήσασαν και την φυσικήν, ας εξ ίσου εφίλει.

πνευματικήν εκ της πεζής διδακτικής εγγραφίας ησχολήθη και με την ποίηση, συνθέσας από τρυφεράς ηλικίας διάφορα στιχουργήματα, εν οίς και τα εν τω παρόντι χειρογράφω εκδεδομένα και ανέκδοτα. Ως ψευδώνυμα (εν τη ποιήσει) μετεχειρίσθη τα επόμενα τρία: το «Αρίων» (εν τω *Ίστρω*), το «Τριαντάφυλλος Αμάραντος» εις τινας εφημερίδας και εις τετράδια ανέκδοτα και το επί της κεφαλής της παρούσης συλλογής «Νούσιας Γιαννιώτης», υφ' ο εξέδωκε τινά των πατριωτικών αυτού επιγραμμάτων (μετά τους δύο Βαλκανικούς πολέμους) εν τη «Νέα Ημέρα» (*Le Nouveau Jour*) και τω «Φιλελευθέρω» των Παρισίων. Έπεται κατάλογος των εν ελληνική, ρουμουνική, γαλλική και γερμανική γλώσση δημοσιευμάτων του.

«ΑΝΘΗ ΚΑΙ ΦΥΛΛΑ»

Ποιητική Συλλογή

(1872 – 1917)

ΦΙΛΙΑ, ΈΡΩΣ, ΟΙΚΟΣ, ΦΥΣΙΣ, ΠΑΤΡΙΣ ΚΑΙ ΜΥΘΟΙⁱ

~1~ⁱⁱ

Τω άνθει μου

Ως οι πανάρχαιοι λαοί θεόν είχαν την φύσιν,
προσέφερον θυμίαμα, θύματα και λατρείαν
εις όρη, δάση, ποταμούς, εις άπασαν την κτίσιν
κ' ελάτρευον ως άφθαρτον την Γην κ' αιωνίαν,

ούτω κ' εγώ ακολουθών την γνώμην των αρχαίων
λατρεύω αβρυπέταλλον άνθος και μυροβόλον
και εις αυτό τον έρωτα τον της ψυχής μου όλον
προσφέρω και τον θαυμασμόν, διότι ειν' ωραίον!

Πλην αγνοώ ο δυστυχής, ευάρεστος θυσία
ποία τω άνθει! δάκρυον; ανάρμωστον το καίει
είναιⁱⁱⁱ αβρόν κ' ευαίσθητον, μαραίνεται αν κλαίη

ο λάτρις του θυσί' αυτώ η με παλμούς λατρεία!

(Ιωάννινα 1872)

~2~

Τω φίλω Γ. Χ(ατζοπούλω)

Όταν μαγικής εσπέρας η αρωματώδης αύρα
εις το φύλλωμα των δένδρων ψιθυρίζη εν γαλήνη,
το ρυάκιον μορμύρη κ' ευωδία η μυρσίνη
διαχέη και ημέρας διαλύηται η λάβρα,
ρίψε βλέμμα τότε, φίλε, εις τον παρελθόντα βίον
κ' επ' αυτού δρέψον εν ίον! ^{iv}

Όταν δε το της Σελήνης σέλας κάτωχρον και τρέμον
θα προβάλλη εκ του Πίνδου και ηρέμα θα προβαΐνη,
η δε φύσις πάσα, φίλε, ως εις ρέμβην βυθισμένη
θα φυλάττη ησυχίαν, ω, εάν ήσαι τότε ευδαίμων,
ριψ' επί μικρόν το βλέμμα εις τον παρελθόντα βίον
κ' επ' αυτού δρέψον εν ίον!

Όταν δε εν αστροφεγγεί νυκτί μόνος ρεμβάζης
διαβαίνεις τον αιθέρα και απείρους κόσμους πλάσσεις, ^v
εάν σκέψεως τι δράγμα εις τας θείας Σου εκστάσεις

παρενείρη και το μέλλον και την θέσιν σου τρομάζεις,
ρίψε βλέμμα τότε, φίλε, εις τον παρελθόντα βίον
κ' επ' αυτού δρέψον εν ίον!

(*) Ιωάννινα 1873. Χαρτοφυλάκιον σελ. 34-35

~3 ~

Τη μικρά μου φίλη Φ^{xxx} Π^{xxx}

Ενόσω φαιδρά Σε καλύπτει η Ήβη
και μέλλον χαριέν Σοι μειδιά,
στόνος πικρίας, ας μη Σ' ανιά
και τωραίον Σου στήθος πόνος μη θλίβη!

Ευτύχει, αγνή και ωραία μου φίλη,
ενόσω ουδείς ταραχώδης παλμός
την καρδίαν Σου πάλλει και στεναγμός
τα ρόδινα έτι δεν έφυγε χείλη!

Ευτύχει, ενόσω εις θείας εκστάσεις
χαιρ' η ψυχή Σου να εντροφά
και νέκταρ θυμήρες απορροφά
εν αυταίς η αθώα Σου, Φίλη μου, πλάσις!

Ευτύχει, ενόσω εισέτι τι όμμα
ρεμβώδες ^{vi} δεν ήρες, κόρη αβρά,
και νέφη δεν είδες επ' αμαυρά
εις το κυανούν Σου ουράνιον δώμα!

Ιωάννινα 1872

(*) Χαρτοφυλάκιον των παιδικών μου χρόνων σελ. 26^{vii}

~4~

Η δραπέτις στιγμή

Ως εν όνειρον ωραίον διαχέει λησμοσύνην
ως εις ρεμβασμός αθώος μας υψώνει στον αιθέρα
πλην το πρώτο διαλύει επελθούσα η μέρα
και ο δεύτερος εκπνέων μας εισάγει εις οδύνην,

ούτω και στιγμή δραπέτις θέλξασα με εν τω βίω
και εις τα πικρά μου στήθη γλυκύ νέκταρ εμβαλούσα
φευ, απέπτη διελύθη και μακράν μου απελθούσα
με κατέλιπε εν οδύνη και βασάνω αιωνίω!

Ω στιγμή, στιγμή δραπέτις, ω της Ήβης μου το χάσμα,
διατί ταχύ παρήλθες και ως νέφος διελύθης;
Φευ, από το πεπρωμένον το αδήριτον εκλήθης
κ έφυγες με το του Χρόνου ανεμόπουν, ταχύ άρμα!

Ιωάννινα 1872 ή 1873

(*) Χαρτοφυλάκιον κ.τ.λ. σελ.^{viii}

~5~

Άλλοτε

Άλλοτε ήμην ευτυχής, άλλοτε σφριγών νέος
το μέλλον μου προσέβλεπον με όμμα θυμηδίας
και όνειρα ανέπλασον ιδανικά χθες έως,
αλλ' ηδ' απέπτη απ' εμού πάσα πνοή ευδίας!

Η λύρα μου τανύεται ουχ' ύμνους ίνα μέλψη
η Μούσα μου το μέτωπον με ρόδα δεν το στέφει,
αλλά με μαύρα και θολά και καταιγίδος νέφη
και ουδέν από τα πρώτα της τα άνθη θέλει δρέψει!

Τα όνειρα, οι πόθοι μου παρήλθον ως τα ία
παρέρχονται του έαρος και η πραγματικότητα

τον τόπον, φευ, κατέλαβεν όπου η ιδανικότης
εσκήνου πριν και αδελφή αυτής η ευτυχία!

Ιωάννινα

(*) Χαρτοφυλάκιον σελ. 32 - 1872 ή 1873

~6~

Τα περασμένα χρόνια

Όταν την πρώτη νειότη μου
στον νουν μου ενθυμίζω,
τα φτερωτά μου όνειρα,
τους φίλους μου, δακρύζω!

Και όταν συλλογίζομαι
την παιδική μου φίλη,
μου τρέμει η καρδιά μου,
πικραίνονται τα χείλη!

Αχ, όλα πως απέρασαν
σαν του Μαΐου μια μέρα
χειμώνας τώρα, βάσανα
με δέρουν νύχτα-μέρα!

Εν Οξωνίω (Oxford) Ιούλιος 1881

(*) Εδημοσιεύθη εν τω «ΊΣΤΡΩ» μου, τευχ. Β' υπό το ψευδώνυμον «Αρίων»
(1887)

~7~

Στα χελιδόνια

Ἦλθατε, καλώς ἦλθατε, μικρά μου χελιδόνια.

Πάρτε μεταξωτό κλωνί και κτίστε τη φωλιά σας,

και όταν μεγαλώσετε τα φτερωτά παιδιά Σας

μ' αφήνετε και φεύγετε μαζί σας και τα χρόνια!

Άλλες φορές, μικρά πουλιά, σαν ήμουνα παιδάκι

έτρεχα, όταν ήρχοσαν και έλεγα τραγούδια,

δεν ήξερα πως διάβαιναν τα χρόνια σαν λουλούδια

κ' είχα χαρά σαν έβλεπα πρώτος χελιδονάκι!

Τι μώλεγεν η Μάννα μου η πολυαγαπημένη

«όσα χελιδόνια κι αν ιδής, τόσα καλά, παιδί μου

τη Λαμπρηφόρο * ix θα ντυθής» και δάκρυζ' η καϊμένη,

σαν έβλεπε πως πίστευε το λόγο η ψυχή μου!

Και τώρα μου θυμίζετε την περασμένη νειότη
τα όνειρα, τους πόθους μου και τη μικρά μου φίλη
και τρέμει η καρδιά μου και τα πικρά μου χείλη,
όταν ακούω τη λαλιά χελιδονιού την πρώτη!

(Εν Αθήναις ; 1874 ;)

(*) Εδημοσιεύθη εν τω «ΙΣΤΡΩ» τευχ. Δ', 1887 υπό το ψευδώνυμον μου
«Αρίων».

~8~

Αποχωρισμός

Σ' αφήνω, πάλι άχαρη,
πώζησα δέκα χρόνια!
Σ' αφήνω, κόρη άσπλαχνη,
που στην καρδιά 'χεις χιόνια!

Πάγω να βρω μια άγνωστη
μια πλειο θερμή αγκάλη,
σε μακρινό κι αγνώριστο
και ξένο περιγιάλι!

(-) Ανέκδοτον.^x Εν Γαλαζίω. 1889;

~9~

Σ' έρημο παλάτι

Έρημο Παλάτι,
όταν σε θωρώ,
στην καρδιά μου μέσα
πόσο λαχταρώ!

Πέρασαν τα χρόνια,
έφυγ' η χαρά,
τώρα καταφρόνια
Σε κρατεί σκληρά!

Τα παράθυρα Σου
έρημα, κλειστά,
τ' αυλόθυρα Σου
μαύρα, σφραλιστά!

Έρημο Παλάτι,
όταν Σε θωρώ,
στην καρδιά μου μέσα
πόσο λαχταρώ!

(-) Ανέκδοτον. Εν Γαλαζίω 1892. Ίδε την εν τω παραρτήματι σημείωσιν.^{xi}

~10~

Φεύγω

Φεύγω, Σ' αφήνω,
ωχρός σαν κρίνο,
φιλί δεν δίνω
με ταραχή!

Κοψ' απ' το δένδρο,
το ανθισμένο
και μυρισμένο
ένα κλωνί.

Γιατ' ο καρπός του
δεν είν' για μένα,
πάγω στα ξένα,
τα μακρυσμένα,
χρυσό πουλί!

Κι αν θέλ' η Τύχη
και μ' ευνοήση
και δεν μ' αφήση
στην ξένη γη

εις την πατρίδα
θα νάρθω^{xiii} πάλι
και στην αγκάλη
Σου, την πιστή!

(*) Εν τω Γ' τεύχει του «ΙΣΤΡΟΥ». 1887

~11~

Σ' τα ξένα

Ωχρός το δόλιο βήμα μου
στην ξένη γη πλανώ.
Έρημος και παντάξενος
μαύρη ζωή περνώ!

Ούτε ένα γλυκοκύτταγμα,
ούτε φιλί θερμό

στα ξένα δεν απήλαυσα

παρ' αναστεναγμό!

(?) Εδημοσιεύθη νομίζω εν τη «ΙΡΙΔΙ» / Βουκουρεστίου 1888 ?

~12~

Ἔρωσ ατυχής

Αφού για μένανε η ομορφιά ΣΟΥ,

Κόρη, δεν ήτανε, τον δυστυχή

γιατί το βήμα μου με τη ματιά ΣΟΥ,

γιατί στον δρόμο του ναπαντηθή;

Απρίλης ήτανε, τα χελιδόνια

τότες εχτίζανε νέες φωλές,

εξευγαρώνανε και τα τριγόνια,

μόσχον εχύνανε οι τρανταφυλλιές.

Η φύσις όλη χαμογελούσε,

στάνθη, στα δένδρα και στα βουνά,

γλυκό εν' αγέρι εκυματούσε

και τα φιλούσε ερατεινά!

Και ΣΥ σαν άγγελος απ' εμπροστά μου,
τότε ν' εδιάβηκες πρώτη φορά
κ' εμού του δύστυχου με την καρδιά μου
αντάμα ήρπαξες την ευτυχιά!

Τι ταχ' η Μοίρα μου τόχε γραμμένο
άλλος το άνθος μου να μυρισθή
κ' εμού του δύστυχου το δακρυσμένο
μάτι μακρόθε να το θωρή!

Αφού για μένανε η ομορφιά ΣΟΥ,
ΚΟΡΗ, δεν ήτανε τον δυστυχή,
γιατί το βήμα μου με τη ματιά ΣΟΥ,
γιατί στο δρόμο του ναπαντηθή;

(*) Εν Κερκύρα. Αύγουστος 1881 ή (1882 ?). Εδημοσιεύθη εν τω «ΙΣΤΡΩ»
(τευχ. ΙΔ') υπό το τότε ψευδώνυμον μου «ΑΡΙΩΝ»

~13~

Στο φεγγάρι

Πες μου, φεγγάρι μ' αργυρό,
τι μήνυμα μου φέρεις;

Πες μου να μάθω, λαχταρώ,
τι κάν' εκείν' που ξέρεις;

Πες μου μονάχα πως περνά,
αν Σου μιλήη για μένα
κι αν απ' το νου της δεν ξεχνά
χρόνια τα περασμένα;

Πες μου, αν έχει στην καρδιά
τη φλόγα που με καίει,
πες μου αν μένει τη βραδυά
μονάχη της και κλαίει...

~14~

(Παραλλαγή)

Πες μου, φεγγάρι μου χλωμό,
τι καν' Εκείν' που ξέρεις;

Πες μου στων ξένων τον καϋμό,
τι μήνυμα μου φέρεις;

Πες μου, αν Σ' ερωτά για με,
αν με συχναναβάνει,

ή μήπως μ' ελησμόνησε;
στο νου της δεν με βάνει;

Πες μου αν στο μπαλκόνι της
τη νύχτα έξω βγαίνει,
κι αν στα ξανθά μαλλάκια της
λαμποκοπάει το χτένι;

Το χτένι που της χάρισα
το μαργαριταρένιο
και στα χρυσά ^{xiii} μαλλάκια της
αστέρι διαμαντένιο;

(*) Η πρώτη παραλλαγή εδημοσιεύθη εν τω «ΙΣΤΡΩ» (τεύχ. Γ' σελ. 50) ^{xiv}
υπό το ψευδώνυμον «ΑΡΙΩΝ».

~15~

Προς την Σελήνην

Όπου το βήμα φέρω,
Σε απαντώ, Σελήνη,
στου βίου μου τη δίνη
ελπίς μου είσαι Συ!

Ακόμα Σ' ενθυμούμαι,
όταν απ' την κοιτίδα,
πρώτη φορά Σε είδα,
φίλη μου παιδική.

Πως έτεινα το χέρι,
ίνα το φως Σου ψάψω,
ενόμιζα να φθάσω
μορφήν Σου την ωχρή!

Κι ακόμη μεγαλώσας
στα παιδικά μου έτη,
Σ' ενόμιζα εισέτι
ως σφαίρα φαεινή!

Στα κύματα της λίμνης
όταν εσελαγούσε
κ' εγλυκοκυματούσε
το φως Σου, το ωχρόν,

ανέκφραστος γαλήνη
επλήρου την ψυχή μου,
και έρρεεν η ζωή μου
ως ρεύμα δροσερόν!

Αλλ' όταν η μορφή Σου
στης νύχτας το σκοτάδι,
το μαύρο απ' τον Άδη
δεν ήτο φανερή,

μελαγχολία, λύπη
μου πλάκωσαν τα στήθη
και οι άψυχοι οι λίθοι
μ' ετρόμαζον κι αυτοί!

Μακράν απ' την πατρίδα
ΣΥ είσαι η ίδια,
μόνη παρηγοριά
στα ξένα μ' είσαι ΣΥ!

Γιατί μου ενθυμίζεις,
ω αργυρά Σελήνη,

του βίου τη Γαλήνη,

την παιδική ζωή!

Εν Φρεϊβούργω του Βάδεν 1879

(*) «Χαρτοφυλάκιον» σελ. 30

~16~

Ἔτερον

Προς την Σελήνην

Ἰδού η νυξ τον πέπλον της τον σκοτεινό εκτείνει

και Σ'Υ από τα ὄρη μας, Παρθενική Σελήνη,

εξέρχεσαι κατάργυρος και σιγαλά προβαίνεις,

αλλά εμέ δεν θα εύρης μετά της πεφιλμένης.

Οιμοί, με εγλατέλιπεν η άσπλαγχνος Εκείνη

κ' έκτοτε με κατέλαβεν ανίατος οδύνη!

Φευ, εις τα δάση τα πυκνά και τα νερά τα κρύα,

οτ' επεκράτει της νυκτός η σιωπή βαθεία

ποσάκις Σ' περιμένα εγώ μαζύ μ' Εκείνη,

τούτου Σε έχω μάρτυρα, ω αργυρά Σελήνη!

Και ήτο τότε δι' εμέ, ναι! η ζωή γλυκεία,

χάριεν μ' ήτο το παρόν, το μέλλον μ' εμειδία,

αλλά ως όνειρον τερπνόν το παρελθόν ελύθη,

αφού στα στήθη της τ' αβρά εισέδυσεν η λήθη.
Σελήνη, πριν η λάμψις Σου φως μ' ήτο θυμηδίας
κ' ήδη σκληρά ανάμνησις γλυκείας οπτασίας,
ήτις ταχέως έφυγεν ως αστραπή στα όρη,
αφού με ελησμόνησεν η ουρανία κόρη!

Ιωάννινα 1872. Εν εκ των πρώτων στιχουργημάτων της παιδικής ηλικίας!

(*) «Χαρτοφυλάκιον» σελ. 29 ένθα και οι άλλοι στίχοι.

~17~

Πανσέληνος

Από τα όρη βγαίνει
μια σφαίρα φαινή,
στον ουρανό προβαίνει
και τρέχει σιγανή.

Σκορπά χρυσές αχτίδες
στη λίμνη και στη γη
και διώχνει τες φροντίδες
με μιας τη χαραυγή!

Ολόγυρα της τ' άστρα
κρατούνε σε χορό,
περνούν χωργιά και κάστρα,
δεν χάνουν τον τορό!

Απέρασε το βράδυ
κ' έρχεται η Αυγή,
τραβιέται το σκοτάδι
κι' αρχίζει η συλλογή!

Φεύγει και μας αφήνει
κι' ανάφτει τον καϋμό,
παρηγοριά μας δίνει
για άλλον ερχομό!

Εν Ιασίω 1893 ? (-) Ανέκδοτον

~18~

Γλυκοχαράγματα

Όλα τ' άστρα τρεμοσβύνουν
κι' ο Αυγερινός μαζύ,
όλα φεύγουν μας αφήνουν,

χάραξ' η Ανατολή!

Τα πουλάκια στα κλαράκια

τσιτσιρίζουν με χαρά,

τα χαράγματα αρχίζουν

να ροδίζουν στα βουνά!

Τ' αγεράκι μυρωμένο

απ' τη λίμνη μας φυσά,

το παιδάκι κοιμισμένο

τα χεράκια του κουνά.

Βγαίνει ο Ήλιος κι απαστράφει

στού βουνού την κορυφή,

ρίχνει τες θερμές αχτίδες

κι' όλη η φύσι αναζει!

(-) Ανέκδοτον. Εν Ιασίω 1894;

Άγρυπνία

Είναι μεσάνυχτα,
μαύρο σκοτάδι
από τον Άδη
φθάνει στη γη.

Ο ύπνος ήσυχα
τα μαλακά του
κουνεί φτερά του
κι' ανοιγοκλεί.

Η φύσις σύνολη
αποκοιμιέται,
φύλλο δεν σειέται,
όλα σιγούν!

Μόνο τα μάτια μου
άγρυπνα μνήσκουν,
ύπνο δεν βρίσκουν
και σε ζητούν!

(*) Εκ του Γ^{ου} τευχ. Του «ΙΣΤΡΟΥ» 1887 σελ. 95 υπό το ψευδώνυμον «Αρίων»

~20~

Γιατί;

Γιατί η καρδιά μου είναι άδεια;

γιατί το χείλι μου πικρό;

γιατί 'ναι μαύρα τα λιβάδια;

γιατί το πρόσωπο μου ωχρό;

Γιατί τη νύχτα δεν κοιμούμαι;

γιατί ξυπνώ και λαχταρώ;

και τη ζωή μου τη βαρειούμαι;

Γιατί δεν Σ' έχω στο πλευρό!

Γι' αυτό η καρδιά μου είναι άδεια,

γι' αυτό το χείλι μου πικρό,

γι' αυτό 'ναι μαύρα τα λιβάδια,

γι' αυτό το πρόσωπο μου ωχρό!

(*) Εν Γαλαζίω 1889; Εδημοσιεύθη εν τω «ΙΣΤΡΩ» τεύχ. Η' σελ. 127 υπό το ψευδώνυμον «ΑΡΙΩΝ»

~21~

Πότε;

Πότε και πότε, Αγάπη μου,

 πότε θα Σ' ίδω πάλι;

 Πότε θα ξαναζεσταθώ

εις την θερμή ΣΟΥ αγκάλη;

Πότε θα ιδούν τα μάτια μου

 την ποθητή μορφή ΣΟΥ,

 τα κοραλλένια χείλη ΣΟΥ

 πότε θα τα φιλήσω;

Πότε το αγνό Σου μέτωπο,

 πότε θα ξαντικρύσω;

 και το καμίνι το άσβεστο

του πόθου μου ^{xv} θα σβύσω;

(-) Ανέκδοτον. Εν Γαλαζίω 1889 ?

~22~

ΈΛΛΑ!

Χαριτωμένο,
μικρό πουλάκι,
ΈΛΛΑ σιμά μου
ν' αναπαυθής!

Έμπα στο έμορφο
το κλουβάκι
στο άγριο δάσος
να μη χαθής!

Βορρηάς ξερρίζωσε
δένδρα και άνθη,
τα φύλλα πέσανε
κάτω στη γη.

Η έμορφη φύσι
όλη 'μαράνθη
και παγωμένη
είν' η Αυγή!

Έλα μικρό μου,
στο φτωχικό μου
σπίτι να κάτσης,
να ζεσταθής.

ΈΛΑ να Σ' έχω
εις το πλευρό μου
και τους παλμούς μου
ν' αφηκρασθής!

(-) Ανέκδοτον. Εν Ιασίω 1910 ? 28/II

~23~

Μητρική στοργή

(Νανούρισμα)

Κοιμήσου, τέκνο μου χρυσό,
κοιμήσου, άγγελε μου,
Συ φύλατ' το, Θεέ μου,
τι τώχω μοναχό!

Δος του για όνειρο γλυκό
μια θεϊκή αχτίδα,

είν' όλη μου η ελπίδα
και πάντα λαχταρώ!

Μην μου το ξεπλανέψουνε
τα Χερουβείμ, τα θεία,
και τότε η αθλία
στον κόσμο τι ζητώ;

Κι αν ην γραμμένο, Πλάστη μου,
αν ήναι να πετάξη,
η χάρις ΣΟΥ ας με κράξη
μαζύ με τωρφανό
κ' εμέ στον Ουρανό
και με στον Ουρανό!

(*) Εδημοσιεύθη εν τω Δ^ω τεύχει του «ΙΣΤΡΟΥ» σελ. 62, 1887.

~24~

Του κάκου

Χαρούμενο και γελαστό
έτρεχ' ένα παιδάκι
σε ανθισμένο, μυριστό

κ' έμορφο λιβαδάκι.

Και πεταλούδα κυνηγά

και το μικρό χεράκι

με τρόπον έμορφο, σιγά

άπλωνε το μικράκι.

Μα εκείνη κάθε μια στιγμή

τίναζε τα φτερά της

κ' έτρεχ' εκείνο με ορμή

ακούραστο κοντά της!

Του κάκου ωστόσο προσπαθεί,

ποτέ δεν θα την πιάση

του φεύγει πάντα η ξανθή,

άμα την πλησιάση!

(*) Εδημοσιεύθη εν τω Δ^ω τεύχει του «ΙΣΤΡΟΥ» υπό το ψευδώνυμον

«ΑΡΙΩΝ»

Στο ποτάμι

Ποτάμι, που γελούμενο
το ρεύμα Σου, που τρέχει;
Τι μέλλον Σε παντέχει
και φεύγεις χαρωπό;

Περνάς τόσο περίφανο
απ' τώμορφο λιβάδι
κί αφήνεις για σημάδι
μόνο λίγο νερό.

Ω μείνε 'δω καλλίτερα,
να χείρης τώνομα Σου
κι όταν περνά σιμά Σου
Εκείνη που αγαπώ,

να λούη εις το ρεύμα Σου
τώμορφο πρόσωπο της
και Συ το μέτωπο της
να της φιλής, τ' αγνό!

Και μη Γοργό και ξέγνοιαστο
στη θάλασσα κυλιέσαι
χωρίς να συλλογιέσαι
πως χάνεσαι, μωρό!

(*) Εδημοσιεύθη εν τω Η^ω τεύχει του «ΙΣΤΡΟΥ» σελ. 127 υπό το
ψευδώνυμον μου «ΑΡΙΩΝ» Ν.Γ.Δ.

~26~

Άσμα οδοιπόρου

Της Πατρίδας η αύρα θωπεύει
την παμμέλαναν κόμην Σου κόρη,
κ' εγώ τρέχω εις δάση και όρη
και ουδείς μ' ερωτά τις ειμί!

Σ' το ωραίον οπότεν φεγγάρι
τραγουδάς, μειδιάς, συλλογάσαι,
αν, ω κόρη, και μένα θυμάσαι,
πέμψ' εν «χαίρε» μ' αυτό κ' εις εμέ!

Όταν δε εις ασέληνον νύκτα
νυκτοκόραξ θλιμμένα φωνάζει,

η φωνή του ας μη Σε τρομάζει,
ειν', ω Κόρη, ηχώ η εμή!

Εάν δε ευτυχής νεανίας
στας αγκάλας, σκληρά, Σε θερμαίνει,
τότε, φευ, είς εμέ ουδέν μένει
του ζην παύω με τ' άσμα κ' εγώ!

(*) Εν εκ των πρώτων στιχουργημάτων μου, ποιηθέν εν Ιωαννίνοις ότε
εμαθήτευα εν τη Ζωσιμαία (1872 ή 1873);. Εδημοσιεύθη εν των
«Χαρτοφυλακίω» μου σελ. 35-36.

~27~

Την είδον!

Την είδον! ... ήτον ανθηρά ως έαρος πρωΐα,
την κόμην της επέστεφον τα μυροβόλα ία,
αλλά μικρά την φίλη μου κατείχει αθυμία.

Η αθυμία, φίλοι μου, χάριν δεν τη προσθέτει;
δεν φαίνεται σαν άγγελος ελθών εξ ουρανών;
Ειν' άγγελος η φίλη μου, ειν' άστρον φαιινόν
και είναι, είναι δί' εμέ, είναι ζωή προσέτι!

(-) Ανέκδοτον. Οι στίχοι ούτοι, ους κατάγράφω από μνήμης ως και ο επόμενος αισώπειος μύθος, είναι εκ των πρώτων παιδικών στιχουργημάτων, γραφέντες νομίζω το 1871 εν Ιωαννίνοις, ότε εμαθήτευα εν τη Α^η του Γυμνασίου.

~28~

Κυνηγός και λεοντάρι

(μύθος)

Ένας κάποιος κυνηγός κυνήγαε το λεοντάρι
κι' απ' το κοντό το έπαιρνε σαν άξιο παλληκάρι.
Και τρεχ' εδώ και τρέχει 'κει δια να το προφθάση
αλλ' εκείνο κρύβονταν σε σπήλαια και δάση.
Και επιτέλους πιστικό βρίσκει εξαπλωμένον
'πο κάτωθεν ενός δενδρού, στην ράβδον κουμπισμένον.
Βιαστικά τον χαιρετά και ρώτησι του κάνει,
αν είδε ίχνη λέοντος ευθύς να του σημάνη.
Κι' ο πιστικός σηκώνεται, τον πιαν' από το χέρι
του λέγει «ναι, αφεντικό, τώρα το καλοκαίρι
ο λέων εδώ κρύβεται, μέσα σ' αυτό το σπήλαιο!»
Κι ο κυνηγός κατάχλωμος «ας πάει πίσω στον Ήλιο»
του λέει από ιδρωτα ψυχρό καταβρεγμένος

και γλήγωρα στα τέσσερα το παίρνει ο καϋμένος!

(-) Ανέκδοτον. Ίδε την ανωτέρω σημείωσιν. Ιωάννινα 1871.

~29 - 35~

Άνευ τίτλου

Έλα, μη χάνωμε καιρό
να Σ' αποχαιρετήσω
κι' όρκο Σου δίνω ιερό
να μη Σε λησμονήσω!

Το χέρι σου το τρυφερό ^{xvi}
δος να γλυκοφιλήσω,
στο χείλι σου το δροσερό
τη φλόγα μου να σβύσω!

Κί' αν από τούτο το σκληρό
ταξίδι δεν γυρίσω,
όρκο σου κάνω ιερό
άλλη να μη φιλήσω!

(*) Εδημοσιεύθη υπό το ψευδώνυμον «Αρίων» ως και τα επόμενα (30-37) εν τω «ΪΣΤΡΩ» μου σελ. 144 κλ.

~30~

Άνευ τίτλου

Βάλε το χέρι στην καρδιά μου,
άκου πως βράζει και χτυπά..
για Σε, Ξανθούλα κοπελιά μου,
ο έρωτας χτίζει φωληά!

Τρεις χρον' είναι που την χτίζει,
μέρα και νύχτα δεν σιγά,
δεν ξέρω τι τον εμποδίζει
κ' εργάζεται τόσο σιγά!

Εν τω «ΪΣΤΡΩ» ως και τα επόμενα 31-37.

~31~

Άνευ τίτλου

Καρδιά μου, μη ραγίζεσαι,
βάστα και θα περάση.
Γιατί δεν συλλογίζεσαι
κί ο κόσμος θα χαλάση;

(*) Αυτόθι

~32~

Άνευ τίτλου

Όταν Σε πρωτοαγάπησα,
ήσουν μικρή ακόμα,
δεν ήξερες τι έλεγες
με το τρελλό Σου στόμα!

Κι' όταν Σε πρωτοφίλησα
εθύμωσες λιγάκι,
αλλά Σ' εξεθύμωσα
μ' ένα τριανταφυλλάκι!

Και τώρα που μεγάλωσες
το σοβαρό μου κάνεις,
τα περασμένα ξέχασες,
στο ΝΟΥ ΣΟΥ δεν τα βάνεις!

Αυτόθι σελ. 176, ετ. 1887.

Άνευ τίτλου

Αγεράκι μου δροσάτο,
που φυσάς πρωΐ-βράδυ
κ' είσαι μυρωδιές γεμάτο,
πάρε τούτη την ωδή.

Φέρε την σε ξένα μέρη
στη γλυκιά μου κοπελλιά,
πε της μένει χωρίς ταίρι
η παλαιά της η φωληά!

Πε της παραπονεμένα
ένας κάποιος τραγωδεί
και τρελλαίνεται για Σένα,
καρτερεί να Σε ιδή!

(*) Από των οχθών του Czerna (Mihadia) (λουτρό του Ηρακλέως Herkules Fürdo) Ιούλιος 1887. Εν «Ίστρω» τευχ. Γ' σελ. 160 υπό το ψευδωνυμ.

«ΑΡΙΩΝ»

Ανευ τίτλου

Κόρη με μάτι έμορφο,
με χείλι κοραλλένιο,
το χέρι Σου εφίλησα,
τ' άσπρο και ζαχαρένιο.

Και στην καρδιά μου άναψε
μια φλόγα σαν καμίνι,
που ολόκληρος ο Δούναβις,
κόρη μου, δεν την σβύννει!

Μόνο το αχειλάκι ΣΟΥ
το τριανταφυλλένιο
την φλόγα μου θα έσβυννε,
δος μου το, τον καϋμένο!

(*) Ιούλιος 1887. Από των οχθών του Czerna (Herkules – Fürdo) Μηχάδια.

Εν «Ίστρω» τευχ. 10 σελ. 160.

Άνευ τίτλου

Περνώ από το σπίτι Σου
κ' ειν' έρημο και ξένο,
γιατί το παραθύρι Σου
το βλέπω σφαλισμένο!

Τα έμορφα λουλούδια Σου
κ' εκείνα μαραθήκαν
και τα ρωτώ τι έπαθαν;
κ' έτσι μ' αποκριθήκαν:

«Εκείνη, που μας πότιζε,
λείπει μακριά στα ξένα,
τα φύλλα μας επέσανε
κ' είμαστε μαραμένα!»

Και το μικρό κανάρι Σου
που όλο κελαϊδούσε,
δεν κελαϊδεί, βουβάθηκε,
γιατί Σε αγαπούσε!

(*) Αυτόθι, τευχ. ΙΑ' σελ. 176, 1887.

[36-43]

Ανέκδοτα

ΑΝΘΟΚΉΠΙΟΝ

~36~

Ο Αμάραντος

(λαϊκή Ηπειρωτική παράδοση)

Legende

Απ' όλα τ' άλλα λούλουδα

άλλα μωσχοβολούνε

και άλλα έχουν χρώματα

όπου τα περιχούνε.

Μονάχα ο αμάραντος,

ο παραπονεμένος,

ούτε λουλούδι έβγαζεν

ούτ' ήτο μυρισμένος!

Τον Θεόν επαράκαλεσε
κι αυτόν κάτι να δώσει,
κι ο Πλάστης τον λυπήθηκε,
για να τον γκαρδιώσει,

του έδωσε τα δάκρυα,
πού 'ναι ολόγυρα του
και σαν αδαμαντόπετρες
στολίζουν τα κλωνιά του!

(-) Ανέκδοτον. Ιάσιον 1895 (;) Φεβρουάριος **Σημ:** Ο αμάραντος, ούτω καλείται εν Ιωαννίνους (ίσως δε και εν τη λοιπή Ηπείρω) φυτόν άνευ οσμής τινος και άνευ ανθέων, περιβαλλόμενον δ' υπό κρυσταλλώδους διαφανούς ύλης (δρόσου) ήτις ως δάκρυα περιβάλλει τον τε κορμόν και τους κλαδίσκους· είνε δε τούτο ουχί το γαλλιστί αποκαλούμενον *immortelle* (ελίχρυσον), όπερ φέρει, ως γνωστόν, κίτρινα ανθέμια, άλλ' έτερον τι φυτόν ούτινος αγνοώ το βοτανικόν όνομα, διατηρούμενον εν κήποις και εν γάστραις παρά τον βασιλικόν, την μαντζουράναν κ.λ. εν Ιωαννίνους. Την λαϊκήν παράδοσιν περί του φυτού τούτου, ην διέσωσα εν τοις ατέχνους μου στίχοις, ήκουσα παις έτι ων 1860-1862, παρά της γραίας τότε Κερά-Χρυσής-Βαρδοπούλας, παρ' ης τινος ήκουσα τότε και πολλά παραμύθια, ων τινά ανέγραψα εν τω βιβλίω (χειρογράφω) της Λαογραφίας,^{xvii} εν δ' αναγράφω και εν τοις «Θύμασι του Βάγια» (Το παραμύθι της Κερά- Χρυσής) σελ...^{xviii} όπερ και εν στίχοις έβαλα (ιδ. κατωτέρω σελ...)^{xix} Είναι τω όντι ωραία,

ποιητική και αναγραφής αξία και διασώσεως η έκτοτε ίσως πλέον
λησμονηθείσα παράδοσις αύτη περί του Αμάραντου.

Ν. Γ. Δ.

~37~

Μαντζουράνα

Μοσκοβολάει το φύλλο της,
που σαν καρδούλες μοιάζει,
σαν κατεφές το χνούδι της
και λουλουδίτζια βγάζει!

(-) Ανέκδοτον. (1895;) Εν Ιασίω.

~38~

Μανουσάκια

Δειλά, δειλά προβάλλουνε
την άνοιξι τα πρώτα,
έμορφο ειν' το χρώμα τους,
μοσκοβολάει το στόμα τους
σαν κοπελλούλας χνώτα!

(-) Ανέκδοτον. Ibidem 1895 αυθημερόν.

~39~

Ζουμπούλια (Υάκυνθοι)

Φουντωτά και θραψερά
μικρά γαρουφαλλάκια
βγαιν' απ' τη γη σαν παγανά
παιδάκια φασκιωμένα!

Κί' αμ' ανοίξουν μονομιάς
τ' αστρολένια ματάκια,
χύνουν τριγύρου ευωδιές
τα μοσκομυρισμένα!

(-) Ανέκδοτον. Ididem.

~40~

Γαρούφαλα

Κόκκινα και μυρωδάτα
τα γαρούφαλα τ' αφράτα
μα 'ναι κί' άλλα παρδαλά
δεν αξίζουνε πολλά!
Είναι κί' άσπρα μερικά
για στεφάνια νεκρικά!

(-) Ανεκδ. Αυτόθι, αυθημερόν γραφέν μετά των άλλων του αυτού θέματος
στίχων (36-43) Ν. Γ. Δ.

~41~

Πασχαλίτσες (Πασχαλιές)

Απ' όλα τ' αγριολούλουδα

μ' αρέσ' η πασχαλίτσα

πώρχεται με την Άνοιξι

και των βαϊών τη βίτσα,

και με τ' αυγά τα κόκκινα

και τα χελιδονάκια

και τρέχουν τα παιδόπουλα

και παίζουν τα πλακάκια

κι όλο μαζύ της έρχεται

κι η Πασκαλιά η Μεγάλη

όπου γιορτή ανώτερη

στον κόσμο δεν είν' άλλη!

(-) Ανέκδοτον. Αυθημερόν.

~42~

Αμυγδαλιά

Όλα τα κλαριά κοιμούνται τον χειμώνα, μοναχή
η ΑΜΥΓΔΑΛΙΑ ανθίζει το Γεννάρη, φουντωτή.
Τ' ασπροκόκκινα λουλούδια ρέβουν, πέφτουν καταγής
και νομίζεις από χιόνι είνε σκεπασμέν' η γης!

(-) Ανέκδοτον, αυτόθι, αυθημερόν.

~43~

Ασημιά

Περιπλοκάδα γίνεται στων περβολιών τους τοίχους
τα φύλλα της λαμποκοπούν ^{xx} κι ο όμορφος ανθός της
μοσχοβολάει σαν ο αχνός στις κορασιάς το στόμα,
γί' αυτό την πήραν κι όνομα και λένε η ΑΣΉΜΩ!

(-) Ανέκδοτον, αυτόθι, αυθημερόν.

Εις διαφόρους

~44~

Στη Μάννα μου

Μαννούλα, που μ' εγέννησες
και μ' έκαμες μεγάλο,
στον κόρφο Σου μ' ανέθρεψες
με πόνο και με σάλο!

Και όταν εμεγάλωσες
το ορφανό ^{xxi} παιδί Σου,
με δακρυσμένο μάτι Σου
μούδωκες την ευχή Σου.

Γλυκά, γλυκά μ' εφίλησες
και στη θερμή ΣΟΥ αγκάλη
στα μάτια με εκύτταξες
με ταραχή μεγάλη!

Και μου είπες «Φεύγεις, γλύκα μου,
στα ξένα πας να ζήσης!
Τη Μάννα που σ' εγέννησε,
ποτέ μη λησμονήσεις!

Κί όταν σημάν' η ώρα μου,
παιδί μου, να προσέξεις,
τα πάντα απαραίτησε
κοντά μου για να τρέξεις!

Ναρθής σιμά μου, να βρεθής
στην ύστερη μου ώρα,
να κλείσουν τα χεράκια Σου
τα μάτια που Σ' εθώρα.»

Κ' ήρθεν η ώρα η άχαρη
κ' εγώ μouna μακρά Σου,
φτερούγιασε η ψυχούλα Σου,
χωρίς να' μαι κοντά σου!

(-) Ανέκδοτον. Εν Ιασίω (1896?) Επί τω θανάτω της μακαρίτιδος Μητρός
μου θανούσης εν Κερκύρα τη^{xxii}

Στην πρωτότοκον μας θυγατέρα

Θεοδώραν

Θεού το δώρον! έκραξα

όταν σε πρωτοείδα,

όταν πρώτη μας έφθασες

με την καλήν ελπίδα!

Είχες μαλλάκια ολόμαυρα,

μάτια σαν δυώ ελούλες,

το φρύδι και το σύνορο

σαν δυώ γαϊτανοπούλες!

Και όταν εσαράντισες,

Σ' εβάφτισ' η γιαγιά Σου,

η Μάννα μου, η καλόγνωμη ^{xxiii}

Σώδωκε τώνομα ΣΟΥ.

Θοδώρα Σε ωνόμασε

σαν την άλλη γιαγιά Σου,

το γένος Πετροκόκκινη,

καμάρι της Μαμάς Σου!

Τρεις μήνες δεν απέρασαν

(*) Ξάνθισαν τα μαλλιά ΣΟΥ,

τα μάτια Σου τα ολόμαυρα

άλλαξαν την θωριά Σου!

Καλή είσαι και φρόνιμη,

ΣΟΥ δίνω την ευχή μου.

Ποτέ κακό στο δρόμο Σου

να μην ιδής, παιδί μου!

(-) Ανέκδοτον εν Ιασίω 1904 ?

(*) Σημείωσις. Η πρωτότοκος μας θυγάτηρ, Θεοδώρα, εγεννήθη εν Γαλαζίω τη 10 Μαΐου 1890 εν Strada Municipale αριθ. 2 (οικία Grünberg) με αυξημένην μέλαιναν κόμην και καταμέλανας οφθαλμούς ως της μητρός της. Μετά παρέλευση όμως 50-60 ημερών από της γεννήσεως της, η τε κόμη και οι οφθαλμοί ήλλαξαν χρώμα και εγένοντο οι μεν οφθαλμοί υποκύανοι, η δε κόμη ξανθή. Σημειώνω ενταύθα το φυσιολογικόν τούτο φαινόμενον προς κατάληψη του κειμένου του στιχουργήματος. Σημειώνω δε και τούτο, ότι η πρωτότοκος μας μόνη εγεννήθη με άφθονον, αυξημένην μέλαιναν κόμην εξ όλων των (εν όλω 7) τέκνων μας, ότι η μήτηρ κατά την εγκυμοσύνην μεταξύ των άλλων συνήθων εις εγκύους γυναίκας παραξένων ορέξεων εδοκίμαζε να φάγη και τρίχας και ιδία δέρμα λαγώου

(ή προβάτου) μετά του τριχώματος! Λέγεται ότι τα βρέφη λαμβάνουσι και από της γαλουχισιάς αυτά τροφού (παραμάννας)^{xxiv} [...] εκθρέψασα την Θεοδώραν μας τροφός (Ουγγαρίς) ην μελαψή και είχε μέλαιναν κόμην, όθεν παράξενος ίσως η μεταστροφή των χρωμάτων, αλλ' η βαπτίσασα αυτήν μακαρίτις μήτηρ μου εν τη νεότητι της ην ξανθή –είχε δ' υποκύανους οφθαλμούς.

~46~

Στον υιόν μου

Παιδί μου, Σ' έχω μοναχό,^{xxv}

κύτταξε να προκόψεις,

το γένος Σου το πατρικό

μη άδικα το κόψεις!

Έχε το νου Σου, το καλό

πάντα ν' αναθηβάνης

και κάθε πράξι με μυαλό

και τάξι να την κάνης!

Ποτέ Σου να μην αδικής

κανένα στη ζωή Σου,

ποτέ Σου ψέμματα μην πης

ούτε προς ξέχχασι Σου!

Βοήθα όσο κι' αν μπορείς
τους φίλους και δικούς Σου,
και μη ποτέ κακολογής
ούτε καν τους εχθρούς Σου!

Τη μάννα Σου να αγαπάς
με όλην την καρδιά Σου,
κύττα στο δρόμο Σου που πας,
κύττα καλά μπροστά Σου!

Γιατ' είναι λάκκοι και κρημνοί,
πρόσεχε να μην πέσης!
Έχε την γνώμη ταπεινή,
εις όλους να αρέσης!

(-) Ανέκδοτον. Εν Ιασίω1904.... (*) μοναχό ως μόνον άρρεν.

Στον φίλον μου Α. Ν. Μ(άλτον)

εις Οδησσόν

επί τη ονομαστική του (17 Ιανουαρίου 1910)

Εψές είδα εν όνειρο
στον ύπνο που κοιμώμουν
κ' Εσένα συλλογιόμουν
πως ήσουν μικρό.

Μικρό παιδάκι ξέγνοιαστο
κ' έτρεχες στο πλευρό μου
κ' εγώ στο όνειρό μου
κ' εγώ 'μωνα μικρό!

Μια αλυσίδα αόρατη
μας ήνωνε τα δύο ^{xxvi}
κ' ετρέχαμε στο κρύο
του Ίστρου το νερό!

Η αλυσίδα, Τάσσο μου,
είν' η παλαιά φίλια,

π' στου κόσμου την πορεία
μας ήνωσε τα δυο! ^{xxvii}

Και τα παιδάκια, Φίλε μου,
ειν' τα παιδόπουλα μας,
τ' αθώα, τα μικρά μας,
στου βίου τον τορό!

Όπου σαν μεγαλώσουνε
κι αυτά θα φιλιώσουν
κ' αιώνια θα σώσουν
τον πατρικό παλμό!

(-) Ανέκδοτον. **Σημ:** Απεστάλη εξ Ιασίου εις Οδησσόν και η μικρά Ιφιγένεια (η κόρη του φίλου Μ.) αποστηθίσασα το ποιημάτιον απήγγειλεν εις την εορτήν του πατρός της. Με τον αγαπητόν φίλον Α. Ν. Μ. (Μακεδόνα) σύνηψα την πρώτην γνωριμίαν και φιλίαν εν ατμοπλοίω επί του Δουνάβεως (ΙΣΤΡΟΥ) εν έτει 1875 (Οκτώβριον) ότε εκ Ρουμανίας, (εγώ μεν εκ Βουκουρεστίου, αυτός δ' εκ Μπικέτου) μετεβαίνομεν αμφοτεροι εις Βιέννην και εκείθεν αυτός μεν εις Μόναχον, εγώ δ' εις Τυβίγγην προς εξακολούθησιν των εν Αθήναις αρξαμένων φιλολογικών σπουδών μας. Έκτοτε δ' αδιάρηκτος φιλία μας συνήνωσεν εν τω βίω, ην είθε να συνεχίσωσιν εις το μέλλον τα τέκνα μας! Ν. Γ. Δ.

A Karl Krumbacher

† Στον Κρουμβάχερ (*)

Με δάφνη απ' τον Παρνασσό
κι αμάραντ' απ' τημ Πολι,
πλέξατε Του τα στέφανα
μικροί, μεγάλοι, όλοι!

Λυπητερά, λυπητερά
τα σήμαντρα βαρείτε
και στ' Αγιονόρος τσ' εκκλησιές
ένα Τρισάγιο πείτε

για Κείνον που ξανάναψε
τσ' ΑγιαΣοφιάς τα φώτα
κ' έκανε το Βυζάντιο
να λάμψη σαν και πρώτα!

Κι ανάψατε μερόνυχτα
ακοίμητο καντύλι,
για Κείνον που δεν άφινε
απ' το χέρι το κοντύλι!

Και ψάλλετε του ψαλμωδιές,
του Ρωμανού τροπάρη,
όπου ραγίζει τες καρδιές
κ' έχει μεγάλη χάρι!

Και κάνετε μνημόσυνα
και βγάλτε λόγους τώρα
(**) για Κείνον που πικράνατε
την ύστερη του ώρα!

Κ' ένα τραγούδι βγάλτε Του
στη γλώσσα που αγαπούσε,
την γλώσσα που εδίδαξε
να μη περιφρονούσι!

(-) Δεν ενθυμούμαι, εάν εξεδόθη εν τω «Κόσμω» της Οδησσοῦ, διότι το εἶχα στείλει εἰς τον κοινόν φίλον Α. Ν. Μ. να το δημοσιεύσῃ ἐπὶ τῷ θανάτῳ του Κρουμπάχερ. Ἀλλά και εἴαν εξεδόθη ὡς ἐκ τῆς μη διατηρήσεως των φύλλων θεωρητέον και τούτο ὡς και τα ἐν τῷ ΙΣΤΡΩ δημοσιευθέντα ὡς ἀνέκδοτα! Ὁ Κρουμπάχερ υπήρξε συσπουδαστής μου και φίλος μου ὡς και ὁ Κάρλοσ Φογ ἐν τῷ Λιψιανῷ Πανεπιστημίῳ (1876-1878). Ἴδε και αὐτοβιογραφικόν σημείωμα Ν. Γ. Δ.

Σημ. ** «Για Κείνον που πικράνατε κ.λ.» Ο σοφός Βυζαντινολόγος Κ. Κρουμπάχερ παρεξηγήθη δυστυχώς εν Αθήναις, διότι, αν και οπαδός και υπερασπιστής της δημώδους γλώσσης και υπέρ αυτής ως ειπείν *ξεσπαθώσας*, ήτον, ως εκ της μετ' αυτού ομιλίας μου και αλληλογραφίας δύναμαι να διαβεβαιώσω, μάλλον υπέρ της απλοποιήσεως της γραφομένης και ενός [...] της δημώδους και γραφομένης. Αδίκως δ' ηγέρθη κατ' αυτού η φιλολογική θύελλα επί τη δημοσιεύσει του έργου του «Das Problem der neugriechischen Sprache» κ.λ.^{xxviii} και εγράφησαν εις τον Αττικόν τύπον τόσαι και τόσαι ανυπόσταται κατ' αυτού φήμαι και υπόνοιαι, αίτινες επίκραναν τας τελευταίας ημέρας του εκ διαβήτου απόβιώσαντος βυζαντινοδίφου!

~49~

Στον Κ. ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΝ

Ηπειρώτην Ποιητήν, αποθανόντα εν τω άνθει της ηλικίας του εν Αθήναις, όπου είχε προσφύγει, εγκαταλείψας γονείς και την τουρκοκρατούμενη τότε Ήπειρον. Τον Κρυστάλλην εγνώρισα παιδίον έτι όντα εν Ιωαννίνους, ότε εδίδασκον εν τη Ζωσιμαία εν Ιωαννίνους ως και την οικογένειαν του. Η ποίησις του γραμμένη εν καθαρώ Ηπειρωτικώ ιδιώματι είναι βγαλμένη δια να είπω ούτως με τον ποιητήν «από τα κακοτράχαλα βουνά του Πίνδου και τις λαγκαδιές της Ηπείρου» και δι' αυτό θέλγει πάντα γνήσιον Ηπειρώτην.

Παιδί του Πίνδου Σ' έφαγε

του τόπου Σου το άχτι,

τα όνειρα Σου πέσανε

σαν φύλλα μαραμένα!

Πρόωρο μνήμα Σ' άνοιξε

αγριωμένη Άτη

και είναι τα τραγούδια Σου

με αίμα ποτισμένα! (*)

(-) Ανέκδοτον. * **Σημ.** Ο νεκρός ποιητής έζησε εν Αθήναις δίδων ιδιαίτερα μαθήματα, εργαζόμενος εν τυπογραφείω και σπουδάζων και [...] φθισικός εκ των στερήσεων -ως λέγεται!

~50~

Εις τον Heine

Σε έφαγε το αίσθημα,

τσ' αγάπης το καμίνι,

οι έρωτες, ολονυχτιές

οι δάφνες, η μυρσίνη,

οι πόνοι και οι ταραχές,

του Κόσμου η οδύνη

και είναι τα τραγούδια Σου

τριαντάφυλλα και κρίνοι!

(-) Ανέκδοτον. 1905 (;) Εν Ιασίω.

~51~

Στον Göthe

Όλα τα είχες, ευμορφιά,
και χρήματα και χάρι,
τίποτε δεν Σου έλειπε
της Μάννας Σου καμάρι!
Σ' ελάτρευον στη νειότη Σου
και στα γεράματα Σου
και ζεις ωσάν αθάνατος
εις τα ποιήματα Σου!

(-) Ανέκδοτον. Αυθημερόν (1905)

Στον Schiller

Επί τη εκατονταετηρίδι του θανάτου του

† 1805 – 1905

Χρόν' εκατό απέρασαν
από το θάνατό Σου
και στη σοφή ⁽¹⁹⁰⁵⁾ πατρίδα Σου
ο κόσμος Σε ⁽¹⁹¹⁷⁾ λατρεύει

και χίλια σαν περάσουνε
από τον ερχομό Σου,
το όνομα Σου θένα Ζη
και θένα βασιλεύει!

(-) Ανέκδοτον. Αυθημερόν 1905 (Φεβρ ?) εν Ιασίω.

~53~

Εις τον Lessing

«Γερμανικό» ανέκδοτος (*)

«το θέατρο το θέλω!»

και τώδειξεν η «Μίννα» Σου

κι ο «Νάθαν ο σοφός»^{xxix}

οι ήρωες απέταξαν

το φράγγικο καπέλλο

και στη Σκηνή ανέλαμψε

το εθνικό το φως!

(-) Ανέκδοτον. (*) Ως γνωστόν προ του Lessing η δραματική (σκηνική) των Γερμανών ποίηση δεν ήταν ει μιν απομίμησις των Γαλλικών πρωτοτύπων. Ο δε Lessing πρώτος έγραψε Γερμανικής ή άλλης υποθέσεως δράματα πρωτότυπα.

Εἰς ἀρχαίους

~54~

Εἰς τὸν Ὀμηρὸν

Εἰάν ὑπήρξες, Ὀμηρε,
τι νοῦς καὶ τι κεφάλι,
καὶ τι ψυχὴ; Ὠκεανὸς
καὶ θάλασσα μεγάλη!

Ὅλα τα παρῆτηρες
μὲ τὸ οὐδὲ Σοῦ βλέμμα
καὶ ὅτι ἦσαν τυφλὸς
τούτῳ μεγάλῳ ψέμμῳ!

(-) Ἀνέκδοτον. 10 Αὐγούστου 1910 ; (Εν ...)xxx

~55~

Εἰς τοὺς τρεῖς μεγάλους τραγικοὺς ποιητὰς (Αἰσχύλον, Σοφοκλή κ' Εὐρυπίδην)

Τὰ δράματα Σας θησαυρὸς
καὶ μεταλλεῖον εἶναι,
ὅπου ἡ Μοῦσα ἡ τραγικὴ
εὐρίσκει τὸν χρυσὸ τῆς

και αν εδιδασκούντο (*)

όλοι σας αι μυρσίναι,

η νέα η δραματική

έχανε το σκοπό της!

(-) Ανέκδοτον 1910; (*) Ως γνωστόν ελάχιστα δράματα εκ των εκατοντάδων των αρχαίων δραμάτων άχρις ημών διεσώθησαν!

~56~

Εις τον Πλάτωνα

Οι Μούσες, όταν ήσουνα

μικρό βυζασταρούδι,

στην κούνια Σ' αποκοίμιζαν

μ' ένα γλυκό τραγούδι.

Γί αυτό Σου τα συγγράμματα

είναι χάρες γεμάτα

κι ανθοβολούν οι ιδέες Σου

σαν άνθη μυρωδάτα!

(-) Ανέκδοτον. Paris IV / 1916

~57~

Εἰς τὸν Σωκράτη

Τὸ κώνειον προτίμησες
ἀδίκᾳ νὰ το πιῆς,
παρὰ τοὺς τῆς πατρίδος Σου
νόμους νὰ παραβῆς!

(-) Ἀνέκδοτον. Αὐθημερόν.

~58~

Εἰς τὸν Ξενοφώντα

Μωρό ὅταν κοιμώσουνε
στὴν κούνια Σου μὴ μέρᾳ,
τοῦ Ὑμηττοῦ μὴ μέλισσα
πέρασ' ἀπ' ἐκεῖ πέρα.

Τὰ χεῖλη σου τὰ ἔμμορφα
τὰ πήρε γιὰ κυψέλη,
γιὰ αὐτό Σου τὰ συγγράμματα
γλύκα 'ναὶ σαν τὸ μέλι!

(-) Ἀνεκδ. τῆς αὐτῆς ἡμερομηνίας.

Εἰς τὸν Πύρρον τὸν ἀνδρείον βασιλέα τῆς Ἠπείρου

Εδόξασες τὴν Ἠπειρο,
ταπείνωσες τὴ ΡΩΜΗ,
πλην στ' Ἄργος τέλος ἄδοξο
Σου φύλατταν οἱ νόμοι!

(-) Ανέκδοτον. Τῆς αὐτῆς ἡμερομηνίας καὶ εποχῆς. **Σημείωσις:** [Paris IV 22/1916] Γνωστό ὅτι ὁ Πύρρος, ὁ ἀνδρείος βασιλεὺς τῆς Ἠπείρου, ἐφονεύθη ὑπὸ κεραμίδος βληθεὶς, ριφθείσης κατὰ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ὑπὸ γραΐας ἐκ τῆς [...] οἰκίας τινός τοῦ Ἄργους κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως ταύτης ὑπ' αὐτοῦ (ἐν ἔτει 272 π.Χ.). Νὰ εἶναι ἀραγε ἱστορικὴ ἀπήχησις τοῦ γεγονότος τούτου ἢ ἐν Ἰωαννίνοις (καὶ τῆ λοιπῇ ἴσως Ἠπείρῳ) φερόμενη παροιμιώδης κατάρα -μετὰ τινός σαρκαστικῆς εἰρωνείας- «να το βρῆς ἀπὸ τα κεραμίδια»! Ἄδηλον εἴαν καὶ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος φέρεται ἡ παροιμιώδης αὐτὴ φράσις. Ἐσημείωσα τούτο δια τοὺς Ἕλληνας λαογράφους. Ν. Γ. Δ.

Στους Σαλαμινομάχους

Τα στενά τῆς Σαλαμίνο
τας κραυγὰς Σας ἀντηχούν
κ' εἰς τὰ πέρατα τοῦ Κόσμου
τ' ὄνομα Σας ἀπηχούν!

Paris le 20 IV 1916 (-) Ανέκδοτον

~61~

Στους Μαραθωνομάχους

Αθηναίοι και Πλαταιείς

εδώ^{xxxι} στον Μαραθώνα

τρισένδοξον ανήγειραν

τρόπαιον στον αιώνα!

(-) Ανέκδοτον. Αυθημερόν.

~62~

Παραφράσεις αρχαίων κειμένων^{xxxii}

Lyrici graeci edit. Boissonade

Parisiis MDCCCXXV pag. 89

~Αρχαίον~

Παλλάς Τριτογένει, άνασσ' Αθηνά^{xxxiii}

όρθου την δε πόλιν τε και πολίτας

άτερ αλγέων και στάσεων

και θανάτων άώρων, συ τε και Πατήρ.^{xxxiv}

Βασίλισσά μου Αθηνά, Τριτόγεννη Παλλάδα,
τούτην τημ πόλι σώσε την και τους πολίτας όλους,
μακρά 'πό πόνους φύλαξε και στάσεις εμφυλίου
κι από θανάτους άγουρους, Εσύ και ο γονιός Σου. ^{xxxv}

Εκ των αδήλων Μελών εκδ. Boissonade σελ. 89

~63~

(***)

Αρχαίον = ibid. p. 91

Είθ' εξήν όποιος τις ην έκαστος
το στήθος διέλοντ', έπειτα τον νουν
εσιδόντα, κλείσαντα πάλιν,
άνδρα φίλον νομίζειν αδόλω φρενί.

Άμποτε να γενότανε καθένας να μπορούσε
του φίλου του να άνοιγε τα στήθια και το νου του
και νάβλεπε το τι φρονεί και να τα κλείσει πάλι
καίτσι να είχεν άδολο το φίλο στη ζωή του!

(***) Ομοία σχεδόν σκέψιν και ιδέαν ως ευχήν εκφράζει και το νεότερον νεοελληνικόν δίστιχον «Νάταν τρόπος ναπέθνησκα ως πάλι νάταν ψέμμα, νάγλεπα (=νάβλεπα) ποιος μ' αγαπά και ποιος πονεί για μένα! ». Περίεργος συνταύτησις αρχαίων και νεοελληνικών συναισθημάτων και ευχών!

Ν. Γ. Δ. δ.φ.

~64~

Ibid. page 91-92

** Είθε λύρα καλή γενοίμην ελαφαντίνη
και με καλοί παίδες φέροιεν Διοννύσιον ες χορόν
ειθ' άπυρον καλόν γενοίμην μέγα χρυσίον
και με καλή γυνή φοροίη καθαρόν θεμένη νόον!

Άμποτε να γενόμουνε λύρα ελεφαντίνη
να με κρατούσαν ώμορφα παιδία στου Διονύσσου
τον (καλλικέλαδο) χορό κ' ένα κομμάτι νάμουν
από καθάριο μάλαμμα και να με εφορούσε
γυναίκα ώμορφη, τρανή, με καθαρή τη γνώμη!

* **Σημ. α'**: οι 4 αρχαίοι στίχοι απεδόθησαν δια 5 νέων προσετέθη δε και το επίθετον καλλικέλαδον χάριν του νέου ελληνικού στίχου. Το επίθετον τούτο άλλοθι εύρηται εις αρχαία κείμενα προκειμένου περί του χορού του Διονύσσου. Ν. Γ. Δ. δ.φ.

**** Σημ. β':** ο τρόπος ούτος της ευχής (γενοίμην κ.λ.) εύρηται συχνότατα εις την νεοελληνικήν δημώδη ποίησην -ως τα άσματα και εις δίστιχα: π.χ. *Νάμουν πουλί, να πέταγα κ.λ. Νάμουν πετροχελίδονο κ.λ.* Πρβλ. και τα δίστιχα 614-620 παρά Passow: *Disticha amatoria* ^{xxxvi} σελ. 542-543 Ν. Γ. Δ.. δ.φ. Έστω και τούτο μία εισέτι πίστωσις της δια των αιώνων αλληλουχίας της εθνικής συνειδήσεως! Ν.Γ. Δ.

~65~

Εν Δήλω ποτ' έτικτε τέκνα Λατώ,
Φοίβον χρυσοκόμαν, άνακτ' Απόλλων,
ελαφηβόλον τ' αγροτέραν Άρτεμιν,
α γυναικών μεγ' έχει κράτος.

Ένα γκαιρό εγέννησε στη Δήλο η Λατώνη
τα δυώ της ώμορφα παιδιά, τον χρυσομάλλη Φοίβο,
τον βασιληά Απόλλωνα και την ελαφοδιώχνω
και την καμπίσια Άρτεμιν, των γυναικών το κράτος!

(-) Σημ. Αι παραφράσεις αύται (62-65) εγένοντο αυθημερόν (1904 ?) εν
Ιασίω. Ανέκδοτοι.

Ομήρου Οδύσσειας β' στιχ. 1-85 ελευθέρα παράφρασις xxxviii (*)

[Συνέλεψι που έκαμαν οι Ιθακήσιοι. Ταξίδι του Τηλέμαχου.]

Και άμα γλυκοχάραξεν η έμορφη ^{xxxix} Αυγούλα
τ' αγαπημένο το παιδί του θείου Οδυσσέα
σηκώθ' απ' το κρεβάττι του και ντύθη τα καλά του,
έρριξεν ^{xl} εις τους ώμους του το κοφτερό σπαθί του
και στα γερά ποδάρια του βάνει τα πέδιλα του
και βγαίν' απ' το παλάτι του τ' αγγελοκαμωμένο
κι αμέσως εδιάταξε τους διαλαλητάδες
πώχουν τη λυγερή φωνή τους Έλληνας να κράξουν.
Εκείνοι εδιαλάλησαν και τούτοι μαζωχθήκαν
και αφού εσυναθροίσθησαν κι όλοι ανταμωθήκαν, ^{xli}
ξεκίνησ' ο Τηλέμαχος στην αγορά να πάγη,
όχι μονάχος δεν ήταν, γιατί τον ηκολούθουν
οι δυώ του οι σκύλοι οι πιστοί, οι γλήγωροι στο πόδι.
Και η Αθηνά του έρριχτε μια θεσπεσία χάρι
και όλοι τον εκύτταζαν σαν ήρχετο κοντά τους ^{xlii}
οι προεστοί, και κάθισεν στον θρόνο του πατρός του.
Τον λόγο πρώτος έλαβεν ο ξακουσμένος γέρος
Αιγύπτιος, που απ' τα πολλά χρόνια είχε λυγίσει

η ράχη του και το κορμί, ἀλλ' ἤξερε μυρία,
γιατί κι αυτού ο Ἄντιφος, τ' ἀγαπητό παιδί του,
ὅταν στα πλοία εισέβηκεν ο θεῖος Ὀδυσσεάς
στην Τροίαν εἶχε πορευθεῖ, πολεμιστῆς γενναῖος
πλην τούτον τον εφόνεψε ^{xliii} στο μαρμαρένιο σπήλαιο
ο ἀγρῖος ο Κύκλωπας κ' ἔφαγε τελευταῖον.
Εἶχε και ἄλλους τρεῖς υἱούς, τους δύο ^{xliv} στα χωράφια
κι ο τρίτος ο Ευρύνομος ἦτον με ^{xlv} τους μνηστήρες
και ὅμως δεν λησμόνησεν ^{xlvi} ἐκεῖνο το παιδί του, ^{xlvii}
γι αὐτό χύνοντας δάκρυα ωμίλησεν ο γέρος:
«Ἀκούσατ', Ἰθακήσιοι, το ὅτι θα σας εἶπω.
Ποτέ δεν μαζευθήκατε εἰς λαοσυναξίαν
αφότου ανεχώρησεν ο θεῖος Ὀδυσσεάς, ^{xlviii}
και τώρα ποῖος σας κάλεσεν, σε ποῖον τέτοια ἀνάγκη
συνέβη πατριώτη μας, ἢ γέροντα ἢ νέον;
Ἢ μη μαντάτα ἤκουσεν πως ἔρχετ' ο στρατός μας
και θέλει να μας το εἰπή, ἀφού τώμαθεν πρώτος; ^{xlix}
Ευγενικός μου φαίνεται και ἄμποτε ο Δίας
να εκτελέσ' ὅτ' ἀγαθόν ἐπιθυμᾷει ἡ καρδιά του!»
Ἔτσι εἶπε και ἐχάρηκε για τον καλό το λόγο
τ' ἀγαπημένο το παιδί του θεοῦ Ὀδυσσεά ¹
και πρώτα προς τον γέροντα στρέφεται και του λέγει

«ω, γέρο, δεν είναι μακρά ο άνθρωπος εκείνος
θα καταλάβης γλήγωρα την σύναξι που κάμω,
γιατί εμέ πλειότερο ^{li} η λύπη κατατρύχει.
Ούτε μαντάτα ήκουσα πως έρχετ' ο στρατός μας
και θέλω να σας το ειπώ αφού τώμαθα πρώτος,
ουτ' άλλο τι ωφέλιμο στον δήμο αγορεύω
αλλά δικά μου βάσανα και δυώ κακά μεγάλα
που έπεσαν στο σπίτι μου και θα το ξολοθρέψουν.
Και πρώτον ότι έχασα τέτοιον καλόν πατέρα,
που σ' όλους εβασίλευε με πατρική αγάπη, ^{lii}
και όλο, όλομου το βιο θένα το ξεπαστρέψουν, ^{liii}
με βία τη μαννούλα μου την προξενολογιούνται
όλων εδώ των προεστών τα ζηλεμένα αγόρια.
Και στου Ικάρου για να παν το σπίτι δεν κοττούσι,
όπ' ως πατέρας έμελλε να την προικοδοτήση
και να την δώση εις όποιον ο ίδιος εγκρίνει
κι' ολημερίς στο σπίτι μας ^{liv} το έρριξαν κονάκι
σφάζοντες βώδια, πρόβατα, καλοθρεμμένες ^{lv} γίδες
φαγοποτούσι ξέγνοιαστα, τίποτε δεν τους μέλλει
κ' έτσι το βιο μου χάνεται, γιατ' ένας άνδρας λείπει
όπως ήταν ο Οδυσσεύς να διώξη την κατάρα·
γιατί εγώ 'μαι αδύνατος εις υπεράσπισι μου

κί ούτε στο μέλλον θα φανή από εμέ ^{lvi} ανδρεία,
γιατί πλέον δεν ημπορώ τες ^{lvii} πράξεις να υποφέρω.
Άτιμα καταστρέφεται το σπίτι ^{lviii} μου, ω φίλοι,
αγανακτήσατε και σεις και τσ' άλλους εντραπέιτε
τους αστυγείτονας λαούς, που κατοικούν τριγύρω ^{lix}
και των θεών τη δίκαια οργή ^{lx} ας φοβηθήτε
τον Δία, τον Ολύμπιο, θέλα τον ικετεύσω
και την θεά την Θέμιδα, όπου τες ^{lxi} συνελεύσεις
άλλοτ' ανοίγει των λαών και άλλοτε τες κλείει.
Παύσατε πλέον, φίλοι μου, κί αφήσατε με μόνον
να θλίβωμαι, στη λύπη μου και στην κακομοιριά μου, ^{lxii}
εκτός αν ο πατέρας μου ο θείος Οδυσσέας
από κακίαν έβλαψε ποτέ του την Ελλάδα
και τώρα εκδικούμενοι κακά μου προξενάτε ^{lxiii}
και τούτους παροτρύνετε· καλύτερα θα μ' ήτο ^{lxiv}
εσείς να μου ετρώγετε ^{lxv} το βιο μου και τα κτήνη,
γιατ' αν εσείς τα τρώγετε ^{lxvi}, θα είχα ^{lxvii} την ελπίδα
να μ' αποζημιώσετε καμμιά φορά για όλα,
γιατί δεν θα σας άφινα απ' το κοντό ζητώντας,
ωσότου ήθελον δοθή εκ μέρους σας τα πάντα.
Τώρα του κάκου βάσανα ρίχνετε στην καρδιά μου!»
Ταύτα είπε λυπούμενος και έρριξε το σκήπτρο

με δάκρυα χοχλατιστά, που όλοι τον λυπηθήκαν
και όλοι ^{lxviii} εσιώπησαν, κανείς δεν ετολμούσε ^{lxix}
εις τον Τηλέμαχο πικρούς λόγους να απαντήσει!

* Εδημοσιεύθη μετ' αντιπαραβολής του ομηρικού κειμένου εν τω Α^ω τεύχει του «ΙΣΤΡΟΥ» σελ. 6-9 (1887). Η καθημερινή διδακτική εργασία και άλλαι κατόπιν οικογενειακαί μέριμναι και φροντίδες παρεκώλυσαν την εξακολούθησιν της παραφράσεως της ραψωδίας, ουχί βεβαίως προς βλάβην της νεοελληνικής φιλολογίας! Ν. Γ. Δ.

~67~

Επί τη τριακονταετηρίδι του εν Γαλαζίω

«ΕΛΛΗΝΙΚΟΎ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΟΥ»

A. N. BENIΕPH (22 Ιανουαρίου 1888)

Καράβι ταξειδιάρικο στα πέλαγ' αρμενίζει
με φουσκωμένα τα πανιά, με πλώρη αρματωμένη
και με πιλότο ξακουστό και ναύτες διαλεγμένους.
Έχει γαλάζιο φλάμπουρο με το σταυρό στη μέση
τα υψηλά κατάρτια του τα σύγνεφ' αντικρύζουν
και τα μικρά ναυτόπουλα π' αναβαικαταιβαίνουν
μέρα και νύχτα δεν σιγούν, τον ύπνο δεν χορταίνουν.
Τριάντα χρόνους περπατεί στα πέλαγα στα ξένα
μακράν απ' την πατρίδα του, σε ξένο ακρογιάλι

κί' όταν το δέρνει ο Βορρηάς, η καταχνιά κί' αντάρα
τα πάντα τα περιφρονεί, γιατί' έχει καπετάνιο
που δεν του στρίζει το αυτί, δεν τον φοβεί το κύμα!
Εις τα πολλά ταξίδια του χειμώνα-καλοκαίρι
ένα αστέρι τ' οδηγεί και μια γλυκειά ελπίδα,
είναι της Μάννας η ευχή όπου το παραστέκει
και το γαλάζιο φλάμπουρο όπου το συνοδεύει
και φέρνει τα ναυτόπουλα, άξια, μεγαλωμένα
στης Μάννας των την αγκαλιά, στον ποθητό λιμένα.
«Προφύλαξε το, Δέσποινα, το δόλιο το καράβι
από το κύμα το άσπλαχνο, στο ξένο ακρογιάλι!»

(-) **Σημ.** Δεν ενθυμούμαι, εάν εδημοσιεύθη δια των «Συλλόγων» ή άλλης εν Βουκουρεστίω εκδιδομένης τότε ελληνικής εφημερίδος και αν εδημοσιεύθη θεωρητέον και τούτο ως και τα δια του «Ίστρου» εκδοθέντα ως ανέκδοτον ένεκεν της μη διατηρήσεως των σχετικών αριθμών και των εν λόγω φύλλων. Το εν ΓΑΛΑΖΙΩ (της Ρουμανίας) ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΟΝ του εκ Κιμώλου μακ. Αναστασίου Ν. Βενιέρη, εν ω εδίδαξα επί 14 όλα συναπτά έτη (1882-1894) εν τη τότε καλουμένη strada Domneasca εν τω ευρυχώρω οικήματι Σακομάνου (κατόπιν Ακάτου) αντίκρου του μεγάρου ΛΑΜΠΡΥΝΪΔΗ (κατόπιν Εφετείω - Curtea de Apel) (ιδ. το εις το κτίριον τούτο (λαμπρυνίδου) ανωτέρω στιχούργημα υπ' αριθ. 9: «ΕΡΗΜΟ ΠΑΛΑΤΙ») Παραβάλλεται εν τη εμμέτρω ταύτη προπόσει (επαγγελθείση εν τη εσπερίδι της επετείου ονομαστικής του Διευθυντού (22 Ιανουαρίου 1888), καθ' ην οι μαθηταί του Εκπαιδευτηρίου έδωκαν

θεατρικήν παράστασιν, εις ην είχαν συρρεύσει εις τας ευρείας αιθούσας του καταστήματος τα εξοχώτερα των μελών της τότε ακμαζούσης εισέτι ελληνικής παροικίας) προς πλοίον πλέον εις ξένα πελάγη, ο δε διευθυντής αυτού προς ατρόμητον κυβερνήτην, οι διδάσκοντες προς ναύτας και οι διδασκόμενοι προς ναυτόπαιδας! Η εις τους δύο τελευταίους στίχους περιλαμβανόμενη ευχή έχει ιστορικόν λόγον, διότι εψυθεριζετο τότε το κλείσιμον των ξένων σχολείων και επομένως και του Ελληνικού Εκπαιδευτηρίου. Ν. Γ. Δ. δ.φ.

~68~

Προς την Α. Μ. τον Βασιλέα ΓΕΩΡΓΙΟΝ τον Α'

Επανακάμπτοντα εκ της αλλοδαπής εις τους κόλπους

της γλυκείας Μητρός ΕΛΛΑΔΟΣ^{lxx}

Καλώς μας ήρθες, Βασιληά, καλώς μας ήρθες, Ρήγα,

σαν τι καλά μας έφερες; σαν τι καλό χαμπέρι;

Το φλάμπουρο το ελληνικό θα λάμψη εκεί πέρα

μια ώρα γληγορώτερα στους δόλιους αδερφούς μας;

-Αχ, βλέπω το ματάκι ΣΟΥ σαν νάναι θολωμένο!

Νάναι χολής, νάναι χαράς το κρυσταλλένιο δάκρυ;

Στο τίμιο ΣΟΥ το μέτωπο μια θεϊκή αχτίδα

μου λέει πως είναι και τα δυώ, χαρά και λύπη αντάμα!

Χαρά ότι την Ελλάδα ΣΟΥ βρίσκεις αρματωμένη

σαν κόρη δεκαοχτώ χρονών για γάμο στολισμένη

και λαχταράει η καρδούλα της όσο να τελειώσει
το άγιο μυστήριο και τον Νουνό κυττάζει.
ΕΣ'ΕΝΑ, ΒΑΣΙΛ'ΕΑ ΜΟΥ, που θα την στεφανώσεις
με δάφνες και με φοινικιές με τ' ανδρικό ΣΟΥ χέρι!
Τη λύπη ΣΟΥ την προξενεί η θλιβερή η σκέψη
πως στη μεγάλη αυτή χαρά, σ' αυτό το πανηγύρι
θάναι με το δρεπάνι του κι ο Χάρος καλεσμένος.
Ας είναι, καλώς να ερθή κ' ημείς τον καρτερούμε!

Σημ. Αρνούμενης της Τουρκίας την εκχώρησιν εις την Ελλάδα της εν τω εν Βερολίνω Συνεδρίω υποδειχθείσης νέας οροθετικής γραμμής του Θυάμιδος (Καλαμά) μετά των Ιωαννίνων, η Α. Μ. ο Βασιλεύς ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α΄ περιήλθε (1879-1880) τας αυλάς και πρωτεύουσας των Μεγάλων Δυνάμεων, εξαιτούμενος την μεσολάβησιν των προς εκχώρησιν της εν λόγω οροθετικής γραμμής, προς κατοχήν της οποίας ο ελληνικός στρατός ην τότε εν επιστρατεύσει. Επανακάμπτων εις Αθήνας ο Βασιλεύς διέμεινεν επί τίνας ημέρας εν Κερκύρα εις το εξοχικόν ανάκτορον «Mon Repos» ότε προσηνέχθη ΑΥΤΟΥ υπό του ποιήσαντος τετυπωμένη δια χρυσών γραμμάτων επί μεταξίνου κυανόλευκου υφάσματος η ανωτέρω προσφώνησις.^{lxxi} Ν. Γ. Δ.

~69~

Οι σταυραετοί του Πίνδου

Χρυσός αετός εκάθονταν σε κορυφή του Πίνδου

κί αντίκρυζε τα Τρίκκαλα, τη Λάρισσα, το Βώλο
και από λύπη και χαρά παράδερν' η καρδιά του!
Κί άλλος αετός τον ερωτά και τον βαρυσετάζει
-Τ' έχεις, αετέ, και θλίβεσαι και πέφτουν τα φτερά ΣΟΥ;
Μήνα το βόλι σ' έγλεψε, μην' αρρωστιά Σε δέρνει;
-Ούτε το βόλι μ' έγλεψε, ουτ' αρρωστιά με δέρνει,
μον' έχω λύπη και χαρά που σπαρταράει η καρδιά μου!
Χαρά 'χω που στα Τρίκκαλα, στη Λάρισσα, στο Βώλο
θα πάψουνε τα βάσανα και της σκλαβιάς οι πόνοι
μα στα καυμένα ΓΙΑΝΝΙΝΑ Τ' Αλή-πασά οι χρόνοι
θέλα γυρίσουν, Σταυραετέ, αν δεν λευθερωθούνε!
Κ' ενώ τ' αγέρι δροσερό στα Τέμπη θα φυσάει
και τ' άνθη της ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ γοργά θα ξεφυτρώνουν
κί όλόχαρη η Μάννα τους θέλα τα καμαρώνει
την δόλια μας την Ήπειρο καμίνι θα την καίει!
-Σώπα, χρυσέ Πετρίτη μου, κ' εγώχ' ακόμ' ελπίδες!

Σημ. Εγράφη εν Ζυρίχη (της Ελβετίας) τον Μάϊον του 1879 ότε συνεζητείτο η νέα οροθετική γραμμή Τουρκίας και Ελλάδος και εκφράζει τον πατριωτικόν πόνον του Ιωαννίτου ποιητού. Εδημοσιεύθη εν τω «Χαρτοφυλακίω των παιδικών μου χρόνων» σελ. 45. Ίδε και την προηγούμενην σημείωσιν.

ΤΑ ΓΙΑΝΝΙΝΑ

Εψές με την αστροφεγγιά και το λαμπρό φεγγάρι
ένα πουλάκι έσκουζε και τράβαε τα φτερά του
και τόσο το λυπήθηκεν η άμοιρη καρδιά μου,
σαν νάτανε η Μάννα μου, σαν νάταν η καλή μου,
και το ρωτώ γλυκά, γλυκά να το παρηγορήσω.

-Τ' έχεις, πουλίμ' και θλίβεσαι και πέφτουν τα φτερά σου;

Μήνα κανέννας κυνηγός Σ' επλήγωσε, πουλί μου;

Μην' τη φωλιά Σου γκρήμνισαν, ή σκότωσαν το ταίρι;

Κ' εκείνο απελογήθηκε πικρά, φαρμακωμένα:

-Δεν κλαίγω για το λόγο μου, ούτε για τη φωλιά μου,
μον' κλαίγω για τα ΓΙΑΝΝΙΝΑ τα κοσμοξακουσμένα!

Δεν φτάνουν τόσα βάσανα που είδαν τα καϊμένα
εις τον καιρό Τ' ΑΛΗΠΑΣΣΑ και των Αρβανιταίων
τα δόλια ακόμα σήμερα τ' αφήνουν σκλαβωμένα!

-Τι λες, μαύρο πουλάκι μου, μαντάτα και μου φέρεις!

Κ' εγώ μαι από την Ήπειρο, την ξακουστή και δόλια
που γέννησε της λεβεντιάς τα πρώτα παλληκάρια

Τζαβέλλα, Μάρκο Μπότσαρη και τους Κατσαντωναίους!

Πέτα, πουλί μου, απ' το κλαρί και πήγαινε στα ξένα,

αναίβα στα ψηλά βουνά της χριστιανής Ευρώπης
και κλάψε για τα ΓΙΑΝΝΙΝΑ με λυγερή φωνούλα!

Εν Φρεϊβούργω του Βάδεν 1879

Σημ. Της αυτής εποχής και της αυτής υποθέσεως –ως τα δύο προηγηθέντα στιχουργήματα. Η γραμμή του εν Βερολίνω Συνεδρίου παρεχώρα τα Ιωάννινα εις την Ελλάδα από του 1879. Μη πραγματοποιηθείσης τότε της εκχωρήσεως των Ιωαννίνων ο νεαρός ποιητής εκφράζει εν τω στιχουργήματι τούτω -ως Ιωαννίτης- την θλίψιν του! Επέπρωτο όμως αυτό μετά 33 όλα έτη να εξυμνήση εις την πρεσβυακή του ηλικία και πάλιν από μακρόθεν και την απελευθέρωσιν [...] πατρίδος μετά τους δύο Βαλκανικούς πολέμους [...] στιχουργήματα.^{lxii}

~71~

ΕΓΕΡΤΗΡΙΟΝ

Παιδιά, η ώρα ζύγωσε, ελάτε, μαζωχθήτε!

Τσ' ΕΛΕΥΤΕΡΙΑΣ το φλάμπουρο, παιδιά, ψηλά κρατείτε,

αντίκου για να περάσωμε στο άγιο το χώμα!

Ως πότε να μας καρτερούν τα αδέρφια μας ακόμα;

Παιδιά, η μέρα χάραξε για ζώστε τα σπαθιά σας

στη μέση σας τη λυγερή να ιδούν τη λεβεντιά Σας!

Στα ΓΙΑΝΝΙΝΑ, στο ΑΡΓΥΡΟ, στο μαύρο ΚΑΚΟΣΟΥΛΙ,

εκεί, παιδιά, Σας καρτερούν οι αδερφοί μας δούλοι!
Ως πότε να μας καρτερούν, ως πότε να παντέχουν;
Τ' αδέρφια μας τα δύστυχα βαστάξαν τόσα χρόνια
και δεν μπορούν πλεια να βαστούν την τόση καταφρόνια!

Ας σείση η μαννούλα μας καν τώνα της το χέρι
και όλοι μας να δράξωμε το δίστομο μαχαίρι,
για λευτεριά, για θάνατο, για λάμψη, για σκοτάδι
για όλοι στον παράδεισο, για όλοι μας στον Άδη!

(*) Εδημοσιεύθη εν τω «Χαρτοφυλακίω» μου, ως και τα προηγούμενα σελ.
46 κ.λ. Εγράφη δεν εν Κερκύρα κατά την επιστράτευσιν του 1880.^{lxxiii}

~72~

Η ευχή της Μάννας

Χαίρονται τα ψηλά βουνά, χαίρονται τον αέρα,
η θάλασσα, τα κύματα, η γης, τα λούλουδά της,
χαίρει κι η Μάννα η καλή το μοναχό παιδί της
και καθ' αυγή, κάθε πρωί του δίνει την ευχή της:
«Θέ' μου, καλόγνωμο να βγη και γράμματα να μάθη!
Να σέβεται την Εκκλησιά και τα γιερά Βαγγέλια
και κλέφτης* και αρματωλός να βγη σαν μεγαλώση!»
Έλεγ' η Μάννα κ' έκλαιγε κρυφά απ' τη χαρά της,

γιατ' έβλεπεν ο γυιόκας της πως θα βγη προκομμένος.

Εφτά χρονών ο δάσκαλος πρωτόσχολο τον κάνει,

στα δώδεκα τον κείρουνε και γίνετ' αναγνώστης

και μεσ' τα δεκατέσσαρα λεβέντης ξεπετιέται!

και παίρνει ^{lxxiv} δίπλα τα βουνά, αρματωλός και κλέφτης.*

Σκότωσε Τούρκους άπειρους, Κονιάρους και Μουρτάτους

και ξαγοράζει Χριστιανούς και λευτερώνει σκλάβους.

Κάθε Λαμπρή στες Εκκλησιές και 'πίσημη ημέρα

στέλνει λιβάνι και κερί κ' εικόνες ασημένιες! ^{lxxv}

Ποτέ του δεν τον έγλυψε το εχθρικό το βόλι,

γιατί της Μάννας η ευχή του ήταν πάντα γκόλφι!

Και γέρασε και έζησε τη βλογημένη μέρα

που έδωκεν ελευτεριά σε μια μικρή ΕΛΛΑΔΑ!

* Η λέξις κλέφτης δεν έχει ενταύθα κακήν σημασία, αλλά σημαίνει τον ανθιστάμενον υπόδουλον κατά της τυρανίας των Τούρκων, τον επαναστάτην και υπέρ της ανεξαρτησίας αγωνιζόμενον εις τα βουνά στρατιώτην. Εδημοσιεύθη εν τω «Χαρτοφυλακίω» σελ. 37-38.

ΣΤΙΧΟΥΡΓΗΜΑΤΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΥΠΟΘΕΣΕΩΣ

Μετά 33 έτη

(μετά τους 2 Βαλκανικούς Πολέμους

1913-1914)

~73~

Στο ΜΠΙΖΑΝΙ

Άδοξο και ασήμαντο

ως χθες ήσουν, ΜΠΙΖΑΝΙ,

και τώρα η ΔΟΞΑ αιμόβαφη

στους βράχους σου προβάνει!

~74~

Στα θύματα της ΗΠΕΪΡΟΥ

Τ' αγνό και τίμιο αίμα Σας

επότισε τη γη

δενδρί το πολυστέναχτο

τσ' Ελευθεριάς να βγή!

~75~

Στο ΕΛΕΥΘΕΡΟ ΣΟΥΛΙ

Λευθεριάς μυρωμένο αγέρι
φύσα τώρα στο Σούλι τ' ωχρό,
του Τυράννου το άνομο χέρι
δεν υβρίζει πλειά το Σταυρό!

Οι 4 ούτοι σίχοι ^{lxxvi} είχαν γραφή τω 1880 ότε ανεμένετο η απελευθέρωσις της Ηπειρου αλλ' έμειναν αδημοσίευτοι και εύρον μετά 33 όλα έτη την εκπλήρωσιν των!

~76~

Εις την απελευθέρωσιν των ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ^{lxxvii}

«ΧΡΙΣΤΟΣ ΑΝΕΣΤΗ», ψάλλουν

τσ' ΗΠΕΪΡΟΥ τα βουνά ^{lxxviii}

και λάβαρα προβάλλουν

με την ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ!

Στα ΓΙΑΝΝΙΝΑ εμπαινουν

λεβέντικα κορμιά,

πώκαψαν στο ΜΠΙΖΑΝΙ

τη μαύρη τη σκλαβιά!

{Ο νέος ΚΩΝΣΤΑΝΤΪΝΟΣ

με τα χρυσά παιδιά

στα ΓΙΑΝΝΕΝΑ προβαίνει

και φεύγει η Τουρκιά.} lxxix

Δειλές Γιαννιωτοπούλες

με τα ξανθά μαλλιά

με θάρρος τώρα κράζουν

«ΖΗΤΩ Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ!»

ΤΑ ΓΙΑΝΝΙΝΑ δεν είναι,

δεν είν' ΑΡΒΑΝΙΤΙΑ,

αλλ' είναι της ΕΛΛΑΔΟΣ

τα σπλάχνα κι η καρδιά!

~77~

Άλλο

Χειμάρας τα ξεφτέρια,

του Πίνδου χρυσαετοί,

πετάτε στων ΓΙΑΝΝΪΝΩΝ

την έμορφη ακτή!

Παιδιά του ΚΑΤΣΑΝΤΩΝΗ,

ΤΖΑΒΕΛΛΑ εγγονοί,

υψώστε τη ΣΗΜΑΙΑ

την ασπρογαλανή,

στη λίμνη την ωραία

στ' όμορφο το νησί

κάμετε πανηγύρι

με αίμα για κρασί!

Με λευτεριάς τραγούδι

στήσετε το χορό,

στα ΓΙΑΝΝΙΝΑ, στο ΣΟΎΛΙ

στην ΠΑΡΓΑ, στ' ΑΡΓΥΡΟ! lxxx

~78~

ΣΤΗΝ ΕΛΕΥΘ'ΕΡΑΝ ΉΠΕΙΡΟΝ

ΜΑΝΝΑ, γλυκειά μας ΉΠΕΙΡΟΣ

φώναξε τα παιδιά ΣΟΥ,

τα σκορπισμένα 'δω κ' εκεί

νάρθουν στην αγκαλιά ΣΟΥ!

Τα 'χει σκορπίσει η σκλαβιά,
του Τούρκου η φοβέρα,
τα χαιρόνταν η ξενιτειά
κ' έκλαιγες νύχτα-μέρα!

Κ' ήρθεν η ώρα η καλή,
π' καρτέρεις τόσους χρόνους,
και του Υψίστου η βουλή
ΣΟΥ έπαψε τους πόνους!

Και τώρα, Μάννα, φώναξε
τα σκόρπια τα παιδιά ΣΟΥ
από τη μαύρη ξενιτειά
νάρθουν στην ΑΓΚΑΛΙΑ ΣΟΥ!

(-) **Σημ.** Εγράφη εν Aix de Provence ως και τα προηγούμενα 1-3 Ιανουαρίου 1914. Δεν ενθυμούμαι εάν ετυπώθη εις την «Νέαν Ημέραν» Παρισίων (Γ. Σεραφίδου) ως και τίνα των προηγουμένων. Ν. Γ. Δ.

~79~

Η ΜΕΓΑΛΗ ΕΛΛΑΔΑ

Τώρα που εμεγάλωσες,
Πατρίδα μου γλυκεία,
Σ' αρμόζει να στεφανωθείς
με ρόδα και με ία!

Τα σκορπισμένα ΣΟΥ παιδιά
νάρθουν στην αγκαλιά ΣΟΥ,
ν' αφηκρασθούν από κοντά
την έμμορφη λαλιά ΣΟΥ!

Να μη γυρίζουν πλεια μακρά
στα έρημα τα ξένα,
νάχουν ελπίδα και χαρά
μόνο και μον' ΕΣ'ΕΝΑ!

Τώρα όπου μεγάλωσες
κ' εφάν' η λεβεντιά ΣΟΥ,
γλυκεία Πατρίδα, έλαμψεν
η έμορφη ματιά ΣΟΥ!

Σημ. Της αυτής υποθέσεως ως το προηγούμενον αλλ' εκείνο αναφέρεται εις μόνον την Ήπειρον και τους Ηπειρώτας, ενώ τούτο αναφέρεται εις όλην την Ελλάδα και τους Πανέλληνας (κατά το «Παναχαιοί» του Ομήρου). Εγράφη εν Aix de Provence, ως και τα επόμενα 80, 81, 82, 83.

~80~

ΕΜΠΡΟΣ

(Επινίκιον)

Βαρείτε τα λαλούμενα,

χαρούμενοι πηδάτε, ^{lxxxι}

κ' εμπρός, παιδιά, στα ΓΙΑΝΝΙΝΑ

στη ΣΑΛΟΝΙΚΗ 'μπάτε!

Εμπρός, την ασπρογάλανη

υψώσατε ΣΗΜΑΪΑ,

την κοφτερή στο χέρι ΣΑΣ

κινήσατε ρομφαία!

Σαλπίστε με την Σάλπιγγα,

τα τύπανα χτυπάτε

Κ' ΕΜΠΡΟΣ, παιδιά, στα ΓΙΑΝΝΙΝΑ

στη ΣΑΛΟΝΙΚΗ 'μπάτε!

~81~

Ο ανδρείος στρατιώτης
(Στρατιωτικόν άσμα αναψυχής
εις τον ήχο του Εθνικού Ύμνου)

Τον ανδρείον στρατιώτη
δεν τρομάζει ο εχθρός,
κ' έχει σύνθημα η νειότη
το αγύριστον «ΕΜΠΡΟΣ»!

Την σημαία του κυττάζει
με το χρώμα τ' ουρανού,
βροχή, χιόνι, δεν τον γνοιάζει
ούτε βλήμα κανονιού!

Το αντίσκηνο του έχει
για παλάτι μυστικό
μέσα μπαίνει, όταν βρέχει
και κοιμάτ' ύπνο γλυκό!

Ο σκοπός άμα φωνάξη

και η σάλπιγξ σαν ηχεί,
«ΖΗΤΩ Η ΠΑΤΡΙΣ!» θα κράξη
κι αν ακόμα ξεψυχεί!

(-) Ανέκδοτον εν Aix en Provence 10-23 Νοεμβρίου 1913.

~82~

ΖΗΤΩ!

Τώρα που ενικήσαμε
και Τούρκους και Βουλγάρους,
το «ΖΗΤΩ» αναφωνήσωμεν
σε φίλους και κουμπάρους!

«ΖΗΤΩ» «ΖΗΤΩ» η Ήπειρος!

«ΖΗΤΩ» η Μακεδονία

«ΖΗΤΩ» ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ μας,

κι η ΚΡΗΤΗ η ανδρεία!

«ΖΗΤΩΣΑΝ» τα ναυτόπουλα,

«ΖΗΤΩ» ο ΑΡΧΗΓΟΣ μας ^{lxxxii}

«ΖΗΤΩΣΑΝ» τα μυδρόβολα,

«ΖΗΤΩ» ο Ναύαρχος μας! ^{lxxxiii}

(-) Αυτόθι 11-24 Νοεμβρίου 1913. Ανέκδοτον ως και το επόμενον.

~83~

Ναυτικό τραγούδι

(δια τα πληρώματα του Ελληνικού Ναυτικού)

«ΥΔΡΑ» και «ΣΠΕΤΣΑΙ» και «ΨΑΡΑ»^{lxxxiv}

απλώστε τ' άσπρα σας πανιά^{lxxxv}

και «έγια-μόλα» ούλοι,

«ΚΑΝΑΡΗ» και «ΜΙΑΟΥΛΗ»!

«ΑΒΕΡΩΦ», «Ν'ΕΑ ΓΕΝΕΑ»^{lxxxvi}

ρίξτε κανόνια φλογερά

Κ' ΕΜΠΡΟΣ στη Σαλονίκη

δική σας είναι η ΝΙΚΗ!

κ' «έγια-μόλα» κ' «έγια-λέσα»

και στημ ΠΟΛΙ μπάτε-μέσα,

εγγονοί του ΠΑΠΑ-ΦΛ'ΕΣΣΑ!

~84~

Στον μάρτυρα Βασιλέα

ΓΕΩΡΓΙΟΝ τον Α^{ον}

(αδικοφονευθέντα εν Θεσσαλονίκη)

Εφύλαττες, ΓΕΩΡΓΙΕ,

των όπλων ΣΟΥ τη ΝΙΚΗ

κι αμέριμνα σεργιάνιζες

εις τη Θεσσαλονίκη,

όταν η σφαίρα Σ' έπληξεν

ενός τρελλού ΣΧΙΝΑ

ύπνο ελαφρύ και ένδοξο

κοιμού παντοτεινά!

* Ετυπώθη εν τη «ΝΕΑ ΗΜΕΡΑ» Σεραφίδου. Παρισίων 1914 μετ' άλλων
τινών υπό το ψευδώνυμον «ΝΟΥΣΙΑΣ ΓΙΑΝΝΙΩΤΗΣ»

~85~

Εις ΙΩΑΚΕΪΜ τον Γ'

Οικουμενικόν ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΝ

Έφερες με σεμνότητα

του ΈΘΝΟΥΣ την ΠΟΡΦΥΡΑ

και με Μεγαλειότητα
Σ' είχε προικίς' η Μοίρα!

Εις την μεγάλη ΣΟΥ ψυχή
πάντα εκυριάρχει
του Γ'ΕΝΟΥΣ η υπεροχή
ΑΓΙΕ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗ!

(-) Της αυτής εποχής. Ίδε ανωτέρω.

~86~

Εις τους τρεις εθνομάρτυρας
+++ ΙΕΡΑΡΧΑΣ +++
Πολυανής ΦΩΤΙΟΝ,
Μελενίκου ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ
και Μυρέων ΑΘΑΝΑΣΙΟΝ
αθώα θύματα του Β^{ου} βαλκανικού
πολέμου

~86~

Επίσκοπος Πολυανής
ΦΩΤΙΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ,
ο άδικα κρεουργηθείς
(*) του γένους στρατιώτης!

Σημ. (*) Κατ' ότι μοι είπεν ο αιιδ. Αρχιμανδρίτης Γερμανός Βασιλάκης ο
Φώτιος διέφυγε τον μαρτυρικών θάνατον -ον είχον αναγράψει τότε αι
Αθηναϊκαί εφημερίδαι Ν. Γ. Δ. ^{lxxxvii}

~87~

Ο Μελενίκου υπέρμαχος
άγιος ΚΩΝΣΤΑΝΤΊΝΟΣ,
αγρίως δολοφονηθείς
από Βουλγάρων σμήνος!

~88~

ΜΥΡΉΩΝ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ,
ο αληθής Λευΐτης,
υπό Βουλγάρων απαχθείς
ΧΡΙΣΤΟΥ πρωτοσηκρίτης!

(-) 29/ VIII/ 1913 Aix. Ανέκδοτα. Η «Πατρίς» ήστινος ετύγχανον τότε συνδρομητής είχε αναγράψει την τραγικήν ιστορίαν των Ιεραρχών τούτων αλλά νομίζω (κατά νεωτέρας πληροφορίας) ο τελευταίος διέφυγε τον μαρτυρικόν θάνατον.^{lxxxviii}

~89~

Εἰς τὸν ἐθνομάρτυρα ἰατρόν

καὶ θερμοουργόν πατριώτην

Α. ΧΡΥΣΑΦΗΝ ^{lxxxix}

σφαγέντα ἐν Σέρραις μετὰ καὶ

ἄλλων ἀθῶν θυμάτων ὑπὸ τῶν

ἠττηθέντων καὶ υποχωρούντων τότε

Βουλγάρων

Ὦντως χρυσὴν εἶχες ψυχὴν,

Μεγάλε Πατριώτα;

Καὶ Σ' ἔσφαξαν οἱ βάρβαροι

τοῦ ἔθνους στρατιώτα!

(-) Ανέκδοτον, τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ὡς καὶ τὰ ἐπόμενα.

~90~

Εἰς τοὺς ἐν Μακεδονίᾳ πεσόντας

Τ' ἀγνό κι' ἀθώο αἷμα Σας

ἐπότισε τὴ Γῆ

τὴ Μακεδονικὴ

κ' ἐμπόδισε τὴν ἑκτασὴ

τὴν Παμβουλγαρικὴ!

~91~

Ἔτερον εἰς τοὺς αὐτοὺς

Τὸ αἷμα Σας ἐρράντισε

προγονικὰ ἐδάφη

κί' ἡ Δόξα εἰς τὰς δέλτους τῆς

τὰ ὀνόματα Σας γράφει!

(-) Ἀνέκδοτα τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ὡς καὶ τ' ἀκόλουθα.

~92~

Εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐρυθροχίτωνας

(Γαριβαλδινούς)

Παιδιά μαννάδων χαϊδευτά,

ὄλα ἓνα πρὸς ἓνα

εχύσατε το αίμα Σας
στο νέον εικοσένα (1821) !

~93~

Εις τους εξ Αμερικής ελθόντας

Έλληνας επιστράτους

Εσχίσατε ωκεανούς

κι απέραντα πελάγη

στης ΜΑΝΝΑΣ που Σας φώναξε

να έρθητε ^{xc} το πλάγι!

~94~

Εις τους πεσόντας Κυπρίους εθελοντάς

Το εθνικό το φρόνημα,

ανδρείοι ΚΥΠΡΙΩΤΑΙ,

εδείξατε της ΝΗΣΟΥ ΣΑΣ,

γενναίοι στρατιώται!

~95~

Στα ΚΡΗΤΙΚΑΚΙΑ

Ανδρεία Σας εγέννησε

και δοξασμένη ΜΑΝΝΑ,

και πρώτοι πάντα τρέχετε
σαν κρούσει η καμπάνα!

~96~

Εις τους Ευζώνους

Λεβέντες, ελαφόποδες
και την καρδιά λεοντάρια,
τιμήσατε το όπλον Σας,
σαν άξια παλληκάρια!

(-) 92-96 Ανέκδοτα της αυτής εποχής.

~97~

Εις την απελευθέρωσι της ΧΙΟΥ

Νύφη λουλουδοστόλιστη
με λειμονιάς ανθούς,
με σώμα βεργολύγιστο,
με πλόκαμους ξανθούς,
Σούρθ' ο γαμπρός που 'πάντεχες
τόσους χρόνους σκληρούς!

~98~

Στον ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΝ ΒΕΝΙΖΕΛΟΝ

Λευθέρωσε, ΛΕΥΘΕΡΙΕ,
τους δούλους αδελφούς Σου
από ζυγό τυραννικό
ο γνωστικός ο ΝΟΥΣ ΣΟΥ!

~99~

Στον ΣΤΡΑΤΗΛΑΤΗ

(1913) ^{xcī}

Δόξα στον άξιο ΑΡΧΗΓΟ,
τιμή στο ΣΤΡΑΤΗΛΑΤΗ,
με δάφνης κλάδους στέψατε
το τίμιο ΤΟΥ παλάτι,
μ' ανθούς και ρόδα ράνατε
τ' ανδρειωμένο ΤΟΥ άτι! ^{xcii}

~100~

Στον ΚΥΡΙΑΚΟΥΛΗ ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ

Το τιμημένο όνομα
ετίμησες και πάλι
με δοξασμένο θάνατο,

Κ. Μαυρομιχάλη!

Με δάφνη από τον Όλυμπο

και μύρτα της Δεσκάτης

ΣΟΥ πλέκομε τα στέφανα

* το θύμα της απάτης!

* **Σημ.** Ο Συνταγματάρχης Κ. Μαυρομιχάλης εφονεύθη δι' απάτης (δί' ανυψώσεως λευκής σημαίας) υπό των Τούρκων εις τα στενά της Δεσκάτης. Την απάτην ταύτην μετεχειρίσθησαν πολλάκις κατά τον Α' Βαλκανικόν πόλεμον οι Τούρκοι ηττηθέντες.

~101~

Εις τον νέον πυρπολητήν

Βότσης! τι όνομα γνωστό

με λεβεντιά και χάρι!

Θυμίζει Μάρκο-Βότσαρη

και έργα του ΚΑΝΑΡΗ

(-) Ανέκδοτον 1913. Ο αξιωματικός ούτος του ελληνικού ναυτικού εβύθισεν εν τω λιμένι Θεσσαλονίκης τουρκικόν πολεμικόν.

~102~

Στον εν Δρύσκω πεσόντα

Ποιητήν ΜΑΒΪΛΗΝ

ΤΑ ΓΙΑΝΝΙΝΑ ηθέλησες,

ΜΑΒΪΛΗ, να ιδής

ψηλά στο ΔΡΫΣΚΟ έπεσες

γλυκά να κοιμηθής!

(*) Εν τη «ΝΕΑ ΗΜΕΡΑ» Παρισίων 1914

~103~

Στον ΚΟΝΤΕ – ΡΩΜΑ

Το χαϊδευμένο το παιδί,

ΖΑΚΫΝΘΟΥ το καμάρι,

στολήν ερυθροχίτωνος

εφόρεσε με χάρι.

Εις της ΗΠΕΪΡΟΥ έτρεξε

τ' απάτητα βουνά

και με το αίμα τ' έβρεξε

του ΔΡΫΣΚΟΥ τα κρημνά!

(-) Ανέκδοτον. ΤΟΝ ΑΛΈΞΑΝΔΡΟΝ ΡΩΜΑ -πληγωθέντα εν τη παρατόλμω εν Δρύσκω μάχη των Ελλήνων ΓΑΡΙΒΑΛΔΙΝΩΝ, αποθανόντα δε κατόπιν- εγνώρισα και προσωπικώς κατά την εν τη ανθοσπάρτω πατρίδι του (Ζακύνθω) τω 1888 εκ Κερκύρας μικράν εκδρομήν μου.

~104~

Στον πατριώτη ποιητή

ΣΠΥΡΟΝ ΜΑΤΣΟΥΚΑΝ

Παιδί της Μούσας έγινε

τ' άχραντο όνειρο ΣΟΥ,

τα σκορπισμένα τα παιδιά

στης Μάννας των την αγκαλιά

μάχονται στο πλευρό Σου!

Και η μεγάλη ΣΟΥ ψυχή

τώχει κρυφό καμάρι

και στην Ελλάδα τη φτωχή

ψάλλει ΝΊΚΗΣ τροπάρι.

(-) Ανέκδ. Γνωστόν ότι ο φιλόπατρις ποιητής Σπ. Ματσούκας περιήλθεν τας εν Αμερική πολυαρίθμους ελληνικάς κοινότητας και δια του ποιητικού πατριωτισμού του περισυνήγαγεν ουκ ολίγα χρήματα υπέρ του εθνικού στόλου και παρότρυνε τους εν Αμερική επιστράτους όπως [...] και [...] υπέρ

της απελευθερώσεως της Μακεδονίας και των λοιπών αλύτρωτων
ελληνικών τόπων! Τω σφίγγω θερμώς μακρόθεν την χείρα!

~105~

Εἰς τὴν Πριγκίπισσαν ΓΕΩΡΓΪΟΥ τῆς ΕΛΛΑΔΟΣ

Μαρίαν Βοναπάρτη ^{xiii}

Ευγενική Πριγκίπισσα

με εμμορφιά και χάρι,

εγλύτωσες πολλά παιδιά

απ' του χάρου το κοντάρι!

Του πλούτου ΣΟΥ ηυδόκησες

να κάνεις καλή χρήσι

και γί' αυτό λάμπεις σαν αστήρ

στο ένδοξο Παρίσι!

(*) Εδημοσιεύθη, νομίζω, εν τη «Νέα Ημέρα» Παρισίων (Σεραφίδου) τω

1914.

ΕΘΝΙΚΑ

~106~

Επί τη 25^η Μαρτίου

Στολίζουν πάλι τους ναούς με δάφνη και μυρσίνη

«το χαίρε» ευαγγελίζεται ΜΑΡΙΑ η αγνή
και μ' ένα ΤΗΣ χαμόγελο ευχαριστάει εκείνη
τους δεομένους προς Αυτήν, ημέρα πανσμενή!

Μια μέρα τέτοια διάλεξαν μυρτοστεφανωμένη
οι ήρωες πατέρες μας στις ΛΑΪΡΑΣ τον Ναόν
έδωκαν όρκον ιερόν μπροστά εις τον Θεόν

ή την πατρίδ' ελεύθερη και δαφνοφορεμένη
να ιδούν και ανυψώσουσι λάβαρον εθνικόν,
και τη ζωή τη δύστυχη και τεταπεινωμένη
ν' αλλάξουν με τον τίμιον μαρτυρικόν σταυρόν!

Κί' όλο το ΈΘΝΟΣ σήμερα διπλή γιορτή γιορτάζει,
ευτυχισμένοι, χαίρετε, ελεύθεροι αδελφοί,
κι από του δόλιου Πίνδου μας την άσπρη κορυφή
δεχθήτε ένα δάκρυο που απ' την καρδιά μας στάζει!

* **Σημ.** Εγράφη εν Ιωαννίνους επί τουρκοκρατίας (!) (τω 1882) και απεστάλη (και εδημοσιεύθη νομίζω) εν τη «ΕΣΤΙΑ» Αθηνών, ότε εδίδασκον ως καθηγητής εν τη «Ζωσιμαία Σχολή» Ιωαννίνων. Ετέρα τις παραλλαγή εδημοσιεύθη (τω 1884;) και εν τη «Ιριδι» Βουκουρεστίου. Ν. Γ. Δ.

~107~

Εις τον εθνομάρτυρα και πρώτον συλλάβοντα την ιδέαν της
απελευθερώσεως όλων των Βαλκανικών εθνών από του Τουρκικού
ζυγού

ΡΗΓΑΝ ΦΕΡΡΑΙΟΝ

Εις τον εθνομάρτυρα ΡΗΓΑΝ ΦΕΡΡΑΙΟΝ

ΡΗΓΑ, ριγώνει το αίμα μου
στον νου μου σαν θα βάλλω
το ηρωϊκό ΣΟΥ ανάστημα,
το πνεύμα το μεγάλο!

Τα Θούρια ΣΟΥ άσματα
ξύπνησαν τα ΜΠΑΛΚΑΝΙΑ
κι όλοι του Αίμου οι λαοί
χρωστούν ΣΟΥ μια μετάνοια!

Το άγιο ΣΟΥ μαρτύριο
μέσα στο Βελιγράδι

μαύρης σκλαβιάς εσκόρπισε
το φοβερό σκοτάδι!

Στον Δούναβι που έρριξαν
το τίμιο ΣΟΥ κουφάρι,
ερριζωσε κ' εφύτρωσε
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ βλαστάρι!

(-) Ανεκδ. 1913

~108~

Στον Κ. ΚΑΝΑΡΗ

Στο χέρι ΣΟΥ ένα δαυλί
είχες αντί τορπίλλες
κ' εκόλλας το μπουρλότο Σου
χωρίς ανατριχίλες!

Η θάλασσα κι ωκεανός
γνωρίζουν τώνομα ΣΟΥ
και ο Τσισμές αντιλαλεί
απ' το κατόρθωμα ΣΟΥ!

(-) Ανεκδ. 1913

~109~

Στον Γ. ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗΝ

Στου ΦΑΛΛΗΡ'ΕΩΣ έπεσες

την ένδοξη ακτή,

τσ' ΑΡΑΧΩΒΑΣ ανίκητε,

τουρκοπολεμιστή!

~110~

Στον ΔΙΑΚΟΝ

Της Αλαμάνας το ένδοξο

ξαρμάτωτο λεοντάρι,

σε Τούρκων χέρια έπεσε

και έψαλλε με χάρι:

«Για δεσ καιρό που διάλεξε

ο ΧΑΡΟΣ να με πάρη,

τώρα π' ανθίζουν τα κλαριά

και βγαν' η γης χορτάρι!»

(-) Ανέκδοτον. Ο αείμνηστος ήρωσ και εθνομάρτυς, Καπετάν Διάκος θραυσθέντων των πυροβόλων και του ξίφους του εν τη υπερασπίσει της

γέφυρας της Αλαμάνας συνελήφθη ζων και υπέστη μαρτυρικώτατον θάνατον -αποκρούσας τας προς σωτηρίαν γενομένας αυτώ περί εξωμώσεως (αλλαξοθρησκείας) προτάσεις των τυράννων -σουβλισθείς και ψησθείς ως αμνός ζων! Λέγεται δ' ότι προ του φρικτού αυτού μαρτυρίου απήγγειλεν ο ήρωας το εν λόγω δίστιχον:

«Για δεσ καιρόν που διάλεξεν ο Χάρος να με πάρη, τώρα π' ανθίζουν τα κλαριά και βγαν' η γης χορτάρι! » Οποίον ψυχής μεγαλείον! Ν. Γ. Δ.

~111~

Εις τον ΜΑΡΚΟ-ΒΟΤΣΑΡΗ

Τον Λεωνίδα τον παλαιόν

πήρες παράδειγμα Σου

και με τριακόσιους ρίχτηκες

σ' αριθμητο φουσσάτο!

Στο ΚΑΡΠΙΕΝΉΣΙ άστραψεν

η στερινή ματιά ΣΟΥ

κι όλ' η Ελλάδα θρήνησε

στο θλιβερό μαντάτο!

Σημ. (-) Ανεκδ. Ο λεοντόκαρδος αλλά και ο πλέον ήπιος και προσφιλής του Καρπενησίου ήρωας Μάρκος -τις θα το πιστεύση;- συνέθεσεν εν Κερκύρα, όπου ευρίσκετο (1820) προ της επανάστασεως, και εν είδος Αλβανοελληνικού λεξιλογίου χάριν του προξένου της Γαλλίας (και

γνωστού συγγραφέως) Rouqueville εν τη αυλή του Αλή- Πασσά, σωζόμενον εν τη Bibliotheque Nationale των Παρισίων και γενόμενον το πρώτον γνωστόν εις το ελληνικόν κοινόν δια σχετικής δημοσιεύσεως μου εν τη «Εστία» τω 1881, ότε το πρώτον ήλθον και εργαζόμεν ην Παρισίοις εις το Τμήμα των ελληνικών χειρογράφων αντιγράφων διάφορα νέα ελληνικά και βυζαντινά χειρόγραφα. Κατόπιν νομίζω έγγεινεν ευρύτερος λόγος περι του εν λόγω του ήρωος του Καρπενησιού ελληνο-αλβανικού λεξιλογίου και εδημοσιεύθη (;) (υπό του Σπ. Λάμπρου;). Ενταύθα ευρίσκω κατάλληλον να διασώσω και τινας στίχους, ους παις 7έτης εν Ιωαννίνοις (1863-1864) , ετραγώδων περι του Μάρκου Μπότσαρη αναρριχόμενος επί των δένδρων των κήπων και ους δεν ενθυμούμαι να είδον πού τυπωμένους και οίτινες εψάλλοντο τότε υπό των χριστιανοπαίδων εν Ιωαννίνοις.

«Με τρακόσια παλληκάρια

εβουλήθη να χαθή,

ο ανδρειωμένος Μάρκος

δια να εκδικηθή!

Έτρεξε και μπαίνει μέσα

στο τζαντίρι του Πασσά,

πιάνει τον Πασσά απ' τα γένια

και στο αίμα τον βουτά!

Ένας αράπης δυνατός
πούναι μαύρος σαν αετός,
μία ντουφεκιά του δίνει
πεθαμένο τον αφήνει!

Εκ των λοιπών στίχων δεν ενθυμούμαι ειμή τους επομένους από μέρους
του αδερφού του Μάρκου εκφερομένους:

«Πούναι ο Μάρκος;
Πούν' ο αδερφός μου;
Πούναι τα μάτια μου;
Πούναι το φως μου;»

~112~

Στο ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ

Θυσία, ολοκαύτωσι,
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ βλαστάρι,
σελίδα 'ματοκύλιστη,
ολόφωτη, μεγάλη!

Γυναικοπαίδων σπαραγμοί,
κρούου Χάρου αγκάλη,

ΝΕΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ένδοξο

και θλιβερό καμάρι!

(-) Ανεκδ. 1913

~113~

Στον λόρδον Βύρωνα

Το χαϊδευμένο το παιδί

ξανθής Μάννας καμάρι

αφήκε καλοπέρασι

και λεβεντιά και χάρι,

κ' ήρθε στην τουρκοπάτητη

Ελλάδα να εμπνευστή

στο Μεσολόγγι θάνατο

πρόωρο ^{xciv} να ευρή!

(-) Ανεκδ. 1913 (Aix en Provence)

~114~

**Εἰς τὸν Βουλγαροκτόνον
Αυτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου**

Βασίλειον

Βουλγαροκτόνο Σε καλοῦν,

ΒΑΣΪΛΕΙΕ κλεινέ,

τῆς Βυζαντίδος Σ' ἐξυμνοῦν

σελίδες φαειναί!

Σημ. Τα εθνικῆς υποθέσεως ταῦτα στιχουργήματα ὡς καὶ τα ὑπ' ἀριθμούς (...)^{xcv} ἐγράφησαν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἐντυπώσεων μετὰ τοὺς ἐνδοξοὺς δια τα ἑλληνικά ὅπλα Βαλκανικοὺς Πολέμους. Τὶς προέβλεπε τότε ὅτι ἐμελλον νέαι σκοτειναί σελίδες-γραμμαί ν' ἀμαυρώσωσι τὸν ἑλληνικὸν ὀρίζοντα! Ἀλλ' ἡ Ἱστορία δὲν εἶπεν εἰσέτι τὴν τελευταίαν τῆς λέξιν ἐν τῷ φρικτῷ τῆς ἀνθρωπότητος δράματι καὶ ἴσως πέπρωται τῇ ΕΛΛΑΔΙ νὰ ἐκπλύνῃ τὸν ρύπον τοῦ Ρούπελ καὶ τῆς Καβάλλας κατὰ τῶν προαιωνίων ἐχθρῶν τῆς!

8 Μαΐου 1917^{xcvi}

~115~

Ἡ ΑΓΙΟ-ΣΟΦΙΑ

Χίλιοι μαστόροι χτίζουνε τὸ Μέγα Μοναστήρι
καὶ δυὸ χιλιάδες τριγυροῦν τὸν πρωτομάστορα τοῦ
χτίζουνε, περιχτίζουνε καὶ τελειωμὸ δὲν ἔχει!

Κι ο βασιληάς τσ' αγνάντευεν από ψηλό Παλάτι:
«Μαστόροι, πρωτομάστορα και σεις μαστοροπαίδια,
 με γληγωράδα χτίζετε, με φρόνησι και τάξι
να υψωθή ο τρούλος της στα σύννεφα επάνω!
Ν' αστράφτη μέσα το χρυσό κι ατίμητο λιθάρι
μαλαματένια τα θρονιά και ασημένιοι οι θόλοι
κανδήλια, πολυκάνδηλα μαλαμμοκαπνισμένα!
Πρώτα τον Παντοκράτορα στον υψηλό το θόλο ⁽¹⁾
κ' έπειτα την Παντάνασσα με το παιδί στη μέση,
ζωγράφοι, ζωγραφίσατε κ' έπειτα τους Αγγέλους
 με πετραδάκια όμορφα χρυσομουσιωμένα
και τους Αγίους παρεκεί με ζωγραφιάς κονδύλι! »
Κι ο βασιληάς δεν ήξερε πώς να το ονομάσει
το Μέγα Μοναστήρι του πώχτιζε τόσους χρόνους!
Κι ο γυιος του Πρωτομάστορα, μικρό μαθηταρούδι,
 που φύλαγε τα σύνεργα το κάθε μεσημέρι,
σαν έτρωγαν οι μάστοροι κ' ησύχαζαν λιγάκι,
ειδ' έναν Άγγελον θεού στα άσπρα φορεμένα
κι αυτός του εφανέρωσε τ' όνομα λέγοντας του:
«Το μοναστήρι του Θεού που χτιζ' ο Κωνσταντίνος ⁽²⁾
 Αγιο-Σοφιά να τούπετε, Αγιο-Σοφιά να λέτε!

Χίλιους χρόνους θαν' εκκλησιά κ' ύστερα θα τουρκέψει!

Και Κωνσταντίνος τώχτισε και Κωνσταντής το χάνει.

Και μετά χρόνια και καιρούς ο νέος Κωνσταντίνος

θα μπη στημ Πόλι νικητής με το Σταυρό στο χέρι! »

Σημ. Η περί κτίσεως και ονομασίας της Αγιο-Σοφιάς παράδοσις (legende) φέρεται παρά Κωδινώ εν τη «Περί οικοδομής του Ναού της ΑΓΙΑΣ-ΣΟΦΙΑΣ» συγγραφή, τα δε επίλοιπα παρέχουσι ημίν τα νέο-ελληνικά και βυζαντινά περί «Αγιο-Σοφιάς» δημώδη άσματα και η νεοελληνική παράδοσις και λαογραφία. Ιδ. τα εν ταις διαφόροις συλλογαίς και το εν τω «Χαρτοφυλακίω» μου σελ...^{xcvii} περί «Αγιοσοφιάς» άσματα, ων η αρχή: «Σημαίν' ο Θεός, σημαίν' η Γη, σημαίνουν τ' απουράνια, σημαίνει κι η Αγιο-Σοφιά το μέγα μοναστήρι» κ.λ. Ως γνωστόν τον Ναόν της ΑΓΙΑΣ-ΣΟΦΙΑΣ έκτισεν ο Ιουστιανός επ' άλλου αρχαιοτέρου ξυλοτρούλου Ναού, κτισθέντος υπό του Μεγάλου Κωνσταντίνου. Ούτω δε δεν απέχει πολύ της αληθείας η νεοελληνική παράδοσις περί οικοδομής της ΑΓΙΑΣ του Θεού ΣΟΦΙΑΣ, η αποδίδουσα εις τον Κωνσταντίνον την οικοδόμησιν: «Κωνσταντίνος την έχτισε, Κωνσταντίνος την έχασε και Κωνσταντίνος (;;;) πάλι θα την πάρη».

(1) «στον υψηλό το θόλο» Ο περίφημος θόλος (τρούλος) της «Αγιο-Σοφιάς» ην το πρώτο πολύ υψηλός, αλλά καταπεσών εκτίσθη κατόπιν -ως νυν έχει- χαμηλότερος.

(2) «και Κωνσταντίνος τώχτισε» κ.λ. Ιδ. την ανωτέρω σημείωσι περὶ τούτου.

(-) Ανέκδοτον. Εγράφη εν Ιασίω (τω 1899) , ότε εδημοσίευσα τινα ρουμουνιστί εν τω περιοδικώ Ιασίου «Archiva» περί των νέο-ελληνικών και βυζαντινών παραδόσεων περὶ της Αγίας Σοφίας. Ν. Γ. Δ.

ΗΛΙΟΒΑΣΙΛΕΜΑ

Προσευχή εις τον Ήλιον αδόμενη υπό του χορού των γυναικών εκ του υπ' επεξεργασίαν (από πολλών ατυχώς ετών μη δοθείσης μοι της αναγκαίας ησυχίας προς αποπεράτωσιν του δημώδους δράματος μου «Η ΗΛΙΟΓ'ΕΝΝΗΤΗ»^{xcviii} ούτινος αποσπάσματα εν διαφόροις τετραδίοις διασκορπισμένους, ως εκ των κατά την τελευταίαν δεκαετηρίδα (1907-1917) πολλών κακουχιών, μετατοπίσεων εκ Ρουμανίας εις Γαλλίαν και εκ ταύτης αύθις εις Ρουμανίαν κακείθεν πάλιν ενταύθα. Ν. Γ. Δ. 1917

Απόσπασμα

Η Ηλιογέννητη προς την ακολουθίαν της:

«Φτάνει γι' απόψε, αύριο ξανακεντάτε πάλι!

ο Ήλιος εβασίλεψεν, αφήστε το βελόνι

και πέστε το τραγούδι μας στον φωτεινό Πατέρα! »

[Η Ηλιογέννητη γονατίζει, το ίδιο κάνουν και οι βάραιες, οι χναδεξιμιές και τα παιδόπουλα και τραγουδούν το παρακατινό τραγούδι προς τον Ήλιο!]

«Ήλιε μ', Κυρ-Ήλιε μ', βασιληά του Κόσμου και Πατέρα,

βασιλεψες και αλλού πας, άλλους για να φωτίσεις!

Βγάλε τα σημαντράκια ΣΟΥ και τες θερμές αχτίδες

και φώτισε την πλάσι τους και φώτισε το νου τους
γ' έργα καλά και χαρωπά και πίσω να γυρίσεις,
ΣΕ αναμέν' η πλάσι μας, τα ζώα, τα λουλούδια
και τα πουλιά που κελαϊδούν στα υψηλά κλωνάρια
των δένδρων, χωρίς ΕΣ'Ε μαραίνεται η φύσι,
σκοτάδι, βαρυχειμωνιά, νεκρώνεται η πλάσι,
Ήλιε μ', Κυρ-Ήλιε μ', στο καλό, με το καλό να φέξεις!»

(-) Ανεκδ. Εν Ιασίω (1909-1910?)

Σημειώσεις: Πιστή Στιχούργησις διαφόρων Ηπειρωτικών Παραμυθίων, ων το ακριβές πεζόν κείμενον ανέγραψα εν τω μεγάλω βιβλίω (χειρογράφω) της Ηπειρωτικής Λαογραφίας. Η στιχούργησις αυτή των παραμυθίων προεκλήθη εν εμοί υπό του γεγονότος, ότι πλείστα των παραμυθίων μας είναι προφανώς ανάλυσις εις πεζόν λόγον αρχαιοτέρων (μεσαιωνικών) στιχουργημάτων, ως τούτο καταδεικνύουσι προς τοις άλλοις και ουκ ολίγοι διασωζόμενοι εισέτι στίχοι, εγκατεσπαρμένοι εν τη πεζή αφηγήσει των διηγουμένων τα παραμύθια! Ένθα υπήρχον τοιούτοι στίχοι διετήρησα αυτούς πιστώς εν τη στιχουργήσει μου, ° εις ην προσεπάθησα ναποδώσω - όσον ένεστι- πιστώς αυτό το κείμενον των παραμυθίων εις στίχους μη παραλλάξας, μηδέ προσθαφαιρέσας μηδεν εκ του περιεχομένου του Παραμυθίου και διετήρησα -όσον ο στίχος το επέτρεπε- και το λεκτικόν με μικράς εννοείται διαφοράς προς την αναγκαίαν πλοκήν του στίχου. Ταύτα δια τους λαογράφους, οίτινες προτιμώσι το γνήσιον κείμενον των τοιούτων λαϊκών προϊόντων πάσης ποιητικής αμφιέσεως δια στίχων. Εγώ ενόμισα

καλόν και τούτο ποιείν (ενταύθα εν τη σημασία του στιχουργείν) κακείνο μη αφιέναι, δηλ. την πιστήν καταγραφήν εν πεζώ λόγω του κειμένου, ως το είπον και ανωτέρω. Η στιχούργησις άλλως τε αύτη των εν λόγω παραμυθίων υπήρξε δι' εμέ αυτό τούτο «αληθής παραμυθία» εν ημέραις τραγικαίς και εν στιγμαίς λιποκαρδίας ως εκ της επισωρεύσεως συμφορών επί συμφορών (απώλεια δύο τέκνων 1912) και ποικίλων στερησεων, ων το αδήριτον ηλάττωνεν η στιχούργησις των Ηπειρωτικών τούτων Παραμυθίων!

(-) 1916-1917 Παρίσιοι ~ Ν. Γ. Δ.

«Ο νοών νοείτω!»

Bibliothèque Nationale

Παραμύθια – Παραδόσεις

(Legendes)

~117~

~A~

Η Αναραΐδα

(Στιχούργησις εξ ομωνύμου Ηπειρωτικού παραμυθίου ούτινος το πιστόν πεζόν κείμενον ἴδε εν τῷ χειρογράφῳ μου «ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΉ ΛΑΟΓΡΑΦΪΑ»)

N.Γ.Δ.

Ναραΐδα ἦταν ὀμορφη και τρισκαμαρωμένη
σαν περιστέρι γύριζε σε λόγγους, σε ρουμάνια
κι ἔμπαινε στο παλάτι της κοντά το μεσημέρι·
ἀφινε τ' ἄσπρα της φτερά, τη μαγοφορεσιά της
σε ἓνα χρυσολήγενο, στο μέσο της αυλῆς της
και γίνονταν Πεντάμορφη, ὠρη Βασιλοπούλα
κι ἔλαμπ' ο τόπος, ἔλαμπε ἀπό την ὀμορφιά της!
Μια μέρα ἔνα Ρηγόπουλο, του Βασιλέως ἀγόρι
ἐπήρε δίπλα τα βουνά να λαφοκνηγήσει,
ζαγάρια ἔσερε μπροστά, γεράκια ἀπό πίσω·
στον ἔμορφο τον Μαύρο του γυρνούσε καβαλλάρης,
κι ο Μαύρος του ξιππάστηκε και τσούλωσε τ' αὐτιά του
και στάθηκε μεσοδρομῖς, δεν θελ' να προχωρήσει,

γιατ' είδε την Εξωτική πώλαμπε σαν τον Ήλιο.

Κι αφέντης του τον πιλαλά και κονταριά του δίνει:

«Τ' έχεις Μαύρε μ' και στέκεσαι, μεσοδρομίες σταλίζεις;»

κι ο Μαύρος εχλιμίντρισε κι απηλογιά του δίνει:

«Ξεκαβαλλίκ', Αφέντη μου, και δες το μοναχός Σου

και δες το όμορφο κορμί, στα γάζια τυλιγμένο

και δες Ναραϊδα ξωτική που μπαίνει στο παλάτι!

Τρέξε και καψ' της τα φτερά, να γένει ιδική σου!»

Κατ'βαίν' το βασιλόπουλο απ' το φαρί τρεχάτο,

αρπάζει, καίει τα φτερά απ' το χρυσό λεγένι

και τώμεινε η Ξωτική σκλάβα στη δούλεψι του!

Ναραϊδα, Ναραϊδα όμορφη, Ναραϊδα ξακουσμένη!

Αχ, πως σου κάψαν τα φτερά κι έμεινες σκαλωμένη!

(οι τελευταίοι ούτοι στίχοι ως επωδός)

(Αφιερούται τω φίλω Ιατρῷ Κω Μέμω Ν. Δεβάρη)

Τ'ΑΘΑΝΑΤΟ ΝΕΡΟ^{ci}

Στιχούργησις του ομωνύμου Ηπειρωτικού

Παραμυθίου, ούτινος το πεζόν κείμενον
αναγράφω εν τω χειρογράφω της Λαογραφίας

Βασιλοπούλα όμορφη του Χάρου παιρνοδίνει,
γιατροί την παραστέκουνε και γιατρεμό δεν έχει!
Τρεμ' η καρδιά της, λαχταρά και τι ζητεί δεν ξέρει.
Την μάγεψε μια γύφτισσα, του Νείλου θυγατέρα,
όταν την είδ' ένα πρωί να λάμπει σαν τον Ήλιο!

Ολόχαρη εγύριζε στο πατρικό παλάτι
απ' το κυνήγι κ' έφερνε λογής λογίων πουλάκια,
άλλα πιασμένα στο βεργί κι άλλα με το γεράκι.
«Ωρα καλή, Βασίλισσα!» «Καλώς τη γυφτοπούλα!»

«Όλα καλά, Βασίλισσα, ένα μόνο σου λείπει!

Να 'χες Τ'ΑΘΑΝΑΤΟ ΝΕΡΟ της κρυσταλλένιας βρύσης,
όπου το βάζουν στο γυαλί και μόνο του γυρίζει,
αυτό γερεύει ζωντανούς, νεκρούς τους ανασταίνει!»

Γυρίζει στο παλάτι της με την καρδιά θλιμμένη,

την πρώτη χάρι έχασε και το χαμόγελό της
και αρρωστά κι οδύρεται και τ' έχει δεν ηξεύρει.
Την ερωτά ο Βασιληάς, πατέρας ο καλός της:
«Τ' έχεις, κόρη μ' και θλίβεσαι και βαρυνασπενάζεις;
Πες μου τι θέλεις γλήγωρα κι εγώ να σου το δώσω!»
«Πατέρα, Βασιλέα μου, χίλιων τόπων Αφέντη,
αυτό το πάθος πώχω 'γω γιατρός δεν το γιατρεύει!
Θέλω Τ'ΑΘΑΝΑΤΟ ΝΕΡΟ της κρυσταλλένιας βρύσης,
όπου το βάζουν στο γυαλί και μόνο του γυρίζει,
αυτό γερεύει ζωντανούς, νεκρούς τους ανασταίνει!»
Ευθύς προστάζ' ο Βασιληάς διαλάλημα να γείνει
και διακηρύττει γλήγωρα «όποιος αποκοθήσει
και φερ' Τ' ΑΘΑΝΑΤΟ ΝΕΡΟ, γαμπρό του θα τον κάνει!»
Τρέχουν τα Αφεντόπουλα και βασιλέων βλαστάρια
να βρουν Τ'ΑΘΑΝΑΤΟ ΝΕΡΟ και πίσω δε γυρίζουν,
γιατ' όλοι μαρμαρώνονται στο μαγικό παλάτι,
όπου Τ'ΑΘΑΝΑΤΟ ΝΕΡΟ το φύλαγαν οι δράκοι
και λάμιες και εξωτικές και έμορφες Ναραϊδες
που τραγωδούσαν θελκτικά μεσ' από το παλάτι.
κι όποιος μόνο τες ήκουε ή τες απηλογιόνταν
μάρμαρο εγινόντανε κ' έχανε τη φωνή του.
Και ένα Βασιλόπουλο, χαριτωμένο αγόρι,

πούχε της Μάννας τ' την ευχή για φυλαχτό και γκόλφι,

ξεκίνησε κι αυτό για κει κ' έτρεχε καβαλλάρης

κι ο Μαύρος του σαν άνεμος, σαν αστραπή πετούσε.^{cii}

Στο δρόμο όπου πήγαινε, καλόγερο απαντάει

ευγενικό, σεβάσμιο, με κάτασπρα τα γένεια.

«Στάσου!» του λέγει «νιούτσικε, στάσου να σου συντύχω!»

Κι ο μαύρος εχλιμίντρισε και μπρος του γονατίζει,

πηδά το βασιλόπουλο και ξεκαβαλλικεύει,

στέκει μπροστά στον Γέροντα, μετάνοια του βάλλει,

τον ευλογάει ο άγιος κ' έτσι τον ορμηλεύει:

«Αυτού που πας, ευγενικέ, άκουε τι να κάνεις,

σαν πας στο πέρα το βουνό οπούναι το παλάτι,

πριν μπεις μέσα εις την αυλή με τούτο το βαμπάκι

τ' αυτιά σου πρώτα βούλλωσε και συ και τ' άλογο σου,

και ούτε λόγο να μην πεις, απηλογιά μη δώσεις,

είτε σε φοβερίζουνε ή σου γλυκομιλούνε.

Παρ' απ' Τ' ΑΘΑΝΑΤΟ ΝΕΡΟ και χυσ' ολόγουρα σου

ν' αναστηθούν όλοι εκεί πούναι μαρμαρωμένοι·

και καβαλλίκα γλήγωρα και πίσω μη κυττάξεις,^{ciii}

προφταίνεις την Πεντάμορφη γυναίκα σου να πάρεις!»

Έτσ' είπε κι αφανίστηκεν ο άγιος απ' εμπρός του!

Πηδά το βασιλόπουλο, ξανακαβαλλικεύει,

βιτσιά δίνει στον Μαύρο του σαν αστραπή προβαίνει
και άλλη ξαναδίνει του και φθάνει στο Παλάτι.
Και πριν να μπή εβούλλωσε τ' αυτιά του με βαμπάκι
ο ίδιος και του Μαύρου του, καθώς είπεν ο γέρος,
και μπαίνει μέσα γλήγωρα στην κρυσταλλένια βρούσι,
παίρνει Τ' ΑΘΑΝΑΤΟ ΝΕΡΟ χωρίς μιλιά να βγάλει
ή ν' απαντήσει στες φωνές που φώναζαν τριγύρου
κι άλλες τον εκολάκευαν κι άλλες τον φοβερίζαν
να μειν' εκεί μαρμαρωτός και πίσω μη γυρίσει!
Όμως το βασιλόπουλο απηλογιά δε δίνει·
ερράντισε τα μάρμαρα που 'ταν ολόγυρα του
με το ΑΘΑΝΑΤΟ ΝΕΡΟ απ' το χρυσό ιμπρίκι
κι όλοι ξαναναστήθηκαν και τον ευχαριστούσαν
κι αυτός πάλι στο Μαύρο του πηδά, καβαλλικεύει
και φθάνει σαν τον άνεμο τη μισοπεθαμμένη
της ριχτ' Τ' ΑΘΑΝΑΤΟ ΝΕΡΟ κ' ευθύς την ζωντανεύει!
Κι ο βασιλιάς χαρούμενος γυναίκα του την δίνει,
τον κάθισε και στο θρονί, τον κάνει κληρονόμο!
Έγειναν γάμοι και χαρές, έγεινε πανηγύρι
κ' ευτυχισμένοι έζησαν -ως λεγ' το παραμύθι!

(-) Σημ. Τ' ΑΘΑΝΑΤΟ ΝΕΡΟ εγράφη τη 29 Ιανουαρίου 1917 το μεν α' ήμισυ τας πρωϊνάς ώρας (10-1 μ.μ.) εν τη αιθούση της Bibliothéque Natioanale, το δ' έτερον ήμισυ αυθημερόν τας εσπερινάς ώρας 9-11 μ.μ. εν τω οίκω (24 r. François 1er).

Υ.Γ. Ότι ο μύθος περί τον οποίον στρέφεται το περιεχόμενον του νέο-ελληνικού (εν τη ηπειρωτική αυτού ταύτη εκτυλίξει) τούτου παραμυθίου αναμιμνήσκει ημάς τας των αρχαίων δοξασίας περί του νέκταρος και της αμβροσίας -του πόματος και βρώματος- των Ολυμπίων θεών, ων απολαύοντες και θνητοί εγένοντο αθάνατοι προφανές. Εξεταστέον όμως και την προς άλλας μυθοπλασίας των αρχαίων σχέσεων του νέο-ελληνικού παραμυθίου ως π.χ. την έμφραξιν της ακουής (των ώτων [...] βασιλοπούλου και του ίππου αυτού) διά βάμβακος, την υπενθυμίζουσα το βούλλωμα των ώτων των εταίρων του Οδυσσέως δια κήρου κατά την διάβασιν ^{civ} της νήσου των Σειρήνων (Οδυσ. Μ. 158-200) όπως μη ακούσωσι των λόγων και του άσματος των Σειρήνων, ως και τη μη στροφήν προς τα οπίσω και [...] άλλο.

~119~

~Γ~

Το Δαφνόκουκο

Στιχούργησις του ομωνύμου Ηπειρωτικού παραμυθίου (ούτινος το πεζόν κείμενον βλ. εν τω χειρογράφω της ύλης προς συγγραφήν Ηπειρωτικής Λαογραφίας) του διασώσαντος τον Περί Δάφνης και Απόλλωνος αρχαίον ελληνικόν μύθον.^{cv}

~119~

Το Δαφνόκουκο

Βασίλισσα κοιλοπονά, γιατροί την παραστέκουν,
μαμμές την περιτρυγρουν, προσμένουν να γεννήσει!
Και μ' όλα της τα κίντυνα και τες πολλές αγκούσες
εγέννησε η Βασίλισσα ένα Δαφνοκκοκούτσι!
Και το τυλίσσουν όμορφα στα σπάργαλα π' αστράφτουν
και στα φωτίκια τα χρυσά και μαργαριταρένια!
Το νανουρίζουν σιγανά βάες και βαϊοπούλες
μ' όμορφα νανουρίσματα βράδυ και μεσημέρι
να 'ρθει ο ύπνος σιγανά να το γλυκοκοιμίσει!
Και το ξυπνίζουν το πρωί με χίλια δυο τραγούδια,
το πάνουν στομ περίπατο, το βγάζουν στο σεργιάνι
κ' εκεί που το σεργιάνιζαν και το εταχιτιζαν,

κοντά σε ένα ποταμό πώτρεχαν τα νερά του
και άφριζαν τα κύματα σαν άσπρα περιστέρια,
σηκώνετ' ένας άνεμος, μια καταχνιά κι αντάρα
και μια βροχή ατελείωτη, κατακλυσμός Κυρίου!
Και πέφτει το Δαφνόκουκκο απ' τα χέρια της βάριας
και χάνεται μεσ' στο νερό πως ήτο φουσκωμένο!
Κλαίουν, θρηνούν οι δύστυχες βάριας και παραμάνες,
του κάκου όμως το θρηνούν, νεροσυρμή το παίρνει!
Σαν τώμαθε η βασίλισσα παρηγοριά δεν έχει! ^{cvi}
Κι ο βασιληάς διάταξε να βάψουν το παλάτι
ολόμαυρο και να ντυθούν όλοι τους εις τα μαύρα!
Και όταν η νεροσυρμή κατέπαψε λιγάκι
και τα νερά τραβίχτηκαν στου ποταμιού την κοίτη,
έμεινε το Δαφνόκουκκο στη γη παραχωμένο
κ' εφύτρωσε μια όμορφη Δάφνη μαλαματένια,
οπούχε τα δαφνόκουκα και φύλλα ασημένια
και στ' όμορφο το κούφωμα της Δάφνης ήταν μέσα
μια κόρη, μια εξωτική μ' ολόχρυσια μαλλάκια
κ' έβγαινε η Πεντάμορφη βολές βολές απ' τ' Δάφνη
κ' ελούζονταν στον ποταμό κ' έμπαινε πάλι μέσα
λέγοντας της Χρυσόδαφνης πάντα τα λόγια τούτα:
«Άνοιξε, Χρυσοδάφνη μου, άνοιξε νάμπω μέσα!»

Κ' ευτύς η Δάφνη άνοιγε κ' έμπαινε η Κόρη μέσα.
Μια μέρα όταν έμπαινε η Κόρη στον κρυψώνα,
πέρασ' ένα βασ'λόπουλο πούρχονταν π' το κυνήγι
κ' είδε τη Δάφνη τη χρυσή κ' έμεινε 'ρωτευμένο
και έδωσε διαταγή να χτίσουν κει κοντά της
ένα παλάτι έμορφο με όλα τα καλούδια,
με κήπους και με περγολιές, με βρύσες, με λουλούδια
κι όταν απ' το κυνήγι του γύριζε κουρασμένος,
καθόνταν στο παλάτι του και κύτταζε τη Δάφνη
και δεν εχόρτανε ποτέ να την αποθαυμάζει.
Κι όταν το βασιλόπουλο δεν ήταν στο παλάτι
έβγαινε η Πεντάμορφη κ' εγύριζ' εκεί μέσα,
οπότεν το τραπέζι του ήταν καλοστρωμένο,
δοκίμαζ' απ' τα φαγητά και μια φούχτα αλάτι
έρριχτε εις τα πιάτα του κ' εκρύβονταν στη Δάφνη!
Κι όταν το βασιλόπουλο κάθονταν στο τραπέζι,
ευρίσκει όλα αλμυρά και παραλατισμένα,
και άλλαζε το μάγικα -πάλι όμως τα ίδια!
Ωστε που αποφάσισε μια μέρα να φυλάξει
κρυμμένος στο τραπεζαριό να ιδεί ποιος τ' αλατίζει.
Κ' έρχεται η Πεντάμορφη κοντά το μεσημέρι
και δοκιμάζ' τα φαγητά κ' έπειτα τ' αλατίζει.

Να ιδεί το βασιλόπουλο μια τέτοια Αναράϊδα,
* που ήταν άσπρη σαν χαρτί και κόκκινη σα ροΐδο
* τα μάτια και τα φρύδια της γραμμένα με μελάνι ^{cvii}
και τα χρυσά της τα μαλλιά στους ώμους της ριγμένα,
τρεχ' από τον κρουψώνα του και την σφιχταγκαλιάζει
και την χορταίν' από φιλιά κ' επιλογίς της λέγει:
«Εσύ 'σαι όπου μ' αλάτιζες όλα τα φαγητά μου;
Κ' εγώ 'διωχνα τους μάγειρας και τα μαγειροπαΐδια!
Και τώρα για τ' αποζημιό δική μου θα σε κάνω!»
«Όχι!» του λέγ' η εξωτική και τρεχ' να μπει στη Δάφνη:
«Άνοιξε, χρυσοδάφνη μου, γλήγωρα νάμπω μέσα!»
Κ' η Δάφνη για απηλογιά τέτοιο λόγο της λέγει:
«Φιλημένη, τσιμπημένη
στο Δαφνί μέσα δε μπαίνει!»
Κ' έτσ' έμειν' η Πεντάμορφη μαζί με τον καλόν της
και πήγαν στο Βασίλειο της έμορφης Δαφνούλας ^{cviii}
κ' έγειναν γάμοι και χαρές κ' έγειναν πανηγύρια
και έζησαν χαρούμενοι -ως λεγ' το παραμύθι!

(-) Ανέκδ. Paris. Bibliothèque Nationale

27 II / 1917

Σημ. (*) Οι δύο ούτοι σίχοι ως και οι 58-59: «άσπρη σαν το χαρτί, κόκκινη σαν το ρόϊδο - τα μάτια και τα φρούδια της γραμμένα με μελάνη» είναι αυτού του παραμυθιού, ουχί του στιχουργήσαντος. Οι στ. 58-59 χαρακτηριστικοί ωραιότητος φέρονται απαράλλακτοι και εις άλλα παραμύθια, προκειμένου να περιγραφή της ηρωίδος η καλλονή και ωραιότης. Ν.Γ.Δ.

ΤΟ ΞΩΤΙΚΟ ΚΑΙ Η ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΑ

(ΕΡΩΣ και ΨΥΧΗ)

Τρεις αδελφούλες ήτανε κ' οι τρεις Βασιλοπούλες,
όμορφες ήταν και οι τρεις, μα πλειο όμορφη απ' όλες

ήταν η πλειο μικρότερη, η ξωτική ΨΥΧΟΥΛΑ,
καμάρι των γονέων της και λατρευτή του κόσμου.

Κι όταν στημ πόλι έβγαινε κι άφινε το Παλάτι,
ο κόσμος δεν εχόρτανε να βλέπ' την ομορφιά της,
την προσκυνούσαν σαν θεά, ωσάν την Αφροδίτη.

Μια μέρα ο πατέρας της και βασιληάς του Τόπου

ψηλά απ' το παλάτι του κυττάζ' ολόγυρα του,
μ' ένα ντρομπίνι ^{cix} 'ξέταζε τα γύρω του, τα πέριξ ^{cx}

και βλέπει σ' ένα όμορφο και ανθηρό λιβάδι

εν' άλογο ολόχρυσο, ελεύθερο να τρέχει

χωρίς σέλλα επάνω του και δίχως χαλινάρι·

λογής παιγνίδια έπαιζε σαν εις το ιπποδρόμι

κι άλλοτε πάλι έπεφτε, κοιλιόταν στο λιβάδι,

πάρα πολύ του ήρεσε, πάρα πολύ το ωρέχτη.

Κράζει τους ιπποκόμους του, τον πρώτο του σταυλάρχη

τ' ολόχρυσο το άλογο στο σταύλο του να φέρουν·

τρέχουν εκείνοι γλήγωρα, με δυσκολιά μεγάλη
φέρουν εις το παλάτι του τ' ολόχρυσο το άτι.
Χαρούμενος ο Βασιληάς το πιάνει, το χαϊδεύει
και διατάσσει παρευτός ολόχρυση μια σέλλα
και χαλινάρια ολόχρυσα να του προετοιμάσουν·
τρεις δουλευτάδες έβαλε νάνε στη δούλεψι του,
να το ταϊίζουν ταχτικά και να το σεργιανίζουν
και «Σουλειϊμάνη-Τζελεπή» είπε ναν' τ' όνομα του!
Τ' άλογο όμως δεν ήθελε ν' αγγίξει την ταγή του
κι ούτε νερό δεν έπινε κ' ήρχισε ν' αχαμναίνει.
Κανείς δεν αποκόταε να το καβαλλικεύσει
κ' εκλότσα με τα πισινά όποιον το πλησιάζει.
Κι ο Βασιληάς εθλίβετο μη ξέρων τι να κάμει
και φώναξε τες κόρες του να ιδούν το άλογο του.
Η πρώτη φέρει ζάχαρη, τάχα να το μερέψει,
τ' άλογο δεν εγύρισε ούτε να την κυττάξει!
Η δεύτερη του έφερε σύκα και αστραγάλια,
τ' άλογο εχλεμίντρισε και έρριξε τα κάτω!
Έρχεται κι η Πανέμορφη και ξωτική Ψυχούλα
κι απλώνει το χεράκι της με δυο με τρεις χουρμάδες
και τ' άλογο τους έχασε και γονατίζει ομπρός της.
Κι αυτή το καβαλλίκεψε και το καταδαμάζει

και έπαιζε το άλογο λογής λογιών παιγνίδια!

Κι ο Βασιληάς χαρούμενος λέγει εις την Ψυχούλα

«Δικό σου να 'ναι τ' άλογο, την έγνοια του να έχεις
και θα σου κάνω, κόρη μου, ένα χρυσό κουβούκλι
δίπλα στο στάβλο νάρχεσαι εσύ να το ταΐζεις!»

Με προσταγή του Βασιληά έγινε το κουβούκλι
με γυάλινα παράθυρα, με κρυσταλλένιες πόρτες
κ' ήρχετο η Πανέμορφη, τάγιζε τ' άλογο της.

Συχνά το καβαλλίκευε κ' έβγαινε στο σεργιάνι
κι ο κόσμος σαν την έβλεπε έμνεσκε απορώντας!

Κι όταν η κόρη μίσευε απ' το χρυσό κουβούκλι,
τ' άλογο δεν ησύχαζε κ' έτρεμε το κορμί του,
ώστε που αποφάσισεν η ξωτική Ψυχούλα
να κάθεται στο πλάγι του, εις το χρυσό κουβούκλι.

Εκεί περνούσ' η μέρα της, εκεί και οι νυχτιές της
και όταν τα μεσάνυχτα όλα τα φώτα σβύναν,
το άλογο εγίνονταν πανέμορφο αγόρι
άσπρο, κατάσπρο σαν χαρτί και κόκκινο σα ρόϊδο,
τα μάτια και τα φρύδια του γραμμένα με μελάνι
και τα μαλλιά του τα χρυσά στους ώμους του χυμένα.

Επήγαινε και πλάγιαζε με τη Βασιλοπούλα
και τσ' έλεγε λόγια γλυκά του πόθου και τσ' αγάπης

και την εχόρταινε φιλιά -μα πριν να ξημερώσει
παλ' άλογο γινότανε και έμπαινε στο σταύλο!
Κι όταν πάλι μεσάνυχτα εδείκνυαν τα άστρα
τώμορφο Βασιλόπουλο πήγαινε στο κουβούκλι
κ' έλεγε της Πεντάμορφης ποτέ να μη ζητήσει
το πρόσωπο του να ιδεί, ποτέ της μην ανάψει
το φως ενόσω δίπλα της κοιμάται στο κρεβάτι!
Κι αν καν' αλλοιώς για παιδείψι αμέσως θα τον χάσει!
Και η Ψυχούλα ήθελε να ιδεί το πρόσωπο του,
μα πάλι συλλογίζονταν τα λόγια που της είπε
και δεν τολμούσε αν κ' ήθελε μια φορά να τον ιδεί!
Και μια νυχτιά δεν μπόρεσε τον πόθο να κρατήσει
κι όταν το Βασιλόπουλο κοιμώνταν στο πλευρό της,
πιάνει κ' ανάφτ' η Ξωτική ένα μικρό λυχνάρι
και βλέπει το πανέμορφο και ζηλευτό αγόρι
με τα χρυσά του τα μαλλιά στους ώμους του χυμένα,
βλέπει και εις τα στήθια του σαν φυλαχτό και γκόλφι
μια κλειδαριά ολόχρυση με το κλειδί στην τρύπα.
Πιάνει και στρέφει το κλειδί και βρίσκει εκεί μέσα
ένα παζάρι όμορφο με μαγαζιά τριγύρου
κι ακούει που εργάζονταν μιαν ασημένια κούνια
«τιγγ-ταγγ» «ταγγ-τιγγ» ακούονταν και του σφυριού ο κρότος

«τίνος είναι η έμορφη η κούνια, μάστοροι μου;»

ρωτά με περιέργεια η ξωτική Ψυχούλα·

«Γ' Σουλειϊμάν Τζελεπή

π' θελα καν' το παιδί!»^{οχι}

απόκρισι της έδωκε ένα μαστοροπαίδι.

Και παν' παρέκει κ' έβρηκε τεχνίτας που κεντούσαν

ολόχρυσα φωτίκια και μαργαριταρένια

ρωτά με περιέργεια και πάλι η ψυχούλα

«τίνος είναι τα έμορφα φωτίκια, μάστοροι μου;»

Τα ίδια τσ' αποκρίθηκεν άλλο μαστοροπαίδι:

«Γ' Σουλειϊμάν Τζελεπή

π' θελα καν' το παιδί!»

Και παν' παρέκει πώκτιζαν ένα χρυσό παλάτι

και ερωτά τους η Ψυχή «ποιανού 'ναι το παλάτι;»

Κ' εκεί της απεκρίθηκαν πάλι τα λόγια τούτα:

«Γ' Σουλειϊμάν Τζελεπή

π' θελα καν' το παιδί!»

Τα λόγια αυτά την έβαλαν σε συλλογή μεγάλη,

γυρίζει πίσω γλήγωρα κρατώντας το λυχνάρι

και έτρεμεν ολόβολη, γιατί είχε παρακούσει

τη διαταγή που τσ' έδωκεν ο πολυπόθητος της

και βγαίνοντας απ' τα στήθια του κουνιέται το λυχνάρι

κ' έπεσε μια σταλαματιά ζεματισμένο λάδι
στον ώμο του πανέμορφου του πολυαγαπητού της!
Ξυπνά το βασιλόπουλο «τι έκανες;» της λέγει
«δεν κράτησες το λόγο μου και τώρα θα με χάσεις.
Πλην να το δαχτυλίδι μου να τώχεις για αρραβώνα!»
και ζώνει κ' εις τη μέση της μια μαγεμένη ζώνη
και τσ' λέγει με φοβερητό «Προτού δεν θα γεννήσεις,
πριν σου τη λύσ' ο ίδιος, όταν με ξαναεύρεις!
Στες Ήλινες, στες Πήλινες, στες αλλαμαλαγκούσες
εκεί π' γεννάν οι πέρδικες και κελαϊδάν τ' αηδόνια!»^{cxii}
είπε και αφανίστηκεν αυτός και τ' άλογο του!
Κλαίει, θρηνεί η δύστυχη η έμμορφη Ψυχούλα,
τραβά τα έμορφα μαλλιά, τα μάγουλα της σχίζει.
Του κάκου κλαίει και θρηνεί, πίσω του δεν γυρίζει,
δεν τσ' έμεινε παρά να παν' η ίδια να τον εύρει
«Στες Ήλινες, στες Πήλινες, στες αλλαμαλαγκούσες
εκεί π' γεννάν οι πέρδικες και κελαϊδάν τ' αηδόνια!»
Και ντύνεται σαν μια φτωχή, σαν μια δυστυχισμένη
και βάνει εις τα πόδια της πέδιλα σιδηρένια,
κρατεί και εις το χέρι της σακουλ' και δεκανίκι
και πέρνει δρόμο και στρατί, μέρα και νύχτα τρέχει.
Διαβαίνει κάμπους και βουνά και λόφους και λαγκάδια

κι όσους διαβάτες απαντά όλους τους ερωτούσε
αν ήξεραν να της ειπούν, τον δρόμο να της δείξουν
«Στες Ήλινες, στες Πήλινες, στες αλλαμαλαγκούσες
εκεί π' γεννάν οι πέρδικες και κελαϊδάν τ' αηδόνια!»

Κανένας δεν εγνώριζε το δρόμο να της είπει·

Και παν' και παν' η ξωτική βρίσκει μια λαμιοπούλα
που σ' ένα καρυδότσουφλο κουνιόταν μοναχή της.
«Λάμια κι ομορφολάμια μου, καλημερούδια νάχεις!
Μην ξέρεις τάχα να μου πεις το δρόμο που γυρεύω
στες Ήλινες, στες Πήλινες, στες αλλαμαλαγκούσες
εκεί π' γεννάν οι πέρδικες και κελαϊδάν τ' αηδόνια;»

Η λάμια τη λυπήθηκε και λέγει της μ' αγάπη:

«Ακόμα δεν τους έκλεισα τους πεντακόσιους χρόνους
κ' είμαι μικρή κι ανήξερη, που θέλεις να το ξέρω!

Πήγαινε όμως παρεμπρός όλο κατά τον Ήλιο
και θάβρεις την ξαδέρφη μου, τη μεγαλύτερη μου
σ' ένα λεφτοκαρότσουφλο κουνιέται σαν και μένα
χιλιοδιακόσιο δυώ χρονών, αυτή μπορεί να ξέρει!»

Και τρέχει πάλε η δύστυχη και δύσμοιρη Ψυχούλα
και παν' και παν' όλο εμπρός κι όλο κατά τον Ήλιο
κ' έφτασε στο βασίλειο της Λάμιας της μεγάλης,
σ' ένα λεφτοκαρότσουφλο κουνιόταν στον αγέρα.

Την προσκυνά, την χαιρετά και την παρακαλάει:
«Λάμια και Κερα-Λάμια μου, Βασίλισσα του Τόπου,
ξέρεις να πεις στη δύστυχη ποιος δρόμος θα με φέρει
στες Ήλινες, στες Πήλινες, στες αλλαμαλαγκούσες
εκεί π' γεννάν οι πέρδικες και κελαϊδάν τ' αηδόνια;»
Της λέγ' η Λάμια «Τ' είμ' εγώ; Μια μικρολαμιοπούλα!
Χιλιοδιακόσιο δυώ χρονών, πως θέλεις να το ξέρω!
Πήγαινε όμως παρεμπρός όλο κατά τον Ήλιο
και θάβρεις την ξαδέρφη μου, τη μεγαλύτερη μου
πούναι τριόχλιαδων χρονών, αυτή μπορεί να ξέρει!
Σε ένα ρεβιθότσουφλο κουνιέται στον αγέρα
και πες της χαιρετίσματα πολλά πολλά 'πο μένα!
Κι αυτή αν ξέρει, θα σου πει το δρόμο που γυρεύεις!»
Και τρέχει πάλι η δύστυχη και δύσμοιρη Ψυχούλα
Ματώνουν τα ποδάρια της στες πέτρες και στ' αγκάθια,
τα σιδηρένια πέδιλα είχαν πλέον τρυπήσει
και το παιδί από μέσα της φώναζε και μιλούσε:
«Μάννα, πεινώ, Μάννα διψώ, Μάννα λεφτέρωσε με,
Μάννα πού 'ναι ο Πατέρας μου και Σένα ο καλός σου;»
«Σώπα, χρυσό μου, σώπαινε και πάμε να τον βρούμε!»
Διαβαίνει βράχους και βουνά και κάμπους και λαγκάδια
και φθάνει στο βασίλειο της Λάμιας της Μεγάλης,

που σ' ένα ρεβιθότσουφλο κουνιόταν στον αγέρα.

Την προσκυνά, την χαιρετά και την παρακαλάει:

«Λάμια και Κερά-Λάμια μου, Βασίλισσα του Τόπου,

σου φέρω χαιρετίσματα από την ξαδερφή σου

και πες μου, σε παρακαλώ, ποιος δρόμος θα με φέρει

στες Ήλινες, στες Πήλινες, στες αλλαμαλαγκούσες

εκεί π' γεννάν οι πέροδικες και κελαϊδάν τ' αηδόνια!»

«Πολύ μακρά 'ναι, δύστυχη, εκείνο το παλάτι

και συ μονάχη δε μπορείς το δρόμο να τον εύρεις!

Μον' πάρε μου το κόσκινο που κρέμετ' εκεί πέρα

και γέμισε το 'πο κεχρί οπούναι στο σακούλι

μαύλισε τα πετούμενα να 'ρθούνε να τα ζέψω

και τα ξετάζω ποιο π' αυτά ξέρει να σ' οδηγήσει!»

Και έκανε η δύστυχη όπως την ορμηνεύει

κ' έρχονται τα πετούμενα λογής λογιών πουλάκια

τρων το κεχρί και πέτονται και πάλι καταιβαίνουν

και κελαϊδούν γλυκά γλυκά και άλλα τσιτσιρίζουν

κι η Λάμια 'πο την κούνια της, απ' το ρεβιθοτσούφλι

τα ρώταγε ποιο απ' αυτά γνωρίζει το παλάτι

και τα πουλιά δεν ήξεραν κανένα ν' απαντήσει.

Και ένας γέρο-κόρακας ήρχονταν κούτσα-κούτσα,

με τώνα πόδι πήδαε τ' άλλο ήταν σπασμένο.

Του λέει η Λάμια «Και εσύ που ήσουν κακομοίρη;»^{cxiii}

«Εγώ» της λέει ο Κόρακας «έρχομαι, κερά Λάμια
απ' τσ' Ήλινες, τες Πήλινες, τες Αλλαμαλαγκούσες
εκεί π' γεννάν οι πέρδικες και κελαϊδάν τ' αηδόνια.

Μια Ξωτική παντρεύεται τον Σουλειϊμάν-Τζελέπη,
εκεί 'ναι γάμοι και χαρές, εκεί 'ναι πανηγύρια.

Μώρριξαν ένα κόκκαλο και μώσπασαν το πόδι,
γι' αυτό ολίγο άργησα και να με συμπαθήσεις!»

«Καλά» του λέγ' η Λάμια «διαταγή σου δίνω
πέτα από κλαρί εις κλαρί κ' η δύστυχη κοντά σου
και φερ' την εκεί γλήγωρα, πριν τελειώσει ο γάμος
κ' εγώ το κουτσό πόδι σου χρυσό θα σου το κάνω!»

«Ας είναι» λέγει ο κόρακας «ας γέν' ο ορισμός σου!»

Κι ο κόρακας εις τα κλαριά πετούσε κούτσα-κούτσα

κι ακολουθούσε η δύστυχη χωρίς να αναπνεύσει

και φθάνουν εις τες Ήλινες, στο μαγικό παλάτι.

Ακούν βιολιά και τύμπανα και έμορφα τραγούδια

και το παιδί εφώναζε, τη μάνα του ερώτα:

«Μάννα, που είναι τα βιολιά, που είναι τα τραγούδια;

Μάννα, πού 'ναι ο πατέρας μου και σένα ο καλός σου;»

«Σώπα, χρυσό μου, σώπαινε και τώρα θα τον βρούμε!»

Και όταν κοντοζύγωσε στο μαγικό παλάτι,

μια σκλάββα έπαιρνε νερό 'πο κρυσταλλένια βρούσι.
«Για ποιον το παίρνεις το νερό εις το χρυσό ποτήρι;»
Λέγει του η σκλάββα «Τ' αφεντός μ', του Σουλειϊμάν-Τζελέπη,
που τώρα τον παντρεύουνε με όμορφη Ναράϊδα!»
«Δος μου της λέγ' η δύστυχη και μένα να δροσίσω
τα χείλη μου που έρχομαι 'πο μακρινό ταξίδι!
Τρία χρόνια που δεν έπια σταλαματιά νεράκι!»
Της δίνει, πίνει το νερό, πως ήταν διψασμένη
και στο ποτήρι το χρυσό ρίχνει τον αρραβώνα.
Παίρνει να πιει το Ξωτικό, βρίσκει το δαχτυλίδι
φωνάζ' τη σκλάββα του κοντά και την βαρνεξετάζει:
«Ποιος έπια στο ποτήρι μου, ποιος είν' εκεί κάτω;»
«Μια δύστυχη» του απαντά η σκλάββα φοβισμένη
«με μια κοιλιά σαν τούμπανο, τρεις χρόνους γγαστρωμένη!»
«Βάλε την εις το σταύλο μου και δώσε της να φάγει
και πες της τα μεσάνυχτα θα την ελευθερώσω!
Πλην προσοχή, κοίτα καλά, κανείς να μην το ξέρει!»
Τρέχει η σκλάββα και της λέει, το μήνυμα της φέρει,
της πάει κι απ' το γάμο του χίλιω λογιών καλούδια
κ' η δύστυχη δεν ήθελε ούτε καν να τα ιδει.
Και όταν τα μεσάνυχτα εσήμαινεν η ώρα,
το Ξωτικό κατέβηκε τες μαρμαρένιες σκάλες

σιγά, σιγά και γλήγωρα στο σταύλο μέσα μπαίνει
και βρίσκει τη γυναίκα του σαν βάρκα φορτωμένη.
Πιάνει της λύει την ζώννα της και το παιδί της πέφτει
ολόρθο εις τα πόδια του και εχοροπηδούσε
και τα χρυσά του τα μαλλιά, στους ώμους του κουνιόνταν
και ρίχνοταν στομ πατέρα του και στην καλή του μάννα.
«Μάννα, να ο πατέρας μου, και σένα ο καλός σου!»
Σκύφτει τότε το Ξωτικό φιλεί την ποθητή του
«Τώρα» της λέει «σώθηκαν όλα τα βάσανα σου!»
σηκώνει και τ' αγόρι του, ψηλά το ταχταρίζει,
διαλέει κι απ' το σταύλο του το πλειο άξιο άλογό του,
καβαλλικεύουν και οι τρεις και πριν καλοχαράξει
φθάνουνε στο Βασίλειο της έμορφης Ψυχούλας,
τους δέχονται με μουσικές, ασπρίζουν το παλάτι
όπου τώρα χρόνους εφτά ήτανε μαυρισμένο.
Γίνονται γάμοι και χαρές, γίνονται πανηγύρια
και έζησαν χαρούμενοι -ως λέει το παραμύθι.

(-) Ανέκδ. Εγράφη εις 2 ημέρ. εν τη Bibliothèque Nationale (de 9-1h) 14-15
Π/1917 place N° 277. Επεδιωρθώθη και αντεγράφη ενταύθα αυτόθι ομοίως
εις 2 ημ. 15-16 Μαΐου 1917 N° 255 (θέσις).

Ο περί Έρωτος και Ψυχής αρχαίος ελληνικός και Ινδοευρωπαϊκός μύθος, ο παρά του Αποληΐου (Apuleius) διασκευθασθείς Μηλησιακός μύθος διασώζεται εν τω Ηπειρωτικώ τούτω παραμυθίω με τίνας παραλλαγάς, ως την εις ίππον (χρυσό άλογο) μεταμόρφωση του Ξωτικού αντί εις όφιν ή δράκον ως φέρεται εν άλλοις ομοίοις νεοελληνικοίς και Ηπειρωτικοίς ακόμη παραμυθίοις, ως παρ' Αποληΐω επίσης λείπει εν τη εκδόσει ταύτη του Ηπειρωτικού Παραμυθίου, ην εστιχουρήσαμε, η ζηλοτυπία των δύο άλλων αδελφών της ηρωΐδος, ήτις δεν ονομάζεται εν τω εν πεζώ λόγω παραμυθίω, ην όμως δια πολλούς λόγους έδει να ονομάσωμεν εν τη εμμέτρω διασκευήν και ωνομάσαμε δικαίως Ψυχήν και Ψυχούλα. Άλλως τε και εν τω αρχαίω μλησιακώ μύθω, ον διεσκεύασεν ο Apuleius δεν ανεφέροντο τα ονόματα των δύο Ηρώων και πρώτος ο Apuleius μετεχειρίσθη τα ονόματα Έρωσ και Ψυχή = *amor et Psyche* εις τον μύθον και δικαίως, αφού προ πολλών προ αυτού εκατονταετηρίδων αι εικαστικά τέχνηαι και ιδία η γλυπτική και αγγειοπλαστική είχαν κάμει χρήση των όρων τούτων δια τα καλλιτεχνικά έργα της αλληγορικής ταύτης παραστάσεως. Αι διάφοραι δοκιμασίαι δι' ων διέρχεται η ηρωΐς (Ψυχή) μέχρις ότου τύχη της καθάρσεως και ησυχίας δια της ευρέσεως του ποθητού της δεν είναι άραγε σύμβολο των ψυχικών παθών και στερησεων επί του ματαίου τούτου πλανήτου; Άξιος ιδιαίτερας ερεύνης και μελέτης ο νεο-ελληνικός ούτος μύθος και η αντιπαραβολή αυτού ου μόνον προς τον αρχαιοελληνικόν μύθον, τον διασωθέντα παρά του Αποληΐου αλλά και προς τους το αυτό θέμα διαπραγματευομένους των ινδοευρωπαϊκών λαών μύθους περί ων βλ. εν εκτάσει την τε σχετικήν βιβλιογραφίαν και πλείστας απεικονίσεις εν *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie* von W. H. Roscher, Leipzig 1898 pag. 3239 κ.εξ. , ως και το άρθ. EROS εν τω Pauly's και Wissowa's *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* VI^{er} Bd 531 κ.εξ. ^{cxiv} Εάν αι περιστάσεις το επιτρέψωσιν, ίσως γράψω και ο ίδιος μονογραφίαν αυτοτελή επί του ενδιαφέροντος τούτου παραμυθίου -πλην

τούτο- ως γε νυν έχασα τα ημέτερα πράγματα «Ξηνός εν γούνασι κείται!»

^{cxv} Ν.Γ.Δ.

(6 Μαΐου 1917. Bibliothèque Nationale. Paris)

Υ.Γ. Του χώρου του υπολοίπου προωρισμένου μου εις χρησιμοποίησιν προς καταγραφήν Πίνακος των Περιεχομένων των εν τώδε τω χειρογράφω, παραλείπω ενταύθα την αντιγραφήν δύο άλλων στιχουργηθέντων μοι παραμυθίων, ήτοι, ΤΗΣ ΧΗΝΟΒΟΣΚΟΥ και του ΜΕΖΙΝΗ, άτινα αντιγράφονται εν παραρτήματι. Ν.Γ.Δ. δ.φ.^{cxvi}

Υ.Γ. Σημείωσις. Σημειώ ενταύθα υστερογράφως, ότι το εν τω χειρογράφω τούτω αναφερόμενον σελ. 165 μέγα βιβλίον -χειρόγραφον Λαογραφικής ύλης - εν ω είχαν καταγράψει τα μεν από στόματος της μακαρίτιδος μητρός μου (1820-1894) τα δε από μνήμης διάφορα Ηπειρωτικά παραμύθια, άσματα, παιδικά παίγνια και άλλα λαϊκά προϊόντα κατά την εκ Παρισίων εις Limoges (Απριλίου 1918) ως εκ του βομβαρδισμού των Παρισίων επείγουσαν μετάβασιν μας παρέπεσε πού και μέχρι στιγμής καθ' ην ταύτα γράφω δυστυχώς δεν ευρέθη. Θα προσπαθήσω να τα καταγράψω εκ νέου, εάν ο καιρός μοι το επιτρέψει, εάν το εν λόγω μέγα χειρόγραφον μου δεν επανευρεθή.

Paris Janvier 1919 ^{cxvii}

~121~

~Παράρτημα~

Ο Μοεζίνης και η Σαμαμκαδι

Ο Μοεζίνης, η Λάμια και η Λαμιοπούλα

Ηπειρωτικόν παραμύθιον

εις στίχους

ούτινος το πεζόν κείμενον αναγράφω

εν τη ύλη προς συγγραφήν

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

~Ε~

Βασίλισσα και βασιλιάς χρόνι' ήταν παντρεμένοι
και κλήρο δεν απόκτησαν, διάδοχον δεν είχαν
και είχαν πίκρα στην καρδιά και ήταν λυπημένοι·
του κάκου συμβουλευόνταν γιατρούς και αστρολόγους,
ο ποθητός διάδοχος δεν ήθελε να έρθει!
Μια μέρα η βασίλισσα πως ήταν πικραμένη
τάμμα μεγάλο έταξε και τέτοιο λόγο είπεν
«Θέ' μου, να έκανα ένα παιδί κ' όταν δεκαχρονίσει,
τάζω το εις τη Λάμια, τάζω το να το δώσω!»
Πολύς καιρός δεν πέρασε κ' έμεινε 'γγαστρομένη
κ' εγέννησεν ένα παιδί χαριτωμένο αγόρι,

βάϊες το νανουρίζανε και το βυζί του δίναν
και παραμάννες φύλαγαν μη στάξει και μη βρέξει!

Και το παιδί μεγάλωνε σαν άσπρο περιστέρι,
άσπρο γενόνταν σαν χαρτί και κόκκινο σα ροΐδο,
τα μάτια και τα φρύδια του γραμμένα με κονδύλι!

Και όταν δεκαχρόνισε στο δάσκαλο πηγαίνει
και έπαιρν' από γράμματα και γίνονταν φωστήρας!

Μια μέρα σαν εγύριζε, εν' απομεσημέρι
απ' το σκολειό και πήγαινε στο γονικό παλάτι
ένα Δερβίση απήντησεν απάνω στο γιοφύρι,
όπ' έπαιζε στο χέρι του ολόχρουσα δυο μήλα
και το παιδί εστάθηκε τα μήλα να θαυμάσει
και ο Δερβίσης τώδωκε τα μήλα και του λέγει:
«Σου τα χαρίζω, αγόρι μου, και πες εις τη Μαμμά σου
το τάμμα που μου έταξε γλήγωρα να μ' το δώσει,
τι σκύφτω, λάφτω και το παίρνω και τ'ς καίω την καρδιά!»

«Καλά» λέγει το Βασ'λόπουλο και φεύγει με τα μήλα
και στο παλάτι ξέχασε τα λόγια του Δερβίση
και παίζει με τ' άλλα παιδιά και χαίρονταν τα μήλα!

Την άλλη μέρα απήντησε και πάλι το Δερβίση
στην ίδια θέσι κ' έπαιζε μ' ολόχρουσα δυο μήλα
και ο Δερβίσης το ρωτά και το βαρुξετάζει:

«Είπες τα λόγια, αγόρι μου, της Μάννας σου, που σου είπα;»

«Εξέχασα» τ' απήντησε «και να με συγχωρέσεις!»

«Πάρε» του λέγει «και αυτά τα μήλα και να τ'ς είπεις

το τάμμα όπου μου έταξε γλήγωρα να μ' το δώσει,

τι σκύφτω, λάφτω και το παίρνω και τ'ς καίω την καρδιά!»

«Καλά» του λέγει το παιδί και φεύγει με τα μήλα

και πάλι σαν εγύρισε στο πατρικό παλάτι

και παίζει με τ' άλλα παιδιά, ξέχασε το Δερβίση

και δεν είπε της Μάννας του το λόγο που του είπε.

Την άλλη μέρα απάντησε ^{cxviii} και πάλι το Δερβίση

στην ίδια θέση πώπαιζε με τα χρυσά τα μήλα.

«Είπες, παιδί μ', της Μάννας σου το λόγο που σου είπα;»

«Όχι» του λέγει «ξέχασα της Μάννας μ' να τον είπω!»

«Να σου!» του λέγει με θυμό «δυο μπάτσες αντί μήλα,

να θυμηθής καλύτερα τα λόγια που σου είπα!»

Και το παιδί με κλάμματα, τα μάγουλα πρισμένα

τρέχει στη Μάννα του ευτύς και της τα διηγάται.

Κι όταν τα λόγια ήκουσεν που είπεν ο Δερβίσης

η δύστυχη θυμήθηκε τι έταξε της Λάμιας

και μια σπαθιά της έκοψε μέσα τα σωθικά της,

τρέχει ευθύς στο Βασιληά και του τα λέει όλα!

Και έκανε συμβούλιο μ' όλη τη Δωδεκάρα

σαν τι λογής απάντησι να δώσουν στο Δερβίση,
και άλλοι λεν' να κρύψουνε το μικρουλό Μεζίνη
«να μη περάσει εξανά 'πο κείνο το γιοφύρι!»
Και άλλοι λεν' «αδύνατο το τάμμα ν' αθετήσει
μόνε να πουν εις το παιδί να πει εις το Δερβίση
να κάνει λίγ' υπομονή έως σαράντα μέρες,
να το χαρή η Μάννα του κ' έπειτα να το δώσουν
με δώρα και με ξαγορές, με χίλια δυο καλούδια!»
Κι η γνώμη αυτή η δεύτερη 'περίσχυσε της άλλης.
Την άλλη μέρα απάντησε και πάλι το Δερβίση
και του φιλεί το χέρι του -σαν τούχαν ορμηνέψει.
«Είπα» του λέγει « αφέντη μου, τα λόγια που μου είπες
και κάνουν σαν παράκλησι οι δύστυχοι γονείς μου
σαράντα μέρες 'πομονή και αποχή να κάνεις
να με χαρούν και ύστερα στη Λάμια να με δώσουν!»
«Καλά» του λέγ' η Λάμια -αυτή 'ταν ο Δερβίσης-
«κι άμα περάσει η διοριά, όλο εδώ θα μ' έβρεις!»
Είπε και ξαφανίστηκε σαν σύγνεφο 'πο μπρος του!
Γυρίζ' το βασιλόπουλο στο πατρικό παλάτι
και το φιλεί η Μάννα του και το σφιχταγκαλιάζει.
Και έβαλεν ο Βασιληάς Διάταμμα να κάνουν
σαράντα μέρες με βιολιά, παιγνίδια και τραγούδια

εις το παλάτι 'λεύτερα καθείς να μπαινοβγαίνει
να τρων να πίνουν χάρισμα όλοι οι υπήκοοι του,
ωσάν γάμος να ήτανε, σαν να 'ταν πανηγύρι
κι απέρασαν ολόχαρα τριανταννιά ημέρες.
Και ύστερα διέταξε να βάψουν το παλάτι
ολόμαυρο και όλοι τους τα μαύρα να φορέσουν
ωσάν να ήταν θάνατος, ωσάν να ήταν ξόδι!
Και χαιρετούν τ' ολάκριβο και μοναχό παιδί τους
η Μάννα και ο Κύρης του κι όλοι οι Μεγιστάνες
με δώρα, με χαρίσματα, με χίλια δυο καλούδια
φέρουν το Βασιλόπουλο στο άχαρο γιοφύρι
κ' εκεί το παραδίνουνε στον άγριο Δερβίση,
όπου το επερίμενε ως είχε προαγγείλει
και το αρπάζει γρήγορα με όλα τα καλούδια
κι ως ένα μαύρο σύννεφο γοργά εξαφανίστη.
Χρόνια εφτά διέταξεν ο Βασιληάς για λύπη
μήτε τραγούδι ν' ακουστή, μήτε βιολί να παίξει
κι όλοι τους στο παλάτι του ναν' μαυροφορεμένοι
για τον σκληρό αφανισμό του μοναχού παιδιού του!
Στη Λάμια τώρα ας έρθουμε και στον μικρόν Μεζίνη.
Ευθύς άμα ως έφτασαν στ' αραχνιασμένο σπίτι,
όπου η Λάμια κάθονταν τρεις χιλιάδες χρόνια

κ' ήταν όλα ασκούπιστα, σφαλαγγενιές γεμάτα
κι ο σταύλος από τη βοσκή ήταν αμπαρωμένος
λέγει η Λάμια με θυμό στον άμοιρο Μεζίνη
(ήθελε να βρει αφορμή κ' ύστερα να τον φάγει)
«Ως το βραδύ το σταύλο μου, Μεζίνη, να παστρέψεις
το βρωμισμένο πάτωμα ν' αστράφτει και να λάμπει
να χύσω λάδι να το πιω με την πλατειά μου γλώσσα!
Κι αν δεν το κάνεις, Σ' έφαγα, συγχώρησι δεν έχεις!»
«Καλά» της λέει τ' άμοιρο του βασιληώς αγόρι,
τίποτα εις τη Λάμια τούπαν να μην αρνείται!
Κι όταν η Λάμια έφυγε και βγήκε στο κυνήγι,
αρχίζ' το βασιλόπουλο να κλαίει, να θρηνείται,
γιατί ήταν αδύνατο το σταύλο να παστρέψει
δέκα χρόνους να δούλευε και πάλι δεν τον φτάνει!
Κ' εκεί που όλο έκλαιε και ήτο λυπημένο,
ξάφνου παρουσιάζεται μια έμορφη κοπέλλα
μια ξωτική, ένα φάντασμα, σχεδόν ομήλικη του,
ήτανε η Σαμαγκαδι, η μικρολαμιοπούλα
που 'χε καρδιά 'πό μάλαμμα, δεν ώμοιαζε τη Μάννα.
«Τ' έχεις» του λέει «κι όλο κλαις και είσαι λυπημένο;»
«Τι να 'χω;» λέγει το παιδί παίρνοντας λίγο θάρρος
«Η μάννα σου με διέταξε το σταύλο να παστρέψω,

το βρωμισμένο πάτωμα να λάμπει και ν' αστράφτει,
να χύσει λάδι να το πιει με την πλατειά της γλώσσα!
Κι αν δεν το κάνω, θα με φάει, συγχώρησι δεν έχει!»
«Και γι' αυτό κλαις; Μη σκιάζεσαι, εγώ να σ' ορμηνέψω.
Σ' εκείνη τη ράχι ανέβαινε, στρέψου κατά τον Ήλιο
και πες τα λόγια π' θα σου πω, βάλ' τα καλά στο νου σου!

Ο πρώτος λόγος του Θεού, ο δεύτερος δικός μου,
ο τρίτος ο καλύτερος τ'ς κυρά Σαμαμκαδισ μου,
ο σταύλος πριν απ' το βραδύ να ήναι παστρεμένος,
να χύσει λάδι να το πιει η Λάμια με τη γλώσσα!»

Ως τούπεν η Σαμαμκαδι έτσ' έκαν' ο Μεζίνης,
τρεχ' αναβαίνει στο βουνί που του είπε η Λαμιοπούλα,
στρέφεται προς τον Ήλιο κ' είπε τα λόγια 'κείνα
κι ως να γυρίσει εύρηκε το στάβλο παστρεμένο!
Το βράδυ η Λάμια έρχεται και κουβαλά μαζί της
δέκα ελάφια και λαγούς που μετρημό δεν είχαν
αγριοπάπιες, πέρδικες αρμάθες δεκαπέντε.
Φωνάζ' το βασιλόπουλο για να τα ξεφορτώσει
«Μεζίν'» του λέγει «έκανες το θέλημα που σου 'πα;»
«Μάλιστα, κερά Λάμια μου, το λάδι λείπει μόνο!»
Λέγει η Λάμια «να το ιδώ, θα με γελάς παντέχω!»
και παν' στο σταύλο, τι να ιδεί; έφεγγε σαν καθρέπτης!

Χύνει το λάδι τώγλειψε με την πλατειά της γλώσσα

λέγει στο βασιλόπουλο «Για μάγος-μάγος είσαι,
για της Μικρό Σαμαμκαδīs καμώματα θα είναι!»

Και ο Μεζίνης θαρρευτά απάντησι της δίνει
κατά πως η Σαμαμκαδī τον είχε ορμηνέψει:
«Ούτε μάγος-μάγος είμαι» της λέει «Κερά Λάμια
και ούτε της Σαμαμκαδīs καμώματα δεν είναι,
μόνο θεού θελήματα!» «Καλά» του λέει η Λάμια
«απόψε την εγλύτωσης, μα αύριο θα ιδούμε.

Θα μου 'τοιμάσεις φαγητά απ' όλο το κυνήγι
και θα ζυμώσεις και ψωμί, καρβέλια τρεις χιλιάδες,
γιατί θα έρθει αύριο το βράδυ η ξαδερφή μου
να φάμε το κυνήγι μου, την έχω καλεσμένη.

Κι αν δεν καλοχορτάσωμε, σε τρώμε για προσφάγι!»

Της λέγει «Κερά Λάμια μου, να γειν' ο ορισμός σου!»

Και όταν εξημέρωσε η έμορφη αυγούλα,
τ' άμοιρο βασιλόπουλο ήρχισε να θρηνιέται,
όταν η Λάμια έφυγε και βγήκε στο κυνήγι.

Κι η Λαμιοπούλα η έμορφη και πάλι τον λυπιέται
και πάλι τον ξαναρωτά γιατί είναι λυπημένος.

«Αυτό κι αυτό η Μάννα σου μου είπε να της κάνω.

Να τ'ς ετοιμάσω φαγητά απ' όλο το κυνήγι

και να ζυμώσω και ψωμί τρεις χιλιάδες καρβέλια,
γιατί με την Ξαδέρφη της το βράδυ θα δειπνήσει
κι αν δεν χορτάσει θα με φάει και μένα για προσφάγι!»

«Γί αυτό χολιάζεις και θρηνείς; Εγώ να σ' ορμηγέψω!

Αναίβα πάλι στο βουνό, όπου σου έχω δείξει

και πάλι επανάλαβε τα λόγια που σου είπα

και πάντα προς τον Ήλιο να είσαι γυρισμένος!»

Τρέχει το βασιλόπουλο και στο βουνό αναβαίνει

και όταν ήταν στην κορφή στην έμορφη ραχούλα,

γυρίζ' κατά τον Ήλιο και τέτοια λόγια λέγει:

«Ο πρώτος λόγος του Θεού, ο δεύτερος δικός μου,

ο τρίτος ο καλύτερος τ'ς κυρά Σαμαμκαδīs μου.

Ως το βραδύ το θέλημα της Λάμιας να γείνει!»

Κι ως να γυρίσει τάβρηκεν όλα τελειωμένα!

Και έρχονται προς το βραδύ οι λάμιες πεινασμένες

και ρίχνονται εις το φαγί και τρών ως που χορταίνουν

και πίνουν και ζουρό κρασί^{cxix} και πέφτουν και κοιμούνται

κ' έτσι πάλι την γλύτωσεν ο άμοιρος Μεζίνης!

Την άλλη μέρα το πρωί η Λάμια τον φωνάζει

του λεγ' πάλι τα ίδια «Για μάγος-μάγος είσαι,

για της Μικρό- Σαμαμκαδīs καμώματα θα είναι!»

Και ο Μεζίνης θαρρευτά πάλι της απαντάει

κατά πως η Σαμαμκαδι τον είχε ορμηνέψει:
«Ούτε μάγος-μάγος είμαι» της λέει «Κερά Λάμια»
και ούτε της Σαμαμκαδισ καμώματα δεν είναι,
αλλά Θεού θελήματα!» «Και πάλι μου γλυτώνεις!
Μον' έχω για τη σήμερα ένα άλλο θέλημα μου!
Να πας να μ' φέρεις σύντομα τα βιβ-βιολιά εκείνα
που 'ναι στις εξαδέρφής μου το μαγικό παλάτι.
Κι αν δεν τα φέρεις, σ' έφαγα, απόψε δεν γλυτώνεις!»
Και πάλι κλαίει και θρηνεί ο άμοιρος Μεζίνης,
ήξερε πως τον έστειλε η Λάμια για κακό του!
Και πάλι η Σαμαμκαδι πάλι τον ορμηνεύει:
«Βλέπεις, του λέγει, το βουνό το πέρα και το δώθε
ανάμεσα στα δυο βουνά τρεχάμενος να φθάσεις!
Θα βρεις μια πόρτα ασκούπιστη, πόρτα αραχνιασμένη
και βγάλε το μαντήλι σου και σκούπισε την λίγο
και σκύψε και προσκύνησε και φίλησε την πόρτα
και πες «τι πόρτα σαν αυτή στον κόσμο δεν 'ναι άλλη!»
Κι εκεί θα εύρεις μια μηλιά στα μήλα φορτωμένη
τα μήλα ασπροκόκκινα όλα σκουληκιασμένα!
Κόψ' ένα μήλο, φάγε το, πέταξε το σκωλήκι
και πες τέτοια μοσκόμηλα στον κόσμο δεν 'ναι άλλα!
Και παρακάτω θελα βρης μια βρύσ' αραχνιασμένη,

πάρε και πιε λίγο νερό και παίνεσε τη βρούσι.
Και παρακάτω θελα βρης ένα σκυλί δεμένο,
θα 'χει μπροστά του άχυρα που δεμ πορεί να φάγει
κ' ένα γομάρι παρεκεί με κόκκαλα μπροστά του.
Ρίξ' του σκυλιού τα κόκκαλα, τ' άχυρα στο γομάρι
και φτάνεις εις του παλατιού τη μαρμαρένια σκάλα,
χίλια χρόνια ασκούπιστη και σκούπιστην λιγάκι!
Και σκύψε και προσκύνησε και φίλησε τη σκάλα
και πες σκάλα τέτοια μαρμαρίνη στον κόσμο δεν 'ναι άλλη!
Αναίβα την στα τέσσερα και φτάνεις στο δοξάτο,
εκ' είναι όμορφο κουτί, πάρε το μην τ' ανοίξεις
και φύγε τότε γλήγωρα, πίσω σου μη γυρίσεις!
Ούτε απόκρισι μην πεις στα λόγια που θ' ακούσεις
και φέρε και τα βιβ-βιολιά της Μάννας μου το βράδυ!»
Τρεχ' ο Μεζίνης γλήγωρα και στα βουνά προκάνει,
βρίσκει τημ πόρτα, τη μηλιά, τη βρούση, το γομάρι
και το σκυλί που κύτταζε τα άχυρα μπροστά του,
τη σκάλα την ασκούπιστη και καν' όσα του είπε
και αναβαίνει τα σκαλιά στα τέσσερα τρεχάτος
αρπάζει τώμορφο κουτί οπούταν στο δοξάτο
και καταιβαίνει γλήγωρα τες μαρμαρένιες σκάλες
και πίσω του εφώναζαν με άγριες φοβέρες:

«Πιάσε τον, σκάλα, μ' έκλεψε, τα βιβ-βιολιά μου πήρε!»

«Πώς να τον πιάσω που αυτός μ' εσκούπισε λιγάκι;

Χίλια χρόνια ασκούπιστη, μ' αράχνες σκεπασμένη!»

«Πιάσ' τον, σκυλί, με έκλεψε, τα βιβ-βιολιά μου πήρε!»

«Πώς να τον πιάσω; Μώρριξε τα κόκκαλα να φάγω!»

«Πιάσ' τον, γομάρι, μ' έκλεψε, τα βιβ-βιολιά μου πήρε!»

«Πώς να τον πιάσω; Μώρριξε τ' άχυρα ο καϊμένος!»

«Πιάσε τον, βρύσι, μ' έκλεψε, τα βιβ-βιολιά μου πήρε!»

«Πώς να τον πιάσω; Πώπια απ' τ' απαστροχερό μου!»

«Πιάσε τον, πόρτα, πιάσε τον, τα βιβ-βιολιά μου πήρε!»

«Έσκυψε και με φίλησε και εκαθάρισε με

και είπε πόρτα σαν εμέ στον κόσμο δεν είν' άλλη!»

Τρεχ' ο Μεζίνης γλήγωρα με το κουτί στο χέρι,

στον δρόμο όπου πήγαινε ο διάβολος τον βάνει

ν' ανοίξ' ολίγο το κουτί να 'δη τι είναι μέσα!

Και τώφυγαν τα βιβ-βιολιά, πέταξαν στον αέρα

και έπαιζαν και έπαιζαν και πήγαιναν [...]

Κλαίει το άτυχο παιδί, κτυπούσε το κεφάλι

τρέχει, ζητεί βοήθεια από τη Λαμιοπούλα

και το κουτί το αδειανό κρατούσε εις το χέρι.

«Δεν σου το είπα, νιούτσικε;» του λέγει η Λαμιοπούλα

«να μην ανοίξεις το κουτί; Δεν μ' άκουσες, Μεζίνη;»

«Τρέξε» του λέγει «παλ' εκεί π' άνοιξες το κουτί των
στρέψου κατά τον Ήλιο και πες τα λόγια τούτα!
Ο πρώτος λόγος του Θεού, ο δεύτερος δικός μου,
ο τρίτος ο καλύτερος της κέρα- Σαμαμκαδίς μου
να έμπουνε τα βιβ-βιολιά και πάλι στο κουτί των!»

Τρεχ' ο Μεζίνης σαν πουλί τον λόγο αποσώνει
και μπαίνουνε τα βιβ-βιολιά και πάλι στο κουτί των!

Τρεχάτος πάλι γύρισε στις Λάμιες το παλάτι
και λέγει του η Σαμαμκαδί, «τώρ' άκουσε, Μεζίνη,
η Μάννα μου θελα σε φαγ' κ' εμένα θα σκοτώσει,
αν μείνουμ' έως το βραδύ, όταν ξαναγυρίσει,
γιατ' άκουσε τα βιβ-βιολιά πώπαιζαν στον αέρα
και τώρα εκατάλαβε πως σ' έχω ορμηνέψει.

Μον' πήγαινε στο σταύλο μας και διάλεξε και πάρε
το πλειο γοργότερ' άλογο να φύγουμε αντάμα!»

«Πάρε» του λέγ' «το χτένι μου, πάρε και δυο σφοντύλια
και βάλε και στη τζέπη σου μια φούχτα από αλάτι,
στο δρόμο μας θέλα σου πω με τούτα τι θα κάνεις!»

Παν' ο Μεζίνης διάλεξε μια γλήγωρη φοράδα
πώτρεχε σαν τον άνεμο κ' έπειτα σαν γεράκι
και τότε η Σαμαμκαδί μαζί με τον Μεζίνη
οι δυο καβαλικεύουνε τη γλήγωρη φοράδα,

βιτσιά της δίνουν κ' έκανε σαρανταπέντε μίλια
και πάλι δευτερόνουν τη και κάνει άλλα τόσα.
Κι η Λάμια σαν εγύρισε γλήγωρα στο παλάτι,
γιατ' ήκουσε τα βιβ-βιολιά κ' ήθελε να τον φάγει,
φωνάζει τη Σαμαμκαδι, φωνάζει το Μεζίνη.
Κανείς δεν τσ' ανταπάντησε· συλλογισμένη μένει
'πο κάμαρα σε κάμαρα του κάκου τους γυρεύει!
Κυττάζει και στο σταύλο της, της λείπει η φοράδα.
«Αχ!» λέγει « η Σαμαμκαδι μώφυγε με τον πούστη!»^{xxx}
και τρέχει από κατόπιν τους, κοντεύει να τους φτάσει.
«Η Μάννα σου μας ζύγωσε» «Μη σκιάζεσαι, Μεζίνη»
«Ρίξε» του λέγ' η Ξωτική «το χτένι μου 'πο πίσω!»
Κι ως τώρριξε οπίσω των εγείνεν ένα δάσος
και ένας λόγγος σύμπυκνος που δύσκολα περνιώταν!
Πάλιν όμως εκόντευε η Λάμια να τους φτάσει.
«Ρίξε» του λέει η Σαμαμκαδι «πίσω μας τα σφοντύλια!»
Και ο Μοεζίνης τάρριξε με δύναμι μεγάλη
κ' έγειναν δυώ ψηλά βουνά με χιόνια σκεπασμένα!
Και πάλι η Λάμια ζύγωνε, κόντευε να τους φτάσει
«Ρίξε» του λέγ' η Σαμαμκαδι «πίσω μας το αλάτι!»
Ρίχν' ο Μοεζίνης κ' έγεινε μια θάλασσα μεγάλη
κ' έγεινεν η Σαμαμκαδι πάπια και κολυμπούσε

και ο Μεζίνης δίπλα της σε πάπιον μετεβλήθη
κι η Λάμια μαύρο σύννεφο έγεινε και ζητούσε
να τους ροφήσει και τους δυό, μα πρώτα προσπαθούσε
να φέρει τη Σαμαμκαδι με το καλό κοντά της
τη φώναζε λυπητερά, την έκραζε περίσσια:

«Παπ-παπ, κόρη μου κ' έλα 'δω!»

«Παπ-παπ, μανούλαμ' και δεν έρχομαι.»

Κι όταν το μαύρο σύννεφο κόντευε να τους φτάσει
βουτούσαν μέσα στο νερό και γλύτωναν 'π' τη Λάμια
και κολυμπώντας βουτιστά έφτασαν στ' ακρογιάλι,
όπου τους επερίμενεν η γλήγωρη φοράδα.

Καβαλλικεύουν εξανά και τρέχουν σαν το βόλι
και φτάνουν στο Βασίλειο, στον τόπο του Μεζίνη.

Χρόνοι εφτά εκόντευαν από την αρπαγή του
και στο παλάτι όλοι τους τα μαύρα εφορούσαν.

Ο Βασιληάς απ' τη λύπη του κόντευε ναποθάνει
και δεν είχε διάδοχο ν' αφήσει το Βασίλειο!

Της Μάννας του παράκαιρα η κόμ' είχεν ασπρίσει
από το αχ κι από το βαχ κι απ' τημ πολλή τημ πίκρα
κι άξαφνα τους εφέρανε τέτοια καλά μαντάτα,
το πώς ο γυιος των έρχεται όμορφο παλληκάρι
και φέρει και μια ξωτική, μια έμορφη Ναράϊδα,

μια νύφη, μια ερωταριά πώσωσε τη ζωή του!
Τρέχουν εις συναπάντησι προφτάνουν το Μεζίνη
μαζύ με την Σαμαμκαdì, την έμορφη κοπέλλα!
Τους αγκαλιάζουν και τους δυώ και τους γλυκοφιλούνε
η λύπη στράφη σε χαρά, τα μαύρα εις τα άσπρα.
γίνονται γάμοι και χαρές, γίνονται πανηγύρια
και έζησαν χαρούμενοι -ως λεγ' το παραμύθι!

1 Μαΐου 1917 ετελειώθη 11 ωρ. εσπερ.

εις 3 ή 4 φορές κατ' Απρίλιον

η δε αντιγραφή αύτη έλαβε πέρας τη 1 Juin

1917 εν τη Bibliothéque Nationale θέσι 254

N. Γ. Δ. δ. φ.

Σημείωσις: Εν τω Ηπειρωτικώ τούτω παραμυθίω, ούτινος το πεζόν κείμενον ίδε εν τη ύλη Ηπειρωτικής Λαογραφίας (χειρογράφω) εκτός των περι Λάμιας -ή μάλλον περι Λαμιών αρχ. Μύθου- προφανή σώζονται ίχνη του περι της εκκαθάρσεως του σταύλου του Αυγίου μύθου υπό του Ηρακλέως. Το τουρκο-ανατολικόν όνομα της ηρωίδος «Σαμαμκαdì» μοι είναι ανεξήγητον αλλ' υπό το όνομα τούτο, το ανατολικόν υποκρύπτεται άραγε η Ομφάλη, η βασιλ. της Λυδίας; Δεν δύναμαι ακριβώς να το είπω. Το πρόσωπον της ηρωίδος του παραμυθίου μας υπενθυμίζει μάλλον την Αριάδνην, την σώζουσα τον Θησέα από τον Μινώταυρον. Έχομεν λοιπόν

εν τω παραμυθίω τούτω σύμμιξιν -ως και εν πολλοίς άλλοις- δύο μύθων, του Ηρακλεώς και Θησέως ή απλήν σύμπτωσιν ανατολικού παραμυθίου εξελληνισθέντος; Η Λάμια όμως και τα περί αυτής είναι ελληνικώτατος μύθος. Η Λάμια των νέων Ελλήνων είναι σχεδόν η αυτή με την Λάμιαν των αρχαίων και ως αι τίτθαι των Παλαιών Ελλήνων ετρόμαζον τα νεαρά παιδιά με την Λάμιαν απαράλλακτα και σήμερον εν Ηπείρω (και τη λοιπή Ελλάδα) απειλούσι τα κλαυθυρίζαντα μικρά ότι «θα τα δώσωσι εις την Λάμιαν» τέρας ανθρωποφάγον, εάν δεν παύσωσι κλαίοντα. Αναγράφω ενταύθα παραπομπάς τινας εις αρχαία συγγράμματα και νέα δια τον περί λάμιας μύθον: Την λέξιν οι ετυμολογούντες παράγουσιν ή σχετιζουσιν προς το λάμος=λαιμός, όθεν λάμια οιωνει ή δια του (μακρού) λαιμού πάντα καταπίνουσα προβλ . s.v. Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie v. Roscher.^{cxxi}

Προβλ. Σχολ. εις Αριστοφ. Ειρήν. Στιχ. 758 « Λέγεται δε η Λάμια Βήλου και Λιβύης θυγάτηρ αυτή συνελθών Ζεύς ουκ έλαθεν την Ήραν ήτις ζηλοτυπούσα την Λάμιαν τα γινόμενα αυτής τέκνα ανήρει αεί η δε αποθνησκόντων των τέκνων αυτής βαρυνομένη τα των άλλων παιδιά δια φθόνου υποκλέπτουσα ανήρει· δια τούτο και τας τίτθας εκφοβούσας τα βρέφη καλείν επ' αυτοίς την Λάμιαν (ως γίννεται τούτο μέχρι της σήμερον εν τοις ελληνικοίς τόποις Ν. Γ. Δ.) μυθεύεται δ' ως άυπνος αυτή διατελεί βουλήσαι Ήρας ίνα και ημέρας και νύκτας εν τω [...] έως ου αυτήν ελεήσας ο Ζεύς αφαιρών τους αυτής οφθαλμούς εποίησεν όπως αν εν αυτή ή εξαιρείσθαι και πάλιν θείναι. Λέγεται δ' εσχηκέναι παρά του Διός και το μεταμορφούσθαι εις ό,τι ουν βούλοιτο. Ούτως εύρον εν υπομνήματι· αλλόκοτον δε τι τέρας υποστήσεσθαι βούλεται τον Κλέωνα· την γαρ Λάμιαν φησίν άγριον είναι ζών και δύσοσμον και ανήμερον.» Όρα και Σχολ. εν Σφηξ. (in *Vespes*) 1055: Λάμια θηρίον από του έχειν μέγαν λαιμόν, λαίμια τις και λάμια...^{cxxii} Δούρις δ' εν Β' Λιβυκών ιστορών γυναίκα καλείν

γενέσθαι την Λάμιαν μιχθέντος δ' αυτή Διός, υφ' Ἡρας ζηλο το ποιουμένην
ἀ έτικτεν απολλύναι· διόπερ από της λύπης δύσμορφον γεγονέναι και τα
των άλλων παιδία διαρπάζουσα διαφθείρει». Όρα και Διόδωρ. Σικελ. βιβλ.
Κ. 41 ...^{cxiii} «ότε δ' εμεθύσκετο την άδειαν διδόναι πάσιν α βούλοιντο ποιείν
κλ» Ιδ. και Ευδοκίαν (Ιωνία) 77 «εισί δε οι τρίτωνα φάσι πατέρα είναι τη
Σκύλλη, Στησίχορος δε λάμιαν αυτής μητέρα ποιεί την δε Λάμιαν ο μύθος
μεν δαιμόνιον τι τιλάττει, Νίκανδρος δε ο Κακοφώνιος εν γλώσσαις ιχθύος
αυτήν οίδεν όνομα [...] την Σκύλλαν, ειπων ότι ο καρχαρίας ιχθύς και
λάμια και σκύλλα καλείται»

Ιδ. Περί Λάμιας εν τη νεοελληνική λαογραφία και τοις νέο-ελληνικοίς
παραμυθίοις και Β. Schmidt: Das Volksleben der Neugriechen p. 132-134 και
Πολίτην εν Roscher o.c. εν. λ. Selene p. 189. Σημειωτέον δ' ότι εν τω ανωτέρω
στιχουργηθέντι Ηπειρωτικώ μύθω ως και εν άλλοις παραμυθίοις
αναφέρονται τρεις Λάμιαι. Ιδ. C.I.L. 7, 507 « Lamiae tres» και ib «Lamiis
tribus» ως παρά Ρωμαίους ο αριθ. τρεις αναφέρεται και εις τας FATA,
FATAE, MATRAE, MATRONAE ως και εις τας Μοίρας, ΧΑΡΙΤΑΣ και ει
τινας άλλας θεότητας. Όπως δε παρ' αρχαίοις μετεμορφούντο εις
ο,τιδήποτε ήθελον, ομοίως και εν τω νεοελληνικώ παραμυθίω εις νέφος εις
μαύρο σύγνεφο, εις Δερβίσην, εις [...] όντα [...] εις Καρυδότσουφλο,
λεφτοκαρύτσουφλο και ρεβυθότσουφλο κ.λ. Περιέργος δ' η ωραιότης και ο
αντίθετος ήμερος χαρακτήρ της θυγατρός της Λάμιας της Σαμαμκαδίσ, της
μικρολαμιοπούλας, της ηρωΐδος του παραμυθίου της διασωζούσης τον
βασιλόπαιδα Μεζίνην. Αλλ' εν αυτή δεν υποκρύπτεται άραγε η αρχική
μορφή της Λάμιας της ωραίας και καλής βασίλισσης της Λιβύης, της υπό
του Διός απαχθείσης; Ας απαντήσωσιν εις τούτο οι μετά των μύθων και της
λαογραφίας ειδικώς ενασχολούμενοι! Το γ' [...] έχε εν νω, οψέποτε αι
περιστάσεις και ο χρόνος μοι το επιτρέψωσι, να γράψω διεξοδικώτερον περί
του προκειμένου περί λάμιας αρχ. και νέου ελληνικού μύθου εν τω

χειρογράφω, εν ω κατέγραψα και τα πεζά πιστά κείμενα (τα μεν από μνήμης, τα δε και κατά την αφήγησιν παρά τε της μακαρίτιδος μητρός μου και της κερά-Χρυσής (Βαρδοπούλας) των διαφόρων εκεί αναγραφομένων Ηπερωτικών παραμυθίων!

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ. Δ'ΟΣΙΟΣ Δ.Φ.

Εν Παρισίοις τη 7 Ιουνίου 1917

Υ.Γ. Και μίαν έτι λέξιν περί της ορθογραφίας μου εν των παρόντι χειρογράφω ήτις εν με τοις ποιήμασι (τοις λυρικοίς) κατ' ακολουθίαν της εθιζομένης τότε ορθογραφήσεως (1872-1900) γράφει τα υποτακτικά μόρια να (ίνα) όπως και μεθ' υποτακτικής του σχετικού ρήματος επομένως «να πη», «να γράψη» κ.λ. , ενώ εν τοις μεταγενεστέροις χρόνοις το «να – ίνα» όπως κ.λ. γράφονται μεθ' οριστικής (να πει, να φάγει κ.λ.). Ηκολούθησα, ας είπω ούτως, τον συρμόν τούτον εν τη ορθογραφία θέλων ούτως να υποδείξω ότι ανάγκη μεταρρυθμίσεως και στερεοποιήσεως της νέο-ελληνικής ορθογραφίας, εν τη οποία το υπογεγραμμένο ι και πολλά άλλα έπρεπε ως περιττά να λείψουν! Πλην ούτε ο χώρος, ούτε ο χρόνος επιτρέπουσι μοι να εκταθώ ενταύθα επί του ζητήματος τούτου.^{cxxiv}

ΤΕΛΟΣ

Ν.Γ.Δ. δ.φ.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ

ⁱ Στο σημείο αυτό διακρίνεται μεταγενέστερη γραφή με την οποία επιχειρεί να ανακατατάξει τη σειρά των θεματικών ενότητων: *Φιλία, Έρωσ, Οίκος, Πατρίς και Φύσις* (αντί του *Φύσις και Πατρίς* της συλλογής). Σε παρένθεση βάζει την ενότητα *Μύθοι*, θέλοντας πιθανότατα να δείξει την αυτοτέλεια της συγκεκριμένης ενότητας. Η μεταγενέστερη αυτή γραφή αποτελεί ένα ακόμη κριτήριο της συνεχούς επεξεργασίας της συλλογής από τον ίδιο.

ⁱⁱ Σημειώνει ο ίδιος: *Εκ του χαρτοφυλακίου των παιδικών μου χρόνων (1880)* σελ. 26-27.

ⁱⁱⁱ *είνε-* στο *Χαρτοφυλάκιον*.

^{iv} Στις πρώτες σελίδες της συλλογής στο κάτω μέρος κάθε σελίδας αντιγράφει σαν αντεστραμμένη κεφαλίδα τους τίτλους των θεματικών ενότητων: *Φιλία, Έρωσ, Οίκος, Φύσις, Πατρίς και Μύθοι*.

^v *διαβαίνης και πλάσσης-* στο *Χαρτοφυλάκιον*.

^{vi} Στο *Χαρτοφυλάκιον* το σωστό *-ρεμβώδες*. Κατά την αντιγραφή στο χειρόγραφο βιαστικά γράφει *-ρεμδώς*.

^{vii} Το δημοσιεύει και στο Γ' τεύχος του *Ίστρου* αλλά δεν το αναφέρει.

^{viii} Δεν σημειώνει τον αριθμό της σελίδας.

^{ix} Προσθέτει ο ίδιος το σύμβολο * και γράφει: *Ιδ. σημ. εν παραρτήματι αριθμ...* χωρίς να σημειώνει τελικά τον αριθμό.

^x Είναι το πρώτο ανέκδοτο και προσθέτει στην αρχή και το τέλος το σύμβολο (-), ενώ στα δημοσιευμένα συναντούμε το σύμβολο (*).

^{xi} Δεν υπάρχει καμία τέτοια σημείωση στο παράρτημα.

^{xii} Διαγράφει το αρχικό *-θα έλθω-* και γράφει *-θα να*.

^{xiii} Διαγράφει το αρχικό *-ξανθά-* και γράφει *-χρυσά*.

^{xiv} Δεν εξακριβώνεται.

^{xv} Γράφει αρχικά *-της φλόγας μου-* και στη συνέχεια το διαγράφει.

^{xvi} Διαγράφει το αρχικό *-δροσερό-* και γράφει *-τρυφερό*.

^{xvii} Αναφέρει στην εισαγωγή και προς το τέλος της συλλογής ότι το χφ χάθηκε μέσα στον πανικό που επικράτησε, όταν έπρεπε να εγκαταλείψουν το Παρίσι λόγω του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.

^{xviii} Δεν σημειώνονται οι αριθμοί των σελίδων.

^{xix} Δεν σημειώνεται ο αριθμός.

^{xx} Διαγράφει το αρχικό *-μοσχοβολούν-* και γράφει *-λαμποκοπούν*.

^{xxi} Διαγράφει το αρχικό *-το δόλιο-* και γράφει *-το ορφανό*. Θυμίζουμε ότι έμεινε ορφανός σε ηλικία ενός μόλις έτους, το 1857. Στη μητέρα του πάντως πρέπει να έτρεφε μεγάλη αδυναμία, αν κρίνουμε από τις πολλές αναφορές στο πρόσωπό της σε διάφορα κείμενα.

-
- ^{xxii} Δεν φαίνεται να θυμάται την ακριβή ημερομηνία. Προς το τέλος του χειρογράφου πάντως σημειώνεται το 1894 ως έτος θανάτου της μητέρας του.
- ^{xxiii} Διαγράφει το αρχικό –πολύπαθη- και γράφει –καλόγνωμη.
- ^{xxiv} Εκ των υστέρων γράφει -και από της αναδόχου των.
- ^{xxv} Σημειώνει ο ίδιος: Σημ (1) ως το μόνον άρρεν.
- ^{xxvi} Σε άλλα σημεία βλέπουμε τον τύπο –δυω. Ακόμη και στο ίδιο στιχούργημα πάντως απαντώνται και οι δύο τύποι.
- ^{xxvii} Διαγράφει το αρχικό –δυω- και γράφει –δυο.
- ^{xxviii} Πρόκειται για την επίμαχη μονογραφία για τη γραφόμενη νέα ελληνική γλώσσα, που προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων. Βλ. K. Krumbacher, *Das Problem der neugriechischen Schriftsprache. Festrede, gehalten in der öffentlichen Sitzung der k.b. Akademie der Wissenschaften zu München am 15. November 1902*, München, 1902.
- ^{xxix} Αναφέρεται σε δύο από τα πιο γνωστά έργα του συγγραφέα, τα *Minna von Barnhelm* (1767) και *Nathan der Weise* (1779).
- ^{xxx} Δεν σημειώνει τόπο. Λογικά πρέπει να ήταν στο Ιάσιο τότε.
- ^{xxxi} Διαγράφει το αρχικό –εκεί- και γράφει –εδώ.
- ^{xxxii} Το ενδιαφέρον για μεταφράσεις θα πρέπει να θεωρείται συνέχεια των απόψεων που είχε εκφράσει παλαιότερα (π.χ. *Περί Πρακτικών Σχολών* κ.ά.) για την ανάγκη επαφής του κοινού, ιδιαίτερα των μαθητών, με κλασικά κείμενα. Αναγνωρίζοντας ωστόσο την αδυναμία να διαβαστούν τα κείμενα στο πρωτότυπο, θεωρεί ότι οι μεταφράσεις συνέβαλαν σε αυτή την κατεύθυνση.
- ^{xxxiii} Είναι παράξενη η διάταξη του πρωτοτύπου και των μεταφράσεων. Αριστερά ο Δόσιος τοποθετεί τη μετάφραση και δεξιά έχει το πρωτότυπο. Εδώ για χρηστικούς λόγους τοποθετούμε πρώτα το αρχαίο κείμενο, από κάτω τη μετάφραση και στο τέλος τα όποια σχόλια του Δόσιου.
- ^{xxxiv} Στον *Boissonade* διαβάζουμε –πάτηρ.
- ^{xxxv} Διαγράφει το αρχικό –πατήρ- και γράφει –γονιός.
- ^{xxxvi} Πρόκειται για τη συλλογή δημοτικών τραγουδιών που εξέδωσε ο Γερμανός Arnold Passow στη Λειψία με τίτλο *Popularia carmina Graeciae recentioris. Nachdruck der Ausgabe, Leipzig 1860*.
- ^{xxxvii} Η αρίθμηση δική μας για λόγους συνοχής. Ο ίδιος, άγνωστο για ποιο λόγο, το παραλείπει.
- ^{xxxviii} Η μετάφραση είχε δημοσιευτεί στο πρώτο τεύχος του *Ιστρου* το 1887, σ. 6-11. Όπως θα φανεί και στη συνέχεια η μετάφραση εκείνη υπέστη

επεξεργασία και στη συλλογή αρκετές είναι οι αλλαγές προς το δημωδέστερο. Πιο κάτω σημειώνονται όλοι οι τύποι της πρώτης μορφής που επαναδιατυπώθηκαν.

xxxix *εύμορφη*

xl *έρριψε*

xli *εμαζευθήκαν*

xlii *με σέβας και αγάπη*

xliii *εφόνευσε*

xliv *οι δυο εις τα*

xlv *εις*

xlvi *ελησμόνησεν*

xlvii *Λείπει στίχος. Στον Ιστρο: και το θρηνούσε πάντοτε και το μυρολογούσε.*

xlviii *Στον Ιστρο αντίστροφα οι δύο τελευταίοι στίχοι*

xlix *Λείπει στίχος. Στον Ιστρο: η μη τι άλλ' ωφέλιμο ζ' τον τόπο αγορεύει;*

¹ *Λείπουν στίχοι. Στον Ιστρο: κι' άλλο πλειο δεν κρατήθηκε σηκώθη να μιλήση / στη μέση απ' την συνέλευσι εστάθη και το σκήπτρο / στο χέρι του το έβαλε ο συνετός Πεισήνωρ.*

li *πλειότερα εμέ*

lii *Λείπουν στίχοι: Στον Ιστρο: και πάλι μεγαλείτερο κακό τώρα με εύρε / που γλήγωρα το σπήτι μου θενά το καταστρέψη.*

liii *ξεπαστρέψη*

liv *μου*

lv *καλοθρεμμέναις*

lvi *ημάς*

lvii *τας*

lviii *σπήτι*

lix *τριγύρου*

lx *την δίκαιαν οργήν*

lxi *τας*

lxii *στο κακόμον χάλι*

lxiii *προξενείτε*

lxiv *εγώ θα επροτίμουν*

lxv *οι ίδιοι να μου τρώγετε*

lxvi *ετρώγετε*

lxvii *είχον*

lxviii *οι πάντες*

lxix *δεν είχε τόλμη*

^{lxx} Δεν σημειώνει αν εκδόθηκε ή όχι.

^{lxxi} Είναι εκπληκτική η ομοιότητα μεταξύ της σκηνης της προσφώνησης και απονομής στον βασιλιά της Ελλάδας, Γεώργιο Α΄ κορδέλας και μίας ανάλογης σκηνης που συναντούμε στο ύστερο αυτοβιογραφικό σημείωμα. Εκεί ο Δόσιος ισχυρίζεται ότι προσφώνησε ως επικεφαλής ομάδας Ηπειρωτών τον εκπρόσωπο της Ελλάδας στο συνέδριο του Βερολίνου, Πέτρο Βράιλα Αρμένη, επί του ατμόπλοιου με το οποίο επέστρεψε στην Αθήνα και στη συνέχεια εν μέσω ζητωκραυγών του παρέδωσε πανομοιότυπη κορδέλα.

^{lxxii} Στο σημείο αυτό παρεμβάλλεται μία φωτογραφία της πρωτότοκης κόρης του, Θεοδώρας, επισυναπτόμενη στο δεξί κάτω άκρο του φύλλου. Η φωτογραφία καλύπτει ορισμένους στίχους και τις τελευταίες σειρές της δικής του υποσημείωσης. Η αποκατάσταση ορισμένων στίχων του επόμενου στιχουργήματος με τίτλο *Εγερτήριο* κατέστη εφικτή λόγω της προηγούμενης δημοσίευσης τους. Δυστυχώς το ίδιο δεν μπορούσε να συμβεί και με την περίπτωση της δικής του υποσημείωσης.

^{lxxiii} Πρόκειται για την επιστράτευση στην οποία τέθηκε ο Ελληνικός Στρατός τον Ιούλιο του 1880 ενόψει της προσάρτησης της Θεσσαλίας-Άρτας και η οποία έληξε στις 7 Απριλίου του 1882.

^{lxxiv} Αυτή είναι η ορθογραφία του χειρογράφου. Και άλλοι τύποι του ίδιου ρήματος απαντώνται έτσι.

^{lxxv} -Λογάρι και ασήμι- στο Χαρτοφυλάκιον.

^{lxxvi} Γράφει αρχικά –το τετράστιχο τούτο- και από πάνω συμπληρώνει, χωρίς να διαγράφει την αρχική μορφή –οι 4 ούτοι στίχοι.

^{lxxvii} Διαγράφει το αρχικό –άλωσιν- και γράφει –απελευθέρωσιν.

^{lxxviii} Διαγράφει το αρχικό –παιδιά- και γράφει –βουνά.

^{lxxix} Σημαντικοί στίχοι, τεκμήριο των πολιτικών του προτιμήσεων. Ο ίδιος στο περιθώριο σημειώνει: *εγράφη τω 1913, τω 1918 το διέγραψα*. Στο κλίμα ενθουσιασμού που επικρατούσε μετά τη λήξη των Βαλκανικών πολέμων ο Δόσιος συνέθεσε μία σειρά πατριωτικού περιεχομένου ποιημάτων, όπου, όπως είναι φυσικό, εξυμνείται ο διάδοχος και αρχιστράτηγος τότε Κωνσταντίνος. Αργότερα, το 1918, με τα τραγικά γεγονότα του εθνικού διχασμού να έχουν μεσολαβήσει, αποφασίζει να διαγράψει τους τέσσερις συγκεκριμένους στίχους. Η σημείωση στο περιθώριο είναι σημαντική και για έναν ακόμη λόγο: δείχνει ότι επεξεργαζόταν συνεχώς τη συλλογή και δεν σταμάτησε το 1917, χρονολογία που σημειώνεται στα πρώτα φύλλα. Μπορούμε, επομένως, να συμπεράνουμε πως περνούσε τον καιρό του

μελετώντας στη Nationale Bibliothèque επεξεργαζόμενος παράλληλα τη συλλογή.

^{lxxx} Αναφέρεται ξανά και πρόκειται προφανώς για το Αργυρόκαστρο της Βορείας Ηπείρου.

^{lxxxi} Σημειώνει ο ίδιος για τους δύο πρώτους στίχους στο περιθώριο: *παραλλαγή «τα νικηφόρα τύμπανα / χαρούμενοι χτυπάτε».*

^{lxxxii} Αναφέρεται φυσικά στον Κωνσταντίνο, αρχηγό τότε του στρατού. Παράξενο που αργότερα δεν το διέγραψε.

^{lxxxiii} Προφανώς εννοεί τον Παύλο Κουντουριώτη.

^{lxxxiv} Θωρηκτά του ελληνικού ναυτικού που είχαν ναυπηγηθεί στα τέλη του 19^{ου}.

^{lxxxv} Χωρίς να διαγράφει το *-πανιά-* συμπληρώνει και *-φτερά*.

^{lxxxvi} Πλοία του ελληνικού πολεμικού ναυτικού.

^{lxxxvii} Πράγματι ο Φώτιος, παρότι αιχμαλωτίστηκε από τα βουλγαρικά στρατεύματα τον Ιούνιο του 1913 μετά τη μάχη της Δοϊράνης, κατόρθωσε τελικά να επιβιώσει. Για το θέμα βλ. Α. Αγγελόπουλος, *Ελληνισμός Δοϊράνης και ο επίσκοπος Πολυανής Φώτιος Παγιώτας (1907-1928)*, Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ., 1980.

^{lxxxviii} Πράγματι ο Μυρέων, Αθανάσιος μετά από πολύμηνη ταλαιπωρία τελικά διέφυγε. Για το θέμα βλ. Μ. Φράγκου, *Η ορθόδοξη ελληνική κοινότητα Καβάλας κατά την περίοδο 1864-1913. Διδακτορική διατριβή*, Θεσσαλονίκη 2019, σσ. 105-106.

^{lxxxix} Δεν υπάρχει βιβλιογραφία γύρω από την περίπτωση του Α. Χρυσάφη, διάσπαρτες ωστόσο αναφορές στον περιφερειακό τύπο επιβεβαιώνουν την περίπτωση.

^{xc} Συμπληρώνει τη λέξη *-πέσετε-* χωρίς να διαγράφει το *-έρθητε*.

^{xci} Διαγράφει ολόκληρο το στιχούργημα.

^{xcii} Ενδεικτικές οι σημειώσεις του ίδιου στο περιθώριο: *άξιος τω 1913 ανάξιος!! τω 1917.*

^{xciii} Η Μαρία Βοναπάρτη υπήρξε σύζυγος του πρίγκιπα Γεωργίου της Ελλάδος. Γόνος αριστοκρατικής οικογένειας της Γαλλίας η Μαρία συνδεόταν με τον Ζίγκμουντ Φρόιντ, για τον οποίο μάλιστα φρόντισε να διαφύγει από τη ναζιστική Γερμανία. Το 1926 ίδρυσε τη Γαλλική Εταιρεία Ψυχανάλυσης (*Société Psychoanalytique de Paris*) και πέθανε το 1962. Η τέφρα της ενταφιάστηκε στον τάφο του συζύγου της στο Τατόι.

^{xciv} Διαγράφει το αρχικό *-ένδοξο-* και γράφει *-πρώρο*.

^{xcv} Δεν σημειώνει τους αριθμούς των στιχουργημάτων.

-
- ^{xcvi} Δείγμα της συνεχούς επεξεργασίας της συλλογής είναι η εκ των υστέρων σημείωση: *τούτο εγένετο τω 1918 Ν. Γ. Δ.*
- ^{xcvii} Δεν συμπληρώνει τον αριθμό της σελίδας.
- ^{xcviii} Στο αριστερό περιθώριο σημειώνει: *Ετελειώθη εν έτει 1918 και εγράφη δια μολύβδιδος Ν.Γ.Δ.* Το χειρόγραφο θα πρέπει να θεωρηθεί οριστικά απολεσθέν. Η σημείωση αποτελεί ένα ακόμη δείγμα της συνεχούς επεξεργασίας της συλλογής από τον Δόσιο.
- ^{xcix} Προτιμήθηκε ο ίδιος αριθμός, καθώς πρόκειται στην ουσία για αποσπάσματα του ίδιου έργου.
- ^c Σημειώνει ο ίδιος: *ως λ.χ. εν σελ. ... στιχ.* Προφανώς είχε σκοπό να σημειώσει αργότερα τη σελίδα και τον στίχο αλλά μάλλον το αμέλησε.
- ^{ci} Παρότι σε κάποιες συλλογές εντοπίζονται ομώνυμα παραμύθια, διαφέρουν σε τέτοιο βαθμό αντιπαραβαλλόμενα με αυτό που διασώζει εδώ ο Δόσιος, ώστε να μην μπορούν να θεωρηθούν παραλλαγές του ίδιου αρχικού παραμυθιού.
- ^{cii} Διαγράφει το αρχικό *-επέτα-* και γράφει *-πετούσε*.
- ^{ciii} Διαγράφει το αρχικό *-γυρίσεις-* και γράφει *-κυττάξεις*.
- ^{civ} Γράφει αρχικά *-δια των στενών-* και στη συνέχεια το διαγράφει.
- ^{cv} Ακολουθεί δυσανάγνωστη παραπομπή πέντε σειρών.
- ^{cvi} Με το σύμβολο * σημειώνει: *πρόσθετες σαν νάχασε μονάκριβη, όμορφη θυγατέρα.*
- ^{cvii} Γράφει ο ίδιος : *Ιδ. Σημ.,* χωρίς να ολοκληρώνει την παραπομπή.
- ^{cviii} Διαγράφει το αρχικό *-της Δάφνης-* και γράφει *-Δαφνούλας*.
- ^{cix} *Ντρομπίνι = τηλεσκόπιον* γράφει ο ίδιος στην υποσημείωση με τον αριθμό 1.
- ^{cx} Προβληματικός στίχος. Εκ των υστέρων προσθέτει το *-ξετάζει*.
- ^{cx} Σε δική του υποσημείωση γράφει: *Στίχοι του παραμυθίου Ν. Γ. Δ.*
- ^{cxii} Με το σύμβολο * σημειώνει: *[Σημ. είναι στίχοι του παραμυθιού, ων ακατανόητο το νόημα Ν. Δ.]*
- ^{cxiii} Χάνεται το μέτρο. Συμβαίνει και σε άλλες περιπτώσεις πιο κάτω.
- ^{cxiv} Εκτεταμένη εγκυκλοπαίδεια της αρχαιότητας που κυκλοφορεί μέχρι και σήμερα.
- ^{cxv} *Οδύσσειας α' 400.*
- ^{cxvi} Τελικά σε μεταγενέστερη επεξεργασία προσθέτει το δεύτερο παραλείποντας το πρώτο, δηλαδή το παραμύθι της Χηνοβοσκού, το οποίο παρεμπιπτόντως απαντάται σε άλλες ηπειρωτικές συλλογές.
- ^{cxvii} Πριν το υστερόγραφο αναγράφεται η ημερομηνία *6 Μαΐου 1917.*
- ^{cxviii} Διαγράφει το αρχικό *-απήντησεν-* και γράφει *-απάντησεν*.

^{cxix} Ζουρό: κίτρινης απόχρωσης σπάνιο γαλλικό κρασί.

^{cxx} Πράγματι αυτή είναι η λέξη του χειρογράφου. Η προέλευσή της είναι περσική (*pošt*) και στη συνέχεια πέρασε στα τούρκικα (*pušt*) από τα οποία ενσωματώθηκε ως άμεσο δάνειο στα ελληνικά σημαίνοντας κυριολεκτικά τον πισινό, υποτιμητικά όμως φαίνεται ότι χρησιμοποιούνταν ήδη την εποχή εκείνη για την περιγραφή όχι μόνο των ομοφυλόφιλων αλλά και των πονηρών ανθρώπων. Ενδεχομένως στην επιλογή του συγκεκριμένου τύπου ρόλο να έπαιξε και η ανατολίτικη προέλευση του παραμυθιού.

^{xxi} Ακολουθεί το λήμμα από το λεξικό.

^{xxii} Τα αποσιωπητικά δικά του.

^{xxiii} Ό.π.

^{xxiv} Ακόμη μία περίπτωση φιλολογικού σχεδίου που τελικά δεν πραγματοποιήθηκε.